

PLUMINARIA IN
MANTO CELI

DANIELLE FOUILLOUX, ANNE LANGLOIS,
ALICE LE MOIGNÉ, FRANÇOISE SPIESS,
MADELEINE THIBAUT, RENÉE TRÉBUCHON

Dictionar cultural al Bibliei

NEAIRA

LUCRARE APĂRUTĂ CU SPRIJINUL
MINISTERULUI CULTURII

Danielle Fouilloux, Anne Langlois,
Alice Le Moigné, Françoise Spiess,
Madeleine Thibault, Renée Trébuchon

BIBLIOTECA
INSTITUTULUI
TEOLOGICĂ BUCUREȘTI

DICTIONAR CULTURAL AL BIBLIEI

Traducere din limba franceză de ANA VANCU

Stilizare de DIANA SIMIONESCU

08883/99

Coperta de RĂZVAN LUSCOV

Danielle Fouilloux, Anne Langlois, Alice Le Moigné,
Françoise Spiess, Madeleine Thibault, Renée Trébuchon

DICTIONNAIRE CULTUREL DE LA BIBLE

© 1990 by Editions NATHAN, Paris

© 1990 by Editions du CERF, Paris

© Editura Nemira, 1998

Comercializarea în afara granițelor țării fără acordul editurii este interzisă.

Difuzare:

Str. Crinului nr. 19, sector 1, București

Tel.: 668.54.10; 668.70.51; 223.48.54

Fax: 668.70.51

Clubul cărții: C.P. 26-38, București

ISBN 973-569-288-8

CUVÂNT ÎNAINTE

Pentru ce acest dicționar?

De la Jules Ferry încoace, laicitatea în școală s-a manifestat prin înlăturarea religiei din programele de învățământ. Astăzi, o dată cu domolirea luptelor ideologice, în societatea franceză încep să se impună pluralismul de opinii și dreptul tuturor la libertatea de conștiință.

Astfel își face apariția noi atitudini față de faptul religios, pline de toleranță și de curiozitate, care denotă o cerință de acces total la cultură. Totuși, alături de această curiozitate – sesizabilă, între altele, în domeniul editorial și în cinematografie – o adâncă ignoranță¹ face ca patrimoniul cultural iudeo-creștin să rămână inaccesibil tinerilor sau marelui public.

Într-adevăr, din ce în ce mai mulți copii și adolescenți nu primesc nici o instrucție religioasă. Oricât de legați am fi de laicitate – ca respect al pluralității – nu ne resemnăm la ignoranță. Printre disciplinele școlare, istoria, literatura, filozofia, artele suferă de necunoașterea referințelor fundamentale la care trimit neîncetat operele și limbajul. Se pare deci că, absolut distinct de învățământul religios propriu-zis, există nevoia de a transmite cheile unui tezaur comun al întregii Europe. Dicționarul de față a fost conceput pentru a răspunde tocmai acestei nevoi.

Pentru cine?

Inițial îl destinase liceenilor, dintre care unii provin din orizonturi culturale diverse: magrebini, iranieni, imigranți din Orientul Îndepărtat, africani islamizați. Mai apoi, niște universitari, care întâmpinau dificultăți asemănătoare la cursuri, ne-au sugerat să ne gândim și la studenții din primii ani de facultate. Câțiva colegi s-au declarat interesați pentru ei înșiși, cerându-ne cronologii, hărți, ilustrații. „De ce nu v-ați gândi și la vizitatorii muzeelor?” ni s-a spus pe ici, pe colo. Astfel am ajuns să luăm în considerare o categorie mai largă de potențiali cititori.

Acest dicționar se adresează așadar tinerilor din ultimii ani de liceu și, deopotrivă, tuturor celor care, în mod ocazional, din curiozitate sau din considerente pedagogice, doresc să descopere rădăcinile biblice ale culturii noastre. Dar unde să găsești aceste referințe, dacă

¹ Cf. *Le Monde*, 5 octombrie 1988, Sondaj IPSOS.

nu ai repere? Cum să le interpretezi, fără un minimum de explicații? Pentru a ajunge la textele-sursă, trebuie să fii ghidat, să ai schița unui itinerar. Încercăm, prin intermediul cărții noastre, să vă propunem câteva asemenea itinerare.

Ce am ales?

Demersul nostru a fost mai cu seamă unul pragmatic și pedagogic. Experiența zilnică a orelor de clasă ne-a îngăduit să observăm cu ușurință lacunele și greșelile în materie de religie: Paștele confundat cu Rusaliile, Fecioara Maria cu a treia făptură din Sfânta Treime... Însă monopolul ignoranței nu îl dețin elevii: într-o carte recent apărută, autorii îi atribuie, cu multă dezinvoltură, lui Prometeu cuvintele lui Ioan Botezătorul: „El trebuie să crească și eu trebuie să descresc.”

Mai delicată ni s-a părut determinarea cunoștințelor ce pot fi numite fundamentale în domeniul cultural. Ne-am pus întrebarea: să ne mărginim la un repertoriu de capodopere, sau să căutăm și unele comori mai puțin strălucitoare?

În ceea ce privește cultura religioasă, nu ne-am propus să întocmim o enciclopedie a faptelor religioase, nici să redactăm o sinteză etno-culturală a lumii biblice. Există deja lucrări savante de acest fel; și totuși, în mulțimea de informații pe care le furnizează, cititorii mai neexperimentați riscă să nu deslușească esențialul. Pe de altă parte, nu am dorit nici să ne limităm la un „vocabular elementar” religios. Un dicționar lexical simplu este util, desigur, dar rareori stimulează curiozitatea și uneori, sub pretextul clarității, poate duce la simplificări abuzive.

Nu am vrut nici ca, în materie literară și artistică, în general, să întocmim un inventar exhaustiv al operelor inspirate de Biblie: acest lucru ne depășea posibilitățile, fără a prezenta un veritabil interes pedagogic. Trebuia, de fapt, să împreunăm cele două capete ale unui lanț: pe de o parte, informațiile adunate și clasate în marile dicționare biblice, iar pe de alta, numărul foarte mare de producții culturale – răspândite în timp și spațiu – incluse în diferitele manuale școlare.

Pentru a nu-i descuraja pe cititori, am hotărât ca, în domeniul religios, să ne mărginim la datele scrierilor biblice, lăsând provizoriu deoparte (cu unele excepții) practicile, instituțiile ecleziale, liturghia, tradiția ulterioară Noului Testament. Această alegere ni s-a părut prioritară deoarece înlesnește accesul la elementele fundamentale pe care s-a edificat cultura occidentală.

Am reținut nume proprii, cuvinte de uz curent (*suflet, înger...*), termeni din viața rurală care pentru multă lume și-au pierdut înțelesul sacru (*viță de vie, neghină...*) și expresii-imagini (*țap ispășitor, poarta strâmtă...*).¹ Aceștia le-am indicat, adeseori, etimologia, precizând la fiecare semnificația din Biblie. Deși obiectul nostru nu l-a constituit istoria sfântă, a trebuit să rezumăm unele episoade ale acesteia. Uneori am arătat contaminările de sens, datorate influenței altor culturi, sau denaturările ce apar în folosirea curentă. Astfel, cuvântul *suflet* în sensul lui actual reflectă dualismul care, la filozofii greci, le opune celor trupești pe cele spirituale, pe când în Geneză, sufletul este „suflarea vieții” pe care

¹ Unele cuvinte nu reprezintă traducerea unor termeni biblici, ci forma nouă pe care au îmbrăcat-o anumite evenimente sau noțiuni religioase (Buna-Vestire, Păresimi, messă etc.).

Dumnezeu o oferă trupului bărbatului și al femeii. Alt exemplu: am încercat, pentru cuvintele *iad/infern*, să punem în evidență diferitele straturi de semnificații, unele tardive, protejate de o reprezentare în imagini posterioară Biblicii, altele provenind dintr-o epocă în care numeroase religii vorbeau despre infern ca despre sălașul morților. Aceasta ne-a permis să nu neglijăm prea mult aportul istoriei la îmbogățirea vocabularului.

În domeniul producțiilor culturale, am procedat într-un mod relativ empiric. Alături de „clasici”, ale căror nume se impuneau, nu trebuia oare să le facem loc și unor pictori contemporani, unor scriitori moderni, aceștia din urmă adesea neglijăți în programele școlare? De ce să nu valorificăm bogatele resurse iconografice din secolul al XIX-lea, respinse de unii autori, sau de ce să neglijăm cinematograful? De ce să nu trezim pofta de descoperiri, într-o epocă în care facilitățile reproducerii imaginilor și edițiile de buzunar pun la îndemâna tuturor – în biblioteci sau în librării – tot ceea ce altădată era rezervat doar unor cunoscători bogați sau unor erudiți?

Rămânea problema alegerii cuvintelor și a numelor semnificative. Nu ignorăm doza de arbitrar și de aleatoriu a selecției întreprinse, motivată de paleta largă a direcțiilor în care am pornit. Sperăm însă că, așa cum e, cu defectele lui, acest dicționar de referințe va fi la fel de folositor ca rezumatele din mitologia greco-romană, larg răspândite printre elevi.

Am ținut mai ales ca aceia care-l vor citi, fie ei evrei, creștini, musulmani sau atei, să nu fie șocați de exprimarea noastră.¹ E adevărat că ansamblul vocabularului reținut sugerează o optică mai degrabă creștină decât evreiască sau musulmană, deoarece autorii, pictorii, muzicienii care domină tradiția europeană până în perioada dintre cele două războaie mondiale sunt, în marea lor majoritate, influențați de creștinism. De atunci, desigur, lumea musulmană a ieșit din exotismul în care o îngrădeau prejudecățile noastre, iar scriitori reprezentativi ai culturii evreiești, precum Elie Wiesel sau Isaac Bashevis Singer, au cucerit o largă audiență. Suntem primii care așteaptă ca, în viitor, să se redescopere și să se facă mai bine cunoscute capodoperele culturii evreiești, ținute prea mult timp sub obroc, din pricina dominației confesiunilor creștine și a antisemitismelor larvare sau violente. Dar să nu trecem cu vederea că scopul nostru nu este de a rememora, pentru el însuși, fondul religios uitat, ci mai degrabă de a regăsi în acesta originea, neconținut meditată și reinterpretată, a patrimoniului intelectual majoritar din Europa și din America.

Autorii

¹ Am ales să scriem numele „Yahve”, devenit un termen frecvent în cultura creștină contemporană, dar trebuie amintit că acest cuvânt nu este pronunțat niciodată de evrei.

CUM SĂ CONSULTĂM DICȚIONARUL

Pentru comoditatea consultării am ales *clasificarea alfabetică*. Articolele luate separat invită la o cercetare pluridisciplinară și la regrupări în jurul câte unui personaj, al unui loc, al unei noțiuni-cheie. Jocul *trimiterilor* și *corelatelor* permite ca articolele să nu devină excesiv de lungi, propunând piste de regrupări pentru lucrări tematice. *Indicii* de la sfârșitul lucrării ușurează folosirea dicționarului.

La articolul „Rafail”, luat ca exemplu, textul și trimerile sugerează o prelungire pe tema „oameni și îngeri” (în literatură și în cinematografie). Iconografia și indicele „Rembrandt” atrag atenția asupra lui Rembrandt ca pictor al Bibliei. Lectura cărții lui Tobit (referințe) conduce spre imaginea unui Dumnezeu binevoitor și permite abordarea noțiunii de „prorie/providență”.

Totodată însă, fiecare cititor va putea să-și creeze traseele lui proprii: o călătorie inițiată din Eden în Ierusalimul ceresc, o călătorie geografică de la Ur până în Egipt, călătorii în timp etc.

ACCES PRIN LISTA CU VINTELOR CE FIGUREAZĂ ÎN DICȚIONAR: p. 239

Vezi lista de cuvinte ce trimit la articolul dezvoltat la termenul căutat sau la un termen apropiat. Ex.: *oblatie* trimite la *jertă sacrificiu*.

Etimologie reținută atunci când clarifică definiția (consultat lista abreviatilor: p. 16)

Trimitere: de consultat pentru a clarifica prezenta definiție

RAFAIL

(Eb., „Dumnezeu tămăduiește”) Este *îngerul** mijlocitor din cartea lui Tobit* (Tb 3,17; 12,15) și îngerul păzitor al omenirii.

→ ARHANGHEL.

Icon. Rembrandt, *Arhanghelul Rafail părăsind familia lui Tobie*, 1637, Luvru.

Corelat: de consultat pentru a completa prezenta definiție.

Referința la textul însuși:

- lista abreviatilor cărților: p. 16
- prezentarea istorică a cărților: p. 11
- ordinea cărților în Biblie ebraică și în Biblie grecească: p. 13
- traducerea adoptată pentru citatele din textul biblic: a Bibliei de la Ierusalim, cea mai răspândită (Ed. du Cerf, 1986).

Aparat cultural (vezi în continuare)

**„Aparat cultural”
continând, în ordine:**

Locuțiuni și proverbe (L.&P.) utilizate în vorbirea curentă, provenind direct din textul biblic; referința precisă și sensul figurează în nota sau în continuarea locuțiunii.

Referințe literare (Lit.) – mai ales din marea clasică a literaturii franceze – texte citate putând fi apologetice și moralizatoare sau polemice și antireligioase, inspirate nemijlocit din gândirea biblică sau îndreptate către detărnarea și pervertirea acesteia. Uneori ele sunt încadrate într-o problemă, într-un curent, într-o perioadă.

Referințe iconografice (Icon.), alese cel mai adesea pentru valoarea estetică a operelor, pe de o parte, și pentru ușurința accesului la ele, pe de altă parte. Sculpturi, mozaicuri, icoane, vitralii etc. figurează în referințe, chiar și atunci când autorul a rămas anonim.

Referințe muzicale (Muz.), alese, ca și în cazul literaturii și al iconografiei, pentru a ilustra raporturile dintre textele sfinte și artă. Aceste referințe merg de la muzica clasică până la muzica populară (jazz).

Referințe cinematografice (Cin.) – sunt incluse atât filme de mare spectacol, cât și opere în care apar aluzii biblice.

Această selecție permite constatarea că arta occidentală își trage din Biblie:

- pe de o parte, o *ideologie* în sens larg, acceptată sau discutată;
- pe de altă parte, o *mitologie*, decorativă sau parodică.

Acest dicționar este un *ghid* ce vă poate ajuta să descoperiți partea de moștenire biblică din cărți și din muzee, de pe discuri și de pe ecrane.

◀ ACCES PRIN LISTA DE LOCUȚIUNI ȘI PROVERBE, p. 245

◀ ACCES PRIN LISTA SCRITORILOR CITATI, p. 248

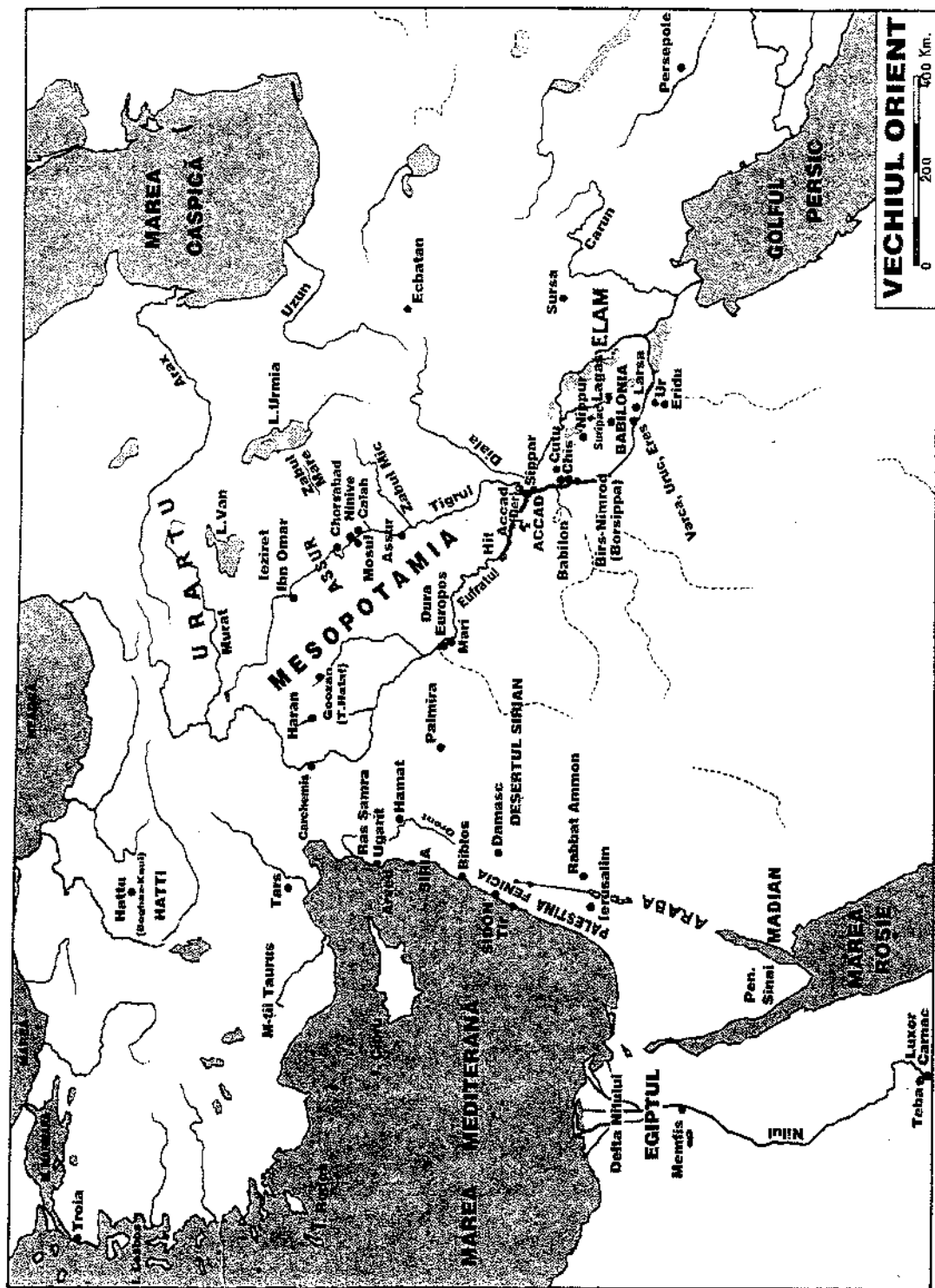
◀ ACCES PRIN LISTA PICTORILOR CITATI, p. 256

◀ ACCES PRIN LISTA COMPOZITORILOR CITATI, p. 264

◀ ACCES PRIN LISTA REALIZATORILOR DE FILM CITATI, p. 267

Listele de mai sus conțin:

- numele, prenumele autorului;
 - data nașterii și a morții;
 - naționalitatea;
 - enumerarea articolelor în care este citat.
- În felul acesta se repercează:
- *temele biblice* cele mai fecunde, care nu sunt totdeauna și cele mai importante din gândirea biblică;
 - *autorii* cei mai influențați de textele biblice, care nu sunt totdeauna și cei mai apropiați de religie.

BIBLIA

Ceea ce este desemnat prin termenul general de „Biblie“ constituie pentru evrei și creștini „cartea inspirată“; aceasta e respectată deopotrivă de musulmani, care cunosc unele părți ale ei prin intermediul Coranului. Cuvântul *Biblie* vine din grecescul *biblia*, „Cărțile“ (sfinte), provenit la rândul lui din *bublos*, „papyrus“, după numele orașului Byblos, cel care deținea controlul comerțului cu papyrus.

Născută din tradiții orale, grupate și transpuse în scris de-a lungul timpului, Biblia este un ansamblu extrem de compozit, alcătuit din cărți – unele semnate, altele anonime – ce au stiluri și genuri foarte diferite; aceste cărți au fost create în decurs de peste zece secole (vezi cronologia generală, p. 230).

Pentru evrei, Biblia este alcătuită din trei mari părți: *Tora* (sau „Legea“, numită și *Pentateucul*, deoarece cuprinde primele cinci cărți), *Nebiim* („Prorocii“ – dar această denumire acoperă și ceea ce alții numesc „Cărțile istorice“) și *Ketubim* („Scripturile“, adică tot restul; vezi cuprinsul Bibliei ebraice, p. 13). Se obișnuiește, în iudaism, ca Biblia să fie desemnată prin termenul *TaNaK* (format din primele litere ale cuvintelor *Tora*, *Nebiim* și *Ketubim*) sau prin cuvântul *Tora*, înțeles într-un sens mai larg. Este ceea ce creștinii numesc „Vechiul Testament“, spre deosebire de „Noul Testament“, care le aparține numai lor. Acesta din urmă cuprinde cele patru evanghelii, Faptele Apostolilor, Epistolele (sau „Scrisorile“) și Apocalipsa. Pentru mai multă ușurință, vom adopta acest vocabular, obișnuit în țările cu populație majoritar creștină.

Vechiul Testament, la origine scris în ebraică^{*1}, conține însă câteva pasaje în aramaică. Unele cărți, păstrate doar de iudaismul alexandrin, s-au transmis numai în grecește. Ele sunt considerate deuterocanonice^{*} de către catolici și ortodocși, și apocrife^{*} de către evrei și protestanți. (Cinci dintre ele sunt considerate însă unanim drept apocrife; vezi cuprinsul Bibliei grecești, p. 13.)

Nu se mai păstrează, desigur, nici unul dintre manuscrisele originale, ci numai copii ale unor copii. Cele mai vechi manuscrise ale Vechiului Testament au fost descoperite în 1948 la Qumrân^{*}, pe țărmul Mării Moarte (în primul rând, un sul cuprinzând cartea lui Isaia, aproape completă, dar și multe alte fragmente). Ele dovedesc uimitoarea calitate a muncii

* A se consulta articolul din dicționar.

¹ Alfabetul ebraic cuprinde numai consoane, în număr de 22, de unde o diversitate a transcripțiilor ce restabilesc vocalele. Multe nume proprii ebraice sunt ortografiate aici după folosirea curentă în franceză (*n. tr.*: în română).

copiștilor, căci deosebirile dintre manuscrise realizate la momente diferite, în decursul mai multor secole, sunt neînsemnate.

O uriașă muncă de recenzare și de comparare a tuturor manuscriselor (ținând seama și de cele mai vechi traduceri, mai ales în greacă, latină și siriană) a permis să se stabilească un text evasioficial, care servește de acum înainte ca bază pentru toate edițiile în limba originală și, prin urmare, pentru toate traducerile în alte limbi.

Manuscrisele grecești importante pe pergament (*Sinaiticus*, *Alexandrinus*, *Vaticanus*) datează din secolele IV-V d. Cr. și conțin atât Vechiul Testament, cât și Noul Testament. Cel mai vechi papirus creștin, datat 125 d. Cr., este un fragment din Evanghelia lui Ioan, descoperit în Egipt: el atestă că această scriere era cunoscută, încă de pe atunci, până departe de locul ei de obârșie.

Biblia este cartea cea mai răspândită în lume, tradusă – în totalitate sau parțial – în aproximativ 1 800 de limbi și dialecte. Pe lângă faptul că a inspirat nenumărate opere de artă, se poate spune că ea a modelat, în lumea occidentală, cultura ai cărei moștenitori suntem.

CUPRINSUL BIBLIEI EBRAICE

Canonul Bibliei ebraice, stabilit de evreii din Palestina la începutul erei creștine, este păstrat de evreii moderni și, în ceea ce privește Vechiul Testament, de protestanți. El nu conține decât cărțile ebraice, cu excepția cărților scrise în grecește și a suplimentelor grecești: al Esterei și al lui Daniel.

Biblia ebraică cuprinde trei părți, în următoarea ordine:

I. LEGEA (Pentateucul)

1. Geneza (denumită prin primele cuvinte ale textului: „La început”).
2. Exodul („Acestea sunt numele”).
3. Leviticul („Și [Yahve] l-a chemat pe Moise”).
4. Numerii („În pustia”).
5. Deuteronomul („Acestea sunt cuvintele”).

II. PROROCII

„Prorocii anteriori”:

6. Iosua.
7. Judecătorii.
8. Samuel (1 și 2 reunite).
9. Regii (1 și 2 reunite).

„Prorocii posteriori”:

10. Isaia.
11. Ieremia.
12. Iezechiel.
13. „Cei doisprezece” proroci, în ordinea reluată de Vulgata: Osea, Ioil, Amos, Avdie,

Iona, Miheia, Naum, Avacum, Sofonie, Agheu, Zaharia, Malcahi.

III. SCRIPTURILE (SAU HAGIOGRAFELE)

14. Psalmii sau „Laudele”.
 15. Iov.
 16. Proverbele (Pildele).
 17. Rut.
 18. Cântarea Cântărilor.
 19. Ecclesiastul („Qohelet”).
 20. Plângerile.
 21. Estera.
- (Cățile 17-21 sunt numite și „Cele cinci surori”; erau citite la sărbătorile evreiești.)
22. Daniel.
 23. Ezdra-Neemia.
 24. Cronicile.

Astfel, Biblia evreiască cuprinde douăzeci și patru de cărți.

CUPRINSUL BIBLIEI GRECEȘTI

Biblia grecească a Septuagintei*, destinată evreilor din diaspora*, cuprinde:

- 1) Cățile Bibliei ebraice, traduse în grecește, cu variante în cărțile Esterei și a lui Daniel.
- 2) Cărți deuterocanonice*.
- 3) Lucrări apocrife* (menționate între croșete).

I. LEGISLAȚIE ȘI ISTORIE

Geneza.
 Exodul.
 Leviticul.
 Numerii.
 Deuteronomul.
 Iosua.
 Judecătorii.
 Rut.
 Cele patru „cărți ale domniilor”: I și II = Samuel; III și IV = Regii.
 Paralipomenele I și II (= Cronicile).
 Cele patru cărți ale lui Ezdra: Ezdra I și II = Ezdra-Neemia [Ezdra III și IV (numite I și II în greacă) apocrife].
 Estera, cu fragmente proprii versiunii grecești.
 Iudita.
 Tobit.
 Macabeii I și II [plus III și IV apocrife].

II. POETI ȘI PROROCI

Psalmi.

[Odele].

Proverbele/Pildele lui Solomon.

Ecleziastul.

Cântarea Cântărilor.

Iov.

Cartea Înțelepciunii („Înțelepciunea lui Solomon”).

Ecleziasticul („Înțelepciunea lui Sirah”).

[Psalmi lui Solomon].

Cei doisprezece proroci mici („Dodekapropheton”), în ordinea următoare: Osea. Amos. Miheia. Ioil. Avdie. Iona, Naum, Avacum. Sofonie. Aghiu, Zaharia, Malahi.

Isaia.

Ieremia.

Baruh 1-5. Plângerile.

Baruh 6 („Epistola lui Ieremia”).

Iezechiel. Daniel 13 („Suzana”).

Daniel 1-12 (3, 24-90 este propriu versiunii grecești).

Daniel 14 („Bel și Balaurul”).

BIBLIA CATOLICILOR

Cele 27 de cărți ce compun Noul Testament ne-au parvenit în grecește.

Vechiul Testament, așa cum îl acceptă Biserica Catolică, numără 46 de cărți.

Pentru 39 dintre ele, limba originală este ebraica, cu pasaje aramaice în Ezdra (4,8 până la 6,18; 7,12-26) și Daniel (2,4b până la 7,28).

Celelalte 7, ca și unele pasaje din Estera și Daniel (aceste cărți poartă un asterisc) ne-au parvenit în grecește, în traducerea denumită Septuaginta (LXX), destinată evreilor din diaspora. Edițiile protestante care pentru Vechiul Testament păstrează versiunea Biblicii ebraice – cea a evreilor din Palestina – nu includ de obicei cărțile și fragmentele ce urmează (numite deuterocanonice):

Tobit, Iudita, 1 și 2 Macabeii, Baruh, Înțelepciunea, Ecleziasticul, Estera (Vulg. 10,4 până la 16,24), Daniel 3,24-90; 13 și 14.

VECHIUL TESTAMENT

PENTATEUCUL

Geneza	Gn
Exodul	Ex
Leviticul	Lv
Numerii	Num
Deuteronomul	Dt

CĂRȚILE ISTORICE

Cartea lui Iosua	Ios
Cartea Judecătorilor	Jud
Cartea lui Rut	Rt
Cărțile lui Samuel	1S, 2S
Cărțile Regilor	1R, 2R
Cărțile Cronicilor	1Cr, 2Cr
Cartea lui Ezdra	Ezd
Cartea lui Neemia	Nc
Tobit *	Tb
Iudita *	Idt
Estera (*)	Est
Cartea întâi a Macabeilor *	1M
Cartea a doua a Macabeilor *	2M

CĂRȚILE POETICE ȘI SAPIENȚIALE

Iov	Iv
Psalmi	Ps
Proverbele (Pildele)	Pr
Ecleziastul (sau Qohelet)	Qo
Cântarea Cântărilor	Ct
Cartea Înțelepciunii *	Int
Ecleziasticul * (sau Sirah)	Si

CĂRȚILE PROFETICE

Isaia	Is
Ieremia	Ir
Plângerile	Pg
Cartea lui Baruh *	Ba
Iezechiel	Iez
Daniel (*)	Dn
Osea	Os
Ioil	Il
Amos	Am
Avdic	Avd
Iona	Ion

Miheia	Mi
Naum	Na
Avacum	Av
Sofonie	So
Agheu	Ag
Zaharia	Za
Malcahi	Ml

NOUL TESTAMENT

Evanghelia după Sfântul Matei	Mt
Evanghelia după Sfântul Marcu	Mc
Evanghelia după Sfântul Luca	Lc
Evanghelia după Sfântul Ioan	In
Faptele Apostolilor	Fp
Epistola către Romani	Rm
Întâia Epistolă către Corinteni	1Co
A doua Epistolă către Corinteni	2Co
Epistola către Galateni	Ga
Epistola către Efeseni	Ef
Epistola către Filipeni	Fil
Epistola către Coloseni	Col
Întâia Epistolă către Tesaloniceni	1Tes
A doua Epistolă către Tesaloniceni	2Tes
Întâia Epistolă către Timotei	1Tm
A doua Epistolă către Timotei	2Tm
Epistola către Tit	Tt
Epistola către Filimon	Fm
Epistola către Evrei	Ev
Epistola Sfântului Iacov	Ic
Întâia Epistolă a Sfântului Petru	1P
A doua Epistolă a Sfântului Petru	2P
Întâia Epistolă a Sfântului Ioan	1In
A doua Epistolă a Sfântului Ioan	2In
A treia Epistolă a Sfântului Ioan	3In
Epistola Sfântului Iuda	Iuda
Apocalipsa	Ap

BIBLIA PROTESTANȚILOR

Cuprinde cărțile Bibliei ebraice pentru Vechiul Testament, precum și Noul Testament (vezi mai sus).

ORDINEA ALFABETICĂ A CĂRȚILOR

Ag	Agheu	Is	Isaia
Am	Amos	Iuda	Epistola lui Iuda
Ap	Apocalipsa	Iv	Iov
Av	Avacum	Jud	Cartea Judecătorilor
Avd	Avdic	Lc	Evangelia după Luca
Ba	Baruh	Lv	Leviticul
1Co	Întâia Epistolă către Corinteni	1M	1 Macabei
2Co	A doua Epistolă către Corinteni	2M	2 Macabei
Col	Epistola către Coloseni	Mc	Evangelia lui Marcu
1Cr	Cartea întâi a Cronicilor	Mi	Mihail
2Cr	Cartea a doua a Cronicilor	MI	Maleahi
Ct	Cântarea Cântărilor	Mt	Evangelia după Matei
Dn	Daniel	Na	Naum
Dt	Deuteronomul	Ne	Nemina
	Ecleziastul = Qohelet (Qo)	Num	Numerii
	Ecleziasticul = Sirah (Si)	Os	Osea
Ef	Epistola către Efeseni	1P	Întâia Epistolă a lui Petru
Est	Estera	2P	A doua Epistolă a lui Petru
Ev	Epistola către Evrei	Pg	Plângerile
Ex	Exodul	Pr	Pildele
Ezd	Ezdra	Ps	Psalmii
Fil	Epistola către Filipeni	Qo	(Qohelet =) Ecleziastul
Fm	Epistola către Filimon	1R	Cartea întâi a Regilor
Fp	Faptele Apostolilor	2R	Cartea a doua a Regilor
Ga	Epistola către Galateni	Rm	Epistola către Romani
Gn	Geneza	Rt	Rut
Ic	Epistola lui Iacov	1S	Cartea întâi a lui Samuel
Idt	Iudita	2S	Cartea a doua a lui Samuel
Iez	Iezechiel	Si	(Sirah =) Ecleziasticul
Il	Ioil	So	Sofonie
In	Evangelia după Ioan	Tb	Tobit
1In	Întâia Epistolă a lui Ioan	1Tes	Întâia Epistolă către Tesaloniceni
2In	A doua Epistolă a lui Ioan	2Tes	A doua Epistolă către Tesaloniceni
3In	A treia Epistolă a lui Ioan	1Tm	Întâia Epistolă către Timotei
Int	Cartea Întelepțiunii	2Tm	A doua Epistolă către Timotei
Ion	Iona	Tt	Epistola către Tit
Ios	Iosua	Za	Zaharia
Ir	Ieremia		

Referințe biblice

Num 35,33 trimite la cartea Numerilor, capitolul 35, versetul 33.

Tb 3,17; 12,15 trimite la cartea lui Tobit, capitolul 3, versetul 17 și capitolul 12, versetul 15.

Ps 68,22 și 24 trimite la cartea Psalmilor, psalmul 68, versetele 22 și 24.

2S 7,8-16 trimite la a doua carte a lui Samuel, capitolul 7, versetele 8 până la 16.

Abreviații

VT Vechiul Testament

NT Noul Testament

akk. akkadian

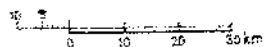
aram. aramaic

gr. grec

eb. ebraic

lat. latin

PALESTINA VECHIULUI TESTAMENT

Izchieta de 200
 Limita extremă a
 culturilor de orz

 Izchieta de 500
 Limita extremă a
 culturilor mediteraneene

**MAREA MEDITERANĂ
(MAREA MARE)**

FENICIENII

ARABENII

BASAN

GALAD

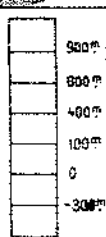
AMMON

MOAB

CHIR HERES

MAREA MOARTA (SAHATA)

ILISTENII

267

677

596

558

682

1358

1236

730

1113

1043

1247

1204

1210

1047

820

Canan

Tir

Misreiot

Azib

Acco

Cabul

Afec

Gat Efer

En Dor

Safem

Megiddo

Tanac

Dotan

Hefer

Soco

Bezec

Abel Mehola

Tariz

M-tii Ebat

M-tii Garzim

SICHEM

Pireaton

Tappuah

Afec

Shalisha

Ghilgal

Ramataim

Ono

Bet Dagon

Hadid

Lod

Bet-Horon-inf.

Beerot

Timat Serah

Ono

Azor

Iafa

Jerusalem

Jerihon

Maara

Ofra

Betel

Lesana

Ghilgal

Silo

Teteda

Ramataim

Ono

Bet Dagon

Hadid

Lod

Bet-Horon-inf.

Beerot

Timat Serah

Ono

Azor

Iafa

Jerusalem

Jerihon

Maara

Ofra

Betel

Lesana

Ghilgal

Silo

Teteda

Ramataim

Ono

Bet Dagon

Hadid

Lod

Bet-Horon-inf.

Beerot

Timat Serah

Ono

Azor

Iafa

Jerusalem

Jerihon

Maara

Ofra

Betel

Lesana

Ghilgal

Silo

Teteda

Ramataim

Ono

Bet Dagon

Hadid

Lod

Bet-Horon-inf.

Beerot

Timat Serah

Ono

Azor

Iafa

Jerusalem

Jerihon

Maara

Ofra

Betel

Lesana

Ghilgal

Silo

Teteda

Ramataim

Ono

Bet Dagon

Hadid

Lod

Bet-Horon-inf.

Beerot

Timat Serah

Ono

Azor

Iafa

Jerusalem

Jerihon

Maara

Ofra

Betel

Lesana

Ghilgal

Silo

Teteda

Ramataim

Ono

Bet Dagon

Hadid

Lod

Bet-Horon-inf.

Beerot

Timat Serah

Ono

Azor

Iafa

Jerusalem

Jerihon

Maara

Ofra

Betel

Lesana

Ghilgal

Silo

Teteda

Ramataim

Ono

Bet Dagon

Hadid

Lod

Bet-Horon-inf.

Beerot

Timat Serah

Ono

Azor

Iafa

Jerusalem

Jerihon

Maara

Ofra

Betel

Lesana

Ghilgal

Silo

Teteda

Ramataim

Ono

Bet Dagon

Hadid

Lod

Bet-Horon-inf.

Beerot

Timat Serah

Ono

Azor

Iafa

Jerusalem

Jerihon

Maara

Ofra

Betel

Lesana

Ghilgal

Silo

Teteda

Ramataim

Ono

Bet Dagon

Hadid

Lod

Bet-Horon-inf.

Beerot

Timat Serah

Ono

Azor

Iafa

Jerusalem

Jerihon

Maara

Ofra

Betel

Lesana

Ghilgal

Silo

Teteda

Ramataim

Ono

Bet Dagon

Hadid

Lod

Bet-Horon-inf.

Beerot

Timat Serah

Ono

Azor

Iafa

Jerusalem

Jerihon

Maara

Ofra

Betel

Lesana

Ghilgal

Silo

Teteda

Ramataim

Ono

Bet Dagon

Hadid

Lod

Bet-Horon-inf.

Beerot

Timat Serah

Ono

Azor

Iafa

Jerusalem

Jerihon

Maara

Ofra

Betel

Lesana

Ghilgal

Silo

Teteda

Ramataim

Ono

Bet Dagon

Hadid

Lod

Bet-Horon-inf.

Beerot

Timat Serah

Ono

Azor

Iafa

Jerusalem

Jerihon

Maara

Ofra

Betel

Lesana

Ghilgal

Silo

Teteda

Ramataim

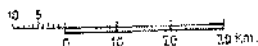
Ono

Bet Dagon

Hadid

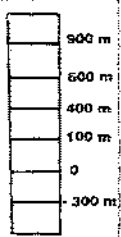
Lod

PALESTINA NOULUI TESTAMENT

MAREA MEDITERANA
(MAREA MARE)

I D U M E E A

267

677

596

558

1385

1236

682

127

209

1010

Ain Kerim

Bethleem

IERUSALIM

Emmatus(?)

Lida

Arimateos

Antipatrida

M-tii Garizim (Gherizim)

Sihar

764

Sobasta (Samarita)

SAMARIA

DECAPOLE

PEREEA

MAREA MOARTII (GALATI)

Fladelfin (Amman)

Laboc

1247

Pela

Schitopolo (Beisan)

Aenon ?

Aenon ?

Gadara

M-tii Tabor

Nazaret

513

Cana ?

Tiberiada (Gherizaret)

Magdala

461

Ghertazaret

Capernaum

1047

Horazin

Betsaida

820

Morcan (Sarmachanitis)

1204

Cesarea lui Filip

catre M-tii Hermon

SIRO-FENICIA

SIRO-FENICIA

SIRO-FENICIA

SIRO-FENICIA

A

AARON

Fratele lui Moise*, a fost primul mare preot (arhiereu) al evreilor. I-a lăsat pe aceștia să se închine vițelului de aur* (Ex 4,14; Ex 28,1; Ex 32,1).

◆ *Lit.* Pierre Emmanuel, *Tu*, 1978.

◆ *Muz.* Arnold Schönberg, *Moise și Aaron*, operă, 1957.

ABEL

Al doilea fiu al lui Adam* și al Evei*, ucis de fratele său mai mare, Cain*. Cel dintâi păstor, el îi adusese lui Dumnezeu ca jertfă un miel* (Gn 4,1). Tradiția îl consideră ca fiind omul cel drept persecutat de cei răi. Este prototipul victimei nevinovate.

◆ *Lit.* Uciderea lui Abel este evocată adesea în literatură, dar personajul Cain a reținut mai mult atenția scriitorilor. Salomon Gessner, *Moartea lui Abel*, 1758.

◆ *Icon.* *Ofranda lui Abel*, San Vitale din Ravenna, mozaic din sec. VI; San Savino, frescă din sec. XII. Schnorr von Carosfeld, *Biblia în imagini*, 1852. Cain ucigându-l pe Abel, Catedrala din Gerona, sec. XII. William Blake, *Adam și Eva descoperind trupul lui Abel*, 1826, Londra. William Bouguereau, *Cel dintâi doliu*, 1888, Buenos Aires.

◆ *Muz.* Leonardo Leo, *La Morte di Abele*, oratoriu, 1732.

ABNER

Nume purtat de un general din armata lui Saul* (2S 2). În timpul rivalității dintre Saul și David*, a fost ucis prin trădare.

◆ *Lit.* Jean Racine, *Atalia*, 1691. Împrumutând acest nume din istoria biblică, Racine i-l dă unui ofiter ce refuză cultul lui Baal* și îl sprijină pe marele preot Ioab* la destituirea Ataliei*. Este vorba de un personaj fictiv. El pronunță primele versuri ale piesei: „Da, vin în al lui Templu să mă închin Celui Veșnic.”

ABSALON

Cel de-al treilea fiu al lui David*, pune la cale asasinarea fratelui său după tată pentru a răzbuna violul surorii sale Tamar. Uneltește împotriva tatălui său și trebuie să fugă din Ierusalim. Părul i se prinde în crengile unui copac, unde rămâne atârnat. Ioab, vărul lui, general al lui David, îl omoară, în pofida poruncilor regelui (vezi 2S 13-18).

◆ *Lit.* John Dryden, *Absalon și Ahitofel*, 1681: poem satiric care adaptează povestirea biblică la situația politică a epocii. William Faulkner, *Absalon! Absalon!*, 1936: personajul principal, întemeietorul unei familii, este un om violent. Ura rasială, incestul, omorul (fiul eroului e ucis de fratele său vitreg) fac din viața familiei un adevărat infern.

◆ *Icon.* *Moartea lui Absalon*, pavimentul de marmură al Catedralei din Siena, sec. XV; Gustave Doré, *Sfânta Scriptură*, Paris, 1866.

ABSOLVIREA DE PĂCATE

Dumnezeu este milostiv: el nu-i cere totdeauna omului să plătească prețul greșelii sale; tot astfel, un creditor poate să scutească pe cineva de datorie („absolvirea“ de datorie). Asemenea lui Dumnezeu, și oamenii

trebuie să ierte greșităilor lor (Mt 18,23-34).
→ IERTARE, PĂCAT, TATAL NOSTRU.

ADAM

Cuvântul ebraic *adam* înseamnă „om“, în sens colectiv (neamul omenesc), și Geneza (Gn 1,27) precizează că el a fost creat de Dumnezeu ca „bărbat și femeie“. Gn 2,7 apropie cuvântul *adam* de *adama*, „țărâna“, „pământul“, pentru a sublinia originea omului. Aici, în a doua povestire a Creației*, cuvântul capătă apoi un sens mai îngust: pentru ca primul bărbat să nu rămână singur, Dumnezeu îi dă o soție, plămădită dintr-una din coastele sale; ea este numită *is-sah*, „femeie“, fiindcă se trage din *is*, „bărbat“. Adam devine apoi numele propriu al primului bărbat (Gn 4,25).

Așezat de Dumnezeu în grădina Eden* cu femeia lui, Eva*, Adam o urmează pe aceasta în nesupunere: ei încalcă interdicția de a mânca din fructul pomului* cunoașterii, așa că Dumnezeu îi izgonește din Eden. Primul cuplu va cunoaște atunci munca istovitoare, suferința și moartea. → CĂDERE.

Prin aceste istorisiri bogate în metafore, sub o aparență uneori naivă, se exprimă o întreagă reflecție asupra condiției umane.

În ansamblul VT se fac puține referiri la Adam. Cartea Siracidului îl așează mai presus de orice făptură vie (Si 49,16); Cartea Înțelepciunii îl numește „tată al lumii“, afirmând că el a fost apărut de înțelepciunea lui Dumnezeu (Int 10,1).

NT. Luca împinge genealogia lui Isus până la el („Fiul lui Set, fiul lui Adam, fiul lui Dumnezeu“, Lc 3,38). Pavel subliniază contrastul dintre Adam, omul păcătos, și Isus, noul Adam. Cel dintâi se desparte de Dumnezeu, și aceasta este o moarte; prin cel de-al doilea vin renașterea, viața (1Co 15,45). → DEZBRĂCAREA DE OMUL CEL VECHI, PĂCATUL ORIGINAR.

◆ **Lit.** Personajele Adam și Eva sunt în centrul unei abundente literaturi apocrife* în greacă și

siriană, din sec. I până în sec. IV d. Cr. Există de asemenea versiuni arabe și etiopiene.

Adam apare în teatrul medieval drept cel dintâi păcătos: *Jocul lui Adam*, sec. XII. În sec. XVI, Maurice Scève dezvoltă un veritabil mit al lui Adam ca „mare plugar“, „mare dător de viață*: *Microcosm*, 1562. Byron imaginează un Adam pe care îl înspăimântă povara răspunderii sale pentru destinul oamenilor, după uciderea lui Cain: *Cain*, 1821. Michel Tournier a conceput un Adam surprinzător, inițial bisexual: „Familia Adam“, *Cocosul de munte*, 1978.

◆ **Icon.** Jan Van Eyck, *Adam*, retablul Mielului mistic, 1432, Catedrala Saint-Bavon, Gand. Michelangelo, *Crearea (facerea) omului*, 1509, Roma. *Adam și Eva*: Lucas Cranach, sec. XVI, Londra; Albrecht Dürer, 1507, Madrid. *Păcatul originar*: Paolo Uccello, 1450, Florența; Tintoretto, 1564, Veneția. Tommaso Masaccio, *Adam și Eva izgoniți din raiul pământesc*, 1426, Florența. Piero della Francesca, *Moartea lui Adam*, sec. XV, Arezzo.

◆ **Muz.** *Jocul lui Adam*, sec. XII, dramă semiliturgică jucată și cântată în latină, în gregoriană și în limba romană. Jean-François Le Sueur, *Moartea lui Adam*, 1809.

ADEVĂR

Conform viziunii ei concrete asupra lucrurilor, Biblia nu limitează adevărul la o concepție intelectuală (expresie a ceea ce corespunde realității). Ea are o viziune mai completă și mai dinamică: este adevărat ceea ce durează, ce rezistă. Dumnezeu și omul sunt adevărați fiindcă sunt credincioși: ceea ce fac concordă cu ceea ce au promis prin viu grai, așadar se poate avea încredere în ei (contrar „omului mincinos“).

Noțiunea de adevăr corespunde deci altor teme: fidelitatea (credința) lui Dumnezeu față de Legământ* și mila (îndurarea) lui, sfinția lui, dar și revelația „tainei“ Mântuirii.

De notat: cuvântul *amin** (tradus de obicei prin „așa să fie“), rostit la sfârșitul rugăciunii, nu exprimă în primul rând o dorință, ci credința că ceea ce s-a spus e adevărat.

Se citează uneori întrebarea lui Pilat: „Ce este adevărul?“ (In 18,38) ca expresie a scepticismului față de afirmațiile credinței.

ADONAI

În ebraică, *Adoni* înseamnă „Stăpâne“, „Doamne“; *Adonai* reprezintă un plural de maiestate sau de intensitate. Evreii, recunoscând stăpânirea (domnia) lui Dumnezeu* asupra lor, îl numesc „Adonai“. Acest termen de politețe devine un nume propriu al lui Dumnezeu. Când textul ebraic al Bibliei este citit cu voce tare, acest nume îl înlocuiește pe cel – nepronunțabil – de YHVH (Yahve⁸); adescori e tradus, așa cum o face textul grecesc (*Kyrios*), prin „Domnul“.

ADORMIREA MAICII DOMNULUI

(*N. tr.*: La 15 august, Biserica Ortodoxă prăznuiește Adormirea Maicii Domnului. Aidoma catolicilor, ortodocșii cred că trupul Sfintei Fecioare Maria, cea care l-a purtat în pânțe pe Isus Cristos, nu putea rămâne în pământ. Fecioara Maria, cu trupul preschimbat, viu și preaslăvit, a fost înălțată la ceruri prin puterea și iubirea Mântuitorului nostru Isus Cristos, fiul său.)

Acceași sărbătoare, la aceeași dată, este numită de catolicii francezi „Assomption“ (lat. *assumptio*, de la *assumere*, „a ridica, a răpi“). Înălțarea la ceruri a Sfintei Fecioare. Dogma catolică a fost definită de către Papa Pius al XII-lea, în 1950, pornind de la unele tradiții neatestatate de Biblie. Așa cum Maria nu a fost supusă la săvârșirea păcatului originar* prin a sa imaculată concepție, tot astfel a fost cruțată de la a zace în mormânt prin ridicarea la ceruri. Protestanții refuză această dogmă.

Monarhia (*n. tr.*: franceză) a celebrat cu mare fast ziua de 15 august, conform dorinței lui Ludovic al XIII-lea, care închinase Franța Sfintei Fecioare. Napoleon I și Napoleon al III-lea au fixat la această dată Sfântul Napoleon.

◆ **Icon.** Fecioara se înalță deasupra credincioșilor, curtea cerească o așteaptă: Correggio, 1430, Parma; Tommaso Masolino, 1435, Napoli; Tițian, 1518, Veneția; El Greco, 1608, Toledo; Rubens,

douăsprezece pânze, sec. XVII, Bruxelles, Viena, Anvers; Charles-Antoine Bridau, sculptură, strana corului Catedralei din Chartres, 1773.

◆ **Muz.** *Messa Assumpta est Maria*. Palestrina, sec. XVI; Marc Antoine Charpentier, sec. XVII.

ADULTER

Conform Bibliei, comit adulter (preacurvesc) femeia măritată sau logodită (în sensul ebraic al termenului) care nu-și respectă angajamentele, precum și bărbatul care își înșală nevasta cu o femeie măritată. Decalogul* (Ex 20,14) condamnă formal adulterul și, în caz de flagrant delict, cei doi vinovați sunt condamnați la moarte (Lv 20,10). Dacă de vină este femeia, soțul se poate mulțumi să o repudieze.

NT reia condamnarea crimei de preacurvie și chiar extinde domeniul acesteia, de vreme ce Isus, după ce citase Decalogul, adaugă: „Oricine se uită la o femeie ca s-o poftască a și preacurvit cu ea“ (Mt 5,27-28). Totuși, în fața unei femei prinse asupra faptului, pe care se pregăteau s-o ucidă cu pietre, Isus îi înfruntă pe cărturari* și pe farisei*: „Care dintre voi este fără de păcat să arunce cel dintâi piatră“; atunci ei s-au retras unul câte unul, începând cu cei mai bătrâni. Isus, rămas singur cu femeia, îi spune: „Nici eu nu te osândesc“ (In 8,2-11).

În VT, noțiunea de preacurvie s-a extins, prin analogie, la raporturile dintre Dumnezeu și poporul pe care l-a ales și cu care s-a logodit prin Legământ (Cartea pro-rocului Osea). Când Israel se prostornează în fața idolilor sau se închină altor zei, el devine un popor care preacurvesc, stârnind gelozia Dumnezeului său. Osea, Ieremia, Iezechiel nu găsesc termeni suficient de aspri pentru a condamna aceste trădări ale lui Israel devenit „prostituată“. → LOGODNĂ.

◆ **L.&P.** A azvârli cuiva piatră: a arunca primul cu piatră.

◆ **Lit.** Alfred de Vigny, *Poeme antice și moderne*, 1837, „Femeia adulteră“, inspirat de In 8,2-11.

Selma Lagerlöf, în *Inclul pescarului*, 1939, „Inscripția pe pământ”, n. uvelă.

◆ *Icon.* Pieter Bruegel, *Cristos și femeia adulteră*, sec. XVI. Londra.

AGAPĂ

(Gr. *agape*, „dragoste”) Masa frățească a primilor creștini, legată, fără îndoială, de euharistie; în 1Co 11,17-34, Pavel opune masa pe care o ia fiecare „Cinei Domnului”, care presupune o celebrare comună întru milostenie. Astăzi, agapa înseamnă pur și simplu un ospăț.

AGONIE (a lui Isus)

(Gr. *agon*, „luptă, neliniște a sufletului, spaimă”) După Cina cea de Taină, Isus s-a dus cu apostolii în grădina Ghetsemani, la poalele Muntelui Măslinilor. S-a depărtat de ei la o aruncătură de piatră. Față cu moartea ce se apropia, a fost cuprins de o mare spaimă. L-a rugat pe Dumnezeu să îndepărteze de la el acest pahar al durerii; după Luca, o sudoare de sânge i-a acoperit trupul și un înger a venit să-l îmbărbăteze. Apostolii adormiseră (Mt 26,36; Mc 14,32-42; Lc 22,40-46). Această luptă interioară marchează începutul agoniei lui Isus, care va continua pe cruce.

◆ *Lit.* Blaise Pascal, *Cugetări*, 1670, „Taina lui Isus” (ed. Brunshvicg, 553): o meditație asupra singurătății unui Dumnezeu care suferă și caută „tovărășie și alinare din partea oamenilor... dar nu o capătă, fiindcă ucenicii săi dorm”. Victor Hugo, *Sfârșitul lui Satan*, 1886, „Începutul spaimii”.

Alfred de Vigny, *Muntele Măslinilor*, 1839, inspirat de poetul german Jean-Paul Richter (*Siebenkaas*, 1796): Vigny își evocă propria sa spaimă religioasă prin cea pe care i-o atribuie lui Isus; Isus îl cheamă zadarnic în ajutor pe Tatăl ceresc, „mut, orb și surd” la tipăritul făpturilor create de el, și știe că mesajul său eliberator va fi trădat. Gérard de Nerval, „Cristos la Măslini” (*Himerele*, 1854), suită de cinci sonete, inspirate tot de Jean-Paul: în grădina Măslinilor, Domnul, deznădăjduit, încearcă înainte de a muri să le destăinuie ucenicilor săi „vestea”: „Dumnezeu lipsește din altarul pe care cad eu jertfă.../Dumnezeu nu e! Dumnezeu nu mai e!/dar ei dormeau mai departe!...”

Opera lui Georges Bernanos multiplică scenele de agonie: eroul din *Jurnalul unui preot de țară*, 1936, este „prizonierul sfintei agonii”. Max Jacob în „Agonie”, *Ultimele poeme*, 1945, își evocă propria sa moarte, iminentă, în lagărul de la Drancy, unde fusese încarcerat.

◆ *Icon.* *Agonia din grădina Măslinilor*: Andrea Mantegna, 1460, Tours; Giovanni Bellini, sec. XV, Londra; El Greco, sec. XV, Budapesta; Delacroix, 1826, Paris, St. Paul-St. Louis.

◆ *Muz.* Ludwig van Beethoven, *Cristos pe Muntele Măslinilor*, oratoriu, 1801. Francis Poulenc, *Dialogul Carmelitelor*, 1957, operă, după scrierile lui Bernanos. Hjalmar Borgstrom, sec. XX, *Isus, Getsemane*.

◆ *Cin.* Robert Bresson, *Jurnalul unui preot de țară*, 1950, inspirat din opera lui Bernanos; *Procesul Ioanei d'Arc*, 1961: preotul din Ambricourt și Ioana: imagini ale lui Cristos în agonie.

AHAB

Fiu al lui Omri, cel de-al șaptelea rege al lui Israel (874-853; vezi IR 16-22). Atras la idolatrie de soția sa Izabela, fiica regelui fenician al Sidonului, este blestemat de prorocul Ilie*. Mai apoi, neluând în seamă avertismentul prorocului Miheia, îi înfruntă pe arameeni și își pierde viața pe câmpul de luptă.

◆ *Lit.* Jean Racine, *Atalia*, 1691. Herman Melville, *Moby Dick*, 1851: mama căpitanului Ahab i-a dat fiului ei un nume biblic, parcă predestinat unui destin sângeros.

◆ *Cin.* Romanul lui Melville a fost ecranizat în 1956 de John Huston.

AHAȘVEROȘ (ASUERUS)

Rege ahemenid al Persiei, Ksaryarsa I (485-465) este cunoscut sub numele grecesc Xerxes, iar în Biblie, sub numele ebraic Ahașveroș (latinizat, Asuerus) (Ezd 4,6). Devenit celebru în urma luptelor sale împotriva grecilor (victoria de la Termopile, înfrângerea de la Salamina), a înăbușit o revoltă în Egipt și o alta în Babilon. În cetatea Susa, a luat-o de soție pe evreica Estera, în locul trufasei Vaști. La cererea acesteia, a revocat ordinul de exterminare a poporului evreu obținut de Aman (Est 4,8).

◆ *Lit.* Jean Racine, *Estera*, 1689.

ALELUIA

(Eb. *hallelu-yah*, „lăudați-l pe Dumnezeu“) Aclamație liturgică. → HALLEL.

◆ **Muz.** Aria „Aleluia“ din oratoriul *Mesia* de Haendel, 1742, este cântată adesea ca piesă separată.

◆ **Cin.** King Vidor, *Halleluyah*, 1929. Dramă din lumea negrilor americani: eroul, Zeke, devine evanghelist, botează în apele fluviului și predică în trenuri care se îndreaptă spre Iad și spre Rai.

ALES

Este numită „aleasă“ persoana, comunitatea sau colectivitatea avută în vedere de Dumnezeu pentru o vocație (chemare) sau o misiune.

În VT, alegerea lui Israel semnifică faptul că Dumnezeu a desemnat un popor care îi va aparține; această idee a selecției este strâns legată de cea a Legământului* (Dt 14,2). Înăuntrul poporului său, Dumnezeu a ales de asemenea anumite persoane: patriarhii, Moise și Aaron, leviții, regii (Gn 12-22; 11, 26-37; 1S 3; 16,1-13). Nu se indică nici o justificare pentru această alegere, fiindcă Dumnezeu este stăpân atotputernic și liber. Dar faptul de a fi ales presupune și asumarea unor responsabilități.

În NT, cuvântul se aplică apostolilor* aleși de Isus pentru a vesti Împărăția lui Dumnezeu (Lc 6,13; 9, 57-61). Isus este numit el însuși „alesul lui Dumnezeu“ (Lc 9,35). → HAR, LEGĂMÂNT.

◆ **L.&P.** Mulți chemați, puțini aleși (Mt 22,14): se spune, de exemplu, despre un concurs, despre o carieră în care mulți își pot încerca norocul, dar puțini reușesc.

◆ **Lit.** Dante, *Divina Comedie*, 1307-1321: poetul este condus de Beatrice de pe muntele purgatoriului* către paradisul* celor aleși. Agrippa d'Aubigné, *Tragicele*, 1616 (VII, „Judecata“): la sfârșitul Judecății de Apoi, Dumnezeu îi așează de-a dreapta sa pe cei aleși; judecătorul – devenit de-acum fratele lor – îi invită „să triumfe în veci/În Împărăția veșnică a biruinței și a păcii“. Massillon (sec. XVIII): *Predica despre numărul mic al celor aleși* include o impresionantă evocare a Judecății de Apoi.

În numeroase opere literare alegerea divină apare ca ambivalentă: ea constituie o făgăduință de mărire, dar și de suferință. Astfel este trăită de Moise și Iosua. În *Poeme antice și moderne* de Vigny, 1837: ea marchează poporul evreu, fapt ce transpare din opera lui Wiesel, a lui Singer și a multor alții. „Un ales este un om pe care degetul lui Dumnezeu îl țintuiește la zid“: *Diavolul și Bunul Dumnezeu* de Sartre, 1951: ilustrează incompatibilitatea dintre existența lui Dumnezeu și libertatea omenească.

ALFA ȘI OMEGA

Prima și ultima literă din alfabetul grecesc. În *Apocalipsă**, Isus declară: „Eu sunt alfa și omega“, ceea ce înseamnă începutul și sfârșitul, primul și ultimul, Cel viu prin excelență.

◆ **Lit.** Vezi interpretarea inspiratului paleontolog Pierre Teilhard de Chardin în *Fenomenul uman*, 1955 (epilog): Dumnezeu, suprema finalitate care trăiește și gândește, este punctul omega. „existând și făcând în străfundul masei cugetătoare“.

AMIN

Cuvânt ebraic a cărui rădăcină trimite la mai multe idei: statornicie, încredere, adevăr. A rosti *amin* înseamnă a proclama ca fiind adevărat ceea ce s-a spus. Traducerea „așa să fie“, care exprimă o dorință, nu redă înțelesul exact al termenului.

◆ **L.&P.** A spune *amin* la toate: a aproba orice, a consimți la orice.

◆ **Muz.** Cuvântul *amin* a servit adesea ca subiect pentru compozitorii de muzică religioasă (Palestrina, Haendel, Cafaro etc.).

AMOS

Unul dintre cei doisprezece proroci mici. Acest cultivator iudeu a profetizat în regatul lui Israel pe timpul domniei lui Ieroboam al II-lea (sec. IX î. Cr.). El s-a ridicat în termeni foarte energici împotriva nedreptăților și a idolatriei.

ANA

Nume purtat de mai multe personaje feminine din VT și NT, cum ar fi: mama

prorocului Samuel, nevasta bătrânului Tobit și o prorociță care, după evanghelia lui Luca (Lc 2,36-37), l-a întâmpinat pe pruncul Isus în Templul din Ierusalim.

După o tradiție apocrifă*, acesta este și numele mamei Mariei, soția lui Ioachim. Foarte multe reprezentări o înfățișează învățând-o carte pe Maria; unele dintre ele reținut cele trei generații ale Sfintei Familii: Ana, Maria și Isus.

De asemenea, este numele marelui preot evreu, socrul lui Caiafa, care l-a interogiat pe Isus, după ce acesta a fost prins.

◆ *Icon. Fecioara și Sfânta Ana*, Leonardo da Vinci, 1499, Luvru; sculptură în lemn, Semur-en-Auxois, sec. XV; Rembrandt, *Sfânta Ana*, 1631, Amsterdam.

ANATEMĂ

(Gr. *anathema*, „ofrandă votivă”; eb. *herem*, „a pune deoparte”, „a interzice folosirii profane”) Acest cuvânt desemnează o regulă pe care Israel trebuia s-o respecte în războaiele lui Iehova: prada și uncori dușmanii înfrânți erau închinată lui Iehova – așadar nimiciți. Se aplică de asemenea la pedepsirea idolatriilor. „Dacă se dovedește cu adevărat că s-a petrecut ticăloșia aceasta în mijlocul tău, să treci prin ascuțișul sabiei pe locuitorii cetății aceleia, iar cetatea și toată prada din ea să fie arse înaintea Domnului Dumnezeului tău” (Dt 13,13-19).

În textele iudaice mai recente și în NT, anatema fi lovește pe indivizi; prin excluderea lui din comunitate, vinovatul – cel care a mințit sau cel care nu s-a ținut de cuvânt – este lăsat în seama judecării lui Dumnezeu. În Fp 23,12, evreii dușmani ai lui Pavel* își jură că vor face greva foamei până când îl vor ucide, chemând asupra lor cele mai cumplite pedepse dumnezeiești (anatema) dacă nu-și vor ține promisiunea.

Conciliile au formulat anateme până la primul Conciliu de la Vatican (1869-70), Vatican II fiind poate cel dintâi care nu a mai pronunțat nici una.

Musulmanii i-au păstrat anatemei, ca blestem, întreaga forță pasională.

ANDREI

(Gr. *andréios*, „viril”) Unul dintre cei doisprezece apostoli*. Era fratele lui Simon-Petru*, pescar ca și el la Capernaum; mai întâi ucenic al lui Ioan Botezătorul, l-a urmat după aceea pe Isus (Mt 4,18-20). Conform unei tradiții, după moartea lui Isus, lui i-ar fi fost încredințată evanghelizarea Rusiei (n. tr.: și a popoarelor de la gurile Dunării, strămoșii românilor). Se crede că a murit la Patras, în Grecia, răstignit pe o cruce în formă de X, numită mai apoi „Crucea Sfântului Andrei”.

◆ *Lit. Bossuet, Panegiricul Sfântului Andrei, apostolul, predică ținută carmelitelor din cartierul Saint-Jacques (Sf. Iacov), Paris, la 30 noiembrie 1668. Paul Claudel, Corona benignitatis anni Dei, „Sfântul Andrei”, 1915.*

ANGELUS

În tradiția catolică, rugăciune rostită dimineța, la prânz și seara, amintind Buna-Vestire* – mesajul adus de arhangelul Gavril Mariei, mama lui Isus.

◆ *Icon. Jean-François Millet, Angelus*, 1858, Luvru.

ANTICRIST

După Epistolele* Sfântului Pavel și Apocalipsa*, dușmanul lui Dumnezeu – sau Anticrist – încearcă să se impună prin forță ori prin viclenie, dar până la urmă va fi nimicit de însuși Cristos. El nu se întrupează într-un personaj istoric anume, ci îi desemnează pe toți accia care se împotrivesc întemeierii Împărăției lui Cristos (1In 2,18; Ap 13; Mt 24,24; 2Tes 2,4). → SATANA.

◆ *Lit. Fiecare cu Anticristul lui! De exemplu, pentru Agrippa d'Aubigné, în Tragicele, 1616, Anticristul este papa, „fiul cel mai mare al Satanei” – după părerea reformatilor. La Dostoievski, în Frații Karamazov, 1880, marele inchișitor este o întruchipare a lui Anticrist; papă al zbirilor, el*

reprezintă catolicismul roman, dar totodată socialismul ateu și capitalismul modern, care promit mulțimii fericirea materială în schimbul libertății. După Nietzsche, Antieristul nu e altul decât „Dumnezeu degenerat în antiteza vieții, în loc să fie eterna ei transformare, eterna ei afirmare”: *Antieristul*, 1888. Péguy, în *Notă însoțitoare asupra D-lui Descartes*, 1914, consideră banii ca fiind Antieristul lumii moderne.

◆ *Cîn*. John Huston. *Cel viclean*, 1979.

ANTIOHUS

Nume purtat de treisprezece regi Seleucizi (una dintre dinastiile grecești ce și-au împărțit imperiul lui Alexandru) care au domnit în Asia Mică. Antiohus al III-lea (223-187 î. Cr.), rege al Siriei, a trebuit să se închine romanilor. Antiohus al IV-lea Epifanul (175-164) a ocupat Egiptul, de unde a fost izgonit de romani. Politica lui de elenizare forțată a provocat revolta evreilor, condusă de frații Macabei* (cartea Macabeilor sau cartea martirilor lui Israel).

APĂ

Apa și viața

Apa este un simbol universal al vieții și al purității. Cosmogoniile cele mai diverse evocă apele primordiale; de pildă, în expunerea creațiunii din Geneză se arată: „Duhul lui Dumnezeu plutea deasupra apelor” (Gn 1,2).

În numeroase pasaje din Biblie se subliniază cât de necesară este apa pentru viața cotidiană. Dar, fiindcă se găsește greu, trebuie săpate fântâni sau instalate cisterne pentru strângerea apei de ploaie și trebuie construite sisteme de irigație.

În VT, poporul lui Dumnezeu, chinuit de sete în mijlocul deșertului, îi cere lui Moise să-i aducă apă. Dumnezeu îi spune lui Moise: „Ia-ți toiagul în mână; vei lovi stâncă, din ea va tășni apă și poporul va avea ce să bea” (Ex 17). Sunt reunite astfel trei teme esențiale: grija lui Dumnezeu; încrederea evlaviosului; dăruirea apei sau dăruirea vieții.

Însemnând viața sub toate formele, apa joacă un rol în vindecarea bolilor: prorocul Elisei, de exemplu, l-a trimis pe un general sirian lepros, Naaman, să se scalde în Iordan. Acesta a ieșit din apă cu pielea netedă, vindecat, fiindcă avusese credință în Dumnezeu, care vorbea prin gura lui Elisei (2R 5). Istorisirea a fost interpretată în creștinism ca prefigurarea botezului care „vindecă” de păcat.

Orice purificare este un fel de vindecare. Legea lui Israel prescria folosirea apelor lustrale pentru a curăți oamenii și lucrurile impure (Num 19); se respectau în mod ritual prescripțiile de abluțiuni și de spălare a cupelor, a vaselor, a veșmintelor. În sfârșit, evreii îndeplineau ritualuri de purificare – deopotrivă fizică și morală – prin cufundarea în bazine cu apă curată (la intrarea în Templu) sau în piscine rituale (Qumrân).

În NT, Ioan Evanghelistul amintește întâlnirea lui Isus, în apropierea unui oraș din Samaria, cu o femeie care venea să ia apă dintr-o fântână. Isus i-a cerut să bea și, potolindu-și setea, i-a vestit apa vieții veșnice spunând: „Cel ce va bea apa ce-i voi da eu nu va mai înseta în veci” (In 4). Și aici izvorul simbolizează dăruirea vieții dumnezeiești celui care crede. → SAMARITEANCĂ.

Apa distrugătoare

Simbol ambivalent, apa poate fi și aducătoare de prăpăd și de moarte; astfel sunt apele potopului*, ape de sus ce trec prin stăvilarele cerului deschise de Dumnezeu.

Marea*, lacurile, întinderile vaste de apă îi înspăimântau pe evrei, care nu aveau vocație de navigatori, ca fenicienii. Se temeau de furtuni, naufragii, revărsări de apc. Datorită lui Isus, în apele adânci ale lacului Tiberiadei sunt scufundate, sub formă de porci, duhurile necurate care-l chinuiau pe un demonizat (Mc 5,12-13).

Apa Botezului*

Asociază cele două valori, viață/moarte: se scufundă în apă omul cel vechi (omul

păcătos), care moare, și iese un om nou, spălat de toate păcatele. → CREAȚIUNE, FURTUNA DOMOLITĂ.

♦ **Lit.** Paul Claudel, *Cinci mari ode*, 1910. „Duhul și Apa”. Jean-Claude Renard, *Descântecul apelor*, 1961.

APOCALIPSA

(Din gr. *apocaluptein*, „a dezvălui”). Gen literar în care, într-o epocă de criză, pentru a menține credința și speranța credincioșilor, prorocii² dezvăluie sfârșitul istoriei. Pesimist față de un prezent plin de păcate, nenorociri și suferințe, discursul apocaliptic este optimist față de viitor, care va cunoaște instaurarea Împărăției lui Dumnezeu.

Un anumit număr de texte apocaliptice figurează și în VT (Is 24-27, Dn 10-12), dar acest gen literar va înflori mai ales în perioada intertestamentară, din sec. II î. Cr. până în sec. I d. Cr. Asemenea apocalipse, precum *Testamentul celor 12 patriarhi* sau *Apocalipsa săptămânilor*, sunt considerate apocrife.

Apocalipsa lui Ioan, ultima carte din NT, a fost scrisă cu siguranță în jurul anilor 95-100, probabil nu de însuși apostolul Ioan, ci sub influența acestuia. Cristos în slavă îi apare lui Ioan, exilat la Patmos, și îi poruncește să scrie către șapte biserici din Asia. Apoi Ioan este condus în cer. Acolo îl vede pe Dumnezeu pe tron, înconjurat de cetele îngerești, ținând în mână cartea cu șapte peceti pe care i-o dă mielului jertfit³. Mielul sfărâmă pecetile, fiecare sfărâmare fiind semnul unor apariții. Primele patru fac să apară călăreții: Arcașul part, pe atunci spaima romanilor, Războiul, Foamea și Ciurma (Moartea) pe un cal bălan, care vor face prăpăd pe pământ (Ap 6). Apare apoi Femeia, mamă a unui copil de parte bărbătească pe care Balaurul Satana⁴ vrea să-l devoreze. Izgonit de Mihail⁵ și de oștile îngerești, Balaurul își transmite puterea Fiarei care susține Babilonul: marea curvă

(simbol al Imperiului Roman prigonitor al creștinilor, Ap 17). Ioan evocă în continuare Noul Ierusalim⁶, cetatea sfântă pogorâtă din cer unde Dumnezeu sălășluiește împreună cu oamenii (Ap 21).

În această apocalipsă creștină, Isus este recunoscut ca Mesia⁷, promisiunile lui Dumnezeu se îndeplinesc și se săvârșește Revelația. → JUDECATA DE APOI, MÂN-TUIRE. PARUSIE, RĂSCUMPĂRARE.

♦ **Lit.** Genul apocaliptic a înflorit în antichitatea iudeo-creștină: Hermas, *Păstorul*, către 140 d. Cr. Apocalipsa poate fi un mod de a citi istoria lumii: unui prezent sau unui viitor apropiat plin de cataclisme și dezolare îi va urma o epocă de regenerare. Operele apocaliptice se prezintă adesea sub formă epică, într-un decor cosmic.

Umberto Eco, în *Numele Trandafirului*, 1980, își imaginează că șirul crimelor săvârșite la mănăstire în 1327 urmează ordinea prevestirilor de la deschiderea celei de-a șaptea peceti (roman transpus pe ecran de Jean-Jacques Annaud).

Prin frumusețea sa alegorică și prin forța viziunilor, Apocalipsa a hrănit imaginația multor poeți, ca Blake, Lamartine sau Hugo. Accente apocaliptice se găsesc și la Shelley, *Prometeu eliberat*, 1820, dramă în care, în actul al IV-lea, este înfățișată debandada ce a cuprins forțele răului, și la Wagner, *Amurgul Zeilor*, 1874, deși acești autori și-au rupt legăturile cu gândirea biblică, aidoma lui D.H. Lawrence, care scrie *Apocalypse* (1931) dintr-un sentiment de ură împotriva Revelației, socotită speranța celor slabi.

Convulsiile istoriei – revoluții, războaie uriașe – suscită adesea în literatură o întoarcere la acest tip de inspirație, complet laicizată în literatura științifico-fantastică, printre altele.

♦ **Icon.** *Apocalipsa de la Saint-Sever*, manuscris ilustrat, 1028. Timpanul de la Moissac, sec. XII. Tapiserii de Nicolas Bataille, 1387, Angers; de Jean Lurçat, 1950, Assy. Correggio, *Viziunea Sfântului Ioan la Patmos*, 1524. Albrecht Dürer, *Deschiderea pecetilor după Apocalipsă*, gravură, 1498; El Greco, 1614, New York. William Blake, *Moartea pe un cal bălan*, 1805, Londra. Francis Danby, sec. XIX. Dublin. Arnold Böcklin, *Războiul*, 1896, Dresda. Edward Goerg, *Apocalipsa*, serie de gravuri, 1943.

♦ **Muz.** Franz Schmidt, *Cartea cu șapte peceti*, 1937. Olivier Messiaen: *Cvartet pentru Sfârșitul*

Pământului, 1941; cea de-a treia *Mică Liturghie*, 1944; *Culorile Cătății Cerești*, 1963; *De la Canioane la Stele*, 1974. Pierre Henry, *Apocalipsa lui Ioan*, 1968. *Twelve gates to the City*, negro-spiritual.

◆ **Cin.** Bergman, în *A șaptea pecete*, 1956, ilustrează cele două sensuri ale cuvântului apocalipsă: sfârșitul lumii, cu foamete și ciumă în Evul Mediu, dar și revelația eshatologică analogă deschiderii celei de-a șaptea pecetei în Apocalipsa lui Ioan. Francis Ford Coppola, *Apocalypse now*, 1979: în acest film despre războiul american din Vietnam este reținut numai sensul modern de catastrofă.

APOCRIFE

Scrieri care n-au fost recunoscute ca făcând parte din „canonul” Sfintei Scripturi. Există numeroase apocrife ale VT: cartea lui Enoh, cea de-a patra carte a lui Ezdra, Testamentul celor 12 patriarhi etc., adesea marcate accentuat de curentul apocaliptic*. Se cunosc și evangheliile apocrife: Evanghelia lui Toma, Evanghelia lui Petru și altele. Acestea, deși neautorizate, au păstrat uneori vechi tradiții valoroase, dar caracterizate printr-un gust excesiv pentru miraculos.

Unele texte sunt numite apocrife de tradiția protestantă și deuterocanonice* de cea catolică.

APOSTOL

(Gr. *apostolos*, „trimis”, delegat oficial, persoană care a primit o misiune.) În sens strict, cei 12 ucenici aleși de Isus pentru a-i fi cei mai apropiați tovarăși, martorii săi înaintea lumii și propovăduitorii Evangheliei* sale. NT îi numește, în general, „cei doisprezece”. Ei sunt: Petru*, Andrei*, Iacov* și Ioan* – cei dintâi chemați; Filip*, Bartolomeu, Matei*, Toma*, Iacov fiul lui Alfeu*, Tadeu (sau Iuda), Simon* și Iuda* Iscarioteanul (Mc 3,17-19). Petru apare totdeauna în frunte. Iuda, după trădare, a fost înlocuit de Matia (Fp 1,15-26).

Cât despre Pavel*, după moartea lui Isus, își ia numele de „apostol al neamurilor”,

adică al neevreilor, ca urmare a convertirii lui pe drumul Damascului*.

În sens mai larg, cuvântul „apostol” îi desemnează pe cei care transmite mesajul Evangheliei, sau, la modul general astăzi, pe cei care apără o idee sau o cauză generoasă.

◆ **L.&P.** *Drojdia în aluat* (Lc 13,20-21): așa cum ajunge doar puțină drojdie în trei măsuri de făină ca să dospească tot aluatul, cei 12 apostoli, vestind Împărăția lui Dumnezeu, vor transforma numai ei întreg pământul. În vorbirea curentă, expresia îi desemnează pe toți aceia care, în ciuda numărului lor mic, fac să „dospească” ideile, sentimente, pasiuni într-o lume care, fără ei, ar fi inertă.

◆ **Lit.** Paul Claudel, *Corona benignitatis anni Dei*, „Ceata Apostolilor”, 1915.

◆ **Icon.** *Trimiterea apostolilor*, sculpt., sec. XII, Vézelay. Hugo Van der Goes, *Moartea Fecioarei*, 1480, Bruges. *Apostolii*, Dürer, 1526, München; El Greco, 1618, Toledo. Eugène Burnand, *Ucenicii Petru și Ioan alergând la mormânt*, 1898, Paris. → CINA CEA DE ȚAINĂ. RUSALII.

APROAPELE

Legea mozaică stipula respectul pentru aproape, în primul rând pentru fratele israelit: „Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși” (Lv 19,17-18), dar și pentru străini (Lv 19,34).

Întrebat de un învățător al Legii, Isus răspunde că mântuirea se află în dragostea* de Dumnezeu și de aproape, iar pentru a contura identitatea acestuia, el povestește pilda bunului samaritean* (Lc 10,30). Isus arată aici că orice om „care se milostivește” devine aproapele celui alt, mergând chiar până la a predica dragostea de dușmani (Mt 5,45).

ARAMAICA

Limba micilor triburi arameene a câștigat în importanță când, spre anul 500 î. Cr., a devenit limba oficială a Imperiului Persan, care-și exercita pe atunci dominația asupra întregului Orient Mijlociu, din India până în Egipt. Evreii din Palestina o vor folosi până în sec. II d. Cr. Deci este limba vorbită pe timpul lui Isus. Câteva pasaje din cărțile

biblice (Ezdra* și Daniel*) sunt scrise în această limbă semitică, apropiată de ebraică* și folosind aceleași caractere.

Pentru cult, lecturile în ebraică nemai- fiind înțelese, a fost nevoie de traduceri în aramaică: așa-numitele *targum*. Dintre acestea, câteva ne-au parvenit (unele făcând parte din manuscrisele găsite la Qumrân*). Literatura veche în limba aramaică este așadar de mare importanță.

NT. Pavel își încheie Epistola către Corinteni cu următoarele cuvinte aramaice: *marana tha*, „Vino, Doamne“, care corespund apelului final din Apocalipsă (Ap 22,20). Prezența, în textul grecesc, a acestei formule liturgice aramaice arată rădăcinile ei în tradiția palestiniană.

ARCA

Același cuvânt latin: *arca*, „sîpet“, traduce doi termeni ebraici: unul (*aron*) desemnează chivotul Legământului, iar celălalt (*tevah*) e întrebuințat pentru a numi leagănul lui Moise și arca lui Noe.

Arca lui Noe

O corabie construită la porunca lui Dumnezeu, în care Noe a imbarcat câte două exemplare, mascul și femelă, din toate speciile trăitoare. Dumnezeu vroia să salveze astfel creațiunea de la potopul pe care mânia sa îl stârnise (Gn 6,19-22).

Arca lui Noe simbolizează ocrotirea pe care o acordă Dumnezeu celor drepti atunci când se află în nenorocire; ea reprezintă leagănul unei vieți noi după încercare. Este interesant de făcut o apropiere între această corabie și leagănul împletit din papirus, plutind pe Nil, în care fiica lui Faraon l-a găsit pe Moise, după ce suveranul egiptean poruncise uciderea tuturor copiilor de parte bărbătească ai evreilor (Ex 2). → POTOP.

◆ **Lit.** Supervielle, *Arca lui Noe*, 1938: culegere de povești, dintre care unele sunt inspirate din Biblie.

◆ **Icon.** *Arca lui Noe*, mozaic la San Marco, Veneția, sec. XIV; sculpt. în Catedrala din Bourges, sec. XIII; Paolo Ucello, 1450, Florența; Michelangelo, 1512, Roma. Jacopo Bassano, *Construirea arcei*, sec. XVI, Marsilia. Vitraliul de la St. Étienne-du-Mont, sec. XVII, Paris. Jean Lurçat, *Cântecul Lumii*, tapiserie, 1957, Angers.

◆ **Muz.** Benjamin Britten, *Arca lui Noe*, 1957, după un mister din sec. XIV. Erich Sternberg, *Arca lui Noe*, 1960.

Chivotul Legământului (Chivot de Legământ)

Un fel de sîpet din lemn ce conținea tablele Legii (Ex 25,10-22). Era transportat cu ajutorul unor stîngii din lemn, sub un cort sfințit, învelit în piei de berbec. Cortul care acoperă chivotul e considerat lăcașul lui Dumnezeu, iar chivotul reprezintă semnul vizibil al prezenței sale printre supuși. Astfel, chivotul este sfânt și nimeni nu trebuie să-l atingă (vezi 1S 5). David l-a adus cu mare veselie în Ierusalim, pe care tocmai îl cucerise (2S 6), iar Solomon a construit Templul ca să-l adăpostească. Descrierea pe care ne-o dă Exodul (Ex 37,1-9) corespunde chivotului din Templul lui Solomon, așezat sub aripile întinse ale heruvimilor; toate erau placate cu aur. Chivotul a dispărut la nimicirea Ierusalimului, în anul 587 î. Cr.

◆ **Icon.** Frescă, Doura-Europos, sec. III. Basorelief, sinagoga din Capernaum, sec. III. Mozaic, Germigny, sec. IX. Vitraliu, St. Denis, sec. XII. Timpan, Notre-Dame din Paris, sec. XII.

◆ **Cin.** Steven Spielberg, *Aventurierii chivotului pierdut*, 1981. Un arheolog, care este și un mare aventurier, întreprinde o expediție în Egipt ca să găsească chivotul Legământului evreilor, căutat deopotrivă de nașiști.

ARGILĂ (LUT)

Prelucrarea argilei se practică din cele mai vechi timpuri. Frământată cu picioarele, amestecată cu nisip sau cu var, argila era lucrată la roata de olar, rezultând obiecte utilitare și figurine de oameni sau animale. Biblia îl compară pe Dumnezeu-creatorul

cu olarul și pe om cu un vas de lut (Iv 10,8; Ir 18,6; Is 64,7).

◆ **Lit.** Imaginea unui Dumnezeu-olar prelucrând lutul este luată din Ieremia (Ir 18) de Pierre Emmanuel, *Babel*, 1952: „Iată omul, în mâinile olarului nebun ce se încăpățânează să-și creeze capodopera din nimic.”

ARHANGHEL

Înseamnă „conducător” (în grecește *arkhos*) al îngerilor. Tradiția creștină îi numește pe trei dintre aceștia: Mihail* (Dn 10,13; Ap 12,7), Rafail* (Tb 3,17), Gavriil* (Dn 8,16; Lc 1,26); tradiția evreiască, pe mai mulți. → ÎNGER.

◆ **Lit.** Edgar Quinet, *Ahasverus*, 1833; în prolog, arhanghelii joacă, înaintea lui Dumnezeu și a sfinților, o piesă ce prezintă istoria lumii apuse.

◆ **Icon.** → GAVRIIL, MIHAIL, RAFAIL.

ARHIEREU (MARE PREOT)

Arhiereul era preotul cu rangul cel mai înalt printre frații săi (Lv 21,10), singurul căruia îi era îngăduit să intre, o dată pe an, în Sfânta Sfintelor*, de Sărbătoarea Ispășirii (*Yom Kipur*).

Aaron*, fratele lui Moise*, a fost primul mare preot; Biblia descrie ungerea lui solemnă (Ex 28-29). Începând de la David și până în sec. II î. Cr., alegerea arhiereilor s-a făcut din seminția lui Sadoc. De la domnia lui Irod (37 î. Cr.), ei au fost desemnați de autoritatea politică, adică de ocupantul* roman, și contestați de uni. Cafafa era cel care exercita această funcție în momentul morții lui Isus. De la nimicirea Templului din Ierusalim, în anul 70 d. Cr., nu mai există arhiereu de origine evreiască.

Autorul Epistolei către Evrei folosește figura profetică a arhiereului pentru a-l înfățișa pe Isus: „Un astfel de arhiereu se cuvenea să avem: sfânt, fără de răutate, fără de pată, osebit de cei păcătoși și fiind mai presus decât cerurile” (Ev 7,26).

◆ **Icon.** Imaginea despre arhiereu este aplicată preotului Zaharia în Căsătoria Fecioarei, unde

oficiază căsătoria Mariei cu Iosif. → CĂSĂTORIA SFINTEI FECIOARE.

ATALIA

Fiica lui Ahab* și a Izabelei, regină a Ierusalimului. În sec. IX î. Cr., poporul evreu este scindat în două regate: Israel și Iuda. Israel își uită credința în Yehova și se închină unor zei străini. Astfel, Ahab, tatăl Ataliei, construiește în Samaria un templu lui Baal. În aceeași epocă, familiile conducătoare ale celor două regate rivale se sfâșie într-o serie de masacre. În cursul unuia dintre acestea, Izabela, mama Ataliei, este aruncată la câini. Atunci fiica ei nimicește neamul lui David ca să poată domni la Ierusalim. Va fi într-adevăr regină între anii 841 și 835. Dar un copil scăpat de la măcel și crescut în taină, Ioas, o va expulza. Marele preot Ioad va porunci uciderea Ataliei, precum și distrugerea idolilor (2R 11; 2Cr 22-23).

◆ **Lit.** Această poveste sângeroasă l-a inspirat pe Racine, astfel luând naștere tragedia *Atalia* (1691); Jean-Baptiste Moreau a compus muzica corurilor, iar François-Adrien Boieldieu a rescris-o în 1810.

◆ **Muz.** Haendel, *Atalia*, oratoriu, 1733.

AVACUM (HABACUC)

Proroc contemporan cu Ieremia (sec. VII-VI). Lansează imprecății fulminante împotriva asupritorilor (asirieni sau caldeeni) și se arată scandalizat de tăcerea lui Dumnezeu „când cel nelegiuit sfâșie pe omul cel drept” (Av 1,13), dar continuă să-și pună nădejdea în intervenția lui Dumnezeu „împotriva neamului care ne urghește”.

◆ **Lit.** Édouard Roditi, „Habacuc”, sec. XX, poem citat de Pierre Haïat, *Antologia poeziei evreiești*, 1985.

AVE MARIA

„Ave Maria, gratia plena; Dominus tecum: benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui, Jesus. Sancta Maria, Mater Dei, ora pro nobis peccatoribus,

nunc et in hora mortis nostrae. Amen. → ANGELUS, BUNA-VESTIRE.

◆ **Lit.** „Te salut (Bucură-te), Marie“, acest început de rugăciune tradițională a catolicilor, apare ca refren în „Rugăciunea“, text de Francis Jammes (*Biserica înmbrăcată în frunze*), popularizat de interpretarea cântărețului Georges Brassens, 1953. Se regăsește în strofele consacrate de Louis Aragon prizonierelor de la Auschwitz (*Muzeul Grevin*, 1946).

◆ **Icon.** Petrus Christus, *Fecioara și pomul uscat*, 1452, Lugano: de crengile copacului atâră niște litere „A“ simbolizând rugăciunea Ave Maria.

◆ **Muz.** Ave Maria, mesă pe șase voci de Palestrina, sec. XVI. Melodii de Schubert și de Gounod, sec. XIX.

◆ **Cin.** Jean-Luc Godard, *Bucură-te, Marie*. 1986.

AVRAAM (ABRAHAM)

Avraam (vezi Gn 12-25) a trăit la începutul mileniului al II-lea î. Cr. Urmas al unui neam politeist stabilit la Ur, în Caldeea, a primit de la Dumnezeu porunca să-și părăsească patria și să plece într-o țară necunoscută, ce avea să devină Țara Făgăduinței*.

După o ședere în Egipt, se stabilește în Canaan* cu femeia lui, Sara, și cu nepotul său, Lot.

Acolo Dumnezeu face legământ cu el și îi făgăduiește acel pământ pentru el și urmașii lui. Dar Sara, neavând copii, îl îndeamnă să se împreuneze cu slujnica ei Agar, care îi dăruiește un fiu, pe Ismail; dar nu acesta este moștenitorul promis.

Un nou Legământ* între Dumnezeu și Avraam stabilește tăierea împrejur (circumcizia*) ca semn veșnic al acestuia.

Încă o dată Dumnezeu i se arată lui Avraam (Gn 18,1 și urm.), acum sub forma a trei oameni care-l vestesc că în curând i se va naște un fiu, în ciuda vârstei înaintate a Sarei. Ca să-l pună la încercare, Dumnezeu îi cere apoi patriarhului să-l jertfească pe acest fiu, Isaac*, dar în fața credinței și a su-

punerii sale, oprește jertfa și interzice orice sacrificiu omenesc în viitor.

Avraam, numit „Părintele credincioșilor“ (Rm 4), este strămoșul recunoscut a trei religii monoteiste: iudaism, creștinism și islamism.

Copiii lui Avraam

Împreună cu Isaac și cu Iacov, Avraam e considerat strămoșul poporului ales. El este părintele poporului căruia i-a fost dată Țara Făgăduinței. Expresia „copiii lui Avraam“ (Mt 3,9; Lc 13,16; 19,9...) nu indică numai o descendență carnală. Toți cei care mărturisesc credința sunt de asemenea „fiii lui Avraam“ (Mt 1,1; Rm 4).

Sânul lui Avraam

Sânul lui Avraam desemnează locul de odihnă al dreptilor, unde nu există durere. E un loc de așteptare ce precede o fericire deplină. Imaginea apare în parabola bogatului nemilostiv și a sărmanului Lazăr (Lc 16,19).

◆ **Lit.** Povestea jertfirii lui Isaac i-a inspirat pe scriitori și s-a suprapus în imaginarul occidental peste tema sacrificiului Ifigeniei.

În Evul Mediu, numeroase mistere înfățișează istoria lui Avraam, punând în lumină diferite aspecte ale dramei sale. Nici Renașterea nu e mai săracă în această privință. Să-l cităm pe Théodore de Bèze, *Avraam la sacrificiu*, 1550 (teatru). În *Paradisul pierdut* de Milton, 1667, cartea XII, arhanghelul Mihail îi vestește lui Adam misiunea lui Avraam, bărbat plin de credință care, urmând cuvântul lui Dumnezeu, și va părăsi patria adorată Ur, din Caldeea, pentru a câștiga Țara Făgăduinței pentru urmașii săi și a deveni părintele credincioșilor.

Pascal, în *Memorial*, 1654, îi opune pe „Dumnezeul lui Avraam, Dumnezeul lui Isaac, Dumnezeul lui Iacov“ și pe „Dumnezeul filozofilor, al savanților“; altfel spus, există un Dumnezeu care a stabilit o legătură personală cu oamenii și un altul, abstract, descoperit prin speculație intelectuală.

Kierkegaard, *Spaimă și Cutremur*, 1843: eseu asupra spaimei ce o trezește alesului înfățișarea înaintea lui Dumnezeu. Pentru Kierkegaard, încercarea dificilă căreia i se supune Avraam este

modul cel mai acut în care își poate trăi credinciosul propria-i convingere.

◆ **Icon.** *Avraam și cei trei îngeri, sau Ospitalitatea lui Avraam*: San Zeno, sec. XII, Verona; San Vitale, sec. VI, Ravenna; Andrei Rubliov, 1427, Moscova; Marc Chagall, 1954, Nisa. *Sacrificiul lui Avraam*, Alonso Berruguete, sculpt. în lemn, sec. XVI, Valladolid; Rembrandt, pe aceeași temă, la Leningrad; Andrea Del Sarto, la Prado. *Avraam ținându-i la sân pe cei aleși*, Catedrala din Bourges, sec. XIV. *Agar în deșert*, Francisco Cozza, sec. XVII, Amsterdam; Camille Corot, 1835, New York.

◆ **Muz.** *Avraam și Isaac*. Giacomo Carissimi, oratoriu, sec. XVII; Igor Stravinski, baladă sacră, 1964. *Rock my soul*. „Legănați-mi sufletul în sânul lui Avraam”, negro-spiritual.

AZIMĂ

(Gr. *a* – privativ și *dzume*, „drojdie“.) Se spune despre pâinea fără drojdie, nedospită. Evreii consumau asemenea pâini, numite *matsot*, în timpul sărbătorilor de Paște, în amintirea părăsirii Egiptului: poporul, urmându-l pe Moise, plecase în grabă, fără să aștepte să crească pâinea (Ex 12,39). Isus, la Cina cea de Taină*, a mâncat fără îndoială o astfel de pâine. Creștinii bisericii latine, armene, maronite se împărtășesc cu ostii* (bucățele) de pâine nedospită, „pâine azimă“.

B

BAAL

(Eb. *ba'al*, „soț, stăpân și proprietar“.) Nume dat lui Hadad, zeul furtunii, de semitii occidentali. El trimitea atât ploaia aducătoare de roade, cât și trăsnetul distrugător.

În Biblie, Baal îi desemnează pe toți zeii mincinoși. După o secetă îndelungată impusă de Dumnezeu, prorocul Ilie¹ i-a chemat pe profeții lui Baal pe Muntele Carmel ca să le dovedească evreilor că Baal nu există. Într-adevăr, jertfa pregătită de prorocii mincinoși nu a luat foc, în timp ce jertfa pregătită de Ilie, deși udată mai înainte cu apă la porunca lui, a fost mistuită de focul lui Dumnezeu. După ce a dovedit existența Dumnezeului său, Ilie i-a înjunghiat pe cei 450 de proroci ai lui Baal (1R 18,20-40).

◆ **Icon.** *Baal din Ugarit*, sculpt., începutul mileniului II, Luvru.

BABEL

(Eb. *Babel*; gr. *Babylon*.) Descrierea biblică a turnului Babel se inspiră de la piramidele în trepte numite Zigurat, din care s-au găsit numeroase vestigii în Mesopotamia. După ce au descoperit arderea cărămizii, oamenii au vrut să construiască un oraș străjuit de un turn înalt până la cer. Ca să le pedepsească trufia, Dumnezeu i-a dezbinat prin înmulțirea limbilor și i-a împrăștiat (Gn 11,9). Etimologia populară dată de textul biblic conduce la folosirea cuvân-

tului „Babel“ în sensul încercării limbilor, pe când Babilon înseamnă poarta zeului. → **RUSALII**.

În afara pedepsirii vinii colective, acest episod poate fi citit ca o condamnare a civilizației urbane.

◆ **L.&P.** *Aici e turnul lui Babel*: toată lumea vorbește deodată.

◆ **Lit.** Dante, „Infernul“ din *Divina Comedie* (1307-1321), cântul 31: în jurul fântânii din cel de-al 9-lea cerc al Infernului sunt adunați toți cei care au trădat; printre ei Nimrod, care, încercând să înalte turnul Babel, stârnește în lume vrajbă, discordia. Jorge Luis Borges, *Ficțiuni*, 1942, „Biblioteca din Babel“: Roger Caillois observă că această bibliotecă ilustrează simbolismul nonbiblic al labirintului, real sau metaforic, matern, moral sau cerebral. Pierre Emmanuel, *Babel*, 1952: omul vrea să fie asemenea lui Dumnezeu prin proiectul de a construi lumea și va fi pedepsit pentru lipsa lui de măsură.

◆ **Icon.** *Turnul Babel*, St. Savin, frescă din sec. XII; Pieter Bruegel, 1563, Viena; Hippolyte Flandrin, 1862, St. Germain-des-Prés, Paris. *Construirea Turnului Babel*, San Marco din Veneția, mozaic din sec. XIII.

◆ **Muz.** Anton Rubinstein, *Turnul Babel*, oratoriu, 1872. Igor Stravinski, *Babel*, cantată, 1944.

BABILON

(Akk. *Bab-ilu*, „poarta zeului“.) Oraș antic situat pe Eufrat. Întemeiat probabil prin mileniul III de sumerieni, capătă importanță sub dinastia I (2225-1925) și în special sub domnia lui Hammurabi. După

aceea este distrus, apoi reconstruit de caldeeni și, sub Nabucodonosor*, frumusețea edificiilor face din el una dintre minunile lumii (ruinele construcțiilor de acolo au fost scoase la lumină de Koldervei, la începutul sec. XX).

Nabucodonosor cucerește Ierusalimul și îl distruge, iar pe locuitori îi deportează. Dar Isaia* îl vestise pe Ezechia* că într-o zi bogățiile din palatul său vor lua drumul Babilonului. Exilul durează 50 de ani (587-538). În această perioadă, Ieremia* îi îndeamnă pe exilați să nu dea ascultare prorocilor mincinoși, să nu-i venereze pe zeii babilonienilor. Căderea Babilonului, prevestită adesea de profeți ca fiind pedeapsa lui Dumnezeu care-și răzbună poporul asuprit (Ir 50-51), are loc în 538, când Cyrus al Persiei cucerește orașul. Întoarcerea evreilor în Iudeea apare ca o replică a dezrobirii din Egipt.

Babilonul reprezintă simbolul tuturor împărățiilor care se împotrivesc lui Dumnezeu și poporului său, iar regele Nabucodonosor, tipul trufașului și al pângăritorului. Orașul este „curva cea mare“, aliata lui Anticrist*. În Apocalipsa* (Ap 18,9-24), Roma e numită „Babilonul cel mare“; ea va fi nimicită pentru idolatria și persecuțiile practicate acolo. → EXIL.

♦ **Lit.** Sf. Augustin, *Cetatea lui Dumnezeu*, 413-424: în cartea XIX, autorul latin opune cele două cetăți – Babilonul, cea profană, și Ierusalimul, cea sfântă.

♦ **Icon.** Degas, *Semiramida construind Babilonul*, 1861, Paris.

♦ **Muz.** Rossini, *Ciro în Babylonia*, oratoriu, 1812.

♦ **Cin.** În partea a doua a filmului *Intoleranță* de Griffith, 1917, Babilonul este ocupat de trupele lui Cyrus. În *Good Morning, Babylonia* al fraților Taviani, 1986, eroii descoperă America – Babilonul modern. Parțial, acțiunea se petrece în momentul turnării filmului *Intoleranță* de Griffith.

BALAAM (VALAAM)

Proroc* pe care regele din Moab, Balac, îl aduce din Mesopotamia ca să-i blesteme pe

israeliți. Deși nu dorește s-o facă, Balaam pornește totuși la drum spre Moab, spunând însă că nu va putea să-i dea ascultare decât lui Dumnezeu. Textul biblic, într-o relatare bogată în fapte, povestește că Dumnezeu, nemulțumit că-l vede plecând, îi așează în drum un înger, iar măgărița lui Balaam, speriată, refuză de trei ori să mai înainteze. Ajuns, în fine, la Balac, prorocul îi binecuvăntează pe israeliții pe care trebuia să-i blesteme (Num 22-24).

♦ **Icon.** *Balaam și măgărița lui*. St. Andoche din Saulieu, sec. XII; Rembrandt, sec. XVII, Paris.

BALAUR

Animal fabulos, reprezentat în general cu gheare de leu, cu aripi și cu coadă de șarpe. În Apocalipsa lui Ioan, balaurul îl întrușipează pe Satana*, înfruntat de Mihail și de îngerii săi, care îl doboară la pământ. El își transmite puterea Fiarei (Imperiul Roman, Ap 12; 13; 16; 20). → LEVIATAN.

♦ **Icon.** Dürer, *Apocalipsa Sfântului Ioan*, gravuri, 1498. Rafael, *Sfântul Mihail omorând balaurul*, 1518, Luvru. Sfântul Mihail* este adesea înfățișat răpunând balaurul din Apocalipsă. Sfântul Gheorghe înfruntă un alt balaur, care nu e Satana: Paolo Uccello, 1460, Londra; Vittore Carpaccio, Sfântul Gheorghe „dei Schiavoni“, 1507, Veneția.

BALTAZAR

Regent al Babilonului*, a fost detronat și ucis de Cyrus în anul 539 î. Cr. Cartea lui Daniel* povestește că, la un ospăț, Baltazar a adus, din trufie, vasele sfintite ce fuseseră luate odinioară de Nabucodonosor din Templul de la Ierusalim. Atunci a văzut o mână scriind pe perete niște semne misterioase: *mene, teqel, parsin* („măsurat, cântărit, împărțit“). Prorocul Daniel i-a tălmăcit aceste semne: ele îi prevesteau moartea și împărțirea regatului său (Dn 5).

Baltazar este (dimpreună cu Melchior și Gaspar) numele tradițional al unuia dintre

magii veniți să se închine pruncului Isus la Betleem. → EPIFANIE.

♦ *Lit.* Michel Tournier, *Gaspard, Melchior, Balthazar*, 1980).

♦ *Icon.* *Ospățul lui Baltazar*, capitel, Vézelay, sec. XII; sculpt., Catedrala din Amiens, sec. XIII; John Martin, sec. XIX, Toronto.

♦ *Muz.* William Walton, *Belshazzar's feast*, oratoriu, 1931.

BARABA

Tâlhăr sau șef al rezistenței împotriva romanilor, în cele din urmă a fost înțemnițat. Cu prilejul sărbătoririi Paștelui*, Pilat propune eliberarea unui prizonier: Isus* sau Baraba. Mulțimea, la îndemnul arhierilor, îl alege pe Baraba (Mt 27,15-17).

♦ *Lit.* Christopher Marlowe, *Evreul din Malta*, 1630. Baraba, eroul, este primul evreu important din teatrul englez. În pofida dragostei sale pentru bani, rezistența pe care o opune creștinilor îl transformă într-un personaj demn de respect: la sfârșitul piesei, el devine un ucigaș însetat de răzbunare. Michel de Ghelderode, *Baraba*, 1928, teatru. Pär Lagerkvist, *Baraba*, 1950; autorul recompune biografia personajului biblic; eroul caută credința, fără să o poată găsi.

♦ *Cin.* *Baraba*, Alf Sjöberg, 1952; Richard Fleischer, 1961, inspirat din opera lui Lagerkvist.

BARUH

Discipol și secretar al prorocului Ieremia (sec. VII î. Cr.). Bibliile creștine îi atribuie o culegere compozită care reflectă sentimentele evreilor din diaspora*, în particular ale celor aparținând comunității din Alexandria (sec. III î. Cr.).

BATȘEBA

Într-o seară, de pe terasa palatului său, regele David* a zărit o femeie care se scălda. Cuprins de dorință, a reușit s-o seducă. Dar femeia era căsătorită cu un mercenar din slujba lui David, pe nume Urie Hititul; David l-a trimis pe acesta într-o misiune primejdioasă, ca să-și găsească moartea acolo. Într-adevăr, soldatul a pierit. David s-a căsătorit cu Batșeba, care l-a născut apoi pe Solomon* (2S 11-12).

♦ *Lit.* Torgny Lindgren, *Batșeba*, 1985; cum e să fii una dintre femeile puternicului rege David și să participe la conducere.

♦ *Icon.* *Batșeba, serie de tapiserii ale lui David*, 1520, Bruxelles. *Batșeba înbăindu-se*, Rembrandt, 1564, Luvru. *David și Batșeba*, Marc Chagall, 1956, Nisa.

BĂTRÂNI

Sunt capii de familie ai unei seminții (Dt 31,28), înțelepții ai căror cuvânt este respectat. Ei împart dreptatea. Încă de la drumul prin deșert, Moise reunește o adunare formată din 70 de bătrâni (Num 11,16). Această instituție va deveni Sanhedrinul*.

În NT, bătrânii (gr. *presbuteroi*) aparțin comunității evreiești (Lc 7,3) sau grupului creștinilor (Fp 15,2). La sfârșitul celei de-a treia călătorii, Pavel își ia rămas-bun de la bătrânii din Efes, răspunzători de soarta comunității creștine, încurajându-i să fie buni păzitori (gr. *épiscopoi*) ai acestei Biserici locale (Fp 20,17-28). → SACERDOTIU.

BENIAMIN

Ultimul dintre cei doisprezece fii ai lui Iacov*, a costat viața mamei sale, Rahila*. Aceasta îl numise Ben-Oni: fiu al nenorocirii mele. Tatăl său i-a schimbat numele în Beniamin: fiu al dreptei mele, al bucuriei mele. Împreună cu Iosif*, este copilul preferat al lui Iacov (Gn 35; 43-45).

În timpul foametei, patriarhul își trimite fiii să caute grâne în Egipt, dar îl păstrează pe Beniamin lângă sine. Puternicul guvernator al Faraonului acceptă să le dea străinilor ceva merinde, dar îl oprește pe unul dintre ei ca ostatic, cerând să-l vadă și pe cel mai mic fiu al lui Iacov. Astfel, Beniamin îi întovărășește pe frații săi mai mari într-o a doua călătorie. În cele din urmă, guvernatorul le dezvăluie că nu este altcineva decât fratele lor, Iosif, pe care odinioară îl vânduseră conducătorului unei caravane, din gelozie. Iosif îl copleșește pe Beniamin cu daruri și își aduce toată familia în Egipt.

Seminția care poartă numele lui Beniamin, deși mică, e așezată într-un loc important: Ierusalimul* se află pe teritoriul ei. Fiind un neam de luptători, numai silit va fi pacificat de David. Primul rege al Israelului, Saul, este un beniaminit.

◆ **L.&P.** În vorbirea curentă (*n. tr.*: franceză), *beniaminul* familiei îl desemnează pe copilul cel mai mic.

BETANIA

Sat așezat pe versantul oriental al Muntelui Măslinilor, la 5 km de Ierusalim, astăzi El Azarieh. Isus avea câțiva prieteni acolo: pe Simon leprosul (Mc 14,3) – la el se afla Isus când s-a apropiat o femeie cu un vas din alabastru conținând un parfum foarte prețios pe care i l-a vărsat pe cap, în timpul mesei, spre marea indignare a ucenicilor, care osândeau risipa; pe Lazăr* și pe surorile lui, Marta* și Maria*.

După în 11, în Betania l-a înviat Isus pe Lazăr, care murise de trei zile.

BETLEEM

(Eb. *bet lehem*, „casa pâinii“.) Sat din Iudeea, la 8 km de Ierusalim, celebru pentru faptul că acolo s-a născut Isus, aidoma strămoșului său David.

◆ **Icon.** Pieter Bruegel cel Bătrân, *Numărătoarea din Betleem*, 1566, Bruxelles.

BIBLIA → BIBLIA, p. 11

◆ **L.&P.** *Legea și Prorocii*: partea esențială a revelației lui Dumnezeu și a prescripțiilor lui (Mt 7,12; Rm 3,21). Se spune astăzi despre ceva ce se impune fără discuție.

◆ **Lit.** → BIBLIA ȘI LITERATURA, p. 225

Primele texte literare creștine inspirate de Biblie sunt adunate sub numele cuprinzător de Patristică: scrierile Părinților Bisericii. Încă din sec. II d. Cr., scriitorii Antichității, greci și latini, apoi începând din sec. IV, sirieni și armeni, au făcut exegeza și comentariul Vechiului și Noului Testament. Dintre aceștia, Tertulian, Origen, Arnobe, Lactanțiu, Sfântul Ambrozio și Sfântul

Augustin au avut o influență considerabilă în Evul Mediu și chiar mai târziu.

Autorii evrei, la rândul lor, au desfășurat de-a lungul veacurilor o importantă activitate de explicare a Legii și Prorociilor. În sec. XI și XII, Spania arabă a cunoscut apogeul literaturii ebraice medievale: Moise Maimonide (1135-1204) este filozoful care exprimă cel mai bine iudaismul ortodox. → IUDAISM, TALMUD.

Năsterea criticii istorice și filozofice, în sec. XVII (Richard Simon și Spinoza), a trezit, la scriitorii de mai târziu, interesul pentru cronologia faptelor menționate în Biblie și pentru cercetarea autorilor cărților biblice: în *Enciclopedia*, 1751-1772, articolele „Biblie“, „Canon“, „Cronologie sfântă“; Voltaire, *Biblia, în sfârșit explicată*, 1776. Conservatorii i-au învinuit de împietate pe aceia care puneau la îndoială literalitatea afirmațiilor din Pentateuc*, pe când raționalistii trăgeau concluzia că mesajul biblic și-a pierdut însemnătatea în timpurile moderne.

Sec. XIX cunoaște renașterea inspirației biblice în literatură. Scriitorii sunt influențați în mod diferit de moda orientalismului, de progresele științelor istorice, de reflecțiile politice asupra istoriei omenirii.

În sec. XX, Paul Claudel a reluat tradiția patristică și medievală a comentariilor și a interpretărilor Bibliei. Mai recent, Elie Wiesel nu rezervă numai evreilor pioși meditațiile sale inspirate direct din Biblie și din tradiția evroicască: *Celebrație biblică*, 1975; *Celebrație hasidică*, 1976.

Pentru o teorie a Bibliei ca „sursă“ ori „cod“ al literaturii, a se consulta: Northrop Frye, *Marele Cod*, Paris, 1984.

În sfârșit, traducerea Bibliei a fost o ocazie pentru apariția unor veritabile opere literare: în Anglia, *Versiunea autorizată a Sfintei Biblii*, 1604-1611; în Germania, Luther a contribuit prin traducerea sa la formarea limbii germane moderne (1534). În zilele noastre, poezii sunt și ei ispiți de acest exercițiu fascinant: Jean Grosjean, *Apocalipsa*, 1962, și Henri Meschonnic, *Cele cinci sururi*, 1970.

◆ **Icon.** Gustave Doré, *Sfânta Biblie*, 1866, 240 de gravuri.

◆ **Muz.** Giacomo Carissimi, 18 *Povestiri biblice*, în latinește, sec. XVII. Marc Antoine Charpentier, 24 *Povestiri Sfinte*, sec. XVII. Johann Kuhnau, *Sonate biblice*, 1700. Biblia este cântată în negro-spirituals; după cum explică Marguerite Yourcenar, cântăreții negri au afins un asemenea

lirism grație cadentelor de mare întindere ale traducerii engleze. Antonin Dvořák, *Cântece biblice*. 1894. Darius Milhaud, *Cantata biblică*. 1965.

◆ **Cin.** John Huston, *Biblia*, 1966: superproducție ce ilustrează VT de la Creațiune până la sacrificiul lui Avraam. Marcel Carné, *Biblia*, 1975: de la facerea lumii până la Învierea lui Isus; film inspirat din mozaicurile de la Monreale, Sicilia, și dominat de figura Pantocratorului.

BICIUIRE (FLAGELARE)

Biciuirea era o pedeapsă prevăzută în legea ebraică (Dt 25.1-3): bici cu trei curele; cel mult patruzeci de lovituri. Reprezenta de asemenea o pedeapsă aplicată de romani soldaților și sclavilor: bici din frânghie prevăzută cu oscioare sau cu bucățele din metal. Înainte de răstignire, osânditul era de obicei biciuit pentru a i se micșora rezistența. De aceea Pilat² a poruncit ca Isus să fie biciuit (Mt 27.26).

◆ **Icon.** Holbein, *Biciuirea lui Isus*, 1495; Sebastiano del Piombo, 1525, Roma. Velázquez, *Cristos după biciuire înfățișat sufletului creștin*, 1628, Londra. William Bouguereau, *Biciuirea*, 1880, La Rochelle. Georges Desvallières, *Cristos la stâlp*, 1910, Saint-Germain-en-Laye.

BISERICĂ

(Eb. *qahal* și gr. *ekklesia*, „adunare“.) Cuvântul ebraic numește adunarea poporului lui Israel chemat de Dumnezeu la Sinai (Dt 5) și comunitatea evreiască după întoarcerea ei din exil (Ne 8,2). Pavel³ folosește cuvântul grecesc *ekklesia* când se adresează bisericilor (comunități locale). După Evanghelia lui Matei, Isus i-a spus ucenicului său Simon-Petru⁴: „Tu ești Petru (Piatra), și pe această piatră voi ridica Biserica mea“ (Mt 16,18).

Bisericile (Ortodoxă, Reformată, Catolică) se recunosc ca „popor al lui Dumnezeu“⁵. Ele se consideră un trup⁶ al cărui cap este Cristos, după formularea lui Pavel (Col 1,18).

Biserica (fără majusculă) desemnează clădirea în care se adună creștinii.

◆ **Lit.** Eusebiu (265-340 d. Cr.), *Istoria ecleziastică*: tezaur de informații despre Biserica creștină la începuturile ei (scaune episcopale, literatură, persecuții); *Cronica*: Eusebiu se străduiește să așeze creștinismul în istoria universală, începând de la Avraam. Pascal, *Scrisori către Domnișoara de Roannez*, 1656: profesiune de credință în Biserica, socotită ca fiind trupul lui Isus Cristos.

◆ **Muz.** Olivier Messiaen, *Apariția Bisericii veșnice*, 1931.

BLASFEMIE (HULĂ)

(Gr. *blasphémia*, „cuvânt de rău augur“.)

A huli înseamnă a pronunța o vorbă sau a comite o faptă injurioasă față de Dumnezeu. Hulește cel care blestemă numele Dumnezeului său ori cel care îl invocă pentru a susține o minciună: „Să nu iei în deșert numele Domnului Dumnezeului tău“ (Ex 20,7); legea lui Moise prevedea pentru această vină moartea prin lapidare (Lv 24,10-16). Hulește, de asemenea, cel care folosește în zadar numele lui Dumnezeu; din respect, evreii au ajuns până la a nu-l mai pronunța.

De hulă l-a învinuit marele preot pe Isus, atunci când a fost adus înaintea sa (Mc 14, 61-64): în ochii evreilor, Isus se făcuse într-adevăr vinovat de a fi revendicat un rang divin.

Din teama, mai mult sau mai puțin superstițioasă, de a folosi numele lui Dumnezeu, în înjurături au rămas doar niște aluzii (n. tr.: este vorba de cele franțuzești): *parbleu*, *morbleu*, *palsambleu*... (Molière, *Don Juan*, II, 1 și 3), unde „bleu“ ține loc de „Dieu“ (Dumnezeu).

◆ **Lit.** În *Don Juan* de Molière, 1665, Don Juan îi promite o monedă de aur săracului dacă acceptă să înjure, adică să hulească, blestemându-l pe Dumnezeu pentru că-l lasă pradă nevoilor în pofida rugăciunilor sale; săracul refuză să comită un asemenea păcat (*Don Juan*, III, 2). Lautréamont, *Cântecele lui Maldoror*, 1869. Rimbaud, *Poezii*, 1871, „Omul cel drept“.

BOGAT

În VT, bogăția, un dar al lui Dumnezeu, constituie răsplata virtuții sau a muncii. E un

bun demn de râvnit, iar bogatul, demn de admirat. Însă bogăția poate și să îndepărteze de oameni sau de Dumnezeu, mai ales când este agonisită pe căi necinstite. Scrierile sapiențiale subliniază primejdia bogăției (Si 5,1; 27,1; 31,1) și faptul că ea nu este de ajuns pentru a asigura fericirea (Pr 15,16-17; 16,8). În NT, Isus arată de unde vine pericolul: „Nu puteți sluji și lui Dumnezeu, și lui Mamona” (Lc 16,13; Mt 6, 24). Evanghelia lui Luca se dovedește cea mai critică față de bogăție. În epistolele neotestamentare se promite o altă bogăție: cea a bunurilor spirituale. → MAMONA, SĂRAC.

♦ **L.&P.** Mai ușor îi va fi cămiloii să treacă prin urechile acului, decât bogatului să intre în împărăția cerurilor (Lc 18,25).

BOOZ

Cartea lui Rut ne înfățișează povestea unei familii din Betleem² izgonite de foamete în ținutul Moab. Bărbatul și cei doi fii mor acolo. Femeia, Noemina, se întoarce acasă însoțită de una dintre nuroi, Rut – de origine moabită – care n-a vrut să o părăsească, ba chiar a trecut la credința ei. Booz, rudă cu Noemina, o găzduiește și o protejează pe străină, dându-i voie să adune spicele rămase neștrânse după seceriș și plătind-o mai mult decât prevedea Legea pentru cei sărmani. Apoi acționează ca *goel* („răscumpărător”, rudă apropiată care avea datoria să nu lase să se înstrăineze patrimoniul familial) și răscumpără ogorul ce îi aparținuse soțului Noeminei. În sfârșit, exercitându-și „leviratul”³, Booz o ia de soție pe Rut, care îi dăruiește un fiu, Obed, tatăl lui Iesci, tatăl lui David.

Cartea lui Rut arată cum este răsplătită credința în Dumnezeu lui Israel. Această povestire, în spirit universalist, insistă asupra faptului că o femeie străină face parte dintre strămoșii regelui David. Booz și Rut, moabita, apar și ei în genealogia lui Isus (Mt 1).

♦ **Lit.** Victor Hugo, *Legenda secolelor*, 1859, „Booz adormit”; „Poem de pace biblică, patriar-

hală, nocturnă”. serie Péguy comentându-l afectuos în *Victor-Marie Conte Hugo* (1910).

♦ **Icon.** Rut și Booz, Nicolas Poussin, în *Vara*, 1660, Luvru; Aert de Gelder, sec. XVII. Budapesta.

♦ **Muz.** Jean-François Le Sueur, *Rut și Booz*, 1835.

♦ **Cin.** Henry Koster, *Povestea lui Rut*, 1960.

BOTEZ

(Gr. *baptizcin*, „a se cufunda”). E vorba de o imersie în apă, de o scufundare în moarte pentru a renăște la o viață purificată. În bisericile creștine, ritul a evoluat de la imersia totală la stropirea pe frunte cu puțină apă. Astăzi, botezul marchează intrarea în comunitatea Bisericii. → SARE, SEMN (AL CRUCII), TAINĂ.

Botezul lui Ioan Botezătorul⁴

Ioan Botezătorul îi boteza în Iordan pe toți cei care veneau la el: acesta era un rit purificator ce trebuia să fie însoțit de o convertire morală; dar el avea și o valoare profetică: prevestea sosirea lui Mesia⁵, cel care, mai mare decât Ioan, va boteza „cu Duh Sfânt și cu foc” (Mt 3,11).

Botezul lui Isus* (primit de)

Isus a venit să fie botezat de Ioan în apele Iordanului. Mai întâi Ioan a dat înapoi: „Eu am trebuință să fiu botezat de Tine, și Tu vii la mine?” (Mt 3,13). Isus a stăruit: primind botezul din mâinile lui Ioan, își asuma solidaritatea cu oamenii păcătoși. Cei patru evangheliști descriu teofania⁶ care a urmat după botezul lui Isus: Duhul lui Dumnezeu coborând asupra lui sub forma unui porumbel⁷ (Lc 3,22).

Botezul ucenicilor lui Isus

Isus nu și-a botezat ucenicii. Dar, după Înviere, el le-a poruncit să boteze toate neamurile „în numele Tatălui, și al Fiului, și al Sfântului Duh” (Mt 28,18-20). După Rusalii⁸, botezul a fost practicat la creștini ca un rit de la sine înțeles (Fp 2,38-41). În acele timpuri, botezul se făcea prin imersiune colectivă. Sensul lui este cel al unei noi nașteri⁹

(se regăsește în expresiile populare: „a primi botezul focului, al aerului“ etc.).

◆ *Lit.* Voltaire, *Scrisori filozofice*, 1734. „Quakerii“: *Naivul*, 1767: parodie a ritului baptismal.

◆ *Icon.* *Botezul lui Cristos*, Baptisteriul ortodocșilor, sec. V, Ravena; Piero della Francesca, 1448, Londra; Gérard David, 1508, Bruges; Joachim Patenier, sec. XVI, Viena; Jean-Baptiste Lemoyne, statuie, sec. XVIII, St. Roch, Paris; Georges Rouault, 1911, Paris.

BUNA-VESTIRE

Mesajul îngerului Gavriil către Fecioara Maria, ca să o anunțe că va fi maica lui Isus (Lc 1,26-38). Salutul îngerului este la originea rugăciunii *Ave Maria*: „Bucură-te, Marie, cea

plină de har, Domnul este cu tine; binecuvântată ești tu între femei, și binecuvântat este Isus, rodul pântecelui tău.“ Tradiția ulterioară a adăugat: „Sfântă Marie, maica lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi, sărmani păcătoși, acum și în ceasul morții noastre.“

→ AVE MARIA, MARIA.

◆ *Lit.* Paul Claudel, *Vestirea adusă Mariei*, 1912. Marie Noël, *Mătâniile bucuriilor*, 1930. „Buna-Vestire“, Pierre Emmanuel, *Evangheliar*, 1978. „Buna-Vestire“.

◆ *Icon.* *Buna-Vestire*, Simone Martini, 1328, și Fra Angelico, 1450, Florența; Carlo Crivelli, 1482, Londra; Rogier Van der Weyden, sec. XV, Luvru; Donatello, statuie, 1440, Florența; Martin Schongauer, sec. XV, Colmar; Mathias Grünewald, *Retablul din Issenheim*, 1516, Colmar; Eugène Amaury-Duval, sec. XIX, Muzeul din Orsay.

C

CAFARNAUM (CAPERNAUM)

Orășel din Galileea, pe malul lacului Tiberiadei, loc de adopție pentru Isus și centru de acțiune la începutul vieții sale publice. Acolo și-a adunat ucenicii. A predicat în sinagoga din Cafarnaum (In 6,22-55) și a făcut vindecări, îndeosebi cea a unui paralizic (slăbănog): casa unde se afla Isus era atât de plină, încât infirmul a trebuit să fie coborât pe acoperiș (Mc 2,1-12). Dar entuziasmul a fost urmat curând de neîncredere și de dușmănie; atunci Isus a părăsit Galileea pentru Iudeea.

♦ **L.&P.** În limbaj familiar, un *cafarnaum* desemnează un loc unde domnesc dezordinea și confuzia.

CAIAFA

Ginerele lui Ana, mare preot al evreilor de la anul 18 la 36; prezidând Sanhedrinul*, a recomandat eliminarea lui Isus ca să se asigure pacea publică (In 11,48). Colaborând de bună voie cu procuratorul roman Pilat*, Caiafa a condus procesul lui Isus (Mt 26,57-66), precum și pe cel al apostolilor Petru și Ioan, după Rusalii (Fp 4,6-21). → **TEMPLU**.

♦ **Lit.** Victor Hugo în *Sfârșitul lui Satan*, 1886, îl menționează pe Caiafa: „Spânzuratărea”, „Irod și Caiafa”.

CAIN

Fîl cel mai mare al lui Adam* și al Evei*. Numele său ebraic, *Qayin*, înseamnă „fîclar”

în unele limbi semite. Dar Geneza apropie acest nume de verbul *qanah*, „a dobîndi”: „Eva l-a născut pe Cain și a spus: am dobîndit un om cu ajutorul lui Dumnezeu” (Gn 4,1).

Fiind agricultor, Cain îi oferă lui Dumnezeu produsul recoltelor sale. Dar Dumnezeu preferă ofrandele fratelui mai mic, Abel*, păstorul. Gelos, Cain îl omoară pe Abel, devenind astfel primul ucigaș din istoria umanității. Atunci Dumnezeu îl osîndește să rătăcească prin lume, cruțându-i astfel viața. Tradiția spune că după nașterea lui Enoh, fiul său, Cain a devenit constructor de orașe (Gn 4,1-24). → **PĂCAT**.

♦ **L.&P.** Expresia: *Sunt eu oare păzitorul fratelui meu?* își are obârșia în acest episod criminal. Ea semnifică refuzul de a-ți asuma responsabilitatea pentru faptele unei persoane apropiate.

♦ **Lit.** Până în sec. XIX, conform tradiției, figura lui Cain este în primul rând cea a unui ucigaș, a unui vinovat, în opoziție cu Abel, cel pur. În partea a doua din *Jocul lui Adam*, sec. XII, Cain, țaran zgârcit, refuză să plătească dîjma și, după crimă, va ajunge în iad. Pentru d'Aubigné, în *Tragicile*, 1616, Cain îl reprezintă pe călăul hughenotilor.

Imaginea lui Cain evoluează în sec. XVIII. Personaj chinuit de îndoieli în lucrarea lui Klopstock (*Moartea lui Adam*, 1757), Cain îl personifică mai apoi, la Hugo, pe vinovatul urmărit de remușcare („Conștiința”, în *Legenda secolelor*, 1859): „El se temea de toate, și toate se temeau de el.”

Pentru Baudelaire, ca și, anterior, pentru Byron (*Cain*, 1821), Cain aparține categoriei celor revoltați („Abel și Cain”, *Florile răului*, 1857), a celor care se revoltă împotriva înseși ordinii lumii.

considerată ca nedreaptă; la fel și la Leconte de Lisle („Qain“, *Poeme barbare*, 1862). În sec. XX, Michel Tournier, în „Familia Adam“, *Cocoșul de munte*, 1978, prezintă confruntarea dintre Cain și Abel ca o imagine a înfruntării dintre păstori și agricultori, dintre nomazi și sedentari, conflict care se încheie cu victoria lui Cain.

◆ **Icon.** *Ofranda lui Cain și a lui Abel*, frescă la St. Savin, sec. XII. Rubens, *Cain omorându-l pe Abel*, 1610, Londra. Pierre-Paul Prudhon, *Dreptatea și Răzbunarea urmărind Crima*, 1808, Luvru. Gustave Doré, *Sfânta Biblie*, 1866, Paris.

◆ **Muz.** Darius Milhaud, *Cain și Abel*, 1942.

◆ **Cin.** Gérard Benhamou, *Adam sau sângele lui Abel*, 1977.

CALVAR

Din latină: *calvariae locus*, „locul căpătâni“, traducerea aramaicului *golgotha**, colina unde a avut loc răstignirea lui Isus. „Calvarul lui Cristos“ desemnează martiriul acestuia pe Golgota. Prin urmare, cuvântul evocă o lungă și grea suferință.

◆ **Lit.** Victor Hugo, *Sfârșitul lui Satan*, 1886, „Spânzurațoarea“.

◆ **Icon.** Calvaruri bretone sculptate: Tronoen, sec. XV; Pleyben, 1555; St. Thégonnec, 1610. Paul Gauguin, *Calvarul breton*, 1889, Bruxelles. Calvaruri baroce germanice: Arzl, Tyrol, 1664; Schöthal, Württemberg, sec. XVII; Bamberg, 1714; Fulda, 1734. Calvar, Budapesta, 1747.

◆ **Muz.** Pierre Calmel, *Maria la Calvar*, oratoriu pe un text de Péguy, sec. XX.

◆ **Cin.** Julien Duvivier, *Golgota*, 1935: dramă politică și rasială.

CANA (Nunta din~)

Într-o zi, Isus este invitat la Cana, un orașel din Galileea, la un ospăț de nuntă. În cursul petrecerii, mama lui observă că gazdele nu mai au vin pentru oaspeți. Maria îl roagă pe fiul ei să intervină. Atunci Isus cere, în mod discret, să fie umplute cu apă șase vase mari; starostele mesei se miră cât de bun este vinul ce i s-a adus la urmă (In 2,1-12). Această minune, ca și cea a înmulțirii pâinilor, a fost interpretată drept un simbol al euharistiei*. → NUNTĂ.

◆ **Lit.** Max Jacob, *Poemele lui Morvan Gaelicul*, 1953, „Nunta din Cana“.

◆ **Icon.** *Nunta din Cana*, Veronese, 1563, Luvru; Murillo, 1650, Birmingham; Abraham Bosse, sec. XVII, Paris; Julius Schnorr von Carosfeld, 1819, Hamburg.

◆ **Cin.** David Griffith, *Intoleranță*, 1916: o secvență, cea a nunții din Cana, evocă fericirea dragostei binecuvântate de Dumnezeu. Luis Buñuel, *Calea Lactec*, 1969.

CANAAN

(Eb., „țara purpuri“.) Acest teritoriu se întindea din sudul Feniciei (Tyr* și Sidon) până la deșertul Negeb. Vechii locuitori erau grupați în neamuri (Gn 10,15-18); cel mai des pomeniți sunt amorii, ghirgasiții, hitiții, heviții, iebusiții și fereziții (Dt 7,1; Ios 3,10). Țara Canaanului spre care pornește la drum Avraam* (Gn 11,31), unde se stabilește împreună cu familia și unde trăiesc Isaac și Iacov, este „Pământul Făgăduinței“, care trebuie cercetat și apoi cucerit prin luptă.

Ca urmare a blestemului lui Noe, Canaan, fiul lui Ham, este supus lui Sem, străbunul lui Israel (Gn 9,24-26). În pofida anatamelor* aruncate de israeliți împotriva canaaneenilor și a orașelor lor, aceștia subzistă; sunt numeroase căsătoriile mixte, ca și practicile idolatre (Jud 3,5-6; Ezd 9,1-2), după cum arată o serie de avertismente (Ex 34,15-16; Lv 18,3; Dt 7,4-6). → EVREI.

◆ **Lit.** Canaanul este evocat de Apollinaire în *Cântecul celui Neubăt*, 1909, drept țara binecuvântată a dragostei care acum s-a stins: „Cale Lactec, tu soră luminoasă/A dalbelor pârâuri din Canaan.“

Zei canaaneeni (Baal, Astarte etc.) i-au inspirat pe poeții evrei Saul Cernikovski și Jonathan Ratosh, sec. XX. Claude Vigée, *Canaan al exilului*, 1962; *Secerișul din Canaan*, 1967.

◆ **Icon.** Gustave Doré, „Înfrângerea amoriiților“, *Sfânta Biblie*, 1866.

CANAANEANCĂ

Femeie neevreică din ținutul fenician care ține piept aparentei durtăți a lui Isus,

cerându-i să-i vindece copila. Isus îi admiră credința și o tămăduiește pe fiica ei (Mt 15,22; Mc 7,26).

CANON (al Scripturilor)

(Gr. *kanon*, „normă“.) Ansamblu al cărților recunoscute ca fiind inspirate de Dumnezeu și acceptate de o comunitate religioasă. Listele s-au constituit încetul cu încetul, uneori apărând discuții în cazul anumitor texte.

Canonul evreiesc, zis și palestinian (care va fi adoptat de protestanți), a fost stabilit de Academia din Yabné (sau Jamnia) spre sfârșitul sec. I d. Cr. El cuprinde numai cărțile în ebraică.

Canonul catolic și ortodox a urmat alegerea Septuagintei*, adoptând și câteva cărți redactate în grecește.

Pentru NT au fost selecționate progresiv 27 de cărți, primele la sfârșitul sec. II d. Cr. (canonul zis „de Muratori“). Lista lor definitivă apare în scrisoarea lui Atanasie din anul 367. Deși unele cărți (Ev, Iuda, Ap, Ic) au fost înlăturate de Luther în sec. XVI, ele figurează acum în edițiile protestante. → APOCRIFE, BIBLIA, DEUTEROCANONIC.

CAPTIVITATEA (ROBIA) ÎN BABILON

Biblia relatează două deportări colective: cea a triburilor din Nord, după căderea Samariei în anul 721, și cea a locuitorilor regatului Iuda, între 606 și 586, deportați la Babilon de Nabucodonosor. Unii prizonieri au fost luați în slujba regelui Asiriei, alții au practicat meșteșugurile și comerțul. Această perioadă a fost fecundă pe plan literar: Psalmii (îndeosebi al 137-lea), Plângerile, cartea lui Iezechiel, Isaia 2, „traducerile sacerdotale“.

Cirus, regele Persiei, a cucerit Babilonul și a pus capăt robiei israeliților în anul 538 î. Cr. → EXIL.

◆ *Muz.* → NABUCODONOSOR.

CARMEL (Muntele~)

Lanț calcaros formând un promontoriu cu înălțimea de 500 de metri, ce apără golful Sfântului Ioan din Accra, care altfel ar fi înghițit de nisipuri. Acolo s-au descoperit urme ale „omului de la Muntele Carmel“, din epoca paleolitică.

Pe acest munte se oficia, în aer liber, cultul lui Baal*; împotriva preoților lui, Ilie a făcut un apel la minune pentru a dovedi că Dumnezeuul său era singurul Dumnezeu (1R 18,19-43). Prorocii au recunoscut măreția și rodnicia muntelui, cea din urmă indicată chiar de numele „Carmel“ (eb. „livadă“) (Is 35,2; Ir 46,18; 50,19).

Logodnica din Cântarea Cântărilor compară capul bărbatului preaiubit cu vârful acestui munte (Ct 7,6).

Asceții creștini care trăiau pe Muntele Carmel în epoca cruciadelor au fondat Ordinul Carmelului.

◆ *Lit.* Chateaubriand, *Itinerar de la Paris la Ierusalim*, 1806: după călătoria pe mare, pelerinii sosesc în Țara Sfântă. Ceea ce văd mai întâi este Muntele Carmel, „ca o pată rotundă sub razele soarelui“; vederea lui stârnește „teamă și respect“.

CARNE (TRUP)

În VT, termenul *basar* numește trupul viu, omul în întregime. Gândirea ebraică nu desparte trupul de suflet, considerat a se afla în sânge; în NT, „carnea și sângele“ definesc făptura umană (In 1,14).

Cartea Înțelepciunii* și Pavel*, sub influența filozofilor grecești, văd în carne o închisoare în care sufletul e captiv, de unde o depreciere a trupului – supus patimilor și sclav al păcatului*. „Duhul este plin de râvnă, dar carnea este neputincioasă“, zice Matei (Mt 26,41). Spre deosebire de greci, pentru care trupul lua calea morții fără de întoarcere, creștinii reiau ideea evreiască târzie despre o înviere a trupului, adică a omului întreg. → ÎNTRUPARE, TRUP.

Lucrarea trupului: unirea sexuală (Mc 10,8).

Rudenă după trup: familia, „legăturile de sânge“.

Făptura cărnii: orice ființă vie.

◆ *L.&P.* Duhul e vrednic, dar carnea e slabă.

◆ *Lit.* Textele literare de inspirație biblică sau pseudobiblică folosesc cuvântul cu o dublă rețea de conotații. Cea mai frecventă este depreciativă: țărăni, slăbiciune, sexualitate, vinovăție, moarte. „Rășinoase legături ale trupului și lumii./Ce nu mă părăsiți când eu v-am părăsit“ (Corneille, *Polyeucte*, 1643). Cealaltă se referă la soliditatea dimensiunii noastre pământești făgăduite eternității, de pildă, la Péguy: pentru poetul pământului carnal, „trupul și sufletul sunt ca două mâini încheșate“.

Obsesia „trupului“ care conduce la răstăcări sexuale apare clar în operele marcate de sensibilitate puritană: Hawthorne, *Scrisoarea purpurie*, 1850.

CĂDERE

„Căderea omului“

Această expresie a fost folosită de creștini pentru a desemna consecințele greșelii lui Adam*, considerat drept primul om; căzut, el trebuie să părăsească Raiul* pământesc, o lume a armoniei și a nevinovăției.

Textul biblic (Gn 3) nu folosește nici cuvântul „cădere“, nici cel de „greșală“. → ISPĂȘIRE, MÂNTUIRE, MÂNTUITOR.

Căderea îngerilor rebeli

Apocalipsa* evocă lupta lui Mihail cu balaurul; cel care este numit Diavolul* sau Satana* a fost doborât la pământ împreună cu îngerii săi, cădere ce simbolizează biruința lui Dumnezeu asupra puterilor răului (Ap 12,7-10).

◆ *Lit.* Tema literară vine de departe, din Geneză, și simbolizează căderea legată de păcat. Ea intră în simetrie cu tema înălțării (Lamartine, Baudelaire).

Căderea omului: „Omul este un dumnezeu căzut care își amintește de ceruri“, Lamartine, *Primele meditații poetice*, 1820, „Omul“. Camus reia noțiunea în povestirea sa *Căderea*, 1966, dar desprinzând-o din contextul biblic.

Căderea îngerilor: Milton, *Paradisul pierdut*, 1667. Lamartine, *Căderea unui înger*, 1838. Victor Hugo, *Sfârșitul lui Sutan*, 1886.

CĂMILĂ

Cămila de Arabia, de fapt dromaderul, este animalul de povară ideal în deșert. Regina din Saba, de exemplu, a ajuns la regele Solomon folosind cămile „încărcate cu mirodenii, aur și pietre prețioase“ (1R 10). Evreilor nu le era îngăduit să consume carnea acestui animal impur, nici pe cea de măgar sau de porc (Dt 14,7-8). Părul de cămilă servea la confecționarea unor veșminte grosolane, de felul celor purtate de Ioan Botezătorul (Mc 1,6).

Cămila apare în unele expresii plastice: Matei relatează o invectivă a lui Isus la adresa ipocriților care „strecoară fânțarul, dar înghit cămila“ (Mt 23,24) și, deopotrivă, a hogașilor care cu greu vor intra în Împărăția Cerurilor (Mt 19,24).

◆ *L.&P.* Să vrei să treci cămila prin urechile acului (Mt 19,24).

CĂRTURARI (ÎNVĂȚĂTORI)

Cărturarii erau cei care transmiteau învățătura cu privire la Lege.

Luca relatează o întâmplare din copilăria lui Cristos în care apar aceștia. Isus copil mergea în fiecare an cu părinții săi la Ierusalim pentru sărbătorile Paștelui. La întoarcerea de la o asemenea sărbătoare, Iosif și Maria l-au pierdut din ochi pe fiul lor de doisprezece ani în înghesuiala grupurilor de pelerini, foarte numeroase în acea împrejurare. Speriați, l-au găsit până la urmă în Templu, așezat printre cărturarii care se minunau de priceperea și de inteligența lui. „Oare nu știați că între cele ale Părintelui meu se cădea să fiu?“ le-a răspuns Isus părinților săi. Iar evangheliștii adaugă că aceste vorbe li s-au părut ciudate (Lc 2,50).

◆ *Lit.* Pierre Emmanuel. Tu, 1978, „Isus și cărturarii“.

◆ *Icon. Isus în mijlocul cărturarilor*: Duceio di Buoninsegna. 1318. Siena: Dürer, 1505. Roma. Holman Hunt. *Mântuitorul aflat la Templu*, 1860. Birmingham: Georges Rouault. 1893. Colmar.

CĂSĂTORIE

În vechime, în tot Orientul Apropiat, poligamia era obișnuită, dar evreii par s-o fi practicat în general cu moderație (vezi judecata numeroaselor femei ale regelui Solomon, 1R,11). De altfel, căsătoria costa scump: trebuia ca logodnicul să plătească o sumă de bani (*mohar*) sau echivalentul în muncă al acesteia (Gn 29,15-30). *Mohar*-ul îi rămânea soției în caz de repudiere. Ceremonia căsătoriei constituia un prilej de festivități prelungite (Jud 14,10-12; vezi în 2,1 și urm.).

Încetul cu încetul s-a impus valoarea monogamiei. Povestirea Genezei îi prezintă pe Adam și pe Eva ca prototip al cuplului monogam, semn al credinței într-un singur Dumnezeu.

Prorocul Osea, înșelat de una dintre soții, pe care o iubea, a înțeles că și Dumnezeu era înșelat de Israel, când acesta le aducea jertfe Baal-ilor, zeilor străini (Os 3). La fel ca prorocul Isaia (54,6), el a ajuns să compare raportul dintre Dumnezeu și poporul său cu cel dintre un soț și soția lui multiubită. → NUNTĂ.

Cântarea Cântărilor*, culegere de poeme de dragoste considerate drept cântece de nuntă, a fost socotită și ca fiind o odă a dragostei dintre Dumnezeu și poporul său.

În NT, textele despre căsătorie sunt rare. Pavel insistă asupra faptului că responsabilii comunității nu trebuie să fi fost căsătoriți decât o singură dată. Pentru a te consacra Domnului, el crede că celibatul este preferabil, dar înțelege și rostul căsătoriei: „Mai bine să se căsătorească, decât să ardă” (1Cor 7,1-9). În Ef 5,21-23, legătura dintre bărbat și femeie este comparată cu legătura dintre Cristos și Biserică. → LOGODNĂ, NUNTĂ.

◆ *L.&P.* Ce a împreunat Dumnezeu omul să nu despartă (Mt 19,6).

Căsătoria Sfintei Fecioare

Conform evangheliilor apocrife*, Maria a fost crescută la Templu. Ca să o mărite, preoții au făcut apel la văduvii din casa lui David. Voința divină l-a desemnat pe Iosif, fiindcă toiagul lui înflorise și un porumbel se așezase pe el.

◆ *Icon. Reprezentarea Căsătoriei Fecioarei*, cu începere de la Giotto, evocă unirea mâinilor și punerea pe deget a inelului în fața preotului Zaharia: Giotto. 1305. Padova: Jean Fouquet. 1455. Chantilly: Perugino. 1503. Caen: Rafael. 1504. Milano.

Căsătoria mistică

◆ *Icon. Tablouri din sec. XV și XVI înfățișează Căsătoria mistică a Sfintei Ecaterina*. Ea primește de la pruncul Isus, așezat pe genunchii mamei sale, inelul de căsătorie care o unește cu Cristos, mirele ei: Memling. 1479. Bruges: Correggio, sec. XVI. Napoli: Veronese. 1575. Veneția, Montpellier.

CÂNTAREA CÂNTĂRILOR

Imn de dragoste omenească. În cinci poeme de un lirism pasionat, Preaiubitul și Preaiubita își cântă unul altuia frumusețea, parfumul, comparându-se cu plantele (Ct 5,13), cu fructele, cu pietrele prețioase (Ct 6,11), ba chiar cu munții Libanului și Carmelului. Ei se caută unul pe altul prin grădini și se regăsesc în îmbrățișări voioase: „Așează-mă ca o pecete pe inima ta, ca o pecete pe brațul tău. Căci dragostea e tare ca moartea” (Ct 8,6).

Într-o epocă în care femeia era considerată slujitoarea bărbatului, aceste cântece care celebrează iubirea unuia pentru celălalt exprimă o mare tandrețe. Atribuite regelui Solomon, ele reprezintă probabil o culegere de vechi poeme de dragoste cântate la nunți și la șezători. Grădina din Cântarea Cântărilor pare a fi un al doilea Eden*, loc al iubirii în care toate cele cinci simțuri sunt copleșite. Interpretat ca o alegorie, acest poem simbolizează, pentru evrei, iubirea lui Dumnezeu pentru poporul său și a lui Israel pentru Dumnezeul său. Creștinii au văzut în el

unirea lui Cristos cu Biserica, precum și dialogul dintre suflet și Dumnezeu.

◆ **Lit.** Poemele de iubire mistică se inspiră adesea, în privința modului de exprimare, din Cântarea Cântărilor: de pildă, *Cântarea spirituală* a Sfântului Ioan al Crucii, sec. XVI. În *Tatăl umilit* de Paul Claudel, 1916, Pensée (Gândirea), căutându-și soțul, se exprimă ca Preaiubită.

◆ **Icon.** Gustave Moreau, *Cântarea Cântărilor*, 1853. Marc Chagall consacră Cântării Cântărilor cinci pânze, în culorile predominant trandafir, din ciclul *Mesaj Biblic* (1956, Nisa).

◆ **Muz.** *Cântarea Cântărilor*: Monteverdi, Palestrina. Arthur Honegger (operă corală), Daniel Lesur, 1953. Darius Milhaud, *Cantata nupțială*, 1937. Hilding Rosenberg, *Simfonia a V-a*, 1944.

CEI DINTĂI/CEI DE PE URMĂ

În VT, Dumnezeu răstoarnă adesea ordinea de valori sau rangurile stabilite de oameni (vezi primul născut^o). În NT, acest lucru este exprimat foarte explicit: Dumnezeu „coborât-a pe cei puternici de pe tronuri și a înălțat pe cei smeriți” (Lc 1,52). „Mulți dintre cei dintâi vor fi pe urmă, și cei de pe urmă vor fi cei dintâi” (Mt 19,30).

◆ **L.&P.** *Cei de pe urmă vor fi cei dintâi*: acestei formule i se atribuie adesea un înțeles apropiat de: „Cine se va înălța pe sine se va smeri; cine se va smeri pe sine se va înălța” (Mt 23,12).

CENACLU (FOIȘOR)

(Lat. *cenaculum*, „sufragerie”). Așa este numită încăperea în care, la Ierusalim, Isus a serbat ultimul său Paște, cinând cu apostolii (Mc 14,14-16). În aceeași încăpere, desigur, s-au strâns aceștia după moartea lui, acolo li s-a arătat Isus și acolo au primit, după Înălțare*, Duhul Rusalilor* (Fp 2,1).

◆ **Lit.** „Cenacul”: numele grupului de tineri romantici care au colaborat, în 1823 și 1824, la *Muza franceză*. Ei se adunau în salonul lui Charles Nodier de la Arsenal, apoi, începând din 1827, la Victor Hugo.

CER

Firmamentul. În Biblie, cerul ca firmament este bolta ce desparte lumea de jos de

apele de sus care potopesc și distrug. Acest tavan solid, luminat de astre (luminătoare), se sprijină pe coloane ce se continuă cu stâlpii pământului, înfipti în adâncuri.

Înălțime inaccesibilă omului, cerul constituie locul simbolic al transcendenței divine: „Tatăl nostru care ești în ceruri”. Dumnezeu biblic este desemnat uneori prin termenul metaforic „Preaînaltul^o”; cerul e sălașul lui (Gn 14,18). În Macabei și în Evanghelia după Matei, mai ales, cuvântul „Cer” îl înlocuiește pe cel de Dumnezeu, pe care evreii se fereau să-l rostească din respect pentru măreția divină. Limba franceză clasică a păstrat metonimia.

Biblia asociază imaginii cerului pe cea a fulgerului^o și a trăsnetului, simboluri ale puterii divine (Ps 29); dar omul trebuie să se ferească de a-l confunda pe creator cu operele sale închinându-se astrelor din cer.

Împărăția cerurilor, sălașul celor aleși, Paradisul. Creștinii întrebuințează în mod echivalent termenii „Rai” (Paradis) sau „Cer” pentru a evoca nemărginita bucurie de a fi pururi cu Dumnezeu după moarte. Termenul „Rai” amintește grădina încântătoare din Geneză. „A se ridica la Cer” trimite la episodul Înălțării* lui Isus (Lc 24,50; Fp 1,6).

Limba populară actuală continuă să asocieze cerul cu fericirea: „a fi în al nouălea cer”.

Sub influența tardivă a Greciei și a gândirii astronomice, cerul a căpătat o altă valoare în lumea creștină, cea a unei minunate armonii, a unei perfecțiuni absolute, concepute de o inteligență divină. Sfera celestă și mișcarea regulată a astrelor îi dau omului imaginea unui destin ordonat, luminos, contrastând cu dezordinea și întunecimea vieții lui pămâtenă. Aceasta ar fi semnificația cupolei bisericilor bizantine și romanice.

◆ **Lit.** În textele mistice, imaginea cerului înstelat inspiră dorința de a rupe legăturile ce ne înălțuie de pământ, pentru a ajunge la armonia universală: Luis de Leon, *Noche serena*, sec. XVI.

Autorii romantici păstrează aceeași simbolistică: cerul este Idealul la care aspiră omul. Unii, sub influența lui Swedenborg, *Cerul și Infernul*, 1758, cred într-o „corespondență a tuturor lucrurilor cerești cu toate cele omenești”. Această teorie iluministă i-a inspirat pe Balzac în *Séraphite*, 1835, și pe Baudelaire în „Elevație”, *Florile răului*, 1857. Sceptic, Mallarmé nu-i mai atribuie Azurului decât o „senină ironie” față de clanurile noastre spre perfecțiune: *Azurul*, 1866.

CERB/CĂPRIOARĂ

Căprioarele, cerbii și gazele sunt animale apreciate pentru frumusețea și gingășia lor; de aceea ele figurează în unele texte biblice (2S 22,34; Ps 18,34). Undeva Ieremia evocă dragostea maternă a căprioarei (Ir 14,5).

De asemenea, în Biblie apare comparația dintre căprioară și cel drept, însetat de izvorul cu apă vie care este cuvântul lui Dumnezeu: „Cum tânjește căprioara după apa vie, așa tânjește sufletul meu către Tine, Dumnezeul meu” (Ps 42).

CETATE

În tradiția lumii occidentale, care-și are rădăcinile în Grecia antică, termenul desemnează creația tipică geniului uman: omul își modelează lumea și formulează legi cărora, liber și responsabil, li se supune.

În semnificația lui teologică, cuvântul nu se referă la opera omului, ci la aceea pe care Dumnezeu a pregătit-o pentru lume, prefigurată de Ierusalim*.

Ierusalimul este Cetatea prin excelență pentru că aici sălășluiește Dumnezeu și aici se află Templul*, ea fiind totodată semnul intangibil al mântuirii făgăduite lui Israel și, prin el, tuturor popoarelor. Într-o zi, orașul va fi locul unde toți oamenii îl vor întâlni pe Dumnezeu (Is 60-62).

În NT, Cetatea este Împărăția* lui Dumnezeu, care se mai numește și noul Ierusalim, Ierusalimul ciresc (Ev 12,22; Gal 4,26; Ap 3,12), Cetatea Dumnezeului celui viu

(Ev 12,22) sau Cetatea ce va veni (Ev 13,14), având temelii trănice pentru că Dumnezeu îi este arhitectul și constructorul. Această împărăție va fi ceea ce Ierusalimul nu făcea decât să vestească, în chipuri luate din realitatea pământească spre a reflecta realitatea dumnezeiască. Creștinii, îndreptându-se către această cetate, își doresc să ajungă la ea într-o zi.

♦ *Lit.* Ierusalimul, cetatea prin excelență, cu momentele grele prin care a trecut, e prezentă la loc de frunte în opera scriitorilor de origine evreiască: Elie Wiesel, Isaac Bashevis Singer, David Shahar ș.a. → IERUSALIM.

Augustin este primul care așază în opoziție Cetatea pământească și Cetatea cerească: „Două iubiri au zidit două cetăți. Iubirea de sine până la disprețul de Dumnezeu, Cetatea pământească. Iubirea de Dumnezeu până la disprețul de sine. Cetatea cerească” (*Cetatea lui Dumnezeu*, 413-424). Cele două cetăți se întrepătrund aici pe pământ, iar apartenența creștinului la ambele naste dificultăți în viața politică, pe care idealul unui stat creștinesc le va putea evita.

Antiteza biblică – cetatea sfântă, Ierusalimul, și cetatea blestemată, Babilonul – străbate poezia, permițând interpretarea evenimentelor istorice. Astfel, Rimbaud în „Orgia pariziană”, *Poezii*, 1871, înfățișează orașul drept „Cetatea alcusă”, „Cetatea sfântă, așezată la ocean”, dar, în același timp, drept „curva Paris”, „curtezana roșie”.

Combinând utopia platoniciană a unei cetăți perfecte și cea a primelor comunități creștine, despre care vorbesc Faptele* Apostolilor, cetățile utopice schițează planurile comunității pământești ideale: Thomas Morus, *Utopia*, 1516. Péguy, în *Dialogul istoriei și al sufletului carnal*, 1909, imaginează Biserica drept cetatea cea nouă, deopotrivă temporală și carnală, al cărei prim cetățean este Isus „în dată și în drept, în cauză, în fapt, în ordine, în ierarhie, în demnitate, în eminentă” – cetate pe care o prefigura vremelnice cetatea antică, ai cărei locuitori erau toți creștinii.

CEZAR

Supranumele gintei (*gens*) Iulia, devenită celebră prin Iuliu Cezar (100-44 î. Cr.). Cezar August este titlul oficial al tuturor împăraților romani. Pentru a-l pune în

încercătură pe Isus, fariseii l-au întrebat dacă era îngăduit să se plătească impozit Cezarului. După ce a privit efigia și inscripția de pe un dinar, el a răspuns afirmativ: „Dați Cezarului ce este al Cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu”, refuzând să confunde și să opună puterea lumescă și puterea spirituală (Mt 22,17). → OCUPAȚIA ROMANĂ.

◆ **L.&P.** *Dați Cezarului ce este al Cezarului.*

CHEIE

În Biblie, cheile sunt semn de putere (Is 22,22).

Cel care deține cheile unei case are puterea de a pătrunde înăuntrul ei și de a permite sau de a refuza accesul altor persoane.

Împărăția^{*} cerurilor este comparată cu un oraș antic înconjurat de ziduri prevăzute cu porți. În Mt 16,19; Ap 3,7, Isus oferă puterea de a îngădui sau de a refuza accesul în Împărăție. El însuși stăpânește cheia Cetății Morții (Ap 1,18), adică puterea de a învia. În schimb, le reproșează învățătorilor Legii că îi împiedică pe oameni să ajungă la cunoașterea Împărăției: ei au cheile, dar nu le folosesc nici pentru ei, nici pentru ceilalți (Lc 11,52). → (A) LEGA/(A) DEZLEGA.

◆ **L.&P.** *Cheile Sfântului Petru: autoritatea Sfântului Scaun. Cheile împărăției.*

CHIP

(Lat. *imago*, „reproducere exactă sau reprezentare analogică a unei fapțiuri, a unui lucru; asemănare“.)

„Să nu-ți faci chip cioplit... Să nu te închini lor, nici să le slujești“ (Ex 20,4-5). Decalogul^{*} interzicea orice reprezentare figurativă, pentru a-l îndepărta pe Israel de slujirea zeilor mincinoși și a întări ideea unității, a transcendenței și a spiritualității divine. Interdicția nu a fost absolută, din moment ce s-au admis în chivot doi heruvimi și, o vreme, șarpele de aramă – dar aici nu

era vorba de idoli^{*}, cum fusese vitelul de aur; israeliții nu au făcut niciodată chipuri ale lui Dumnezeu.

Sfântul Pavel arată că Isus Cristos este chipul lui Dumnezeu cel nevăzut (Col 1,15); Tatăl ceresc poate fi deci cunoscut prin fiul său, fără să existe imagini materiale ale lui Dumnezeu.

În sec. XV și XVI, imaginile religioase, tablouri și sculpturi, erau adesea obiectul unui adevărat cult, tinzând către idolatrie în ochii unora. Reformatorii au respins venerarea acelor reprezentări, mergând uneori până la a ordona să fie distruse. Calvin, mai ales, va recomanda ca ele să fie îndepărtate din lăcașurile de cult. Luther se va arăta mai concesiv, recunoscându-le o anumită valoare pedagogică.

◆ **Icon.** → DUMNEZEU (tradiția catolică).

◆ **Lit.** Haïm Potok, *Mă numesc Asher Lev*, roman al cărui subiect este ostilitatea față de arta figurativă.

CINA (CEA DE TAINĂ)

(Lat. *cena*, „masa de seară“.) Așa este numită ultima masă pe care a luat-o Isus cu apostolii, în ajunul morții sale, pentru a celebra Paștele. După In 13,1-30, e momentul în care Isus a spălat picioarele ucenicilor săi, pentru a le da un exemplu și o poruncă de smerenie și de milostenie frățească. După cei patru evangheliști, Isus, în cursul aceleiași mese, a anunțat trădarea lui Iuda.

Matei, Marcu, Luca și Pavel (1Co 11,23-25) relatează, înainte sau după dialogul dintre Isus și Iuda, instituirea Euharistiei^{*}: Isus a luat pâinea, a pronunțat binecuvântarea rituală, apoi a frânt-o și a împărțit-o apostolilor zicând: „Luați, mâncați, acesta este trupul meu.“ Apoi a luat o cupă, a închinat și le-a dat-o zicând: „Acesta este sângele meu, sângele legământului“, care pentru mulți se varsă.“ După Luca și Pavel, el a adăugat: „Faceți aceasta întru pomenirea mea.“ Creștinii își amintesc cuvintele și gesturile lui Isus,

repetându-le, în ritul frângerii pâinii la Sfânta Cină (protestanți), al mesei* (catolici) sau al Sfintei Jertfe (ortodocși) – masă simbolică și frățască.

◆ **Lit.** Masa în jurul căreia se adună Cavalerii Mesei Rotunde e asemănată cu masa Cinci celei de Taină. Evocată de Victor Hugo în „După Paste” (*Sfârșitul lui Satan*, 1886). Cina cea de Taină este parodiată ireverențios de Prévert în „Cina” (*Vorbe*, 1946).

◆ **Icon.** *Cina cea de Taină*. Leonardo da Vinci, 1497, Milano; Martin Schongauer, sec. XV, Colmar; Tintoretto, 1547, Madrid, și 1594, Venetia; Emil Nolde, 1909, Seebull; Salvador Dalí, 1955, Washington. *Cristos spălându-i picioarele Sfântului Petru*, Pietro Lorenzetti, 1320, Assisi; Ford Maddox Brown, 1851, Londra.

◆ **Muz.** Wagner, *Cina apostolilor*, 1843.

◆ **Cin.** Luis Buñuel, *Viridiana*, 1961: parodie după Cina cea de Taină.

CIRCUMCIZIE

Excizie rituală a prepuțului practică băieților evrei și musulmani. În Biblie, este semnul legământului* dintre Dumnezeu și Avraam (Gn 17,11). Ca dovadă a respectării acestuia, Avraam l-a circumcis pe Isaac într-o optă zi după naștere (Gn 21,4). La fel a făcut și cu fiul său Ismael. În conformitate cu Legea (Lv 12,3), Isus a fost și el circumcis în a optă zi de la naștere (Lc 2,21). Această practică a fost părăsită de Biserica* primitivă. După Sfântul Pavel, circumcizia nu trebuie practică asupra trupului: „Ea este a inimii, cea care ține de Duh, și nu de literă”, așa cum propovăduisră și prorocii mai înainte (Ir 4,4).

◆ **Icon.** Ușa de bronz din Bénévont, sec. XI. Mantegna, 1468, Florența. Luca Signorelli, sec. XV, Londra. Giovanni Bellini, 1510, Londra. Philippe Quentin, 1635, Dijon. Zurbarán, 1639, Grenoble. Guercino, sec. XVII, Lyon.

CIRUS AL II-LEA CEL MARE

Fiul lui Cambize și întemeietorul Imperiului persan ahemenid pe ruinele Imperiului medic, 550-530 î. Cr. După cucerirea Lydiei,

Cirus a atacat coloniile ioniene din Asia Mică, apoi a cucerit Babilonul*, de unde i-a eliberat pe evreii captivi. Și-a continuat înaintarea spre est, până când persanii au ajuns să domine tot ținutul dintre Marea Caspică și India. A știut să asocieze diferitele populații la prosperitatea imperiului.

Prorocul Isaia* anunță poporului exilat sosirea unui eliberator (Is 41), apoi îl desemnează pe Cyrus ca fiind mâna dreaptă a lui Dumnezeu, păstorul, unsul (Is 45,1). Cyrus a hotărât reconstruirea Templului din Ierusalim și a înapoiat vasele sfinte luate de Nabucodonosor (Ezd 1,1-5; 1,7).

CIUMA

Această boală contagioasă, originară din Asia, a făcut mari ravagii în Europa în sec. VI, în sec. XIV (ciuma neagră), apoi adesea din sec. XV până în sec. XVIII: după aceea nu s-a mai manifestat decât în Asia. Transmită de puricele șobolanului, ea se răspândește prin contagiune în porturi, necesitând punerea în carantină a vapoarelor.

În Biblie, ciuma desemnează toate marile epidemii înspăimântătoare, fiind adesea anunțată ca o pedeapsă dumnezeiască. Al patrulea călăreț al Apocalipsei* este Ciuma, călare pe un cal bălan, și e urmat de Hades (Ap 6,7).

◆ **Lit.** Albert Camus, *Ciuma*, 1947: ieziutul Panceloux se adresează concetățenilor săi loviți de flagel, evocând plăgile Egiptului înaintea Exodului și cerându-le să se pocăiască. Dar autorul, prin gura croului său Rieux, obiectează: „Am trăit prea mult prin spitale ca să pot îmbrățișa ideea de pedeapsă colectivă.”

◆ **Icon.** William Blake, *Moartea pe un cal bălan*, 1805, Londra.

COAPSE (RĂRUNCHI)

Coapsele desemnează sediul vigoriei fizice a bărbatului, al puterii sale procreatoare; Pavel vorbește despre cei care au ieșit din „coapsa” lui Avraam* (Ev 7,5).

Rărunchii indică adeseori sediul sentimentelor ascunse și al patimilor violente. Iov* (16,13) se plânge că Dumnezeu „i-a străpuns rărunchii fără milă”; Matatia, văzând cum un evreu aduce jertfe pe altarul lui Modin, simte că „i se zbuciumă rărunchii” și se lasă cuprins de o furie îndreptățită (1M 2,24).

În acest sens, rărunchii sunt asociați adesea inimii, într-un cuplu complementar: în timp ce inima este sediul cugetării, al inteligenței, al sentimentelor conștiente, rărunchii sunt sediul patimilor și al pornirilor inconștiente. „Inima și rărunchii” desemnează așadar ansamblul forțelor interioare ale fapturii omenesti.

◆ **L.&P.** *A cerceta inima și rărunchii înseamnă a pătrunde gândurile cele mai intime și motivațiile cele mai secrete. Singur Dumnezeu poate să o facă* (Ps 7,10; 26,2; 1r 11,20; Int 1,6).

COBORÂREA DE PE CRUCE

Iosif din Arimateea, un evreu de vază, membru al Sanhedrinului*, i-a cerut lui Pilat corpul lui Isus răstignit pentru a se conforma legii evreiești care interzicea ca trupul unui osândit să fie lăsat peste noapte atârnat pe lemn, mai ales de Sabat (Dt 21,22). L-a desprins din cuie și l-a înfășurat într-un giulgiu, apoi l-a așezat într-un mormânt (Mt 27,58).

◆ **Icon.** În jurul trupului lui Isus coborât de pe cruce, artiștii au reprezentat-o pe Fecioara Maria copleșită de durere, susținută de Sfântul Ioan, pe sfințele femei, pe Iosif din Arimateea cu slujitorii săi. *Punerea în mormânt sau coborârea de pe cruce:* Rogier Van der Weyden, sec. XV, Madrid; Albrecht Dürer, 1500, München; Louis Bréa, 1515, Nisa; Juan de Juni, sec. XVI, Segovia; Rubens, 1614, Anvers; Rembrandt, 1633, München; Johan Thorn Prikker, 1892, Otterlo; Lovis Corinth, sec. XX, Köln.

◆ **Cin.** În *Speranța, Sierra de Teruel*, 1939, de André Malraux, scena în care un aviator mort și unul rănit sunt scoși dintre rămășițele avionului este o „coborâre de pe cruce”.

COBORÂREA LUI ISUS LA IAD

După cosmologia evreiască, universul este compus din trei spații suprapuse: ceru-

rile, pământul și „cele de sub pământ” (Fil 2,10). „Cele de sub pământ”* (traducere a termenului ebraic *şəol**) se află la nivelul cel mai de jos, cel mai îndepărtat de prezența divină, este sălașul morților; după unii, tot acolo se află și îngerii căzuți, și demonii, legați în lanțuri (cartea lui Enoh*); după alții, duhurile vrăjmașe. Creștinii vor așeza acolo sufletele dreptilor, care așteaptă venirea lui Isus ca să intre după el în Cetea cerească*.

Evangheliile nu vorbesc explicit despre coborârea lui Isus la iad în răstimpul dintre moartea și învierea sa. Dar Pavel (1Co 15,20), Petru într-una dintre epistole* (1P 3,19) și Ioan în Apocalipsă* (Ap 1,18) fac aluzie la ea; numeroși pictori se vor inspira din această temă.

Coborârea lui Isus la iad înseamnă domnia lui asupra întregului univers, puterea lui eliberatoare pentru toate spiritele și biruința lui asupra răului și a morții.

◆ **Lit.** Elzéar de Sabran (apropiat al Doamnei de Staël), *Remușcare*, 1817: va trebui ca Isus Cristos să coboare la iad pentru mântuirea îngerului Ithuriel, pe care Satana l-a târât în revolta sa. Alexandre Soumet, *Divina Epopoeie*, 1840: Isus, Fiul lui Dumnezeu, s-a coborât la iad ca să îndure o a doua pătimire, pentru răscumpărarea osândiților. Satana este primul cuprins de remușcare și chiar el îl va alina pe Isus în timpul celor „trei ceasuri ale noului Ghetsemani”.

◆ **Icon.** *Anastasis* (gr. „înălțare” la ceruri a celor ce se află în limburi): mozaicuri la Daphni, Grecia, sec. XI. Fresce la Kariye Jami, Istanbul, sec. XIV. Sf. Clement din Ohrida, sec. XIV, pictură pe lemn. Andrea da Firenze, frescele de la Santa Maria Novella, 1437, Florența. Tintoretto, San Cassiano, sec. XVI, Veneția.

COLOS CU PICIOARE DE LUT

Regelui Nabucodonosor, suveranul Babilonului, i s-a arătat într-un vis o statuie masivă din aur și bronz ce se înălța în fața lui. Picioarele ei erau din lut ars; uriașa statuie s-a prăbușit când a fost atinsă de o pietricică (Dn 2).

◆ **L.&P.** A spune despre cineva sau ceva: *E un uriaș cu picioare de lut* înseamnă a subînțelege că puterea lui nu este decât aparentă.

COPILĂRIA LUI CRISTOS

La începutul evangheliilor lor, Matei și Luca descriu nașterea și tinerețea lui Isus*. Aceste povestiri aparțin unui gen literar cunoscut în VT (de exemplu, copilăria lui Isaac, a lui Samson, a lui Samuel). Mai târziu, evangheliștii apocrifi* au înfrumusețat după plac relatările lui Matei și Luca.

Matei arată modul în care Isus, încă de la naștere, și apoi de-a lungul copilăriei sale, îndeplinește făgăduielile făcute lui Israel: ca fiu adoptiv al lui Iosif, el este din spița regală a lui David; ca fiu al Fecioarei Maria, el este acel Emanuel promis de Isaia lui Ahaz; născut la Betleem, el este păstorul lui Israel făgăduit de profetul Miheia; persecutat de Irod, care vrea să-l omoare, el este noul Moise prigonit de Faraon; instalat la Nazaret după întoarcerea sa din Egipt, este numit „Nazarineanul“ după oracolul prorocului (Mt 2,23).

Perspectiva lui Luca e diferită: el face paralela dintre Ioan Botezătorul*, ultimul profet* al lui Israel, și Isus, Mesia* pe care Israel îl aștepta pentru eliberarea lui definitivă. În această calitate a fost întâmpinat la Templul din Ierusalim de bătrânul Simion și de prorocița Ana. → ÎNTÂMPINAREA LA TEMPLU, NUNC DIMITTIS.

Doisprezece ani după naștere, când Maria și Iosif îl găsesc pe Isus la Templu, în mijlocul învățătorilor Legii, copilul însuși – după Luca – este cel care se numește pe sine fiu al Tatălui. „Oare nu știați că între cele ale Părintelui meu se cădea să fiu?“ îi întreabă el pe părinți (Lc 2,49).

◆ **Lit.** Pierre Emmanuel, *Tu*, 1978, „Isus și cărturarii“.

◆ **Icon.** Simone Martini, *La Maesta, Isus copil*, 1315, Siena. Giovanni Bellini, *Fecioara cu pruncul*, sec. XV, Veneția. Leonardo da Vinci, *Sfânta Familie*, 1500, Luvru. Dürer, *Isus în mijlocul*

cărturarilor, sec. XVI, Roma. Rembrandt, *Simion la Templu*, 1669, Stockholm. John Evarist Millais, *Cristos în casa părinților săi*, 1849, Londra. *Sfânta Familie*, pictură pe sticlă, sec. XIX, col. part.

◆ **Muz.** Hector Berlioz, *Copilăria lui Cristos*, oratoriu, 1856. Olivier Messiaen, *Douăzeci de studii asupra copilului Isus*, piese pentru pian, 1944.

CORAN

Numele dat de musulmani Revelației proclamate de Mahomed (în arabă, *koran* înseamnă proclamare sau recitare) între anii 610 și 632 ai erei noastre. Auditorii lui Mahomed se străduiau să învețe Coranul pe dinafară și îl transcriau cu grafisme simple pe diferite suporturi. Hafsa, soția lui Mahomed și fiica lui Omar, calif de la 634 la 644, a contribuit la constituirea celei dintâi culegeri a acestor Revelații, adunate în Surate. Cele 114 capitole sunt așezate în ordinea descrescătoare a lungimii lor. După perfecționarea scrierii arabe, textul Coranului, cu unele variante, a fost difuzat în marile centre de viață religioasă: Bassra, Damasc, apoi Bagdad.

Pentru musulmani, Coranul este expresia arabă a Cuvântului pururea prezent întru Dumnezeu, transmis mai întâi lui Avraam*, Moise* și Isus*, iar în cele din urmă lui Mahomed prin arhanghelul Gavriil*.

Musulmanii învață să citească și să scrie studiind și recitând Coranul. → ISLAM.

CRĂCIUN

Sărbătoare a nașterii lui Isus, înscrisă în calendarul bisericesc încă din anul 336, la Roma. Sărbătoarea Crăciunului apare, la origini, ca o celebrare a soarelui în apropierea solstițiului de iarnă.

În Orient, predicatorii și preoții pun accentul pe taina uniunii divinului cu umanul în făptura lui Isus, pe când în Occident, mai ales începând din sec. XIII, se insistă asupra smereniei și aspectului omenesc al împrejurărilor nașterii lui Isus.

„Colindele“ sunt cântările în limba vulgară (alta decât latina) din perioada Crăciunului.

♦ **Lit.** Juan del Encina, *Egloga de Crăciun*, sec. XVI. Dickens, *Povestiri de Crăciun*, 1843. Maupassant, *Poveste de Crăciun*, 1880. Théophile Gautier, *Smălțuri și Camee*, 1852, „Crăciun“. Marie Noël, *Mătăniile bucuriilor*, 1930. Paul Claudel, „Noaptea de Crăciun“, 1914, sub titlul general: *Poeme de război*, 1915. Lucien Scheler (apropiat al lui Eluard), *Lampa-Furtună*, 1945, „Crăciun cu svastică“.

CREAȚIUNE (FACEREA LUMII)

(Povestiri despre~)

Toate popoarele au în tradiția lor o poveste despre originile lumii (cosmogonie). Pentru Biblie, cosmogonia nu e întovărășită de o teogonie (originea zeilor), căci Dumnezeu este veșnic și necreat.

Geneza oferă două relatări ale facerii lumii și omului, între care se decelează diferențe sensibile. Numai prima relatare (Gn 1-2, 4a), posterioară celei din Gn 2, 4a-25, este cu adevărat o cosmogonie, descriind apariția luminii, despărțirea apelor de uscat și arhitectura universului. Ea a suferit probabil influența cosmogoniilor mesopotamiene, cunoscute din vremea exilului la Babilon.

În Gn 1 sunt înfățișate etapele care au premers nașterii omului, marcând astfel începutul istoriei:

1. crearea luminii și a zilei ca unitate de timp;
2. întocmirea arhitecturii generale a universului;
3. despărțirea pământului de ape;
4. crearea plantelor;
5. crearea stelelor și a marilor luminători (aștrii);
6. crearea fapturilor vii, a bărbatului și a femeii după chipul și asemănarea lui Dumnezeu.

Această organizare rezultă din Cuvântul divin: „Dumnezeu a zis: «Să fie lumină», și

a fost lumină“ (*Fiat lux*). Ea se săvârșește prin voința sa atotputernică și liberă.

Scrisă într-o epocă în care Sabatul* era important, această relatare prezintă facerea lumii în șase zile, cea de-a șaptea fiind zi de odihnă. Autorii au transferat asupra creațiunii legea care le guverna modul de viață într-un scop religios, și nu într-unul științific; așadar, e zadarnic să căutăm o corespondență între „zilele“ Genezei și erele geologice.

Cea de-a doua relatare cuprinde facerea omului din țărâna pământului și pe cea a femeii din trupul bărbatului. Ea evocă raiul – Eden* cu patru fluvii. În sfârșit, pune problema originii răului și a condiției umane, afirmând, ca și prima relatare, existența unui Dumnezeu unic, care îi încredințează omului creația sa pentru a deveni domeniul acestuia.

Viziunea biblică dă dovadă de un optimism temperat prin luciditatea privind limitele umane: ea invită la credința într-un Dumnezeu bun, care dorește o lume plină de viață, oamenii fiind sortiți să fie stăpânii pământului. „Creșteți și vă înmulțiți“: această formulă de invitație la viață este o variantă a cuvintelor din Gn 1,28: „Și i-a binecuvântat Dumnezeu pe ei și le-a zis: Fiți roditori și vă înmulțiți...“ → ADAM, EVA, HAOS.

♦ **Lit.** Sfântul Vasile, *Hexameron*, sec. IV, comentariu asupra lucrării celor șase zile. Sfântul Grigorie din Nyssa, *Tratat despre facerea omului*, sec. IV.

Spiritul biblic, optimist (creațiunea este o binecuvântare) impregnează o serie de opere: Maurice Scève, *Microcosm*, 1562. G. du Bartas, *Săptămâna sau Facerea lumii*, 1578. Milton, *Paradisul pierdut*, 1667, cartea VII. Și, mai aproape de noi, Jules Supervielle, *Fabula Lumii*, 1938.

Pentru Lope de Vega (*Facerea Lumii și prima greșală a omului*, spre 1630), facerea lumii conduce spre povestea omului care se naște fericit, apoi cade, iar în cele din urmă este mântuit de Cristos.

În sec. XVIII, filozofii contestă, în numele verosimilității, ideea facerii lumii în șapte zile. Rămânând „într-o îndoială respectuoasă“ față de

Revelație, Rousseau scrie: „Ideea de creațiune mă nedumereste și scapă înțelegerii mele: o cred doar în măsura în care o pot concepe; dar știu că El a zămislit universul și tot ceea ce există, că a făcut totul, a ordonat totul” („Profesiunea de credință a vicarului savoiard”, *Émile*, 1762).

Tema unui creator care, dintru început, l-a osândit pe om la nenorocire este răspândită în literatura sec. XIX, apărând mai întâi la Byron. „Ce crimă am făcut pentru a fi meritat să ne naștem?” se întreabă Lamartine în 1818. Asemenea lui Ivan Karamazov (Dostoievski, *Frații Karamazov*, 1880), Rieux, eroul lui Camus (*Ciuma*, 1947), exclamă: „Voi respinge până la moarte această creațiune în care copiii sunt torturați!”

Valéry sugerează ideea că lumea nu poate fi decât imperfectă, că orice creație este o nereușită: *Furmece*, „Schită de șarpe”, 1922.

◆ **Icon.** *Facerea lumii*, Lorenzo Ghiberti, ușile din bronz ale baptisteriului de la Florența, sec. XV. Hieronymus Bosch, panourile exterioare ale *Grădinii desfătărilor*, sec. XV, Prado. Rafael, galeriile Vaticanului la Roma, 1508. Capela St. Gendry de la Plouguescant, sec. XVI. *Biblia în imagini*, Schnorr von Carosfeld, 1852.

◆ **Muz.** Joseph Haydn, *Creațiunea*, 1790, oratoriu inspirat din *Paradisul pierdut* al lui Milton. Darius Milhaud, *Facerea lumii*, 1923, Mauricio Kagel, *Desfacerea lumii*, 1980, parodie: un zeu rău îi pedepsește pe muritori.

◆ **Cin.** Jean Eiffel, *Facerea lumii*, desen animat. Pierre Alibert, *Geneza*, 1974, desen animat pentru copii.

CREDINȚĂ/CREDINCIOS

Cuvântul „credință” înseamnă astăzi „credință în Dumnezeu”; dar pentru omul Bibliei, ipoteza unei necredințe în sensul modern nu exista. În Biblie, credința este adeviziunea neclintită a omului, în ciuda încercărilor, la cuvântul Domnului și la voința divină. A avea credință, a fi credincios, înseamnă a te conforma toată viața angajamentului reciproc al Legământului*.

Potrivit etimologiei latine (*fides*, „cuvântul dat”), credinciosul (fidelul) e cel care se leagă prin cuvântul dat altcuiva. Dumnezeu este așadar cel dintâi credincios, deoarece nu își ia înapoi promisiunea iubirii pentru

poporul său. Primul model de om credincios îl constituie Avraam*, justificat prin credința sa; Pavel, în Epistola către Romani, dezvoltă pe larg tema mântuirii* prin credință.

Necredinciosul, în schimb, își trădează promisiunile; el este ușuratic precum un sot care comite adulterul. Iezechiel îl compară pe Israel cel nelegiuit cu o soție care se prostituează în mod nerușinat (Iez 16). Asemenea sotului, Dumnezeu o va face să-și descopere rușinea, dar o va ierta pentru tot ce a făcut. Așadar, nelegiuiți și necredincioși sunt oamenii care îmbrățișează alte culturi decât pe cel al Dumnezeului lui Avraam și nu respectă poruncile Decalogului*.

Încrederea este legată de credință: „Puțin credincioșilor”, li se adresează Isus ucenicilor înspăimântați de o furtună (Mt 8,26).

Credinciosul are încredere în eficacitatea rugăciunii, întemeiată pe săgăduința reluată de Isus: „Cereți și vi se va da, căutați și veți găsi” (Mt 7,7).

◆ **L.&P.** O credință ce mută munții din loc: credința face minuni. Această expresie vine de la Mt 17,20-21.

A fi asemenea lui Toma necredinciosul: a nu crede decât în fapte atestate sau pe care le-ai verificat tu însuși. → TOMA.

Limbajul curent (francez) opune acestei atitudini credința cărbunarului, credulitatea naivă. Tot plini de iluzii, fiindcă așteaptă imposibilul, sunt și cei despre care înțelepciunea populară spune ironic: *Nu mai credința te mântuie*. Aluzie la mântuirea* prin credință și/sau prin fapte (Ie 2,14), se pare că expresia ar fi de origine protestantă.

◆ **Lit. I. Credință și Rațiune**

Gândirea filozofică, atât la creștini cât și la evrei, s-a oprit asupra raporturilor dintre credință și rațiune. Clement din Alexandria în *Stromate*, sec. II d. Cr. (titlul tratatului evocă o țesătură, o încurcătură), se străduiește să demonstreze compatibilitatea lor și să construiască o filozofie creștină. Sfântul Vasile. *Omilie despre credință*, sec. IV. Moise Maimonide, *Călduza rățășilor*, sec. XII.

Pentru Montaigne și Pascal, Dumnezeu nu poate face obiectul unei demonstrații: credința nu se dobândește printr-un raționament. Montaigne.

Eseuri, II, 12 (1580-88). „Apologia lui Raymond Sebond”: dacă omul nu poate avea o cunoaștere sigură, nu cu rațiunea va putea el judeca despre Dumnezeu. a cărui natură diferă radical de cea umană. Pascal. *Cașetări* (Br 241, și 278): „Credința e altceva decât dovada: una este omenească, cealaltă este un dar de la Dumnezeu”; „Cu inima îți simți pe Dumnezeu, nu cu mintea. Iată te înșeamă credința.”

Raționalismul sec. XVIII îl caută pe Dumnezeu altfel decât prin credință. Dumnezeu pe care-l admite – atitudine deistă – este autorul naturii: „Universul mă pune în încercătură și nu pot gândi că acest orologiu există fără un ceasornicar” (Voltaire, *Cabulele*, satiră în versuri, 1772).

Aceziunea la o revelație obscură e luată în derâdere, iar Credința devine incompatibilă cu Rațiunea: „Credința constă în a crede nu ceea ce este adevărat, ci tocmai ceea ce este fals pentru înțelegerea noastră” (Voltaire, *Dicționar filozofic*, 1764, articolul „Credință”).

II. Credința datorată vizibilității, sau confundată dincolo de vizibil?

Rousseau (*Émile*, 1762. „Profesiunea de credință a vicarului savoiard”) încearcă să pună de acord „luminile” naturale și sentimentul său lăuntric, pe care-l numește credință: „Priviți spectacolul naturii, ascultați vocea interioară: amândouă vorbesc despre existența Ființei Supreme.” Chateaubriand va dezvolta aceeași idee, în dorința de a-i aduce la Dumnezeu pe contemporanii săi (*Geniul creștinismului*, 1802). Ființa Supremă și Dumnezeu venerat de credința strămoșească nu ar fi decât unul și același Dumnezeu. Totuși, Musset constată că credința a ieșit năruită din încercarea scepticismului și a raționalismului (*Rolla*, 1833). De unde paradoxul surprinzătoare declarații a lui Péguy (*Poarta misterului celei de-a doua virtuți*, 1911) (Dumnezeu este cel care vorbește): „Credința vine de la sine... credința nu mă uimește... Eu strălucesc atât de puternic în creația mea... în toate creaturile mele.” Textul pare a se afla în contradicție cu experiența mistică a Credinței în noapte: „A nu Te vedea înseamna a Te vedea. Prezența Ta mă orbește”, declară Pierre Emmanuel, *Iacov*, 1970).

Dar cum ar putea să fie descrisă experiența credinciosului? „Limbele au ostenit să explice, ideile celor inteligenți au rămas în urmă” (Iuda Halevi, sec. XI-XII).

◆ *Cin. Patimile Ioanei d'Arc*, de Carl Dreyer, 1917, și *Procesul Ioanei d'Arc*, de Robert Bresson, 1962, reprezintă meditații asupra misterului credinței.

CREȘTINISM

Creștinismul s-a constituit pornind de la învățătura lui Isus* din Nazaret, așa cum au redat-o comunitățile primitive în evangheliile*. Creștinii văd în Isus mai mult decât un proroc: El este Trimisul care întemeiază Împărăția* lui Dumnezeu.

După moartea lui Cristos*, ucenicii îi adună pe toți aceia care cred în învierea sa; puțin câte puțin, ei descifrează în viața Trimisului semnele prezenței lui Dumnezeu și caută în Scripturile sfinte vestiri ale figurii sale mesianice. Reprezentând la început o sectă evreiască printre altele, ei se despart de iudaism, renunțând la circumcizie și integrând neevrei, dar un timp continuă să participe la rugăciunile din sinagogă. Căderea Ierusalimului, în anul 70, și criza evreiască ce a urmat au săpat o prăpastie între creștinismul proaspăt încolțit și iudaism.

Faptele Apostolilor și *Epistolele**, îndeosebi scrisorile lui Pavel, aduc o mărturie despre viața acestor prime grupuri creștine, asupra întrebărilor și a așteptărilor lor: Ce este Învierea? Dar viața veșnică? Și când va începe domnia definitivă a lui Dumnezeu? Trebuie să trăiești despărțit de lume, sau să cauți să aduci semenilor mesajul lui Isus? Elaborarea teologică a credinței creștine prinde viață din răspunsurile pe care Pavel și evangheliștii le dau la aceste întrebări; Pavel dezvoltă de asemenea o reflecție etică importantă, întemeiată pe libertatea de conștiință individuală și pe milostenie.

Prin hățișul unor aprige controverse asupra Treimii*, a divinității lui Isus, a harului* etc. ce jalonează primele veacuri ale erei creștine, Biserica își definește crezul, mai ales la conciliul de la Niceea, reunit în anul 325, în timpul domniei lui Constantin. În aceeași perioadă, creștinismul se instituționalizează, devenind o societate ierarhizată, cu doctrinele și cu riturile ei (rugăciunea Tatăl Nostru*, botezul*, Euharistia*).

Diferențierile culturale treptate dintre Orient și Occident duc mai târziu la o separare între Ortodoxia greco-bizantină și tradiția latină (1054). Ulterior, mișcările reformatoare agită comunitățile creștine, pun în discuție rolul ierarhiei ecleziastice și predică întoarcerea la izvoare.

Sărăcia și sexualitatea sunt în centrul dezbaterilor morale din Evul Mediu. Reforma cea mai importantă, în sec. XVI – sub impulsul lui Luther, apoi al lui Calvin – dă naștere Protestantismului. Acesta afirmă autoritatea suverană a Biblicii în materie de Credință, propovăduind citirea Cărții de fiecare credincios. „Orice protestant e papă, cu o Biblie în mână” (Boileau, *Satira XII*, 1711). Față de protestanți, Catolicismul insistă asupra autorității Bisericii și a importanței Tradiției în transmiterea mesajului creștin. → EVANGHELIE, MESIA, RĂSCUMPĂRARE.

CREZ

Crezul desemnează una dintre formulările scurte ale credinței creștine ce se folosește în Biserică (i se mai spune și „simbolul credinței”).

Crezul creștin este recitat la fiecare slujbă de duminică: ori e vorba de simbolul* Apostolilor, numit astfel fiindcă multă vreme s-a crezut că acest text a fost redactat de ei în ziua de Rusalii* (în realitate, în versiunea actuală, Crezul datează din sec. IX); ori se recită simbolul de la Niceea-Constantinople, după numele celor două concilii ecumenice (Niceea, 325; Constantinople, 381) care au redactat cea mai mare parte a textului.

NT cuprinde numeroase formulări scurte în care se enunță credința în Isus – Domn și Mântuitor (Fp 8,37). S-ar putea spune că aceste formule sunt embrionul Crezului.

CRISMĂ

Monograma lui Cristos, ce figurează adesea pe vechile monumente creștine. Este

constituită din literele grecești *khi* și *ro* întrepătrunse – primele două litere ale numelui *Cristos*.

CRISTOS

(Gr. *christos*, „uns, sfințit prin mirungere”; traducere a eb. *mashiah*, de unde „mesia”).

În VT, regii și arhieriei erau unși (primcau mirungerea), ceea ce îi învestea cu o autoritate provenită de la Dumnezeu.

În NT, cuvântul *Cristos*, ca adjectiv sau substantiv, îl desemnează numai pe Isus*: Cristos, Cristosul, Isus Cristosul, adică un-sul lui Dumnezeu, Mesia. Cuvântul apare doar rareori în Evanghelii. Isus însuși le recomanda ucenicilor săi să nu spună nimănui că el este Cristos, de teamă ca evreii să nu-l numească regele lor și conducătorul unei posibile mișcări de eliberare națională. Totuși, înainte de Patimi*, arhierul lui care-l întreabă dacă el este Cristosul, Fiul Celui Binecuvântat, Isus îi răspunde: „Eu sunt” (Mc 14,61-62). Dar găsim deseori numele „Cristos” când se vorbește despre Isus în Faptele Apostolilor*, la Pavel și în Apocalipsă*: acest nume se asociază atunci slavei sale de înviat din morți: „Dumnezeu l-a făcut Domn și Cristos pe acest Isus pe care voi l-ați răstignit” (Fp 2,36).

Termenul a devenit obișnuit la creștini pentru a-l desemna pe Isus. Însuși substantivul „creștin” vine de la „Cristos”; el apare în jurul anului 40 d. Cr. (mai întâi ca o poreclă) pentru a-i numi pe ucenicii lui Isus din Antiohia (Fp 11,26), dovadă că ei formau o comunitate distinctă de iudaism. → MESIA.

◆ *Lit.* → ISUS.

◆ *Icon.* *Cristos binecuvântând*, mozaic la Sfânta Sofia din Istanbul, 912. *Cristos în slavă*, frescă din Tahull, 1123, Barcelona; vitraliu la Strasbourg, sec. XI; sculpturi, timpane din Autun, Conques, Vézelay, Beaulieu, Chartres, Moissac, sec. XII. *Cristos atotputernic (pantocrator)*, mozaicuri din sec. XII în Sicilia, la Monreale, Cefalu, Palermo. Giovanni Bellini, *Cristos mort plâns de doi îngeri*, sec. XV, Veneția. Holbein, *Cristos mort*, 1521,

Basel (în *Idiotul* de Dostoievski, Hippolyte meditează în fața acestui tablou). Jean Delville, *Omul-Dumnezeu*, 1903, Bruges.

◆ **Muz.** Franz Liszt, *Christus*, 1867. Anton Rubinstein, *Cristos*, 1895. Gustav Mahler, *Sinfonia a III-a*, 1896. Francis Poulenc, *Înălțarea*, sec. XX.

◆ **Cin.** → ISUS.

CRUCE/RĂSTIGNIREA PE CRUCE

Crucea (lat. *crux*) este un fel de spânzurătoare formată din două bucăți de lemn așezate perpendicular una pe cealaltă. Supliciu cruceii reprezenta, la romani, pedeapsa capitală rezervată sclavilor și rebelilor – așadar, o pedeapsă infamantă. Osânditul era ținut în cuie de încheieturile mâinilor (cuietele nu i se înfigeau în palme) și de picioare. Moartea survenea prin asfixie progresivă.

Isus, din ordinul procuratorului roman al Iudeei, Pilat, și la instigare a Sanhedrinului*, autoritatea supremă a evreilor, a fost condamnat la supliciu cruceii. A fost răstignit pe Golgota*. Crucea lui se afla între cele ridicate pentru doi răufăcători – doi tâlhari*. Agonia i-a fost relativ scurtă: răstignit la ceasul al 3-lea (ora 9 dimineața) sau, după Ioan, la ceasul al 6-lea, și-a dat duhul către ceasul al 9-lea (ora 3 după-amiază), după ce scosese un strigăt puternic. Lângă el se aflau Maria*, mama sa, Maria din Magdala*, sfintele femei*, precum și apostolul Ioan* (In 19,25).

După Ioan, soldații romani nu i-au mai zdrobit picioarele pentru a-i scurta agonia, fiindcă la sosirea lor era deja mort, dar unul dintre ei l-a străpuns cu sulița într-o coastă, iar din rană a tăsnit sânge și apă (In 19,31-35). → CALVAR, MIEL.

Crucea, instrument al unui supliciu infamant, a devenit pentru creștini simbolul răscumpărării* oamenilor prin Isus. → MÂNTUITOR.

◆ **L.&P.** A-și purta crucea (In 19,17): a îndura toate încercările precum Isus.

◆ **Lit.** Lactanțiu, *Institutionum Divinarum Epitome* („Rezumatul Instituțiilor divine”), către

305: autorul apără aici taina morții dezonorante a lui Isus pe cruce, o rușine pentru păgâni.

Punând accentul pe valoarea răscumpărătoare a suferinței, Bossuet, în *Predica asupra Patimilor*, 1661, invită creștinii să se alăture calvarului lui Isus: „Să mergem la cruce, creștini, acolo vom putea să ne scufundăm într-un potop din sângele lui Isus.”

Imaginea lui Cristos pe cruce îi urmărește pe romantici. Pentru mulți dintre ei, durerea este cea care îl îndumnezeiește pe Isus. Musset, *Spovedania unui copil al secolului*, 1836: „Durerea te-a făcut Dumnezeu.” Patimile devin o apoteoză la Victor Hugo: „Crucea lui se albește și Isus Cristos devine azur” (*Contemplații*, 1856, 1.29). Dar în dolorismul lamartinian crucifixul nu mai e decât un fetiș, o relievă de familie (*Noile Meditații*, 1823, „Crucea lui”). De pe „Crucea de abanos” a lui Musset, „cadavrul cereșc” s-a destrămat în pulbere și, împreună cu el, credința poetului (*Rolla*, 1833).

Joris-Karl Huysmans, *Acolo*, 1891: Durtal găsește în anumite opere de artă creștine o mijlocire între gusturile sale de artist și elanurile sale mistice; el îl evocă în special pe Cristosul lui Mathias Grünewald, „capodopera artei somate să sublimeze nesfârșita deznădejde a sufletului”.

Paul Claudel, *Un poet privește crucea*, 1938. Albert Camus, traducere din 1953 a *Închinării în fața cruceii* de Calderón, 1633, piesă istorică și religioasă.

◆ **Icon.** *Răstignirea*, Masaccio, 1426, Napoli; Antonello da Messina, sec. XV, Anvers; Mathias Grünewald, retable din Issenheim, 1516, Colmar; Veronese, sec. XVI, Paris. El Greco, *Isus dezbrăcat de veșminte*, 1577, München. Rubens, *Lovitura de suliță*, 1620, Anvers. Van Dyck, *Cristos pe cruce*, 1630, Genova. Rembrandt, *Cele trei cruci*, gravură, sec. XVII, Paris. Pierre-Paul Prudhon, *Răstignirea*, sec. XIX, Luvru: unul dintre cele mai copiate tablouri din Franța în sec. XIX. Gauguin, *Cristosul galben*, 1888. *Răstignirea*, Ernst Stöhr, 1914, Viena; Graham Sutherland, 1947, Roma. Salvador Dalí, *Cristosul Sfântului Ioan al Crucii*, 1951, Glasgow. Paul Delvaux, *Răstignirea*, 1952, Bruxelles.

◆ **Muz.** *Cele șapte cuvinte ale lui Cristos pe cruce*, Heinrich Schütz, sec. XVII; Haydn, 1796.

◆ **Cin.** Pier Paolo Pasolini, *Mamma Roma*, 1962. Fiul unei prostituate (în rolul feminin: Anna Magnani) moare – victimă răstignită – pe un pat de spital.

CUPTOR

În cartea lui Daniel^{*}, cel care nu consimțea să se închine la statuia din aur pe care o ridicase regele Nabucodonosor trebuia să fie aruncat în „cuptorul cu foc arzător”. Trei tineri evrei denunțați și condamnați au fost azvârliți în cuptor; ei au fost izbăviți de Dumnezeu (Dn 3).

◆ **Icon.** Icoana Sfintei Ecaterina din Sinai, sec. VII. Cupitel din Moissac, sec. XII. Gustave Doré. „Tinerii în cuptor”. *Sfânta Biblie*, 1866. William Turner, *Șadrac în cuptor*, 1832. Londra.

◆ **Muz.** *Shadrack*, negro-spiritual.

CURĂȚIRE (PURIFICARE)

Oricare femeie evreică, în urma unei nașteri, trebuia să se înfățișeze la Templu^{*} pentru a fi curățită. La treizeci și trei de zile după nașterea unui băiat sau la șaiszeci și șase de zile după nașterea unei fete ea trebuia să aducă jertfă un miel^{*} sau două turturele pentru arderea de tot^{*} (holocaust) și ca jertfă pentru păcat (Lv 12). → IERTARE, NECURĂȚIE.

CUVÂNT

(Latinescul *verbum*, „cuvânt, vorbă” traduce ebraicul *dabar*, „cuvânt” și „eveniment”). Noțiunea ebraică de cuvânt este mult mai cuprinzătoare și mai puțin abstractă decât conceptul grecesc de *logos* („rațiune, înțelepciune”) și depășește ca semnificație sensul literal al termenului latin *verbum*.

Cuvântul viu, făptuitor îl prelungește pe cel de la care emană. De aceea are forță creatoare și mântuitoare: prin cuvântul lui Dumnezeu a fost creată lumea (Gn 1) și prin el își comunică Dumnezeu intenția de Mântuire^{*} prin intermediul Legii (Decalogul^{*}), a proorociilor, a înțelepciunii popoarelor, a rugăciunii.

Cuvântul lui Dumnezeu, încă din Vechiul Testament, „lucrează” lumea (crearea unui univers autonom, transformarea inimilor și a raporturilor umane). În cartea Înțelepciunii, acest cuvânt pare să aibă chiar o oarecare personalitate „pe lângă Dumnezeu”.

O nouă semnificație apare o dată cu NT, în Evanghelia lui Ioan: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul... Și Cuvântul s-a făcut trup și s-a sălășluit între noi” (In 1,1-14). Cuvântul lui Dumnezeu dobândește un chip – pe cel al lui Isus din Nazaret. Această afirmație i-a fascinat pe poeți, pe filozofi și teologi, nu numai prin statutul pe care i-l dă Cuvântului (la început), ci și prin afirmarea unei diferențieri în făptura lui Dumnezeu. Acest text este unul dintre fundamentele doctrinei Sfintei Treimi^{*} (Dumnezeu: Tată, Fiul și Duh) și a Întrupării^{*} (Isus: om și Dumnezeu).

◆ **Lit.** Jean-Claude Renard, *Într-o singură vie*, 1959, „Limba sfinteniei”: „Întâlnirea cuvântului cu Cuvântul” (André Alter).

D

DALILA

Femeia de care s-a îndrăgostit Samson*. Toemită de filistenii, i-a smuls acestuia secretul puterii, care se afla în pletele lui. Dalila a poruncit să i se taie părul și l-a dat pe mâna dușmanilor (Jud 16,4-20).

♦ **Lit.** Alfred de Vigny, *Destinele*, 1864. „Mânia lui Samson”: „Și, mai mult sau mai puțin, femeia este totdeauna Dalila.”

♦ **Icon.** *Samson și Dalila*, Rubens, sec. XVII. Londra: Solomon J. Solomon, sec. XIX. Liverpool.

♦ **Muz.** *Samson și Dalila*, Étienne Méhul, operă, 1807; Camille Saint-Saëns, 1877.

DANIEL

Biblia îl prezintă pe Daniel drept un tânăr iudeu deportat la curtea din Babilon sub Nabucodonosor, Baltazar*, Darius și Cyrus*. Înzestrat cu clarviziune, el poate să interpreteze visurile (statuia cu picioare de lut, pomul cel mare) și viziunile (de la ospățul lui Baltazar). Dușmănit, din invidie, de mai-marii împărăției, este aruncat în groapa cu lei, dar scapă nevătămat și primește multe onoruri. Cariera lui amintește de cea a lui Iosif* la curtea faraonului. Viziunile lui Daniel vor fi reluate în Apocalipsă*.

Cartea lui Daniel a fost elaborată în timpul persecuției lui Antiohus* Epifanul, ca să-i încurajeze pe evreii persecutați prin exemplul edificator al lui Daniel și al tova-

rășilor lui. Ultimele capitole, scrise în grecește, sunt prin urmare deuterocanonice*.

♦ **Lit.** *Jocul lui Daniel*, sec. XII. Victor Hugo, *Legenda secolelor*, 1859, cartea II, „Leii”.

♦ **Icon.** *Cartea lui Daniel*, manuscris ilustrat cu miniaturi, aflat în continuarea Apocalipsei de la Saint-Sever, sec. XI. *Daniel în groapa cu lei*, capitel de la Moissac, sec. XII. Miniatura din *Orele lui Henric al II-lea*, 1547, Biblioteca Națională. *Profetul Daniel*, statui: Claus Sluter, fântâna Mănăstirii din Champmol, 1404, Dijon; Bernini, 1661, Roma; Aleijadinho, la Congonhas do Campo, sec. XVIII, Brazilia. Britten Rivière, *Daniel în groapa cu lei*, sec. XIX, Liverpool.

♦ **Muz.** Darius Milhaud, *Minunile credinței* (Daniel înaintea lui Nabucodonosor, Baltazar, Darius), sec. XX.

DANS

Dansul a însemnat o formă importantă de expresie religioasă la israeliți: ei executau dansuri rituale în Templu (Ps 87,7; 149,3; 150,4); la înapoierea triumfală a Chivotului* la Ierusalim, David și casa lui l-au însoțit dansând (2S 6; 1Cr 13,8). Dansurile erau indispensabile pentru celebrarea Cuclului Viilor (Jud 21,19) sau a unei biruințe (Ex 15,20; Jud 11,34). Ele însoțeau sărbătorile și ospetele: la întoarcerea fiului risipitor* s-a dansat și s-a tăiat vițelul cel gras (Lc 15,25). Când Irod* și-a sărbătorit ziua de naștere, Salomeea a dansat înaintea lui (Mc 6,22).

♦ **Icon.** Gustave Moreau, *Salomeea dansând*, desen, 1876, Paris.

DANS MACABRU

Termenul apare în sec. XIV și desemnează un dans în care moartea, reprezentată de niște schelete, îi trage după ea pe cei vii, bogați și săraci deopotrivă. Epidemia de ciumă neagră și neîncetatele războaie explică spaima în fața morții exprimată de arta religioasă.

◆ **Icon.** La Chaise-Dieu (Tronul lui Dumnezeu). fresce din sec. XV. Hans Holbein cel Tânăr. *Simulacra morții*, gravuri, 1538. Lyon. Sizun. sculpturile din osuar, sec. XVI, Finister.

DAVID

Rege al lui Israel de la 1010 la 970 (aprox.); fiul lui Iseai, străbunul lui Isus (vezi 1S 16 la 1R 2). În timpul vieții lui Saul*, David primește la Betleem ungerea, care face din el regele ales de Dumnezeu (1S 16). Admis ca muzician la curte, se face remarcat omorându-l dintr-o singură lovitură de praștie pe uriașul filistean Goliat. În pofida prieteniei cu Ionatan*, fiul lui Saul, și a căsătoriei sale cu Mihala, fiica regelui, este urmărit de gelozia suveranului și fuge în pustie.

La moartea lui Saul, David e recunoscut drept rege de triburile din Sud, iar apoi i se alătură și cele din Nord. Alege drept capitală Ierusalimul, unde aduce Chivotul Legământului. În cursul domniei sale, obține victoria definitivă asupra filistenilor și mărește teritoriul lui Israel.

David apare ca un bărbat plin de curaj, mărinimos și foarte cucernic. Totuși, patima lui adulteră pentru Batșeba* îi atrage reproșurile profetului Natan. Sfârșitul vieții îi este întunecat de revolta fiului său, Absalon. Înainte de a muri, îl încoronează ca rege pe celălalt fiu, Solomon, născut de Batșeba.

Poet și muzician, David a compus, conform tradiției, 73 de psalmi. El a marcat regalitatea cu o amprentă definitivă, astfel că tronul lui Israel a devenit „tronul lui David“. Lui i-a făcut Dumnezeu promisiunea: „Îi voi aşeza un loc poporului meu, Israel... Nu va

mai fi strămutat și cei răi nu-l vor mai asupri“ (2S 7,10).

Pentru Petru și creștini, Isus e cel care va îndeplini promisiunea divină întemeind Împărăția cerurilor, cea fără de sfârșit, prin biruința sa asupra morții (Ep 2,29).

◆ **Lit.** David este o figură schimbătoare, în opere dramatice inegale: plină de contraste în dramele religioase ale Evului Mediu (*Misterul Vechiului Testament*, sec. XV); pusă în slujba militantismului religios în *Tragediile sfinte* de Louis Desmases, sec. XVI; caricaturizată în tragicomedia lui Voltaire, *Saul*, 1763; pioasă în drama lui Klopstock, *David*, 1767; complexă în opera lui Alfieri, *Saul*, 1783; patetică în *Saul* al lui Gide, 1903.

Creația literară nu reține decât anumite trăsături ale personajului biblic; dar în muzică figura lui David capătă o dimensiune mitică.

◆ **Icon.** *David și Goliat*, frescă din Tehuli, 1123. Barcelona. *David*, Donatello, sculpt., 1440. Florența. Michelangelo, sculpt., 1504, Florența; tapiseria lui David, atelierele din Bruxelles, 1520. Écouen. Bernini, sculpt., 1623. Roma: Orazio Gentileschi, Roma; Guido Reni, Luvru. Rembrandt, *Saul și David*, sec. XVII. La Haye. Georges Rouault, *Bătrânul Rege*, 1936, Pittsburgh.

◆ **Muz.** Josquin Des Prés, *Planxit autem David*, motet pe 4 voci, sec. XV-XVI. Clément Janequin, *Doi psalmi ai lui David*, sec. XVI. Heinrich Schütz, *Dozăzeci și șase de psalmi ai lui David*, sec. XVII. Carissimi, *David și Ionatan*, sec. XVII. Marc Antoine Charpentier, *David și Ionatan*, dramă sacră, 1688. Domenico Scarlatti, *Davidis pugna et victoria*, sec. XVIII. Haendel, *Saul*, sec. XVIII. Mozart, *David penitent*, 1785. Arthur Honegger, *Regele David*, oratoriu, 1921. Erich Sternberg, *Povestea lui David și Goliat*, 1927. Igor Stravinski, *Simfonia psalmilor*, 1930. Darius Milhaud, *David*, 1955. Penderecki, *Psalmii lui David*, 1952-1968. Este și tema multor negro-spirituals, de exemplu: *Little David, play on your harp*.

◆ **Cin.** Henry King, *David și Batșeba*, 1951. Bruce Beresford, *Regele David*, 1984: reconstituire, pornind de la textele biblice, a vieții lui David cu ajutorul unor tablouri succesive, adeseori spectaculoase, dar uneori frizând ridicolul.

DEBORA

(Eb., „albină“.) Prorociță care se bucură de încrederea israeliților și le judecă litigiile.

În epoca ei (sec. XII î. Cr.), Israel este asuprit de canaaneeni. Ea îi dă ordin lui Barac să meargă fără teamă împotriva regelui canaaneenilor (Jud 4). După biruință, Debora intonează un cântec – probabil cel mai vechi text din Biblie. Războinicii, victorioși, binecuvântează puterea lui Dumnezeu: „Cei care te iubesc să fie asemenea soarelui când răsare în toată strălucirea lui” (Jud 5,31).

DECALOG

(Gr. *déka*, „zece” și *logos*, „cuvânt”.) „Zece cuvinte” sau „zece porunci” date de Dumnezeu evreilor, în deșert, prin intermediul lui Moise*. Text scris pe table din piatră (Ex 24,12) numite „Tablele legii”.

Biblia nu folosește cuvântul „decalog”, ci enunță preceptele Legământului* cu Dumnezeu (Ex 20,2-17 și Dt 5,6-21). Cele două versiuni încep cu formula solemnă: „Eu sunt Domnul Dumnezeu tău, care te-a scos din țara Egiptului, din casa robiei.” Urmează o enumerare:

„Să nu ai alți dumnezei afară de Mine.

Să nu-ți faci chip cioplit...

Lucrează șase zile... Iar ziua a șaptea este odihna Domnului Dumnezeului tău...

Să nu iei numele Domnului Dumnezeului tău în deșert...

Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta...

Să nu ucizi.

Să nu fii desfrânat.

Să nu furi.

Să nu mărturisești strâmb împotriva aproapelui tău.

Să nu poftesti femeia aproapelui tău...” (Dt 5).

Esențialul dreptului lui Dumnezeu și al dreptului oamenilor este prezentat în zece articole, mult mai condensate și mai explicite în comparație cu alte coduri străvechi, ca de exemplu codul lui Hammurabi.

Decalogul rămâne fundamentul moralei ebraice și creștine. Coranul* s-a inspirat de asemenea din el.

◆ *Lit.* În *Bucatele pământului*, 1897, André Gide se ridică împotriva poruncilor lui Dumnezeu, care „i-au îndurerat sufletul”.

◆ *Cin.* Cecil B. De Mille, *Cele zece porunci*, 1956, film de mare spectacol, ținând succesul comercial. Krzysztof Kieslowski, *Decalogul*, serie TV, 1988.

DEMON

Etimologic, cuvântul grecesc *daímon* desemnează, la singular, o făptură divină, în particular un zeu protector; la plural, făpturi inferioare, spirite răufăcătoare.

VT se face ecoul credințelor populare care divinizează forțele ascunse în spatele relor omenirii, dar subliniază totdeauna atotputernicia lui Dumnezeu.

NT moștenește unele dintre aceste credințe, de exemplu felul în care desemnează relele: când prin termenul de stăpânire a demonilor, când prin cel de boală; Isus „tălmăduiește” sau gonește demonii (Lc 8,27).

Tot astfel, în literatura creștină, demonul care sălășluiește în om personifică răul: el a devenit sinonimul diavolului*, al Satanei, în timp ce în literatura greacă, demonul era „vocea interioară”, îndrumătorul acțiunilor omului, ca de pildă demonul lui Socrate. → LUCIFER, VICLEAN.

Iudaismul târziu dezvoltă o adevărată demonologie, în particular privitoare la armata Satanei*, legiune de demoni care-i chinuiesc pe oameni.

◆ *L.&P.* *Demonul amiezii*: ispita pe care o poate încerca omul ajuns la maturitate în privința simțurilor și a sentimentelor. Expresia vine de la Psalmul 91: „Nu te vei teme de noapte, de săgeata ce zboară ziua în amiază.”

◆ *Lit.* Literatura dezvoltă din abundență tema stăpânirii diavolești, fie ele colective, în fenomenele de vrăjitorie (Michelet, *Vrăjitoria*, 1862), fie individuale (Bernanos, *Sub soarele Satanei*, 1928). După Baudelaire, demonii sunt interiori: „În creierul nostru colcăie un popor de demoni” (*Florile răului*, 1857, „Cititorului”). Dostoievski, *Posedații*, 1873, citează din Lc 7,32-36 ca să explice titlul romanului, căruia îi dă o interpretare în cup. VII: lumea modernă a căzut

pradă demonilor – ateism, nihilism etc.; această concepție se regăsește în opere ale sec. XX, cum ar fi *Domnul Ovine* de Bernanos, 1946.

◆ **Icon.** Demonii cei mici sunt reprezentați cu coarne și cu gheare atât în reprezentările *Judecării de Apoi*, unde îi chinuiesc pe cei osândiți, cât și în scenele *Coborârii lui Cristos la Iad*. Luca Signorelli, *Judecata de Apoi*, sfârșitul sec. XV, Orvieto. Hieronymus Bosch, în sec. XVI, pictază demoni monstruoși, combinând trupuri de animale diferite, în *Carul cu fân și Grădina desfătărilor*, Madrid, Prado, sau în *Judecata de Apoi*, Bruges.

◆ **Cin.** Roman Polanski, *Rosemary's baby*, 1968. Ken Russell, *Diavolii*, 1971, adaptare a eseului lui Huxley, *Diavolii din Loudun*. Alan Parker, *Angel Heart*, 1987.

DEȘERT

Este deopotrivă o realitate geografică și un simbol foarte important în religia lui Israel și în creștinismul din primele veacuri.

În Biblie, simbolismul deșertului este dublu: Exodul, Numerii, Deuteronomul insistă asupra greutăților și ispitelor întâlnite de evrei în cursul celor 40 de ani în care au străbătut deșertul; în NT deșertul apare, de asemenea, ca fiind locul ispitirii (Lc 4,1 și urm.) și domeniul demonilor (Mt 4,1-8).

Dar acest loc de temut e totodată și cel al întâlnirii cu Dumnezeu, de la revelația lui Moise pe Muntele Sinai²⁸. Pentru proroci, deșertul reprezintă idealul purității și al credinței originare, înainte de a fi apărut ispita vieții ușurate și a idolatriei în Canaan (vezi Os 2,16-17).

Deșertul va alimenta o importantă experiență spirituală, pe linia prorocului Ilie (vezi IR 19,4), apoi a pustnicilor creștini. În Evul Mediu, acești pustnici (sau eremiți, din grecescul *eremos*, „deșert”), oameni sfinți care viețuiau în locuri retrase și sălbatice, cel mai adesea în păduri, devin personaje specifice ale basmelor și legendelor, biruitoare în lupta împotriva diavolului.

◆ **L.&P.** A predică în deșert: a vorbi fără a fi ascultat. Expresia, care vine de la prorocul Isaia („Un glas striga: în deșert pregătiți căile Dom-

nului”), se referă, conform NT, la Ioan Botezătorul, cu punctuația Septuagintei și a Vulgatei („glas ce strigă în deșert”), puțin diferită de originalul ebraic.

◆ **Lit.** În mare parte, opera lui Edmond Jabès este o meditație asupra experienței deșertului: *Cartea întrebărilor*, 1963, și *Cartea asemănărilor*, 1976-1980.

DEȘERTĂCIUNE

Termenul ebraic tradus prin „deșertăciune, vanitate” înseamnă „abur, suflare de vânt”. El face parte din repertoriul de imagini care, în gândirea ebraică, ilustrează fragilitatea omenească (împreună cu apa, umbra și fumul).

Tema „deșertăciunii” este tema Ecclesiastului (sau Qohelet²⁹).

◆ **L.&P.** Ceea ce a mai fost va mai fi, și ceea ce s-a împlinit se va mai petrece, căci nu este nimic nou sub soare (Qo 1,9).

◆ **Lit.** Sfântul Ioan Gură de Aur (Crisostomul). Pentru *Eutropie*, omilie, sec. IV: Eutropie fusese dizgrațiat și se adăpostise la picioarele crucii; oratorul reia și comentează pentru el „deșertăciunea deșertăciunilor” din Qohelet: „Unde sunt acum strălucitoarele însemne ale consulatului? Unde sunt aplauzele, corurile, ospetele, serbările?... Toate acestea erau noapte și vis.”

De remarcat traducerea cărții Ecclesiastului în versiunea autorizată a Bibliei în englezește (1611), de o mare valoare poetică.

Montaigne în *Eseuri*, II, 12 (1580-88) se referă implicit la Qohelet ca să-l întoarcă pe om la smerenie, denunțând relele antropocentrismului: „Înțelepciunea noastră nu este decât nebulă în fața lui Dumnezeu; dintre toate deșertăciunile, cea mai deșartă este omul.”

Bossuet, *Orație funeabră pentru Henriette a Angliei*, rostită la 21 august 1670 la Saint-Denis: înaintea acestei tinere prințese, moartă la 21 de ani, oratorul își invită auditorii să cugete asupra nestatorniciei și iluziei a tot ce este măreție pământească, referindu-se la Ecclesiast („O, deșertăciune! O, nimicnicie! O, muritori necunosători ai soartei lor”).

Camus, în *Mitul lui Sisif*, 1942, refuză să vadă în Don Juan „un om hrănit cu Ecclesiastul”; pentru Don Juan, într-adevăr, nimic în viață nu este „deșertăciune”, în afara speranței într-o altă viață.

În ochii lui Camus, „acest nebun este un mare înțelept”, deoarece „viața îl dăruiește cu daruri din belșug”.

◆ *Muz. Brahms. Patru cântece grave. 1896. Georges Migot. Ecclesiastul, 1963.*

DEUTEROCANONIC

Text admis într-o a doua etapă în Canonul* Scripturii. Evreii, urmați de protestanți, au limitat textele canonice (din gr. *kanon*, „regulă, normă”) la cele păstrate în ebraică (sau în aramaică). Catolicii (*n. tr.*: și ortodocșii) admit, în afara acestora, un anumit număr de texte păstrate doar în grecește, care ne-au fost transmise de versiunea Bibliei numită Septuaginta*. Ele sunt numite apocrife* de către protestanți, care le introduc uneori în Biblia lor, dar le deosebesc de textele canonice. Pentru unele dintre aceste scrieri a fost găsit și originalul ebraic.

DEUTERONOM

(Gr. *deuteronomion*, „a doua lege“.) Cartea a cincea a Pentateucului*. Se prezintă ca o suită de discursuri ale lui Moise*, care dezvăluie sensul evenimentelor din Exod* și de pe Muntele Sinai*, chemând poporul Legământului* la credință. Se termină printr-o binecuvântare a lui Moise către cele douăsprezece neamuri și prin relatarea morții sale pe Muntele Nebo. Originea acestei cărți trebuie căutată în regatul din Nord. Adusă la Ierusalim după căderea Samarici (721), ea este desigur cartea descoperită în Templu (4R 22,8-10) care a inspirat reforma regelui Iosia (640-609 î. Cr.).

DEZBRĂCAREA DE OMUL CEL VECHI

Pavel folosește această expresie adresându-se adulților proaspăt botezați: „Să vă dezbrăcați de viața voastră de mai înainte, de omul cel vechi... Și să vă înnoțiți... Și să vă îmbrăcați în omul cel nou, cel după Dumnezeu, zidit întru dreptate și

întru sfințenia adevărului” (Ef 4,22-24). → ADAM.

Acestor convertiți li se cere să renunțe la răul care i-ar fi putut atrage înainte de botez*, spre a deveni oameni noi („a se îmbrăca” face aluzie la veșmântul alb ce se pune la botez).

DIACON

(Gr. *diakonos*, „slujitor“.) Într-un sens larg, acest cuvânt din NT este tradus prin slujitor (vezi: slugă*) sau ministru, dar el mai desemnează și o funcție anume: când Pavel le scrie creștinilor din orașul Filipi, se referă la diaconi ca la niște oameni care au responsabilități față de semenii. Lui Timotei îi precizează calitățile diaconilor și ale diaconeselor (1Tm 3,8-13).

Puțin câte puțin, în Biserica Catolică (*n. tr.*: și Ortodoxă) diaconatul a devenit o etapă către sacerdoțiu. Astăzi el este conferit unor bărbați ce pot fi căsătoriți și acceptă o misiune: aceștia sunt diaconii permanenți.

DIASPORA

Cuvântul grecesc *diaspora* desemnează, în același timp, exilul comunităților evreiești în afara Israelului și ansamblul acestor comunități.

Dispersarea este legată de exilurile îndurate de poporul lui Israel după cucerirea Samariei, în 721, sau după cea a Ierusalimului, în 586: evreii nu s-au mai întors cu toții în Israel. Comunități numeroase se stabiliseră în sec. IV în Babilonia* și în Egipt. Cea din Alexandria, în curs de elenizare, ne-a lăsat traducerea Bibliei în limba greacă (traducerea Septuagintei), în sec. III î. Cr. Deportarea prizonierilor de război de către Pompei (63 î. Cr.), Titus (70 d. Cr.) și Hadrian (135 d. Cr.) au statornicit alte comunități la Roma și în jurul întregii Mediterane. Începând din 135 nu s-a mai vorbit despre diaspora, fiindcă toți evreii erau dispersați, orașul Ierusalim fiindu-le interzis.

De la crearea statului Israel, la 15 mai 1948, se folosește din nou termenul de diaspora pentru a desemna cele 12 milioane de evrei care trăiesc în afara statului evreu, unde se află trei milioane.

Prin extensie, termenul a fost folosit și pentru alte popoare, ca de exemplu pentru armeni.

DIAVOL

(Gr. *diabolos*, „calomniatorul“, traduce ebraicul *Satan*.) În NT, el devine personificarea răului, ispititorul (Lc 4,1), căpetenia demonilor (Mt 25,41). Începând din sec. XI, Diavolul ocupă un loc din ce în ce mai important în mentalitatea religioasă, și multe fenomene tulburătoare (boală mintală, perversiune, vrăjitorie) sunt atribuite stăpânirii diavolești. Chiar dacă Biserica afirmă supunerea Diavolului în fața lui Dumnezeu, tendința maniheistă ce-i opune pe unul celuilalt ca două forțe egale se păstrează într-un mod mai mult sau mai puțin explicit.

→ ANTICRIST, DEMON, SATANA.

◆ **Lit.** În Evul Mediu (*Jocul lui Adam*, sec. XII) diavolul este considerat ispititorul care îi lingusește pe oameni și dezbină primul cuplu, ridicându-l împotriva lui Dumnezeu.

Tema pactului cu diavolul (care a dat naștere mitului lui Faust) nu are legătură cu Biblia: Rutebeuf, *Miracolul lui Théophile*, sec. XIII.

Reprezentat sub o formă monstruoasă ori burlescă, diavolul a sfârșit prin a intra în folclorul internațional și a deveni subiect de parodie (Molière, *Școala femeilor*, 1662); el poate apărea chiar glumeț și simpatic (Luis Velez de Guevara, *Diavolul schiop*, 1641, adaptat de Lesage, 1707; Frédéric Soulié, *Memoriile diavolului*, 1838).

Diavolul, figură fantastică, suferă tot felul de metamorfoze: Cazotte, *Diavolul îndrăgostit*, 1767. Nodier, *Valca omului mort*. Balzac, „Melmoth împăcat“ în *Studii Filozofice*, 1835.

Personajul Mefisto (Goethe, *Faust*, 1808-1832) se ridică deasupra acestor categorii simple: el este în același timp diavol medieval, Don Juan luciferic și destin antic.

Henri Pichette, *Epifaniile*, 1948: unui Domn Diavol, seducător blazat și călău, proiecție a unei dorințe de putere și de distrugere, Poetul îi opune creația artistică – veritabila forță eliberatoare. Se pot consulta lucrările lui Bernard Teyssèdre: *Nașterea diavolului și Diavolul și Infernul*, 1985. După el, diavolul, în sec. XX, se află în noi și în afara noastră.

Avatarurile diavolului în sec. XX apar mai ales în cinema.

◆ **Icon.** Diavolul este un personaj înspăimântător: Dürer, *Călărețul, Moartea și Diavolul*, gravură, 1513. Urs Graf, *Pustnicul și Stafia diavolului*, gravură, 1512. Goya, în *Scenele de vrăjitorie*, pictate în 1798, îl înfățișează pe „Marele țap“, care n-are nimic biblic.

◆ **Muz.** Hector Berlioz, *Damnatiunea lui Faust*, 1846. Charles Gounod, *Faust*, 1859, operă. Peter Benoit, *Lucifer*, 1866. Krzysztof Penderecki, *Diavolii din Loudun*, 1969, operă. Mauricio Kagel, *Trădarea*, 1983, „veritabilă epopee muzicală a diavolului“, după cum afirmă însuși autorul ei.

◆ **Cin.** René Clair, *Frumusețea diavolului*, 1930. Marcel Carné, *Musafirii de seară*, 1942.

DINAR

Monedă romană, de aproximativ 3,86 g de argint, cu efigia și inscripția împăratului. Pe timpul lui Isus ea servea la plata impozitului (Mt 22,20). Dinarul corespundea plății pentru o zi de muncă a unui lucrător agricol (Mt 20,2).

DRAGOSTE

VT. În ebraică, verbul *ahab*, „a iubi“, e întrebuițat curent, oricare ar fi obiectul desemnat: Dumnezeu, aproapele, bogățiile. Termenii folosiți pentru a vorbi despre dragostea pe care i-o poartă Dumnezeu poporului său evocă un atașament ireversibil (*hesed*) și o dragoste duioasă (*rahamim*). „Te voi logodi cu mine în unire și în dragoste“ (Os 2,21), îi spune Dumnezeu omului.

Rugăciunea psalmilor constituie celebrarea acestei iubiri, chemarea încrezătoare adresată lui Dumnezeu: „Cum este dragostea unui părinte pentru fiii săi, iubitor

este Dumnezeu pentru cei ce se tem de El" (Ps 103). Acesteia îi răspunde dragostea lui Israel către Dumnezeu: „Ascultă, Israele, spune legea mozaică, să-l iubești pe Dumnezeuul tău din toată inima, din tot sufletul și cu toată puterea ta" (Dt 6,4).

NT. Limba greacă numește *éros* (de unde vine erotism) dragostea-dorință a cărei formă desăvârșită este, pentru Platon, aspirația către frumosul absolut. NT folosește cuvântul *agapé** (ce pare a fi fost cunoscut înaintea creștinismului) pentru a desemna dragostea-dăruire: dragostea lui Dumnezeu pentru ființa creată de el merge până la dăruirea fiului său. „Dumnezeu este dragoste", scrie Ioan (1In 4,16). Dragostea oamenilor pentru Dumnezeu și iubirea între semenii propovăduită de Isus rezumă esențialul din mesajul Legii și Prorocilor în două porunci: „Să-l iubești pe Domnul Dumnezeuul tău din toată inima ta, din tot sufletul tău și din tot duhul tău" – iată cea dintâi și cea mai importantă poruncă. Cea de-a doua este asemănătoare: „Să-l iubești pe aproapele* tău ca pe tine însuși" (Mt 22,37-38). Pavel le va scrie corintenilor: „Dacă îmi lipsește dragostea, nimic nu sunt..." (1Co 13).

În limbaj teologic, una dintre cele trei virtuți teologice este Milostenia (alături de Credință și de Speranță). Deoarece cuvântul „milostenie" capătă adesea sensul restrâns de „pomăna", în traduceri curente ale Bibliei este adoptat astăzi cuvântul „dragoste".

◆ **L.&P.** *Măna tu stângă să nu știe ce face dreapta* (Mt 6,3): Isus explică, în mod plastic, discreția pe care e bine să o arate cei ce fac gestul milosteniei: darurile nu trebuie făcute cu ostentație.

◆ **Lit.** De la *Cântarea Cântărilor**, limbajul poeziei mistice este cel al poeziei de dragoste. Sfânta Tereza d'Avila, *Castelul lăuntric*, 1577. Sfântul Francisc din Sales, *Tratat de dragoste pentru Dumnezeu*, 1616, introducere în viața mistică, inspirat de Sfânta Tereza d'Avila.

Pascal, în *Cugetări*, 1670, subliniază întâietatea milosteniei în raport cu adevărul: „Ne facem un idol din adevăr, dar adevărul fără milostenie nu

este Dumnezeu, ci este o închipuire, un idol, care nu trebuie nici iubit, nici slăvit" (ed. Brunschwig, 582). Milostenia are ordinea ei proprie, mai puternică decât cea a spiritelor, așa cum aceasta e mai puternică decât cea a trupurilor (*ibid.*, 793).

Péguy, în *Poarta misterului celei de-a doua virtuți*, 1911, concepe milostenia ca fiind o mamă iubitoare, înimousă, și meditează asupra misterului milosteniei lui Dumnezeu față de om.

Pentru domeniul evreiesc, a se vedea *Antologia poeziei evreiești din toată lumea*, de Pierre Huiât, 1985.

DREPT/DREPTATE

Dreptatea divină nu înseamnă repartitia echitabilă a binefăcărilor între toți oamenii. În Biblie, Dumnezeu e drept pentru că răzbună nedreptățile făcute poporului său slab, nevinovat, victimă a unor adversari nelegiuiți. El face aceasta din fidelitate față de Legământul* cu Israel. → RĂZBUNĂTOR.

Psalmii și prorocii vorbesc despre speranța în Dumnezeu, Soarele dreptății (Ps 19; Mt 3,20) care, în Ziua* lui Yahve, va face deosebirea între cei dreți și cei răi (soarele în vechiul Orient simboliza dreptatea). → JUDECATA DE APOI.

Pentru făptura omenească, dreptatea este răspunsul desăvârșit la iubirea lui Dumnezeu. Cel drept îl cinstește pe Dumnezeu, nu se abate de la legea lui și păstrează o încredere absolută în dreptatea divină, în ciuda tuturor încercărilor (Ps 22,92,119).

În NT, cel drept prin excelență este Isus, nevinovatul prigonit (Mt 27,46). El însuși, în parabola* lucrătorilor vici, arată că iubirea divină trece dincolo de dreptatea pământească (Mt 20,1-16).

La Sfântul Pavel, tema dreptății ia o amploare deosebită, mai ales în Epistola către Romani. Adevărata dreptate ce caracterizează viața creștinească nu vine din faptele pe care le faci, ci este un har*, „coboară din cer" (Rm 1,17; 3,21) și transformă omnirea. Învierea lui Isus Cristos are ca scop „îndreptarea noastră" (Rm 4,25).

De la Sfântul Pavel se va revendica Luther când va insista asupra îndreptării numai și numai prin credință (*sola fide*).

◆ **Lit.** Arthur Rimbaud, *Poezii*, 1857, „Cel drept rămânea neplecat...”: invectivă la adresa omului supunerilor (Isus), „plângărețul de la Măslini”, căruia poetul i-l preferă pe „cel blestemat”, mândru de revolta și dezgustul pe care le încearcă.

Începând din sec. XIX, numeroși scriitori se revoltă împotriva nedreptății lui Dumnezeu, care îngăduie suferința celor nevinovați, ba chiar pe cea a propriului său fiu: Vigny, *Muntele Măslinilor*, 1844; Nerval, *Cristos la Măslini*, 1844; Dostoievski, *Frații Karamazov*, 1880; Camus, *Ciuma*, 1947, *Omul revoltat*, 1951.

André Schwartz-Bart, *Cel din urmă dintre drepti*, 1959: neprihăniți cad pe rugurile istoriei, stâlpii lumii se prăbușesc. Cel drept „ghicește tot răul care se află pe pământ și îl ia în inima lui”. → IOV, SOAH.

DRUMUL CRUCII

Este drumul – *via dolorosa*: „calea durerii” – pe care l-a urmat Isus, cu crucea în spate, străbătând Ierusalimul de la pretoriu (reședința guvernatorului roman), unde a fost condamnat la moarte, până pe Golgota*, unde a fost răstignit. Nu se cunoaște itinerarul exact, dar, din epoca cruciaților, tradiția a propus un traseu bazat pe identificarea pretoriului cu fortăreața Antonia din apropierea Templului.

În majoritatea bisericilor catolice există tablouri, basoreliefuli sau simple cruci care evocă în 14 „stații” acest drum: 1. Isus este osândit la moarte. 2. Lui Isus i se pune crucea în spate. 3. Isus cade pentru întâia oară. 4. Isus se întâlnește cu maica sa. 5. Isus este ajutat de Simon din Cirene. 6. Veronica* îi șterge fața lui Isus. 7. Isus cade pentru a doua oară. 8. Isus întâlnește femeile din Ierusalim. 9. Isus cade pentru a treia oară. 10. Isus este dezbrăcat de veșminte. 11. Isus este ținut pe cruce. 12. Isus moare pe cruce. 13. Isus este coborât de pe cruce. 14. Isus este pus în mormânt.

Credincioșii meditează asupra acestui drum dureros mai cu seamă în Vinerea Mare, zi în care se comemorează moartea lui Isus. → CRUCE, RĂSTIGNIRE.

◆ **Muz.** Franz Liszt, *Via crucis*, 1879. Marcel Dupré, *Drumul crucii*, 1932.

DRUMUL DAMASCULUI

Aluzie la celebrul episod al convertirii lui Pavel (Fp 9). Pe când era în drum spre Damasc cu o trupă înarmată pentru a-i căuta pe creștinii considerați de evreii credincioși drept disidenți nelegiuți, Pavel, care încă se numea Saul, a fost cuprins deodată de o tulburare a vederii. Cu toții au fost învăluiti într-o lumină orbitoare și au auzit un glas din cer: „Saul, Saul, de ce mă prigonești?” Atunci el și-a pierdut văzul. Ajuns în oraș, a aderat la cultul pe care îl prigonea și a primit botezul. Recăpătându-și vederea, a început să propovăduiască credința în învierea lui Isus.

◆ **L.&P.** Expresia: *A-și găsi drumul Damascului* a devenit proverb, desemnând o schimbare radicală a ideilor, o întorsătură completă, o convertire, apărută uneori după o iluminare.

◆ **Lit.** Victor Hugo, *William Shakespeare*, 1864. Printre cei care conduc omenirea, autorul îl numește pe Sfântul Pavel: „Drumul Damascului este necesar pentru însăși existența progresului. A cădea în adevăr și a te ridica om drept, o cădere-transfigurare, iată ceva sublim. Este povestea Sfântului Pavel. Istoria omenirii începe de la Sfântul Pavel. Progresul se va realiza printr-o serie de pierderi ale văzului.”

◆ **Icon.** → PAVEL.

◆ **Cin.** Max Glass, *Drumul Damascului*, 1953: reconstituire ce se vrea grandioasă, dar trădează textele sacre.

DUH/DUHUL SFÂNT (SPIRIT)

(*N. tr.*: Cuvântul românesc este de origine slavă.) (Lat. *spiritus*, care traduce gr. *pneuma* și eb. *ruah*, cuvinte ce desemnează suflarea, vântul sau Spiritul.) În VT, suflarea omului vine de la Dumnezeu (Gn 2,6) și se întoarce la Dumnezeu în clipa morții (Iv

34,14). A-ți da *ruah*-ul în mâinile Domnului înseamnă a-i încredința comoara vieții, în-săși făptura ta.

Duhul lui Dumnezeu constituie o forță ce transformă personalitățile – judecători, regi, proroci (Is 61,1). Întregul popor al lui Israel este chemat să primească acest Duh (Is 39,29), de pe atunci numit Duh Sfânt (Is 63,10-11). Cuvântul lui Dumnezeu și Duhul lui acționează împreună: cel dintâi se face auzit și cunoscut din exterior; Duhul lui Dumnezeu, nevăzut, se revelează în taină spiritului uman. Biblia vorbește despre el cu ajutorul simbolurilor: vântul, apa, focul...

Evangheliile ne spun că Duhul Sfânt îl face pe Isus fiul lui Dumnezeu încă din pân-tecele mamei sale (Lc 1,35). Prezentat de Ioan Botezătorul drept cel care va boteza cu Duh Sfânt și cu foc (Mt 3,11), Isus făp-tuiește întru Duhul Sfânt de-a lungul întregii sale vieți și promite că va trimite alor săi Duhul, atunci când el va fi alături de Tatăl ceresc (In 14,16).

NT prezintă lucrarea Duhului ca o putere ce-i mână pe apostoli până la marginile pământului (Fp 1,8), transformându-i atât pe pagâni, cât și pe evrei. Pentru credincios și pentru întreaga obște, el este izvor de viață, de rugăciune și de unitate. → RUSALII, TREIME.

◆ **L.&P.** *Duhul suflă unde voiește* (In 3,8): inspirația divină este imprevizibilă.

Litera ucide, iar duhul dă viață (2Co 3,6).

Prin lucrarea Duhului Sfânt: printr-un mijloc misterios și eficient, precum Duhul Sfânt în conceperea lui Isus din Fecioară.

◆ **Lit.** Sfântul Vasile, *Tratat despre Sfântul Duh*, sec. IV. Imn în latină: *Veni creator spiritus*, cântat mai ales de Rusalii.

Claudel, *Corona benignitatis anni Dei*, 1915, „Imnul Rusaliilor”; *Cinci mari ode*, 1906, „Duhul și Apa”: duhul e suflul creator care a dat naștere pământului și omului. El continuă să elibereze viața din haos, să răpească sufletul ca să îl aducă în preajma lui Dumnezeu. El este „dragostea, mai presus de orice cuvânt”.

Teilhard de Chardin, „Puterea spirituală a naturii”, 1919, în *Imnul Universului*, 1961: spiritul se desprinde progresiv de materie, el fiind mai degrabă sorocul decât originea. „O, cât de frumos este Spiritul înălțându-se, curățat de căutările pământești/Scaldă-te în Natură, fiu al omului/Cufundă-te în ea... și te va purta până la Dumnezeu.”

DUMNEZEU

(Lat. *domine, deus*.) În Biblie, Dumnezeu apare ca o persoană. Ceilalți i se adresează chemându-l pe unul dintre numele lui: Adonai*, El*, Eloah*, Elohim*, Sfântul* lui Israel, Preaînaltul, Cel Veșnic; dar pentru Israel, numele lui adevărat, revelat lui Moise, este YHVH, nume atât de sfânt, încât nu e permisă pronunțarea lui. În NT, Dumnezeu este numit Domn și Tată. → YAHVE.

Chiar dacă Dumnezeul Bibliei apare ca o făptură în sine, el este foarte deosebit de zeii antropomorfi ai religiilor politeiste. Întreaga Biblie afirmă cu putere unicitatea lui Dumnezeu: „Înainte de Mine n-a fost Dumnezeu și nici după Mine nu va mai fi! Eu, eu sunt Domnul și nu este izbăvitor afară de Mine!” (Is 43,10-12). Cele trei religii care au la bază Biblia (iudaism, creștinism, islamism) sunt monoteiste. → ȘEMA ISRAEL.

Geneza* îl arată pe Dumnezeu drept creatorul a tot ceea ce există. Biblia, în ansamblul ei, îl vede ca pe „Atotputernicul lui Iacov” (Gn 49,24), stăpân al universului și al timpului, care intervine în istoria oamenilor; ca pe „Cel Viu” (1R 17,1), care „nu doarme și nici nu ațipește” (Ps 121,4); ca fiind „izvorul de apă vie” (Ir 2,13). Scriptura mai vorbește de Dumnezeu ca de Sfântul*, de Sfântul lui Israel, de Cel de trei ori Sfânt, având semnificația: Cel Altfel, cel Despărțit, Negrăit, căruia omul nu-i poate vedea Fața* fără să moară (Ex 33,20).

În decursul timpului se afirmă – în VT, apoi în NT – imaginea unui Dumnezeu-Tată: paternitatea lui se întinde mai întâi în mod privilegiat asupra poporului pe care El și l-a

ales, Israel (Ex 4,22), oricare ar fi greșelile acestuia (Is 64,8). După exil (Is 56,7) și în NT (Mt 21,13), ea se extinde asupra întregii omeniri – evrei și neevrei. Dumnezeu apare și ca un Dumnezeu-Mamă, de exemplu în Is 49,15: „Oare femeia uită pe pruncul ei și de rodul pântecei ei n-are ea milă?” sau în Os 11,8. În cele din urmă, un Dumnezeu al dragostei și al duioșiei se revelează puțin câte puțin prin proroci și psalmiști (Ps 103,13), iar în NT prin Isus, care așază această revelație în centrul mesajului său (In 4,16: „Dumnezeu este dragoste“). → DRAGOSTE.

După interpretarea pe care o dă textului NT cea mai mare parte a Bisericilor creștine, acest Dumnezeu al dragostei este un întreg Dumnezeu. Desigur, Dumnezeu e unic, dar Dumnezeu în trei „persoane”: Tatăl, Fiul – Cuvântul* lui Dumnezeu întrupat în Isus – și Sfântul Duh. Între aceste trei făpturi există o dragoste atât de desăvârșită, încât, deși trei, ele sunt Unul. → TREIME.

◆ **L.&P.** Mâna lui Dumnezeu, brațul lui Dumnezeu, expresii care desemnează puterea divină. Degetul lui Dumnezeu – intervenția lui în desfășurarea evenimentelor lumii. A sta de-a dreapta lui Dumnezeu înseamnă a sta pe locul de onoare, la dreapta stăpânului casei.

◆ **Lit.** Ne vom mărgini să citim o antologie, cea a lui Pierre Haïat, *Dumnezeu și poezii săi*, 1987, și să prezentăm în linii mari acest concept în literatura franceză.

Evul Mediu îi conferă lui Dumnezeu o imagine de creator și de tată. El îi judecă pe oameni, care speră în îndurarea lui și se tem de dreptatea divină: *Patimile* de Arnoul Gréban, sec. XV. Literatura sec. XVI devine uneori militantă (*Tragicile* de Agrippa d'Aubigné, *Immuri și Discursuri* de Ronsard), alături sceptică (*Eseuri*, cartea III, de Michel de Montaigne).

Acest scepticism inspiră, în parte, curentul libertin din sec. XVII: Théophile de Viau, Cyrano de Bergerac. Pascal se străduiește să convingă spiritele încăpățănate de existența lui Dumnezeu (*Cugetări*: rămășagul, disproporția omului) și vorbește despre un Dumnezeu „simțit cu inima”,

iar Bossuet reafirmă lucrarea lui Dumnezeu în istorie.

În sec. XVIII, scepticismul se radicalizează față de literalitatea textelor biblice: Bayle, apoi Voltaire în al său *Dicționar filosofic*. Voltaire refuză ideea de Dumnezeu-„providență” (*Candide*), văzând în el doar pe arhitectul suprem al universului. Apare un materialism ateu (La Mettrie, Diderot), pe când Rousseau vrea să creadă într-un Dumnezeu care îl va justifica și îl va consola.

În sec. XIX are loc, uneori prin redescoperirea valorilor Evului Mediu, o întoarcere la izvoarele creștinismului (Chateaubriand, *Geniul Creștinismului*). Dar în același timp poezii își creează propria lor imagine a lui Dumnezeu (Lamartine, Vigny, Hugo – îndeosebi în poemul epic intitulat *Dumnezeu*, publicat în 1891).

Sec. XX prezintă un contrast violent între scriitorii credincioși (Péguy, Claudel, Bernanos, Pierre Emmanuel etc.) și cei pentru care, urmându-l pe Nietzsche, moartea lui Dumnezeu este o evidență (Beckett, Artaud, Bataille); unii luptă chiar cu convingere împotriva acestui „cadavru vechi” (suprarealiști. Sartre, Prévert).

◆ **Icon.** Dumnezeu Tatăl nu a fost reprezentat în Occident decât începând din sec. XI, cu trăsăturile unui împărat încoronat; apoi, începând din sec. XII, asociat cu Fiul răstignit și cu porumbelul* Sfântului Duh. Se vorbește atunci despre tronul harului: *Treimea*, aparținând Meșterului din Flemalle, Frankfurt.

În sec. XIV, Treimea este uneori reprezentată printr-un cap cu trei fețe și un singur trup. Această imagine a fost în scurt timp interzisă ca nefirească, întrucât Dumnezeu l-a creat pe om după chipul și asemănarea sa.

În sec. XV sunt înfățișate uneori trei persoane egale: Tatăl ca un bătrân – dar albul pietelor este culoarea veșniciei – Fiul ca un adult și Sfântul Duh ca un tânăr. Rafael și Michelangelo au stabilit, desigur fără știrea lor, imaginea Tatălui ca un Jupiter, „foarte Bun, foarte Mare”, dar înspăimântător; prin uzură, ea a devenit figura bunicului binevoitor din iconografia pioasă de până în sec. XIX. *Dumnezeu*, vitraliu la Chartres, sec. XII. „Dumnezeu făcându-l pe Adam”, Michel de Wohlgenuth, 1498, *Cronicile de la Nürnberg*. *Viziunea lui Iezechiel*, Rafael, 1518, Florența. *Bătrânul zilelor*, William Blake, 1795, Manchester. *Mâna lui Dumnezeu*, Rodin, 1898.

Spiritul raționalist al sec. XVII și XVIII a preferat adesea, în locul formei omenești, triunghiul echilateral, semn al perfecțiunii, cu sau fără ochiul divin. Papa Benedict al XIV-lea a hotărât asupra legitimității imaginilor lui Dumnezeu, reamintind totuși, printr-un text din 1745, că el este Spirit Pur.

◆ **Muz.** Olivier Messiaen, *Cvartet pentru viziunile Dragostei, Trei mici liturghii ale prezentei divine*, 1964. Pierre Henry, *Dumnezeu*, după poemul lui Hugo, 1977. Nenumărate *Te Deum*-uri: Marc Antoine Charpentier, Lully, Delalande, Purcell, Clérambault, Haydn, Berlioz, Bruckner, Gounod.

E

EBRAICĂ

Una dintre limbile semitice (împreună cu limbile din Mesopotamia, aramaica, araba etc.). Denumită „limba lui Canaan” sau „iudaică”, ebraica reprezintă limba VT. Ea este cunoscută și dintr-o serie de inscripții și texte nebiblice (manuscrisele din Qumrân, cărțile apocrife). Pentru a o scrie, s-a folosit mai întâi alfabetul fenician, format exclusiv din consoane; acestuia i s-a substituit apoi alfabetul ce se folosește și azi (ebraic pătrat), provenit din scrierea oficială din epoca persană. Notăția vocalelor în textul biblic, efectuată de către „massoreți”, datează din sec. VII-IX d. Cr.

Ebraica a fost înlocuită treptat de aramaică, limbă ce s-a răspândit mai întâi în părțile superioare ale populației (Is 36,11), iar apoi, după exil, s-a impus ca limbă de circulație în tot Orientul persan. Totuși, ebraica a supraviețuit ca limbă a textelor sfinte în liturgie și, de-a lungul Evului Mediu, în literatura savantă (teologie, mistică, filozofie, poezie, științe).

Această supraviețuire a limbii ebraice până în epoca contemporană i-a favorizat renașterea și a permis instituirea ei ca limbă oficială a statului Israel. Ebraica modernă (*ivrit*) nu diferă de ebraica veche nici prin scriere, nici prin structură (construcția pornind de la rădăcini de trei litere). Este limba strămoșească îmbogățită cu termeni creați pentru a răspunde nevoilor vieții moderne.

ECCE HOMO

Aceste cuvinte – „Iată omul!” – au fost rostite de procuratorul Pilat din Pont înfățișându-l pe Isus mulțimii, după ce îl judecase (In 19,5).

♦ **Lit.** Victor Hugo, *Sfârșitul lui Satan*, 1886. „Ecce Homo”. Nietzsche, *Ecce Homo*, autoportret al lui „Dionysos răstignitului” în chip de geniu. Aragon, *Diana franceză*, 1944: „Cântecul fructelorului” compară Franța Rezistenței cu Cristos batjocorit.

♦ **Icon.** Isus a fost biciuit; el este încoronat cu spini*, umerii îi sunt acoperiți cu o mantie roșie, ține o trestie în chip de sceptru: un rege al iudeilor căzut în deriziune. În lucrările intitulate *Ecce Homo*, Isus apare înaintea mulțimii: Quentin Matsys, începutul sec. XVI, Madrid; Dürer, gravură, 1505, Paris; Titian, 1548, Veneția; Caravaggio, 1604, Genova. Alteleori, Cristos este singur: Catedrala din Viena, sculpt., sec. XVI; Constantin Meunier, sculpt. în bronz, sec. XIX; Georges Rouault, 1939, Paris. Lucrări precum *Cristos al milei*, *Cristos batjocorit*, *Isus întristat*, sculptate în Polonia, sau *Omul durerilor* ilustrează aproape aceeași temă.

♦ **Cin.** Carl Dreyer, *Patimile Ioanei d'Arc*, 1928: chipul Ioanei pe rug îl evocă pe cel al lui „Cristos batjocorit” din picturi. La fel și chipul lui Manfredi, militantul comunist care moare torturat, din filmul *Roma, oraș deschis* de Roberto Rossellini, 1945. Luis Buñuel, *Nazarin*, 1958: preotul răpopit devine subiect de batjocură, la fel ca Isus.

EDEN

Numele unui ținut fără localizare geografică precisă. „Dumnezeu a răsădit o

grădină în Eden, la răsărit" (Gn 2,8). Edenul este sălașul preafecit de unde au fost izgoniți Adam* și Eva* ca urmare a nesupunerii lor (Gn 3,24). Din acest cuvânt se trage adjectivul „edenic”, ce evocă o fericire absolută. → CREAȚIUNE, RAI (PARADIS).

◆ Lit. Cel dintâi Eden sau Edenul biblic.

Milton, *Paradisul pierdut*, 1667, plasează Edenul pe vârful teșit al unei pustietăți stâncoase. În descrierea lui se armonizează spiritul Bibliei cu visele Renașterii: o grădină primăvărată, înflorită, luminoasă, îmbalsămată, în care cântă prîvghetoarea și îngerii nevăzuți. În mijloc, pomul vieții, cu fructul lui de aur vegetal; alături, pomul cunoașterii.

Hugo, „Sfîntirea Femeii” în *Legenda secolului*, 1859, recrează un paradis de nevinovăție și de fraternitate pătruns de panteism: „Făptura înflorea. Unul în Toate, Toate în Unul”; „Natura rîdea, naivă și colosală.”

Péguy, la începutul poemului *Eva*, 1913, evocă prima grădină în care „Însuși Dumnezeu, deopotrivă tânăr și veșnic... Veghea cu o privire părintească... Lumea ridicând ancora pentru călătorie.”

Edenul regăsit.

În Evul Mediu, grădinile dragostei sunt locuri împrejuite în care cele cinci simțuri sunt copleșite (poezia de curte). Apoi urmează epoca navigatorilor: se va redescoperi oare Edenul pierdut, va fi el aflat undeva departe, în ținuturi exotice unde omul nu cunoaște păcatul (Bernardin de Saint-Pierre, *Paul și Virginia*, 1788), sau poate fi reinstaurat în sânul generos al Naturii (Jean-Jacques Rousseau, *Noua Eloiză*, 1761: grădina Iuliei la Clarens)?

EFATA

(Aram., „deschide-te”) Marcu povestește cum l-a vindecat Isus pe un surdomut punându-i degetele în urechi și atingându-i limba cu saliva lui. Apoi i-a spus: *Efata!* „Și urechile i s-au deschis și legătura limbii lui îndată s-a dezlegat” (Mc 7,34-35).

EFRAIM

Fiul lui Iosif*, născut în Egipt, este adoptat de Iacov*, care-l preferă fratelui său mai

mare, Manase (Gn 48,1-20). Străbun eponim al poporului ce dă numele teritoriului pe care îl ocupă. Neamul își mărește teritoriul prin lupte și devine atât de important, încât în sec. VIII este sinonimul lui Israel (regatul din Nord) (Ios 16,5-10; Ir 31,18-20; Is 11,13).

EGIPT

Țară aflată pe cursul inferior al Nilului, la extremitatea sud-vestică a cornului (triunghiului) fertil, Egiptul a cunoscut, cu începere din mileniul III, organizarea unui imperiu. El intră în istoria biblică în epoca patriarhilor ca loc de refugiu pentru Avraam* (Gn 12,10; 13,1). Iacov* își trimite fiii în Egipt pentru a se aproviziona în vremea unei foamete; acolo îl află pe fratele lor Iosif, pe care îl vânduseră cândva, devenit între timp ministru al faraonului. Iacov se stabilește și el în Egipt (Gn 46,6-27), iar urmașii lui se înmulțesc (Ex 1,6-7).

Țara devine un pământ al asupririi sub faraonii Hyksos, între 1720 și 1552 (Ex 1,8-14), și, prin intermediul lui Moise* și al lui Aaron (Ex 3,10-12), Dumnezeu își determină poporul să părăsească acele locuri înmulțind semnele și minunile, plăgile* Egiptului (Ex 7-12), către anul 1250 î. Cr.

Totuși, în timpul Exodului, evreii vor regreta această țară a belșugului (Num 11,4-6) și, după așezarea lor în Canaan, Israel va fi uneori ademenit de o alianță politică cu Egiptul (2R 18,21-24). Prorocii amintesc atunci că acest focar de cultură și înțelepciune este de fapt un pericol de contaminare idolatrică (Lv 18,3; Ezd 9,1); Dumnezeu se va ridica împotriva trufiei egiptene (Iez 32,12-15).

În mai multe rânduri egiptenii au controlat parțial sau total Palestina – de la 2030 la 1720, de la 1550 la 1070 și, în sfârșit, de la 304 la 197. Începând din sec. IV î. Cr., o colonie evreiască puternică se stabilește la Elefantina și Alexandria (2M 1,1-10; Fp

2,5-10). Romanii pun stăpânire pe Egipt după înfrângerea lui Antoniu, soțul Cleopatrei a VII-a Filopator, la Actium, în anul 31 î. Cr.

Iosif îi duce în Egipt pe Maria și pe pruncu Isus, la adăpost de cruzimea lui Irod. → FUGA ÎN EGIPT.

◆ **L.&P.** *Cepele din Egipt*: aluzie la recriminările poporului evreu rătăcind prin pustie după eliberarea lui (Num 11,5-7), cepele din Egipt semnifică atracția unei vieți materiale mai îndestulate, dar lipsite de libertate.

◆ **Muz.** Haendel, *Israel în Egipt*, oratoriu, 1739.

EL

Este cel mai vechi nume semitic al divinității. Înseamnă, fără îndoială, „putere”. Evreii îl foloseau ca denumire a Dumnezeu-lui lor, vorbind despre „El al lui Avraam” sau despre „El al lui Isaac” pentru a-l numi pe Dumnezeul care a făcut legământ cu strămoșii lor.

Acceasi rădăcină, „el”, se află într-unele nume proprii: Ilie (Dumnezeu meu), Elisei, Daniel (judecătorul meu: Dumnezeu), Gavriil/Gabriel (viteazul lui Dumnezeu), Mihail (cel asemenea lui Dumnezeu), Rafail (Dumnezeu vindecă), Emanuel (Dumnezeu cu noi) etc. → ADONAI, ELOAH, ELOHIM, IEHOVA, PREAÎNALT, SFÂNT, YAHVE / IAHVE.

ELI, ELL, LEMA SABAHTANI

După Mt 27,46 și Mc 15,34, Isus, în cursul agoniei sale pe cruce, a rostit cu glas puternic aceste cuvinte ce înseamnă: „Dumnezeu meu, Dumnezeu meu, pentru ce m-ai părăsit?” Printre cei de față, unii, auzind cuvântul *Eli*, au crezut ori s-au prefăcut a crede, pentru a-l lua în derâdere pe Isus, că imploră ajutorul sau venirea profetului Ilie, precursor al lui Cristos.

Aceste cuvinte ale lui Isus par a fi o mărturisire a eșecului și a disperării. De fapt, ele sunt începutul psalmului* 22, care se în-

cheie cu un cânt de încredere în Dumnezeu: așadar, este în același timp strigătul de deznadejde și rugăciunea de mulțumire* a celui drept* aflat în suferință. Fără îndoială, Isus pe moarte a continuat recitarea lui în tăcere. → RĂSTIGNIRE.

Cele șapte „cuvinte” (fraze) ale lui Cristos pe cruce: *Eli, Eli, lema sabahtani* („Dumnezeu meu, Dumnezeu meu, pentru ce m-ai părăsit?” Ps 22, Mt 27,46 și Mc 15,34); „Tată, iartă-le lor, că nu știu ce fac” (Lc 23,34); către tâlharul cel bun: „Adevăr grăiesc ție, astăzi vei fi cu mine în rai” (Lc 23,43); „Tată, în mâinile tale îmi dau duhul meu” (Lc 23,46); micii sale Maria și lui Ioan: „Femeie, iată fiul tău: fiule, iată maica ta” (In 19,26-27); „Mi-e sete” (In 19,28; vezi Ps 69,22); „Săvârșitu-s-a” (In 19,30).

◆ **Lit.** Charles Péguy, *Misterul milosteniei Ioanei d'Arc*, 1910: „Singur cel drept a dat glas plângerii eterne... Strigătul ce va răsună de-a pururi, veșnic de-a pururi, strigătul ce nu se va stinge în veștii veșnicilor.” Jean Grosjean, *Profetii*, 1955, „Plângerile”.

◆ **Muz.** Heinrich Schütz, *Cele șapte cuvinte ale lui Cristos pe cruce*, sec. XVII. J.S. Bach, *Cantata BWV 56*: „Ich will kreuztab gerne tragen”. sec. XVII. Haydn, *Cele șapte cuvinte ale lui Cristos pe cruce*, 1796. Charles Tournemire, *Șapte poeme-corale pentru cele șapte cuvinte ale lui Cristos*, piesă pentru orgă, 1937.

◆ **Cin.** Bergman, *Cuminecătorii*, 1962: dascălul îi reamintește pastorului tulburarea și spaima lui Isus la apropierea morții, precum și strigătul lui: „Eli, Eli...”, în fața tăcerii lui Dumnezeu.

ELIACIN

(Eb. *Elyaqin*, „Dumnezeu ridică”). Este numele mai multor personaje secundare din Biblie. Racine îl numește astfel pe Ioas*, copilul scăpat din masacrul familiei regale poruncit de Atalia*.

ELIODOR

Prim-ministru al suveranului seleucid Seleucus al IV-lea Filopator (187-175 î. Cr.). Trimis la Ierusalim pentru a sustrage tezaurul din Templu, a fost aruncat la pământ de

niște fapte supranaturale, rămânând în viață numai datorită rugăciunii arhiereului. Ca urmare a acestei încercări, s-a convertit (2M 3). L-a asasinat pe Seleucus al IV-lea, dar nu a izbutit să ia puterea.

◆ **Icon.** Rafael, la Vatican, îl înfățișează pe grec biciuit de îngeri (1512). Eugène Delacroix a reluat tema la Saint-Sulpice. Paris, 1862.

ELISABETA

(Eb., „Dumnezeu meu este plinătate“ sau „Dumnezeu a jurat“.) Descendentă a lui Aaron*, soția lui Zaharia*.

Asemenea Sarei și Rebecăi, ea a fost multă vreme stearpă (Gn 11,30; 25,21) și l-a conceput într-un târziu pe Ioan Botezătorul*, prorocul (Lc 1 și urm.). Ruda ei, Maria, a venit să o viziteze. → VIZITAREA.

ELISEI

Ucenicul lui Ilie*, care primește o parte dublă din duhul prorociei (așa cum fiul mai mare primește o parte dublă din moștenirea părintească); îmbrăcând mantaua învățătorului, el apare ca adevăratul său urmaș.

Ciclul lui Elisei (vezi 2R 2-13) relatează o serie de minuni, în special cea a înmulțirii pâinilor, a învierii fiului unei văduve și a vindecării unui leproș, Neeman, căpetenia oștirii regelui Siriei, care s-a convertit întru Yahve.

ELOAH

Termen ce înseamnă „Dumnezeu“ în ebraică, în aramaică și în arabă (*Ilah* – *Alah* – *Al Ilah*: Dumnezeu). Îl întâlnim mai ales în cartea lui Iov. → ADONAI, EL, ELOHIM, IEHOVA, PRAÎNALTUL, PREASFÂNTUL, YAHVE/IAHVE.

ELOHIM

Numele cel mai des întrebuințat în Biblia ebraică pentru a-l desemna pe Dumnezeu. De fapt, este pluralul de la Eloah*, „Dumnezeu“. Acest plural de excelență și de abstracție înseamnă: „divinitatea“. → ADONAI, EL,

IEHOVA, PRAÎNALTUL, PREASFÂNTUL, YAHVE/IAHVE.

◆ **Lit.** Printr-o schimbare de sens, datorată probabil contaminării cu religiile orientale, Elohim devine la Gérard de Nerval, în *Călătorie în Orient*, 1851, și în *Aurelia*, 1855, un plural de multiplicare: Eloimii, genii primitive din neamul lui Cain, fiul focului. Adonai* sau Iehova* n-ar fi decât unul dintre aceștia.

EMANUEL

(Eb. *imanu el*, „Dumnezeu cu noi“.) Numele copilului făgăduit de Isaia* lui Ahaz, regele lui Iuda* (736-716 î. Cr.), ca un semn de mântuire în fața dușmanilor săi: „Iată, Fecioara va rămâne însărcinată, va naște un fiu și-i va pune numele Emanuel“ (Is 7,14).

Evangelistul Matei vede în nașterea lui Isus*, fiul Mariei*, împlinirea acestei făgăduințe în cele din urmă (Mt 1,22-23), iar în Isus însuși, pe Emanuel cel promis de Dumnezeu.

EMAUS

Locul unde Iuda Macabeul câștigă o luptă împotriva lui Nicanor (1M 3,40) și unde Bacchide zidește o fortăreață (1M 9,50). Isus înviat li s-a arătat în acest loc la doi ucenici; după ce au umblat împreună cu el, l-au recunoscut după frângerea* pâinii (Lc 24,13-31). Localizarea acestui sat, despre care Luca precizează că se află la 60 de stadii (12 km) de Ierusalim, nu e pe deplin lămurită.

◆ **Lit.** Pierre Emmanuel, *Iacov*, 1970, „Emaus“: „Binecuvântat fie-ți Cuvântul care la fiecare întâlnire/Îl înnoiește pe Emaus.“

◆ **Icon.** Caravaggio, *Cina de la Emaus*, 1600, Londra. Rembrandt, *Pelerinii de la Emaus*, 1629 și 1648, Paris.

◆ **Muz.** *Peregrinus*, dramă liturgică din sec. XII, cuprinde un episod privitor la Emaus.

ENOH

Patriarh biblic de dinainte de Potop; fiu al lui Cain*, constructor de orașe (Gn 4,17)

sau, după altă genealogie, urmaș al lui Set (Gn 5,18) care „a mers cu Dumnezeu” și a fost răpit de el așa cum va fi Ilie*. Tradiția biblică îi face elogiul (Si 44,16; 49,14) și numeroase apocrife* își reclamă patronajul său.

EPIFANIE

(Gr., „apariție”) Trei „magi”^{**} înștiințați de apariția unei stele vin din Răsărit la Ierusalim să se închine lui Isus, regele evreilor. În pofda cererii lui Irod, ei pleacă înapoi fără să-i dea de veste (Mt 2,1-13). Tradiția le-a dat numele Gaspar, Melchior și Baltazar*. Epifania este recunoașterea drepturilor mesianice ale lui Isus din Nazaret de către neevrei, este acceptarea lui Isus în lumea păgână. O tradiție târzie a vorbit despre regi (crai) magi, fără îndoială pentru a întări slava lui Isus.

♦ **L.&P.** *Sărbătoarea Regilor* e, pentru catolicii francezi, numele familiar al sărbătorii Epifaniei. (N. tr.: la aceeași dată, adică la 6 ianuarie, ortodocșii sărbătoresc Boboteaza – botezul lui Isus primit de la Ioan Botezătorul.)

♦ **Lit.** Fénelon, *Predica despre Epifanie*, 1685: răspândirea Evangheliei atinge hotarele Orientului. José-Maria de Hérédia, *Trofele*, 1893, „Epifanie”.

♦ **Icon.** Pentru pictori, vizita regilor magi la iesle este o ocazie de a înfățișa personaje orientale îmbrăcate somptuos: mozaicurile de la San Apollinario Nuovo, Ravenna, sec. VI. *Închinarea magilor*. Dierick Bouts, sec. XV, Madrid; Fra Angelico, sec. XV, Florența; Pieter Bruegel cel Bătrân, 1564, Londra; Rubens, 1624, Anvers.

Capitulele de la Saint-Lazare d'Autun, sec. XII, *Închinarea regilor magi și Dășteptarea magilor*. Jean Fouquet, *Orele lui Étienne Chevalier*, sec. XV, „Întâlnirea regilor magi”.

♦ **Muz.** Luciano Berio, *Epifanie*, 1961.

EPISTOLE

Cuvântul vine din gr. *epistole*, „scrisoare”. Sub acest titlu sunt grupate treisprezece scrisori ale lui Pavel* către diferiți destinatari, Epistola către Evrei, anonimă, uneori atribuită aceluiași (fapt contestat încă din

Antichitate), și șapte epistole catolice, adică adresate întregii Biserici.

Epistolele lui Pavel

Unele sunt foarte personale: către Filimon, către Tit și către Timotei. Celelalte sunt adresate unei comunități sau mai multora: două tesalonicenilor, două corintenilor, una galatenilor, una romanilor. Mai sunt, în sfârșit, scrisori către filipeni, către coloseni și către efeseni.

Aceste epistole cuprind o învățătură doctrinară centrată pe persoana lui Isus și pe mesajul său de mântuire*. Corintenii, foarte elenizați, trebuie făcuți să accepte „nebulia crucii” și învierea în trup: galatenilor și romanilor e necesar să li se explice raporturile dintre legea lui Moise și lucrarea lui Cristos. Colosenilor și efesenilor le este expusă dimensiunea cosmică a mântuirii aduse de Cristos atât pentru păgâni, cât și pentru evrei.

Pe plan moral, apostolul Pavel cheamă adeseori la unire întru milostenie față de aproape.

În fine, epistolele ne oferă date asupra personalității autorului lor, a zbuciumatei sale vieți dedicate misiunii religioase, ca și asupra diverselor polemici ce frământau tinerele comunități.

Epistola către Evrei

Reprezintă un fel de tratat metodic destinat unor creștini de origine evreiască; autorul le arată acestora superioritatea lui Cristos asupra arhierilor vechiului legământ. Fiind mai presus de îngeri și de Moise, Cristos este adevăratul arhieru al unui nou legământ.

Epistolele catolice

Autorii acestora sunt Iacov*, Petru* (2), Iuda, Ioan (3). Scrisoarea întâi a lui Petru evocă furtuna persecuțiilor și-l îndeamnă pe fiecare să-și poarte curajos crucea. Iacov compune o lecție de morală (lucru frecvent întâlnit în Biblie), ridicându-se împotriva bogaților. Ioan, în prima epistolă, reia tema lui Cristos-lumină, a Dumnezeului-dragoste, ce

apare și în cea de-a patra Evanghelic; el îi combate pe „ereticii” care refuză să admită întruparea, adică realitatea unui Dumnezeu-om.

ESAU

(Eb., „păros”). Fiul lui Isaac și al Rebecăi, născut înaintea geamănului său, Iacov*. Vânător iscusit, și de aceea preferatul lui Isaac, îi cedează lui Iacov, păstorul, dreptul său de întâi-născut pentru un blid de linte (Gn 25,29-34), o dată cu binecuvântarea ce însoțea acest drept. Își ia ea soții fiice ale Canaanului, se desparte de fratele său și se așează în țara Seir, apoi se împacă cu el (Gn 33,1-16). Esau este identificat cu Edom, străbunul edomiților, adeseori rivali ai israeliților. El pare a fi respins de Dumnezeu, în timp ce Iacov se bucură de favoarea divină.

► PRIMUL NĂSCUT.

◆ **L.&P.** A-ți vinde dreptul de întâi-născut pe un blid de linte.

◆ **Icon.** Corneille de Lyon. *Esau cedându-i lui Iacov dreptul său de întâi-născut*, sec. XVI. Orleans.

ESHATOLOGIE

(Gr. *eskhatos*, „ultimul”). Antichitatea, în general, admite veșnicia lumii. Eshatologia presupune un sfârșit al lumii.

În VT, de la întoarcerea din exil* în sec. VI î. Cr., evreii așteaptă o înnoire a universului, „cu ceruri noi și un pământ nou” (Is 65,17). Această speranță se exprimă în apocalipse*: cea a lui Isaia (24) sau cea a lui Daniel (10-12).

În NT, discursul așa-zis „eshatologic” al lui Isus (Mt 24) atinge în același timp trei teme: nimicirea Ierusalimului, sfârșitul acestei lumi și sosirea plină de slavă a Fiului* omului. Imaginile stilului apocaliptic nu fac precizări nici asupra epocii când se va petrece, nici asupra modalităților sfârșitului lumii.

ESTERA

(În tradiția rabinică, „cea ascunsă”). Eșteră* e cârtii cu același nume – un soi de

poveste populară. Estera e o evreică frumoasă care trăiește la Susa; ea devine soția regelui Ahașveroș. La îndemnul unchiului și tatălui ei adoptiv, Mardocheu, își exercită influența spre a împiedica genocidul evreilor plănuț de vizirul Aman. Cel din urmă este ucis și evreii petrec timp de două zile, bucurându-se de eliberarea lor; aceasta e sărbătoarea *Purim*. Cartea Esterei reprezintă cel mai important dintre „cele cinci suluri” (cinci scurte scrieri citite solemn cu ocazia anumitor sărbători evreiești): Cântarea Cântărilor, Rut, Plângerile, Ecleziastul, Estera.

◆ **Lit.** În Evul Mediu, mai multe mistere se inspiră din Estera, de exemplu o parte din *Misterul Vechiului Testament* (sec. XV); aceeași sursă de inspirație pentru Antoine de Montchrestien în *Aman sau Adevărul, elegie dramatică*, 1601. Acest text a fost cunoscut, fără îndoială, de Racine, a cărui tragedie *Estera*, 1689, a fost scrisă pentru tinerele fete de la pensionul Saint-Cyr, la cererea Doamnei de Maintenon: prin curajoasă și blândă Estera, Dumnezeu își duce la îndeplinire intențiile. În Spania, Lope de Vega înfățișează în *Frumoasa Estera*, 1610, o eroină care este instrumentul naiv al providenței divine, în timp ce în Italia, Federico della Valle (*Estera*, 1627) face din ea un personaj foarte uman.

◆ **Icon.** Antoine Coypel, *Estera în fața lui Ahașveroș*, sec. XVII, Paris, Théodore Chassériau, *Touleta Esterei*, 1846, Paris.

◆ **Muz.** Mario Castelnuovo Tedesco, *The Book of Esther*, 1962.

◆ **Cin.** Raoul Walsh, *Estera și Regele*, 1960.

EUHARISTIE

(Gr., „rugăciune de mulțumire”; cf. în gr. modernă *efcharistó*, „mulțumesc!”) La cea de pe urmă cină pe care a luat-o împreună cu apostolii, în ajunul morții sale, Isus i-a mulțumit lui Dumnezeu, apoi a împărțit pâinea și vinul zicând: „Luați, mâncați, acesta este trupul meu; beți dintru acesta toți, acesta este sângele meu” (Sfîntirea).

Încetul cu încetul, cuvântul „euharistie” a ajuns să desemneze comemorarea rituală a Cinei celei de Taină* de către creștini, și în particular, sfîntirea și împărțirea pâinii și a

vinului. → FRÂNGEREA PÂINII, OSTIE, SLUJĂ.

EVA

(Eb. *Havvah*, interpretat ca o formă a verbului *hayah*, „a trăi“.) Conform celei de-a doua relatări a creației din Geneză*, este numele pe care i-l dă Adam*, după cădere*, femeii pe care Dumnezeu a creat-o dintr-o coastă de-a lui ca să-i fie soție: „Omul a chemat-o pe femeia sa pe numele Eva, pentru că ea a fost mama tuturor celor vii“ (Gn 3,20). → ISPITIRE, ȘARPE.

◆ **Lit.** Eva din literatură este femeia prezentată în raport cu bărbatul și cu umanitatea. Deoarece autorul fie rămâne fidel literei Genezăi (Supervielle), fie își elaborează un sincretism personal (van Lerberghe), ea apare în ipostaze foarte diferite.

În operele medievale, e o personificare a harului, dar și a slăbiciunii, fiind instrumentul căderii omului: *Jocul lui Adam*, sec. XII.

Încetul cu încetul, figura Evei se îmbogățește: la Lope de Vega (*Facerea Lumii și prima greșală a omului*, către 1630), ca și la Milton (*Paradisul pierdut*, 1667), ea își manifestă dorința de independență. Chiar dacă Eva a lui Milton rămâne mai slabă decât Adam, se dovedește femeia desăvârșită: grădiniță, gazdă a îngerilor, și mai cu seamă îndrăgostită – dragoste deopotrivă carnală și spirituală pe care îngerul Rafail i-o elogiază lui Adam: „E scara pe care poți să urci până la dragostea cerească.“

Eva apare și ca un simbol al maternității. „Vei fi numită maica neamului omenesc“, îi spune îngerul femeii proaspăt create, în *Paradisul pierdut*; ea o prevestește pe Maria, noua Evă. După Hugo („Sfințirea femeii“, în *Legenda secolelor*, 1859), Eva, vinovată de un păcat necunoscut, n-a avut dreptul din partea naturii la același respect ca Adam, până în ziua când ea „i-a apărut mai augustă“ decât bărbatul: „Și, palidă, Eva simți că pânțele i se mișcă.“

Péguy, în *Eva*, 1913, meditează îndelung asupra Evei, „Înhumată în afara celei dintâi grădini“. „Și te iubesc atât de mult, o, tu, cea dintâi sărmană, prima supusă a legii morții.“

Tot de această Evă alungată din Eden se apropie Marie-Jeanne Durré în *Ziua a opta*, 1949-1967, și în *Eden*, 1970: aventura umană începe, fiind pusă în mișcare de dragoste.

Foarte personală rămâne viziunea propusă de Charles van Lerberghe în *Cântecul Evei*, 1904: „Femeia este ispășită de tânărul zeu Amor, de Venus și de forțele personificate ale Naturii; în Natură, Eva descoperă moartea și, de asemenea, absența lui Dumnezeu: «El nu există. El nu mai există», cântă ea, și triumful ei orchestrează marile idei nietzscheene despre moartea lui Dumnezeu și despre nevinovăția universală“ (Pierre Albouy).

◆ **Icon.** Gislebertus, *Ispitirea Evei*, 1130, Autun. Jan Van Eyck, *Eva*, retablul *Mielului* mistic*, 1432, Gand. Michel de Wohlgemuth, *Facerea Evei*, 1498. *Eva*, Lucas Cranach, sec. XVI, Florența. Albrecht Dürer, 1507, Madrid. William Blake, *Dumnezeu o binecuvântează pe Eva*, 1800, Boston.

◆ **Muz.** Jules Massenet, *Eva*, 1875. Georges Migot, *Eva și șarpele*, 1945.

EVANGHELIE

(Lat. *evangelium*; gr. profan *evangelion*, „veste bună“.) În limbajul curent, evanghelia este o scriere ce povestește viața lui Isus. De fapt, cuvântul grecesc înseamnă, în primul rând, o știre îmbucurătoare, ca de pildă o biruință sau pacea romană.

În VT, Isaia* primește misiunea de „a duce vestea cea bună săracilor“ (Is 61,1). În NT, Isus își însușește acest cuvânt (Lc 4,16-21) și se înfățișează ca propovăduitor al Evangheliei (Mt 4,23). În acest sens („vestea cea bună“), „Evanghelia“ este totdeauna la singular, semnificând fericita anunțare a venirii lui Dumnezeu în persoana lui Isus.

În decursul sec. II, când se alcătuiește canonul* Scripturilor, comunitățile creștine primesc și recunosc patru texte, denumite „evangelii“: Evangheliile după Matei*, Luca*, Marcu* și Ioan*, fiecare cu stilul său și cu propriile-i alegeri teologice. Nu sunt niște biografii ale lui Isus, ci patru mărturii despre persoana lui, în care evangheliștii îl văd pe acela ce îndeplinește Scripturile.

◆ **L.&P.** Nu e literă de evanghelie: nu e o afirmație sigură, indiscutabilă.

De o simplitate evanghelică sau biblică: un lucru foarte ușor de înțeles.

EVANGHELIȘTI

În NT, sunt pur și simplu cei care anunță Evanghelia*, în sensul de „veste bună”. Dar de la sfârșitul sec. II, acest termen îi desemnează strict pe Matei, Marcu, Luca și Ioan, autorii evangheliilor canonice.

Monumente primitive ale creștinismului îl înfățișează adeseori pe Cristos pe un munte din care izvorăsc patru cursuri de apă, simbol al celor patru evangheliști. Aceștia au fost reprezentați mai târziu prin patru embleme. Matei: un bărbat tânăr, deoarece evanghelia lui începe cu genealogia lui Isus. Marcu: un leu, animal al deșertului, fiindcă Marcu descrie mai întâi propovăduirea lui Ioan Botezătorul în deșert. Luca: un taur, animal al sacrificiilor, pentru că evanghelia lui începe în Templu. Ioan: un vultur* în zbor, fiindcă în deschiderea evangheliei lui face o serie de considerații teologice înalte.

Aceste simboluri provin din viziunea lui Iezechiel (Iez 1,10), reluată în Apocalipsă (Ap 4,7-8). Patru animale îi apar lui Iezechiel, fiecare având câte patru aripi și patru fețe: una de leu, una de taur, una de om și una de vultur (Iez 1,4-13). Aspectul lor trimite cu gândul la anumite statui din palatele babiloniene.

◆ **Lit.** Victor Hugo, „Evangheliști”, 1854, cu simbolurile respective, poem apărut în *Toată lira* (1893).

◆ **Icon.** Reprezentându-i pe cei patru evangheliști, cele patru făpturi din viziunea lui Iezechiel* îl înconjoară pe Cristos în slavă: Apocalipsa, la Chartres și la Moissac (sculpt., sec. XII). Evangheliști sunt arareori pictați împreună în același tablou: Jacob Jordaens, *Cei patru evangheliști*, sec. XVII, Anvers.

EVREI

(Eb. *ibri*, de la străbunul eponim Eber, descendent al lui Sem; rădăcina îl desemnează pe „cel de dincolo” de fluviul Eufrat.) Termenul „evrei” este citat de 34 de ori în Biblie (Geneza și cartea lui Samuel), în opoziție cu egiptenii și filistenii.

S-a propus apropierea acestui termen de *habiru* și *apiru* menționați în textele mesopotamiene și egiptene, dar nu e sigur dacă el se referă la un popor, sau mai degrabă la o „clasă” socială (muncitori itineranți, mercenari, bandiți).

Biblia (Gn 11,31) povestește că, în fruntea unui neam evreu de păstori seminomazi, Avraam pleacă din Ur îndreptându-se spre Haran cu tatăl său, Terah, apoi părăsește Haranul pentru Canaan. Neamul se așează, practicând creșterea vitelor și agricultura. Aproape un secol mai târziu, cu ocazia unei foamete, neamul lui Iacov se instalează în Egipt. Către 1250, sub conducerea lui Moise, evreii părăsesc Egiptul și cuceresc Canaanul, sub conducerea lui Iosua. La adunarea de la Sichem, acesta constituie poporul lui Israel din neamurile risipite, dintre care unele nici nu au trăit Exodul*.

Termenul „evreu” dispăre, fiind înlocuit de „israelit*”, în timpul domniei lui David. El nu mai este folosit de profetul Ieremia, în sec. VI, decât într-un sens solemn și, după întoarcerea din exil, devine mai frecvent termenul „iudeu*” (de la Iuda, unul dintre fiii lui Iacov). În Faptele Apostolilor, „evrei” sunt numiți iudeii autohtoni, spre deosebire de iudeii elenizați (Fp 6,1). Epistola către Evrei le este adresată acestora, în anul 67 d. Cr.

EXIL

Acest termen desemnează deportarea în Babilon, după cucerirea Ierusalimului de către Nabucodonosor* în anul 586 î. Cr. Regele, aristocrația și meșteșugarii au fost deportați (Ir 39,1-14). Încă din anul 605, Nabucodonosor luase câțiva tineri evrei în serviciul său (Dn 1,1-3). Exilații au practicat meșteșugurile și comerțul; unii dintre ei au refuzat să se mai întoarcă în Palestina în anul 538, atunci când Cyrus, regele Persiei, care învinsese Imperiul babilonian, le-a oferit această posibilitate (Ezd 1-2).

Pentru majoritatea israeliților, exilurile ulterioare au dezvoltat grija pentru păstrarea identității și dorința de a se întoarce. → CAPTIVITATEA ÎN BABILON.

◆ *Lit.* Robert Garnier, *Evreicele*, 1583, tragedie lirică: corul tinerelor evreice se jeluiește, exprimând teama de răzbunarea lui Nabucodonosor și deportarea în Babilon.

Evenimentele din viața politică a sec. XIX reînsoțesc tema ebraică a exilului departe de patrie (Chateaubriand, Hugo), ce se întrepătrunde cu tema izgonirii din rai, a căderii, Lamartine: „Omul este un zeu căzut care-și amintește de ceruri” (*Meditații poetice*, 1820, „Omul”); Lamennais: „Omul este un exilat pe pământ, adevărata lui patrie fiind în cer” (*Cuvintele unui credincios*, 1834).

Dureroasa temă a exilului hrănește o mare parte a literaturii evreiești din toate timpurile (cf. Péguy, *Tineretea noastră*, 1910): „Să fii în altă parte... marea vocație a acestui popor... popor pentru care piatra casei va fi totdeauna pânza cortului”. Tema revine ca un leitmotiv la scriitorii din secolul XX: Elie Wiesel, Nelly Sachs, Stefan Zweig (vezi Pierre Haniat, *Antologia poeziei evreiești*, capitolul „De la rătăcire la exil”), Claude Vigée, *Poemul întoarcerii*, 1962.

◆ *Icon.* Basorelief de la Ninive, palatul lui Sennacherib, sec. VII, Londra. David Roberts, *Plecurea Evreilor*, sec. XIX, Birmingham.

EXOD (IEȘIREA)

(Gr., „plecare”) În sec. XIII î. Cr., evreii conduși de Moise* au plecat din Egipt*, unde căzuseră în robie, ca să meargă în țara Canaan. După ce au scăpat de soldații faraonului, au petrecut 40 de ani în deșert.

Cartea Exodului, cea de-a doua din Pentateuc*, povestește ieșirea israeliților din

Egipt. Ea amintește robia lor, nașterea și chemarea lui Moise, plăgile* Egiptului, trecerea Mării Roșii. Drumul prin deșert trimite la cele două relatări ale Legământului* ce încadrează episodul vițelului de aur. Sanctuarul, cu alcătuirea și mobilierul lui, este descris amănunțit. Accentul cade mai ales pe eliberarea din robie și pe Legământul lui Dumnezeu cu poporul său prin intermediul lui Moise.

◆ *Lit.* În *Romanul Mumiei*, 1858, Théophile Gautier reia unele episoade din cartea biblică a Exodului.

EXTERMINATOR (ÎNGER AL PIERZĂRII)

Mesager însărcinat cu răzbunările divine (Ex 12,23). Acest înger* lovește Egiptul crușând doar casele fiilor lui Israel însemnate cu sângele mielului pascal.

◆ *Lit.* Camus, *Ciuma*, 1947. Părintele Panceloux rostește o predică despre urgiile trimise de Dumnezeu, pentru a sili poporul să reflecteze: „Priviți acest înger al ciumei, frumos ca Lucifer și strălucitor ca răul însuși, înălțat peste acoperișuri...”

◆ *Cin.* Luis Buñuel, *Îngerul exterminator*, 1962.

EZDRA

Urmas al lui Aaron*, scrib însărcinat cu afacerile evreiești la curtea regelui persan Artaxerxes (sec. V î. Cr.), a contribuit la refacerea comunității evreiești din Ierusalim după întoarcerea din exilul în Babilon. Este prezentat în cartea biblică ce îi poartă numele (cap. 7) și în cartea lui Neemia, unde dă citire Legii în mod solemn (cap. 8).

F

FAMILIE (Sfânta~)

Expresia desemnează familia lui Isus, adică Iosif, Maria și fiul lor.

◆ *Icon. Sfânta Familie* îi înfățișează de obicei pe Iosif, Maria și pruncul Isus înconjurati sau nu de sfinți și de donatori; uneori apar alături de ei și Ioan Botezătorul sau Sfânta Ana: Rafael, *Sfânta Familie* (a lui Francisc I), 1518, Paris. Michelangelo, 1504, Florența. El Greco, 1547, Toledo.

FAPTELE (APOSTOLILOR)

Carte a NT pe care evanghelistul Luca* o prezintă drept continuarea evangheliei sale. Amândouă sunt adresate unui anume Teofil (Fp 1,1). Este o relatare a începuturilor Bisericii*, de la Înălțarea* lui Isus până la captivitatea lui Pavel* la Roma, în 61-63. După ce aruncă o privire asupra tinerei comunități creștine din Ierusalim compuse din evrei, Faptele evidențiază deschiderea Bisericii către păgâni (neevrei).

În prima jumătate a cărții, Petru* este personajul principal, iar în cea de-a doua, Pavel, prin călătoriile sale misionare. Textul poate fi datat în jurul anului 70 d. Cr. Luca, pe care tradiția îl identifică drept tovarășul lui Pavel (Col 4,14), a folosit în scrieri amintiri personale și mărturii ale comunităților primitive.

◆ *Lit.* Arnoul și Simon Gréban, *Faptele Apostolilor*, a doua jumătate a sec. XV; unul dintre misterele* din Evul Mediu.

◆ *Cin.* Roberto Rossellini, *Faptele Apostolilor*, 1968, realizat pentru televiziune: ucenicii lui Isus,

deși se zbat în sărăcie, înfruntă instituțiile care refuză să vadă în el pe Mesia.

FARAON

(Egipteană *per-aa*, „casa cea mare“, așa cum se spunea despre „curte“ în Franța.) Acest substantiv comun îl desemna pe regele Egiptului antic.

FARISEU

(Eb. *perușim*, „cei despărțiți“.) Aproape de era creștină, evreii se împart în mai multe grupări politico-religioase: saducheei*, esenienii din Qumrân*, zeloții și fariseii (cei mai numeroși). Aceștia din urmă, organizați în mici frății, aveau printre ei un mare număr de scribi și de cărturari* – învățători ai legii. Ei pun accentul pe studiul *Torei* și pe o fidelitate foarte strictă în respectarea legii, deosebindu-se de saduchei (care urmau preceptele din textele scrise) prin respectul pentru „Tora orală“.

După cucerirea Ierusalimului de către romani (70 d. Cr.), a supraviețuit numai curentul fariseic. El formează nucleul iudaismului rabinic, care garantează păstrarea tradițiilor religioase în ciuda pierderii independenței politice.

Cu toate că doctrina lor și cea a lui Isus aveau multe puncte comune, fariseii s-au aflat în opoziție cu Biserica creștină proaspăt ivită. Ei sunt înfățișați de evangheliști (mai cu seamă de Matei) într-o lumină extrem de

nefavorabilă, ca niște „fățarnici“, legați mai mult de litera legii decât de spiritul ei (vezi Mt 23,13-32).

Cuvântul „fariseu“ a păstrat în timp, pe nedrept, un sens peiorativ pentru a desemna o ostentație ipocrită de virtute și de pietate, care, de fapt, nu are nimic de-a face cu adevăratul spirit fariseic.

- ◆ *Lit.* François Mauriac, *Fariseea*, 1941: fariseismul unei femei din marea burghezie provincială de la începutul secolului XX. Sigură de propria-i perfecțiune, se vâra în sufletul altora ca să le impună legea ei rigidă, convingându-se pe sine că e legea lui Dumnezeu. Ea este acuzată din procesul intentat de Mauriac religiei pe care a cunoscut-o în copilărie.

FAȚĂ (CHIP)

Fața lui Dumnezeu

În sens strict, omul nu poate sta „față către față“ cu Dumnezeu, într-atât este de orbitoare slava^{*} lui. „Fața mea însă nu vei putea să o vezi, că nu poate vedea omul fața mea și să trăiască“, i-a spus Dumnezeu lui Moise^{*} (Ex 33,20; Is 6,5). → SLAVĂ.

Dar „fața“ lui Dumnezeu mai semnifică prezența sa invizibilă în sanctuarul din Ierusalim și, la modul general, în mijlocul poporului său. „A căuta fața lui Dumnezeu“ înseamnă a vrea să-l cunoști, să trăiești în preajma lui (Ps 27,8-9; 42,3) și să respecti legea lui (Os 5,15).

Fața lui Cristos sau Sfânta Față

Isus avea chipul unui bărbat. Totuși, după Matei, Marcu și Luca, într-o zi „el s-a schimbat la față“ înaintea lui Petru, Iacov și Ioan: „Chipul i-a strălucit ca soarele“ (Mt 17,1): figura sa omenească se înveșmântase în slava lui Dumnezeu. → SCHIMBAREA LA FAȚĂ.

După o tradiție apocrifă, una dintre femeile care l-au urmat pe Cristos pe drumul Calvarului^{*}, numită Veronica^{*}, s-a îndreptat spre el, a luat o pânză și i-a șters sudoarea și sângele ce-i curgeau pe față: se spune că

trăsăturile chipului au rămas imprimate pe pânză: este „năframa“ Veronicăi.

După moartea lui Isus, ucenicii săi l-au înfășurat într-un lintoliu și i-au acoperit fața cu un giulgiu. La Torino se poate vedea un asemenea vâl, impropriu numit „sfântul giulgiu“, ce poartă urmele chipului și ale trupului unui bărbat supliciat. Mulți creștini vor să recunoască în ele urmele trupului mort al lui Isus: dar după ultimele cercetări (carbon 14), acest lintoliu ar data din Evul Mediu. → GIULGIU.

- ◆ *L.&P.* A-și acoperi fața (Ex 3,6): gest de spaimă înaintea transcendenței divine. În limbaj obișnuit, a refuza să vezi o realitate șocantă (întrebuițat adeseori în mod ironic).

- ◆ *Lit.* René-Guy Cadou, *Elena sau Regnul vegetal*, 1951: „Mă îndrept, eu singur, spre fața strălucitoare a lui Dumnezeu.“ Pierre Emmanuel, *Iacov*, 1970, „Cuvânt Chip“: „Față a lui Cristos, Unică asemănare / Nici când nu sfârșesc a desluși / Pe-ale tale buze sfânta noastră identitate.“

- ◆ *Icon.* Icoana Sfântului Chip, sec. XII, Moscova. Georges Rouault, *Sfânta Față*, 1933, Paris.

FĂGĂDUINȚĂ

Dumnezeul Biblic este Dumnezeuul Făgăduinței. Încă din povestirea Genezei, creatorul lasă să se înțeleagă că, în lupta omului împotriva șarpelui^{*}, biruința va fi a celui dintâi. După Potop^{*}, Dumnezeu încheie un Legământ^{*} cu Noe, făgăduindu-i că-l va ocroti cu credință: „Și închei acest legământ cu voi, că nici o fâptură nu va mai fi nimicită de apele potopului și nu va mai veni potop ca să pustiască pământul“ (Gn 9,11).

Istoria poporului ales începe cu făgăduința lui Dumnezeu făcută lui Avraam^{*}: el va fi părintele multora, și urmașii săi vor stăpâni țara Canaan. După aceasta, alte făgăduințe jalonează istoria poporului lui Dumnezeu: de eliberare din robie, de perenitate a casei lui David, de întoarcere din captivitate și de nimicire a dușmanilor (Ir 46,27-28).

Pentru creștini, Isus, „fiu“ al lui David, îndeplinește promisiunile din VT. La rândul

lui, face și el făgăduințe: „Oricine trăiește și crede în mine nu va muri nicicând“ (In 11,26); „Vă voi trimite Duhul Adevărului“ (In 15,26). Creștinii sunt oameni de credință, copii ai Făgăduinței. → ÎMPĂRĂȚIE, MÂN-TUIRE.

◆ *L.&P.* Perifraza „popor al făgăduinței“ îi desemnează pe evreii moștenitori ai făgăduinței făcute de Dumnezeu lui Avraam: credința lor rămâne nezdrușcinată oricât de lung ar fi timpul scurs până la îndeplinirea promisiunii, în pofida perioadelor de deznădejde sau de orbire (Is 42,18-22).

FÂNTÂNĂ

De o însemnătate capitală într-un ținut arid, fântânile sunt disputate între păstori. Săparea unei fântâni reprezintă o sarcină grea, la care participă conducătorii semințiilor (Num 21,16-17). Fântânile sunt astupate adesea cu pături (2S 17,19) sau cu lespezi de piatră; Iacov dă lespede la o parte ca să adape vitele Rahilei (Gn 29,2-10).

E locul de întâlnire și de formare a cuplurilor: Isaac – prin mijlocirea lui Eliazar – și Rebeca (Gn 24,15), Moise și Sefora (Ex 2,16-22).

Fântânile păstrează amintirea patriarhilor. Isus o întâlnește pe samariteancă* la fântâna lui Iacov* (In 4,6-15).

FECIOARĂ/FECIORIE

Fecioria face parte din dispozițiile legale privitoare la căsătorie. Deuteronomul* prevede pedeapsa cu moartea prin lapidare pentru mireasa pe care soțul o acuză public, dacă nu poate aduce dovezile de virginitate în ziua căsătoriei. În ceea ce-l privește pe soț, învinuit de defăimare în cazul în care mireasa este nevinovată, el primește o pedeapsă și trebuie să-i plătească o amendă tatălui fetei ca să spele dezonorarea (Dt 22,13-20).

În NT, la această lege face aluzie Evangelia lui Matei când este vorba de Maria* și de Iosif*, care a vrut s-o repudieze pe lo-

godnica sa văzând că e însărcinată (Mt 1,18-20).

Fecioarele nebune/Fecioarele înțelepte

Aluzie la o parabolă evanghelică (Mt 25,1-13). Zece fete își așteaptă mirele toată noaptea; cinci „nebune“ (neprevăzătoare) nu și-au luat destul ulei pentru lampă și se duc să cumpere, iar când mirele sosește, ele nu sunt acolo pentru a intra cu el în sala nunții. După interpretarea alegorică, fecioarele reprezintă sufletele* în așteptarea lui Dumnezeu sau a judecății: „Vegheați, fiindcă nu cunoașteți nici ziua, nici ceasul.“ → ÎMPĂRĂȚIE, NUNTĂ.

◆ *Lit.* Drama liturgică în latinește *Fecioarele înțelepte și Fecioarele nebune*, sec. XI, la limita dintre teatru și ceremonie religioasă.

◆ *Icon.* Cele zece fecioare au fost sculptate în arcadele bisericilor romanice și gotice, gravate în cupru de Martin Schongauer, sec. XV, și Abraham Bosse, sec. XVII. Există puține scene de ansamblu: fresca de la Sf. Cecilia din Albi, 1512; William Blake, acuarelă, 1826, Londra.

FEMEI (Sfintele~)

Termenul le desemnează pe femeile care l-au urmat pe Isus și au jucat un rol mai ales în timpul Răstignirii*, învelirii și punerii în mormânt. Maria Salomeea, nevasta lui Zevedei, mama apostolilor Iacov* cel Mare și Ioan, îl urmează pe Isus pornind din Galileea, îl însoțește până la cruce și se duce la mormânt să-i îmbălsămeze trupul (Mt 27,55-56; Mc 15,40; 16). Maria, mama lui Iacov* cel Mic, asistă la îngroparea lui Isus și e martoră la Înviere (Mt 28,9-10). Maria, mama lui Marcu, primește în casa ei prima comunitate creștină din Ierusalim (Fp 12,12). → MARIA DIN BETANIA, MARIA DIN MAGDALA (zisă Maria-Magdalena).

FENICIENI

Popor semit stabilit pe țărmul Mediteranei, între Muntele Carmel și golful Alexandretta, fenicienii au fost moștenitorii civilizației canaanene din mileniiile III și II. Au

construit orașe regale: Arvad, Biblos, Sidon, Tyr. Trăind din meșteșuguri și din comerț, au întemeiat colonii în Cipru, pe țărmul Mării Egee, în Mediterana occidentală până la Peninsula Iberică și au fondat Cartagina, în anul 814 î. Cr. Alfabetul lor (spre 1350) a fost adoptat de popoarele vecine, iar meșteșugarii fenicieni, recunoscuți pentru pricepera lor, au fost angajați la construirea Templului din Ierusalim (Hiram din Tyr). Atinși de elenizare în sec. IV, au fost încorporați în provincia romană a Siriei în anul 64 î. Cr.

FENIX

(Gr. *phoenix*, „roșu”) În mitologia egipteană, pasăre fabuloasă care trăia mai multe secole: ardea pe rug, apoi renăștea din propria-i cenușă. Psalmul 103, cu toate că vorbește despre vultur, face aluzie clar la mitul pasării fenix (Ps 103.5). Aceasta apare uneori ca simbolul lui Isus, mort și înviat.

♦ *Lit.* Apollinaire, *Alcooluri*, 1913, „Zonă”: pentru un fel de apoteoză cristică, sosesc păsări-soli ai diferitelor continente și religii; printre ele, fenixul, „acest rug ce se aprinde singur”, îl însoțește pe Isus la Înălțare*.

FERICIRILE

(Lat. *beatitudo*, „fericire”, substantiv creat de Cicero plecând de la *beatus*, „fericit, preafericit”) La începutul „Predicii de pe Munte” (Mt 5,1-11; vezi și Lc 6,20-26), Isus, în fraze solemne și paradoxale, îi proclamă „fericiți” tocmai pe aceia pe care lumea îi consideră necăjiți, naivi ori sortiți eșecului:

„Fericiți cei săraci cu duhul...”

Fericiți cei blânzi...

Fericiți cei ce plâng...

Fericiți cei ce flămânzesc și însetează de dreptate...

Fericiți cei milostivi...

Fericiți cei curați cu inima...

Fericiți făcătorii de pace...

Fericiți cei prigoniți pentru dreptate...” (Mt 5,3-10). → SARAC.

♦ *Lit.* La începutul romanului picaresc spaniol *Lazarillo de Tormes*, sec. XVI, întâlnim o aluzie parodică la cea de-a opta fericire: „Fericiți cei ce suferă din cauza Justiției” (în roman e vorba despre un hoț ajuns la închisoare). André Gide, în *Noile Bucate*, 1935, interpretează astfel cea de-a treia fericire: „Primul cuvânt al lui Cristos este pentru a îmbrățișa tristețea însăși întru bucurie: «Fericiți cei ce plâng...» Și rău înțelege această vorbă cel ce nu vede în ea decât încurajarea de a plânge.” Luc Estang, *Fericirile*, 1945. Pierre Emmanuel, *Iacov*, „Fericirile”, 1970.

♦ *Muz.* César Franck, *Fericirile*, oratoriu, 1891.

FIAT

(Lat., conjunctiv, pers. a treia, de la *fieri*, „a fi făcut”: „Să se facă!”) Îngerului Gavriil*, care o vestește că va naște un fiu căruia Dumnezeu îi va da tronul lui David, Maria* îi răspunde: „Fie-mi mie după cuvântul tău!” – în Vulgata*: *Fiat mihi secundum verbum tuum* (Lc 1,26-38). Prin aceste cuvinte ea acceptă să devină mama lui Isus. → BUNA-VESTIRE.

♦ *L.&P.* Formula prescurtată *Fiat* înseamnă acceptarea voinței lui Dumnezeu; a spune „fiat”: a consimți la misiunea sau la încercarea propusă de Dumnezeu.

FIERE

(Lat. *fel*, „bilă, fiere”) Evanghelistul Matei povestește că, pe Golgota, lui Isus i s-a dat să bea vin amestecat cu fiere (Mt 27,34).

Mențiunea evanghelistului trimite la psalmul 69 („Și mi-au dat spre mâncarea mea fiere și în setea mea m-au adăpat cu oțet”). În general, supliciații erau îmbătați cu vin amestecat cu smirnă, pentru a li se ușura suferințele. Isus a refuzat.

FILACTERE

(Gr. *phylactérion*, „ceea ce ocrotește”; eb. *tefilin*, aceeași rădăcină ca *tefilah*, „rugăciune”) Cutiute cilindrice conținând suluri

mici de pergament pe care sunt scrise diferite versete biblice; evreii pioși le poartă legate la brațe și pe frunte în timpul rugăciunii, conformându-se poruncii biblice (Dt 6,8): „Cuvintele acestea... Să le legi ca semn la mână și să le ai ca pe o tăbliță pe fruntea ta.“ În Mt 23,5, Isus le reproșează cărturarilor și fariseilor că „își lăcesc filacterele“, dar nu sunt credincioși spiritului Legii lui Dumnezeu.

FILISTENI

„Popor al mării“ de origine cretană (nesemită), au năvălit în Egipt către anul 1175 î. Cr., dar au fost respinși spre Canaan, unde au întemeiat orașele Gaza, Așqelon, Așdad, Gat și Ekron (Pentapolis). Au dat numele lor acestei regiuni de coastă, nume extins apoi, sub forma lui latinizată – Palestina – la toată țara.

Având monopolul fierului (1S 13,19-20), filistenii erau bine înarmați. Au repurtat numeroase victorii asupra lui Israel în epoca Judecătorilor și la începuturile regalității (sec. XI-X î. Cr.); au reușit chiar să captureze Chivotul (Arca*) Legământului (1S 4-6).

Episodul cel mai cunoscut al luptei împotriva filistenilor este bătălia tânărului David* împotriva uriașului Goliat*. Saul* a încercat zadarnic să scuture jugul filistean și a murit în luptă, împreună cu cei trei fii ai săi (1S 31,8). David și Solomon au reușit să-i țină în frâu. Ulterior, filistenii au devenit vasalii asirienilor și ai babilonienilor, iar în cele din urmă au fost încorporați în Imperiul persan, apoi elenistic.

Civilizația lor, care a fost strălucită, a lăsat o serie de vestigii. Filistenii adorați în special trei divinități: Dagon, Astarte și Baal-Zebul.

FIRMAMENT

Termen provenit din latina *Vulgatai**. Este creat pornind de la o rădăcină care înseamnă tărie, fermitate, stabilitate. Conform Genezei, cerul* – firmamentul – asemenea unei bolți

solide, desparte apele de sus de pământ, ceea ce permite existența vieții (Gn 1,6).

FIUL LUI DUMNEZEU

În VT, Israel, la modul colectiv (Ex 4,22), precum și israeliții ca indivizi (Dt 14,1) sunt numiți „fii ai lui Dumnezeu“ (vezi și Os 2,1). Regele-mesia este și el adoptat de Dumnezeu, devenindu-i fiu (Ps 2,7; 89,27-28).

De asemenea, NT folosește această expresie pentru a-i desemna pe toți cei botezați și, într-un sens superior, pe Isus.

Evanghelia lui Ioan e străbătută de laitmotivul uniunii lui Isus cu tatăl său (vezi în 14,11). Această filiație divină, ce se situează în afara oricărui proces biologic natural, exprimă o comuniune structurală între Isus și Dumnezeu. Cei botezați devin la rândul lor fii ai lui Dumnezeu, însă prin adopțiune, nu prin firea lor; ca urmare, și ei îi pot spune: „Tatăl Nostru...“ (Mt 6,9).

Fiul lui David

Denumire a lui Isus care-l așează într-o stirpe (descendență) pământească. Evangheliștii Matei și Luca stabilesc o genealogie* a lui Isus: prin tatăl său după lege, Iosif, el s-ar trage din bărbatii făgăduinței*, Avraam și David. În Evanghelia după Marcu, Isus face o exegeză asupra lui Cristos ca fiu și Domn al lui David, dar nu afirmă explicit că el este Mesia* (Mc 12,35-37). → MOȘTE-NIRE, TATĂ.

Fiul Omului

Expresia, folosită de prorocul Daniel (Dn 7,13), se aplică unui personaj ce vine pe nori, a cărui împărăție asupra popoarelor va fi împărăția veșnică; are deci o semnificație mesianică.

Isus își dă sieși titlul de Fiu al Omului: „Fiul Omului nu are unde-și rezema capul“ (Mt 8,20), subliniind contrastul dintre condiția lui omenească și viitoarea întoarcere în atotputernicie și slavă (Mt 24, 30). → MESIA.

♦ **Lit.** Jean Grosjean, *Fiul Omului*, 1953. François Mauriac, *Fiul Omului*, 1958: meditație asupra lui Isus dedicată lui Elie Wiesel, „care a fost un prunc evreu răstignit”.

FLORII

Cu o săptămână înainte de Paște*, Isus a intrat în Ierusalim călare pe un asin; mulțimea celor sosiți pentru sărbătoare a tăiat ramuri din copacii din jur și l-a aclamat pe Isus: „Osana”! Binecuvântat este cel ce vine întru numele Domnului!” (Mt 21,1-11; Mc 11,1-11; Lc 19,28-38; In 12,12-16). Aceasta înscamnă că oamenii recunoșteau în el pe Mesia* regesc, cel așteptat de evrei.

Creștinii celebrează intrarea lui Isus în Ierusalim în Duminică Floriilor, cu o săptămână înaintea Paștilor.

♦ **Icon.** *Cristos intrând în Ierusalim în ziua de Florii*: St-Étienne d'Auxerre, frescă din criptă, sec. XI; Daphni, Grecia, mozaic din sec. XI; Duccio di Buoninsegna, sec. XIII, Siena; Friedrich Overbeck, 1824, Lübeck; Hippolyte Flandrin, 1854, St-Germain-des-Prés; James Ensor, *Intrarea lui Cristos în Bruxelles*, 1888, Anvers.

FOAMETE

Este un flagel deseori menționat în Biblie, printre cauze numărându-se: ariditatea solului, seceta, grindina, invazia lăcustelor, molimele, războaiele (Ir 14,1-6; Il 1); e o pedeapsă a cerului (Ps 105,16). În Apocalipsă, sosirea urgiilor – foamete, ciumă, război, năvala fiarelor sălbatice – anunță prăbușirea Imperiului Roman (Ap 6).

În afara perioadelor de foamete propriu-zisă, evreii au suferit de lipsa hranei în deșert, după plecarea lor din Egipt. Atunci li s-a întâmplat uneori să regrete vremea robiei, când cel puțin puteau să mănânce carne și pâine (Num 11). Prin contrast, făgăduințele lui Dumnezeu Izbăvitorul (II 2,19-26; Is 25,6) și întemeierea Împărăției* sunt traduse adeseori de Biblie prin viziuni ale belșugului. → OSPĂȚ.

FOC

Focul ocupă un loc aparte în imaginarul biblic. Apare rareori în folosirile lui curente – în cămin, în vatră, în curte sau la gătit. Ceea ce frapază imaginația evreilor este focul furtunii, admirat în dubla sa ipostază: trăsnetul care distruge și furtuna care aduce ploaia binefăcătoare.

Focul devine semn al lui Dumnezeu, decor al manifestărilor sale. Astfel, Dumnezeu a încheiat legământul cu Avraam trimițând o pară de foc (Gn 15,17). El i se arată lui Moise printr-un rug de mărăcini aprins (Ex 3,2). În pustie, merge înaintea poporului, noaptea, sub forma unui stâlp de foc (Ex 13,21). I se arată lui Isaia și lui Iezechiel în mijlocul focului. Ilie este răpit la Dumnezeu într-un car de foc (2R 2,11).

Semn al lui Dumnezeu, focul curățește necurăția: îngerul apropie un cărbune aprins de buzele tânărului Isaia, în ziua chemării sale (Is 6,6-7); Israel este curățit prin focul exilului (Is 48,10). Autorii psalmilor cunosc valoarea purificatoare a focului (Ps 26,2), la fel și cei ai Apocalipsei, care văd în foc imaginea judecării discriminatorii a lui Dumnezeu (Ap 20,9-10,14-15): focul veșnic, nestins, e menit să ardă ceea ce nu a putut fi curățit mai înainte.

Această temă, preluată din VT, apare frecvent în evanghelii.

Focul este și simbolul lui Dumnezeu care izbăvește și luminează. De Rusalii (Fp 2,1-4), ucenicii primesc un dar aparte. În odaia în care aceștia își fac rugăciunea, se aude un vuiet ca de vânt, și pe fiecare dintre ei se așează niște „limbi” ca de foc: sunt cuprinși de Duhul Sfânt și capătă darul de a vorbi în alte limbi. → GHEENA, IAD, RUSALII.

♦ **Lit.** Focul iadului este reprezentarea cea mai obișnuită a chinurilor care-l așteaptă pe păcătosul înrăit. În *Paradisul pierdut* de Milton, 1667, îngerii rebeli sunt azvârliți în „focul ce pedepsește”. Don Juan, în *Don Juan* de Molière, 1665, este ars, în cele din urmă, de un foc nevăzut și cade într-un hău din care ies flăcări mari.

Prin foc au fost trecuți și cei învinuți de erezie: în *Tragicele*. 1616 (IV, „Focuri”), Agrippa d'Aubigné evocă lungul și al martirilor protestanți.

Asemenea Sfântului Augustin, autorii francezi din sec. XVII concep harul cu fiind un foc divin care-l dezrobetește pe om de patini și dorințe, chiar și de cele mai legitime.

Atins de har, Polyeucte al lui Corneille spune: „Tu, foc divin pe care nimic nu-l poate stinge/Mă vei face s-o văd pe Pauline fără să mă tem de ea” (*Polyeucte* IV, 3. 1643). Misticii compară cu un foc în noaptea iluminarea datorată întâlnirii cu Dumnezeu: Pascal, *Cugetări*. 1670. „Memorial”.

Descriind dragostea pentru Dumnezeu, Sfântul Ioan al Crucii folosește metafora flăcării: *Flacăra vie a dragostei*, 1584. Aceeași metaforă este întrebuințată în limbajul prețios – dar și de Racine – când se vorbește despre dragostea omenească.

Iubirea pentru Dumnezeu e focul purificator care nimicește păcatul. Verlaque, *Înțelepciune*, 1881: „Dragostea mea este focul ce distruge pentru totdeauna Trupul necugetat...”

Hayim Nahman Bialik (Palestina, 1873-1934) așază sub semnul focului forța înfricoșătoare a unui Dumnezeu al ostilității, „caim și cumplit, așezat pe un tron de foc în mijlocul unei mări de flăcări. Mantia sa este purpurie, estrada îi e învăluită de jăratic roșu” (*Sulul de foc*, eb.).

◆ *Icon.* → NORI DE FOC.

FRAȚI

Cuvântul, destul de des folosit în Biblie, se aplică unor copii având același tată și aceeași mamă, dar și unor rude apropiate. În sensul acesta îi menționează Evanghelia pe frații lui Isus. Mai mult, Isus îi numește „frați” pe toți cei care, crezând în misiunea lui divină, i se alătură (Lc 8,21).

Petru se adresează celor care îi împărtășesc credința cu apelativul: „Fraților” (Fp 1,15). Această legătură frățească nu se bazează pe rudenția de sânge, ci pe înrudirea întru Spirit (Rm 8). → APROAPELE.

Deoarece toți creștinii se consideră frați prin botez, Bossuet și predicatorii creștini, până de curând, în anii din urmă, își începeau predicile cu: „Fraților...”

◆ *Lit.* *Cântarea făpturilor*, atribuită Sfântului Francisc din Assisi (sec. XIII), extinde calitatea de

frate la toate creațiile lui Dumnezeu: „Fratele meu soarele...”

François Villon, *Balada spânzuraților*, 1462: „Fraților oameni ce trăiți după noi/Nu vă împietriți inimile împotriva noastră”; criminalii osândiți de justiția omenească, amintind că toți oamenii au ieșit din Adam și din Eva, imploră mila trecătorilor.

Pentru aceleași motive, Voltaire se arată indignat de groaznicul tratament la care l-au supus albi pe negrul din Surinam, vărul lor primar (*Candide*, cap. XIX. 1754).

Albert Cohen, *O, voi, frați oameni*, 1972: prin antisemitismul lor inveterat, creștinii dovedesc că „dragostea de aproape”, fraternitatea întemeiată pe recunoașterea unui „Dumnezeu evreu”, tată al tuturor, nu e decât înșelăciune. Dar ar trebui ea măcar să nu-i urască pe cei care, în fața morții, le sunt egali.

FRÂNGEREA PÂINII

La ultima cină pe care a luat-o cu apostolii săi, Isus a frânt pâinea și le-a împărțit-o zicând: „Luați, mâncați, acesta este trupul meu” (Mt 26,26). În NT, „frângerea pâinii” desemnează adunarea la care creștinii, în amintirea acestui gest al lui Isus, își împart între ei pâinea sfințită (Fp 2,42). → CINA CEA DE TAINĂ, EUHARISTIE, MESSĂ.

FRUCT (ROD)

Termenul ebraic *peri* și cel grecesc *karpos* numesc în Biblie toate produsele comestibile ale pomilor și ale plantelor lemnoase (Gn 3,2), respectiv toate alimentele de origine vegetală (Gn 4,3). Dar acești termeni sunt întrebuințați adeseori la figurat: copiii sunt roadele pântecelor (Lc 1,42); cuvintele, roadele buzelor (Is 57,18). Faptele oamenilor își poartă roadele lor, bune sau rele (Ir 17,10).

◆ *L.&P.* A judeca *pomul după roade*, inspirat din Mt 12,33: „Căci după roade se cunoaște pomul”, înseamnă a judeca o hotărâre, o acțiune, o ideologie după rezultatele lor.

FUGA ÎN EGIPT

După o revelație nocturnă asupra intențiilor criminale ale lui Irod*, Iosif* îi duce pe

Maria și pe pruncul-Isus în Egipt, unde rămân până la moartea regelui; apoi, în urma altei revelații, îi aduce înapoi în Galileea.

Matei este singurul evanghelist care povestește această întâmplare, interpretată de unii ca un nou Exod⁸ (Mt 2,13).

◆ *Icon. Fuga în Egipt*: capiteluri sculptate la St-Lazare d'Autun, St-Andoche din Saulieu, sec. XII. În pictură: Giotto, 1305. Padova. Melchior Broederlam, sec. XIV. Dijon. Adam Elsheimer, 1609. München. Philipp Otto Runge, 1805. Hamburg. Schnorr von Carosfeld, 1828. Düsseldorf.

FULGER, TRĂSNET

Semne tradiționale ce însoțesc manifestarea majestății divine (Teofanii⁹).

Când poporul evreu a ajuns la poalele Sinaiului după ieșirea din Egipt, Dumnezeu i-a vorbit lui Moise și, sub ochii întregului popor, și-a manifestat puterea prin bubuituri de tunet și fulgere pe munte (Ex 19,16). Dar fulgerul nu e un atribut specific lui Dumnezeu, precum trăsnetul lui Jupiter; el nu este decât o expresie vizibilă, simbolică a forței sale transcendente. Nici un fenomen natural nu poate înfățișa satisfăcător prezența supranaturalului. Întâlnirea cu Ilie¹⁰ o dovedește: Dumnezeu nu s-a arătat nici în vijelie, nici în cutremur de pământ, nici în foc, ci într-o „adiere de vânt lin“ (IR 19,9 și urm.). → FOC.

G

GALILEEA

Regiune din nordul pământului lui Israel, între Mediterana și lacul Kinneret^a, cu altitudini între 500 și 1200 m. A fost teritoriul seminiilor lui Zebulon și Neftali. Războaiele și deportările au amestecat popoarele de aici, ca dovadă porecla de „Galileea neamurilor” (Is 8,23-9,1). Foarte deschisă influențelor păgâne, era privită cu dispreț de cei din Iudcea. În epoca lui Isus făcea parte din tetrarhia lui Irod Antipas^b; capitala ei era pe atunci Tiberiada.

Isus, care și-a petrecut tinerețea în Galileea, și-a recrutat apostolii de acolo (Mt 4,18); pe acele meleaguri a propovăduit Vestea cea bună. Tot acolo le-a dat întâlnire ucenicilor săi după Înviere (Mt 26,32).

GAVRIIL

(Eb., „viteazul sau omul lui Dumnezeu“.) El dezvăluie tainele lui Dumnezeu, explicându-i lui Daniel viziunile pe care le avusesse (Dn 8,16; 9,21). Îi vestește lui Zaharia nașterea lui Ioan Botezătorul și Mariei nașterea lui Isus (Lc 1,19 și 26-37). → ARHANGHEL, ÎNGER.

◆ *Icon.* Gavriil este reprezentat mai ales în *Bunele-Vestiri*: Filippo Lippi, sec. XV, Napoli. La pictorii italieni, el apare în chip de adolescent; totuși, uneori capătă trăsăturile unui bărbat impetuos (Mathias Grünewald, la Colmar). În lumea hispanică din sec. XVI și XVII, Gavriil, în costum de curte, poartă o arcebută. Miniaturile

turcești îl arată călăuzindu-l pe Mahomed în călătoria lui mistică de la Meca la Ierusalim (sec. XVI, Istanbul).

GELOS

Epitet ce i se aplică lui Dumnezeu: „Domnul Dumnezeuul tău este un foc mistuitor, un Dumnezeu gelos” (Dt 4,24); acest calificativ traduce cuvântul ebraic *qana*, care mai înseamnă și „zelos, plin de râvnă”. Gelozia e descrisă ca fiind grija bănuitoare cu care-i înconjurăm pe cei iubiți pentru a-i proteja. Această formă de dragoste a lui Dumnezeu se vădește totodată exigentă și exclusivă: ea nu tolerează infidelitatea lui Israel, ispitit de cultele idolatrice (Ir 7). → MÂNIE, RĂZBUNĂTOR.

◆ *Lit.* Racine, *Atalia*, 1691: „Unde sunt săgețile ce le aruncai, Dumnezeule Mare, în îndreptățita-ți mânia?/Au nu mai ești tu Dumnezeu cel gelos?/Au nu mai ești tu Dumnezeu răzbnărilor?” (IV, 6).

GENEALOGIE

Geneza rezumă (Gn 10,11), sub forma unei genealogii, ideea pe care o aveau cei vechi despre unitatea omenirii: toți oamenii se trag din cei trei fii ai lui Noe și se răspândesc pe fața pământului întemeind diferitele națiuni, cu limbile lor. O altă povestire introduce tema turnului Babel.

VT cuprinde numeroase genealogii, în particular la începutul primei cărți a Cronici-

lor: genealogia lui David (1Cr 2,10); rudele lui Moise și Aaron (Num 3,14). Cartea lui Rut subliniază că aceasta, o străină, este străbuna lui David (Rt 4,18-22). → BOOZ.

În NT, Matei își începe evanghelia cu o genealogie a lui Isus, pornind de la strămoșul său Avraam; Luca merge până la Adam (Mt 1,1 și Lc 3,23-38). Doar puține nume se regăsesc pe ambele liste.

◆ *Lit.* Rabelais, *Pantagruel*, 1542, cap. 1, parodiază genealogiile antice. Ascendența eroului său este anterioară potopului, dar, după cum se întreabă ironic autorul: „Cum se poate să fie așa, de vreme ce în timpul potopului a pierit toată lumea?”

Într-un cu totul alt registru, Péguy, în *Victor-Marie, Conte Hugo*, 1910, meditează asupra genealogiei descendente a lui Matei și asupra genealogiei ascendente a lui Luca, ce merge de la Isus la Adam. El se amuză încercând să descopere în ce măsură a respectat Dumnezeu legile eredității omenești în Întruparea fiului său: „Trebuie s-o mărturisim: șirul strămoșilor lui Isus este înspăimântător. Puțini oameni, alți oameni, au avut poate atâția strămoși criminali, și încă atât de criminali, îndeosebi atât de carnal criminali. În parte, acest lucru dă Întrupării întregul ei preț.” → ÎNTRUPARE.

GENEZA (FACEREA)

(Gr. *genesis*, „origine”). Prima carte din Pentateuc* (*Tora*) și din Biblie. Geneza este un vast ansamblu de texte ce povestesc felul cum și-a creat Dumnezeu un popor pentru a-i fi martor între toate neamurile.

Prima parte se referă la originile universului și ale omenirii (creațiunea*, raiul* și ispitirea*, potopul* și povestea lui Noe*, turnul Babel*).

Partea a doua constituie povestea originilor lui Israel: istoria patriarhilor (Avraam*, Isaac*, Iacov) și a lui Iosif*. Este vremea făgăduințelor lui Dumnezeu, a pregătirii poporului ce se va naște din Exod.

Alcătuirea cărții Facerii (Geneza) a durat mult timp, încheindu-se abia după exil. Întâmplările din vechime, transmise mai întâi oral, mereu actualizate, au fost întretesute spre a se obține forma finală.

Textul nu trebuie citit ca o expunere istorică, ci mai degrabă ca afirmarea voinței și a intenției lui Dumnezeu în vremea oamenilor – lucru valabil mai ales pentru prima parte. Autorii au preluat unele elemente (poto, turnul Babel etc.) din tradițiile politeiste ale Orientului Apropiat, dar acestea nu sunt decât cadrul în care se exprimă credința într-unul Dumnezeu, Dumnezeul unic, creatorul cerului și al pământului. → CREAȚIUNE.

GHEDEON

Al cincilea dintre cei doisprezece judecători menționați în cartea Judecătorilor* (vezi Jud 6-8). Originar din neamul lui Manase, este trimis de Dumnezeu pentru a-l dezrobi pe Israel de asuprirea madianiților (trib nomad din ținutul Sinai). Luptător al lui Yahve împotriva lui Baal*, al cărui altar îl nimicește, el poartă un adevărat război sfânt, căci însuși Dumnezeu îi aduce biruința.

Ghedeon are înțelepciunea de a refuza tronul regal ce îi este atunci propus; va muri îndestulat și respectat, înconjurat de cei 70 de fii.

Din nefericire, după moartea lui, în timpul domniei fiului său Abimelec, Israel se va reîntoarce la idolatrie.

GHEENA

(Eb. *Ge-Hinnom*.) Râpă la sud de Ierusalim. Acolo se afla „locul arderii”, al sacrificării unor copii prin foc, după un rit canaanean condamnat violent de Biblie (Lv 18,21; 2R 16,3; 21,6 etc.). Numele a ajuns să desemneze locul de tortură, ba chiar însăși tortura păcătoșilor după moarte: „Șerpi, pui de vipere, cum veți scăpa de osânda gheenei?” exclamă Isus (Mt 23,33). → IAD (INFERN).

◆ *L.&P.* Acolo va fi plângerea și scrâșnirea dinților: așa vorbește Isus despre locul unde, la sfârșitul lumii, vor fi azvârliti toți făptuitorii de fărădelegi (Mt 13,42). În vorbirea curentă, amenințarea cu gheena înseamnă un avertisment pentru cei răi.

GHETSEMANI

(Aram., „teasc de măslina“.) După Cina cea de Taină*, Isus și apostolii s-au dus într-o grădină împrejmuită de la marginea Ierusalimului, la poalele Muntelui Măslinilor: grădina Ghetsemani. → AGONIE (A LUI ISUS).

GIULGIU

Pânză folosită pentru a înveli fața unui mort; prin extensie, lințoliu.

La punerea în mormânt, fața lui Isus a fost acoperită cu un giulgiu. → FAȚĂ.

GOG

Personaj identificat uneori cu Gyges, rege în Lydia. Pentru Iezechiel (38-39), acest „prinț din Magog“ este tipul cuceritorului barbar venit din Nord. Într-o viziune apocaliptică, prorocul descrie bătălia crâncenă pe care Gog o va purta împotriva poporului lui Dumnezeu și vestește pacea veșnică ce va urma după înfrângerea lui.

În NT, Gog și Magog sunt doi regi, simboluri ale neamurilor păgâne ce luptă împotriva cetății lui Dumnezeu (Ap 20,7-10).

GOLGOTA

(Aram., „căpătână“.) Locul unde a fost răstignit Isus, aflat pe atunci în afara zidurilor cetății Ierusalimului. → CALVAR, PATIMI, RĂSTIGNIRE.

GOLIAT

În cursul luptei dintre filistenii și armata lui Saul*, uriașul Goliat, purtând platoșă de aramă, lansează o provocare israeliților. Tânărul păstor David, care se ridică împotriva lui în chip de luptător al lui Dumnezeu, îl răpune cu o lovitură de piatră pornită dintr-o praștie, apoi îi taie capul, consfințind astfel biruința lui Israel (1S 17,4 și urm.). → DAVID.

GOYIM

Pluralul ebraic *goyim* desemnează neamurile păgâne, implicând o nuanță de dispreț. Traducerea grecească a Septuagintei* transcrie: *ethnikoi*, iar Vulgata*: *gentiles*, adică „neamuri, națiuni“.

GRĂUNTE

„Dacă grăuntele de grâu nu cade în pământ și nu moare, rămâne singur; dacă moare, poartă multă roadă. Cel ce își iubește sufletul îl va pierde, iar cel ce își urăște sufletul în lumea aceasta îl va păstra pentru viața veșnică“ (In 12,24). Isus își compară moartea cu cea a grăuntelui ajuns în pământ, care aduce apoi o recoltă bogată.

♦ Lit. André Gide, *Dacă grăuntele nu moare*, 1926.

H

HALLEL

(Eb., „laudă“.) *Hallel* este un ansamblu de psalmi de laudă recitați la anumite sărbători, mai ales micul *Hallel*, psalmii 113-118, și marele *Hallel*, psalmul 136. Isus și apostolii săi, la sfârșitul Cinei celei de Taină*, au intonat un asemenea cântec de slavă (Mt 26,30; Mc 14,26).

HAM

Cel de-al doilea fiu al lui Noe* și tatăl al lui Canaan. După potop, Noe, om al pământului, a răsadit viță de vie. Într-o zi, îmbătându-se, s-a dezgolit în somn. Ham i-a văzut goliciunea și a făcut haz de aceasta în fața fraților săi, Sem* și Iafet. Cei doi l-au învelit pe tatăl lor cu o haină. Când s-a trezit și a aflat ce se întâmplase, Noe l-a blestemat pe Ham și pe fiul acestuia: „Blestemat fie Canaan! Robul robilor să fie la frații săi!“ (Gn 9,25). În sec. XIX, unii au considerat că Ham stă la originea rasei negre, justificându-și rasismul prin preținse argumente biblice.

♦ **Lit.** „Fiul cu râsul infam“: Victor Hugo, în *Sfârșitul lui Satan*, 1886, îl socotește pe Ham strămoșul lui Nimrod*, legendarul întemeietor al dinastiei babiloniene și „cel dintâi rege din domnia sabiei“.

HAOS

Poemul Facerii (Geneza) descrie pământul creat de Dumnezeu mai întâi ca „netoc-

mit și gol“, în eb. *tohu wabohu*, de unde vine „tohu-bohu“. Acest pustiu înconjurat de întuneric este Haosul (Gn 1). Cuvântul însuși aparține vocabularului grecesc, opunând Haosul și Cosmosul, adică lumea fără formă și lumea organizată ce va ieși din ea. → CREAȚIUNĂ.

♦ **L.&P.** Termenul „tohu-bohu“ a intrat în limbajul curent (n. tr.: francez) pentru a desemna o mare dezordine.

♦ **Lit.** Să semnalăm, printre călătoriile fanteziste ale lui Pantagruel, trecerea lui prin insulele Tohu și Bohu: Rabelais, *Quart Livre* (A patra carte despre Pantagruel), 1552.

HAR (GRATIE)

(Lat. *gratia*, „favoare, har, iertare, recunoștință“.)

Rugăciunea de mulțumire: rugăciune ce exprimă lauda și recunoștința pentru darul primit. → EUHARISTIE, MAGNIFICAT.

Harul: În NT, cuvântul har (gr. *charis*) rezumă și caracterizează era cea nouă instaurată prin venirea lui Isus Cristos, în opoziție cu vremea vechiului Legământ, dominată de Lege (Rm 6,14; In 1,17). Harul este un dar de la Dumnezeu care le cuprinde pe toate celelalte. Încă din VT (cf. eb. *hesed*), a dărui și a ierta, a-și răspândi dragostea, bunătatea, binecuvântările reprezentau gesturi făcute de Dumnezeu. Venirea lui Isus Cristos arată până unde merge generozitatea divină: până la a-l dărui pe propriul

său fiu (Rm 8,32), asupra căruia harul, adevărul (vezi In 1,17), dreptatea³ se revarsă din belșug, ca și asupra Mariei, cea „plină de har“ (Lc 1,28).

În teologia creștină, harul este un dar al lui Dumnezeu care le îngăduie oamenilor să ia parte la viața lui cât timp trăiesc, dar și după moarte. De-a lungul secolelor, în comunitățile creștine s-au purtat dezbateri înverșunate în legătură cu harul.

În sec. XVI, Erasm și Luther se despart în privința problemei mântuirii. Pentru umanistul olandez, omul ia și el parte la propria-i mântuire: *De libero arbitrio*, 1524, câtă vreme Luther pretinde că mântuirea este numai și numai un dar al lui Dumnezeu, „o mântuire prin har“: *De servo arbitrio*, 1525. Calvin, în *Instituția Religiei Creștine*, afirmă că Dumnezeu, în libertatea-i suverană, acordă harul lui celor pe care vrea să-i mântuiască, refuzându-l celorlalți, care vor fi osândiți⁴. Aceasta este doctrina predestinării, declarată eretică de Biserica Catolică.

În sec. XVII, în Franța, dezbaterea asupra harului devine și mai aprinsă, opunându-i pe janseniști și pe iezuiți. Geniul lui Pascal, care a intervenit în dispută de partea janseniștilor, a dat o strălucire durabilă acestei dezbateri teologice. Janseniștii susțineau ideile din *Augustinus*, publicat în 1640 de către Jansenius, episcop de Ypres: după ei, harul nu este dăruit tuturor oamenilor; Dumnezeu, în deplina lui libertate, poate să li-l refuze chiar și dreptilor⁵, iar Isus n-a murit decât pentru mântuirea unui mic număr de aleși⁶ (aceasta înseamnă, fără îndoială, brațele în formă de „V“ – și nu larg desfăcute – ale lui Isus în crucifixurile de inspirație jansenistă).

La rândul lor, iezuiții, și mai cu seamă iezuitul spaniol Molina, susțineau un punct de vedere mai puțin lipsit de speranță: fiecare creștin, dacă practică însușește de credință sfintele taine, rugăciunea și virtuțile, poate să merite harul lui Dumnezeu și să fie

mântuit. Molinismul voia astfel să împace teza libertății omului cu aceea a eficacității atotputernice a harului dumnezeiesc.

Între janseniști și iezuiți, tomisti (dominicanii, discipoli ai Sfântului Toma d'Aquino) apărau o poziție de mijloc: Dumnezeu le dăruiește tuturor oamenilor un har îndestulător, dar numai unora le dă harul eficace necesar pentru ca harul îndestulător să-și arate roadele. Pascal avea de ce să ironizeze acest har îndestulător care nu e totuși de ajuns!

În spatele acestor dezbateri între experți – începute de fapt încă din sec. V d. Cr. între Augustin și Pelagius, continuate în sec. XVIII în polida bulei papale *Unigenitus* (1713) care condamna doctrina jansenistă – se punea, pentru creștini, o întrebare gravă: cum să împaci, în străduința pentru mântuire, libertatea umană cu atotputernicia divină?

◆ *Lit.* Sfântul Augustin, *Mărturisiri*, 398. Jean Calvin, *Instituția Religiei Creștine*, 1541. Pascal, *Provincialele*, serisoarea IV, 1657. John Bunyan (scriitor mistic englez), *Afluxul Harului*, 1666, și *Călătoria Pelerinului*, 1684. Paul Claudel, *Cinci mari ode*, 1913. „Muza care este harul“: dialogul poetului cu muza care, puțin câte puțin, devine har.

◆ *Cin.* Eroii filmului lui Robert Bresson, până și în agonie, sunt deschiși harului, ca preotul din Ambricourt: *Jurnalul unui preot de țară*, 1950, după Georges Bernanos.

HARISMĂ

(Gr. *kharisma*, de la *kharis*, „har“.) Cuvântul utilizat mai ales de apostolul Pavel⁷: Israel a primit darurile lui Dumnezeu (harisme) care „nu se pot lua înapoi“, fiind date pentru totdeauna (Rm 11,29); pentru creștini, acest dar neprețuit este „viața veșnică întru Cristos Isus“ (Rm 6,23).

Cuvântul are și un sens mai restrâns: „Fiecare a primit de la Dumnezeu darul lui“ (1Co 7,7). „Darurile sunt felurite, dar e același Duh“ (1Co 12,4). Toate sunt oferite „spre folos“ (1Co 12,7).

Unele grupuri religioase acordă astăzi mare importanță unor harisme (darul tămăduirii, darul limbilor) cunoscute de creștinii din Corint. În ceea ce-l privește pe Sfântul Pavel, el insistă asupra milosteniei (dragostei), cea mai importantă dintre toate harismele (1Co 12,31; 13,8).

HERUVIM

Creaturi mitologice provenite din cultura babiloniană, heruvimii sunt reprezentați susținând tronul lui Dumnezeu (Ps 80,2; 99,1), trăgându-i carul (Ex 25,20) sau purtându-l în spate (Ps 18,11); de asemenea, apar pe capacul Chivotului (Ex 25,20).

În iconografia Evului Mediu, sunt pictați în albastru pentru a simboliza cerul; fiecare dintre heruvimi are câte patru aripi. Tradiția creștină îi așează în rândul îngerilor*.

♦ *Lit.* Cântecul lui Roland, sec. XII: la moartea lui Roland, Dumnezeu „îl trimite pe îngerul său heruvim (Rafail) și pe Sfântul Mihail al Primejdiei; îi însoțește și Sfântul Gavril. Ei duc sufletul contelui în Paradis” (strofa CLXXVI).

HOLOCAUST (ARDERE DE TOT)

(Gr. *holos*, „tot, întreg” și *kausis*, „acțiunea de a arde”.) Holocaustul reprezintă sacrificarea unui animal (taur, miel, pasăre) consumată în întregime pe altar – ritual descris de Levitic (Lv 1). Este mai cu seamă un sacrificiu expiator. Cuvântul o desemnează uneori chiar pe victimă însăși.

În zilele noastre, termenul se folosește curent pentru a numi exterminarea evreilor de către naziști, dar mulți preferă înlocuirea lui cu *șoah*²: catastrofă. → DREPT, IOV.

♦ *Lit.* Samuel Joseph Agnon, *Focul și Lemnul*, sec. XX. Nelly Sachs, *Rugul enigmelor*, 1967.

♦ *Cin.* Marvin Chomsky, *Holocaust*, 1979.

HOLOFERN

General al lui Nabucodonosor*. În cursul unei expediții la vestul regatului asirian, el amenință Iudeea (Idt 4,7). Pe când are loc asediul Betuliei, Iudita* reușește să-i taie capul, datorită credinței, a șireteniei și a îndrăzneții ei (Idt 13,6-10).

IACOV

(Dublă etimologie bazată pe un joc de cuvinte – populară: *aqeb*, „care vine din urmă, care înlocuiește”; savantă: din ebraicul *ya'aqob-el*, însemnând, fără îndoială, „Doamne ajută”) Fiu al lui Isaac* și al Rebecăi*, frate geamăn cu Esau* (Isav), născut ținând în mână călcâiul fratelui său, Iacov îi ia locul acestuia cumpărându-și dreptul de întâi-născut numai cu un blid de linte (Gn 25,29-34), apoi obținând prin înșelătorie de la tatăl său, care orbise, binecuvântarea cuvenită fiului celui mai mare (Gn 27,1-40).

Ca să scape de mânia lui Esau, pleacă în Mesopotamia; pe drum, aflându-se la Betel, vede în vis o scară pe care urcă îngerii ce-l slujesc pe Dumnezeu; atunci Domnul îl binecuvântează și îi promite o descendență numeroasă (Gn 28,10-20). Unchiul său Laban îl ia ca slujbaş pentru șapte ani, dar îl înșeală dându-i-o de soție pe fiica sa Lia, când Iacov voia să se însoare cu Rahila, cealaltă fiică. Astfel, trebuie să mai slujească încă șapte ani ca să o ia de soție pe cea râvnită; în următorii șase ani se îmbogățește în dauna unchiului său. Pe drumul de întoarcere, Iacov înfruntă un necunoscut (Gn 32,25-31) în care-l recunoaște pe Dumnezeu: acesta îl binecuvântează și îi schimbă numele în Israel*, „biruitorul lui Dumnezeu”. Apoi Iacov se împacă, în fine, cu Esau.

Spre sfârșitul vieții, Iacov emigrează în Egipt din pricina foametei și îl regăsește pe fiul său Iosif*. Înainte de a muri, îi binecuvântează pe cei doisprezece fii ai săi (Gn 49,1-28), strămoșii eponimi ai celor douăsprezece neamuri ale lui Israel.

În istoria patriarhilor, Iacov este considerat omul șireteniei: totuși, se crede că violența îl ajută numai pentru că el e cel pe care libera voință divină îl preferă lui Esau, el fiind cel căruia Dumnezeu îi reînnoiește promisiunile făcute lui Avraam.

◆ *Lit.* Agrippa d'Aubigné, *Tragiccele*, 1616 (I, „Suferințe”): partidul catolic și partidul protestant care-si sfâșie mama, Franța, sunt asemenea lui Esau și Iacov certându-se „pentru sfârcurile hrănitoare”; Iacov, alesul lui Dumnezeu, reprezintă partidul protestant. Lamartine, *Noile Meditații poetice*, 1823, „Duhul lui Dumnezeu”: lupta lui Iacov cu îngerul. Norge, *Bucuria în suflete*, 1941, „Iacov și îngerul”. Thomas Mann, *Iosif și frații săi*, 1943: aici Iacov este, fără îndoială, sprijinit de harul divin, dar dragostea nemăsurată pentru Iosif, pe care-l coplescește cu daruri în dauna celorlalți fii, va fi sursă de conflicte între descendenți.

Pierre Emmanuel, *Iacov*, 1970: dincolo de figura biblică a lui Iacov, poetul își urmează căutarea sensului, a înțelesului. Elie Wiesel: „Iacov sau lupta cu noaptea” constituie o parte din *Celebrații biblice*, 1975.

◆ *Icon.* *Întâlnirea lui Iacov cu Rahila*: Luca Giordano, sec. XVII. Lausanne; William Dyce, sec. XIX. Leicester; Josef von Führich, 1836, Viena. *Visul lui Iacov*: Școala de la Avignon, 1490, Avignon; José de Ribera, 1639, Madrid; William Turner, sec. XIX. Londra. *Lupta lui Iacov cu*

Îngerul: Salvator Rosa, sec. XVII, Derbyshire; Delacroix, 1862, St-Sulpice, Paris. Jacopo Bassano, *Întoarcerea lui Iacov*, 1565, Veneția. Gauguin, *Viziunea după Predică*, 1888, Edinburg. Ford Maddox Brown, *Cămașa colorată*, sec. XIX, Liverpool.

◆ **Muz.** Arnold Schönberg, *Scara lui Iacov*, oratoriu, 1917.

Iacov cel Mare: fiul lui Zevedei, fratele mai mare al lui Ioan, ca și acesta unul dintre cei doisprezece apostoli*, ca și acesta supranumit Boanergheș, adică „fiu al tunetului“. Împreună cu Petru și cu Ioan, a fost prezent la evenimente importante din viața lui Isus: Schimbarea la Față* (Mt 17,1), învierea fiicei lui Iair* (Lc 8,40-56), agonia în grădina Ghetsemani (Mt 26,37).

Iacov a murit ca un martir*, decapitat către anul 41 d. Cr. din ordinul lui Irod Agripa I (Fp 12,2). După Matei și Marcu, Isus însuși îi prevestise această moarte care urma să-l unească de-a pururi cu el, când Iacov și fratele lui avuseseră îndrăzneala de a-i cere să fie așezați unul de-a dreapta, celălalt de-a stânga lui, în slavă (Mc 10,35-40). Conform unei legende, Iacov cel Mare ar fi evanghelizat Spania; el este cinstit îndeosebi la Sfântul Iacov din Compostella.

Iacov fiul lui Alfeu: unul dintre cei doisprezece apostoli* (Mc 3,18).

Iacov cel Mic: este adesea confundat cu Iacov fiul lui Alfeu. De fapt, Iacov cel Mic, rudă cu Isus, fiul lui Cleopa și al Mariei, una dintre sfintele femei*, nu se numără printre cei doisprezece apostoli*; el nu a fost nici măcar ucenic al lui Isus în timpul vieții acestuia. Dar după aceea a devenit conducătorul „iudeo-creștinilor“ și a jucat un rol de prim rang în comunitatea din Ierusalim, îndeosebi cu ocazia controverselor asupra necesității de a le impune circumcizia păgânului convertit (Fp 15,13-21).

I se atribuie Epistola lui Iacov, prima epistolă catolică (vezi Biblia catolicilor, p. 14), atribuire contestată astăzi. După

spusele istoricului Josephus Flavius (37-100 d. Cr.), a fost ucis cu pietre în anul 62.

IAD (INFERN)

(Lat. *infernum*, de la *inferum*, „cel de dedesubt, de jos“.) În cosmologia evreiască, sălașele de dedesubt, numite *șeol**, sunt partea inferioară a universului.

Inițial, VT vorbește despre iad ca despre „locul de întâlnire al tuturor muritorilor“ (Iv 30,23), fiind așadar sălașul morților. Evreii își imaginează supraviețuirea lor acolo într-o „umbră de existență“, într-o lumină care seamănă cu cea a nopții. Soartă a tuturor oamenilor, pentru ei *șeol*-ul nu este obiect de revoltă, dacă se ajunge acolo după o viață îndelungată: în acel loc îți poți întâlni strămoșii. Conotații dramatice apar abia atunci când iadul înghite un om în plină putere, „la amiaza zilelor“ sale (Is 38,10).

Dar în decursul timpului, această concepție despre *șeol* se modifică: din lăcaș propriu-zis al morților, el devine loc de pedeapsă pentru sufletele rele. Isaia îl amenință cu *șeol*-ul pe regele Babilonului: „În iad s-a pogorât mărirea ta, în cântecul harfelor tale. Sub tine se vor așterne viermii, și viermii vor fi acoperământul tău“ (Is 14,11).

Imaginile Sodomei și Gomorei* mistuite de foc (Gn 19,23) sau a Tofetului în valea gheenei, devenită loc al groazei, schimbă puțin câte puțin ideea pe care și-o formaseră evreii despre *șeol*: sălașul morților devine loc al pedepsei eshatologice*, al unor chinuri atroce. În paralel apare ideea unei răsplătiri a celor dreți și a unei învieri (2M 12,43; Int 3,1-10). Evangheliștii n-au făcut altceva decât să preia imaginile cele mai înspăimântătoare din stilul profetic. Predicatorii și artiștii le-au asigurat marea răspândire de mai târziu. → COBORÂREA LUI ISUS LA IAD.

◆ **Lit.** Împărăția a lui Satana și a osândiților, iadul este tărâmul de dincolo evocat în *Visul despre iad* de Raoul de Houdenc, lungă povestire datând de

la începutul sec. XII, precum și locul chinurilor descris de Dante în prima parte a *Divinei Comedii* (*Infernul*) (1307-1321), sumă poetică a spaimelor umanității medievale. Aici, geografia Infernului e alcătuită din nouă cercuri, împărțite la rândul lor în zone și gropi, unde se dezlanțuie uraganele, flăcările, urșii și șerpii. Pentru Agrippa d'Aubigné, în *Tragicile*, 1616 (VII, „Judecata”), iadul constituie locul pedepsei veșnice: „...Din iad nu iese/Decât imposibila sete de imposibila moarte.”

Baudelaire situează iadul chiar în om, el fiind păcatul în care omul se afundă fără speranță. Rimbaud, cel din *Un anotimp în iad*, 1873 („Carnetul meu de osândire”), și-a făurit un iad mental sub influența. În același timp iubită și detestată, a Satanei: „Cu să o gâtuie, pe orice bucurie am sărit cu saltul surd al fiarei sălbatice.” În *Frații Kurumazov* de Dostoievski, 1880, stăruelul Zosima deține iadul drept „suferința de a nu mai putea iubi”. După Nerval, *Aurelia*, 1855, nebunia ar fi un fel de coborâre în infernul din interiorul minții proprii.

Realitatea exterioară poate deveni cu înșuși iadul. Astfel este închisoarea Châtelet, unde a fost întemnițat Marot; *Iadul*, 1539; astfel sunt orașele moderne pe care le descrie Aragon în *Romanul neterminat*, 1956, ori *Primul cerc* (aluzie la *Infernul* lui Dante) al universului penitenciar sovietic înfățișat de Soljenițin.

◆ **Icon.** Iadul este reprezentat în *Judecățile de Apoi**, Auguste Rodin s-a inspirat din *Divina Comedie* pentru *Poarta iadului*, care n-a fost niciodată terminată.

IAIR

Una dintre persoanele de vază din Capernaum, tatăl unei fete care moare la vârsta de 12 ani. La rugămintea lui Iair, Isus reînvie fetița (Mt 9,18-19; 23-26).

◆ **Icon.** *Învieria fiicei lui Iair*, sarcofag la Arles și Latran, sec. IV; mozaic la Monreale, sec. XII; Rembrandt, desen în peniță, 1632, Rotterdam.

ICOANĂ

(Gr. *eikon*, „chip, portret”) Imagini pictate ale lui Cristos*, ale Fecioarei Maria*, ale îngerilor și sfinților, icoanele fac obiectul unui cult privat și deopotrivă liturgic în bisericile orientale. Ele au fost autorizate în mod solemn la conciliul din Niceea II, în

anul 787. Venerația (rugăciune, candelă, sărutare) nu se adresează obiectului, ci prototipului, adică făpturii reprezentate, cu care credinciosul comunică prin privire.

Iconoclastism: mișcare de protest manifestată prin distrugerea imaginilor religioase în Imperiul bizantin (sec. VIII și IX).

◆ **Icon.** Icoanele sunt pictate după reguli foarte stricte, dar nu pretind vreo asemănare. *Fecioara din Vladimir*, sec. XII, Moscova. *Sfânta Față*, sec. XIII, Moscova. *Fecioara și Cristos Răscumprătorul*, sec. XIV, Ohrid. Andrei Rubliov, *Treimea*, 1425, Moscova. *Nașterea lui Isus*, sec. XVI, Moscova. *Cristos urhieru între Fecioara și Ioan Înainte-Mergătorul*, sec. XVI, Sofia. *Sfintele Femei la Mormânt*, Școala din Nord, sec. XVII.

◆ **Cin.** Andrei Tarkovski, *Andrei Rubliov*, 1967.

IDOL

Termenul grecesc *eidolon* numea o reprezentare oarecare, materială sau imaginativă. A sfârșit prin a însemna o imagine înfățișând o divinitate căreia i se aduce un cult (sacrificiu, libație, tămâiere) ca și cum ar fi ea înșuși acea divinitate.

Textele biblice (Exodul, Deuteronomul) au îndepărtat cu scârbă imaginile* sacre ale zeilor străini, dar și pe cea a lui Dumnezeu, ca vițelul de aur (sau mai curând taurul de aur) adoptat de poporul lui Israel atunci când Moise era pe Muntele Sinai (Ex 32). Lupta împotriva idolilor este o temă îndrăgită a prorocilor (Is 40,19-20; 44,9-20; Ir 10,1-5).

◆ **L.&P.** *Închinătorii la vițelul de aur*. Astăzi, expresia îi desemnează pe cei care divinizează banul.

◆ **Lit.** Tertulian, în *Despre idolatrie*, începutul sec. III, se ridică violent împotriva celor mai mici concesii făcute obiceiurilor păgâne. Minucius Felix, *Octavius*, sec. III: dialog între un păgân și un creștin; autorul își bate joc de idolii păgâni, care iau ochii numai grație talentului artiștilor.

Calvin, *Tratat despre relicve*, 1543, condamnă idolatria ce s-a strecurat, după părerea lui, în cultul catolic o dată cu închinarea la chipuri și moaște. Corneille, *Polyeucte*, 1643: tânărul păgân Polyeucte, abia botezat, fuge să dărâme idolii, acești „zei din piatră sau din lemn”.

În cea de-a treia mare odă, „Magnificat”, 1907, Claudel îi mulțumește lui Dumnezeu pentru că l-a scăpat de idolii care sunt ideologiile – Dreptatea, Progresul, Adevărul, Divinitatea, Umanitatea, Legile Naturii, Arta, Frumusețea – convingându-l să se închine numai și numai lui Dumnezeu. Pierre Emmanuel, *Tu*, 1978, „Taurul de aur”.

◆ **Muz.** Charles Gounod, *Faust*, 1859: Mefisto, deghizat în nobil, cântă într-o tavernă cântecul vițelului de aur.

IEFTAE

Ieftae Galaaditul a fost unul dintre cei doisprezece judecători* ai lui Israel. Cartea Judecătorilor ne spune că, după biruința sa asupra amoniților, a trebuit, pentru a respecta legământul, s-o jertfească pe fiica sa prin ardere de tot (holocaust*). În mod curios, naratorul nu pare a condamna acest sacrificiu omenesc, deși un asemenea act era interzis categoric de Lege*; povestirea caută mai ales să explice, printr-un rit de doliu, o sărbătoare canaaneană* (Jud 10,6-12,7).

◆ **Lit.** Vigny, *Poeme antice și moderne*, „Fata lui Ieftae”, 1837: Vigny pune sub acuzare pe Dumnezeu și „cruzimea” sa.

◆ **Icon.** Fiica lui Ieftae, capitel de la Vézelay, sec. XII; Lucas din Leyda, sec. XVI, Rotterdam; Simon Vouet, tapiserie de la Gobelins, 1627; Antoine Coypel, 1711, Laon; Degas, sec. XIX, Smith College.

◆ **Muz.** Giacomo Carissimi, *Ieftae*, oratoriu, 1656. Haendel, *Iefta*, oratoriu, 1752.

IEHOIADA (IOAD)

Mai-marele preoților din Ierusalim, Iehoiada (sau Ioad) a condus o revoltă împotriva Ataliei* și l-a proclamat rege pe tânărul Ioas*, moștenitorul regatului (2R 11).

◆ **Lit.** Racine, *Atalia*, 1691.

IEHOVA

Nume creat pornind de la consoanele numelui divin YHVH (care, din respect, nu era pronunțat) și de la niște vocale ce amintesc, mai mult sau mai puțin, de cuvântul

Adonai (Domnul). → TETRAGRAMĂ, YAHVE/IAHVE.

◆ **Lit.** Prin acest nume îl desemnează mai ales Lamartine și Victor Hugo pe Dumnezeu al Vechiului Testament*. Lamartine, *Armonii poetice și religioase*, 1830, „Iehova sau ideea de Dumnezeu” (Armonia a opta). Victor Hugo: în poemul „Nomen, numen, lumen” (*Contemplații*, VI), scris în 1855, cele șapte litere ale numelui „Iehovah” devin „cei șapte aștri uriași ai negrului septentrion”.

IEREMIA

Născut în jurul anului 650 î. Cr. într-o familie sacerdotală din Anatot, un sat de lângă Ierusalim, Ieremia își exercită ministerul între 627 și 587, într-una dintre perioadele cele mai întunecate ale istoriei Ierusalimului; el a văzut sosirea babilonienilor, distrugerea orașului, incendierea Templului, plecarea în robie – pe scurt, nimicirea a tot ceea ce simboliza religia și speranța lui Israel.

Viața personală a lui Ieremia a fost marcată și ea de suferință, iar cartea lui este o mărturie foarte emoționantă în acest sens.

Ieremia se ridică împotriva idolatriei și a corupției morale. Prin cuvinte și acțiuni simbolice, el atacă falsele certitudini nestrămutate – cult, templu, circumcizie – și vestește nenorocirea.

Deoarece cuvintele sale nu au plăcut, a fost prins și supus la cazne (Ir 26). Cu ajutorul scribului Baruh, a început să transmită mesaje scrise (Ir 36). Atunci a fost momentul când, proroc plin de înțelepciune, și-a scris plângerile, neconținând să-și afirme credința în Dumnezeu (Ir 19,7-18).

La cucerirea Ierusalimului, în anul 587, Ieremia a fost luat cu sila în Egipt, unde și-a scris ultimele profeții.

Lui Ieremia i-a fost atribuită în mod eronat cartea Plângerilor, ansamblu de cinci tânguiuri la ruinele Ierusalimului.

◆ **L.&P.** *Ieremiade*: lamentații neconținute. Numele vine de la cartea Plângerilor (Lamentațiilor), greșit atribuită lui Ieremia.

◆ **Lit.** Robert Garnier, *Evreicele*, 1583: profetul care intervine în actul I ca să implore îndurarea lui Dumnezeu și în actul V ca să relateze cumplitul deznodământ al revoltei lui Sedechia, regele Ierusalimului, împotriva lui Nabucodonosor, regele Asiriei (sec. VI î. Cr.), nu este altul decât profetul Ieremia din Biblie. La sfârșit, el vestește zile mai bune pentru Ierusalim și venirea lui Mesia². Stefan Zweig, *Ieremias*, 1918.

◆ **Icon.** Profetul Ieremia, statuie la Moissac, sec. XII. Claus Sluter, *Fântâna prorocilor*, Dijon, 1404. Rembrandt, *Ieremia plânge la ruinele Ierusalimului*, 1630, Amsterdam.

◆ **Muz.** Igor Stravinski, *Threni, id est lamentationes Ieremias prophetas*, 1932. Leonard Bernstein, *Jeremiah symphony*, 1942.

IERIHON

Oraș situat la cea mai joasă altitudine din lume (300 m sub nivelul Mediteranei). Ierihonul se află la 35 km nord-est de Ierusalim, la nordul Mării Moarte, într-o oază vestită pentru fertilitatea ei. Săpăturile arheologice au atestat existența a 17 așezări succesive pe acel loc, începând din mileniul VII, ceea ce face din Ierihon și unul dintre cele mai vechi orașe.

În cartea lui Iosua se arată că cetatea a început să se dărâme la sunetul trâmbițelor din corn de berbec (*șofar*-ul din ceremoniile liturgice) și al strigătului de război scos de poporul lui Israel în timp ce Chivotul (Arca³) Legământului era purtat în procesiune în jurul orașului asediat (Ios 6). Iosua a aruncat anatema⁴ asupra cetății și i-a măcelărit pe locuitori, lăsând-o în viață numai pe prostituata Rahab, care le găzduise pe iscoadele lui Israel (Ios 2,1-21).

Istorie tipică de război sfânt și totodată povestire liturgică, acest text nu este confirmat de arheologie, întrucât nu s-a găsit nici o urmă a vreunei distrugerii a Ierihonului în jurul sec. XIII î. Cr.

Oricum, orașul a fost reconstruit de Ahab în sec. IX, apoi fortificat în sec. III, în vremea Macabeilor⁵. Irod și-a clădit acolo un palat.

Isus s-a oprit adesea la Ierihon: e locul unde a vindecat doi orbi, l-a împăcat cu Dumnezeu pe Zaheu⁶ vameșul (Lc 19,1-9); pe drumul dintre Ierusalim și Ierihon plasează Isus acțiunea din parabola „bunului samaritean” (Lc 10,30).

◆ **Icon.** Căderea zidurilor Ierihonului este reprezentată în mozaic la Santa Maria Maggiore, Roma, sec. IV. Lorenzo Ghiberti, basorelieu în bronz, ușa baptisteriului din Florența, sec. XV. Miniatură de Jean Fouquet în *Antichități iudăice*, 1476. Paris.

◆ **Muz.** *Joshua fought the battle of Jericho*, negro-spiritual.

IERTARE

În Biblie, iertarea nu este numai înlăturarea pedepsei pentru greșală sau păcat⁷, ci și împăcarea dintre cel care a greșit (păcătoșul) și cel căruia i-a greșit (Dumnezeu).

În VT, condițiile acestei împăcări sunt mărturisirea păcatului și supunerea în fața hotărârii lui Dumnezeu, care e un „Dumnezeu al iertărilor, negrabnic la mânie și bogat în milă” (Ne 9,17). Conștientizarea păcatului ca rupere a Legământului⁸, ca necredință față de Dumnezeu se exprimă în cult prin practica rituală a sacrificiului de animale în ziua Iertării celei Mari (*Yom Kipur*): vărsarea sângelui realizează purificarea. Astăzi, această sărbătoare⁹ evreiască se celebrează prin post și rugăciuni.

În NT, curățirea păcatelor se săvârșește prin jertfa lui Cristos (Ev 1,3), care îi împacă atât pe oameni cu Dumnezeu, cât și pe muritori între ei; epistolele lui Pavel dezvoltă această temă. → ABSOLVIREA DE PĂCATE, TALION.

◆ **L.&P.** A întinde și celălalt obraz (Lc 6,29). Isus le spune ucenicilor săi: „Celui care te lovește peste un obraz întoarce-i și obrazul celălalt.”

◆ **Lit.** *Iertarea greselilor*

Sfântul Ioan Crisostomul, *Omilie despre întoarcerea lui Flavian*, sec. IV: oratorul face apel la clemența lui Teodosie pentru a-i ierta pe locuitorii Antiochiei fiindcă au dărâmat statuile împăratului.

Mateo Alemán, *Guzman de Alfarache*, I, 4, 1604: conține un lung comentariu asupra generozității față de dușmani și asupra iertării greșelilor. Bourdaloue, *Predica despre iertarea insultelor*, sec. XVII.

Iertarea păcatelor

Liturgia creștină face din începutul psalmului 130 rugăciunea păcătosului încrezător în iertarea lui Dumnezeu: *De profundis*.

Villon imploră iertarea divină în acel *De profundis* care este *Epitaful în formă de baladă*, sau *Balada spânzuraților*, sec. XV: „Dar rugați-l pe Dumnezeu să vrea să ne absolve pe toți.”

Un fragment de confesiune a lui Oscar Wilde începe cu aceleași cuvinte: *De profundis*.

Numai Izolda, la picioarele pustnicului, nu se simte nici răspunzătoare, nici vinovată: Ogrin, mișcat, îi îndeamnă pe amanții adulteri să se călăsească, deoarece „nimeni nu-l poate absolve pe păcătosul nepoșăit”: *Romanul lui Tristan și Izolda*, spre 1362-1420.

IERUSALIM

Orașul sfânt al iudaismului, venerat deopotrivă de creștini și de musulmani. Fără îndoială, este același cu Ursalimul, „orașul păcii”, despre care vorbesc textele asiriene. Tradiția biblică îl recunoaște în Salem, orașul regelui Melhisedec (Gn 14,18); cartea Cronicilor îl numește Iehus, după numele primilor săi locuitori, iebusiții (1Cr 11,4).

Către anul 1000 î. Cr., David* a ales Ierusalimul drept capitală a celor douăsprezece neamuri ale lui Israel. De la aducerea în oraș a Chivotului de Legământ și mai ales de la construirea Templului* în timpul regelui Solomon*, a devenit centrul religios al evreilor: acolo se celebra măreția lui Dumnezeu și cea a casei lui David.

Ierusalimul a cunoscut apoi numeroase drame: mai întâi schisma de la 933 dintre regatul din Nord și cel din Sud, în urma căreia a rămas doar capitala micului ținut al lui Iuda; a urmat nimicirea sa, în 587, și exilul locuitorilor la Babilon*.

Reconstruit încetul cu încetul ca urmare a edictului lui Cyrus (538 î. Cr.) care a per-

mis întoarcerea exilaților, a căzut apoi sub dominația elenistică. A fost eliberat pentru scurtă vreme prin revolta Macabeilor, în 166 î. Cr., după care a fost cucerit de Pompei (68 î. Cr.) și supus Romei.

În anul 70 d. Cr., Titus, în fruntea legiunilor romane, a nimicit orașul, apoi și Templul. În 135, Hadrian a ras din temelii ceea ce mai rămăsese din Ierusalim; orașul a trecut, de-a lungul secolelor, dintr-o mână într-alta.

Dacă de la întoarcerea din exil Ierusalimul nu mai avea independență politică, el păstra totuși un rol de primă importanță pe plan religios. De pretutindeni, evreii se întorceau către el venind în pelerinaj (Ps 122). Era socotit sălașul lui Dumnezeu (Ps 46), orașul chemat să devină mama tuturor neamurilor (Ps 87); avea o vocație de sfințenie, de credință, amintită de profeți, care nu încetau să-l cheme la convertire.

În NT, Ierusalimul are un loc important în cele patru evanghelii, mai ales în cea a lui Luca. Aici își începe și își sfârșește el mărturia despre fiul Domnului, scoțând în relief înaintarea lui Isus către capitala unde trebuie să se săvârșească patimile și moartea sa (Lc 9,31).

În anul 50 d. Cr., la Ierusalim s-a ținut o adunare a responsabililor creștini pentru a hotărî ce atitudine să fie adoptată față de iudco-creștini: acesta a fost primul conciliu.

Încă de pe atunci prorocii aspirau la un Ierusalim ideal, cel al sfârșitului timpurilor. Reluând această speranță, Epistolele lui Pavel și Apocalipsa vorbesc la modul simbolic despre noul Ierusalim: „Și am văzut Cetatea Sfântă, noul Ierusalim, pogorându-se din cer, de la Dumnezeu” (Ap 21,2).

♦ *Lit.* În literatura religioasă, Ierusalimul este orașul visat, orașul nădăjduit; dar, dacă Ierusalimul autorilor inspirați de iudaism (Salomon Ibn Gabirol, sec. XI; Iuda Halevi, *Sionizii*, sec. XII) rămâne orașul situat geografic în Palestina, scriitorii de origine creștină se întorc de cele mai

multe ori către Ierusalimul cerese: Racine, *Atalia*, 1691, viziunea lui Ioiad; William Blake, *Jerusalem*, 1820.

Orașul istoric apare ca un loc generator de conflicte între comunități rivale, ca o cetate divizată, sfâșiată, prădată. *Cucerirea Ierusalimului* (franc. veche, sec. XII) descrie cucerirea Ierusalimului de către Godefrroi de Bouillon. Și Tasso, *Ierusalimul eliberat*, 1593, evocă acest eveniment sângeros. La fel, Y.L. Gordon Vilna, *Căderea Ierusalimului*, poeme, sec. XIX.

În sec. XIX, orașul nu mai atrage doar pelerini și soldați, ci deopotrivă călători și arheologi: Chateaubriand, *Itinerar de la Paris la Ierusalim*, 1811; Lamartine, *Călătorie în Orient*, 1833; Pierre Loti, *Ierusalim*, 1896. O imagine a Ierusalimului contemporan este oferită de scriitorii israelieni, în particular de Samuel Joseph Agnon, *Povestiri din Ierusalim*, 1959; David Shahar, cu același titlu, și *Palatul vazelor sparte*, 1978; Elie Wiesel, *Cerșetorul din Ierusalim*, 1968. Revista *Autrement* (*Altfel*) i-a consacrat Ierusalimului numărul 4 (nr. special) din 1983.

◆ **Icon.** Cetatea Ierusalimului apare uneori ca decor al unei scene: Vittore Carpaccio, *Ștefan propovăduind la Ierusalim*, 1520, Paris. Marc Chagall, *Cântarea Cântărilor*, 1956, Nisa. Vitraliu, *Catedrala din Sens*, sec. XII.

Ierusalimul ceresc al Apocalipsei este reprezentat mult mai des: mozaicurile de la Sf. Prudențiana, sec. IV; Santa Maria Maggiore, sec. V; Sf. Praxedra, sec. IX, la Roma. Frescele de la St-Savin, sec. XII; Sf. Petru din Civate (Lombardia), sec. XII. Tot în sec. XII, miniaturi de evangheliare: St-Médard de Soissons; cel al *Cetății lui Dumnezeu* a Sf. Augustin, Praga. Obiecte de cult: coroana de lumină, Hildesheim, Aix-la-Chapelle; cădelnița, Seitenstetten (Austria).

◆ **Muz.** Antonio Vivaldi, *Lauda Jerusalem*, compoziție cu cor dublu, sec. XVIII.

IESLE

Locul unde se punc nutrețul pentru hrana vitelor. După evanghelia lui Luca, într-o iesle l-a culcat Fecioara Maria pe prunc după ce s-a născut, la Betleem, într-un staul sau într-o peșteră (Lc 2,7).

De Crăciun*, la catolici, în case și în biserici sunt improvizate „iesle” care amintesc de staulul sau peștera din Betleem.

Cinstirea ieslei începe din timpul Sfântului Francisc din Assisi (sec. XIII). → **NAȘTEREA DOMNULUI.**

IEZECHIEL

Provenit dintr-o familie sacerdotală, el însuși preot, Iezechiel este unul dintre cei patru proroci mari. E deportat la Babilon* împreună cu regele Ioiachim în anul 597. Tulburat de acest exil, trece de la muțenie (3,26) la o bruscă exuberanță (6,11). Întrebat asupra proximității întoarcerii la Ierusalim*, prorocul vestește iminenta prăbușire a orașului (8) și denunță idolatria care amenință poporul (14,4-11). După căderea Ierusalimului în 587, în fața unui popor deznădăduit, el vestește pedepsirea neamurilor dușmane (printre altele, Tyrul cel bogat și trufaș, crocodilul egiptean etc., 25-28), întoarcerea pe pământul natal și reconstruirea sanctuarului lui Dumnezeu.

Textul său abundă în viziuni grandioase: carul cu patru roți purtând animale fabuloase pe ale căror aripi se sprijină tronul lui Dumnezeu (1,4-27), oasele uscate ce prind viață (37), Templul cel nou și fluviul care izvorăște din el (40-48).

Iezechiel, ca și ceilalți proroci, denunță idolatria (20,7), aduce aminte de Lege, insistă asupra recunoașterii lui Dumnezeu în semnele date lui Israel. Dar este singurul care explică responsabilitatea individuală a păcătosului: greșelile părinților nu vor cădea asupra fiilor. De asemenea, el critică nedreptatea socială promovată de cei bogați.

Interpretarea pe care o dă istoriei lui Israel este pesimistă (16, 20-23; 36,16-20); el descurajează orice speranță politică născută din înfrângerea Babilonului sau întemeiată pe sprijinul egiptean. Dar explicând nimicirea Ierusalimului și exilul, Iezechiel restructurează gândirea contemporanilor săi în jurul unui Dumnezeu exigent.

◆ **Icon.** Sinagoga de la Doura-Europos, *Învierea morților*, după Iezechiel, 245 d. Cr. Rafael:

Viziunea lui Iezechiel, 1510, Florența, înfățișează carul lui Dumnezeu. J. Saedeler, *Iezechiel*, gravură, sec. XIX. Paris.

◆ **Muz.** Olivier Messiaen, *Cartea pentru orgă*, în care sunt evocate viziunile lui Iezechiel. 1951. *Ezechiel saw the wheel*, negro-spiritual.

ILIE

(Eb. *eliyah* sau *eliyau*, „Dumnezeul meu este Yah“.) Acest proroc al lui Israel (vezi 1R 17; 2R 2) este unul dintre cele mai populare personaje din Biblie; în prima carte a Regilor și la începutul celei de-a doua a fost înserat un ciclu de povestiri despre persoana lui și despre minunile înfăptuite de el.

Ilie trăiește în regatul de Nord în vremea lui Ahab* (874-853) și a soției sale, Izabela*. La porunca lui Dumnezeu, oprește ploaia timp de trei ani; el însuși se ascunde la pârâul Cherit, unde niște corbi îi aduc de mâncare dimineța și seara. În timpul unei foamete, o văduvă din Sarepta (între Tyr și Sidon) îl hrănește cu ultimul pumn de făină și cu ultimele picături de ulei ce-i mai rămăsese pentru ea și fiul ei. După aceea, proviziile văduvei nu aveau să se mai isprăvească niciodată.

Ilie îl provoacă pe regele Ahab, care acceptă, să adune pe Muntele Carmel* poporul și pe preoții lui Baal*. Dușmănia Izabelei îl silește pe Ilie să fugă, dar se întoarce ca să-i miruiască pe Iehu și Elisei*; pe cel din urmă îl lasă moștenitorul lui, apoi e răpit la cer într-un car de foc (2R 2,11). Această ridicare la cer stă la originea unei întregi mistici, cea a înălțării* sufletelor către Dumnezeu.

Prorocii vestesc întoarcerea lui Ilie în niște timpuri mesianice, astfel că, în NT, unii îl iau pe Isus drept Ilie (Mc 6, 15).

Când are loc Schimbarea la Față* (Mt 17), Moise și Ilie sunt martori ai slavei și ai măririi lui Cristos.

◆ **Icon.** Rubens, *Ilie hrănit de corbi*, 1625, Paris. Gianbattista Piazzetta, *Ilie răpit la cer într-un car de foc*, sec. XVIII. Washington.

◆ **Muz.** Felix Mendelssohn-Bartholdy, *Ilie*, oratoriu, 1847.

IMACULATA CONCEPȚIE

(Lat. *in-macula*, „fără pată“.) Este privilegiul de a fi fost conceput fără păcat.

După o dogmă a Bisericii Catolice romane formulată în 1854 de papa Pius al IX-lea, Maria a fost singura dintre toate făpturile, de la Adam și Eva, scutită de pata păcatului* originar.

Această dogmă nu se întemeiază pe textul scripturilor, ci își are rădăcinile într-o tradiție populară foarte veche. Bernadette povestește că atunci când i-a apărut Doamna la Lourdes, ea i s-a prezentat astfel: „Eu sunt Imaculata Concepție“.

După cum se vede, Imaculata Concepție nu trebuie confundată neapărat cu virginala concepere a lui Isus de către Maria. → BUNA-VESTIRE.

IMN

(Din grecescul *hymnos*, care înseamnă „cântec“, îndeosebi „cântec în cinstea unui zeu sau a unui erou“.) Compoziție poetică religioasă formată din mai multe strofe cântate. Poemele lirice ale Bibliei sunt numite mai frecvent cântări sau psalmi. → RUGĂCIUNE.

Imnurile sau psalmii îl laudă și-l celebrează pe Dumnezeu. Numeroase pasaje din Coran ce-l glorifică pe Allah și creațiunea prezintă asemănări cu imnurile.

◆ **Lit.** În sec. IV, Sfântul Ambrozio creează o poezie liturgică populară cu patru imnuri, dintre care *Duminica de Laude*.

Prudențiu (sec. IV-V), *Liber Cathemerinon* (*Cartea ocupațiilor de peste zi*): douăsprezece imnuri celebrând diferite ore ale zilei și câteva sărbători din an, după simbolismul creștin – „Imn înainte de somn“; „Imn de Crăciun“; „Imnul focului cel nou la sabatul de Paște“. *Liber Peristephanon* (*Despre coroane*) glorifică eroismul martirilor: „Odă despre martiriul Sfintei Eulalia“.

Imne liturgice în latinește, sec. VI-XII (aici cuvântul este de gen feminin): *Vexilla regis*, de

Venantius Fortunat (*Stindardele regelui înaintea*): cântată în Vinerca Mare*, celebrează biruința lui Isus prin cruce. *Veni, Creator Spiritus* (*Vino, Duh Creator*), cântată la Rusalii și cu ocazia confirmării în bisericile catolice. *Ave. maris Stella* (*Salutare, Stea a mării*), în cinstea Mariei. *Te lucis ante terminum* (*Înainte de sfârșitul zilei*), cântată la slujba de vecernie, adică la căderea nopții.

Martin Luther, *Imnuri sfinte*, sec. XVI, dintre care unele sunt inspirate de psalmi. Paul Gerhardt, sec. XVII: *Imnurile sale*, celebre până azi, îmbină misticismul inspirat cu o strictă ortodoxie luterană.

Ronsard, *Imnuri*, 1556: inspirația creștină și miturile păgâne se amestecă.

I.N.R.I.

Abreviație a formulei *Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum*, care amintește de *titulus*, adică de inscripția ce indica, așa cum era obiceiul la romani, motivul condamnării lui Isus: „Acesta este Isus, regele iudeilor“ (Mt 27,37).

◆ *Cin.* Robert Wiene, *I.N.R.I.*, 1923: film care trimite cu gândul la pictura expresionistă germană.

IOAN

(Eb. *Yohanân*, „Dumnezeu dă har“. Luca evanghelistul – Lc 1,59-63 – insistă asupra valorii acestui nume ce i s-a dat fiului Elisabetei.) NT menționează cel puțin două personaje numite Ioan.

Ioan, „ucenicul cel mult-iubit“

Unul dintre cei doisprezece apostoli*, fiul lui Zevedei și fratele lui Iacov*. Autorul celei de-a patra evanghelii. În mare parte independentă de primele trei (Sinopticele*), evanghelia lui Ioan nu descrie instituirea Euharistiei*, dar este singura care relatează despre spălarea picioarelor la ultima cină luată de Isus împreună cu ucenicii săi (13,1-20). De-a lungul întregii evanghelii, Ioan insistă asupra semnificației unor „semne“ (2,11) care permit recunoașterea lui Mesia, Fiul Domnului, în persoana lui Isus. Este îndoielnic că Apocalipsa* lui Ioan din Patmos i-ar putea fi atribuită, dar cu siguranță în ea se resimte influența evanghelistului. A fost

martor al Schimbării la Față* a lui Isus; înainte de a muri, acesta i-a încredințat-o pe mama sa (In 19,25-27).

◆ *Lit.* Victor Hugo, *Contemplațiile* (V, 14), 1856: „Ascultați, eu sunt Ioan. Am văzut lucruri întunecate...“, poem consacrat presupusului autor al Apocalipsei. Guy Hocquenghem, *Mânia mielului*, roman, 1985: „Pavel este omul păcatului și Ioan al învierii“ (postfața). Autorul se inspiră în parte din D.H. Lawrence, *Apocalipsa*, 1931, pe fondul unor peripeții sângeroase.

◆ *Icon.* Ioan apare alături de Maria la picioarele crucii: → PUNEREA ÎN MORMÂNT, RĂSTIGNIREA. Singur: *Supliciul cazanului cu ulei clocotit* (din care iese nevătămat), porticul de la Sf. Ioan din Lateran, Roma, sec. VII. Meșterul de la Moulins, *Anne de Beaujeu cu Sfântul Ioan evanghelistul*, 1500, Paris. *Sfântul Ioan*: fresca de la St-Macaire, Gironde, sec. XIV; Tilman Riemenschneider, începutul sec. XVI, Berlin. *Ioan la Patmos*: Matteo Giovannetti, 1347, Avignon; Hans Memling, 1489, Bruges; Hieronymus Bosch, sec. XVI, Berlin; Velázquez, sec. XVII, Londra.

◆ *Muz.* J.S. Bach, *Patimile după Sfântul Ioan*, 1723. Musorgski, *Noaptea de Sf. Ioan pe Muntele Pleșuv*, 1867.

Ioan Botezătorul

Fiul lui Zaharia* și al Elisabetei* – pereche în vârstă, socotită stearpă (Lc 1,7). Nașterea sa, anunțată de arhanghelul Gavriil, o precede cu puțin pe cea a lui Isus, a cărui mamă era rudă cu Elisabeta. Proroc fiind, el propovăduia în deșertul Iudeei convertirea inimilor, vestind totodată apropierea Împărăției* lui Dumnezeu. Isus s-a dus la el pentru a primi botezul* înainte de a-și începe misiunea sfântă. Întrunțat de Irod Antipas*, pe care nu se sfiise să-l mustre pentru cea de-a doua căsătorie a sa, Ioan a fost decapitat la porunca reginei Irodiada. Uneori e supranumit „Înainte-Mergătorul“ (cel care vine înaintea altuia spre a-l anunța).

◆ *Lit.* Flaubert, *Trei povestiri*, 1877, face din el un personaj esențial al povestirii „Herodias“, sub numele „exotic“ Iakokannan.

◆ **Icon.** Donatello, *Ioan Botezătorul*, 1456, Paris, Siena. Memling, *Căsătoria mistică a Sfintei Ecaterina*, sec. XV, Bruges. Gérard de Saint-Jean, *Ioan Botezătorul în deșert*, sec. XV, Berlin. Leonardo da Vinci, *Ioan Botezătorul*, 1515, Paris. Abraham Bloemaert, *Ioan Botezătorul predicând*, sec. XVI, Amsterdam. Angiolo Bronzino, *Botezătorul tânăr*, sec. XVI, Roma. Rodin, *Ioan Botezătorul*, 1880, Paris. → BOTEZUL LUI ISUS.

IOAS

Fiul lui Ahazia, regele lui Iuda*, și nepotul Ataliei*. A scăpat de la masacrul familiei regale poruncit de bunica lui și a fost crescut pe ascuns în Templu. Iehoiada* l-a supt pe tron, dar apoi a trebuit să i se supună regelui Damascului care asedia Ierusalimul (2R 11). → IZABELA.

◆ **Lit.** Racine, *Atalia*, 1691.

IOIACHIM

Rege al lui Iuda* (609-598). Vasal al lui Nabucodonosor* timp de trei ani, s-a răsculat împotriva Babilonului. Fiind idolatru și persecutându-i pe proroci, și-a atras mânia lui Ieremia* („Vai de cel care își zidește casa cu nedreptate“ – Ir 22,13-19).

IONA

Cartea lui Iona este o ficțiune literară al cărei erou, un proroc din sec. VIII, e menționat în 2R 14,25. Neascultându-l pe Dumnezeu atunci când acesta l-a trimis să propovăduiască împotriva celor din Ninive, ar fi fost aruncat în mare de marinari ca să domolească furtuna. Înghițit de o balenă (chit), scapă cu viață și, după trei zile, e azvârlit pe uscat. Iona se hotărăște să meargă la Ninive, care se convertește după ce – asemenea multor profeți – el i-a prorocit nimicirea (Ion 3,4). Povestirea insistă asupra universalității lui Dumnezeu și asupra mântuirii păgânilor.

Înghițirea lui Iona de chit și ieșirea lui după trei zile au fost socotite de Isus ca fiind o imagine a mormântului și a învierii sale

(Mt 12,39); „semnul lui Iona“ despre care vorbește fiul Domnului sugerează totodată faptul că mântuirea este dăruită tuturor.

◆ **Lit.** Sfântul Hilarie, *Împotriva împăratului Constanțiu*, sec. IV: autorul regretă vremea persecuțiilor, „căci prin Iona și prin Pavel, Tu (Dumnezeu) ne-ai învățat că marea este viață pentru acei care cred“.

Jean-Paul de Dadelsen, *Iona*, 1962, operă postumă. Mitul biblic este reinterpretat: aruncați afară din balena-mamă, înghățiți de balena-societate, înghițiți de balena cosmică, oamenii rătăcesc într-o lume necunoscută. Jean Grosjean, *Iona*, 1985.

◆ **Icon.** Povestea lui Iona este sculptată pe sarcofagul din Lateran, Roma, sec. III. Mozaic în Catedrala din Ravello, Italia, sec. XIII. *Iona dat afară de chit*, Jan Bruegel, sec. XVI, München; Hippolyte Flandrin, 1860, St-Germain-des-Prés, Paris.

◆ **Muz.** Giacomo Carissimi, *Iona*, oratoriu, 1669. Castelnuovo Tedesco, *Cartea lui Iona*, 1952. *Jonah and the whale*, negro-spiritual.

IONATAN

Fiul lui Saul și prietenul lui David, el se află în centrul mai multor povestiri.

Țara fiind ocupată de filistenii, Ionatan preia inițiativa războiului de eliberare dorit de Saul: îl omoară pe guvernatorul filistean (1S 13,2-3), apoi atacă o tabără dușmană, ceea ce aduce victoria. Fiindcă se abătuse – deși fără să vrea – de la postul* impus de Saul înainte de luptă, sorții cad asupra lui și este condamnat la moarte, dar poporul îl răscumpără (1S 14,24-25). Devine prietenul lui David, căruia îi dă hainele și armele sale (1S 18,1-4); îi ia apărarea în fața lui Saul (1S 19), sau, după altă tradiție, îl ajută să fugă (1S 20). Mai apoi, aflând despre moartea lui Ionatan, ucis de filistenii, David îl plânge pe acela a cărui prietenie „a fost mai presus de iubirea femeiască“ (2S 1,4-12; 17-27). Călăuzit de fidelitate, David îl ia la el pe Meribaal, fiul lui Ionatan, și depune osemintele prietenului drag în mormântul familiei sale.

IORDAN

Este singurul fluviu din Palestina. Cursul lui, de la poalele Hermonului de unde izvorăște, până la Marea Moartă unde se varsă, marchează frontiera orientală a Canaanului*, Pământul Făgăduinței* (Num 34,12; Ez 47,19). Are mai multe vaduri – locuri de trecere – pomenite în toată istoria biblică. Cea mai celebră traversare a Iordanului este cea a poporului evreu sub conducerea lui Iosua* pentru cucerirea Pământului Făgăduinței (Ios 1,2; Num 35,10).

În Iordan îi boteza Ioan pe cei care veneau la el să i-o ceară; acolo l-a botezat și pe Isus (Mt 3,5-6; 3,13; Mc 1,5; 1,9).

Dincolo de Iordan, la est, se află Transiordania, iar la vest, Cisiordania.

IOSAFAT

Al patrulea rege al lui Iuda* (870-848 î. Cr.), fiul și urmașul lui Asa, contemporanul regilor lui Israel Ahab* și Ahazia. Îl însoară pe fiul său Ioram cu Atalia*, fiica lui Ahab. Domnia îi este marcată de pacea cu poporul lui Israel (1R 22,45).

Cronicile subliniază fermitatea lui Iosafat, grija acestuia pentru respectarea legii, armata lui bine structurată, reformele sale în materie de justiție (2Cr 17 și 20,32).

Valea Iosafat – nume simbolic, căci Iosafat înseamnă „Dumnezeu judecă” – reprezintă un loc imaginar unde Dumnezeu înfăptuiește judecata popoarelor.

IOSIF

Primul fiu al Rahilei* (Gn 30,22-24), soția favorită a lui Iacov*, rămasă multă vreme steapă; născut la Haran, Iosif este preferatul tatălui său. Frații lui, geloși, îl închid într-o fântână secată și îl vând unor negustori madianiți (sau, după altă tradiție, ismaeliți), apoi este revândut căpeteniei gărzii faraonului, Putifar*. Învinuit pe nedrept de soția acestuia că ar fi încercat să o seducă, e înțemnițat, dar pricepera lui de a

interpreta visele îi aduce eliberarea și ridicarea la rangul de „mai-mare al palatului” (sau „mare vizir”). Apoi se însoară cu fiica unui preot egiptean, de la care are doi fii, Efraim și Manase.

Pregătindu-se pentru foamea prevestită de visele lui Faraon, face provizii de hrană; când lipsurile îi silesc pe frații săi să vină după provizii, decide împăcarea cu ei și aducerea întregii familii în Egipt. Iosif moare la 110 ani – vârsta ideală, după înțelepciunea egipteană.

Accastă lungă povestire (Gn 37-50), construită asemenea unui basm, arată că pronia cerească se poate folosi chiar și de răutatea oamenilor pentru a conduce la mântuire.

◆ *Lit.* Dostoievski, *Frații Karamazov*, 1880: puțin înainte de a muri, starețul Zosima le povestește apropiatilor istoria vânzării lui Iosif de către frații săi, cu „o blândă simplitate”, de parcă ar dori să le fie repetată copiilor, ca să-o învețe. *Misterul Inocenților*, de Charles Péguy, 1912, conține evocarea pe două voci a lui Iosif, cel vândut de frații săi și cel care își coplesce familia cu binefaceri. Thomas Mann, *Iosif și frații săi*, 1943: Iosif este văzut ca un om al progresului care întreprinde în Egipt o operă socială și spirituală, urmărind triumful dreptății și al rațiunii. Elie Wiesel, *Celebrație biblică*, 1975, „Iosif sau educația unui om drept”.

◆ *Icon.* Tintoretto, *Femeia lui Putifar*, sec. XVI, Madrid. Rembrandt, *Iosif învinuit de femeia lui Putifar*, 1655, Washington; *Iosif își tâlcuiește visul*, Amsterdam. François Gérard, *Iosif își recunoaște frații*, 1789, Angers. Cornelius și Overbeck, *Povestea lui Iosif*, fresce din casa Bartholdy, 1816, Berlin.

◆ *Muz.* Étienne Méhul, *Iosif*, operă, 1807. Erich Sternberg, *Iosif și frații săi*, 1959.

IOSIF din Arimateea

→ COBORÂREA DE PE CRUCE, POTIR.

IOSIF (Sfântul~)

Soțul Mariei* (Mt 1,16-24; Lc 1,27) și tatăl legal al lui Isus (Lc 3,23; 4,22) care, prin el, este legat de casa lui David*. Evangheliile

sunt foarte discrete în privința lui: se știe că era „un om drept“ (Mt 1,19), că lucra ca dulgher (Mt 13,55) și locuia la Nazaret (Lc 2,39-40). După Matei, Dumnezeu i-a cerut să recunoască pruncul logodnicei* sale Maria și să-i dea numele Isus.

◆ **Icon.** Capitel. *Închinarea (Adorația) Magilor*. Catedrala din Autun, sec. XII. Georges de La Tour. *Sfântul Iosif dulgher*, 1640. Besançon. Paris: *Visul lui Iosif*, 1641. Nantes.

IOSUA

(Eb. *Yešua**. „Dumnezeu mântuiește“, același nume ca și Isus.) Ajutor, apoi urmaș al lui Moise* (Ios 1,1), este cel sub care poporul lui Israel trece Iordanul (Ios 3,5) conducându-l la cucerirea Canaanului* – întâmplări povestite de-a lungul întregii cărți a lui Iosua. Din aceasta aflăm, printre altele, cum a oprit el mersul soarelui și al lunii, ca să aibă timp să-i înfrângă pe dușmanii lui Israel (Ios 10,12-13).

Tot el, adunând poporul la Sichem, a încheiat un legământ solemn prin care Israel se angaja să-i slujească în exclusivitate lui Yahve și să se supună Legii.

◆ **Lit.** Alfred de Vigny, *Poeme antice și moderne*, 1837, „Moise“: la moartea lui Moise, Iosua apare „gânditor și palid“, căci de pe atunci este „alesul Celui Atotputernic“. Victor Hugo, *Pedepsele*, 1853, „Sunați, sunați mereu...“: poetul re trăiește în închipuire episodul cuceririi cetății Ierihon* în sunetul trâmbițelor lui Iosua. Paul Claudel, *Magnificat*, 1907: Pământul Făgăduinței îi apare lui Iosua „într-o lumină strălucitoare ca o proaspătă fecioară...“

◆ **Icon.** *Iosua oprește soarele*, mozaic la Santa Maria Maggiore, Roma, sec. IV; Gianbattista Tiepolo, sec. XVIII, Milano; John Martin, 1816, Londra.

IOV

Bărbat pios și drept, Iov își ducea viața în belșug și fericire. Însă Dumnezeu i-a îngăduit „satanei“ (acuzatorul, adversarul) să-i pună la încercare credința. De aceea Iov și-a pierdut copiii și turmele; el însuși s-a

acoperit de bube pe tot corpul. Dar a îndurat toate chinurile fără să-și piardă credința, clamându-și nevinovăția atunci când prietenii îi dădeau ghes să se căiască, neacceptând tradiția conform căreia toate nenorocirile sunt pedeapsa păcatelor comise. În cele din urmă, Dumnezeu și-a întors fața către Iov și l-a copleșit cu binefacerile lui.

Iov este imaginea nevinovatului care luptă cu tenebrele și demonstrează falsitatea tezelor prea facile asupra sensului nenorocirii. Iată noutatea și originalitatea cărții lui Iov, care marchează marca cotitură în gândirea evreiască despre rău. Are loc trecerea de la o teorie simplistă: cei buni sunt răsplătiți, cei răi sunt pedepsiți, la o reflecție asupra tainei răului ce depășește înțelegerea omenească. Această povestire nu aparține genului istoric (Iov n-a existat); ea arată aparenta nedreptate a vieții și imposibilitatea de a-l reduce pe Dumnezeu la rolul de jandarm universal.

◆ **Lit.** Iov este figura exemplară a disperării omenești în fața suferinței pe care nimic n-o poate îndreptăți.

Sec. XV: *Misterul Răbdării lui Iov*; François Villon, *Testament*, 1461: „Zilele mi s-au dus rătăcind/precum, zis-a Iov, se destramă firele/unei pânze.“

În sec. XVI apare în prim-plan imaginea unui Iov stoic în fața încercărilor: Chassignet, *Iov sau despre tărie*. Această imagine se răspândește: în saloanele mondene, în sec. XVII, Iov va figura alături de marii supliciați ai mitologiei grecești, eroi ai poemelor amoroase: Benserade, *Sonetul lui Iov*, 1653. Dar Iov își păstrează chipul tragic la Pascal, Racine și Bossuet.

Sec. XVIII: Frederic al II-lea, citind *Candide* de Voltaire (1759), exclamă: „Este Iov îmbrăcat în haine moderne!“

Sec. XIX: Iov al romanticilor este martorul tristeții omului, al îngrijorării lui, al dorului său de infinit. Chateaubriand citește cu sora lui, Lucile, „cele mai triste pasaje din Iov“: *Memorii de dincolo de mormânt*, 1841. Hugo vede în Iov un far al umanității, un „titan al mizeriei“; dezolarea lui impregnează poemul lui Vigny *Moise* (1826).

La sfârșitul secolului, Iov, din omul cel drept aflat în suferință, devine filozof. Ca urmare a traducerii lui Renan, începe să fie perceput ca un mesia al umanității. Acum își atinge și dimensiunea sa modernă, de om abandonat într-o lume absurdă. Pentru Flaubert, cartea biblică a lui Iov devine una dintre cărțile de căpătâi: Rimbaud și Lautréamont se inspiră din ea spre a-și lansa sarcasmele la adresa unui Dumnezeu crud și gelos.

În sec. XX, Iov ne apare foarte apropiat prin spaima și neliniștea pe care le resimte. În *Ducă grăuntele nu mure*, 1926, Gide mărturisește influența hotărâtoare a lui Iov asupra sufletului său de copil. Malraux vede în el pe primul care a îndrăznit să-l interpeleze pe Dumnezeu, încercând să-l scoată din tăcerea lui. Iov este o referință constantă pentru Julien Green: *O mie de drumuri deschise*, 1964.

De la al doilea război mondial încoace, ecoul strigătelor lui Iov devine și mai puternic. Ionesco „se simte Iov” și se oprește la întrebarea fundamentală: „Ce are cu mine?” (*Un om în discuție*, 1977). Opera lui Beckett, „acest contemporan al lui Iov”, cum îl definește Ionesco, e pătrunsă de angoasa singurătății, a părăsirii. Nu este oare și cazul multora dintre textele lui Kafka?

La scriitorii evrei, Iov devine o figură obsedantă. Elie Wiesel l-a întâlnit pe toate drumurile Europei (*Celebrație biblică*, 1975). Identificând soarta evreilor în *soah* cu destinul lui Iov, unii nu ezită să se pronunțe asupra morții lui Dumnezeu la Auschwitz (Adorno) sau a nebuliei sale (Wiesel); alții, precum Karl Wolfskehl (*Iov și cele patru oglinzi*, 1950), regăsesc speranța mesianică, fiindcă „lacrimile sunt vinul aspru al sufletului”. (După M. Bochet în revista *Conciliu*, nov. 1987, pentru literatura franceză.)

◆ **Icon.** Sculpturi la Daurade, Toulouse, sec. XII; Reims, sec. XIII. Miniatură de Jean Fouquet, „Iov”, *Orele lui Étienne Chevalier*, 1455, Chantilly. Dürer, *Iov și soția lui*, sec. XVI, Frankfurt. William Blake, *Satana azvârlind buba rea asupra lui Iov*, 1826, Londra. Iov, Léon Bonnat, 1880, Paris; Francis Gruber, 1945, Londra.

◆ **Muz.** Orlando di Lasso, motete, sec. XVI. Brahms, *Motetul op. 74 nr. 1*, 1877. Vaughan Williams, balet, 1931, după Blake. Nikolai Nabokov, oratoriu, pe un text de Jacques Maritain, 1933.

◆ **Cin.** Bergman, *Strigăte și șoapte*, 1972: croina, Agnes, va muri de cancer; din jurnalul pe care îl ține răzbat ecouri ale spaimelor lui Iov.

IROD ANTIPAS

Tetrarh al Galileei și al Perei (4 î. Cr.-39 d. Cr.), fiul lui Irod cel Mare. S-a instalat la Tiberiada*, oraș pe care îl întemeiasc. A poruncit executarea lui Ioan Botezătorul* deoarece blamase căsătoria lui cu Irodiada, soția fratelui său Filip (Mc 6,14-29).

◆ **Icon.** Benozzo Gozzoli, *Dansul Salomeei*, 1462, Washington.

IROD CEL MARE

Gubernator al Galileei, a fost făcut rege al iudeilor de către romani; a trebuit să cucerească Ierusalimul. În 37, luptând împotriva lui Antigon, ultimul dintre suveranii asmoneni. A înfrumusețat orașul cu palate, a dispus ridicarea noului Templu* și a fortăreței Antonia. A întemeiat orașul Cezareea; de asemenea, a edificat un număr de palate-fortăreață (Masada, Macheronte și Herodium).

Dictator sângeros, a poruncit masacrul pruncilor de sex bărbătesc din Betleem puțin după nașterea lui Isus (uciderea pruncilor nevinovați*, Mt 2,16), ba chiar și-a asasinat fiii (73 î. Cr.-4 d. Cr.).

◆ **L.&P.** Bătrân ca Irod: foarte bătrân. Irod cel Mare a fost numit și Irod cel Bătrân.

◆ **Lit.** Victor Hugo, *Sfârșitul lui Satan*, 1886, „Irod și Caiafa”.

◆ **Icon.** Lorenzo Ghiberti, *Ospățul lui Irod*, baptisteriul din Florența, sec. XV, bronz.

◆ **Cin.** Viaceslav Turjanski, *Regele cel crud*, 1959.

ISAAC

(Eb., „el [Dumnezeu] a zâmbit”). Născut din Avraam*, centenar, și Sara*, nonagenară, Isaac este fiul făgăduit (Gn 15,4-5; 18,9-15; vezi Rm 9,7-10), moștenitorul Legământului* și cheazășia permanenței acestuia (Gn 17). Avraam acceptă să-l jertfească (Gn 22), dar, în ultimul moment, Îngerul* Domnului îl oprește și în locul lui Isaac este omorât un berbec găsit într-un tufiș. Această povestire a jucat un rol însemnat în condamnarea sacrificiilor de copii. Pe de altă parte, Isaac apare

aici ca prefigurarea lui Cristos. El o va lua de soție pe Rebeca* și va deveni tatăl gemenilor Iacov* și Esau* (Isav).

◆ **Lit.** Elie Wiesel, *Celebrație biblică*, 1975. „Sacrificarea lui Isaac: povestea supraviețuitorului”. Iosif Brodsky, *Popas în deșert*, 1970. „Isaac și Avraam”, poem.

◆ **Icon.** Sacrificarea lui Isaac cuprinde patru „faze”: pregătirea altarului de sacrificiu, Avraam ridicând cuțitul ca să-l înjunghie pe fiul său, prinderea berbecului într-un tufiș și, în sfârșit, mâna lui Dumnezeu (sau Îngerul lui) oprind brațul lui Avraam: fresca din sinagoga de la Doura-Europos, sec. III; sculpt.: ușile din bronz de la Sf. Zenon din Verona, ale botezului din Florența de Lorenzo Ghiberti, 1425; Caravaggio, 1603; Florența: Rembrandt, 1635. München: Govaert Flinck, *Isaac binecuvântându-l pe Iacov*, 1638. Amsterdam.

ISAIA

Prorocul Isaia, născut în jurul anului 765 î. Cr., și-a desfășurat activitatea între anii 740 și 701, în timpul domniei lui Ahaz* și a lui Ezechia. Apropiat al puterii regale, a participat activ la viața politică. A murit, probabil martirizat, în timpul domniei nelegiuitului rege Manase.

Isaia a fost un mare scriitor, după cum o dovedește cartea ce-i poartă numele (chiar dacă numai capitolele 1-23 și 28-35 îi pot fi atribuite). Anumite pasaje, precum povestirea viziunii sale din Templu (cap. 6) sau profețiile împotriva neamurilor (10,13) ori descrierea păcii viitoare (cap. 11) se numără printre cele mai frumoase pagini din întreaga literatură biblică.

Temele dragi lui Isaia sunt măreția lui Dumnezeu și totala încredere pe care o pretinde (deopotrivă în domeniul politicii), denunțarea nedreptăților, precum și speranța în viitor.

Cea de-a doua parte a cărții lui Isaia (Is 40-55) este un mesaj de consolare către cei exilați în Babilon (550). Ea cuprinde patru piese lirice foarte cunoscute, numite „poe-mele slugii”. Partea a treia, mai eterogenă,

adună elemente de origini diverse care, în ansamblul lor, datează de la întoarcerea din exil. Specialiștii recunosc unanim, în părțile a doua și a treia, opera unor discipoli și continuatori ai marelui profet care au dorit să-i ducă mai departe mesajul.

◆ **Lit.** → PROROC.

◆ **Icon.** *Profetul Isaia*: Souillac, sculpt., sec. XII; Meisterul de la Aix, 1445, Rotterdam; Melozzo da Forlì, 1477, Loretto.

◆ **Muz.** Alexandre Tansman, *Isaia prorocul*, 1950, Darius Milhaud, *Făgăduința lui Dumnezeu*, 1971 (pe texte de Isaia și de Ieremie).

ISLAM

(Arabă. „a-și pune nădejdea în Dumnezeu”) Mahomed, 570-632, negustor din cetatea Mecca, în Arabia, a primit de la îngerul Gavriil revelația divină, pe care le-a recitat-o (recitare = *al-koran*) compatrioților săi începând din 610. Izbindu-se de ostilitatea clanurilor din oraș, a plecat în anul 622 (*hegira*) în oaza Yatrib, la 430 km spre nord. A recucerit Mecca și, sfărâmând idoli păgâni, a dedicat pelerinajul singurului Dumnezeu, Allah. Revelațiile sale, notate de discipoli, au fost adunate între 634 și 644. Coranul* este cartea sfântă a Islamului, a cărei comunitate, *Umma*, e formată din credincioșii musulmani.

Mahomed cunoștea bine mediul evreiesc din Yatrib (Medina). Acesta afirmă că este ultimul dintre profeti — după Adam, Avraam, Moise și Isus — venit să aducă Cuvântul divin arabilor, descendenți ai lui Avraam* prin Ismael*, așa cum Moise* li-l transmise evreilor. Mahomed consideră Pentateucul* drept începutul revelației Dumnezeului unic; el însuși primind sarcina de a risipi erorile. Astfel, Isus, născut din Fecioara Maria, este trimisul lui Dumnezeu, nu fiul său; el nu este întruparea* lui Dumnezeu și nu a murit pe cruce ca să răscumpere greșelile oamenilor, dar va prezida Judecata din urmă la Ierusalim. Morții înviați vor fi

judecați după faptele lor: dreptii vor fi primiți în paradis, iar cei răi vor merge în iad, la Satana.

Mahomed a stabilit pentru credincioși cinci reguli, stâlpii Islamului: profesiunea de credință – „Allah este singurul Dumnezeu și Mahomed este profetul său”; rugăciunea de cinci ori pe zi, precedată de abluțiuni; postul diurn din luna Ramadanului; pomana pentru săraci; pelerinajul la Mecca o dată în viață. Îndeplinirea acestor rituri a fost explicitată de Tradiție, sau *Sunna*, porbind de la *hadit*, mărturii ale tovarășilor profetului, care au dat naștere la patru școli de juristi. Islamul nu desparte viața religioasă de viața socială și de cea politică. → SĂRBĂTORI.

ISMAEL

Înainte nașterii lui Isaac*, fiul Sarei*, Avraam* a avut de la slujnica ei, Agar, un alt fiu, pe Ismael. Sara a izgonit-o pe Agar, împreună cu Ismael, pentru ca acesta din urmă să nu capete moștenirea lui Avraam (Gn 21,12-14). Ismael este strămoșul eponim („care a dat numele”) al celor douăsprezece triburi arabe din Transiordania și din nordul Arabiei (Gn 25,12).

ISOP

Nume dat unei plante aromatice neidentificate precis (poate maghiran) care servea pentru riturile de purificare (Lv 14,4; vezi Ps 51,9); o ramură cu frunze se folosea pentru aspersiuni, iar cenușa plantei intra în compoziția apei lustrale (Num 19,6).

ISPITIRE

Viața omului este socotită în Biblie ca fiind un drum ce trebuie străbătut avându-l pe Dumnezeu drept tovarăș și călăuză (Legământul*); chemarea lui Avraam, ieșirea din Egipt și intrarea în Țara Făgăduinței etc. Fiecare om – sau poporul întreg – mai poate să urmeze și alte călăuze (rele), însă atunci

se rătăcește pe drumul cel rău. Fiind liber să aleagă între mai multe drumuri, omul este expus ispitei, care înseamnă atât o punere la încercare, un factor de progres, dar și un risc major. De unde caracterul său ambiguu: poate să vină și de la Dumnezeu, dar și de la călăuzele cele mincinoase, mai mult sau mai puțin diavolești.

Locul de predilecție al Bibliei pentru ispitire este deșertul: cei 40 de ani ai Exodului, cele 40 de zile ale drumului lui Ilie către Sinai și ale lui Isus în deșert (Mt 4). Asemenea experiențe au avut loc și ulterior, mai ales în Egipt, în cazul unor călugări sau pustnici, dintre care cel mai vestit este Sfântul Anton. → DIAVOL.

◆ *L.&P.* A pune pe cineva pe aripa templului (Mt 4,5): diavolul, ca să-l ispitească pe Isus, îl suie pe acoperișul Templului (aripă) și îi propune o glorie omenească. De unde sensul de a înălța pe cineva deasupra tuturor celorlalți.

◆ *Lit.* Avându-și originea în două povestiri biblice esențiale – ispitirea lui Adam și a Evei, precum și cea a lui Isus în deșert – tema ispitirii a devenit frecventă: este vorba despre toate primejdiiile ce-l pândesc pe om pe drumul mântuirii. *Jocul lui Adam*, sec. XII: ispitirea Evei de către diavol. Pierre Emmanuel, *Tu*, 1978. „Ispitirea în pustie”.

„Îmbrăcați-vă cu armura lui Dumnezeu, ca să puteți sta împotriva uneltirilor diavolului... În toate luați păvăza credinței... Luați și coiful mântuirii, și sabia Duhului Sfânt” (Ef 6,11-17). Aceste imagini stau la originea a numeroase alegorii, sufletul creștinului fiind reprezentat ca un călăreț asaltat de puterile răului (Edmund Spenser, *Crăiasa zânelor*, 1596) sau ca o cetate asediată de Diabolus (John Bunyan, *Războiul sfânt*, 1682).

John Bunyan, *Călătoria Pelerinului*, 1684. Thackeray, *Bâlciul deșertăciunilor*, 1842. Flaubert, *Ispitirea Sfântului Anton*, 1874. Dostoievski, *Frații Karamazov*, 1880: marele inchișitor îi reproșează lui Isus că nu a cedat la cele trei ispitiri ale lui Satan; vrând ca oamenii să rămână liberi, refuzând să-i subjuge prin faima minunilor, i-a lăsat nefericiți și descumpăniți, i-a osândit să caute veșnic înaintea cui să se închine.

Apollinaire, *Alcooluri*, 1913, „Pustnicul”. T.S. Eliot, *Omor în catedrală*, 1935, tragedie cu cor; Thomas Becket, lord cancelar al Angliei,

ajuns arhiepiscop de Canterbury, este hotărât să apere autonomia Bisericii în fața puterii regale. Thomas înfruntă patru ispititori – alegorii ale unor ispite violente: senzualitatea, setea de putere, trădarea, slava muceniciei.

◆ **Icon.** Lucrările cu tema *Ispitirea lui Cristos* înfățișează două personaje, Isus și Satana, și uneori mai multe scene: St-Lazare d'Autun, St-Andoche de Saulieu, capiteli din sec. XII; Pol de Limbourg, *Orele Ducei de Berry*, 1416, Chantilly; Ghiberti, ușa din bronz a baptisteriului din Florența, 1425; Botticelli, Capela Sixtină la Roma, 1481; altorelieful din corul Catedralei din Chartres, 1612; Ary Scheffer, 1854, Liverpool.

Ispitirea Sfântului Anton este pentru pictori o ocazie de a imagina diferiți monstri: Mathias Grünewald, retablel din Issenheim, la Colmar, 1516; Martin Schongauer, gravură, 1473; Hieronymus Bosch, tripticul *Ispitirii*, Lisabona, în sec. XIX, la Bruxelles, Félicien Rops și Fernand Khnopff.

ISRAEL

Când Iacov* s-a luptat cu îngerul, a primit numele Israel, căruia etimologia populară îi dă înțelesul de „biruitorul lui Dumnezeu” (Gn 32,28).

La moartea regelui Solomon*, țara s-a despărțit în două: regatul lui Israel în nord și regatul lui Iuda în sud. Numele Israel desemna pe atunci o parte a populației (1R 12,19). După cucerirea regatului de Nord de către asirieni, în anul 721 î. Cr., termenul a ajuns să desemneze comunitatea politico-religioasă a evreilor. Israel are și înțelesul spiritual de popor al lui Dumnezeu, credincios Legământului* lui Avraam și al lui Moise, fiind folosit chiar de creștini cu acest sens.

La 14 mai 1948, David ben Gurion a proclamat crearea statului Israel, după plecarea trupelor engleze ce ocupau Palestina și împărțirea acesteia de către ONU.

Israelian: locuitor al statului Israel întemeiat în 1948. Majoritatea israelienilor sunt israeliți, iar restul – creștini și musulmani (palestinienii).

Israelit: termenul a apărut în limba franceză în 1583. Este sinonim cu evreu și, în sens restrâns, înseamnă adept al religiei mozaice (iudaism*).

◆ **Lit.** Credința religioasă evreiască își are rădăcinile în chemarea lui Avraam, care și-a părăsit țara pentru a merge către Pământul Făgăduinței. Eret Israel, Palestina, este patria religioasă, centrul lumii pentru toți evreii răspândiți în cele patru colțuri ale pământului. Iuda Halevi (spaniol, sec. XI-XII), *Sionizii*: „Dar când visez la întoarcerea robilor tăi, sunt o țiteră vibrând de înmăsurile tale.”

Mulți exilați s-au reîntors în țară după pogromurile sângeroase din Rusia, din cea de-a doua treime a sec. XIX. Treptat s-a constituit o literatură națională în ebraică, „tatăl” acestuia fiind Hayim Nahman Bialik (1873-1934). Când, în 1917, această emigrație („Creșterea”, după expresia ebraică) e frânată de Revoluția din Octombrie, literatura ebraică se află în plin proces de înflorire, ce avea să continue în trei locuri: în Polonia, în Statele Unite și în Palestina – declarată „focar național”.

De la crearea statului Israel în 1948 și sosirea noilor valuri de emigranți, literatura ebraică națională este dominată de figura lui Samuel Joseph Agnon, Premiul Nobel 1966: *Înzestrarea logodnicei*, 1931; *În adâncul Oceanului*, 1935 (vezi Simon Halkine, *Istoria literaturii ebraice moderne*, 1964).

◆ **Cin.** Otto Preminger, *Exodus*, 1960, după romanul lui Léon Uris.

ISTORIA SFÂNTĂ

O istorie sfântă este o prezentare în rezumat a marilor episoade ale Bibliei, încercând să evidențieze înfăptuirile divine prin care omenirea – în particular poporul lui Israel – a fost pregătită pentru răscumpărarea* prin Isus Cristos.

ISUS

(Eb. *Yeșua* și *Yehoșua*, adică „Dumnezeu mântuiește”. Numele lui Iosua și al multor altora.) Isus este figura principală a evangheliilor*. Existența istorică a lui Isus e atestată de scrierile ucenicilor săi și confirmată de numeroși scriitori antici: Iosephus

Flavius (către 93 d. Cr.), Pliniu cel Tânăr (112 d. Cr.), Tacit (116 d. Cr.), Suetoniu (120 d. Cr.).

Despre viața lui știm puține lucruri: evangheliile nu se constituie într-o biografie a lui Isus. S-a născut la Betleem*, în timpul domniei lui Irod cel Mare*, în anul 4 sau 6 î. Cr. Era fiul Mariei; părintele său legal, Iosif*, dulgher la Nazaret*, se trăgea din neamul lui David*. Timp de 30 de ani, Isus a dus acolo viața obscură a unui copil, apoi a unui tânăr evreu: a studiat Scripturile* și s-a pătruns de ele. Singurul episod cunoscut din acești 30 de ani de „viață ascunsă” ni-l arată, la vârsta de 12 ani, la Ierusalim, în mijlocul cărturarilor* și al învățătorilor Legii, „ascultându-i și întrebându-i” (Lc 2,46). Fără îndoială, a exercitat aceeași meserie ca și Iosif.

A urmat „viața sa publică”; ea a durat, după unii, trei ani, iar după alții, doar un an.

Aceasta a început prin botezul* pe care l-a primit de la Ioan Botezătorul* în râul Iordan*. Apoi, împreună cu cei doisprezece tovarăși pe care și-i alesese, a străbătut Palestina propovăduind venirea Împărăției* lui Dumnezeu, tămăduind bolnavi, atrăgând lângă el ucenici, adresându-se adesea în parabole* unor mulțimi de ascultători curioși, uneori ostili, sau, alteori, cuceritori de spusele lui.

Într-o zi a lunii Nisan (aprilie), în anul 30 sau 33, a fost prins de autoritățile evreiești, deferit puterii romane, judecat și condamnat; a doua zi a fost răstignit, apoi înmormântat. În duminica următoare, femeile care-l însoțiseră în cursul anilor de „viață publică” au afirmat că, ducându-se acolo să termine îmbălsămarea trupului său, au găsit mormântul gol. Apostolii au susținut că l-au întâlnit, viu, că au vorbit cu el și că au mâncat împreună; până la moarte, ei au mărturisit despre învierea* lui.

Evangheliile se vor un ecou cât mai fidel al învățăturii sale, destinat celor care nu o cunosc. În esență, Isus afirmă cu tărie –

uneori chiar în mod provocator – întâietatea dragostei de Dumnezeu și de aproape* asupra tuturor celorlalte precepte ale Legii*. Unind faptele cu vorbele, el primește lângă sine fapte îndeobște disprețuite în vremea aceea: vameși (perceptori) care strâng impozite pentru ocupantul* roman, cum este Matci*, leproși, samariteni* pe care evreii îi urăsc, femei – inclusiv prostituate. Toate acestea ar putea fi acceptabile pentru un bun fariseu*. Dar Isus merge mai departe: el declară că se află într-o relație deosebită cu Dumnezeu*, pe care îndrăznește să-l numească Tatăl său (în aramaică: *Abba*). Cuvințele și faptele deopotrivă îi atrag ostilitatea autorităților.

Întotdeauna când vorbesc despre Isus, evangheliile îl prezintă drept Mesia, Unul lui Dumnezeu, cel pe care îl aștepta Israel, cel care îndeplinește desăvârșit și pentru totdeauna promisiunile făcute strămoșilor, relatate în VT.

Creștinii văd în Isus pe Mesia* cel făgăduit lui Israel, mergând până la a afirma că acest Mesia este singurul fiu* al lui Dumnezeu întrupat – concept care nu a fost admis nici imediat, nici fără greutate. Isus e acela care, prin viața, moartea și învierea lui, deschide omenirii întregi accesul în Împărăția lui Dumnezeu. Ei îl numesc Isus Cristos, Isus Mesia.

Evreii admit istoricitatea lui Isus. Sunt sensibili la ceea ce, în învățătura lui, merge pe firul drept al tradiției iudaice. Dar nu recunosc în el pe Mesia cel făgăduit de Dumnezeu părinților lor pentru mântuirea lui Israel. Astfel încât așteptarea evreilor continuă încă.

Islamul îl consideră pe Isus un profet care-l anunță pe Mahomed. Coranul îl numește „Mesia”, „Slujitorul lui Dumnezeu”, „Cuvântul lui Allah”, dar altminteri refuză să vadă în el mai mult decât un om sfânt. → CRISTOS, PATIMI.

◆ *Lit. Scriitorii și personajul istoric*

David Friedrich Strauss, *Viața lui Isus*, 1835: toate faptele prezentate în evanghelii nu sunt decât mit. Isus este o figură mesianică a cărei realitate istorică nu are consistență. Ernest Renan, *Viața lui Isus*, 1863: scrisă într-un spirit raționalist, dar respectuos față de „individul care a îngăduit speciei sale să facă cel mai mare pas către divin”. François Mauriac, *Viața lui Isus*, 1937: autorul întreprinde o analiză psihologică pornind de la cele mai importante episoade ale evangheliilor. Mika Waltari, *Taina Împărăției*, 1979: povestire romanțată, bazată pe o documentație solidă, a ultimelor zile ale lui Isus.

Isus, Răscumplătorul, sau învățător al moralei

Pentru scriitorii creștini, Isus nu poate fi doar inițiatorul unei morale sau un îndepărtat maestru spiritual. Făptură supranaturală, mijlocitor între Dumnezeu și oameni, Răscumplător¹⁰, el reprezintă izvorul întregii vieți spirituale. Pascal, *Cugetări*, 1670: „Fără acest mijlocitor nu este cu putință comunicarea cu Dumnezeu.”

Viața creștină tinde spre unirea, spre identificarea cu Isus. Corneille, în sec. XVII, și Lamennais, în sec. XIX, traduc *Imitația lui Isus Cristos*, lucrare anonimă în latină din sec. XV. Pascal retrăiește în spirit Patimile lui Isus: „Taina lui Isus” (*Cugetări*). La fel, eroii obidiți, boțnavii, săracii¹¹ lui Dostoievski și Bernanos sunt chipuri ale lui Isus în suferință: Bernanos, *Jurnalul unui preot de țară*, 1936.

Chiar și atunci când e supus chinurilor, unirea cu Dumnezeu prin Isus îi dă omului putere și măreție, datorită grandorii celui „care ne trăiește viața” (Pascal, „Taina lui Isus”). În elanul mistic se săvârșește contopirea preferită a sufletului, căruia îi vorbește Cuvântul¹², cu Dumnezeu: „Sufletul îl vede doar pe Isus/care face ca dragostea lui să fie veșnică” (Madame Guyon, *Mijlocul scurt și ușor de a ține predica*, 1685).

Isus fără Cristos

Negând divinitatea lui Isus, mulți filozofi din sec. XVIII fac o paralelă între acesta și Socrate. Rousseau îl preferă pe Isus („Profesiunea de credință a vicarului savoiard”, *Émile*, 1762, cartea IV). Alții opun „figura blândă și simplă” a lui Isus, pe de-o parte, puternicei și intolerantei Biserici, pe de alta: Voltaire, „Religie”, în *Chestiuni asupra Enciclopediei*, 1771.

În sec. XIX, literatura anticlericală va reînnoi această opoziție. Hugo, *Pedepsele*, 1853: Isus este cel asuprit, iar Biserica, aliata asupritorilor.

Tolstoi, aflat în conflict cu autoritățile religioase ruse, neagă divinitatea lui Isus, pe care-l admiră totuși pentru a-i fi dat omenirii un ideal de perfecțiune morală: postfața la *Sonata Kreutzer*, 1890.

Dimpotrivă, Nietzsche detestă din instinct acest ideal „al inimilor curate, al suferinșilor, al rataților” (*Anticristul*, 1888). Rimbaud, sensibil ca și gânditorul german la voința de putere și la gloriificarea vieții, îl acuză pe Isus de a fi „veșnicul fur de energie”: *Poezii*, 1871, „Primele Comuniuni”.

Isus mitic

Unii scriitori ai Renașterii, prelucrând ideile lui Erasmi și Budé, au căutat în mitologia antică prefigurări ale „religiei celei adevărate”. Ei au apropiat cu îndrăzneală personajele Hereute și Isus, considerându-l pe cel din urmă „adevăratul Hercule care, prin viața sa plină de durere, a biruit și a înblănzit toți monștrii” (Budé). Iar Ronsard, „Hercule creștin”, *Imnuri*, 1556, enumeră optsprezece analogii între încercările lui Hercule și ale lui Isus. Rotrou, *Hercule pe moarte*, 1636.

Alte reîntrebuințări ale miturilor antice combinate cu imaginea lui Isus încearcă, în sec. XX, Pierre Jean Jouve și Pierre Emmanuel, ale căror meditații suferă influențe freudiene: Pierre Emmanuel, *Mormântul lui Orfeu*, 1941, și *Orfeo*, 1942. Cât despre Jean P'Anselme, acesta istorisește cu umor viața lui Isus, însă fără a-l blasfemia, în *Copilul cel trist*, 1955.

Isus al romanticilor este mai cu seamă omul durerii, al deznădejdii atât de omenesti, încât ajunge să provoace descumpănirea, ba chiar incredulitatea unor poeți ca Vigny și Nerval. Alți autori își afirmă atașamentul pentru Cristos cel din copilăria lor, ca Lamartine: *Armonii poetice și religioase*, 1830, „Imn lui Cristos”.

Isus devine o figură legendară, fiindcă „Vai! Astăzi omul nu mai crede, ci visează”: Hugo, *Razele și Umbrele*, 1840. Idealist visător, cel dintâi revoluționar, cel dintâi socialist, „vagabondul biciuit” (Hugo), el este protagonistul unui gigantic mit al omenirii. În această calitate, te inspiră respect chiar și celor necredincioși (Michelet, *Biblia Omenirii*, 1864) și trezește încă speranțe mesianice, într-o epocă ce are nevoie să creadă.

În sec. XX, Faulkner, *Parabola*, 1954, modernizează figura mitică a lui Isus, pe care-l face să retrăiască în timpul primului război mondial.

◆ **Icon.** → CRISTOS. Emil Nolde, *Cristos în mijlocul copiilor*, 1910, New York. Pawel Jocz, *Isus din Nazaret*, sculpt., 1982, Paris.

◆ **Muz.** Charles Gounod, *Isus pe lacul Tiberiadei*, 1878. Michel City, *Taina lui Isus*, sec. XX.

◆ **Cin.** Filme de mare spectacol

Cecil B. De Mille, *Regele Regilor*, 1927. Nicholas Ray, *Regele Regilor*, 1961: remake al celui precedent, cu o interpretare politică a datelor biblice într-o tonalitate antinazistă. George Stevens, *Cea mai măreasă poveste povestită vreodată*, 1965: un Isus viril, destul de credibil. Norman Jewison, *Jesus Christ Superstar*, 1973: mimodramă dansată pe muzică pop și rock: ultimele șapte zile din viața lui Isus.

Filme de autor

Luis Buñuel, *Viridiāna*, 1961: parodie a vieții lui Isus: textele Noului Testament servesc adesea ca pretext pentru caricatură, satiră și umor negru. *Culeu Lactee*, 1969: Isus, un om asemenea tuturor celorlalți, cărui îi place să râdă, să bea și să mănânce, iar uneori se enfurie. Căutarea adevărului? Batjocură? Provocare? Pier Paolo Pasolini, *Evangelheli după Sfântul Matei*, 1964. Roberto Rossellini, *Mesiu*, 1976. Martin Scorsese, *Ultima ispitire a lui Cristos*, 1988.

Franco Zeffirelli, *Isus din Nazaret*, 1977: oferă o imagine destul de convențională a lui Isus, dar se arată grijuliu cu autenticitatea socio-istorică. Denys Arcand, *Isus din Montréal*, 1989: un personaj cure în fiecare seară joacă rolul lui Isus.

Filme inspirate de romane de succes

William Wyler, *Ben Hur*, 1959. *Quo Vadis*, după romanul lui Henryk Sienkiewicz (1896): învățătura lui Isus se răspândește la Roma în vremea lui Neron; realizatori: Ferdinand Zecca, 1901 și 1907, Enrico Guazzoni, 1912 (epopee profană și biblică), Georg Jacoby, 1924, Mervyn Le Roy, 1951.

Se constată abundența filmelor inspirate din viața lui Isus, dar și mediocritatea multora dintre ele, cu excepția celor cu accente parodice.

IUDA

Al patrulea fiu al lui Iacov* și al Liei. Apare ca un moderator în certurile familiale dintre Iosif* și ceilalți frați ai săi, iritați de preferința paternă pentru acesta. Din gelozie, au vrut chiar să-l omoare pe Iosif; după tradiția yahvistă, Iuda s-a împotrivit, propunând să fie vândut unor nomazi care plecau în Egipt (Gn 37,25-27). Mult mai târziu, în

timpul unei foamete, fiii lui Iacov s-au dus în Egipt pentru a cumpăra grâne, fără să știe că Iosif ajunsese acolo un înalt dregător. Acesta a pretins să-l păstreze ca sclav pe Beniamin, ultimul născut al lui Iacov; atunci Iuda a intervenit din nou, oferindu-se ca ostatic în locul copilului (Gn 44,18-34).

Neamul lui Iuda

Este cel mai numeros și mai important din istoria lui Israel. A asimilat diferite populații străine, în particular pe canaaneni (Gn 38). „Binecuvântarea lui Iacov“ (Gn 49,8-12) proclamă înălțimea și puterea lui Iuda („Iuda este un leu tânăr“) asupra neamurilor învecinate. Multă vreme s-a dezvoltat independent de celelalte, însă David*, „fiu al lui Iuda“, i-a asigurat supremația.

Iuda ocupa sudul Palestinei (capitala: Sion*), în timp ce la nord domina Efraim (sau „casa lui Iosif“). Isus, fiu al lui David, este „răsărit din Iuda“ (Ev 7,14).

Regatul lui Iuda

Reunite sub David și Solomon (2S 5,1-3), Iuda și Israel au rămas totuși entități distincte (1R 1,35). Regele era cel care asigura unitatea acestui regat dublu. Iuda ocupa partea de sud a teritoriului palestinian (orașe: Hebron, Ierusalim, Betleem). După moartea lui Solomon (931), neamurile din nord s-au despărțit iarăși de neamul lui Iuda și, timp de mai bine de două secole, au coexistat două regate – Israel și Iuda – adesea rivale. Neamul lui Iuda a rămas credincios „casei lui David“.

Senaherib, regele Asiriei, a atacat și a pustiit țara în anul 701 (2Cr 32,1-8). Ierusalimul a scăpat ca prin minune de la nimicire (2R 19). Prăbușirea imperiului asirian și reformele lui Iosia (640-609) i-au favorizat înflorirea pentru o vreme. Totuși, prins în clește între Egipt și Babilon, regatul s-a prăbușit (sec. VI); poporul lui Iuda a fost dus în robie la Babilon (587).

Când edictul lui Cyrus (538) a autorizat reînțoarcerea, „un mic rest“ a venit înapoi în

Palestina, dar numeroși evrei, deveniți prosperi, au rămas în Babilon.

Începând din acest moment, nu se mai vorbește de regatul lui Iuda, ci de provincia lui Iuda, sau Iudeea* (după grecescul *Ioudaia*), sau țara evreilor, cu toate că mulți dintre ei trăiau în afara granițelor – în Galileea și Samaria – ba chiar în afara Palestinei. → IUDAISM, IUDEEA.

IUDA ISCARIOTEANUL

(„Omul din Keriot“, oraș din Iuda, sau „omul minciunii“, sau „ucigașul nămit“.) Era unul dintre cei doisprezece apostoli* pe care și-i alesese Isus, poate trezorierul grupului. El a fost cel care l-a predat pe Isus autorităților; ca preț al trădării sale, a căpătat 30 de arginți („sicle“, și nu dinari, așa cum se spune în mod curent), adică prețul unui sclav. Apoi, după Matei (27,3-10), cuprins de remușcări, a dat banii înapoi și s-a spânzurat.

Evangheliștii propun diferite motivații pentru trădarea lui Iuda: lăcomia de bani (Mt 26,15; In 12,4-6) sau stăpânirea Satanei (Lc 22,3; In 6,70; 13,2). Marcu sugerează o altă explicație: Iuda ar fi aparținut ramurii înarmate a unui partid extremist (vezi „ucigașul nămit“), cel al zeloților*; el ar fi văzut în Isus pe eliberatorul posibil al lui Israel, pe cel capabil să îndemne poporul la răscoală împotriva ocupantului* roman; refuzul lui Isus de a folosi violența și de a încerca luarea puterii l-ar fi dezamăgit, ceea ce l-ar fi determinat să-l predea autorităților.

Iuda a devenit simbolul trădătorului în tradiția occidentală; în francezește, un „judas“ înseamnă o mică deschișătură pe care un răuvoitor o poate folosi pentru a spiona fără să fie văzut. → SĂRUTAREA LUI IUDA.

♦ **Lit.** *Călătoria Sfântului Brendan*, povestire multă vreme celebră, scrisă la începutul sec. XII, reprezintă odiseea unui călugăr irlandez din sec. V care vrea să vadă Raiul; în cursul unei călătorii de

100 de ani, bogată în încercări și întâmplări minunate, Sfântul Brendan îl întâlnește pe Iuda în infern: „Eu sunt Iuda, cel care l-a slujit pe Isus și l-a trădat. Eu l-am vândut pe Domnul meu și m-am spânzurat de durere, prefăcându-mă că-l sărut din dragoste, când de fapt îl uram.“ Iuda apare într-o scenă din *Patimile* de Arnoul Gréban, sec. XV: ispitit de demonul Deznădejde, el se întoarce de la pocăință și se sinucide, ceea ce îl osândește definitiv; frumos dialogul între Deznădejde și Iuda.

Victor Hugo, *Sfârșitul lui Satan*, 1886: „Grinda“. „Iuda“. „Sabia“, „Mai rău decât Iuda“. „Ogorul olarului“.

Paul Claudel, *Moartea lui Iuda*, 1933: schița unei pseudoreabilitări a lui Iuda.

♦ **Icon.** *Moartea lui Iuda*, sculptură din sec. XII, Catedrala din Autun. Giotto, *Sărutul lui Iuda*, 1306. Padova. Rembrandt, *Iuda înapoiiază cei treizeci de arginți*, 1628, Yorkshire.

♦ **Cin.** Cinematograful prezintă pentru Iuda figuri foarte banale, de oameni slabi și lași, conform așteptărilor publicului. În fapt, simple întrupări ale răului.

Armand Bour, *Sărutul lui Iuda*, 1909. Cecil B. De Mille, *Regele Regilor*, 1927. Julien Duvivier, *Golgota*, 1935. Henry Kostner, *Tunica*, 1953. Nicholas Ray, *Regele Regilor*, 1961. Irving Rapper, *Pontiu Pilat*, 1961 (același actor îi interpretează și pe Isus, și pe Iuda). Pier Paolo Pasolini, *Evanghelia după Sfântul Matei*, 1964. George Stevens, *Cea mai măreață poveste povestită vreodată*, 1965. Andrzej Wajda, *Pilat și ceilalți*, 1972. David Greene, *Godspell*, 1973. Norman Jewison, *Jesus Christ Superstar*, 1973. Franco Zeffirelli, *Isus din Nazaret*, 1977.

IUDA MACABEUL

(Porecla vine poate de la cuvântul ebraic *maqgebet*, „ciocan“.) Iuda Macabeul, renumit pentru vitejia sa, era al treilea dintre cei cinci fii ai marelui preot Matatia. El a organizat rezistența împotriva asupritorului grec, adunând în juru-i numeroși partizani. A luptat mai ales împotriva lui Antiohus al IV-lea Epifanul, în 166-164, apoi împotriva lui Antiohus al V-lea și Demetrius I. A purtat numeroase campanii împotriva popoarelor vecine și a armatelor grecești comandate de Nicanor și Bachides; a încheiat o alianță

cu romanii (1M 8,19), dar a fost ucis de Bachides. Iuda a instituit două sărbători: *Hanuka*, pentru a celebra purificarea Templului (2M 10,1-8), și ziua lui Nicanor (2M 15,36). → SĂRBĂTORI.

IUDAISM

Istoria lui începe cu exilul* în Babilon (587 î. Cr.) care marchează sfârșitul regatului evreu. Termenul pare a fi fost ales în sec. II î. Cr. de evreii din diaspora pentru a se defini în raport cu elenismul (2M 2,21); în NT, nu este întrebuințat decât o dată (Ga 1,13-14).

Evreii din Palestina și cei care trăiesc departe (la Alexandria, în Babilonia etc.) formează o comunitate religioasă unită prin credința monoteistă, prin studiul Legii (*Tora*) și prin speranța mesianică.

Puțin după întoarcerea din exil, activitatea religioasă la Templul din Ierusalim* e reluată, dar iudaismul palestinian își întemeiază noi instituții: Sanhedrinul* și sinagoga*, în cadrul cărora scribii, cărturarii și învățătorii* Legii capătă din ce în ce mai multă importanță.

Încă din secolul I î. Cr., iudaismul devine o lume polimorfă, cea pe care a cunoscut-o Isus; este fragmentat în numeroase curente: farisei*, saducheii*, esenieni din Qumrân*, zeloți*, bapțiști etc. În mijlocul acestei multitudini de tendințe ia naștere creștinismul.

După distrugerea Templului* (70 d. Cr.), se mai mențin doar fariseii; unul dintre ei, Johanan ben Zakkai, întemeiază academia din Iamnia (Iabne) și reorganizează iudaismul, permițându-i să supraviețuiască și după catastrofa din anul 135 d. Cr. → OCUPAȚIA ROMÂNĂ.

În acest mediu se dezvoltă tradiția rabinică, ce separă „*Tora scrisă*“, cuprinsă în Pentateuc, de „*Tora orală*“ (*Talmud*); ambele sunt considerate de origine divină, fiindu-

revelate în același timp lui Moise pe Muntele Sinai.

Ca să trăiască întru *Tora*, un evreu creștinos respectă, mai presus de toate, patru elemente: binecuvântarea („Fii binecuvântat, Cel ce Veșnic ești...“), studiul biblic, rugăciunea* (textul cel mai important este *șema**) și poruncile (*mișvot*). Printre acestea, circumcizia*, celebrarea Sabatului* și respectarea interdicțiilor alimentare (mâncare *cušer*) sunt, astăzi ca și ieri, semnele identității evreiești. → EVREU.

Sub efectul mișcărilor de emancipare, unii evrei care au părăsit practicarea riturilor se declară ca aparținând iudaismului prin patrimoniul cultural și intelectual comun. Secolul XX marchează nașterea unor mișcări politice laice și asimilarea iudaismului cu o entitate națională. Obiectivul urmărit de acum înainte este reînțemeierea unui stat evreiesc chiar pe pământul străbunilor. Această mișcare a dus la fondarea statului Israel în anul 1948. Stat laic la început, importanța aspectului religios crește pe zi ce trece. Astfel, iudaismul, cea mai veche dintre cele trei religii monoteiste – ferment încă activ în lumea modernă – caută să reînnoadă legătura cu propriile lui izvoare chiar pe pământul unde s-a născut, continuând să cultive relații privilegiate cu toate comunitățile evreiești din diaspora.

Religie de la nașterea sa, cultură specifică vreme de multe secole, entitate națională de puțin timp, realitatea complexă a iudaismului scapă unei definiții simple.

◆ *Lit.* Samuel Joseph Agnon, *Musafirul în trecere*, 1968, roman scris în ebraică: document despre o comunitate evreiască din Europa de Est a anului 1930, despre credința, pietatea, riturile acesteia. Tradițiile și obiceiurile iudaismului polonez sunt adeseori descrise, în idiș, de povestitorul Isaac Bashevis Singer (Premiul Nobel, 1978) mai ales în *Nuvels*.

Edmond Jabès, *Cartea întrebărilor*, 1963-73. Elie Wiesel, *Celebrație hasidică*, 1973; *Celebrație*

biblică, 1975. Pierre Haïut. *Antologia poeziei evreiești*, 1985.

Nu trebuie subestimată nici importanța gândirii filozofice născute din iudaism, de la Moise Maimonide până la Emmanuel Levinas, contemporanul nostru. (A. Neher, *Chei pentru iudaism*, 1976). → EVREU, IERUSALIM, ISRAEL, TALMUD.

◆ *Icon.* Mané-Katz, *Rabinul cu Tora*, 1928, Geneva. Sulul Torii în teaca lui, începutul sec. XVIII, Cluj.

◆ *Cin.* Michael Waszynski, *Dibuk*, 1937.

IUDEEA

Acest termen (vezi Iuda) desemnează, în perioada persană (583-333), regiunea din jurul Ierusalimului unde se așezaseră repatriații din exil (care au început să fie numiți „evrei”, „jidovi”); acolo se bucurau de o mare autonomie religioasă și politică. În epoca Macabeilor*, teritoriul s-a mărit datorită unor cuceriri succesive. În epoca romană, provincia Iudeea, căreia i se adăugase Samaria, a fost încredințată unui „procurator” sau guvernator (Lc 3,1), pierzându-și total autonomia. După răscola din 132-135, ea a devenit colonie romană și evreii au fost izgoșiți. → OCUPAȚIA ROMANĂ.

IUDEU (JIDOV, JIDAN)

(Gr. *Ioudaios*.) Termen care, la origine, îi desemnează pe locuitorii Iudeei. Începând din era elenistică, îi se aplică tuturor locuitorilor Palestinei ce aparțin religiei poporului evreu. De la înfrângerea de către romani (70 d. Cr.) și dispersarea acestora, termenul îi numește pe toți cei care aderă la iudaism*, fără considerente geografice. Termenii distincți „iudeu” (jidov) și „israelit” se impun o dată cu apariția unui iudaism laic, mai întâi intelectual, apoi de inspirație națională, pentru a-i deosebi pe cei care continuă să practice riturile religioase de cei care, deși le părăsesc, le consideră ca aparținând unui patrimoniu cultural comun. Definirea jidovilor

(jidanilor) ca rasă este o invenție aberantă a ideologiei naziste.

◆ *Lit.* Suntem siliți să constatăm că Europa, unde predominante sunt confesiunile creștine, a disprețuit și a ținut multă vreme deoparte comunitățile evreiești. Iuda* reprezenta arhetipul unanim recunoscut al evreului deicid, lacom și trădător; omul de origine evreiască era considerat și fratele cel mare ales și blestemat precum Cain*. Excluderile sociale și prejudecățile decurgând din acestea au dat naștere unor tipuri literare celebre, de pildă cămătarilor: Shylock din *Negutătorul din Venetia* de Shakespeare, 1596; Gobseck din *Gobseck* de Balzac, 1830, sau Yankel, modelul evreului respingător și ridicol din literatura rusă, în *Taras Bulba* de Gogol, 1835. Persecutarea evreilor lua adesea forme violente, pe care le vor condamna filozofii din sec. XVIII în lupta lor împotriva intoleranței religioase și a fanatismului: Montesquieu, *Serisori persane*, 1721, și „Prea umile reproșuri către inchișitorii din Spania și Portugalia”, *Spiritul legilor* (XXV, 13), 1748: „Vă rugăm stăruitor să vă purtați cu noi așa cum s-ar purta chiar el (Isus) dacă ar mai fi pe pământ.”

În Europa de Est, comunitățile evreiești adunate în ghetouri sau *ștetl* (Polonia) își mențineau neatinse tradițiile și credințele, făurindu-și o limbă comună, limba idiș. Operele lui Șalom Alchem (*Tevie lăptarul*, 1925), Isaac Leib Peretz (*Basme populare*, *Basme hasidice*, începutul sec. XX) și Isaac Bashevis Singer (*Cornul berbecului*, 1935, *Familia Moskat*, 1950) înfățișează viața acestor populații căzute pradă batjocurilor, insultelor (n. tr.: însăși denumirea de „jidov” sau „jidani” are o conotație insultătoare), violenței. Vezi, de asemenea, în ebraică: Samuel Joseph Agnon, „Zestrea logodnicei”, *Opere complete*, 1964.

Treptat, în Europa occidentală, sub influența lui Spinoza, se produce o desacralizare a istoriei sfinte. Evreul modern se dezbracă de străvechiul mod de a privi lucrurile și de riturile separatiste; integrându-se în lume, el se avântă în inima luptelor progresiste, universaliste, în vreme ce Lessing predică toleranța între cele trei religii-surori: islamul, iudaismul și creștinismul, creând un alt tip de personaj – evreul simpatice: *Nathan înțeleptul*, 1779. Dar prejudecățile și ura persistă. Asimilarea este imposibilă. Heine se întoarce atunci la revendicarea originilor: *Melodii ebraice*, 1851.

De fapt, miturile au viață lungă: cel al jidovului rătăcitor, izvorât dintr-o legendă medievală, recapătă vigoare în sec. XIX. Poporul evreu,

însemnat în frunte precum Cain fiindcă nu a recunoscut suferințele lui Cristos, este hărăzit, la rândul lui, să fie poporul tuturor durerilor: Edgar Quinet, *Ashaverus*, 1833; Eugène Sue, *Jidovul rătăcitor*, 1845; Apollinaire, *Trecătorul din Praga*, 1910 etc. Jidovul este tapul ispășitor al omenirii.

Chestiunea identității evreiești devine un subiect din ce în ce mai fierbinte în a doua jumătate a sec. XIX, o dată cu dezvoltarea teoriilor rasiale și rasiste. Scrierile teoretice (Marx, *Chestiunea evreiască*, 1844) și literare pe această temă abundă, mai ales în perioada dintre afacerea Dreyfus și cel de-al doilea război mondial. Spiritele autorilor evrei oscilează între tendințele particulariste și opțiunile universaliste, între asimilare și revendicare, așa cum o dovedesc personajele lui Protus – Swann și Bloch – din romanul *În căutarea timpului pierdut* (1913–1927), sau cel al lui Kafka, „Raport pentru o academie”, în *Metamorfoza*, 1915, fabulă despre evreul din Occident care-l mănușărește pe neevreu. Romanul lui Jacques de Lacretelle, *Silbermann*, 1922, luptă împotriva antisemitismului din jur.

Mai recent, Sartre, *Reflecții asupra chestiunii evreiești*, 1946 (antisemitismul este cel care creează evreul), și Albert Memmi, *Portretul unui evreu*, 1962, refuză noțiunea de mister evreiesc: „Misterul acesta e veninos.” Ei se opun unor scriitori ca Léon Bloy, *Mântuirea prin Evrei*, 1892; Péguy, *Tineretea noastră*, 1910; Claudel, *Evangelia lui Isaia*, 1951, care dau problemei o interpretare religioasă: „Cunosc prea bine acest popor; nu are pe pielea lui nici un punct care să nu fie dureros... Cincizeci de secole de săbii în coaste îl împing înainte” (Péguy).

Sartre, la rândul său, e contestat de acei evrei care văd în holocaustul nazist o consacrare prin foc a pretenției lor la ireductibila străinătate, sau chiar prilejul unei reînnoiri spirituale a iudaismului. De la crearea statului Israel, în 1948, chestiunii evreiești i s-a substituit pe arena internațională cea a statului evreiesc modern.

◆ **Icon.** Marc Chagall, *Jidovul rătăcitor*, 1925, Geneva.

IUDITA

(Eb. *Yehudit*, „evreică”) Eroina cărții ce-i poartă numele. Este o văduvă tânără

care salvează cetatea Betuliei asediată de asirieni: ea pătrunde la generalul lor, Holofern⁸, și îi taie capul. Cu bună știință, autorul se distanțează de realitățile istorice și geografice, căutând doar să facă din eroina sa personificarea poporului evreu, care, încrezându-se în Dumnezeu, îi poate înfrânge chiar și pe cei mai temuți dușmani.

◆ **Lit.** Jean Giraudoux, *Iudita*, tragedie în trei acte, 1931; dramaturgul reia firul povestirii biblice, dar o înșeură cu anacronisme, și mai ales înfățișează o Iudită îndrăgostită de Holofern, deci împărțită între datorie și dragoste.

◆ **Icon.** *Iudita*: Botticelli, 1473, Florența; Quantyn Matsys, sec. XVI, Anvers; Lucas Cranach, sec. XVI, Viena; Gustav Klimt, 1909, Viena. *Iudita și Holofern*: Donatello, bronz, sec. XV, Florența; Artemisia Gentileschi, 1621, Napoli; Jean Cocteau, carton pentru o tapiserie de Aubusson, sec. XX.

◆ **Muz.** Vivaldi, *Judith triumphans*, oratoriu, Arthur Honegger, *Iudita*, operă, 1926.

◆ **Cin.** Griffith, *Iudita din Betulia*, 1913.

IZABELA

Soția lui Ahab⁹, rege al lui Israel (1R 16,31). Perechea nelegiuită se dedă cultului lui Baal (1R 18,19) și comite numeroase înșelăciuni. Prorocul Ilie o blestemă și-i vestește Izabelei că va fi sfârșită de câini lângă via din Nabot, pe care o luase în stăpânire prin crimă (1R 21). → ATALIA.

◆ **Lit.** Agrippa d'Aubigné, *Tragicole*, 1616: în spatele acestui nume blestemat se ascunde Ecaterina de Medici, persecutoarea protestanților, și în mod general, toți mai-marii regatului Franței: „Câinii s-au îmbuibat cu semetele sfârcuri/pe care și le umflai de trufie” (VI, „Răzbunări”). Racine, *Atalia*, 1691, actul II, scena 5: Izabela îi apare în vis fiicei sale, Atalia, și îi vestește înfrângerea apropiată, înaintea „crudului Dumnezeu al evreilor”.

◆ **Icon.** Luca Giordano, *Moartea Izabelei*, sec. XVII.

ÎMBĂLSĂMARE

Din cea mai îndepărtată Antichitate, vechii israeliți aveau datina de a se îngriji de cadavre (toaletă funerară, miresme obținute prin arderea unor plante în apropierea trupurilor) înainte de a le pune în mormânt. Îmbălsămarea este de origine egipteană (Gn 50,2-3 și 26). Mai târziu, evreii au adoptat obiceiul de a spăla trupurile defuncților, de a le parfuma cu esențe balsamice și de a le înfășura într-o pânză albă, prinsă cu fâșii.

Așa s-a procedat în cazul lui Lazăr care, înviat de Isus, a ieșit din mormânt „cu picioarele și mâinile legate cu fâșii de pânză și cu fața înfășurată în giulgiu” (In 11,44).

La fel, când apropiatii lui Isus i-au coborât trupul de pe cruce, „l-au înfășurat cu fâșii de pânză cu miresme, după obiceiul evreiesc de înmormântare” (In 19,38-40).

ÎMPĂRĂȚIE

Regalitatea lui Dumnezeu e afirmată de foarte timpuriu (Jud 8,22); Israel a refuzat mai întâi instituția monarhică, fiind încredințat că singur Dumnezeu este rege (1S 8). Mai târziu, chiar atunci când instituția regală a făcut parte integrantă din viața lui Israel, iar figura regelui a fost strâns legată de cea a lui Mesia*, poporul nu și-a divinizat niciodată regele. Dintotdeauna psalmii celebrează regalitatea lui Dumnezeu ca pe un fapt ce transcende istoria: „Domnul a împărățit... Gata este

scaunul tău de atunci, din veac ești Tu (Domn)” (Ps 93). Este o regalitate universală, cosmică.

Literatura profetică anunță vestea cea bună că Dumnezeu se întoarce la Sion” (Is 52,7). Speranța unei apropiate reveniri în Ierusalim se împletește cu speranța mântuirii* veșnice; Isaia* proclamă că exilul la Babilon va lua sfârșit și că evreii își vor recăpăta pământurile: „Cei pe care i-a dezrobuit Dumnezeu se întorc” (Is 51). Prorocii anunță totodată apropierea unei împărății veșnice de pace și dreptate. Isaia evocă în imagini această împărăție: când ea va sosi, se vor transforma „săbiile devenite nefolositoare în brăzdare de plug, iar lupul va sălșui în pace cu mielul”.

Împărăția constituie și o realitate spirituală: e domnia lui Dumnezeu în inima omului care păzește legea lui. NT dezvoltă această temă: „Împărăția lui Dumnezeu este înlăuntrul vostru” (Lc 17,21). Isus avertizează că se va opune celor care prevestesc venirea împărăției la o dată precisă. Ea nu reprezintă o putere politică, iar Isus refuză să fie rege: „Împărăția mea nu este din lumea aceasta” (In 18,36); ea înseamnă instaurarea unei legi a dragostei și a unirii cu Dumnezeu, hărăzită tuturor celor care, asemenea copiilor, au o inimă simplă și curată (Mt 19,13). Totuși, chiar printre apropiatii lui Isus și la primii creștini se manifestă speranța unei restaurări a regatului lui David*.

Pe de altă parte, Pavel* și Apocalipsa* continuă tradiția profetică a anunțării unei împărății eshatologice, a unei fericiri inalterabile ce va să vină, pe care însuși Isus o comparase cu un ospăț de nuntă (Mt 22). Apocalipsa o asemuiește cu o cetate cerească (Ap 21). → CETATE, IERUSALIMUL CERESC.

◆ **L.&P.** Orice împărăție care se dezbină în sine nu va dăinui (Mt 12,25): discordia naște ruina.

ÎNĂLTĂRE

Înălțarea lui Isus la cer, sălașul lui Dumnezeu, și totodată sărbătoare celebrată de Biserici: pentru creștini, Cristos înviat din morți a intrat în slava* lui Dumnezeu.

La sfârșitul evangheliilor, Marcu și Luca povestesc că Isus, ducându-și ucenicii în afara Ierusalimului, s-a despărțit de ei și a fost ridicat la ceruri (Mc 16,19; Lc 24,51). În Faptele Apostolilor, Luca plasează Înălțarea într-a patruzecia zi după Paști, pe Muntele Măslinilor: un nor îl ascunde pe Isus, și aceasta chiar sub ochii ucenicilor săi (Fp 1,9).

◆ **Lit.** Sfântul Augustin (354-430), *Predică pentru Înălțare*: „Învierea Domnului este speranța noastră: Înălțarea Domnului este slava noastră.”

Apollinaire, *Alcooluri*, 1913, „Zona”: Isus ridicându-se la cer e comparat cu aviatorii moderni: „diavolii din prăpăstii saltă capul să-l privească”, în timp ce „îngerii zburdă în jurul frumosului zburător”.

◆ **Icon.** Înălțarea lui Isus: Fra Angelico, 1440-1447, Florența; Mantegna, sfârșitul sec. XV, Florența; Rembrandt, 1636, München; José-Maria Sert, 1930, Vic (în Catalonia).

◆ **Muz.** Olivier Messiaen, *Înălțarea*, meditație simfonică, 1933.

(A SE) ÎNCHINA

(Gr. *proskyno*, care înseamnă în același timp „a se prosterna”, „a se închina” și „a adora”). Când Satana îl ispitește, Isus îi spune: „Domnului Dumnezeului tău să te închini, și lui singur să-i slujești” (Mt 4,10).

Aceste cuvinte sunt citate din VT (Dt 6,13), unde „a te închina” vine de la cuvântul ebraic tradus prin „a te teme” (care nu este sinonim cu „a te înspăimânta”).

Când omul devine conștient de măreția lui Dumnezeu și de taina lui, nu e vorba de frică, ci de respect și uimire, sentimente ce marchează distanța infinită dintre om și Dumnezeu cel Sfânt*. Iezechiel, în fața slavei* lui Dumnezeu (Iez 1,28), ca și Saul, în fața lui Cristos înviat din morți (Fp 9,4), cad la pământ într-un gest de închinare, de adorație. Numai Dumnezeu poate fi adorat în sensul strict al termenului, numai lui poți să i te închini.

◆ **Lit.** Opera mysticilor abundă în rugăciuni de adorație. Ioan al Crucii, *Cântări spirituale*, sec. XVI; Fénelon, *Poezii*, 1685.

(A) ÎNCINGE

(A-ȘI ÎNCINGE MIJLOCUL)

Se înțelege de la sine că, atunci când călătorești sau când lucrezi, trebuie să-ți prinzi în cingătoare hainele mai largi.

Evreii mănâncă Paștele* cu mijlocul încins, cu sandalele în picioare, gata de exod* (Ex 12,11).

Isus, la Cina cea de Taină*, se ridică de la masă și spală picioarele ucenicilor săi: „Luând un ștergar, s-a încins cu el” (In 13,4).

Expresia capătă și un sens spiritual. Dumnezeu i-a spus lui Iov: „Încinge-ți mijlocul ca un viteaz, eu o să te întreb” (Iv 40,7) și lui Ieremia*, pe care-l chema în slujba profetirii: „Îți vei încinge mijlocul” (Ir 1,17), adică: va trebui să fii totdeauna gata de plecare și gata de a sluji. Isus îi îndeamnă pe ucenicii săi la vigilență: „Mijlocul să vă fie încins și lămpile aprinse... ca niște argați care-și așteaptă stăpânul” (Lc 12,35).

ÎNCORONAREA FECIOAREI

Potrivit unei vechi tradiții, Fecioara Maria*, după ridicarea în slavă, a fost încoronată în ceruri de fiul ei Isus.

◆ **Icon.** Timpane din sec. XII, Senlis, Mantex, Notre-Dame de Longpont, Chartres, Bourges, Strasbourg.

Pictură: Fra Angelico, sec. XV, Paris. Enguerrand Charollon, 1453, Villeneuve-lès-Avignon. Veronese, 1555-58, Venetia. Velázquez, 1651, Madrid.

INGER

Substantivul „înger” denumește o funcție: el traduce cuvântul ebraic *mal'ak* (gr. *angelos*) însemnând sol (mesager). Îngerii sunt spirite hărăzite să poarte solia lui Dumnezeu.

VT. Îngerii formează în jurul lui Dumnezeu cel unic „oștirea cerească” (1R 22,19). Ei sunt numiți „fiii lui Dumnezeu” (Ps 29,1) și „sfinții îngeri” (Iv 5,1).

Din cele mai vechi povestiri biblice, în momentele-cheie apare câte un „sol al lui Dumnezeu”: în Geneză, acesta transmite, în mai multe rânduri, poruncile divine. Asemenea lui Dumnezeu însuși, vorbind și făptuind în numele și în locul său, îngerul este trimis să-l ocrotească pe Israel la trecerea Mării Roșii (Ex 14,19); veghează asupra servitorului lui Avraam (Gn 24,7) și asupra lui Iacov* (Gn 48,16). Dumnezeu trimite îngeri ai nenorocirii pentru misiuni funeste, precum acel înger „al pierzaniei” (exterminator) ce joacă un rol decisiv în diverse episoade (Ex 12,29; 2R 19,35). În ultimele cărți ale VT, îngerii sunt înzestrați uneori cu nume potrivite misiunii lor: Rafail*, „Dumnezeu vindecă”, îl îngrijește pe Tobit* (Tb 3,17; 12,15); Gavriil*, „Dumnezeu e tare”, împărtășește tainele Domnului (Dn 8); Mihail*, „cine e ca Dumnezeu?”, prințul tuturor, îl ocrotește pe Israel (Dn 10,13-21). Această teologie influențează Islamul: Gavriil e cel care-i transmite lui Mahomed mesajul divin; Mihail are în sarcină bunurile lumii; Azrael este îngerul morții; mii de îngeri îi apar Profetului pe când are loc ascensiunea lui nocturnă.

NT. Numelor până acum cunoscute Pavel îl adaugă pe cel de arhanghel* (1Tes 4,16). Îngerii sunt intim legați de viața pământească a lui Cristos: întruparea (Lc 1,26), nașterea (Lc 2,9-13), ispitirea în deșert (Mc 1,13), agonia (Lc 22,43), înălțarea (Fp 1,10). Ei îi ocrotesc pe oameni (Mt 18,10; Fp 12,15), îi înfățișează lui Dumnezeu rugăciunile lor și însoțesc sufletele dreptilor la Rai (Lc 16,22). Mihail este păzitorul Bisericii ce abia ia naștere, așa cum fusese și al lui Israel. Evocând destinul ultim al oamenilor înviați, Cristos spune că aleșii vor fi ca îngerii lui Dumnezeu, care nu se căsătoresc și nu cunosc moartea (Lc 20,36). → HERUVIM. SATANA. SERAFIM.

◆ **Lit.** Dante îi înfățișează pe îngerii cerești în culori strălucitoare: *Divina Comedie*, 1307-1321, cântările 28-32. În literatura franceză, tenta îngerului revoltat sau căzut apare mult mai frecvent decât aceea a îngerilor ca trimiși ai lui Dumnezeu. Totuși, vitejii cavaleri din *Cântecul lui Roland* (sec. XII), în clipa când își dau sufletul, îi întind lui Dumnezeu mânușa lor dreaptă; atunci apare un înger care le duce sufletul în Paradis. În *Zadig* de Voltaire (1747), îngerul Jesrad îi destăinuie eroului intențiile Providenței.

În sec. XIX, poeții imaginează îngeri alegorici: îngerul-Libertate, creat dintr-o pană desprinsă din aripa lui Satan (Hugo, *Sfârșitul lui Satan*, 1886). Ei plămulesc îngeri îndrăgostiți de muritoare (Lamartine, *Căderea unui înger*, 1838), sau seduși de un Lucifer „tânăr, trist și fermecător”, ca Éloa, născută dintr-o „lăcrimă a lui Cristos” (Vigny, *Éloa*, 1824).

În sec. XX, Cocteau imaginează un înger fantezist deghizat în geamgiu, vizitator al invizibilului (*Orfeu*, 1927). Claudel îl aduce în scenă pe îngerul păzitor al Dunei Prouhèze (*Pantoful de satin*, 1929).

Prin simplificare, îngerul a devenit în unele expresii principiul spiritual al omului, în opoziție cu elementul său carnal, „animal”. „Omul nu e nici înger, nici dobitoc, și nenorocirea este că acela care vrea să facă pe îngerul face pe dobitocul.” Pascal subliniază aici faptul că omul nu este nici spirit pur, nici simplu trup (*Cugetări*, 1670).

◆ **Icon.** *Îngerul zâmbitor*, statuie, Catedrala din Reims, sec. XIII. *Îngerii muzicieni*, sec. XV: Fra Angelico, Florența; Hans Memling, Anvers. Mathias Grünewald, *Îngerul Bunei-Vestiri*, 1516, Colmar. Bernini, *Îngerul purtând coroană de spini*, statuie, 1669, Roma. Odilon Redon, *Îngerul căzut*, sec. XIX, Bordeaux. Marc Chagall, *Căderea îngerului*, 1947, Basel.

◆ **Muz.** Prokofiev, *Îngerul de foc*, operă, 1927.

◆ **Cin.** Wim Wenders, *Aripile dorinței*, 1987: îngerii bănuie pe pământ de la facerea lumii, lipsiți de senzații și de sentimente, stând lângă cei deznădăjduiți, lângă muribunzi. Unul dintre ei vrea să cunoască adevărata viață; devine om și descoperă, uimit și încântat, savorile, culorile, dragostea. Imn în cinstea victorilor.

ÎNTÂMPINAREA (ÎNFĂȚIȘAREA) LUI ISUS LA TEMPLU

Legea lui Moise prevedea hărăzirea lui Dumnezeu a primului născut* al omului și al animalului domestic. Copilul nu era jertfit, ci răscumpărat prin sacrificarea unei perechi de turturele sau de porumbei (Ex 13,2; Lv 1-14). Părinții lui Isus s-au conformat Legii venind să înfățișeze pruncul la Templu. Bătrânul Simion a vestit că Isus va fi mântuirea lui Israel (Lc 2,22-35).

◆ **Icon.** În general, grupul reprezentat îi cuprinde pe Maria, Iosif, Isus, bătrânul Simion și alte câteva persoane. Giotto, sec. XIV, Padova; Gentile da Fabriano, sec. XV, Paris; Andrea Mantegna, 1468, Berlin; Simon Vouet, sec. XVII, Luvru; Rembrandt, 1628, Hamburg.

Întâmpinarea (înfățișarea) Mariei la Templu

După evanghelia apocrifă* a lui Iacov, Maria a fost adusă la Templu* pentru a fi educată acolo până la pubertate.

◆ **Icon.** Maria urcă treptele Templului, întâmpinată de preoți și de bătrâni. Tintoretto, sec. XVI, Veneția; Tițian, 1540, Madonna del Orto, Veneția.

ÎNTRUPARE (INCARNARE)

(Din lat. *caro*, *carnis*, „carne“.) Acțiunea de a lua o formă concretă, de a căpăta trup. În tradiția ebraică, Dumnezeu este invizibil și inaccesibil. În credința creștină, Dumne-

zeu s-a întrupat în persoana lui Isus – Cristos sau Mesia – Fiul unic al lui Dumnezeu, care a devenit om și și-a asumat în întregime condiția de om, inclusiv moartea, fără să înceteze a fi Dumnezeu; așadar, creștinii îl numesc „Dumnezeu om“ sau „Cuvântul* întrupat“. Evreii și musulmanii resping credința în divinitatea lui Isus Cristos.

◆ **Lit.** Sfântul Ioan al Crucii în *Romanțe*, „Despre Întrupare“, sec. XVI, își expune propria-i concepție asupra temei. Charles Péguy, *Victor-Marie, Conte Hugo*, 1910; Eva, 1913: „Supranaturalul este el însuși carnal“; Isus e „rodul unui pântec matern“ și își asumă slăbiciunile trupești ale întregii omeniri. Pierre Jean Jouve, *Nunți*, 1931, „Adevăratul trup“. Jorge Luis Borges, *Opera poetică*, 1925-65, „Ioan 1,14“.

ÎNTUNERIC

Lipsă totală de lumină ce evocă haosul primordial (Gn 1,2-5), spaima, neliniștea (Ps 107,13-14) și moartea (Ir 13,16; Iv 20-26), dar în care Dumnezeu este totuși prezent (Is 45,7; Iv 34,22).

În NT, „întunericul din afară“ înseamnă locul de pedeapsă al celor răi (Mt 8,12), iar „puterea întunericului“ (Lc 22,53) reprezintă răul ce lucrează în lume. De asemenea, faptul de „a ieși din întuneric“ la lumină (2Co 4,6) semnifică actul convertirii. → LUMINĂ.

◆ **Muz.** Marc Antoine Charpentier, 28 de *Lecții de Întuneric*, sec. XVII. Delalande, 3 *Lecții de Întuneric*, Couperin, 9 *Lecții de Întuneric*, dintre care 6 pierdute, sec. XVIII.

Slujba Întunericului este slujba de dimineată a celor trei zile dinaintea Paștelui: stingerea luminilor care marchează sfârșitul ceremoniei simbolizează părăsirea lui Isus de către ucenicii săi. Fiecare slujbă cuprinde trei lecturi (*lectio* în latinește, de unde cuvântul *lecție*), texte împrumutate din plângerile lui Ieremia*.

ÎNȚELEPCIUNE (CĂRTEA ÎNȚELEPCIUNII)

Cea mai târzie scriere din Biblia grecească: a fost redactată către anul 50 î. Cr. Se consideră că autorul ei ar fi Solomon; de

fapt, după obiceiul vremii, cel care a întocmit lucrarea a aşezat-o sub patronajul unui personaj prestigios din vechime.

Prima parte expune concepţia despre viaţă a necredincioşilor: „Din întâmplare am ajuns să fim cum suntem... Să ne încununăm cu flori de trandafir, până nu se vestejesc... Să asuprim pe cel sărac şi drept, să nu ne fie milă de văduvă, de cărunţelile bătrânului... Să nu ne ruşinăm. Puterea noastră să fie legea dreptăţii noastre. Ce-i slab nu este de nici un folos“ (Int 2). Partea a doua face elogiul înţelepciunii, socotită un dar de la Dumnezeu. Partea a treia invită la meditaţie asupra lucrării lui Dumnezeu în istoria lui Israel: „Întru toate, Doamne, ai preamărit pe poporul tău şi l-ai acoperit de cinste“ (Int 19).

În NT, Pavel şi Ioan îi vor recunoaşte lui Isus elocvenţa şi înţelepciunea, el având „strălucirea slavei şi chipul fiinţei“ lui Dumnezeu (Ev 1,2-3).

♦ *Lit. Rucine. Cântări spirituale*, 1694. „O. înţelepciune, cuvântul tău“.

ÎNVIERE

(Lat. *resurrectio*, de la *resurgere*: „a se ridica“.) A învia înseamnă a se deştepta, a se trezi, a se ridica dintre morţi, a prinde viaţă din nou.

În VT, până în sec. II î. Cr., Israel are convingerea că, după moarte, omul va sălăşlui în *şeoł*, loc întunecos unde eşti despărţit chiar şi de Dumnezeu (Ps 88,6). Israeliţii nu împărtăşesc ideea grecească a nemuririi sufletului, deoarece se opune concepţiei lor unitare despre om. În acest fel se depărtează de vecinii lor care celebrău culturile naturii: Osiris în Egipt, Tamuz în Mesopotamia, Baal* în Canaan – zei care mor şi învie după ciclul anotimpurilor. Pentru credincioşii evrei, Dumnezeu cel unic e Cel Viu, stăpânul vieţii şi al morţii: „Domnul omoară şi dă viaţă“ (IS 2,6). Astfel, la rugămintea lui Ilie*, prorocul său, Dumnezeu redă suflarea unui copil (IR

17,22). Singura supravieţuire avută în vedere este cea familială (prin posteritate) sau colectivă (supravieţuirea poporului, Iez 37).

Mai târziu, interogaţia îndurerată în faţa suferinţei dreptilor (cartea lui Iov*) şi a morţii martirilor (sec. II î. Cr., persecuţiile regelui grec Antiohus* Epifanul) va da naştere unei speranţe: Dumnezeu va întemeia o lume cu desăvârşire nouă. Daniel* afirmă explicit, pentru întâia oară, învierea individuală: „Mulţi dintre cei care dorm în ţărâna pământului se vor scula, unii la viaţă veşnică, iar alţii spre ocară şi ruşine veşnică“ (Dn 12,2).

Până atunci, învierea morţilor era, mai presus de toate, o imagine a restauraţiei lui Israel (Iez 37). Cu 50 de ani înainte de Cristos, un înţelept vorbeşte astfel despre drepti*: „În ochii celor fără de minte, dreptii sunt morţi cu desăvârşire, şi ieşirea lor din lume li se pare o mare nenorocire... Dar ei sunt în pace... Nădejdea lor este plină de nemurire“; aceştia nu vor fi despărţiţi de Dumnezeu, ci „vor petrece cu El întru iubire“ (Int 3,2-9).

La începutul NT, credinţa în învierea morţilor din ziua cea de pe urmă devine subiect de controversă între farisei şi saducheii. Într-o discuţie cu Isus, ultimii vor să dovedească absurditatea învierii trupului. Isus le răspunde: „La înviere... sunt ca îngerii lui Dumnezeu în cer“ (Mt 22,30). Pavel vorbeşte îndelung despre învierea morţilor în prima Epistolă către Corinteni.

Evangelistiştii relatează că Isus a înviat-o pe fiica lui Iair*, pe fiul văduvei din Naim*, ca şi pe prietenul său Lazăr*; aceste minuni trebuie asociate cu profeţiile lui Ilie*. Totuşi, învierea lui Cristos la Paşti* este de altă natură: nu reprezintă o întoarcere la existenţa pământească, ci trecerea la o viaţă de-a pururi fără de moarte. Credinţa în învierea lui Isus constituie stâlpul creştinismului: „Dacă Cristos n-a înviat, zadarnică este

atunci propovăduirea noastră, zadarnică și credința voastră" (1Co 15,14).

◆ Lit. Învierea lui Isus

Jean-Claude Renard, *Pământul sfînteniei*, 1966. „Psalm de Paști”: întreaga creațiune, asociată la biruința lui Cristos asupra morții, devine pentru vecie „pământul sfînteniei”: „Ah! Moartea înălțurată, moartea, și întunecimile despecetuite, și tot pământul în dimineața de izmă și de portocală/Piatra sfărâmată...”

Învierea morților

Agrippa d'Aubigné, *Tragicele*, 1616 (VII, „Judecata”): „Toți ies din moarte așa cum ieși dintr-un vis”: la această înviere participă întreaga fire.

Lefranc de Pompignan, *Poezii sacre*, sec. XVIII, inspirate din Iezechiel (Iez 27): poetul evocă deopotrivă „învierea” poporului lui Israel după robie („Și acest popor de morți se desteaptă”) și Judecata din urmă.

Jean-Paul Richter, *Siebenkas*, 1796: edificiul lumii se năruie, morții palizi îl aud pe Cristos destăinuindu-le că Dumnezeu nu există, dar... totul nu este decât un coșmar al povestitorului.

Pierre Jean Jouve, *Slavă*, 1942: o suită de piese intitulată „Învierea morților” constituie centrul operei sale: moartea și viața, căderea și înălțarea se confundă în viziunea poetului.

◆ Icon. Hubert și Jan Van Eyck, *Cele trei Marii și mormântul deschis*, sec. XV, Rotterdam. *Învierea*, Piero della Francesca, 1460, Borgo San Sepolcro; Perugino, sec. XV, Rouen; Mathias Grünewald, retablel de la Issenheim, 1515, Colmar; El Greco, 1598, Madrid, Germain Pilon, *Cristos al Învierii*, sculpt., sec. XVI, St-Paul-St-Louis, la Paris, și *Cristos ieșind din mormânt*, sculpt., Luvru.

Învierea morților, după viziunea lui Iezechiel: Codex-ul din Visegrad, sec. XI, Praga; frescă la Brancion, sec. XIV; Luca Signorelli, 1504, Orvieto; Sir Arthur Spencer, *Înviere*, 1926 și 1947, Londra.

◆ Muz. Heinrich Schütz: *Povestea Învierii*, 1623. Gustav Mahler, *Simfonia a II-a*, 1894. Carl Orff, *La Commedia de Christi Resurrectione*, 1955. Olivier Messiaen, *Et exspecto resurrectionem mortuorum*, pentru instrumente de suflăt și pereuție, 1965.

J

JERTFĂ (SACRIFICIU)

Jertfa este un act ritualic prin care i se oferă ceva lui Dumnezeu (animal, ofrandă vegetală sau libație de vin), pentru a-i atrage bunăvoința, pentru a-i mulțumi sau pentru ispășirea păcatelor. Jertfa animală constă în sacrificarea de vite sau de porumbei și turturele.

În ebraică nu există un termen pentru a desemna jertfa în general, ci șase cuvinte, potrivit formei rituale; cele mai importante sunt arderea de tot (holocaustul*, Lv 1) și jertfele de împărtășire (caz în care animalul este consumat de preoți și de credincioși, Lv 3).

Legea primului născut* (Ex 13,2; 22,28) îl obliga pe israelit să-l sacrifice pe acesta lui Dumnezeu; în cazul copiilor se practica răscumpărarea (Ex 13,13; 34,20; Num 18,15), așa cum Isaac* fusese înlocuit cu un berbec (Gn 22,13).

Jertfa omenească, acceptată în lumea antică orientală, este abominabilă în ochii lui Dumnezeu (Lv 20,2-5); totuși, Ieftae* și-a jertfit fiica pentru a-și ține promisiunea (Jud 11, 30-40). Regele Iosia a profanat „locul de ardere“ (tofet) din valea Ben Hinom (Gheena), unde această practică nu încetase, în ciuda interdicțiilor (2R 23,10).

Prorocii amintesc mereu că dragostea de Dumnezeu și de aproape este mai importantă decât orice jertfă (Is 1,11-17; 1S 15,22; Pr 21,3; Os 6,6).

Moartea lui Isus e prezentată în NT ca o jertfă, prorocită de Isaia* prin viziunea despre slujitorul Domnului aflat în suferință (Is 52,13-15; 53).

Cina cea de Taină* poate fi înțeleasă ca o jertfă pascală vestind jertfa Legământului* (Ex 24,8), noul Legământ aducător de mântuire (Mc 14,22-25; 1Co 11,25; In 19, 14-31); ea poate fi înțeleasă și ca o jertfă de ispășire: „Sângele... pentru mulți se varsă, spre iertarea păcatelor“ (Mt 26,28). → AVRAAM, HOLOCAUST.

♦ Lit. Pär Lagerkvist, *Povestiri crude*, 1924, „Ioan Mântuitorul“: din fundul azilului, sârmanul Ioan vrea să se ofere ca jertfă, fiind convins că soarta lui este să-i mântuiască pe oameni.

JUDECATA DE APOI

Conform VT, Dumnezeu, judecătorul suprem, va veni să-i judece pe cei vii. „Ziua lui Yahve“, așteptată de unii cu nerăbdare (Am 5,18), e vestită de proroci ca o zi înspăimântătoare atât pentru dușmanii lui Israel (Is 13,6 și urm.; Ir 46,10; Il 4,9-14), cât și pentru Israel însuși. Ea este descrisă în So 1,14-18 (de unde a fost extras imnul *Dies irae*) și în Za 14 ca un cataclism de dimensiuni cosmice.

Așteptarea zilei Domnului, sau a Fiului omului (Lc 17,22-23), se regăsește în NT: în ziua întoarcerii lui Cristos (1Tes 4,13-17), cerul și pământul vor fi mistuite de foc (1Cor 3,13-15); atunci Isus va interveni în lupta apocaliptică (Ap 19,11-21) ca să-i

nimicească pe păcătoși și tot răul din lume (2Tes 2,8) și să-i slăvească pe cei care sunt credincioși (Fil 2,16).

Ideea unei judecății a morților nu apare decât mai târziu, în sec. II î. Cr., în literatura apocaliptică evreiască (cartea lui Enoh*, cartea lui Daniel*): Dumnezeu va veni să judece popoarele în mod colectiv, după învierea generală. El va fi neîndurător cu cele care au persecutat poporul său; aceasta va fi ziua mănecii sau ziua lui Dumnezeu.

Evangelheliștii reiau imaginile întoarcerii biruitoare a Fiului omului atunci când evocă Judecata de Apoi: este ultima parte a discursului eshatologic rostit de Isus pe Muntele Măslinilor, înainte de Patimi. Matei e singurul care pune în scenă un proces de judecată: Isus îi desparte pe cei drepti de cei păcătoși, care vor fi osândiți, așezându-i de-o parte și de alta a tronului său (Mt 25,31-46).

În Apocalipsă*, după nimicirea Vrăjmașului au loc învierea morților și judecarea lor: „Și morții au fost judecați după cele scrise în cărți, potrivit cu faptele lor“ (Ap 20,11-15). Predicatorii și artiștii au reluat aceste imagini înspăimântătoare pentru a-i întoarce pe oameni la drumul cel bun. Caracterului definitiv al judecății i-a luat locul, încetul cu încetul, o tradiție (n. tr.: catolică) ce a evoluat din sec. IV până în sec. XII; conform acesteia, purgatoriul precedă judecata, astfel că osândiții au șansa de a-și ispăși păcatele și de a nu mai ajunge în iad.

◆ **L.&P.** *Trămbițele Judecății de Apoi* (după Apocalipsă) (Ap 8-11).

A despărți oile de capre (cei aleși de cei osândiți) (Mt 25,32).

Nu știți nici ziua, nici ceasul (Judecății de Apoi) (Mt 25,13).

◆ **Lit.** Tertulian o descrie ca pe un spectacol: *De Spectaculis*, 197-206. Agrippa d'Aubigné, cartea

VII a *Tragicelor*, 1616, evocă sfârșitul timpurilor, când Dumnezeu îi va azvârla în chinurile veșnice pe cei care-i năpăstuiesc pe drepti. Victor Hugo, *Legenda secolelor*, 1859, „Trămbița Judecății“, „Văzui în noapte o trămbiță uriașă...“ Pierre Jean Jouve, *Slavă*, 1942.

Evocarea iadului și a Judecății de Apoi a prilejuit adeseori satirizarea defectelor omenesti sau a „păcătoșilor iluștri“: Quevedo, *Visul despre Judecata de Apoi*, 1610; d'Aubigné, *Tragicile*.

◆ **Icon.** Judecata este prezidată de Cristos; adesea, arhanghelul Mihail cântărește sufletele cu o balanță. Aleșii se află la dreapta lui Isus; la stânga lui, osândiții se prăvălesc în iad.

Judecata din urmă figurează adesea în timpanul bisericilor romanice din sec. XII, printre altele la Autun, Conques, Bourges. Pictată, acoperă un perete întreg în Catedrala din Albi, sec. XIV; la Orvieto, de Luca Signorelli, 1499-1504; în Capela Sixtină, la Roma, de Michelangelo, 1534. Tablouri: Fra Angelico, 1431, Florența; Rogier Van der Weyden, 1443, Beaune; Hieronymus Bosch, sec. XVI, Bruges.

◆ **Muz.** Evocarea sfârșitului timpurilor este prezentată la APOCALIPSA. *When the saints go marching in*, negro-spiritual: drumul celor aleși către Rai.

JUDECĂTORI

În afara judecătorilor numiți de Moise în deșert (Ex 18,13-26; Dt 1,9-18), termenul, în VT, desemnează fie un conducător militar eliberator al lui Israel împotriva unor vecini cotropitori, fie un guvernator local.

Cartea Judecătorilor ne istorisește povestea a douăsprezece asemenea înalte personaje aparținând epocii de tranziție dintre stabilirea în Canaan și instituirea regalității. Cel mai vestit este Samson, trădat de o femeie, Dalila.

◆ **Muz.** Giacomo Carissimi, *Ieftae*, oratoriu, 1656. Camille Saint-Saëns, *Samson și Dalila*, 1877.

K

KA'ABA

Lăcaș de cult preislamic, de formă cubică (de unde numele său arab *Ka'aba*, „cub“), considerat a fi fost construit de Avraam și Ismael, în jurul căruia se desfășurau diferite acte ale pelerinajului la Mecca. Amplasarea unei pietre negre înăuntrul Ka'abei permite stabilirea unei apropieri cu alte lăcașuri de cult străvechi, precum templul din Petra (Iordania).

KABBALA

(Eb., „tradiție, învățătură primită“.)

Curent intelectual mistic provenit din Orient, în jurul sec. XI, care a înflorit în sec. XII și XIII mai întâi în Languedoc (Narbonne, Lunel), apoi în Catalonia (Gerona). Obiectivul Kabbalei era accesul la cunoașterea lumii divine, concepută ca un ansamblu de zece energii sau puteri (*sefirot*) emanate de Dumnezeu; se considera că prin intermediul acestora a fost creată lumea perceptibilă. Învățătura teoretică era însoțită de o metodă de meditație grefată pe rugăciunea zilnică, tinzând către contemplarea lui Dumnezeu.

În cursul evoluției Kabbalei, în sânul ei s-au manifestat diverse tendințe. Cea din Gerona (Ezra, Solomon, Azriel, Moise Maimonide) era influențată de filozofia neoplatonică a epocii. *Cartea splendorilor*, culegere de învățături kabbalistice, mai cu-

noscută sub numele *Zohar*, a fost redactată în anul 1280 (aprox.) de Moise din Leon și a marcat puternic evoluția ulterioară a doctrinei.

În sec. XV și XVI, unele culegeri încearcă o abordare rațională a învățăturilor kabbalistice. Cea mai cunoscută este *Pardes Rimmonim*, „Grădina rodiilor“, redactată de Moise Cordovero (1522-1570).

După expulzarea evreilor din Spania în 1492, refugiații și-au reluat activitatea în Țara Sfântă, iar centrul preferat al kabbaliștilor, sub autoritatea lui Isaac Luria (1534-1572), a devenit Safed. Ca răspuns la suferința celor exilați, doctrina lui Luria adoptă o tendință mesianică pronunțată, concentrându-și speculațiile asupra mântuirii făgăduite. Învățătura lui Luria a fost transmisă de discipolii săi (Hayyim Vital) și perpetuată până în zilele noastre. Există încă centre de studiu al Kabbalei în Israel și în Statele Unite.

Kabbala creștină. O serie de creștini ebraizanți din timpul Renașterii, precum Pico Della Mirandola (1463-1494) în Italia, Reuchlin (1455-1522) în Germania și Guillaume Postel (1510-1581) în Franța, s-au inițiat în studiul textelor Kabbalei. Abordarea lor era însă personală, principala preocupare fiind de a găsi în textele evreiești fundamentele doctrinelor creștine, îndeosebi cea a Treimii. Protestantismul, recunoscând

Biblia drept singura autoritate în materie de învățătură, a ignorat Kabbala.

Confuzia între Kabbala evreiască autentică și ritualurile obscure, cum ar fi practicile de magie neagră, desemnate prin termenul peiorativ „cabală” este târzie și lipsită de orice temei.

Cabală, în sens figurat, înseamnă o manevră secretă împotriva cuiva sau a ceva; complot.

Cabalistic: adjectiv derivat de la cabală: în sens figurat: „misterios, de neînțeles”. Kabbala evreiască și-a exprimat adeseori speculațiile asupra atributelor și a numelor lui Dumnezeu prin desene, care pentru neinițiați sunt de neînțeles.

◆ *L.&P.* A purse la cale o cabală împotriva cuiva.

◆ *Lit.* Isaac Bashevis Singer. *O zi de plăcere*, 1969. Într-un capitol consacrat amintirilor din copilărie, autorul evocă fascinația exercitată de Kabbala asupra lui și prudența adulților, care interziceau să fie citită înaintea vârstei de 40 de ani.

KINNERET (GHENIZARET)

(Apropiat de ebraicul *kinnor*, „harfă”.) Lacul (sau Marea) Galileei, situat la 210 m sub nivelul Mediteranei. Kinneret se afla în nord-estul Țării Făgăduinței (Ios 12,3),

într-o regiune deschisă influențelor străine. Irod Antipas* a întemeiat aici un oraș numit Tiberiada*. Apele bogate în pește (Lc 5,1) și furtunile puternice (Lc 8,22) sunt descrise în evangheliile. Isus a străbătut în mai multe rânduri țărmurile acestui lac și a umblat pe apele lui (Mt 14,24-33).

KYRIE ELEISON

Invocație în grecește din prima parte a slujbei însemnând: „Doamne miluiește”. Titlul de *Kyrios* (domn) dat de creștini lui Isus este un mod de a-l recunoaște ca Dumnezeu, de a accepta universalitatea puterii pe care o primește de la Tatăl său. Isus e numit „Domn” în Epistola către Filipeni (2,11) și în Faptele Apostolilor, legat de afirmarea învierii sale (Fp 2,36). În VT, singur Dumnezeu era Domnul, apelativ pe care Septuaginta îl traduce prin *Kyrios*.

În limba franceză, prin contragere, *Kyrie eleison* s-a transformat în „kyrielă”: rugăciune; cuvântul a căpătat apoi înțelesul de rugăciune repetitivă, iar în cele din urmă pe cel de enumerare interminabilă și plicticoasă. (*N. tr.*: în românește, *Kyrie eleison* a devenit, în unele colinde, „chiraleisa”.)

L

LAPIDARE

(Lat. *lapis*, „piatră“.) Practicată în Grecia antică, uciderea prin lovituri cu pietre era pedeapsa aplicată de colectivitate unui vinovat: evitarea oricărui contact cu acesta sublinia desolidarizarea de vina lui. În legea evreiască, o asemenea pedeapsă era prevăzută în caz de idolatrie, de blasfemie (hulă), de vrăjitorie, de sacrilegiu, de încălcare a Sabatului sau de adulter (Num 15,35). Cei doi martori necesari, după lege, pentru orice condamnare la moarte aveau sarcina de a arunca prima piatră*.

Evangelistul Ioan relatează că la Isus a fost adusă o femeie adulteră*; atunci el s-a mulțumit să spună: „Cel care este fără de păcat să arunce primul cu piatră“, arătându-și astfel refuzul de a o condamna pe femeia păcătoasă (In 8,7). Ștefan*, cel dintâi diacon, a fost lapidat pentru blasfemie*, în cursul unei răzmerițe (Fp 7,58).

LAZĂR

Sărmanul Lazăr

Personajul unei parabole povestite de Isus: „Lazăr și bogatul nemilostiv“. Un om bogat îl lasă în nevoie pe sărmanul Lazăr, care trăia la poarta lui. După moartea celor doi, sărmanul Lazăr a fost dus de îngeri în sânul lui Avraam*; bogatul, ajuns în iad, l-a rugat stăruitor pe Avraam să-l trimită pe Lazăr pe pământ, la cei cinci frați ai lui, ca să le spună

ce pedeapsă îi așteaptă după moarte pe cei cu inima împietrită. Dar Avraam a refuzat: frații nu aveau decât să-i asculte pe Moise* și pe proroci* (Lc 16,19-31). Această parabolă nu se vrea o condamnare a celor bogați; ea este o chemare înfocată la compătimire și un avertisment aspru la adresa celor care așteaptă minuni pentru a-și înlănzi inima.

În franceza veche, din acest nume a provenit „ladre“, care mai întâi însemna lepros, din pricina bubelor sărmanului Lazăr, apoi zgârcit.

◆ *Lit.* Bossuet, *Predica despre bogatul nemilostiv*, 1662: bogatului „îi face plăcere să-i asuprească pe cel drept și pe cel sărman“. Bossuet condamnă nepăsarea prinților, dar asta nu înseamnă că aprobă rebeliunea celor asupriți. Lamennais exploatează tema dintr-o perspectivă politică inversă: Cristos iubește norodul, cei sărmani fiind ucenicii lui credincioși; Isus devine modelul revoluționarului eliberator al celor oropsiți (*Cuvintele unui credincios*, 1834).

◆ *Icon.* Sărmanul Lazăr, capitel de la Vézelay, sec. XII. Veronese, *Ospățul bogatului*, sec. XVI, Veneția.

Lazăr cel înviat din morți

În Betania* trăiau Marta*, Maria și frațele lor, Lazăr; Isus îi vizita adesea, fiindu-le prieten. Sosit în Betania la patru zile după moartea lui Lazăr, Isus s-a dus la mormânt, a cerut să fie ridicată piatra tomblă și l-a strigat pe Lazăr. Atunci mortul a ieșit, înfășurat în giulgiu și legat cu fâșii din pânză (In 11,1-44).

Învieră* lui Lazăr constituia prefigurarea propriei sale biruințe asupra morții. Dar zvonul care s-a răspândit a neliniștit autoritățile evreiești: le era teamă de iscarea unor tulburări ce ar fi condus la intervenția Romei. După Ioan (In 11,49-53), în clipa aceea s-ar fi hotărât suprimarea lui Isus.

O legendă a făcut din Sfântul Lazăr primul episcop al Marsiliei.

◆ *Lit.* Bossuet, *Predica despre moarte*, 1662, rostită la Luvru: „Dați fuga, voi muritori, și vedeți în mormântul lui Lazăr ce înseamnă omenirea; veniți să vedeți sfârșitul străduințelor voastre și începutul nădejilor voastre“ (exordiu).

Hugo, în *Pedepsele*, 1853, „Oda norodului“, cheamă poporul încătușat să se revolte împotriva lui Napoleon al III-lea: „Lazăre! Lazăre! Lazăre! Scoală-te!“ În *Legenda secolelor*, 1859, „Prima întâlnire a lui Cristos cu mormântul său“, povesteste învierea lui Lazăr. Jean Cayrol, *Lazăr printre noi*, 1950: două studii despre fenomenul concentraționar. André Malraux, *Lazăr*, 1974: o interogație despre moarte.

◆ *Icon.* *Învieră lui Lazăr*, Giotto, 1305, Padova; Caravaggio, 1609, Messina; Salvator Rosa, sec. XVII. Chantilly.

◆ *Muz.* J. Ch. Friedrich Bach, *Învieră lui Lazăr*, oratoriu, sec. XVIII. Franz Schubert, *Lazarus sau Sărbătoarea Învierii*, oratoriu neterminat, sec. XIX.

LĂUNTRU

În antropologia ebraică este sălașul duioșiei, al dragostei de mamă (rădăcina cuvântului francez „entrailles“ desemnează uterul) și al emoției. Când e vorba despre Dumnezeu, cuvântul trimite la dragostea aproape maternă pe care o poartă Dumnezeu poporului său (Is 63,15; Os 11,8).

(A) LEGA/(A) DEZLEGA

Aceste verbe antinomice, aparținând limbajului rabinic (vezi IUDAISM), se aplică domeniului disciplinar al primirii în Împărăția lui Dumnezeu sau al excluderii din aceasta; mai apoi, deciziilor doctrinare sau juridice, cu sensul de „a interzice“ (a lega)

sau „a îngădui“ (a dezlega). Inițial, astfel de puteri îi sunt conferite de Isus numai lui Petru: „Îți voi da cheile* Împărăției* cerurilor, și ce vei lega pe pământ legat va fi în ceruri, și ce vei dezlega pe pământ dezlegat va fi în ceruri“ (Mt 16,19). Mai departe, în Evanghelia după Matei, Isus li se adresează ucenicilor* săi în general, conferindu-le aceeași putere, în aceeași termeni (Mt 18,18).

LEGĂMÂNT

(Eb. *berit*, lat. *testamentum*, „testament“ sau „legământ“.)

Acord mutual care leagă doi sau mai mulți parteneri într-o comunitate, implicând drepturi și îndatoriri; este ținut minte prin ridicarea unor monumente (stele) sau prin redactarea unor documente. Ruperea acestui legământ e considerată o crimă. Dacă unul dintre cei doi parteneri se bucură de o situație socială privilegiată, el îl va ajuta și îl va proteja pe cel mai slab.

Legământul divin din VT

Legămintele încheiate de Dumnezeu cu Israel determină pe vecie, în ochii lui Israel, religia și națiunea sa, deosebindu-l de toate celelalte popoare:

– Legământul cu Noe*, după potop.

– Legământul cu Avraam*.

– Legământul cu Moise* și cu poporul ales, pecetluit pe Muntele Sinai (sau Horeb).

– Legământul cu David*.

– Legământul văzut de proroci*: păcătuiind, Israel a rupt legământul încheiat cu Dumnezeu pe Sinai; totuși, Dumnezeu nu vrea să-l nimicească pe acesta, dorind să încheie cu restul lui Israel rămas credincios un nou legământ veșnic, extins și asupra păgânilor. → ALES.

Noul legământ din NT

Pentru creștini, acest nou legământ între Dumnezeu și oameni se realizează pe deplin în Isus, fiind pecetluit cu sângele lui; prin el se îndeplinește legământul de pe Sinai. La Cina cea de Taină*, Isus a rostit, luând cupa

cu vin: „Beți dintru acesta toți; acesta este sângele meu, al legii celei noi” (Mt 26,27-28). Originalitatea iudeo-creștinismului are la bază tocmai conceptul legământului cu Dumnezeu – pilonul central al acestor religii. → TESTAMENT.

♦ *Lit.* Racine, *Estera*, 1689: Estera și fetele lui Israel îl roagă pe Dumnezeu să-și amintească de legământul cu poporul său și de promisiunea făcută, implorându-l să-i ajute pe nevinovații care urmează să fie măcelăriți.

LEPRĂ

Acest termen general numește în Biblie diferite boli de piele, dintre care preotul deosebea cazurile de lepră propriu-zisă, când bolnavul era socotit „necurat” (Lv 13,1-44). Leprosul avea un statut aparte, fiind nevoit să se izoleze de restul comunității (Lv 13,45-46) până la însănătoșirea sa, constatată și de preoți. Existau numeroase prescripții rituale în privința leproșilor și a obiectelor „leproase” (veșminte mucegăite, ziduri scorojite). → NECURĂȚIE.

Lepra putea să fie o pedeapsă a lui Dumnezeu (Num 12,10). NT menționează vindecarea unor leproși de către Isus (Lc 5,12-14).

♦ *Lit.* Lepra a dobândit valoare de comparație și de simbol. Joinville, *Istoria lui Ludovic cel Sfânt*, sfârșitul sec. XIII: regele compară lepra cu păcatul de moarte, care este „o lepră și mai respingătoare”. Péguy reia acest pasaj în *Tineretea noastră*, 1910, aplicându-l apărătorilor lui Dreyfus, care nu vroiau ca Franța „să se constituie într-un stat al păcatului de moarte” și să devină leproasă osândind, din antisemitism, un nevinovat.

Paul Claudel, *Frumoasa Violaine*, 1898, și *Vestirea adusă Mariei*, 1912: Violaine, cuprinsă de milă, îi dă o sărutură de adio arhitectului lepros Pierre de Craon; se molipsește și este respinsă de toți. Dar întorcându-se spre Dumnezeu, ea va aduce miraculoasa vindecare altor leproși. François Mauriac, *Sărutul dat leproșului*, 1922.

LEVI

Cel de-al treilea fiu al patriarhului Iacov* și al Liei (Gn 29,34). Neamul lui Levi este

una din cele douăsprezece seminții ale lui Israel (Ex 1,2). La împărțirea Canaanului, nu capătă nici un teritoriu; în schimb, primește o însărcinare religioasă. → LEVIT.

Moise* și Aaron* fac parte din această seminție.

În NT, un anume Levi, strângător de buri, a fost chemat de Isus să-l urmeze (Mc 2,14). El apare în lista celor doisprezece apostoli sub numele Tadeu (Mt 10,3).

LEVIATAN

Cuvântul desemnează un șarpe mitic ce apare în mai multe rânduri în poezia biblică (Iv, Ps, Is). Înfățișarea lui, izvorâtă din închipuirile populare, este diversă: monstru acvatic cu mai multe capete, asemănător celui al haosului de la începutul lumii din mitologiile Orientului Apropiat (Ps 74,14); balaur marin, „șarpe care fuge” (Is 27,1); crocodil mitic (Iv 40,25) asociat cu Behemot, hipopotamul.

Împrumutat din mitologiile păgâne în care balaurul simboliza forțele vrăjmașe, Leviatan este o putere dușmănoasă a cărei deșteptare stârnește teamă (Iv 3,8), fiind poate chiar Satana*, șarpele cel mare pe care-l va strivi Dumnezeu la sfârșitul timpurilor (Ap 12,3-9).

Egiptul era denumit Leviatan în literatura apocrifă și, similar, „crocodilul cel mare” în scrierile prorocilor (Iez 29,3; 32).

♦ *Lit.* Hobbes, *Leviatan*, 1651: omul, „ajuns într-o condiție jalnică”, înfricoșat de propria sa putere de a aduce moarte, îl zămislește pe Leviatan – statul totalitar.

„Leviatan” fusese denumit cel mai mare vas cu aburi construit vreodată (sec. XIX), care tocmai din cauza dimensiunilor lui uriașe nu a putut fi utilizat; Victor Hugo a făcut din el simbolul lumii vechi și al trecutului în „Secolul douăzeci” din *Legenda secolelor*, 1859.

Rimbaud, *Poezii*, 1871, „Corabia beată”: „Am văzut dospind mlaștinile uriașe, năvoade/În care putrezește prin păpuriș marele Leviatan!”

Leviatan figurează printre personajele istorice și mitice care, în viziunea lui Apollinaire, defilează prin fața mormântului lui Merlin, împreună cu Medea, Dalila, Elena, Arhanghelul Mihail și zeul Pan: *Moartea vrăjitorului*, 1905. Julien Green: *Leviatan*, 1929, roman.

LEVIRAT

Potrivit unei vechi legi a lui Israel, când un bărbat moare fără să lase nici un fiu, fratele lui are obligația să se însoare cu văduva (Dt 25,5-10), urmând ca primul lor născut să-l moștenească pe defunct. Acest obicei exista și la asirieni, și la hitiți. Astfel seminția se continua și femeia aparținea mai departe neamului. → BOOZ.

Saducheii^{*} fac aluzie la levirat în NT (Mt 22,23-28).

LEVIT

După cum se spune în Deuteronom, Dumnezeu a ales seminția lui Levi^{*}, „ca să poarte Chivotul Domnului, să stea înaintea Domnului, să-l slujească, să se roage și să binecuvânteze numele său“ (Dt 10,8). Tot acolo se precizează: „Preoții leviți și toată seminția lui Levi să n-aiă parte, nici moștenire cu Israel... Căci Domnul însuși este moștenirea lor“ (Dt 18,1-2).

După abolirea sanctualelor provinciale o dată cu reforma regelui Iosia, către anul 622 î. Cr., apare o distincție între preoți și leviți: aceștia din urmă săvârșesc sacrificiul ritual al animalelor oferite ca jertfă la Templu. Începând din anul 360 î. Cr., influența leviților crește; ei pot fi nu numai cântăreți sau ȣșieri, ci și scribi, judecătorești sau învățători (1Cr 25 și 26).

În NT, un levit și un preot figurează în parabola bunului samaritean (Lc 10,32).

În Fapte, un levit supranumit Barnaba, originar din Cipru, devine ucenic al lui Cristos și însoțitor al lui Pavel. → SACERDOTIU.

LEVITIC

Cartea a treia a Pentateucului^{*} (sau *Torrei*), numită astfel deoarece conține regulile cul-

tuale privitoare la preoții din seminția lui Levi^{*}: ritualul jertfelor^{*}, legea care precizează ce este curat și necurat^{*} etc. În această carte se află scris: „Să-l iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși“ și „Străinul... să-l iubești ca pe voi înșivă“ (Lv 18, 19 și 34).

LIMBURI

(Lat. *limbus*, „mal, margine, tărâm“.) Termen nebiblic ce desemnează locul unde dreptii din VT și sfinții păgâni așteaptă venirea lui Cristos spre a ajunge să-l vadă pe Dumnezeu (1P 3,19). → COBORÂREA LUI ISUS LA IAD.

◆ *Lit.* Volumul de poezii proiectat de Baudelaire s-a intitulat mai întâi *Limburile*: cuvântul era la modă în mediile fourieriste și desemna epocile „începuturilor sociale“ și ale „nenorocirii industriale“. Pentru Baudelaire, *Limburile* ar fi arătat domnia plictisului – păcatul prin excelență al lumii moderne – dar ar fi vorbit și despre aspirația sufletului către Dumnezeu. Titlul *Florile răului* i se impune poetului în 1855.

Pentru Michel Tournier, *Vineri sau Limburile Pacificului*, 1967, insula pustie a lui Robinson este locul privilegiat al tinereții veșnice.

Antimemoriile lui Malraux, 1967, constituie primul volum dintr-un ansamblu intitulat *Oglinzi limburilor*, titlu ce semnifică explorarea, prin memorie și imaginație, a unei zone crepusculare de supraviețuire atât pentru om, cât și pentru civilizație în general.

LITURGHIE

(Gr. *leitourgia*, de la *leitōs*, „public“, și *ergon*, „lucrare, operă“.) Tot ceea ce exprimă, în fața lui Dumnezeu, credința unei comunități: gesturi, cuvinte, rituri.

În VT, liturgia este celebrată la Templul^{*} zidit de Solomon^{*} de către leviți^{*}, preoți și arhiereu^{*}, în prezența poporului; totul se desfășoară după un ritual bine stabilit, existând un calendar anual al sărbătorilor și prescripții pentru Sabat^{*}.

Începând de la exilul^{*} în Babilon și mai ales după distrugerea Templului, în anul 70 d. Cr., o liturghic se organizează la

sinagogă* – cu lecturi, intonarea psalmilor, comentarii, rugăciuni – iar alta se celebrează acasă: masa de Sabat, sărbătorile de Paște și de *Sukot*.

NT arată că Isus participa la liturghia evreiască și accepta chiar să citească sau să facă unele comentarii (Lc 4,16-22).

Primele comunități creștine includeau numeroși evrei convertiți la creștinism (Fp 15,5), astfel că liturghia lor s-a inspirat din liturghia sinagogală, adăugându-i-se frângerea* pâinii, precum și rugăciuni și imnuri* specifice. Timp de patru secole, întrucât nu a existat o carte liturgică, obiceiurile au variat considerabil de la o regiune la alta, iar improvizația s-a practicat frecvent. Abia mai târziu s-au desprins regulile: ordinea textelor sfinte, a gesturilor, a acțiunilor, formulările fiind cele consacrate de obișnuință, mai ales prin liturghiile botezului și Euharistiei.

Orice liturghie creștină (ortodoxă, protestantă, catolică) cuprinde o proclamare a textelor biblice.

LOGODNĂ

În VT, termenul tradus prin „logodnici” înseamnă tineri căsătoriți care încă nu coabitează și nu și-au consumat căsătoria, dar a căror infidelitate ar fi totuși socotită drept adulter.

În acest sens vorbește Luca despre Maria, o „fecioară logodită cu un bărbat pe nume Iosif” (Lc 1,26-27).

Prin Legământ*, Dumnezeu s-a logodit cu poporul său, Israel. Când poporul îngeunchează în fața idolilor, a „amanților”, el devine adulter*. Atunci Dumnezeu îl pedepsește și îl trimite în pustie, pentru ca între ei să reînceapă povestea de dragoste: „Te voi logodi cu mine pe vecie și te voi logodi cu mine după dreptate și bună cuviință, întru bunătate și dragoste; te voi logodi cu mine întru credință” (Os 2,21-22).

→ NUNTĂ.

LOT

Fiul lui Haran și nepotul lui Avraam*, împreună cu care emigrează din Ur, îndreptându-se apoi către Canaan. Se așează în câmpia Iordanului, până la Sodoma*, la sudul Mării Moarte (Gn 13,1-14). Singurul om drept dintr-o cetate de păcătoși, scapă de prăpădul ce lovește Sodoma și împrejurimile ei, în timp ce „femeia lui Lot se uită înapoi și se preface într-un stâlp de sare” (Gn 19,1-29). Această pedeapsă este amintită de Isus în învățătura despre sfârșitul timpurilor (Lc 17,28-32). Moabiții și amoniții provin din incestul lui Lot cu fiicele sale, care și-au îmbătat tatăl vrând să perpetueze neamul (Gn 19,30-38).

♦ *Lit.* Agrippa d'Aubigné, *Tragicile*, 1616 (II, „Printii”). Poetul îi îndeamnă pe cei drepti să se îndepărteze de curtea depravată, așa cum Lot și familia lui au părăsit Sodoma, cetatea blestemată: „Fugiți, ca Lot, de închinsele Sodoma și Gornor!”

♦ *Icon.* Lot, Lucas din Leyda, sec. XVI, Paris; Jan Matsys, 1565, Cognac. Lot și fiicele lui, Dürer, sec. XVI, Washington; Rubens, 1620, Luvru; François André Vincent, sec. XVIII, Besançon.

LUCA

O tradiție comună tuturor Bisericii îi atribuie cea de-a treia evanghelie.

Tovarăș al lui Pavel, de profesie medic (Col 4,14), el este și autorul Faptelor Apostolilor (Fp 1,1). Începe să scrie după prăbușirea Ierusalimului, între anii 70 și 90, opera lui fiind destinată creștinilor de origine păgână, nepalestinieni. De o înaltă calitate literară, Evanghelia după Luca este elaborată cu minuțiozitate; ea scoate în evidență importanța Ierusalimului, centrul întregii istorii a mântuirii, și accentuează tema renunțării la bogăție, a rugăciunii, a milei.

Emblema sa este taurul, animalul jertfelor rituale, deoarece Luca își începe evanghelia cu evocarea preotului Zaharia slujind în Templul din Ierusalim.

♦ *Icon.* Luca evanghelistul, Mantegna, aprox. 1450, Milano; Tilman Riemenschneider, statuie în

lemn, 1505. Berlin; Jean Goujon, basorelieu, 1544. Paris. *Sfântul Luca pictând-o pe Fecioara Maria*, Rogier Van der Weyden, 1440. Boston; Pinturicchio, frescă la Santa Maria del Popolo, sec. XV. Roma; Maarten Van Heemskerck, 1532. Rennes; Annibale Carracci, 1592. Paris; icoană de la mănăstirea Moraca, Iugoslavia, sec. XVII.

Legenda care îi atribuie lui Luca primul portret al Fecioarei Maria face din el patronul pictorilor.

LUCIFER

Acest nume latin înseamnă „purător de lumină” și se aplică planetei Venus, care însoțește îndecapropo soarele, ivindu-se dimineața, puțin înaintea zorilor (Iv 11,17: 38,32; Ps 110,3). Tot astfel, Cristos este purtătorul de lumină din ziua cea de pe urmă (Ap 22,16; 2P 1,19). Dar același astru însoțește soarele și la asfințit, de unde aluzia lui Isaia (Is 14,12) din satira despre moartea unui tiran: „Cum ai căzut din ceruri, Stea a Diminției...”

Vulgata* traduce „Stea a Diminției” prin Lucifer, iar tradiția medievală asimilează căderea astrului (Venus-Lucifer) cu aceea a prințului demonilor, al cărui reprezentant este tiranul (regele Babilonului). Astfel, din Evul Mediu, Lucifer devine unul dintre numele Satanei*.

LUME

În afara celor două sensuri din Biblie (universul și oamenii), termenul a căpătat, pornind de la Evanghelia după Ioan, o nouă semnificație în textele creștine.

Încă din cartea Întelepciunii*, sub influența platonismului, se dă o conotație peiorativă acestui cuvânt. Lumea înseamnă ansamblul societății preocupate de propriul ei interes, de plăceri, de fericire, de reușită, o societate surdă la chemările lui Cristos și dușmănoasă cu ucenicii săi. Peste ea domnește „stăpânitorul lumii acesteia”, adică Răul (In 12,31). Creștinii cad pradă

ostilității: „Lumea i-a urât pentru că nu sunt din lume” (In 17,14).

Declarând că „Împărăția mea nu este din lumea aceasta” (In 18,36), Isus arată limpede că nu urmărește să obțină nici puterea, nici bunăstarea materială pentru sine și ai săi.

Pornind de la asemenea pasaje, o anumită formă de spiritualitate ajunge la un adânc dispreț pentru lumea pământească, respectiv pentru acțiunea politică. Ea îi invită pe oameni „să părăsească lumea” și opune „această lume” (pământească) „lumii celeilalte” (cerul, viața veșnică): expresiile au trecut și în vorbirea curentă.

♦ Lit. Scriind poemul intitulat *Omul de lume*, 1736. Voltaire se ridică în mod clar împotriva acestei forme de spiritualitate.

LUMINĂ

„Dumnezeu a zis: «Să fie lumină», și a fost lumină. Și a văzut Dumnezeu că este bună lumina, și a despărțit Dumnezeu lumina de întuneric” (Gn 1,3-4).

În VT, lumina e legată de viață (Iv 33,30) sau este însăși viața (Si 22,11), în timp ce întunericul înseamnă moartea (Iv 10,22). Ea trezește bucuria, fericirea (Ps 112,4) și face parte dintre darurile așteptate cu speranță (Is 9,1).

Se spune că Legea înseamnă lumină (Ps 118,105; Ba 4,2); cunoașterea înțelepciunii e numită lumină (Int 7,26), iar cel care răspândește această cunoaștere este și el numit lumină (Is 42,6; Dn 12,3).

În NT, concepția lui Pavel reia tema din VT: Dumnezeu îl smulge pe păgân din întuneric (Col 1,12; 1P 2,9); creștinul trăiește în lumină și trebuie să se poarte ca un „fiu al luminii” (Ef 5,8). După apostolul Ioan, Dumnezeu este lumina (1In 1,5), și cu această lumină se identifică Isus (In 8,12; 9,5).

Opoziția lumină-întuneric în NT îmbracă două aspecte:

a) lumină este tot ceea ce netezește drumul către Dumnezeu: odinioară Legea, Înțelepciunea și Cuvântul lui Dumnezeu; acum, Cristos și orice creștin care revelează lumii desăvârșirea lui Dumnezeu;

b) lumina, simbolul vieții, al bucuriei și fericirii, stă față în față cu întunericul, simbolul morții, al lacrimilor și nenorocirilor: luminii mântuirii i se împotrivesc întunericul necunoașterii.

◆ **Lit.** Lumina materială, imaginea lui Dumnezeu: în *Cathermerion* (*Cartea îndeletnicirilor de peste zi*), sec. IV, autorul latin Prudentiu scrie un imn închinat ceasului la care se aprinde lampa (pentru a veghea închinându-te lui Dumnezeu – adevărata lumină a sufletelor).

Imnul vecerniei de dumigică, *Lucis Creator optime* („mare Creator al luminii”), celebrează *Fiat lux* din prima zi a creației.

„Dumnezeu este lumina”, afirmă Milton la începutul cărții a III-a din *Paradisul pierdut*, 1667, și Sfânta Tereza d'Avila în *Cartea Milostivirilor lui Dumnezeu*, sec. XVI: „Este o lumină ce nu cunoaște noapte; strălucește pururea și nu se stinge.”

Ajuns într-al X-lea cerc, Dante vede mai întâi un fluviu de lumină din care sar scântei, apoi îl descoperă pe Dumnezeu în mijlocul sfintilor ca „un trandafir de o albeață strălucitoare” (*Divina Comedie*, 1307-1321, „Paradisul”, XXX-XXXI). Cristos însuși este lumina: „Tot văzduhul e doar un soare; soarele strălucitor/Nu e decât noapte neagră pentru privirea ochilor săi.” Când se iveau Dumnezeu, „centrul nu mai are umbră și nu fuge de lumina sa” (Agrippa d'Aubigné, *Tragicele*, 1616, „Judecata”).

În dramele lui Claudel se remarcă importanța luminii, materială și simbolică; în *Cap de Aur*, 1889: „Dă-mi lumina!” imploră Cébès pe moarte, căci lumina i-ar risipi deznădejdea în fața absurdității morții; dar *Cap de Aur* nu i-o poate da.

Imaginea ce opune lumina și umbra opune deopotrivă binele și răul, adevărul și greșala. Astfel, în *Pedepsele* de Victor Hugo, 1853, „Stella”, steaua dimineții, făcând trecerea de la „Nox” (noapte, întuneric) la „Lux” (lumină, speranță), vestește sosirea „îngerului Libertate și a uriașului Lumină”.

◆ **Muz.** Simbolismul luminii ocupă un loc important în opera lui Mozart: *Messa în do minor*, 1783.

M

MACABEU

(Eb. *maqqebet*, „ciocan“.) Porecla unui anume Iuda*, fiul lui Matatia. Acesta din urmă și cei cinci fii ai săi – la care a fost extinsă porecla – au condus lupta împotriva clenizării forțate, sub Antiohus Epifanul și succesorii lui. Între 166 și 160, Iuda însuși s-a aflat în fruntea răsculaților. A obținut mari succese și a purificat Templul din Ierusalim. → SĂRBĂTORI: *Hanuka*.

Cărțile Macabeilor: aceste două cărți deuterocanonice* (prima scrisă în ebraică, dar cunoscută numai datorită traducerii grecești, a doua scrisă în grecește) ne povestesc întreaga istorie a rezistenței evreilor în fața elenismului cuceritor. Cărțile sunt paralele (totuși a doua își începe și își termină relatarea ceva mai devreme). Ele prezintă desfășurarea evenimentelor politice și militare, dar și povestiri edificatoare (vezi mai ales martiriul celor șapte frați, 2M7) menite să încurajeze rezistența la persecuții, dusă uneori până la martiriu.

◆ *Icon.* Gerritt Van Honthorst, *Iuda Macabeul*, sec. XVII, Gand. Gustave Doré, „Moartea lui Eliazar Macabeul“, *Sfânta Biblie*, 1866.

◆ *Muz.* Haendel, *Iuda Macabeul*, oratoriu, 1745.

MAGI

Învățați orientali deprinși să citească în astre. Matei (2,1-12) povestește vizita magilor veniți să-și ofere darurile „regelui iudeilor“, a cărui stea au văzut-o înălțându-se

în cer. Magii se interesează la Ierusalim asupra locului nașterii sale. Bazându-se pe profețiile lui Miheia, cărturarii și învățătorii Legii le spun că Mesia* trebuie să se nască la Betleem*. Pentru Matei, aceasta vizită este împlinirea vechilor prorociri despre închinarea pe care neamurile păgâne i-o vor aduce Dumnezeului lui Israel (Is 49,7). → EPIFANIE, STEA.

◆ *Lit.* Michel Tournier, *Gaspar, Melchior și Baltazar*, 1980, fantezie imaginată pornind de la închinarea magilor.

◆ *Icon.* → EPIFANIE.

MAGNIFICAT

Cu puțin timp înainte de a-l naște pe Isus, Maria s-a dus în vizită la vara ei Elisabeta*, care era și ea însărcinată; ca răspuns la salutul Elisabetei, Maria a intonat un cânt de mulțumire – după cum aflăm din evanghelia lui Luca. Acest cânt începe, în Vulgata*, cu următoarele cuvinte: *Magnificat anima mea Dominum...*; „Sufletul meu îl preamărește pe Domnul...“ (Lc 1,46-55).

Rugăciunea *Magnificat* a Mariei este constituită din citate sau din aluzii biblice: Psalmii*, Iov*, Isaia*, Geneza* etc. → VIZITAREA.

În vorbirea curentă (*n. tr.*: la catolici), un *magnificat* înseamnă o rugăciune sau un cântec de mulțumire.

◆ **Lit.** Paul Claudel, *Cinci mari ode*, 1907, „Magnificat”. Fernando Pessoa, *Operele poetice ale lui Alvaro de Campos*, 1933, „Magnificat”.

◆ **Muz.** *Magnificat*: Orlando di Lasso, Johann Sebastian Bach, Vivaldi, Haendel, Carl Philipp Emmanuel Bach.

MAMONA

Termen aramaic ce desemnează bogăția. În NT, acest cuvânt numește hanul câștigat pe nedrept, putere înrobitoare la care trebuie să renunți ca să-l poți sluji pe Dumnezeu: „Nici o slugă nu poate sluji și lui Dumnezeu, și lui Mamona” (Lc 16,13). → BOGAT.

◆ **L.&P.** Nu poți sluji la doi stăpâni; trebuie să știi să alegi între interes și ideal.

◆ **Lit.** Peștera lui Mamona este evocată în *Crăiasa zănelor*, cartea II, cântul 7, de Edmund Spenser, 1596.

MANĂ .

(Eb., popular, „ce-i asta?”) Hrană miraculoasă a israeliților în pustie (Ex 16), semănând cu grăunțele de coriandru și având gust de turtă cu miere. Este vorba probabil despre secreția unor insecte ce trăiesc pe tamarini; nomazii o folosesc și acum ca înlocuitor de zahăr sau miere. Mana e culeasă de toți deopotrivă; nu se pot face provizii, decât pentru Sabat. Prin acest dar, Dumnezeu își ocrotește poporul, care păstrează totuși nostalgia bucatelor din Egipt (Num 11,4-6).

◆ **L.&P.** Nu așteptați să vă pice mana din cer: mai bine să treci la treabă, decât să aștepti vreo ipoteză în bogăție miraculoasă.

◆ **Icon.** Evreii culegând mană în pustie sunt înfățișați adesea alături de Cina cea de Taină, la care Isus își oferă trupul ca pâine, zălog al vieții veșnice: Dierick Bouts, tripticul *Cina cea de Taină*, 1468, Louvain. *Mana*, Tintoretto, 1592, Veneția. Vitraliu din sec. XVII, St-Étienne-du-Mont, Paris.

MARCU

Tradiția recunoaște în Marcu (sau Ioan-Marcu), ucenicul lui Isus, pe autorul celei de-a doua evanghelii.

Tovarăș al lui Pavel în timpul primei sale întemnițări la Roma, văr al lui Barnaba (Col 4,10), îi slujește și lui Petru drept interpret la Roma. Scrie mai ales pentru păgânii convertiți la creștinism, membri ai comunității din capitala imperiului. Opera lui datează, cel mai probabil, din anii 65-70.

Tema ei o constituie revelarea treptată a tainei lui Isus, Fiul lui Dumnezeu, Fiul omului.

Emblema lui Marcu este leul, animal al desertului, fiindcă evanghelia acestuia începe cu propovăduirea lui Ioan Botezătorul în pustie.

◆ **Icon.** Leul Sfântului Marcu reprezintă emblema orașului Veneția unde, spune legenda, au fost aduse rămășițele pământești ale sfântului (cf. Piața San-Marco, coloana pe care se află un leu din bronz). Mozaicuri în bazilica San-Marco, sec. XII. Titian, retablelul *Sfântului Marcu*, 1511. Sanza Maria della Salute. Tintoretto, cielu de la Scuola di San-Marco, 1548. În afara Veneției: Donatello, statuie, 1412, Florența. Frații Bellini, *Propovăduirea Sfântului Marcu*, sec. XV. Milano. Dürer, dipticul celor *Patru Apostoli*, 1526, München. Crispin cel Bătrân, *Sfântul Marcu*, sec. XVI, Paris.

MARE

Cum în ebraică se folosește același cuvânt pentru „mare” și pentru „lac”, Biblia numește patru întinderi de apă: Mediterana („Marea cea mare” sau „Marea Filistenilor”), Marea Roșie („Marea Păpurii” sau „Marea lui Sufr”), Marea Moartă („Marea Sării”) și lacul Tiberiadei („Marea Galileei” sau Kinneret*), lac cu apă dulce, foarte limpede și bogată în pește.

Deși izvor de viață, marea dezlănțuită este înfricoșătoare, și de aceea multe mitologii au văzut în ea un zeu sau un balaur reprezentând puterile devastatoare ce trebuie învinse pentru a putea organiza cosmosul. Biblia păstrează această idee (Iv 7,12), dar în textele biblice marea nu e considerată niciodată ca fiind o divinitate, ci un element creat care ascultă de Dumnezeu (Gn 1,6); la

facerea lumii, Dumnezeu desparte apele și uscătu (Gn 1,10). Psalmii celebrează puterea lui Dumnezeu care „stăpânește trufia mării” (Ps 88) și „zdrobește feasta balaurilor din ape”. Isaia îi amintește Domnului că a secat apele „Prăpăstiei celei Mari” (Is 51,10). Marmurul neamurilor păgâne răsculate împotriva lui Dumnezeu este asemuit cu vâlcuțul mărilor (Is 17,12). În apocalipse*, puterile satanice sunt ca fiarele ce suie din mare (Dn 7,2-7).

În NT, marea păstrează același simbolism religios, ceea ce permite interpretarea multor episoade evanghelice: Isus domolește furtuna care îi primejduiește comunitatea, pe ucenicii din barcă (Mt 8,23); Isus umblă pe mare (Mt 14,25). Aceste minuni* sunt descrise în termeni ce amintesc de trecerea Mării Păcurișului la ieșirea din Egipt. Apocalipsa* (Ap 13,1) reia imaginile lui Daniel evocând ziua când „nu va mai fi mare” (Ap 21,1); atunci răul și moartea vor fi înfrânte.

Marea Moartă

Numele ei provine de la nivelul salinității (25%, în loc de 3,5% de obicei) care împiedică existența vieții. Situată în depresiunea Araba, la 392 m sub nivelul mării, lungă de 76 km și lată de 16, în ea se varsă apele Iordanului. Pe o porțiune formează granița orientală a Israelului.

Marea Roșie

Golf ce desparte Asia de Africa și comunică cu Oceanul Indian. Tradiția a identificat-o cu Marea Păcurișului (sau Marea Trestilor) din Biblie, cea prin care au trecut evreii în mod miraculos când a avut loc Exodul (Ex 14,15), dar textele cele mai vechi vorbesc numai despre „mare”, fără alte precizări (cu excepția Ex 15,4, care este un text poetic). Astăzi se crede că, la Exod, evreii ar fi traversat de fapt lacurile Amare.

MARIA

(Eb. *Myriam*.) Mama lui Isus. Bisericele creștine o veneratează, recunoscând în ea pe maica sfântă a Mântuitorului*.

Luca evocă vizita făcută Mariei de arhanghelul Gavril*, care o anunță că îl va naște pe Isus: „Duhul Sfânt se va pogori asupra ta” (Lc 1,26-35). Apoi ea devine soția lui Iosif* (Mt 1,18-20; Lc 1,27). Isus este adus pe lume la Betlem* (Mt 2,1-6; Lc 2,4-7) unde îl vizitează păstori și magii* (Mt 2; Lc 2). Maria îl înfățișează pe fiul său la Templu* (Lc 2) și, după dispariția lui, la vârsta de 12 ani, vine la Templu să-l caute (Lc 2). Avem puține alte indicații despre viața ei. O regăsim la nunta din Cana (In 2,1-11), la picioarele crucii (In 19,25) și, în sfârșit, așteptând în mijlocul ucenicilor coborârea Sfântului Duh la Rusalii* (Fp 1,14).

Evanghelistul Matei crede că, prin Maria, s-a împlinit prorocia lui Isaia (7,14): „Iată, Fecioara va rămâne însărcinată, va naște un fiu și-i va pune numele Emanuel.” Cuvântul ebraic *almah* înseamnă fată sau tânără nevestă. Septuaginta* îl traduce prin „fecioară”, întemeind astfel tradiția concepției virginală a lui Isus; de aici și denumirea „Sfânta Fecioară” pentru maica lui, Maria (Lc 1,26-38; Mt 1,23). → AVE MARIA, MAGNIFICAT.

♦ *Lit.* Se pare că primul care a cântat-o pe Maria ar fi Sfântul Efreim Sirul (aprox. 306-373): „Pomul vieții ascuns în mijlocul Raiului a crescut în Maria.” Dar literatura propriu-zis marială începe să înflorească abia din sec. VI, mai întâi în lumea grecească, o dată cu Roman Melodul și Sfântul Gherman din Constantinopole.

În lumea occidentală, începând din sec. XII, se dezvoltă o poezie marială foarte bogată (în limba latină), reprezentată de Bernard de Clairvaux și Adam de Saint-Victor. În Franța, literatura medievală profană (sec. XII-XIII) sporește numărul povestirilor despre minunile atribuite Fecioarei. Gautier de Coincy, sec. XIII, a cules câteva, dintre care cea mai cunoscută este *Luptătorul Maicii Domnului*, reluată de Anatole France în *Cătuia de sidcf*, 1892.

Poeții văd adesea în Maria pe maica atotputernică lângă fiul ei, plină de înțelegere pentru păcătoși, compătimitoare față de cei umili și necăjiți: *Minunea lui Teofil*, de Rutebeuf, 1262. François Villon, „Balada compusă la cererea

mamei sale cu să se roage la Maica Domnului" (*Testament*, 1461).

Italia: în *Divina Comedie*, 1307-1321, Dante o evocă pe Fecioară în cântul 23 al Paradisului, apoi într-al nouălea cer: „Aprinsă făclie de milostivire, de speranță, fântână vie, maică și fiică a Fiului Tău.” Petrarca, în *Le Canzone* VIII, 1555, îi cere Fecioarei, „frumoasă în soare îmbrăcată”, să-l despovăreze de legăturile pământești și să-l „călăuzească spre un vad mai bun”, după furtunile dragostei omenești pentru Laura.

Sec. XVII: Bossuet, *Predica pentru sărbătoarea nasterii Sfintei Fecioare*, 1652.

Sec. XIX: în poezia romantică a lui Novalis se contopesc amintirea fetei iubite, moartă înainte de vreme (Sophie), și imaginea Mariei, Fecioara evanghelistilor, „adorabila logodnică”, maica Dragostei Atotputernice (*Imnuri și Cântări*, 1802). Nerval și Novalis se dedică unui cult fervent pentru maica divină al cărei flu este nădejdea lumii, poetul francez făcând o apropiere sincretică între cultul marial și religiile orientale (Isis și Osiris, Cybela și Atis/Maria și Isus).

În veacul Imaculatei Concepții*, poezia, evlavie și dragostea realizează în Maria o adevărată sublimare a „eternului feminin”, Chateaubriand, *Geniul creștinismului* (I, cap. 5), 1802. Verlaine, *Înțelepciune*, 1881: „Nu o mai pot iubi decât pe maica mea Maria.” Acum la naștere un mit al Maicii Domnului, având la polul opus figura realistă a Emmei Bovary, mânată de dorință și, prin urmare, decăzută, distrusă și distrugătoare.

Sec. XX: Péguy, *Porțile misterului celei de-a doua virtuți*, 1911: „Celei ce este nesfârșit cerească/ Fiindcă e și nesfârșit pământească... Maică și stăpână a îngerilor fiindcă este și maica și stăpâna oamenilor”; *Înfățișarea provinciei Beauce către Maica Domnului de la Chartres*, 1913, „Tapiserii”. Claudel, *Poeme de război*, 1922, „Fecioara la Amiază”; *Pantoful de satin*, 1929: rugăciunea Dnei Prouhèse către Sfânta Fecioară. Pierre Jean Jouve, *Fecioara la Paris*, 1944.

◆ **Icon.** Pietro Lorenzetti, *Nașterea Fecioarei*, 1342, Siena. *Educarea Mariei*, statuie din lemn, sec. XV, Semur-en-Auxois. Rafael, *Madona Marei Duce*, 1504, Florența. Parmiggianno, *Madona cu gât lung*, 1534, Florența. *Înfățișarea Fecioarei la Templu*, Tintoretto, sec. XVI, Veneția; Tițian, 1540, Veneția.

Printre nenumăratele *Fecioare cu pruncul: Maica Domnului* (*Notre Dame de la Belle Verrière*), vitraliu la Chartres, sec. XII, Cimabue.

Fecioara cu îngerii, sec. XIII, Luvru, Jan Van Eyck. *Fecioara și cancelarul Rolin*, 1434, Paris. Martin Schongauer, *Fecioara cu rugul de tran-dafiri*, 1473, Colmar. Leonardo da Vinci, *Fecioara între stânci*, 1486, Paris. Michelangelo, *Fecioara cu pruncul*, 1501, statuie, Bruges. Caravaggio, *Fecioara și pelerinii*, 1605, Roma. Carlos Schwabe, *Fecioara cu crini*, 1897.

Max Ernst, *Fecioara pedepsindu-l pe pruncul Isus în fața a trei martori*, sec. XX: artistul ironizează subtil iconografia tradițională.

Jacob Lipchitz, *Fecioara*, către 1948, biserica din Podișul d'Assy, sculptură, cu următoarea inscripție: „Jacob Lipchitz, evreu devotat credinței strămoșilor săi, a creat această Fecioară pentru buna înțelegere dintre oameni pe pământ și pentru ca Duhul să domnească de-a pururi.”

◆ **Muz.** Guillaume de Machaut, *Messa Maicii Domnului*, sec. XIV, Johannes Ockeghem, *Motete pentru Fecioară*, sec. XV. Palestrina, *Assumptio est Maria*, messă, sec. XVI. Monteverdi, *Vespro della beata Vergine*, 1610. Mozart, *Regina Coeli*, K 276, sec. XVIII. Brahms, *Marienlieder*, coruri a cappella, sec. XIX. Antonin Dvořák, *Stabat Mater*, 1877. Francis Poulenc, *Stabat Mater: Salve Regina*, 1950. Pierre Calmel, *Maria la culvar*, 1980. *Oh, Mary, don't you weep*, negro-spiritual.

◆ **Cin.** Maria nu apare în operele cinematografice decât într-un mod foarte discret, în umbra lui Isus, cu o femeie iubitoare și bună. Trei interpretări originale: în *Evanghelia după Sfântul Matei* de Pier Paolo Pasolini, 1964, mama cineastului îi împrumută Mariei trăsăturile ei brăzdate de ani; Olivia Hussey în *Isus din Nazaret*, de Franco Zeffirelli, 1977, întrupează o fecioară adolescentă; Jean-Luc Godard arată pânțele gol al Fecioarei în *Bucură-te, Marie*, 1986.

MARIA DIN BETANIA

Sora lui Lazăr* și a Martei*, prietenii lui Isus*. Îl ascultă atent pe Isus și îi stropește capul cu parfum înainte de moarte. Este modelul feminin al ucenicului (In 11,5; 12,1-8; Mt 26,6-13; Lc 10,38-41). → FEMEII (SFINTELE).

MARIA DIN MAGDALA

(sau MARIA-MAGDALENA)

Femeie din Magdala, așezare aflată pe malul lacului Galileei, care l-a urmat pe Isus

și a fost dezlegată de el din stăpânirea a „șapte demoni” (Lc 8,2). A fost identificată uneori cu Maria din Betania*, sora lui Lazăr și a Martei, sau cu păcătoasa nenumită care i-a parfumat picioarele lui Isus (Lc 7,36-50). Maria din Magdala face parte dintr-un grup de femei prezente la răstignirea și la îngroparea lui Isus (Mt 27). Ea este cea dintâi care l-a văzut după Înviere (In 20,11-18) și a fost trimisă la apostoli pentru a le da vestea cea bună. → FEMEII (SFINTELE~).

◆ **Lit.** Magdalena este mondena din *Taina Patimilor* de Jean Michel, 1486: „Vreau să fiu gătită, împodobită, bogat înveșmântată, fardată/Ca să fiu foarte admirată.../Nu țin decât la plăceri, la nimic altceva.” Henri Lacordaire, *Maria-Magdalenă*, sec. XIX.

◆ **Icon.** Maria din Magdala, *Magdalena*, este adeseori confundată cu femeia păcătoasă: Donatello, statuie, 1456, Florența; Piero di Cosimo, sec. XVI, Roma; Quentin Matsys, 1514, Anvers; Tițian, 1533, Florența. Georges de La Tour, *Magdalena pocăită*, 1626, Luvru.

◆ **Cin.** Enrico Guazzoni, *Maria din Magdala*, 1915, film mut. Miguel Torres, *Maria Magdalena*, 1945.

MARTA

Sora Mariei* și a lui Lazăr*, trăia alături de ei în Betania*. Într-o zi când Isus i-a vizitat, Marta l-a servit după obicei și i-a reproșat surorii ei că stă la picioarele lui Isus ascultându-l, ca un ucenic înaintea învățătorului său; aceasta i-a atras următoarele cuvinte din partea lui Isus: „Marta, Marta, te îngrijești și pentru multe te silești; dar un singur lucru trebuie: Maria și-a ales partea cea mai bună, care nu i se va lua” (Lc 10,38-42).

La moartea fratelui său Lazăr, Marta a alergat înaintea lui Isus mărturisindu-i credința în el (In 11,27).

Potrivit interpretării obișnuite, Marta reprezintă viața activă, iar Maria, viața contemplativă.

◆ **L.&P.** *Partea cea mai bună*.

◆ **Lit.** Numele personajului din drama lui Claudel, *Schimbul*, 1901, având valoare simbolică. Prin

grija pentru lucrurile reale, prin spiritul de familie și modestia ei, Marta amintește de personajul evanghelic.

◆ **Icon.** *Cristos la Marta și Maria*, Vermeer, 1653, Edinburgh; Velázquez, 1618, Londra; Friedrich Overbeck, 1815, Berlin.

MARTIR (MUCENIC)

(Gr. *martyrein*, „a mărturisi“.) Un martir este, în primul rând, un martor. La creștini, acesta mărturisește, prin cuvântul și faptele sale, că Isus a înviat din morți. În primele veacuri ale creștinătății, un asemenea gest atrăgea adesea condamnarea la o moarte violentă și crudă, astfel încât „martir” a căpătat sensul de „mort pentru credința lui”; acest sens s-a extins apoi la toți cei care suferă pentru o cauză, mergând uneori până la sacrificiul suprem.

De timpuriu Biserica a închinat un cult entuziast martirilor ei, sfinții mucenici. Pentru unii dintre aceștia există relatări autentice care atestă martiriul lor (supliciu îndurat din pricina credinței); în cazul altora, lipsa referințelor istorice a fost suplinită de legende, adeseori foarte frumoase.

◆ **Lit.** Sfântul Ignățiu, episcop al Antiohiei, martirizat la Roma în jurul anului 107 d. Cr., *Epistola către Romani* (în grecește). Ignățiu își exprimă în această scrisoare setea de mucenicie: „Lăsați-mă pradă fiarelor, căci astfel voi putea ajunge la Dumnezeu. Eu sunt grâul lui Dumnezeu și trebuie să fiu măcinat de coști fiarelor ca să devin pâinea curată a lui Cristos.” Origene, *Îndemn la mucenicie*, sec. III (în grecește).

Cornille, *Polyeucte*, 1642. Chateaubriand, *Martirii*, 1809, din care autorul a vrut să facă „o epopee creștină”: acțiunea se petrece în sec. III d. Cr., în timpul persecuțiilor lui Dioclețian. Lamennais, în *Cuvintele unui credincios*, 1834, cap. V, abordează teoria romantică a popoarelor-mesii menite a mântui celelalte națiuni prin moartea lor.

Albert Cohen, *O, voi, frați oameni*, 1972, omagiu adus martirilor evrei: „Părinților mei care, de-a lungul veacurilor, au preferat să fie măcelăriți în loc să trădeze și să fie arși pe rug în loc să renege, părinților mei în flăcări proclamând până la ultima suflare unitatea lui Dumnezeu și măreția credinței lor...”

Elie Wiesel, în *Jurământul de la Kolvilleg*, 1973, insistă asupra datoriei de a mărturisi: un bătrân, singurul supraviețuitor al unui pogrom din Europa Centrală, îi transmite experiența sa unui tânăr deznădăjduit, aflat în pragul sinuciderii: „Acum, că știi această poveste, nu mai ai dreptul să mori.”

MATEI

Tradiția îl recunoaște pe Matei drept autorul primei evanghelii.

Fiu al lui Alfeu, probabil originar din Capernaum, e prezentat ca vameș* sau perceptor (Mt 10,3); în evanghelie este evocată chemarea lui de către Isus (Mt 9,9), căruia îi devine unul dintre cei doisprezece apostoli.

Evanghelia lui se adresează iudeilor convertiți la creștinism, buni cunoscători ai Scripturilor, pe care autorul le citează foarte des. Textul a fost redactat în grecește către anul 80 sau 85, pornind probabil de la o culegere de cuvântări și evenimente din viața lui Isus în limba aramaică.

Tema principală o constituie întemeierea Bisericii* de către Isus (Dumnezeu împreună cu oamenii), Isus apărând ca Mesia – acela care îndeplinește făgăduințele lui Dumnezeu transmise prin Lege și prin proroci.

Emblema lui Matei este omul, deoarece evanghelia sa începe cu genealogia lui Cristos.

◆ **Icon.** Statui la Notre-Dame-de-la-Couture, Le Mans, sec. XII. Altorelief, 1260, Paris. Piatră policromă, sec. XVI, Nantes. Tablouri: Cornelis Engelbrechtsz, *Convertirea lui Matei*, sec. XVI, Nantes. Caravaggio, *Chemarea lui Matei*, 1600, și *Sfântul Matei și Îngerul*, 1602, Roma. Rembrandt, *Matei și Îngerul*, 1661, Paris.

În sculpturi, Matei poate fi recunoscut după o pungă legată la brâu, amintind că era perceptor.

◆ **Cin.** Pier Paolo Pasolini, *Evanghelia după Sfântul Matei*, 1964. Pasolini refuză imaginea dulceagă, stereotipă, a lui Isus, prezentându-l ca pe un om revoltat împotriva ordinii stabilite, generos și provocator cu bună știință.

MATER DOLOROSA

Stabat mater dolorosa, juxta crucem, dum pendebat filius: „Maica îndurerată

ședea la picioarele crucii pe care spânzura fiul ei”. Astfel începe poemul de zece strofe al lui Jacopone da Todi (sec. XIII) despre durerea Fecioarei și compătimirea pe care trebuie să o resimtă sufletul creștinului.

◆ **L.&P.** *A lua un aer de „mater dolorosa”.*

◆ **Lit.** Victor Hugo, *Contemplațiile*, 1856. „Doloresac”: la doisprezece ani după moartea Léopoldinei, Hugo se adresează soției sale, maică puternică și îndurerată cu și Maria la picioarele crucii.

Charles Péguy, *Misterul milosteniei Ioanei d'Arc*, 1910, având ca lăutmotiv: „De trei zile ea plângea.” Eva, 1913: Péguy le unește pe Eva și pe Maria în aceeași imagine a mamei îndurerate care trebuie să-și îngroape fiul.

◆ **Icon.** *Mater dolorosa* de Simon Marmion, 1460, Strasbourg; Titian, 1544, Prado; El Greco, 1590, Madrid. → PIETĂ.

◆ **Muz.** *Stabat Mater* a fost pus pe note de foarte mulți compozitori, printre care: Josquin des Prés, Palestrina, Caldara, Vivaldi, Pergolesi, Rossini, Dvořák, Poulenc.

MATIA

După înălțare*, a fost ales de cei unsprezece apostoli* reuniți la Ierusalim, la propunerea lui Petru* și după tragere la sorți, să-l înlocuiască pe Iuda și să devină „martor al învierii” lui Isus (Fp 1,23-25). De atunci s-a numărat printre cei doisprezece apostoli*.

MATSALEM

Fiul lui Enoh* și tatăl lui Lamec, este celebru pentru longevitatea sa: 969 de ani (Gn 5,21-27). Atingerea unei asemenea vârste în acele vremuri conduce la ideea scurtării treptate a vieții omului din pricina înmulțirii păcatelor. O viață lungă este o binecuvântare dumnezeiască.

◆ **L.&P.** *Bătrân ca Matusalem.*

MĂRGĂRITAR

Într-o parabolă*, Isus îl compară pe căutătorul lui Dumnezeu cu un neguțător căutând cu febrilitate mărgăritare: când găsește unul de preț, vinde tot ce are și îl cumpără

(Mt 13,45-46). Astfel, pe tânărul cel bogat, dornic să stăpânească „mărgăritarul“ care este viața veșnică, Isus îl sfătuiește să vândă tot ce are și să-l urmeze (Mt 19,20-22).

În „Predica de pe munte“, Isus îi îndeamnă pe ucenici „să nu arunce mărgăritare porcilor“ (Mt 7,6); zadarnic le vorbești despre Împărăția^{*} lui Dumnezeu celor cu inima ferocată.

◆ *L.&P.* Nu trebuie să urunci mărgăritare porcilor. În vorbirea curentă, expresia a căpătat o conotație elistă: degeaba le arăți ceva frumos celor care nu sunt în stare să guste frumosul.

MĂRTURISIRE

Mărturisirea credinței înseamnă proclamarea în fața întregii lumi a minunilor lui Dumnezeu. Ea poate fi colectivă, ca în laudele din Psalmi și în *șema Israel*^{*}, sau personală, făcută înlăuntrul sufletului. Uneori duce la martiriu.

Crezul^{*} creștinului este o mărturisire în care se proclamă esențialul credinței sale. Expresia „mărturisirea păcatelor“ derivă din precedentă: proclamând măreția lui Dumnezeu, omul se descoperă păcătos. → PO-CĂINȚĂ.

◆ *Lit.* Sfântul Augustin. *Mărturisiri*. 398: termenul are înțelesul de „lauda“ și de „pocăință“.

MĂSLIN

Arbore mediteranean prin excelență, este considerat în Biblie regele pomilor (Jud 9,8). Uleiul de măsline e un aliment și un unguent apreciat (Dt 8,8; Iez 16,9). Măslinul constituie totodată un simbol al păcii și al rodniciei: „Fiii tăi: răsaduri de măslin în jurul masei tale“ (Ps 127,3).

Pavel îi socotește pe creștinii de origine păgână (Rm 11,17) drept ramuri sălbatice altoite pe măslinul adevărat (Israel).

MÂNIE

VT și NT osândesc mânia omenească, deoarece ea iscă numai rele: „Cel iute la mâ-

nie săvârșește nebulii“ (Pr 14,17). Totuși, Biblia prețuiește „dreapta mânie“ a lui Moise^{*} și a lui Ilie^{*} împotriva idolatriei^{*} (Ex 16,20; 1R 18,40). Textul biblic îndrăznește să vorbească despre mânia lui Dumnezeu: dragostea lui pentru om fiind pătimasă, el nu poate rămâne indiferent în fața păcatului. Tot astfel, Isus, revoltat de actul profanării Templului, îi izgoneste de acolo pe negustori printr-un gest simbolic (In 2,13-17). → NEGUSTORII DIN TEMPLU.

Ziua Mâniei

Pe când aștepta ca Dumnezeu să-i arate cu strălucire favoarea lui pe pământ, poporul lui Israel a primit un avertisment de la prorocul Amos^{*}: ziua lui Dumnezeu va fi o zi a mâniei împotriva lăstărniciilor și a îmbuihațiilor (Am 5,18). Așadar, ea constituie în același timp o speranță pentru cei drepti și un motiv de spaimă pentru păcătoși. În vremea Exilului, poporul evreu o aștepta ca pe ziua restaurării sale politice și religioase; atunci Dumnezeu îi va pedepsi pentru crimele lor pe toți locuitorii pământului (Is 26,20-21). Evangheliștii reiau tema, descriind nimicirea Ierusalimului și sfârșitul lumii (Mt 24).

Laitmotivul mâniei lui Dumnezeu i se opune o altă afirmație: „Dumnezeu este îndelung răbdător“ (Ps 102,8); omul care-l iubește pe Dumnezeu nu poate fi precum robul ce trăiește mereu cu spaima de pedeapsă: „În iubire nu este frică“ (1In 4,18). → GELOS, JUDECATA DE APOI, RĂZBUNARE.

◆ *Lit.* Lactanțiu (autor latin, sec. III d. Cr.), *De ira Dei* (pe tema mâniei lui Dumnezeu): Domnul nu este impasibil, ci poate să se mânie, tocmai din spirit de dreptate și din bunătate. John Steinbeck, *Strugurii mâniei*, 1939: autorul împrumută titlul din imaginea apocaliptică a îngerului ce strivește neamurile păgâne aruncându-le în „teascu cel mare al mâniei lui Dumnezeu“ (Ap 14,19-20). Pierre Emmanuel, *Zi de mânie*, 1942: culegere de poeme scrise în timpul celui de-al doilea război mondial, când au fost exterminați milioane de oameni.

◆ **Muz.** *Dies irac*, cânt liturgic al messei numite „Requiem”, compus probabil în sec. XIII; ulterior a cunoscut importante variațiuni orchestrale. Textul se inspiră din prorocul Sofonie (1.14-18) și din oracolele sibiline – literatură evreiască din sec. I d. Cr.

Penderecki. *Dies irac*, oratoriu dedicat memoriei victimelor de la Auschwitz, sec. XX.

◆ **Cin.** Carl Dreyer. *Dies irac*, 1940. Întrebarea este: cine va fi mântuit în cele din urmă? Acest poem vizual de umbre și lumini dă un răspuns ambiguu.

MÂNTUIRE

Mântuirea, în Biblie, înseamnă în primul rând izbăvirea: Dumnezeu îi scoate din Egipt pe evreii captivi (Ex 15,2), apoi îi ferește de orice primejdie, îndeosebi de copleșirea străină (2R 19; 1M 3,18), și le dăruiește pacea. Ca să merite aceasta, poporul e dator să respecte Legea. Prorocii vor insista așadar asupra legăturii dintre mântuire și instaurarea dreptății (Is 59; 60,17-18).

După Exil, se vor contura treptat figura unui Mesia*, purtător al mântuirii lui Dumnezeu nu numai pentru Israel, ci pentru tot pământul (Is 49,6-8), și așteptarea unei mântuirii definitive în „ziua Domnului” (Judecata de Apoi). Rugăciunea Psalmilor proclamă: „Mântuirea dreptilor vine de la Domnul” (Ps 37,39), iar răsunetul ei devine din ce în ce mai puternic pe măsură ce se formulează ideea existenței unei vieți după moarte (Dn 12,2-3).

Pentru creștini, Isus e Mântuitorul care își dă viața pentru a-l împăca pe om cu Dumnezeu și pentru a-l smulge din gheara păcatului* și a morții. Prin urmare, mântuirea este de pe acum dăruită; ea se va realiza pe deplin la învierea din urmă (Rm 5,9-10). → ÎMPĂRĂȚIE, RĂSCUMPĂRARE.

◆ **Lit.** Mântuire, dezrobire ce pune capăt Răului. → RĂSCUMPĂRARE.

Mântuire și predestinare: Jean Calvin, *Instituția Religiei Creștine*, 1536-1560. În general, Reforma protestantă afirmă cu putere că Mântuirea

vine de la harul dumnezeiesc, fără legătură cu meritele omenești. → HAR.

Dificultatea de a ajunge la Mântuire: Ioan al Crucii, *Urcarea Muntelui Carmel*, sec. XVI (ed. postumă, 1618).

Pascal definește Mântuirea cu reprezentând „o înfinitate de viață înfinit de fericită” (*Cugetări*, 1670, argumentul „prinsorii”).

MÂNTUITOR

Eliberator; persoană care aduce ajutor, în care se speră. Dumnezeu e mântuitorul prin excelență: „Nu este alt Dumnezeu afară de mine. Eu sunt singurul Dumnezeu drept și izbăvitor! Întoarceți-vă către mine și veți fi mântuiți” (Is 45,21-22).

Creștinii îi dau acest titlu și lui Isus, care îi izbăvește pe cei evlavioși din robia păcatului, din stăpânirea forțelor răului, din puterea morții: în fiecare credincios moare omul păcatului și renaște un om nou, datorită Duhului (Tt 3,5). Cristos Mântuitorul se află în centrul teologiei lui Pavel. Speranța mesianică într-o restaurare vremelnică a împărăției lui David, prezentă și în Faptele Apostolilor (Fp 1,6), devine speranța în Împărăția* Cerurilor. → MÂNTUIRE, MESIA, RĂSCUMPĂRARE.

MELHISEDEC

(Eb., „regele meu este dreptate”). Rege al Salemului (Ierusalimului) și preot al Celui Preaînalt (Gn 14,18), a rostit o binecuvântare asupra patriarhului Avraam*, împărțind pâine și vin.

◆ **Icon.** Mozaicuri la Santa-Maria-Maggiore, Roma, sec. V; San-Apollinario-in-Classe, San-Vitale, Ravena, sec. VI. Frescă la St-Savin, Poitou, sec. XII. Sculpturi din sec. XIII: Chartres și Reims (*Cuminecarea cavalerului sau Avraam și Melhisedec*).

MESIA

De la cuvântul ebraic *mașiah*, având același sens cu grecescul *khristos*: „însemnat, consacrat, uns pentru o misiune”. Adesea

această consacrare se făcea prin ungere cu mir; David, spre exemplu, ales de Dumnezeu să domnească în locul lui Saul*, a primit de la Samuel* ungerea cu mir (1S 16).

A-l aștepta pe Mesia înseamnă a aștepta un trimis providențial, un eliberator politic și un restaurator religios. Prin gura prorocilor, Dumnezeu întreține poporului său speranța mesianică a unei restaurări a Ierusalimului, în jurul căruia se vor aduna toate neamurile (Is 62). VT îl prezintă pe mult așteptatul Mesia încă ca pe un rege puternic, alteori ca pe un „drept” smerit și pașnic, dar biruitor, ba chiar ca pe un om disprețuit, umilit (Is 53).

În evangheliile (Mc 14, Lc 22), Isus îi declară arhiereului că el este Mesia, Fiul* omului, a cărui putere se va manifesta desăvârșit printre norii cerului. Dar el refuză să-și atribuie vreo misiune de ordin politic, în timp ce mulți dintre contemporanii săi sperau într-o eliberare de sub stăpânirea romană. → CRISTOS, ÎMPĂRĂȚIE, POPOR, UNGERE.

♦ **Lit.** Isus Mesia. • MÂNTUIRE, RĂSCUM-PĂRARE.

Mesianisme crestine

Mesianismele de după Isus ori cele reclamându-se de la el sunt numeroase. Un curent mesianic postrevoluționar din sec. XIX vede în Isus un eliberator simbolic. Suferința și moartea sa poartă germenii viitorului (George Sand). Chinurile omului prelungindu-le pe cele ale crucii vor permite să se ajungă la vârsta de aur a fraternității universale: Lamennais, *Cartea Poporului*, 1837.

Acest mesianism se laicizează o dată cu Michelet, nu fără a mai păstra conotații religioase: „copiii lui Dumnezeu” (poporul) sunt chemați să vină în „cetatea protectoare”, „vastă ca sânul lui Dumnezeu” (*Poporul*, 1846). Sartre denunță ambiguitatea acestor promisiuni de fericire făcute sâracilor în *Diavolul și Bunul Dumnezeu*, 1951: cetățile clădite în numele dragostei sunt adesea cetăți ale înșelătoriei, iar fericirea oamenilor nu e decât „o fericire de oaie”.

Mesianism evreiesc

Isaac Bashevis Singer, *Cornul berbecului*, 1935: un sat evreiesc din Polonia secolului XVII

cunoaște zile de nebunie crezând că a venit în sfârșit Mesia (*Shubai Zevi*): oamenii sunt stăpâniți de forțele răului dezlănțuite de falsul Mesia. Karl Wolfskehl, *Iov și cele patru oglinzi*, 1950, poem ce se încheie cu descrierea unui Iov-Mesia.

♦ **Muz.** Haendel, *Mesia*, 1742.

♦ **Cin.** Roberto Rossellini, *Mesia*, 1976, pentru RAF: „Intenția regizorului fiind să-l cvoce pe Mesia în cotidianul său istoric, în contemporaneitatea sa (cel care se opune puterii, banului, pietrificării legii), era normal ca interpretul să fie anonim și – dacă se poate spune astfel – descronat” (Henri Agel).

MESSĂ

(Din lat. *Ite missa est*, formulă de concediere.) Messa – termen specific pentru catolici – este o slujbă liturgică în cursul căreia participanții actualizează Cina cea de Taină*, ultima masă luată de Isus cu tovarășii săi înainte de moarte.

Messa cuprinde două părți principale:

– liturgia cuvântului: lectura textelor biblice, urmată adesea de o predică, alternează cu rugăciuni de implorare sau de laudă ce sunt intonate la mesesele solemne – *Kyrie**, *Gloria**, *Alcluia**; această primă parte se încheie cu *Crezul**, recitat sau cântat.

– liturgia Euharistiei*: începe prin dăruirea (ofranda) pâinii și a vinului; se continuă prin sfințirea și împărțirea lor credincioșilor care cuminecă (se împărtășesc) cu trupul și cu sângele lui Cristos. Rugăciunea *Agnus Dei* e rostită înainte de cuminecătura (împărtășanie). Formula: *Ite missa est* („Mergeți, messa e spusă”) încheie ceremonia.

Messa se înfățișează așadar și ca o cateheză, și ca o rugăciune de mulțumire, și ca un act convivial, avându-l în centru pe Isus Cristos cel înviat din morți. → CINA CEA DE TAINĂ, FRÂNGEREA PÂINII.

♦ **Lit.** Paul Claudel, *Messa acolo*, compusă la Rio de Janeiro, 1917. La modul umoristic: în *Scrisori din moara mea*, de Alphonse Daudet, 1869, „Cele trei messe”, poveste de Crăciun.

♦ **Muz.** Guillaume Dufay, messe. Joannes Ockeghem, 11 messe. Josquin des Prés, 19.

Clément Janequin, 2. Claudin de Sermisy, 13. Orlando di Lasso, 53. Monteverdi. Adriaan Willaert, messe. Palestrina, 103 messe. Marc Antoine Charpentier, 12. François Couperin, 2 messe pentru orgă. Haydn, 6 mari messe. Mozart, mari messe. Johann Sebastian Bach, *Messa în si*, și 4 messe luterane. Telemann, 708 servicii religioase. Domenico Scarlatti, o messă. Luigi Boccherini, o messă. Johan H. Roman, *Messa Suedeză*. Wilhelm Friedemann Bach, *Deutsche Messe*. Beethoven, 2 messe (*Do major* și *Missa Solemnis*). Schubert, *Messa în mi bemol*. Liszt, *Messa din Gran*. Anton Bruckner, 7 messe. Igor Stravinski, messă.

MIEL

Simbol privilegiat în Biblie. Evreii erau la origine un popor de nomazi care trăiau din creșterea animalelor domestice; au rămas un popor de păstori multă vreme după stabilirea în Palestina.

Simbol universal al blândității, al nevino-văției și supunerii, mielul (sau oaia) îl reprezintă pe israelitul care aparține turmei lui Dumnezeu (Is 40,11): „El (Domnul) va paște turma sa ca un păstor.../Pe miei îi va purta la sânul său și de oile ce alăptează va avea grijă.”

Aceeași imagine se regăsește în Evanghelia lui Luca și într-a lui Ioan.

Mielul pascal

Este prin excelență victima jertfelor rituale. Sângele lui, cu care evreii și-au uns porțile, i-a ocrotit atunci când Dumnezeu i-a lovit pe toți cei dintâi născuți din țara Egiptului (Ex 12,21-27). De sărbătoarea Paștelui*, mielul pascal trebuie mâncat în familie, în aceeași casă și fără a-i sfărâma nici un os (Ex 12,46).

Isus, mielul lui Dumnezeu

Văzându-l pe Isus, Ioan Botezătorul exclamă: „Iată mielul lui Dumnezeu, cel ce ridică păcatul lumii” (In 1,29). Isus, murind chiar atunci când este jertfit mielul pascal, devine noul miel pascal, care, prin sângele său, încheie noul legământ* între Dumnezeu și oameni; pe cruce, nici un os nu-i va fi sfărâmat (In 19,33-36): „Ca un miel care se aduce spre junghiere și ca o oaie fără de glas

înaintea celui ce-o tunde, așa nu și-a deschis gura sa” (Fp 8,32 reluând Is 53,7).

Mielul sacrificat va deveni mielul cel slăvit, biruitorul morții și al puterilor răului, cel atotputernic, judecătorul pe care îl evocă Apocalipsa*.

Așa se explică iconografia creștină care-l înfățișează adesea pe Isus ca pe un miel ceresc, purtând o cruce și mijlocind pentru oameni. → PAȘTE.

◆ *Icon.* Jan Van Eyck, retablul *Mielului mistic*, 1432. St-Bavon, Gand.

MIHAIL

(Eb., „cine e ca Dumnezeu?”) Este îngerul* ocrotitor al lui Israel (Dn 10,13-21) și al Bisericii în Apocalipsa*. Căpetenie a îngerilor, el luptă în cer împotriva balaurului* (Ap 12,7). → ARHANGHEL.

◆ *Icon.* *Arhanghelul Mihail*: mozaic la San-Apollinario-in-Classe, Ravena, sec. VI; frescă în Catedrala din Puy, sec. XI. Icoane: *Arhanghelul Mihail*, sec. XIV, Atena; *Mihail cântărind sufletele*, sec. XIV, Pisa. Martin Schongauer, *Sfântul Mihail și balaurul*, gravură, sec. XV, Paris. Rafael, *Sfântul Mihail omorând balaurul*, 1518, Paris. Francisque Duret, *Sfântul Mihail doborând demonul*, fântână, 1860, Paris. Emmanuel Frémiet, statuie la Mont-Saint-Michel, 1879.

MINISTERIU

Cuvântul vine din latinescul *ministerium* și desemnează o sarcină sau un serviciu de îndeplinit în sânul unui popor ori al unei comunități.

În Biblie, pentru poporul ales să-i fie martor în lume, Dumnezeu stabilește diferite funcțiuni legate de cuvântul Domnului (ministeriul prorocilor), de cult (ministeriul preoților), de regalitate.

Într-un sens mai larg, în Biserică se vorbește despre ministerii „rânduite” („ordonate”), ceea ce înseamnă funcții stabile (episcop, preot, diacon) în slujba comunității (cuvânt, taină, guvernare; *n. tr.*: învățătura, săvârșirea celor sfinte, conducerea

Bisericii), care se deosebesc de slujirile ocazionale (de exemplu: cateheza, animația liturgică etc.).

MINUNE (MIRACOL)

(Lat. *miraculum*, de la *mirari*: „a se mira, a admira“.) Minunea, în sens biblic, nu este în primul rând „ceva nemaiauzit“, adică ceva imposibil de explicat prin legile naturii. ci un „semn“, o faptă de putere săvârșită de Dumnezeu, un mesaj pe care îl adresează oamenilor. Biblia le recomandă credincioșilor să nu se lase orbiți de întâmplările nemaivăzute și să nu se oprească la înfățișarea lor spectaculoasă.

Trebuie să observăm că VT ignoră cauzele secunde, atribuindu-i direct lui Dumnezeu tot ceea ce se întâmplă, indiferent dacă se petrece sau nu conform cu legile naturii.

Minunea cea mai importantă din istoria poporului evreu este cea a Exodului¹: Dumnezeu intervine în favoarea poporului său într-un mod neașteptat, prin intervenția lui Moise². Acesta întinde mâna deasupra mării, care se desparte în două, lăsându-i pe evrei să treacă.

Evangheliile relatează minuni făcute de Isus (aproximativ 20); prezentate într-o manieră foarte sobră, ele provin din mărturii directe. În NT ca și în VT, minunile sunt în primul rând „semne“: ele exprimă un mesaj, însoțesc cuvântul lui Isus și îl confirmă; este un limbaj concret, un mod de a anunța tuturor Vestea cea Bună (Evanghelia) și de a face cunoscută împlinirea speranței mesianice (Mt 11,2-6). Cât despre minunile care n-ar părea decât fapte nemaivăzute, Isus refuză să le săvârșească, fie chiar și la cererea lui Irod³.

Pentru a citi în perspectivă religioasă relatarea unei minuni, important e nu să te întrebi ce s-a petrecut de fapt, ci să cauți tâlcul întâmplării. De exemplu, Matei, Marcu și Luca povestesc minunea domolirii unei furtuni; pentru noul ucenic al lui Isus

din Nazaret, calmul subit al mării ridică o întrebare: „Cine este acest om, că și vânturile și marea ascultă de el?“ (Mt 8,27). → MARE.

◆ **Lit.** Scrierile medievale relatează o mulțime de minuni care nu apar în cuprinsul VT și NT. Acestea nu numai că satisfac gustul de întâmplări nemaipomenite, dar au și scopul de a arăta că dreptatea divină este mai puternică decât forțele răului: *Legenda daurită*, sec. XIII; *Cei patru frați Aymon*, sec. XIII. În *Cântecul lui Roland* (c. 1100), Dumnezeu, cu să-i ocrotească pe franci, oprește în loc soarele, așa cum făcuse și pentru Iosua⁴ (CLXXX). În Evul Mediu a apărut chiar un gen teatral foarte apreciat: miracolele Maicii Domnului, dintre care cel mai vestit este *Miracolul lui Teofil*, sec. XIII. Dar în sec. XVII, Boileau a condamnat utilizarea „minunilor creștine“ cu temă de inspirație pentru artiști, în a sa *Artă poetică*, 1674.

Recunoscute drept semne ale lui Dumnezeu de către apologetii creștini (Pascal, *Cugetări*, 1670), minunile constituie, dimpotrivă, un obstacol greu de trecut pentru raționaliști încă de la sfârșitul sec. XVII. Fontenelle, *Istoria oracolelor*, 1686, „Dintele de Aur“: „Credința mea nu e la dispoziția primului saltimbanc“; Diderot, *Cugetări filozofice*, 1746. Treptat se înregistrează o regresie a miracolului-spectacol la scriitorii francezi: în *Vestirea adusă Mariei*, de Claudel, 1912, învierea copilului mort apare firească în mâinile Violainei; la Bernanos, *Sub soarele lui Satan*, 1926, minunea așteptată nu se produce.

MIREASMĂ

Miresmele sunt menționate adeseori în Biblie. Se obișnuiește ca oamenii să-și parfumeze trupul (Rt 3,3; 2S 12,20) sau capul (Ps 23,5; Mt 6,17), dar nu în perioadele de doliu (2S 14,2). Și morții sunt unși cu miresme (Mc 14,8). Există de altfel chiar o breaslă a celor care preparau parfumuri. Dar sunt și miresme sfinte; în Ex 30,34, Dumnezeu îi indică lui Moise ingredientele ce intră în compoziția tămăcii sfinte (amestecul de tămăiat) adăugând: „Sfințenie să vă fie ea pentru Domnul.“ Preotul Zaharia primește vestea nașterii lui Ioan Botezătorul⁵ pe când tămăia în Templu (Lc 1,9). Liturgia

Apocalipsei* folosește cupe de aur pline cu tămâie (Ap 5,8). → TĂMAIE, UNGERE.

MISTER (TAINĂ)

Cuvântul „mister” provine dintr-un termen grecesc, *mysterion*, ce apare târziu în Biblia grecească (il găsim în special în cartea Întelepciunii*), dar a cărui semnificație traversează întreaga Biblie: e „taina” lui Dumnezeu privitoare la lume. Într-adevăr, universul însuși este plin de enigme (facerea lumii, nașterea, dragostea etc.), și experiența suferinței te face să-ți pui întrebări despre sensul lumii. Este ea menită eșecului, sau mântuirii? „Taina” divină constă în revelarea a ceea ce rămâne ascuns pentru mulți: Dumnezeu iubește lumea și vrea s-o salveze de la pieire, toți oamenii fiind chemați către mântuire. Rezumatul și centrul „misterului” lui Dumnezeu, în NT, sunt viața, crucea (Tatăl împărtășește suferința fiului) și învierea* lui Isus, care anticipează mântuirea finală a omenirii. De aceea, în vocabularul creștin, „taina”, „misterul” înseamnă mai ales „Paștele” lui Isus și actualizarea lui în Euharistie (messă*, slujbă).

◆ **Lit.** Această dezvoltare liturgică a dat naștere, în Evul Mediu, unui gen dramatic nou: drama liturgică sau semiliturgică (asupra unui anumit moment din istoria biblică; de pildă, *Jocul lui Adam*, la sfârșitul sec. XII), și mai ales, în sec. XIV și XV, „misterelor” propriu-zise, care pun în scenă Patimile lui Isus. → PATIMI.

MOABIȚI

Popor vecin cu Israel, așezat la est de Marea Moartă între sec. XIII și VI î. Cr. Strămoșul eponim este Moab, fiul lui Lot* și al fiicei sale mai mari; fratele lui Amon (Gn 19,37).

MOISE

În cb. Moșe, a cărui etimologie populară e: „scos din ape” (Ex 7,10). Într-adevăr, prunc evreu născut în vremea asupririi poporului său în Egipt, Moise este „scos din ape” de

fiica faraonului* (Ex 2,5), care hotărăște să i se dea o educație egipteană.

Neînțelea de frații de același neam cu el (Ex 2,11), e nevoit să fugă în țara Madian. Pe când își paște oile, Dumnezeu i se arată în mijlocul unui măraciniș în flăcări și îl trimite să-și elibereze poporul (Ex 3). În ciuda opoziției faraonului, Moise și fratele său Aaron* izbutesc să treacă poporul evreu prin mare (Ex 14). Toți traversează apele fără să se ude, dar carele urmăritorilor egipteni sunt înghițite de valuri (Ex 14,27). Moise îi conduce pe evrei prin deșert până la Sinai*, unde încheie Legământul* cu Dumnezeu (Ex 19); acolo primește Decalogul* înscris pe tablele Legii (Ex 24,12).

Coborând de pe munte iluminat de întâlnirea cu Dumnezeu, își găsește poporul închinându-se la vitelul de aur, lăurit cu aprobarea lui Aaron (Ex 32). Mâniat, Moise fărâșă în bucăți statuia și sparge tablele din piatră (Ex 32,19). Dumnezeu își va reînnoi Legământul și îi va da noi table ale Legii (Ex 34).

După întâmplările din Sinai, evreii își continuă drumul prin deșert. Moise trebuie să îndure murmurele, părerile de rău și necredințele poporului față de Legământ. În sfârșit, ajung în câmpiile din Moab, la răsărit de Pământul* Făgăduinței. Moise îl zărește de pe Muntele Nebo, apoi moare (Dt 34,1-5).

Este greu de recompus figura istorică a lui Moise, deoarece textele sunt izvorâte din mai multe tradiții, preocuparea celor care le-au redactat nefiind să scrie o biografie, ci să celebreze mântuirea săvârșită de Dumnezeu prin Moise. În VT, Moise e numit proroc*, slugă*, prieten al lui Dumnezeu, mijlocitor. El este călăuza recunoscută de toți credincioșii evrei.

NT îi pomenește adeseori numele: Moise apare ca mijlocitorul Torei*, pe care Isus „nu a venit să o strice, ci să o împlinească” (Mt 5,17).

Este prezent împreună cu Ilie* în episodul Schimbării la Față* (Mt 17). Matei, observând convergența unor amănunte, îl înfățișează pe Isus drept un nou Moise. Ioan scrie: „Legea a fost dată prin Moise, harul și adevărul ne-au venit prin Isus Cristos“ (In 1,17).

◆ **Lit.** Saint-Amant, *Moise mântuit*, 1653, idilă eroică. Vigny, *Poeme antice și moderne*, 1837, „Moise“: singurătatea omului ales de Dumnezeu. Freud, *Moise și monoteismul*, 1939: tatăl detestat, venerat, asasinat. Faulkner, *Coboară, Moise*, 1942: ar trebui să vină Moise pentru a fi eliberați toți Beniaminii prizonieri ai faraonilor. Elie Wiesel, *Celebrație biblică*, 1976. Pierre Emmanuel, *Tu, „Moise“*, suită de 23 de poeme mistice inspirate din povestea lui Moise.

◆ **Icon.** Claus Sluter, *Fântâna lui Moise*, grup sculptat, 1404, Dijon. Michelangelo, *Moise*, 1516, statuie, Roma.

Botticelli, *Scene din viața lui Moise*, 1483, Roma. Tintoretto, *Moise izbește stânca*, sec. XVI, Veneția. Domenico Fetti, *Moise și rugul aprins*, sec. XVII, Viena. Nicolas Poussin, *Moise salvat din ape*, 1638, Paris. Rembrandt, *Moise sparge tablele Legii*, 1659, Berlin. Marc Chagall, *Moise primind tablele Legii*, 1956, Nisa.

◆ **Cin.** Cecil B. De Mille, *Cele zece porunci*, 1956.

MOLOH

Leviticul face aluzie la sacrificarea unor copii prin ardere. „Din copiii tăi să nu dai în slujba lui Moloh“ (Lv 18,21). Este vorba despre un rit canaanean adoptat de unii evrei în împrejurări deosebite (2R 17,17), dar condamnat în mod formal de proroci și de întregul popor (2R 3,27). După unii autori, Moloh ar fi o divinitate, după alții ar însemna un tip de jertfă votivă.

◆ **Lit.** Flaubert a reluat ideea unui zeu Moloh și a evocat, în *Salammbô*, 1862, obiceiul barbar al jertfirii copiilor, arși într-o statuie având cap de taur. E vorba probabil de o confuzie cu acel cult al lui Kronos practicat la Cartagina.

MONEDĂ

Moneda nu a apărut în Israel decât după Exil (sec. VI î. Cr.). Până atunci, plățile se

faceau fie în natură (capete de vită, cereale, ulei sau vin), fie printr-o anumită cantitate de metal (aur, argint sau aramă) care se cântărea; unitatea de măsură era siclul (eb. *şekel*, de la *şagal*, „a cântări“), devenit apoi unitate monetară. Cel mai des folosit era argintul, iar termenul *kesef*, „argint“, numea atât metalul, cât și moneda.

Metalul se înfățișa de obicei în lingouri, dar și sub diferite alte forme (discuri, plăci, inele), având uneori un semn ce indica greutatea.

Moneda propriu-zisă a apărut prin sec. VII, în Asia Mică; ea a fost adoptată de greci, apoi s-a răspândit cu repeziciune în tot Orientul Apropiat, mai ales datorită persilor. Primele monede erau din electrum (aliaj nativ de aur și argint); ulterior s-au bătut monede din aur, ca de pildă darica, și din argint, în special drahma – monedă grecească răspândită în tot bazinul mediteranean, care a fost adesea imitată. Se foloseau de asemenea monede feniciene (de Tyr și de Sidon).

Dreptul de a bate monedă era considerat un privilegiu, pentru că indica o anumită autonomie politică. Persanii obișnuiau să-l acorde provinciilor lor – inclusiv Iudeei. Seleucidii au fost mai puțin liberali: sub stăpânirea lor n-au existat decât foarte puține monede curat evreiești, și acelea numai din bronz. Se înțelege, prin urmare, importanța simbolică a monedelor purtând efigia lui Cezar (Mt 22,20-21) sau a celor consfințind ocuparea Ierusalimului prin inscripția *Judea capta*; ori, dimpotrivă, a monedelor bătute cu inscripții ebraice în timpul celor două mari răscoale evreiești împotriva romanilor.

În vremea lui Cristos, monedele cele mai des întrebuințate erau cele din argint: dinarul (drahma), reprezentând prețul unei zile de lucru, având ca multipli didrahma (2) și tetradrahma (4) sau statirul (Mt 17,27), echivalent al siclului fenician folosit pentru plata dării către Templu; cele din bronz: obolul*, calca și leptaua (grecești), sestertul (roman).

Romanii utilizau și o monedă din aur curat: *aureus*. Talantul (6 000 de drahme, Mt 18,24) nu era decât o unitate de cont (*n. tr.*: o denu-mire pentru sumele monetare mari).

MORMÂNT

Sfântul Mormânt: → PUNEREA ÎN MORMÂNT.

După Matei, Isus, adresându-se cărtura-rilor* și fariseilor*, ar fi exclamat: „Vai vouă, cărturarilor și fariseilor fățarnici! Că semănați cu mormintele cele văruite, care pe din afară se arată frumoase, înăuntru însă sunt pline de oasele morților și de toată necurăția“ (Mt 23,27).

◆ *L.&P.* Expresia: *morminte văruite* a trecut în vorbirea curentă, păstrându-și toată forța.

MOȘTENIRE

La propriu, înseamnă patrimoniul transmis fiilor unui bărbat decedat.

În antichitatea israelită nu exista testa-ment scris. După obiceiul și legea din vechi-me, partea cuvenită fiului celui mai mare era de două ori mai însemnată decât a fra-ților mai mici (Dt 21,17).

Dar în cărțile biblice revine adesea tema fiului celui mai mare deposedat de unul dintre ceilalți frați (vezi Gn 25,23; 48,17-19 etc.); explicația constă în aceea că Dum-nezeu îmbogățește sau sărăcește, înalță sau coboară pe cine vrea, răsturnând legile omenești. Metaforic, atunci când Dumnezeu declară: „Israel este fiul meu întâi-născut“ (Ex 4,22), el îl desemnează drept moștenitor privilegiat al Făgăduinței sale.

Cristos, la rândul-i, e „cel mai mare din-tre foarte mulți frați“. Moștenirea destinată lui și tuturor celorlalți comoștenitori este Împărăția* cerurilor (Rm 8,17). → LEGĂ-MÂNT, PRIMUL NĂSCUT.

MUȘTAR

Muștarul sălbatic are grăunte foarte mici, dar înălțimea plantei poate atinge până

la trei metri. Într-o parabolă* Isus compară Împărăția* lui Dumnezeu cu un grăunte de muștar: la început minuscul, va deveni un copac, și păsările cerului își vor găsi adăpost în crengile lui (Mt 13,31-32).

Cu altă ocazie, Isus le reproșează uceni-cilor săi lipsa de credință: „Adevărat grăiesc vouă: dacă veți avea credință cât un grăunte de muștar, veți zice muntelui acestuia: «Mută-te de aici dincolo», și se va muta; și nimic nu va fi vouă cu neputință“ (Mt 17,20). → ÎMPĂRĂȚIE, PARABOLĂ.

◆ *L.&P.* *Mare cât un grăunte de muștar* (Mc 4,31-32; Lc 13,18-19): la început foarte mic, dar eficient sau impunător mai târziu.

MUZICĂ

Biblia atestă vechimea muzicii ebraice (Gn 4,21). Era apreciată cu ocazia serbărilor în familie, a deznodământului fericit al unor conflicte, a ceremoniilor – inclusiv de doliu – de la curtea regală; păstorul își păștea turma în acordurile muzicii (1S 16,18). David cânta la harfă sau la luth în fața Chivotului ori pentru a-l vindeca pe Saul de melancolie.

Toate ceremoniile religioase erau înso-țite de muzică. Biblia menționează vreo zece instrumente muzicale. Identificarea lor exactă nu este totdeauna posibilă, decât prin asemănare cu instrumente asiriene, babilo-niene sau egiptene. Psalmii 98 și 150 men-ționează harfa (*kinnor*), precum și țitera, trâmbițele, cornul (*șofar* din corn de țap ori de berbec), luthul, tamburina (instrument pentru femei), cavatul (un soi de flaut), chimvalele „sunătoare sau zăngănitore“.

Până acum, pe teritoriul palestinian au fost găsite numai două perechi de chimvale și un mâner de sistru (instrument egiptean, folosit apoi și în Grecia).

O reconstituire a muzicii din epoca biblică a fost propusă recent de Suzanne Haïk Vantura în *Muzica biblică revelată*, dar lucrarea face obiectul multor polemici.

N

NABI

(Eb., „proroc, profet“.)

◆ **Icon.** Din 1891 până în 1899, un grup de pictori tineri a activat sub numele Nabi; intenția lor era să proclame o nouă evanghelie a picturii. „Ei au crezut că pentru fiecare emoție, pentru fiecare gând omenesc există câte un echivalent plastic, decorativ, o frumusețe corespunzătoare“, a scris criticul Aurier. Acest grup îi cuprindea pe Paul Sérusier, Maurice Denis, Paul Ranson, Pierre Bonnard, Georges Lacombe, Ker-Xavier Roussel și Edouard Vuillard. În afara temelor religioase, ei au abordat subiecte din viața intimă, de familie.

Maurice Denis, *Lupta lui Iacov cu Îngerul*, 1892, St-Germain-en-Laye; *Paradisul*, 1912, Paris.

NABOT

Locuitor din valea Yizreel, refuzase să-și vândă via lui Ahab*, regele lui Israel. Regina Izabela* a poruncit să fie lapidat* ca blasfemator, și astfel Ahab a putut să-și ia via. Prorocul Ilie* i-a prezis lui Ahab prăbușirea casei sale drept pedeapsă pentru această nedreptate (1R 21).

NABUCODONOSOR

Rege al Babilonului, 605-562. Sub conducerea sa imperiul neobabilonian a cunoscut cea mai mare înflorire. Învăgător al faraonului Neko la Karkemis (605), a cucerit Siria și Palestina. În 601, pentru a zdrobi o răscoală a lui Ioiachim*, regele lui Iuda (2R 24), a hotărât ca țara acestuia să fie trecută prin foc și sabie, asediind Ierusalimul, care a trebuit să capituleze. Noul rege,

Ioiachin, fiul lui Ioiachim, a fost deportat la Babilon* împreună cu slujitorii și căpeteniile militare. Unchiul său, Sedechia*, urmându-i la tron, s-a răsculat împotriva lui Nabucodonosor, care a încercat din nou să asedieze Ierusalimul în anul 588. În 587, Ierusalimul a căzut; a fost ars și jefuit, templul distrus, iar populația luată în robie (2R 25). A treia deportare a avut loc în 582. În 574, Nabucodonosor a cucerit Tyrul și a pornit o nouă expediție împotriva Egiptului (Iez 26,7).

Este tipul regelui puternic și tiranic. A fost deopotrivă un mare constructor: palate, grădini suspendate, zidurile de incintă ale Babilonului.

◆ **Lit.** *Evreicele*, tragedie de Robert Garnier, 1583: despotul babilonian poruncește să li se taie gâtul prinților și copiilor de origine evreiască. Lui Sedechia, regele lui Iuda, îi sunt scoși ochii.

◆ **Muz.** Giuseppe Verdi, *Nabuco*, operă, 1842.

NAIM (VĂDUVA DIN~)

Lângă orașul Naim – astăzi Nain, în sudul Galileei, la poalele Muntelui Tabor – Isus a întâlnit un cortegiu funerar. „Duceau la groapă un mort, singurul copil al mamei sale, și ea era văduvă“ (Lc 7,12). Cuprins de milă, Isus a rostit: „Tinare, ție îți zic, scoală-te.“ Atunci mortul s-a ridicat și a început să vorbească.

NARD

Parfum pe care Maria* l-a turnat pe capul lui Isus, aflat la masă la Simon Leprosul,

în Betania. Este vorba, fără îndoială, despre extractul unei plante din Indii (Mt 26,6; Mc 14,3).

NAȘTEREA DOMNULUI (NATIVITATE)

(Lat., „naștere“.) Nașterea lui Isus, povestită de Luca (Lc 2,1-7), a cărei celebrare este fixată arbitrar la solstițiul de iarnă. → CRĂCIUN.

„Nativitate“ se numește și orice tablou înfățișând nașterea lui Isus.

◆ **Lit.** Sfântul Ioan al Crucii, *Romanele*, sec. XVI, „Nașterea Domnului“: bucuria omului și lacrimile lui Dumnezeu.

◆ **Icon.** *Nașterea Domnului*, Giovanni Pisano, amvonul de la San Andrea, Pistoia, 1301; Meșterul din Flemalle, sec. XV, Dijon; Meșterul de la Moulins, 1475, Autun; Correggio, 1522, Dresda. Albrecht Altdorfer, *Noaptea Sfântă*, 1520, Berlin. Georges de La Tour, *Nou-născutul*, 1640, Rennes. Paul Gauguin, *Nașterea lui Cristos*, 1896, München. → MAGI, PĂSTORI.

NATAN

Profet care a exercitat o mare influență asupra lui David*. L-a convins să nu construiască „o casă“ pentru Dumnezeu, întrucât Dumnezeu îi va construi lui o casă, asigurând perenitatea dinastiei sale (2S 7,1-7). Natan l-a mustrat pe rege pentru adulterul comis cu Batșeba* și pentru înlăturarea lui Urie; a prevestit moartea copilului pe care David îl avusese de la Batșeba (2S 12,13). I-a împărtășit lui David că Dumnezeu îl dorește ca rege pe Solomon* și a izbutit să-l impună pe acesta în luptele pentru succesiune (1R 1,11-40).

NATANAIL

(Eb., „Dumnezeu dă“.) Ucenic al lui Isus, originar din Cana Galileei. Apare de două ori în Evanghelia lui Ioan (1,43-51 și 21,2). În aceste împrejurări îi arată lui Isus un atașament entuziast și tineresc.

◆ **Lit.** Desigur nu întâmplător i-a dat Gide, în *Bucatele pământului*, 1897, numele de Natanail tânărului său discipol, pe care vrea să-l învețe „zelul entuziast“.

NAZARET

Sat din Galileea Superioară unde a crescut Isus. Deschisă larg influențelor păgâne, Galileea era privită cu dispreț de autoritățile de la Ierusalim. Așadar exista o nuanță batjocoritoare în numele „Nazarineanul“ (Mt 26,71) – sau „Galileanul“ (Mt 26,69) – care i se dădea lui Isus. În lumea semitică, ucenicii lui erau numiți „nazarieni“ (Fp 24,5), în timp ce în lumea greco-romană li se spunea cu precădere „creștini“ (de la „Cristos“).

NEAMURI

Grup de familii sau de clanuri aflate sub autoritatea aceleiași căpetenii, trăind în același ținut. După tradiție, Israel are ca structură fundamentală douăsprezece neamuri, ai căror strămoși eponimi sunt cei doisprezece fii ai lui Iacov: Ruben, Simeon, Levi, Iuda, Isahar, Zebulon, Iosif, Beniamin, Dan, Neftali, Gad și Așer. Dar această listă va suferi multe schimbări de-a lungul timpului (Levi dispare, Iosif se desparte în Efraim și Manase etc.).

La cucerirea, apoi la așezarea în Canaan, împărțirea teritoriului reflectă o situație destul de complexă. De fapt, cele douăsprezece neamuri corespund mai degrabă unei voințe politice (organizarea în douăsprezece districte sub Solomon, 1R 4,7), decât unei situații reale.

NEBO (Muntele~)

Munte situat în Transiordania, la vărsarea Iordanului, de unde se văd Marea* Moartă și oaza Ierihonului. De acolo a contemplat Moise* Pământul Făgăduinței, care i-a rămas interzis fiindcă se îndoise de cuvântul lui Dumnezeu. Acolo a și murit (Dt 32,49).

NECURĂȚIE

La origine, este necurat tot ce te face inapoi de a lua parte la cult (contactul cu un cadavru, cu sânge, unele boli, relațiile sexuale) sau tot ce este exclus din cult (anumite animale); așadar, mai întâi se evidențiază un punct de vedere ritual, și nu unul moral (vezi Lv 11 la 15). Prorocii, în schimb, vor insista asupra curățirii inimii (Is 1.16).

Pe aceeași linie, Isus va condamna formalismul la care a ajuns uneori legea privind curăția și va aminti că pe om îl spurcă de fapt ceea ce-i iese din inimă (Mt 15.1-20). → ISOP.

NEGHINĂ

Cuvântul desemnează în mod convențional ansamblul buruienilor, dar mai cu seamă o mică graminee ale cărei grăunte se pot acoperi cu un soi de mușgai ce produce amărâță (*ebriacum* în latinește). Neghina este simbolul păcătoșilor.

A despărți grâul de neghină înseamnă a face o triere a indivizilor. După o parabolă a lui Isus, un om a semănat grâu în țarina sa, dar lucrătorii au observat că grâul e înăbușit de neghina azvârlită în timpul nopții de un dușman. Proprietarul hotărăște să nu fie smulsă prea curând, de teamă ca împreună cu buruiana să nu fie smuls și grâul. Despărțirea se va face în momentul secerișului (Mt 13.24-30).

◆ **L.&P.** *A despărți grâul de neghină.*

A semăna zăzanie: numele grecesc al neghinei, *zizanon*, a dat naștere cuvântului „zăzanie”, care în această expresie are sensul de discordie.

NEGUSTORII DIN TEMPLU

În Templu* se instalaseră negustori de animale pentru jertfă și zarafi care schimbau bani, așezați la teșghele. Când s-a urcat Isus de la Capernaum la Ierusalim pentru a celebra Paștele*, intrând în Templu a fost cuprins de o mânie* aprinsă: a făcut un bici din frânghii și i-a izgonit de acolo pe cei care preschimbau „casa Tatălui (său) într-o casă de negustorie” (În 2,13-16).

◆ **L.&P.** *Negustorii din templu:* cei care exploatează sacrul pentru a obține un profit financiar.

◆ **Icon.** *Isus izgonindu-i pe negustori din Templu:* ușă din bronz, sec. XII. San Zenò. Verona; basorelief din sec. XII. St-Gilles du Gard; Giotto, 1306, Padova; El Greco, 1614, Madrid; Giovanni Castiglione, sec. XVII, Paris; Jordaens, sec. XVII, Paris. José-Maria Sert, 1926, Vic.

◆ **Muz.** Zoltán Kodály. *Isus izgonindu-i pe negustori din Templu*, motet, 1934.

NICODIM

Fruntaș evreu. Evanghelia lui Ioan ni-l arată întreținându-se în timpul nopții cu Isus, care îi spune: „De nu se va naște cineva din apă și din Duh, nu va putea să intre în Împărăția lui Dumnezeu” (În 3). Nicodim este menționat pentru a doua oară în episodul așezării lui Isus în mormânt; el aduce mirul și mirosmele necesare pentru îmbalsămarea învâțătorului (În 19,39).

◆ **Icon.** → PUNEREA ÎN MORMÂNT.

NINIVE

Orașul, situat pe malul stâng al Tigrului, a fost întemeiat în mileniul III î. Cr. Regele asirian Senaherib (705-681) a făcut din el capitala sa, pe care a înzestrat-o cu fortificații și palate (2R 19,36; Is 37,37). Prorocii o transformă în simbolul violenței tiranice și al idolatriei (Na 3,1-15; So 2,13-15), ceea ce întărește și mai mult caracterul universal al mesajului transmis de cartea lui Iona*, în care Ninive se convertește și este iertată. A fost distrusă în anul 612 î. Cr. sub loviturile babilonienilor și ale mezilor.

◆ **Lit.** John Dos Passos, *Manhattan Transfer*, 1925: metropola New York, la începutul sec. XX, este la fel de coruptă ca și Ninive. Îi vor trebui șapte secunde lui Dumnezeu al Sabbatului pentru a o nimici.

NOE

Descendent al lui Cain* prin Lamek, în vremea potopului* construiește Arca* pentru a-și ocroti familia și speciile animale pe care Dumnezeu vrea să le ferească de pedeapsa cuvenită oamenilor (Gn 6-7). E considerat și descoperitorul vinificației. Ham*, unul dintre

cei trei fii ai săi (ceilalți doi fiind Sem și Iafet). a fost blestemat pentru că a văzut goliciunea tatălui său pe când dormea, răpus de băutură.

Noc este dreptcredinciosul salvat din cataclism datorită încrederii lui în cuvântul divin (Si 44,17-18).

◆ **Icon.** Bazilica San-Marco din Veneția, *Beția lui Noc*, mozaic din sec. XIV. Paolo Ucello, *Blestămarca lui Ham*, 1450. Florența. Michelangelo, *Beția lui Noc*, 1512. Roma. Marc Chagall, *Ierita lui Noc*, 1931. Nisa.

„Noc și Arca”, gravură, *Marile călătorii ale lui Théodore de Bry*, sec. XVI. ▶ ARCĂ.

NOLI ME TANGERE

(Lat., „Nu mă atinge.”) Cuvinte pe care, după Ioan 20,11-18, Isus i le-ar fi adresat Mariei din Magdala”. Aceasta, care-l luase drept un grădinar, l-a recunoscut abia atunci când a chemat-o pe nume. S-a aruncat la picioarele lui și a strigat: „*Rabbuni*” (adresare mai solemnă decât *Rabbi*); atunci Isus i-a cerut: „Nu mă atinge, căci încă nu m-am suit la Tatăl meu, ci mergi la frații mei...”

◆ **Icon.** *Cristos arătându-i-se Mariei Magdalene*, sau *Noli me tangere*: Duccio di Buoninsegna, în *La Maestà*, 1311. Siena; Fra Angelico, 1440. Florența; Tițian, 1511. Londra; Correggio, sec. XVI, Madrid; Graham Sutherland, sec. XX, Chichester; Maurice Denis, sec. XX, St-Germain-en-Laye.

NORI

Una dintre manifestările prezenței divine. „Iar Domnul mergea înaintea lor: ziua într-un stâlp de nor, arătându-le calea, iar noaptea într-un stâlp de foc, luminându-le, ca să poată merge și ziua și noaptea” (Ex 13,21-22); în acești termeni descrie cartea biblică a Exodului călătoria spre pustie a israeliților, la ieșirea din Egipt.

Norii și fumul însoțesc teofaniile* din Vechiul Testament (Is 4,5). În NT, Dumnezeu se arată sub forma unui nor luminos în momentul Schimbării la Față* a lui Isus (Mt 17,5). În Faptele Apostolilor, Isus li se înfățișează după moarte ucenicilor săi

pentru a le promite Duhul Sfânt*; apoi „un nor l-a luat de sub ochii lor” (Fp 1,9). În momentul întoarcerii Fiului omului”, el șade pe un nor alb, cu o seceră în mână: ceasul secerișului pământului a sosit (Ap 14,14).

◆ **Icon.** Cele două coloane din bronz de la intrarea Templului lui Solomon din Ierusalim simbolizau stâlpul de nor și cel de foc amintite în Exod.

În scenele Schimbării la Față*, Înălțării* și Adormirii Maicii Domnului* apar totdeauna mulți nori, mai ales în lucrările datând din sec. XVI-XVIII. Norii de foc sunt o pedeapsă înfricoșătoare: Nicolas Bataille, *Cea de-a șasea trâmbiță a Apocalipsei*, tapiserie din sec. XIV, Angers. William Turner, *A cincea plagă a Egiptului*, 1800. Londra; *Nimicirea Sodomei*, 1805, Londra. John Martin, *Ziua mârșiei sale (Deschiderea celei de-a șasea peceti)*, 1852. Londra.

NUME

Numele nu sunt etichete convenționale: ele destăinuie esența unei fapți ori soarta acesteia (Is 1,26). A da nume înseamnă a face să existe. Astfel, în Biblie, Dumnezeu numește tot ceea ce crează: ziua, noaptea, cerul, pământul... (Gn 1,3-10). A numi înseamnă și a stăpâni: Adam le dă nume animalelor (Gn 2,20). Biblia ne spune că o schimbare a numelui indică o etapă nouă în viața cuiva: Avram devine Avraam*, Iacov* devine Israel; Simon primește numele Petru* (In 1,42).

În iudaism, „Numele” (*Hașem*) îl desemnează pe Dumnezeu. Invocat cu credință, numele lui Isus poate face minuni, determinând manifestarea puterii sale (Fp 3,1-12). → BLASFEMIE, YAHVE.

NUMERE

În Biblie, numerele au deseori o valoare simbolică:

4 și 10 exprimă o totalitate. 40, durata unei generații. 4, lumea pământească și punctele ei cardinale. 12, Israel, cu cele 12 semintii ale sale. 1 000, mulțimea nenumărată sau o lungă perioadă de timp (Ap 20,1-6). 144 000, plinătatea (12 x 12 x 1 000). 6,

imperfecțiunea (7 - 1): lumea creată de Dumnezeu în 6 zile trebuie să fie dusă la bun sfârșit de om. 666, poate nedesăvârșirea și răutatea absolute ale fiarei din Apocalipsă* (Ap 13,18).

7: această cifră are cea mai mare însemnătate, fiind cifra desăvârșirii. O găsim în Geneză*: după ce a creat lumea în șase zile, într-a șaptea Dumnezeu s-a odihnit, binecuvântând și sfințind această zi, care a devenit Sabatul*; în ritualul liturgic: sfeșnicul cu șapte brațe; în viziunile prorocilor și în reprezentările lumii nevăzute: cartea cu șapte peceti, cele șapte trâmbițe, cele șapte potire, cele șapte semne ale Apocalipsei; în Evanghelie: Isus le recomandă ucenicilor să ierte de șapte ori (Lc 17,4) și de 70 de ori câte 7, adică pentru totdeauna (Mt 18,22).

În gândirea simbolică, interpretarea numerelor joacă un rol important.

Pornind de la textele biblice și sub influența Kabbalei* evreiești, mai multe curente iluministe și mistice au atribuit o semnificație tainică anumitor combinații de litere sau de numere (în ebraică, cifrele se notează prin literele alfabetului).

NUMERII (CARTEA NUMERILOR)

Cartea a patra a Pentateucului* (sau *Torei*). Titlul, folosit în Septuaginta* și în Vulgata*, se justifică prin enumerările și recensările israeliților aflate în ea (Num 1-4; 26). Evreii numesc această carte *în pustie*, nume ce oglindește mai bine conținutul ei real: legislațiile poporului lui Israel și povestea îndelungatului drum străbătut sub conducerea lui Moise* de la Muntele Sinai*, prin pustie, până în stepele Moabului, în Transiordania, la Ierihon. Adică 38 de ani și 5 luni de încredere, de îndoieli, revolte și căință față de Dumnezeu lui Israel și călăuza aleasă de acesta.

Cartea este dominată de figura lui Moise. Unele episoade sunt bine cunoscute: tânguirile evreilor sătui de mană* (11,4-34);

șarpele* de aramă (21,4-9); trimiterea de către regele Moabului a ghicitorului Balaam* și povestea măgăritei lui (22,2 p. la 24,25); desemnarea lui Iosua* drept urmaș al lui Moise (27,12-23).

Cât despre povestea morții lui Moise, ea se află la finele Deuteronomului.

NUNC DIMITTIS

(Lat., „Acum slobozește...”) Conform ritului evreiesc, după nașterea lui Isus, Maria s-a înfățișat la Templul din Ierusalim spre a fi „curățită” și a „răscumpăra” copilul dăruind, după prescripția din Levitic, o pereche de turturele sau de porumbei tineri (Lv 5,7; 12,8). Bătrânul Simion, un om drept și evlavios căruia i se făgăduise că nu va muri înainte de a-l fi văzut pe Cristosul* lui Dumnezeu, a strigat cu bucurie la vederea pruncului: „Acum slobozește în pace pe robul tău, Stăpâne, după cuvântul tău...” (Lc 2,29-32). → ÎNTÂMPINAREA.

◆ **L.&P.** A-și spune al său *nunc dimittis*: expresie folosită – cu mai mult sau mai puțin umor – spre a sugera că accepți să pleci, să lași locul altora; respectiv, într-un registru mai grav, că ești gata să mori fiindcă ai avut bucuria de a vedea împlinirea operei tale sau a celei mai scumpe dorințe.

NUNTĂ

Petrecherile ce însoțeau mutarea miresei în casa soțului ei țineau adeseori câte șapte zile (Gn 29,27; Jud 14,12; Tb 10,7). Timpurile mesianice care vor veni sunt asemuite cu un ospăț* de nuntă îmbelșugat.

În NT, Cristos este zugrăvit ca mire – simbol al nunții lui Dumnezeu cu poporul său. Cei 600 de litri de apă de la nunta din Cana*, destinați curățirii rituale evreiești, se transformă într-un vin foarte bun: este un semn pentru ucenici, care încep să descopere personalitatea lui Isus, și o confirmare a cuvintelor lui Andrei: „L-am găsit pe Mesia” (In 1,41). → CĂSĂTORIE, LOGODNĂ.

O

OAIE RĂTĂCITĂ

Această poveste face parte dintr-o serie de trei parabole* relatate de Luca (15) pentru a ilustra milostenia lui Isus: oaia rătăcită, drahma pierdută, fiul risipitor.

Isus se compară cu un bun păstor care ia pe umerii săi oaia rătăcită. În interpretarea curentă, expresia e folosită în legătură cu orice formă de abatere. → PĂSTOR, TURMĂ.

♦ *Lit.* Sfântul Ciprian, autor latin, episcop de Cartagina între 248 și 258: *Scrisoarea LV* abordează tema oii rătăcite, aici fiind vorba despre creștinii care și-au părăsit credința din teama de tortură, în timpul persecuțiilor lui Decius.

Péguy comentează cele trei parabole în *Poarta misterului celei de-a doua virtuți*, 1911: „Prin această oaie rătăcită, fiindcă nu se mai întorcea în adăpost și avea să lipsească la chemarea de seară. Isus, asemenea unui om, a cunoscut grija, neliniștea omenească.”

OBOL

Monedă grecească de mică valoare, a șasea parte dintr-o drahmă. → MONEDĂ.

♦ *L.&P.* *Obolul văduvei* (Mc 12,42 și Lc 21,2): văzând o văduvă sărmană care pusese doi bănuți (oboli) în cutia darurilor din Templu, Isus a lăudat-o pentru mărinimia ei. „Obolul văduvei” înseamnă, în vorbirea curentă, un dar modest însă extrem de valoros dacă vine din partea unui sărman.

OBROC

Veche măsură de capacitate pentru solide (grâne) (cam 8 l), un fel de baniță sau

bănicioară. Isus pomeneste acest obiect când compară învățătura sa cu o făclie ce nu trebuie ascunsă sub obroc (Mc 4,21).

♦ *L.&P.* *A pune făclia sub obroc*: a ascunde. a înăbuși talentele cuiva.

OCHI

În primul rând, ochiul este organul principal al cunoașterii: în grădina Edenului*, Șarpele îi promite Femeii că, dacă ea și Adam vor mânca din fructul oprit, li se vor deschide ochii și vor fi ca Dumnezeu, cunoscând binele și răul (Gn 3,5-7).

Ochiul este și oglinda inimii: el trădează ce-i ascuns în străfundurile ființei, de pildă orgoliul regelui din Asur (Is 10,12), ori mila lui Dumnezeu (Iez 20,17).

Isus îi învață pe ucenici că privirea este aidoma faptei: „Oricine se uită la o femeie, poftind-o, a și săvârșit adulter cu ea în inima lui”, și adaugă: „Iar dacă ochiul tău cel drept te smintește pe tine, scoate-l și aruncă-l de la tine” (Mt 5,28-29), ceea ce invită, printr-o metaforă plină de forță, la curățirea inimii. Altundeva Isus spune: „Luminătorul trupului este ochiul; de va fi ochiul tău curat, tot trupul tău va fi luminat. Iar de va fi ochiul tău rău, tot trupul tău va fi întunecat. Deci, dacă lumina care e în tine este întuneric, cât de mari trebuie să fie întunecimile!” (Mt 6,22-23).

În sfârșit, Isus recuză legea talionului* în formularea ei tradițională: „Ochi pentru ochi și dinte pentru dinte” (Ex 21,24), sfătuind ca „oricui te lovește peste obrazul drept să i-l întorci și pe celălalt” (Mt 5,38-39).

◆ *L.&P.* *Ochi pentru ochi și dinte pentru dinte* (Ex 21,24): aceeași formulă, ce rezumă legea talionului, înseamnă să te război pe măsura nedreptății care ți s-a făcut.

◆ *Lit.* Victor Hugo, „Conștiință”. În *Legenda secolului*, 1859 – de comparat cu psalmul 139 și cu Iv 17-20.

OCUPAȚIA ROMANĂ ÎN PALESTINA

Roma s-a arătat interesată mai întâi de regatul lui Antiohus al III-lea și de Egipt, înainte de a semna tratate cu frații Macabei, răsculați împotriva lui Antiohus al IV-lea Epifanul* (1M 8,17-32; 12,1-4; 14,16-19). Protectoratul roman se întindea pe atunci asupra evreilor din Orient. În anul 64, Pompei cucerește Siria, Palestina, apoi Ierusalimul (63). Octavius îi dă lui Irod cel Mare* coroana Palestinei și stabilește drepturile evreilor din tot imperiul: libertatea cultului, justiția de pace în sinagogi etc. Sanhedrinul* percepe de la evrei impozitul didrahmei. La Roma existau în acea vreme cel puțin 10 000 de evrei și 13 sinagogi*.

În 61, Pavel* vine la Roma pentru a fi judecat (Fp 25,12): după eliberarea sa, cade victimă, împreună cu Petru*, persecuției lui Neron, probabil în 67. Răscoala evreiască din Palestina (66) are drept rezultat cucerirea Ierusalimului de către Titus (70); templul este jefuit și incendiat. Cetățile evreiești cad apoi rând pe rând; decât să se prodea, apărătorii Massadei preferă sinuciderea colectivă (73).

Persecuția lui Domițian (81-96) este denunțată în Apocalipsa* lui Ioan: Imperiul Roman e numit Babilonul cel mare, „mama desfrânatelor și a urâciunilor pământului” (Ap 17,5); prăbușirea lui va însemna dezrobirea lumii.

Înfrângerea celei de-a doua răscoală evreiești a lui Simeon Bar Kochba (sau ben Koseba, 131-135), sub împăratul Hadrian, transformă Ierusalimul în colonie romană – Aelia Capitolina – interzisă evreilor: aceștia nu au voie să meargă la zidul Templului (Zidul Plângerii*) decât într-o singură zi a anului. → MONEDĂ.

ODIHNA

Din ziua a șaptea: → CREAȚIUNE, SABAT.

Odihna veșnică: Apocalipsa* prezintă fericirea cerească drept odihna celor care mor împăcați cu Dumnezeu (Ap 14,13), de unde locuțiunea „odihna, somnul de veci” care înseamnă, eufemistic, moartea. → RECVIEM.

ORACOL

(Din lat. *oraculum*, „cuvântul unui zeu”). Se referă la cuvântul divin transmis prin intermediul unui om – preot sau proroc. Din cele mai vechi timpuri, în Israel, ca și aiurea, lumea simte nevoia unor prevestiri pentru a ști cum să se comporte (Is 9) sau pentru a cunoaște deznodământul unui război. Încetul cu încetul „oracolul” își pierde caracterul individual devenind „cuvântul lui Dumnezeu” adresat poporului său, prin care îi cere să se oprească din rele și să se convertească, sau prin care îi vestește mântuirea (Is 41,13).

ORB

Orbirea era socotită o pedeapsă a lui Dumnezeu. Cu toate că Legea evreiască recomanda să-i ajuți pe orbi, aceștia erau nevoiți adesea să devină cerșetori. Vindecarea lor, extrem de rară, apărea drept o mare minune. Tobit a fost tămăduit de fiul său Tobie datorită îngerului Rafail (Tb 11,13). Isus, lumina lumii, le dăruiește orbilor vederea, dând astfel un semn al puterii sale asupra răului (Mc 10,46).

◆ *Lit.* Charles Baudelaire, *Florile răului*, 1856, „Orbii”, inspirat de tabloul lui Bruegel. André Gide, *Simfonia pastorală*, 1919: eroina, oarbă, dezvăluie prin prezența ei orbirea morală și ipocrizia celorlalte personaje.

◆ *Icon.* Pieter Bruegel, *Parabola orbilor*, 1568. Luvru: un orb călăuzindu-i pe alți orbii... El Greco, *Vindecarea orbului*, 1570. Parma. *Isus îi tămăduiește pe orbii din Ierihon*: mozaic la San-Apollinario-Nuovo, Ravena, sec. VI: capitol la St-Lazare din Autun, sec. XII; Nicolas Poussin, sec. XVII, Luvru.

◆ *Cin.* Jean Delannoy, *Simfonia pastorală*, 1946, după romanul lui Gide.

OSANA

Forma grecească a unei aclamații provenind din ebraică și însemnând: „Miluiește, rogu-te” (Ps 118,25).

Schimbarca sensului – din rugămintă în aclamație – s-a petrecut probabil cu ocazia sărbătorii Corturilor la care se cânta psalmul 118. Într-adevăr, acest psalm vestește venirea lui Mesia*: după ce a suferit și a biruit, el se va ivi ca trimis în numele Domnului.

NT. Mulțimile care-l întâmpină pe Isus la intrarea lui în Ierusalim strigă: „Osana fiului lui David. Bine este cuvântat Cel ce vine întru numele Domnului!” (Mt 21,9-11).

◆ *Lit.* Victor Hugo, *Contemplațiile*, I, 4, 1856: „Osanele pădurilor, fluviilor și câmpiilor/Se înalțau grav către Dumnezeu, tatăl luminii.” Rimbaud, *Poezii*, 1871, „Răul”, poem sarcastic: „În timp ce o nebunie îngrozitoare zdrobește/Și face dintr-o sută de milioane de oameni o grămadă fumegândă”, Dumnezeu adoarme „în legănarea osanalelor”.

OSÂNDĂ/OSÂNDIT

Condamnat (lat. *damnare*, „a condamna”). În limbaj curent, „osândit” are sensul de „condamnat la chinurile veșnice ale Iadului” și „osânda” („damnațiune”), condamnarea la aceste chinuri. Textul ebraic al Bibliei nu cuprinde vreo expresie echivalentă. Reprezentarea chinurilor celor osândiți este o temă iconografică foarte intens exploatată. → JUDECATA DE APOI.

◆ *Lit.* Dante, *Divina Comedie*, 1307-1321: poetul, călăuzit de Virgiliu, străbate cele nouă ceruri ale Infernului.

Agrippa d'Aubigné, *Tragiccele*, 1616, cartea VII, „Judecata”: la sfârșitul Judecății de Apoi, Dumnezeu îi așează la stânga sa pe cei osândiți, urmând să fie înghițiți de Iad într-o suferință fără de sfârșit.

Tirso de Molina, *Osânditul din lipsa credinței*, dramă sacră, 1635: un pustnic e aruncat în Iad fiindcă s-a îndoit o clipă de atotputernicia lui Dumnezeu, iar un tâlhar este mântuit pentru o clipă de căință.

La mijlocul sec. XIX, conceptul de „osândă” se laicizează: „osândiți” sunt aceia pentru care viața pe pământ înseamnă un „Iad”: cei respinși, cei marginalizați, cei excluși din societate. În 1871, pe muzica lui Pierre Degeyter, Eugène Pottier scrie versurile *Internaționalei*, care devine imnul revoluționar al proletariatului: „Sculați, voi oropsiți ai vieții, voi osândiți la foamete, sus!” → IAD.

OSEA

(Eb. *Hosea*, „Dumnezeu salvează”). Proroc originar din Regatul de Nord, în sec. VIII î. Cr. Influențat, se pare, de propriile sale necazuri conjugale, este cel dintâi care înțelege că Dumnezeu își iubește poporul cu o dragoste adevărată, că e gata să-i ierte trădările și necredințele; ca un amant înșelat care acceptă să o primească înapoi pe femeia adulteră sau prostituată și să-i recunoască pe bastarzi, Dumnezeu lui Israel este un Dumnezeu al tandreții și al fidelității.

OSPĂT

Ospățul lui Baltazar

Daniel* descrie ospățul lui Baltazar* și al curtenilor săi din Babilon*, desfășurat chiar în timp ce perșii asediau cetatea (Dn 5). Pentru băutura erau folosite vase furate odinioară din Ierusalim; la un moment dat a apărut o mână misterioasă care a scris pe perete niște cuvinte ciudate, de neînțeles. Regele a chemat un înțelept evreu, Daniel*, care a tradus inscripția aramaică: *mene, teqel, parsin*, transcrisă de obicei: *mane, tekel, fares*, însemnând „măsurat, cântărit,

împărțit“, și a explicat: „Dumnezeu ți-a măsurat domnia: aceasta ia sfârșit; te-a cântărit și te-a găsit prea ușor; ți-a împărțit regatul între mezi și perși.“ Chiar în acea noapte Baltazar a fost omorât, fapt ce a însemnat sfârșitul Imperiului babilonian. Povestirea lui Daniel aparține genului literar apocaliptic.

Simbolistica ospățului

Isaia anunță că Dumnezeu pregătește pentru toate popoarele un ospăț uriaș ce va marca sosirea timpurilor mesianice (Is 25,6). NT reia această imagine a mântuirii oferite tuturor (Mt 8,11).

În parabola* ospățului (Lc 14), un tată de familie invită la cină o mulțime de prieteni, dar toți refuză invocând diferite pretexte. Furios, stăpânul casei poruncește să fie umplută sala ospățului cu săraci, orbi și schilozi: ei sunt cei ce vor avea parte de plinătatea vieții la care Dumnezeu îl cheamă pe om.

NT menționează două opețe rămase celebre: cel în cursul căruia Irodiada îi cere lui Irod* capul lui Ioan Botezătorul* și cel de la nunta din Cana*, marcând începutul vieții publice a lui Isus. → FOAMETE, ÎMPĂRĂȚIE.

♦ *Lit.* Calderón, *Ospățul lui Baltazar*, 1634: piesă religioasă în care diverse personaje alegorice (Idolatria, Desertăciunea, Moartea) dialoghează cu Baltazar și cu prorocul Daniel.

♦ *Icon.* Gustave Doré, „Daniel deslușește inscripția...“, *Sfânta Biblie*, 1866.

OSTIE

(Lat. *hostia*, „victimă“.) Ostia, în antichitatea romană, desemnează victima – cel mai adesea un animal – a cărei jertfă e dăruită unui zeu sau lui Dumnezeu.

În NT, Isus este victima ispășitoare care se oferă ea însăși lui Dumnezeu pentru mântuirea oamenilor.

Biserica Catolică rememorează jertfa lui Isus în cursul messei* sau Euharistiei*. Preotul ia pâine, așa cum a făcut Isus la Cina cea de Taină*, și o sfințește, apoi o împarte credincioșilor. Această pâine este de obicei azimă*, adică nedospită; ea are forma unui disc numit „ostie“. Prin primirea ei, evlavioșii arată că i se alătură lui Cristos. La sărbători, ostia e înfățișată uneori credincioșilor, spre a i se închina, pe o tepsie ce are forma unui soare auriu.

P

PACE

(Eb. *shalom*; exprimă o plinătate, o stare desăvârșită de sănătate, de bunăstare, de fericire.) În Israel este rostit ca urare la întâlnire (Jud 6,23) sau la despărțire (Ex 4,18). Pavel îi adaugă termenul grecesc *charis* (har): „Har vouă și pace“ (1Tes 1,1).

Pacea e, mai înainte de toate, un dar de la Dumnezeu: „Milostivirea mea nu se va despărta de la tine și legământul meu de pace nu se va zdruncina“ (Is 54,10). Ea rezumă binecuvântările pe care Dumnezeu le revarsă asupra credincioșilor săi: „Cu pace, așa mă voi culca și voi adormi, că Tu, Doamne, în-deosebi întru nădejde m-ai așezat“ (Ps 4,9). Prorocii plasează această noțiune în centrul mesajului lor: ei vestesc sosirea unui Mesia ce va fi „Domn al păcii“ (Is 9,5).

NT îl înfățișează pe Isus ca îndeplinind în această privință așteptarea mesianică: „Vine să ne călăuzească pașii pe drumul păcii“ (Lc 1,79). El proclamă: „Feriți făcătorii de pace, că aceia fiii lui Dumnezeu se vor chema“ (Mt 5,9).

La cea din urmă cină pe care o ia cu apostolii săi, Isus le declară: „Pace vă las vouă, pacea mea o dau vouă; nu precum dă lumea vă dau Eu“ (In 14,27). După Înviere, spune Ioan (20,19-20), el le adresează ucenicilor salutul: „Pace vouă!“

Pax vobis (lat.) – urare liturgică: „Pace vouă.“

PAI

Paiul reprezintă tot ceea ce este fără valoare (Is 5,24; Ps 82,12) și menit pieirii precum vrăjmașii lui Dumnezeu.

„Să vezi paiul din ochiul altuia și nu bârna din ochiul tău“ înseamnă să observi cele mai mici defecte ale altora ignorându-le pe ale tale. În Evanghelia lui Matei (7,1-5), de unde vine această expresie, mesajul este următorul: nu trebuie să judeci (pe alții) ca să nu fii judecat (de Dumnezeu).

♦ *L.&P. Paiul și bârna.*

PALESTINA

Această fâșie de pământ expusă năvălirilor, legând deșerturile Siriei și Arabiei de Marea Mediterană, cuprinde, de la vest către est, o câmpie litorală, un munte central, valea Iordanului (falie ce se întinde de la Taurus la golful Akaba) și muntele transiordanian (podșul Moab, ținutul accidentat al Amonului, zona vulcanică din Basan), cu trei râuri permanente: Arnon, Yabok, Yarmuk.

Populația, grupată în cetăți independente până aproape de sfârșitul celui de-al II-lea mileniu î. Cr., a reprezentat o pradă ușoară pentru cotropitori; ea nu a fost unificată decât în timpul monarhiei, de la Saul până la Solomon, în fața primejdiei filistenilor, așezați pe coastă în sec. XII î. Cr.

Numele grecesc al filistenilor a dat numele ținutului: Palestina. Termenul s-a

extins la Canaan, apoi, sub romani, la întregul teritoriu dintre mare și Iordan (provincia Siria-Palestina).

A fost, rând pe rând, provincie romană, bizantină, arabă și în sfârșit turcească timp de un mileniu. În 1920, Marca Britanie a obținut mandatul de a administra acest teritoriu, separându-l de Transiordania și de Irak. În 1947, ONU a decis împărțirea lui între un stat evreiesc și un stat arab. Statul Israel a fost proclamat la 14 mai 1948, dar după războiul din 1948-1949 dintre Israel și Liga Arabă, teritoriile din Gaza au fost încredințate Egiptului, iar estul Iudeei – Iordaniei. Palestiniienii, musulmani sau creștini, se opun israelienilor; este vorba atât despre palestinienii care locuiesc în teritoriile ocupate în 1967, cât și despre cei stabiliți în țările limitrofe după evenimentele din 1949 sau din 1967.

PALMIER

Palmierii-curnali fac parte din vegetația subtropicală; sunt întâlniți în oazele din deșert, pe Muntele Efraim. Ierihonul e numit „cetatea palmierilor” (Jud 1,16). Crengile lor sunt folosite la sărbătoarea* Corturilor sau *Sukkot*, din ele făcându-se un soi de colibă în care evreii locuiesc timp de o săptămână la începutul toamnei (Lv 23,42). O creangă de palmier intră în buchetul (*Iulab*) de sărbătoare.

Frunzele de palmier sunt semn de biruință (1M 13,51; In 12,13; Ap 7,9). Omul cel drept este comparat uneori cu un palmier (Ps 91,12).

♦ *Icon.* În iconografia catolică, martirii apar adesea cu o frunză de palmier în mână: Zurbán, Sfânta Apolina, 1636, Luvru.

PALMYRA

Oază în deșertul Siriei, etapă obligatorie în traficul caravelor între Mesopotamia și Siria-Palestina. Orașul era cunoscut pe timpul lui Solomon sub numele „Tamar din pustie” (1R 9,18) sau *Tadmor* („refugiu”)

(2Cr 8,4). Solomon a pierdut controlul asupra lui atunci când arameenii au cucerit Damascul. Epoca de aur a cetății a durat din sec. I î. Cr. până în sec. III d. Cr., iar somptuoasele lui monumente – templul triadiei lui Bel și mormintele împodobite cu busturi funerare – au supraviețuit cuceririi romane (273 d. Cr.) survenite după domnia reginei Zenobia. Arabii au distrus definitiv orașul în 634.

PAPURĂ (TRESTIE)

În Biblie apar cel puțin șapte termeni desemnând diferite specii de plante din această familie.

Păpurișul acvatic (alge, papură, trestie, stuț) creștea pe malurile Nilului, dar și în apa sărată a mării, de unde numele evreiesc „Marea Păpurișului”, confundată mai târziu cu Marea* Roșie.

Păpurișul abundă în mlaștini, unde se ascund hipopotami (Iv 40,21).

Vântul leagănă trestia, proca slabă ca să reprezinte un sprijin (2R 18-21; Is 36,6; Iez 29, 6-7). Ea a devenit simbolul Egiptului – „trestie frântă” care a înșelat încrederea lui Israel în vremuri de restriște.

Pusă în mâinile lui Isus de către soldați, trestia e semn de regalitate luată în derâdere, ca și cununa de spini* (Mt 27,29).

PARABOLĂ (PILDĂ)

(Gr. *parabolē*, „comparație”). Povestire ilustrativă. Parabolele, ca și sentințele parabolice, adică pildele – reprezentând niște parabole în germene – abundă în evanghelii, mai ales în Sinoptice*.

În mod tradițional, parabolele sunt considerate drept ilustrarea, în scop pedagogic, a învățăturii lui Isus asupra Împărăției* lui Dumnezeu și a drumurilor ce duc la ea.

În ultimii 20 de ani se insistă asupra punctelor de vedere noi pe care le implică parabolele biblice: Isus, pornind de la relația stilizată a unor comportamente

obișnuite, îi provoacă pe ascultătorii lui să-și schimbe modul de a percepe lucrurile sau felul de a acționa; le sugerează, în privința lui Dumnezeu și a comportării sale față de oameni, o viziune adesea diferită de a lor, prin aceasta arătându-le cum propria-i atitudine – de exemplu față de păcătoși – o urmează chiar pe cea a Tatălui său.

Între Isus și ascultători se instaurează atunci nu o polemică, ci un dialog deschis pe care fiecare este îndemnat să-l continue. Dovadă, folosirea frecventă a formei interrogative: „Ce ți se pare...?” (Mt 17,25; 18,12; 21,28); „Care dintre ei ți va iubi mai mult?” (Lc 7,42); „Care dintre aceștia trei ți se pare că a fost aproapele celui căzut între tâlhari?” (Lc 10,36).

Dialogul e stimulat de latura voii paradoxală a multor parabole: este oare admisibil ca stăpânul să împartă aceeași plată lucrătorilor din cel de-al unsprezecelea? ceas ca și trădătorilor care au îndurat toată arșița zilei (Mt 20,1-15)? Cum poate stăpânul să-l laude pentru sîcștonia lui pe arendașul necinstit (Lc 16,8)? Nu e revoltător că tatăl pare să-i arate mai multă recunoștință fiului risipitor, fiindcă s-a întors, decât fiului celui mai mare pentru credința sa (Lc 15,11-32)?

Parabolele evanghelice, oricum susceptibile de a primi felurite interpretări, continuă să-i incite pe exegeții Biblicii și pe simplitii cititori, fie ei credincioși sau necredincioși.

Parabolele comentate în această lucrare:

Cele privitoare la împărăția lui Dumnezeu și la bunătatea divină: Ospățul de nuntă (Mt 22,1-10) → OSPĂȚ. Sămânța cea bună și neghina (Mt 13,24-30) → NEGHINĂ. Mărgăritarul (Mt 13,45) → MĂRGĂRIȚĂ. Grăuntele de muștar (Mt 13,31-32) → MUȘTAR. Lucrătorii din ceasul al unsprezecelea (Mt 20,1-15) → (CEASUL AL) UNSPREZECELEA. Fiul risipitor (Lc 15,11-32) → RISIPITOR. Oaia rătăcită (Mt 18,12-13) → OAIIE.

Îndatoririle omului față de Dumnezeu: Cele zece fecioare (Mt 25,1-12) → FECIOARĂ. Semănătorul (Mc 4,3-8) → SEMĂNĂTOR.

Raporturile umane: Bunul samaritean (Lc 10,29-37) → APROAPELE, SAMARIA. Lazăr și bogatul nemilostiv (Lc 16,19-31) → LAZĂR. Fariseul și vameșul (Lc 18,9-14) → VAMEȘ. Paui și bârna (Mt 7,3-5) → PAI.

♦ *L.&P.* A vorbi în parabole: în limbaj curent, a se exprima într-un mod neclar, ocolit, enigmatic.

♦ *Lit.* Charles Péguy, *Porta misterului celei de-a doua virtuți*, 1911: interpretarea mistică și poetică a trei parabole: „Oaia rătăcită”, „Drahma rătăcită”, „Copilul rătăcit” (fiul risipitor).

PARACLET

(Gr. *paraklétos*, „învocat”.) Apostolul Ioan îl numește astfel pe Sfântul Duh², socotit avocatul, apărătorul și mângâietorul oamenilor (In 14,26; 16,7).

Acest nume a fost dat unei mănăstiri de călugărite benedictine, întemeiată în sec. XII de Eloiza, lângă o biserică ridicată de Abelard. În această mănăstire călugărițelor și fetelor mirene (necălugărite) le erau predate toate științele. Așezământul a fost distrus în timpul războiului de o sută de ani (diocesa din Troyes).

♦ *Lit.* Michel Tournier, *Vântul Paraclet*, 1977.

PARUSIE

(Gr. *parousia*, „sosire”.) Termenul grecesc desemnează vizita oficială a unui prinț, presupunând un ceremonial complex; astfel este folosit în Septuaginta³. Sensul acesta profan, de parusic regală, se aplică intrării lui Isus în Ierusalim (Mt 21,1-11).

În VT, Israel așteaptă intervenția lui Dumnezeu, care îl va elibera de asupritor („ziua Domnului”). Prorocii Amos (Am 5,18-20) și Ieremia (Ir 30,5-7) descriu ziua sosirii lui Dumnezeu ca pe o zi a mînici împotriva tuturor păcătoșilor, vestită de anumite semne cosmice (Am 8,9).

În NT, Parusia lui Cristos este întoarcerea lui plină de slavă la sfârșitul timpurilor (Mc 8,38; 1Tes 4,16; 1Co 15,23). Ea precede Judecata* de Apoi (Ap 22,17).

◆ *Icon.* → CRISTOS (Cristos în slavă).

PAȘTELE EVREIESC

(Eb. *pesah*; gr. *paskha*.) Celebrată la 14 Nisan – prima lună a anului biblic – sărbătoarea evocă ieșirea evreilor din Egipt. Termenul *pesah*, după Ex 12,13-27: „trecere”, face aluzie la ivirea îngerului pierzaniei (îngerul exterminator) în vremea celei de-a zecea plăgi; acesta îi lovea pe întâi-născuții egiptenilor dar îi cruța pe cei ai evreilor, „trecând” pe deasupra caselor lor însemnate cu sângele unui miel*.

Sărbătoare foarte veche, celebrată de păstori în afara sanctuarelor, Paștele era, la origine, deosebit de sărbătoarea Azimelor. După reforma lui Iosia, ele s-au confundat, devenind una dintre cele trei mari sărbători care presupuneau un pelerinaj la Ierusalim. Atunci se jertfea mielul de Paște la Templu.

După distrugerea Templului și abolirea sacrificiilor, celebrarea a devenit familială. Ea consta într-o masă a cărei desfășurare (*seder*, „ordine”) era minuțios reglementată, felurile de mâncare având o semnificație simbolică: în afara mielului pascal și a pâinii nedospite, amintire a plecării grăbite a evreilor, se preparau ierburi ce evocau amărăciunea robiei, un fel de mâncare din nuci și fructe amintind de tencuiala aplicată în timpul corvezilor impuse robilor, și se beau patru cupe de vin.

În timpul mesei de *seder* se citește *Haggada* (literal: „povestire”), o culegere compusă din extrase biblice, parabole didactice și o selecție de psalmi de laudă (*Hallel**). Textul *Haggadei* a fost definitivat în cursul sec. XIII. Cartea fiind destinată uzului familial, s-a recurs la împodobirea scrisului și adăugarea unor ilustrații la anumite pasaje din text sau din episoadele bi-

blice evocate, în scopul de a o face mai atrăgătoare.

◆ *Lit.* Isaac Bashevis Singer, *O zi de plăcere*, 1969: printre amintirile din copilărie ale autorului se află și pregătirile de Paște în comunitatea evreiască din Varșovia, puțin înaintea războiului din 1914 („Haina de satin”), Albert Cohen, *Cartea mamei mele*, 1954.

◆ *Icon.* *Trecerea Mării Roșii*, sinagoga de la Doua-Europos, frescă din sec. III; Piero di Cosimo, sec. XV, Roma; Dierick Bouts, 1468, Louvain; Rafael, 1519, Roma. *Paștele Evreiesc*, Schnorr von Carosfeld, în *Biblia în imagini*, 1852; Marc Chagall, 1931, Nisa. Raymond Moretti, *Haggada celei de-a cincea cupe*, 1980, Paris.

◆ *Cin.* *Holocaust*, foileton realizat de Marvin Chomsky în 1979 pentru televiziune: celebrarea familială a Paștelui evreiesc, în timp ce soldații nazisti invadează ghetoul din Varșovia.

PAȘTILE

Ucenicii lui Isus au celebrat în fiecare an Învierea sa în prima zi din săptămâna următoare Paștelui evreiesc (duminică), frângând pâinea așa precum arătase el. În sec. II, papa Victor a fixat definitiv Paștele creștin într-o zi de duminică, dar fără legătură cu Paștele evreiesc sărbătorit la 14 Nisan.

Celebrarea liturgică a Paștilor cuprinde evocarea ultimelor clipe ale lui Isus. În Joia Mare (Sfântă): Cina cea de Taină*, ultima masă a lui Isus cu ucenicii săi și instituirea Euharistiei*. În Vinerea Mare (Sfântă): Răstignirea*, moartea lui Isus și punerea în mormânt*. Celebrarea Învierii*, în noaptea Sâmbetei Mari (Sfinte) spre Duminică de Paști.

Pentru creștini, Isus este mielul* pascal jertfit spre mântuirea tuturor oamenilor. Paștile sunt și o trecere: Isus se înalță din moarte la viață, prefigurând trecerea creștinului de la moarte la viață întru Dumnezeu. → ÎNVIERE.

◆ *L.&P.* A-și face Paștile: după ritul Bisericii Catolice, a se spovedi și a se împărtăși de sărbătoarea Paștilor.

◆ **Lit.** Lev Tolstoi, *Înviearea*, 1899, cap. XIV și XV: o sărbătoare de Paști în Rusia ortodoxă de la sfârșitul sec. XIX. Blaise Cendrars, *Paștile la New York*, 1912: nostalgia credinței, legată de rătăcirile prin orașele moderne (acest poem i-a inspirat desigur „Zona” lui Apollinaire, *Alcooluri*, 1913). Patrice de la Tour du Pin, în *Al Doilea Joc*, 1959, poemul „Prefață”.

◆ **Muz.** Heinrich Schütz, *Oratoriul de Paști* (*Auferstehung Jesu Christi*), 1623. Rimski-Korsakov, *Paștele cel Mare rusec*, suită simfonică, 1888. Arthur Honegger, *Paștile la New York* (voce și cvartet de coarde), sec. XX.

PATIMI

(Lat. *passio*, de la verbul *pati*, „a suferi“.) Patimile lui Isus: suferințele pe care le-a îndurat de la agonie* din grădina Ghetsemani* până la moartea sa pe cruce*, pe Golgota*.

Relatarea lor în cele patru evanghelii urmează aceeași schemă: prinderea lui Isus – Procesul evreiesc: aducerea lui Isus în fața lui Ana*, Caiafa*, a Sanhedrinului* – Procesul roman: aducerea în fața lui Pilat* și a lui Irod* – Drumul crucii*, Calvarul*, răstignirea* și moartea lui Isus, urmată de punerea în mormânt*.

Locul important pe care l-au acordat evangheliștii Pătimirii și morții lui Isus – cu toate că, în aparență, sunt semnele unui eșec definitiv – se explică în perspectiva credinței lor în Învieare: Isus apare ca noul miel* pascal, ca sluga despre care vorbește Isaia* (Is 52,13-53), ca Mesia* cel așteptat – biruitor al răului și al morții.

◆ **Lit.** *Misterele Pătimirii* (sau *Patimile*) medievale: cele mai vestite în Franța aparțin lui Arnoul Gréban și Jean Michel, sec. XV. Bossuet, *Predica despre Patimi*, 1662. Pascal, *Cugetări*, 1670, „Taina lui Isus”.

Michelet opune „pătimirea pasivă” a lui Cristos „pătimirii active” a lui Hercule în *Biblia Omenirii*, 1864. Prima îndeamnă la resemnare, a doua la eliberare prin muncă. Hugo, *Sfârșitul lui Satan*, 1886, „Spânzurațoarea”.

Claude Simon, *Drumul din Flandra*, 1960: personaje „nu se deosebesc de animale, în particular de cai; toată omenirea, în această povestire,

devine cabalină; totodată, aluziile la Cristos se înmulțesc, ca și cum pătimirile penibile și vrednice de plâns ale oamenilor s-ar aduna într-o singură Pătimire” (Pierre Albouy).

◆ **Icon.** Dürer, *Marea Pătimire*, gravuri pe cupru, 1496. Hieronymus Bosch, *Cristos batjocorit*, sfârșitul sec. XV. Georges Rouault, *Pătimire*, 1937, Cleveland, și 1949, Paris.

◆ **Muz.** Claudin de Sermisy, *Patimile după Sfântul Matei*, sec. XVI. Orlando di Lasso, 4 *Patimi*. Heinrich Schütz, 4 *Patimi*. Johann Sebastian Bach, *Patimile după Sfântul Matei* și *Patimile după Sfântul Ioan*. Telemann, 44 *Patimi*. Haendel, 2 *Patimi germane*. Carl Philipp Emmanuel Bach, 2 *Patimi*.

Lorenzo Perosi, *Patimile lui Cristos după Sfântul Marcu*, oratoriu, 1897. Marcel Dupré, *Simfonie-Pătimire*, 1923; *Franța la Calvar*, 1956. Luigi Berio, *None*, 1954, după al nouălea ceas al Patimilor lui Cristos. Penderecki, *Patimile după Sfântul Luca*, 1965.

◆ **Cin.** Robert Wiene, *I.N.R.I.*, 1923. Julien Duvivier, *Golgota*, 1935. Henry Koster, *Tunica*, 1953. Andrei Tarkovski, *Andrei Rubliov*, 1966: o scenă din film îl arată pe Cristos ducându-și crucea și înaintând cu greu prin zăpadă, urmat de Maria, de Ioan și de Maria-Magdalena. Fiecare țaran rus, în acel început de secol XV, ia parte la pătimirea lui Cristos și urcă împreună cu el Muntele Calvarului. Denys Arcand, *Isus din Montréal*, 1989.

PATMOS

Potrivit unei vechi tradiții, apostolul Ioan, care fugise de persecuția romană, se afla pe această mică insulă din Marea Egee atunci când a scris Apocalipsa*.

◆ **Icon.** → IOAN.

PATRIARH

(Gr. *patriarkhes*; de la *patria*, „țară”, și *arkhein*, „a porunci”) Nume dat în VT capilor de familie, precum Avraam*, Isaac* și Iacov*, recunoscuți ca străbunii poporului evreu. Între creațiune* și potop*, Biblia vorbește despre zece patriarhi care au avut o longevitate uimitoare (Gn 5). NT îi numește de asemenea „patriarhi” pe cei doisprezece fii ai lui Iacov (Fp 7,8-9).

PAVEL/SAUL

Evreu născut la Tars, oraș grecesc din Cilicia. Evenimentele vieții lui se cunosc din Faptele Apostolilor*, text redactat de tovarășul său Luca, și din Epistolele* pe care le-a scris ei însuși.

Din familie primește numele ebraic *Sa'ul* (Saul), precum și titlul de cetățean roman. Învăță un meșteșug manual (tesutul de corturi) și capătă, la Ierusalim, o educație rabinică pe lângă fariseul Gamaliel (Fp 22,3). Știe ebraica; se poate exprima în grecește și în aramaică* (limba vorbită în Palestina). Este cunoscut mai întâi ca persecutor al creștinilor: nu l-a întâlnit niciodată pe Isus din Nazaret, dar e prezent la uciderea cu pietre a lui Ștefan* (Fp 8,1-3).

Pe drumul Damascului* este străfulgerat de lumina lui Cristos (în jurul anilor 34-35). În timp ce Saul spune lapidar: „Am fost ajuns de Cristos Isus“ (Fil 3,12), Luca povestește pe larg, în trei locuri, această convertire rapidă a lui Saul la Cristos, începutul chemării sale de apostol pe lângă păgâni (Fp 9,1; 22,5; 26,10). Convertirea e înfățișată la modul simbolic: orbit atunci când o lumină îl învăluie în strălucirea ei, Saul își recapătă vederea la botez.

Din acel moment se dedică unor călătorii misionare. Cea dintâi, împreună cu Barnaba, un levit din Cipru (în 46-48). De acum înainte Luca îl va numi pe Saul cu numele său roman: Pavel. La înapoiere, ia parte la adunarea de la Ierusalim, care va ușura primirea în Biserică a convertiților de la păgânătate. Urmează a doua călătorie (în 49-52); a treia (în 53-58), pe jos sau cu corabia, înfruntând multe primejdii (2Co 11,24). Călător neobosit, trece dintr-un oraș într-altul: Filipi, Tesalonic, Atena (propovăduiește în Areopag), Corint, Efes etc. Întemeiază Biserici, apoi le trimite scrisori pentru a încuraja dezvoltarea lor, a-și spune părerile, a le răspunde la întrebări, a le certa,

a le îmbărbăta. Le scrie chiar și creștinilor din Roma, unde speră să ajungă într-o zi.

Întors la Ierusalim, este prins la Templu (Fp 21,27), rămâne prizonier în Cezareea timp de doi ani, apoi e condus la Roma, deoarece făcuse apel la judecata lui Cezar. După un naufragiu în apropiere de Malta, ajunge la Roma (în 60), unde trăiește cu domiciliu supravegheat încă doi ani. Acestea sunt ultimele indicații din cartea Faptelor (Fp 28,30). Tradiția atestă că Pavel a îndurat martiriul la Roma, la puțin timp după Petru. Fiind cetățean roman, el a fost decapitat cu spada, pe drumul spre Ostia (probabil în 67).

Cărturar de formație greccască și rabin evreu convertit care se recunoaște „slujitor al lui Cristos“, apostol al neamurilor, dar chinuit de necredința lui Israel (Rm 9,1-5), Pavel rostește cuvinte grele împotriva Legii*, căreia îi recunoaște totuși valoarea pedagogică (Ga 3,24). Întemeiază numeroase comunități, având mereu grijă de fiecare „ca un părinte ce-și îndrumă fiii“ (1Tes 2,11), dovedindu-se un împătimit de Cristos care, pentru el, este Mesia cel așteptat: „Merg înainte încercând să-l ajung, așa cum eu însumi am fost ajuns de Cristos Isus.“

Teologia lui Pavel este expusă în Epistole: Mântuirea* e un dar al lui Dumnezeu, ea nu vine de la oameni; Dumnezeu, care le-a dat oamenilor Legea lui Moise, le dăruiește întru Cristos harul* și puterea duhovnicească; Biserica lui Isus se deschide atât evreilor, cât și păgânilor.

◆ *Lit.* Bossuet, *Panegiricul Sfântului Pavel*, 1659: oratorul își ia ca model elocvența lui Pavel, „care nu măgulește urechile, ci lovește drept în inimă“. Victor Hugo. *William Shakespeare*, 1864, „Geniile“. Printre călăuzele omenirii către Lumină se află și Pavel, „un sfânt pentru Biserică, un om mare pentru umanitate“. „Este cel cărui i s-a arătat viitorul. A rămas cu ochii larg deschiși, și nimic nu e atât de minunat ca acest chip, pe veci uimit, al celui înfrânt de Lumină.“

Ernest Renan preferă înțelepciunea grecească „nebulie” lui Pavel: *Rugăciune pe Acropole*. 1876. *Amintiri din copilărie și din tinerețe*, 1883.

O.-V. de Lubiez Milosz, *Saul din Tars*, „mister” rămas inedit până în 1971. Mika Waltari, *Taina Împărăției*, roman istoric, 1979.

◆ *Icon*. Sfântul Pavel dând scrierile sale apostolilor, mozaic la Monreale, sec. XIII. Caravaggio, *Convertirea Sfântului Pavel*, 1601, Roma. Rafael, *Propovăduirea lui Pavel la Atena*, 1515, Roma. Nicolas Poussin, *Răpirea Sfântului Pavel*, sec. XVII, Luvru. Claude Gellée (Lorrain), *Îmbărcarea lui Pavel*, 1654, Birmingham.

◆ *Muz*. Mendelssohn, *Paulus*, oratoriu, 1846.

◆ *Cin*. Sfântul Pavel sau Drumul Damascului, telefilm de Ludovic Ségarra. 1987: viața publică a lui Pavel, pornind de la Epistole.

PĂCAT/PĂCĂTOS

„Păcatul” este o noțiune religioasă, deosebită de cea psihologică având sensul de vinovăție și de noțiunea penală de vină.

Biblia afirmă în permanență că relația dintre om și Dumnezeu este de natură conflictuală și că la baza acestui conflict se află păcatul. O altă învățătură adesea repetată constă în afirmarea Mântuirii*, gest prin care Dumnezeu îl izbăvește pe om de păcatul săvârșit.

În VT, păcatul nu înseamnă transgresarea legii morale, ci ruperea legăturii personale a credinciosului cu Dumnezeu. Biblia pune accentul pe caracterul concret, obiectiv al păcatului, iar preceptele Decalogului* precizează cel mai bun mod de a rămâne credincios Legământului divin (Dt 5,1-22).

Începând de la Exil, aspectul juridic formalist, ritualist a câștigat treptat în importanță înăuntrul lumii religioase, astfel încât textele târzii folosesc frecvent termenii juridici de nedreptate, încălcare a legii, neascultare.

Totuși, Dumnezeu nu vrea moartea păcătoșului, ci dorește ca acesta să se îndrepte și să trăiască (Iez 33,11-20). În NT, Isus intră în contact cu păcătoșii; mai mult, vorbește despre primirea privilegiată pe care

Dumnezeu le-o pregătește celor ce se pocăiesc (Lc 15,7).

◆ *L.&P.* Urât ca cele șapte păcate capitale, adică trufia, invidia, zgârcenia, risipa, lăcomia, mânia și lenea: socotite izvorul tuturor celorlalte, sigur că sunt cât se poate de urâte!

Să nu dorești moartea păcătoșului: aluzie la Iez 33,11, care insistă asupra nesfârșitei bunătați a lui Dumnezeu.

◆ *Lit*. În sec. XVII, Pascal (*Cugetări*, 430, 434, 435, 446...) înscrie păcatul într-o viziune globală a nenorocirii omului fără Dumnezeu; la temelia nefericirii stă păcatul original*, căci înaintea săvârșirii lui „omul vedea măreția lui Dumnezeu”. Desigur, doctrina este șocantă, admite filozoful. „și totuși, fără această taină, cea mai de neînțeles dintre toate, suntem noi înșine de neînțeles chiar pentru noi. Nodul condiției noastre își formează întorsăturile și succelile tocmai în acest abis, așa încât omul este încă și mai de neînțeles fără această taină, decât este de neînțeles această taină pentru om.” Voltaire, în *Scrisori filozofice*, 1733, va ironiza aceste taine care se explică prin alte taine (Scrisoarea a 25-a).

Obsesia păcatului

În tradiția creștină, o tendință ascetică ce se trage în mare parte din crezina lui Mani (216-277) va lega strâns păcatul de o imagine foarte negativă a sexualității. Ea își va atinge întreaga forță literară începând din sec. XIX: Nathaniel Hawthorne, *Scrisoarea purpurie*, 1850; romanele lui François Mauriac; Julien Green, romane și *Jurnal*. Femeia, „fîica Evei”, este adeseori vectorul pângăririi ereditare, deoarece prin maternitate ea își transmite mai departe păcatul (cf. *Mărturisirile Sfântului Augustin*, 398, cartea I: „Unde, Doamne, unde și când am fost eu, sluga ta, nevinovat, dacă întru păcat m-a purtat maica mea?”).

Tema păcatului, fără contraponderea lui: mântuirea prin Isus Cristos, îl obsedează pe Baudelaire. *Florile răului*, 1857, „Cititorului”: „Prostia, rățacirea, păcatul, trândăvia nu stăpânesc spiritele și ne frământă trupurile...”

Puterca păcatului trezește spaima „sfinților” la Bernanos: *Sub soarele lui Satan*, 1926; *Jurnalul unui preot de țară*, 1936. Păcatul e omniprezent și la Graham Greene, deși povestirile sale sunt în aparență profane: *Ucigași plătiți*, 1936; *Fondul problemei*, 1948, având următorul epigraf: „Păcătoșul se află chiar în inima creștinătății; nimeni nu e atât de competent în materie de creștinătate ca păcătoșul. Nimeni în afară de sfânt” (Péguy).

Ca reacție împotriva unor asemenea valuri de sentimente morbide de vinovăție, încurajate de puritanism, Gide și D.H. Lawrence propun o eliberare a senzualității, iar Camus, în *Nunți*, 1936, vrea să se întoarcă la antica „inocență”. → IERTARE, RĂSCUMPĂRARE.

Fără a se îndepărta de viziunea creștină, Péguy își reprezintă păcatul în mod pozitiv, ca pe „o borbă în armură” ce îngăduie „pătrunderea harului” (Notă asupra *Dlui Descartes*, 1914).

PĂCATUL ORIGINAR

Această expresie nu figurează în Biblie, dar s-a impus în creștinismul latin după Sfântul Augustin (sec. V). Pavel este cel care a propus ca temă de reflecție ceea ce în Occident a fost numit „păcat originar” (strămoșesc), pe care vorbirea comună l-a redus, în cel mai bun caz, la neascultarea lui Adam și a Evei, iar în cel mai rău, la păcatul trupesc*.

De fapt, Biblia recunoaște dezordinea din lume – caracterizată prin omoruri, războaie, pizme, trufii – care persistă încă din cele mai vechi timpuri. Sub o formă narativă, ea ne prezintă în mod cronologic o experiență profund umană. Citită ca o parabolă, povestea Edenului din Geneză (Gn 3) ne învață că oménirea, reprezentată printr-o singură pereche, și-a pierdut condiția dorită de Dumnezeu și nu se va putea mântui decât cu ajutorul acestuia.

Pentru a-i face pe corespondenții săi din lumea iudaică să admită că numai unul singur, Cristos, mântuiește, Pavel le reamintește că unul singur, Adam*, a cufundat lumea în păcat. Așadar, păcatul de la începuturi a fost asimilat cu o greșală ereditară care, în lipsa lui Cristos, ar duce la o pedeapsă ereditară; această temă, mai apropiată de tragedia greacă decât de Biblie, a jucat un rol important în literatură.

◆ **L.&P.** *Părinții au mâncat aguridă și fiilor li se strepezesc dinții.* După Iezechiel, Dumnezeu, mândru, se ridică împotriva acestui proverb tradițional în Israel și înlocuiește noțiunea de ereditate a pedepsei cu aceea de responsabilitate personală (Iez 18,2). În vorbirea curentă: copiii îndură consecințele greșelilor făcute de părinții lor.

Vei naște în dureri (Gn 3,16): cuvântul lui Dumnezeu către Eva a fost perceput ca expresia unei pedepse ereditare; la fel și: *Îți vei câștiga pâinea cu sudoarea frunții* (Gn 3,19).

◆ **Lit.** Lope de Vega, *Facerea Lumii și prima greșală a omului*, spre 1630. Zola, *Greșala abatelui Mouret* (partea a 2-a), 1875: numeroase reminiscențe ale unor fapte din primele capitole ale Genezei.

◆ **Icon.** Carosfeld, *Adam și Eva fugind de privirea lui Dumnezeu*, gravură, către 1852.

PĂCĂTOASĂ

Păcătoasa cea mai cunoscută din Biblie este o femeie căreia Isus îi iartă păcatele pentru că a știut să-și manifeste credința prin numeroase daruri de dragoste – după cum spune Luca (7,36-50). Maria-Magdalena* este adesea confundată cu ea.

◆ **Icon.** → MARIA DIN MAGDALA.

PĂGĂNI (STRĂINI)

(Lat. *gentilis*.) Adjectivul *gentilis* – „care aparține unei familii, unei națiuni” – a ajuns, în epoca decadenței romane, să-i desemneze pe străini, pe barbari, în opoziție cu romanii. În Biblie, termenul îi numește pe păgâni (neevrei), traducere a ebraicului *goyim**.

PĂRESIMI (POSTUL MARE)

Cele patruzeci de zile (lat. *dies quadragesima*, „a patruzecă zi”) dinaintea Paștilor. Pentru catolici (n. tr.: și ortodocși) este un timp al pocăinței ce amintește perioada petrecută de Isus în deșert înainte să înceapă viața sa publică. Disciplina Postului Mare cere abținerea de la carne și alimente de origine animală; se pune accentul și pe milostenie. → POST.

◆ **Lit.** *Luptele dintre Păresimi și Cărnuri* („carne” în toate înțelesurile) constituie unul dintre subiectele tratate de literaturile franceză și spaniolă din Evul Mediu. Arcipreste de Hita, *Libro de Buen Amor*, sec. XIV: un pasaj burlesc descrie lupta lui Don Carnal cu Doña Cuarema, simbol al conflictului dintre senzualitate și credință. Rabelais reia subiectul, devenit temă folclorică, în

Quart Livre, 1552, cu personajul alegoric Quaresmeprenant, care închipuie ascetismul mohorât, pus față în față cu bucuria de a trăi a Caltaboșilor.

În timpul Postului Mare, predicatorii țin cuvântări moralizatoare, dintre care cele mai vestite pe plan literar aparțin lui Bossuet, la Paris, în fața a diferite asistențe: Postul Mare al Minimilor, 1660 (asistență lumească, mondenă); Postul Mare al Carmelitelor, 1661 (asistență reculeasă); Postul Mare de la Luvru, 1662 (regele și curtea sa); Postul Mare de la Saint-Germain, 1666.

◆ **Icon.** Pieter Bruegel, *Lupta dintre Carnaval și Păresimi*, 1559, Viena.

PĂSTOR

Vecheii evrei erau un popor de păstori; prin urmare, Biblia evocă în numeroase pasaje viața pastorală, constând în supravegherea oilor, păzirea lor de hoți și de sălbăciuni, mânărea turmelor spre locurile de adăpare și strângerea lor, seara, în adăposturi. Pentru aceasta, păstorii erau plătiți de proprietarii bogați cu monede de argint sau în natură.

Bunătatea manifestată de Dumnezeu față de poporul ales este comparată adesea cu grija păstorului față de oile sale: „Domnul e Păstorul meu; nu voi duce lipsă de nimic. El îmi dă odihnă în pășuni verzi și mă duce la ape liniștite“ (Ps 23,1-2).

La nașterea lui Isus, păstorii din împrejurimile Betleemului – anunțați de îngeri – s-au strâns în jurul ieslei, slăvindu-l pe Mântuitor și închinându-se lui (Lc 2,8-20).

Prorocii Ieremia și Iezechiel folosesc imaginea regelui-păstor, ce aparține literaturii orientale. Iezechiel le reproșează regilor lui Israel că s-au îmbogățit fără a se îngriji de turma lor. Dumnezeu se plânge: „Turma mea rătăcește pretutindeni... Turma mea este risipită“ și anunță că o va ocroti el însuși alungând fiarele sălbătice (Iez 34). Evanghelistul Matei nu pierde ocazia de a aminti, în momentul nașterii lui Isus, profeția lui Miheia ce vestea sosirea, la Betleem, a unui păstor care avea să pască turma lui Dumnezeu (Israel).

Ioan reia tema „Bunului Păstor“: Isus declară că el este păstorul cel bun care-și dă viața pentru oile sale (In 10). → OAIE.

În vorbirea curentă, cuvântul „păstor“ îl desemnează pe conducătorul spiritual al unei parohii.

◆ **Lit.** André Gide, *Simfonia pastorală*, 1925 – povestire ironică: bunul păstor devine oaia rătăcită.

◆ **Icon.** *Închinarea păstorilor*: Hugo Van der Goes, sec. XV, Florența; El Greco, 1577, Toledo; Rubens, 1612, Edinburgh; Georges de La Tour, 1643, Luvru; José de Ribera, sec. XVII, Luvru; Murillo, 1650, Madrid.

Bunul Păstor, frescă din sec. II, Catacomba Priscilla, Roma; mozaic din sec. V, Mausoleul Gallei Placidia, Ravena.

PĂUN

Solomon aduce din Tarsis – pe mare – păuni, fildeș și maimuțe (1R 10,22; 2Cr 9,21). Interesantă este folosirea alegorică a păunului în iconografia creștină, mai mult decât prezența lui în Biblie. El simbolizează roata soarelui și, prin aceasta, nemurirea. Iconografia occidentală îl reprezintă uneori bând din potirul* euharistic. Una dintre vestitele tapiserii de la Chaise-Dieu îl asociază cu învierea. În manuscrisele medievale figurează la loc de cinste în creațiuni, în paradele și fântânile vieții. Pentru Islam, păunul este un simbol cosmic: când se înfoaie, el semnifică fie universul, fie luna, fie soarele la zenit.

◆ **Icon.** Păunii sunt adesea reprezentați câte doi, față în față: balustrada de la San-Apollinario-Nuovo, sarcofagul Episcopului Teodor la San-Apollinario-in-Classe, Ravena, sec. VI; podeaua mozaicată, Aquileia, sec. VI; sarcofagul din Pavia, sec. VIII; fața altarului în bazilica din Torcello, sec. XI.

PÂINE

Pâinea era alimentul principal al evreilor, ca și al altor popoare din Antichitate, fiind făcută în general din făină de mei.

La sacrificii (oblații), era oferită lui Dumnezeu în semn de recunoștință sub

formă de azimă* frecată cu ulei (Lv 2,1-16). În Biblie, dar nu numai, are adesea o valoare simbolică: hrană a trupului, deci viață pentru trup, ea reprezintă și imaginea hranei spirituale de care orice făptură are nevoie pentru a trăi.

Când Adam este izgonit din Rai, Dumnezeu îi spune: „În sudoarea frunții îți vei mânca pâinea până la întoarcerea ta în pământ” (Gn 3,19). De unde expresia: „A-și câștiga pâinea cu sudoarea frunții.”

În Tatăl Nostru, se cere: „Pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi.”

După ce postise timp de 40 de zile în pustie, lui Isus i se face foame. Atunci Ispititorul se apropie de el și îi propune să prefacă pietrele în pâine. Isus îi răspunde printr-un citat din Deuteronom* (8,3): „Omul nu trăiește numai cu pâine, ci și din cuvântul ce iese din gura lui Dumnezeu”, refuzând să înfăptuiască minunea* (Mt 4,1-4).

De două ori – după Matei și Marcu, o dată – după Luca și Ioan, Isus, precum Elisei* (2R 4,42-44), rupe cinci pâini de ovăz dăruite de un copil și le împarte multimei înfometate a celor care-l urmează de trei zile fără să fi mâncat; după ce oamenii se satură, mai rămân douăsprezece coșuri pline (In 6). Este ceea ce se numește de obicei „minunea” înmulțirii pâinilor*; Ioan o socotește ca fiind făgăduința „pâinii cerești”, a manei* noi pe care Tatăl o va da celor cu sufletul înfometat, iar această pâine va fi însuși Isus: „Eu sunt pâinea vieții; cel ce vine la mine nu va flămânzi în veci” (In 6,34).

Cina cea de Taină*, în cursul căreia Isus frânge pâinea și o împarte apostolilor săi spunându-le: „Luați, mâncați: acesta este trupul meu” (Mt 26,26), precum și messa* sau Sfânta Cină care amintește astăzi această primă Euharistie* sunt pentru creștini îndeplinirea făgăduinței lui Isus.

♦ **L.&P.** *Îți vei câștiga pâinea cu sudoarea frunții:* legea aspră a muncii pentru a-ți asigura hrana la locul vârstei de aur a Edenului.

Pâinea cea de toate zilele (Mt 6,11 și Lc 11,3): tot ce este necesar vieții de fiecare zi. Într-un sens derivat: ceea ce faci sau simți de obicei (de ex.: oboseala e pâinea mea cea de toate zilele).

Omul nu trăiește numai cu pâine (Dt 8,3 și Mt 4,4): cuvântul lui Dumnezeu este tot atât de necesar omului ca și pâinea. În vorbirea curentă: nu-i de ajuns să fie satisfăcute trebuințele materiale; omul mai are nevoie și de altceva pentru a fi cu adevărat om: demnitate, libertate, frumusețe, dragoste...

♦ **Icon.** *Înmulțirea pâinilor*, mozaic la Ravena, sec. IV.

PÂRGA ROADELOR

Evreii, ca majoritatea popoarelor din Antichitate, îi dăruiau lui Dumnezeu cele dintâi roade ale pământului (Dt 26,1-11). Această „pârgă a roadelor”, după ce era închinată lui Dumnezeu la sărbătoarea* Secerișului, trecea de drept în stăpânirea preoților și a leviților.

În același spirit, evreii îi închinau lui Dumnezeu pe fiul lor întâi născut* (Ex 13,2). Maria și Iosif s-au supus acestei legi* mozaice înfățișându-l pe Isus la Templu (Lc 2,22-24). → ÎNTÂMPINAREA.

Pavel*, vorbind despre Cristos după învierea din morți, îl numește „pârgă roadelor celor adormiți”, adică primul dintre aceia care, morți fiind, vor trăi din nou împreună cu el (1Co 15,20).

PELERINAJ

După Lege, cele trei sărbători mari – a Azimelor (Paștele), a Secerișului (Rusalile) și a Culesului (a Corturilor) – se celebrau „înaintea lui Dumnezeu” (Ex 23,14-19). Ele prilejuiau așadar un pelerinaj, mai întâi la sanctuarul din Silo, unde se afla Chivotul*, apoi, începând cu epoca lui Solomon, la Templul* din Ierusalim, care a devenit țința tuturor „urcușurilor” (Ps 119 p. la 133).

În lumea creștină nu se cunosc pelerinaje la locurile sfinte din Palestina și din Roma înainte de păcii religioase din sec. IV. În Europa s-a extins tradiția pelerinajelor

locale: în Franța, către mormântul Sfântului Martin din Tours (sec. V); la Saint-Michel, în Normandia (sec. VIII); începând din 830 la Santiago de Compostela, în Spania ș.a.m.d. Pelerinajul în Țara Sfântă a rămas pelerinajul prin excelență, chiar atunci când Ierusalimul se afla în mâinile musulmanilor, de la 638 la 1099; s-a menținut și după cruciade, începând din 1244. O dată cu sec. XI, numeroase sanctuare dedicate Fecioarei Maria au devenit țintă de pelerinaj, atât în Occident, cât și în Orient. În sec. XVI, Reforma protestantă a atacat „falsa evlavie” a pelerinajelor.

În ceea ce privește Islamul, pelerinajul la Mecca s-a practicat din cele mai vechi timpuri. Mahomed l-a păstrat, înlocuind însă idolii cu piatra cea neagră dată de îngerul Gavriil* lui Avraam*. → KA'ABA.

PELICAN

Pasăre acvatică ce regurgitează peștii din punga aflată sub cioc pentru a-și hrăni puii. Această hrană însângărată a dat naștere unei legende, reluată în bestiarele grecești și medievale, conform căreia pelicanul și-ar hrăni puii cu propria-i carne.

Pe de altă parte, traducerea latină a psalmului 102,6 vorbește despre „pelicanul din pustie” într-un context de jeluire adesea utilizată pentru evocarea Patimilor lui Cristos. De unde asimilarea făcută între pelican și Isus, care le dă viață oamenilor prin sângele său vărsat pe cruce (de la Sfântul Augustin la Hugues de Saint-Victor, în sec. XII, și la Sfântul Francisc din Sales, în sec. XVII).

◆ **Lit.** Musset reia tema religioasă a pelicanului în *Noapte de mai*, 1835: dragostea, durerea și poezia își dau mâna într-un „sacrificiu divin” pe care poetul îl oferă oamenilor.

◆ **Icon.** Pelicanul apare în câteva lucrări intitulate *Răstignirea* ca simbol al euharistiei: Taddeo Gaddi, sec. XIV, Florența. Tițian, *Pietă*, 1576, Veneția (terminată de Palma cel Tânăr).

PENTATEUC

(Gr. *pentateukhos*, subînțeles *biblos*, „carte în cinci suluri”) Numele dat de traducătorii greci primelor cinci cărți ale Bibliei, care alcătuiesc Legea, în ebraică *Tora* („în-vățătura”): Geneza* (Facerea), Exodul* (Ieșirea), Leviticul*, Numerii*, Deuteronomul*.

Redactarea acestei vaste culegeri i-a fost atribuită lui Moise, dar ea a rezultat din adunarea laolaltă a unui număr de tradiții cărora li s-a dat treptat o formă scrisă. În general se deosebesc patru documente: cel yahvist (I) care folosește numele Yahve pentru a-l numi pe Dumnezeu, având un stil viu și colorat, text originar din Iuda; cel elohist (E) care-l numește pe Dumnezeu Elohim, având un stil sobru și sever, cu o morală mai exigentă și un respect mai strict al distanței dintre om și Dumnezeu, text ce provine din Regatul de Nord; Deuteronomul (D), și în sfârșit codul sacerdotal (P), conținând mai ales legi (organizarea sanctuarului, jertfe și sărbători), cu doar câteva narațiuni. Textul definitiv este rodul elaborării treptate a acestor documente, adunate și prelucrate de redactori. Exceții Bibliei nu sunt cu toții de acord asupra organizării și a datării diferitelor fragmente.

Geneza prezintă pe scurt originea omului (1-11), apoi istoria patriarhilor, migrația din Caldeea în Haran și în Egipt. Exodul și Numerii povestesc evenimentele din timpul vieții lui Moise, de la plecarea din Egipt până la moartea lui, survenită la intrarea în Țara Făgăduinței. Faptele au putut fi verificate prin compararea textelor cu istoria perioadei respective – instalarea faraonilor dinastiei a XIX-a în Delta Nilului, slăbirea controlului egiptean în Siria-Palestina la sfârșitul domniei lui Ramses al II-lea, tulburările din Orientul Apropiat în secolul al XIII-lea – iar săpăturile arheologice oferă date despre civilizația din epoca fierului în momentul așezării israeliților în Canaan.

Tora conține și ansamblul prescripțiilor care reglementau viața socială, morală și religioasă a poporului: Decalogul (Ex 20,2-17; Dt 5,6-18), codul Legământului (Ex 20,23 la 23,9), codul deuteronomic (Dt 12,1 la 26,15), Leviticul (interdicții alimentare, reguli de curăție* etc.).

Marile teme religioase sunt cea a Făgăduinței* făcute lui Avraam, a Alegerii poporului lui Israel, a Legământului* și a Legii date poporului pentru a rămâne credincios lui Dumnezeu.

◆ *Lit.* Spinoza, *Tratat teologico-politic*, 1670: autorul opune legea mozaică – ce a constituit un stat politico-religios și a fost limitată la un timp și la un popor – legii lui Cristos, morală universală ce se situează mai presus de hotărârile politice impuse indivizilor. Acest text a fost invocat adesea în cursul mișcării filozofice pentru toleranță și emancipare religioasă din sec. XVIII.

Pierre Haïat, în *Antologia poeziei evreiești*, 1985, a adunat sub titlul *Tora este lumină* poeme din toată lumea, compuse între sec. X și XX.

◆ *Icon.* Sulișurile Torei sunt reprezentate, împreună cu rabinii, în pictura contemporană: Mané-Katz, *Rabinul cu Tora*, 1928, Geneva.

PESCUITUL CEL MINUNAT

Scenă relatată de Luca (Lc 5,4-11) și de Ioan (In 21,1-14); ea situează în timp, unul o plasează la începutul ministeriului lui Isus, iar celălalt după Înviere*. Într-o noapte când nu pescuiseră nimic, Isus se apropie de ucenicii săi, printre care se află și Simon-Petru*; le poruncește să arunce din nou năvoadele; când le scot din apă, acestea sunt pline cu pește. În Evanghelia după Luca, Isus îi spune atunci lui Petru: „De acum înainte vei fi pescar de oameni.” În Evanghelia după Ioan, Isus îl întreabă de trei ori pe Petru: „Simon, fiu al lui Ioan, mă iubești?”, și de trei ori, după însușirea răspunsului afirmativ al lui Petru, îi poruncește: „Paște oille mele!”

În aceste două povestiri – ca și în cea a înmulțirii pâinilor* – Isus le dă să mănânce din belșug ucenicilor săi; hrana oferită apare

ca semn al Euharistiei* în care Isus se dăruiește pe sine.

Pe de altă parte, darul hranei se asociază cu nașterea Bisericii* și cu expansiunea ei sub îndrumarea lui Simon-Petru.

Așadar, Euharistia și Biserica apar ca fiind strâns legate între ele.

◆ *Icon.* *Pescuitul minunat*: Konrad Witz, 1444, Geneva; Rafael, 1515, Londra, carton pentru tapiserie.

PEȘTE

Vocabularul biblic nu distinge în mod precis diferitele animale acvatice. Legea evreiască interzicea consumarea de moluște, broaște, anghile; în schimb, animalele înzestrate cu aripioare înofensive și cu solzi formau o parte importantă a hranei. Peștii erau pescuiți mai ales în lacul Tiberiadei*. Din Egipt se importau pești uscați sau sărați.

Evangeliiile vorbesc în mai multe rânduri despre mese cu pâine și cu pește (Mt 14,17). În epoca persecuțiilor, cei dintâi creștini au adoptat ca semn de recunoaștere tainic emblema peștelui, fiindcă literele cuvântului grecesc *IKHTUS* (pește) sunt inițialele cuvintelor *Iesus Khristos Theu Uios Soter*. Isus Cristos Fiul lui Dumnezeu Mântuitorul.

◆ *Icon.* Peștii apar în scenele Creației* (Tintoretto, sec. XVI, Veneția), ale Botezului* lui Cristos (Îndeosebi în arta romană: mozaic din sec. XIV, San-Marco, Veneția), în ciclul lui Iona* (pavimentul bisericii din Aquileia, sec. IV). *Isus și ucenicii săi împărțind pâinea și peștii*: mozaic la San-Apollinario-Nuovo, Ravenna, sec. VI; *Codex* din Rosano, Calabria, sec. VI. Peștii monstruoși fac parte din bestiarii lui Hieronymus Bosch: tripticul *Ispitirii Sfântului Antonie*, sec. XVI, Lisabona.

PETRU (Sfântul*)

Petru, traducere a cuvântului grecesc *képhas*, în aramaică *képha*, este un nume simbolic pe care Isus i l-a dat lui Simon. Împreună cu fratele său Andrei, era pescar pe lacul Tiberiadei*. Au fost cei dintâi

chemați de Isus; atunci ei au lăsat totul și l-au urmat (Mc 1,16-17).

În lista „celor doisprezece”*, Petru este totdeauna cel dintâi numit (Mt 10,2). Împreună cu Iacov* și cu Ioan*, a fost unul dintre apropiații lui Isus.

Petru avea un caracter impetuos. „Pentru voi, cine sunt eu?” i-a întrebat Isus pe apostoli; la care Petru a răspuns pe dată: „Tu ești Cristos, Fiul Dumnezeului celui viu”. Când, la începutul Cinei*, Isus a vrut să le spele picioarele apostolilor săi cum ar fi făcut-o un sclav, Petru a protestat (In 13,8).

Dar era și un om fricos: când Isus a fost prins și dus înaintea autorităților evreiești, Petru l-a urmat numai de departe, negând că l-ar cunoaște; atunci și-a adus aminte de spusele lui Isus (Lc 22,34): „Înainte de a cânta cocoșul, te vei lepăda de mine de trei ori”, și a plâns amar (Mt 26,69-75).

După înviere, Isus l-a confirmat pe Petru în misiunea sa: „Paște oile mele”, după ce de trei ori primise din parte-i mărturia dragostei lui (In 21,18).

Faptele* Apostolilor lămuresc rolul jucat mai apoi de Petru. El este cel care, în ziua de Rusalii*, s-a adresat mulțimii credincioșilor sosiți la Ierusalim să celebreze sărbătoarea evreiască, vestind esența credinței creștine: Isus, cel mort și înviat, a fost făcut de Dumnezeu Domn și Cristos (Fp 2,14-36). În urma unei viziuni (Fp 10,9-16) și a coborârii Duhului Sfânt* asupra unor păgâni adunați în Cezareea la sutașul Corneliu, Petru a fost cel dintâi care a pus problema botezării creștinești a neevreilor: „Poate oare cineva să oprească apa, ca să nu fie botezați aceștia care au primit Duhul Sfânt ca și noi?” (evreii circumciși). Aruncat în temniță la porunca lui Irod*, l-a văzut înaintea lui pe Îngerul Domnului; atunci lanțurile i-au căzut de la mâini, poarta s-a deschis singură și libertatea i-a fost redată (Fp 12,1-11).

După cum se arată în Epistola către Galateni, în Antiohia s-a iscat o vie controversă

între Pavel* și Petru: primul nu vroia ca păgânii să se convertească la Isus să le fie impuse regulile Legii* mozaice; deoarece Petru s-a dovedit mai nehotărât, în cele din urmă s-a impus poziția lui Pavel.

Tradiția spune că Petru și-a petrecut ultimii ani ai vieții la Roma; acolo a fost răstignit cu capul în jos în timpul domniei lui Neron, către anul 64 d. Cr. Recenta descoperire, în cripta de la Sf. Petru din Roma, a unui mormânt care pare a fi cel al lui Petru a venit să confirme presupunerile.

Lui Petru îi sunt atribuite două Epistole* și mai multe scrieri apocrife*.

În ochii catolicilor romani, Petru, mai-marele apostolilor și purtătorul cheilor*, a fost cel dintâi papă al Bisericii; toți papii sunt urmașii lui, moștenind de la el puterea de a lega* și a dezlega. Ceilalți creștini recuză altă supremație decât una onorifică a episcopului de Roma asupra capilor bisericilor locale.

◆ **L.&P.** *Non possumus*: primele cuvinte ale răspunsului dat de Petru și Ioan celor care vroiau să le interzică a mai propovădui în numele lui Isus: „Noi nu putem (lat., *non possumus*) să nu vorbim cele ce am văzut și am auzit” (Fp 4,20). *Non possumus* exprimă până în ziua de astăzi o imposibilitate morală absolută.

◆ **Lit.** François de Malherbe, *Lacrimile Sfântului Petru*, 1587: poem dedicat căinței lui Petru după ce s-a lepădat de Isus. Victor Hugo, *Sfârșitul lui Satan*, 1886, „Credința celui mai bun”. Charles Baudelaire, *Florile răului*, 1857, „Renegarea lui Petru”: „Sfântul Petru s-a lepădat de Isus... Bine a făcut!” Paul Claudel, *Corona benignitatis anni Dei*, 1915: Sfântul Petru în fruntea „Cetei Apostolilor”. Aragon, *Diana franceză*, 1944, poemul intitulat: „Nu-l cunosc pe omul acesta”.

◆ **Icon.** *Chemarea lui Petru și Ioan*, San-Apollinario-Nuovo, Ravenna, sec. VI. Taddeo di Bartolo, *Sfântul Petru*, sec. XIV, Siena. Perugino, *Cristos incredințându-i cheile Sfântului Petru*, 1483, Roma. Rafael, *Eliberarea Sfântului Petru*, 1512, Roma. Caravaggio, *Martiriul Sfântului Petru*, 1601, Roma. *Renegarea lui Petru*: Gerritt Van Honthorst, sec. XVII, Rennes; Rembrandt, 1660, Amsterdam. Philipp Otto Runge, *Isus umblă pe ape, Petru se scufundă*, 1807, Hamburg.

◆ *Muz.* Orlando di Lasso, *Lăcrimile Sfântului Petru*, sec. XVI.

PIATRĂ

Cuvântul figurează în numeroase expresii ce provin din VT și NT. Unele se folosesc frecvent și în zilele noastre: piatra de încercare, piatra unghiulară, a arunca piatra, inimă de piatră.

Piatra de încercare semnifică un obstacol, o greutate de care te lovești. De asemenea, în Biblie, este o capcană în care poți să cazi. Dumnezeu, vorbind despre sine, se numește „piatră de încercare” și „stâncă de poticnire” (Is 8,14); Petru reia imaginca vorbind despre Isus (1P 2,8): cei care nu cred în cuvântul său se lovesc de această piatră și cad. → SMINTEALĂ.

Piatra unghiulară este o piatră de temelie plasată în colțul exterior al unei construcții. Într-un oracol din cartea lui Isaia, Dumnezeu spune: „Pus-am în Sion o piatră, o piatră de încercare, piatra din capul unghiului, de mare preț, bine pusă în temelie” (Is 28,16). Psalmul 118: „Piatra pe care au lepădat-o zidarii a ajuns să fie pusă în capul unghiului.” Isus își aplică sieși această frază (Mt 21,42). În sens figurat, piatra unghiulară reprezintă un element de bază, fundamental.

A-i arunca piatra cuiva: a-l acuza, a-l învinovăți. După Legea evreiască, moartea prin lapidare* se practica în cazuri de idolatrie, de vrăjitorie, de adulter* (Dt 22,22). Celor care se pregăteau să ucidă cu pietre o femeie adulteră, după legea mozaică, Isus le-a adresat următoarele cuvinte: „Cel care este fără de păcat să arunce primul cu piatră” (In 8,7).

Inima de piatră se opune inimii de carne, piatra simbolizând duritatea. Au inimă de piatră cei care nu pot primi dragostea lui Dumnezeu și a oamenilor (Iez 36,26).

◆ *L.&P.* Nu va mai rămâne aici piatră pe piatră (Mt 24,2): Isus vestește în acest fel nimicirea Tem-

plului din Ierusalim. În vorbirea actuală înseamnă amenințarea cu prăbușirea a unui edificiu, a unei cetăți, a unei ideologii, a unei opere, a unui vis...

Piatra de încercare este împrejurarea în care poți da greș și, prin extensie, orice lucru dificil.

PIETĂ

Reprezentare pictată sau sculptată a Maicii Domnului înlăcrimate, purtând, de obicei pe genunchi, trupul lui Isus coborât de pe cruce. Uneori este ajutat de Sfântul Ioan.

◆ *Icon.* Enguerrand Charonton, *Pietà* de la Villeneuve-lès-Avignon, 1460, Paris, Louis Bréa, 1475, Nisa. Giovanni Bellini, sec. XV, Milano. Michelangelo, *Pietà* din Catedrala Sf. Petru din Roma (marmură), 1500. Dürer, *Jelirea lui Cristos*, 1500, München. Gregorio Hernandez, *Pietà* în lemn, sec. XVII, Valladolid. Hippolyte Flandrin, *Pietà*, 1842, Lyon.

◆ *Cin.* Bergman, *Strigate și soapte*, 1972: Anna, servitoarea, o ia pe Agnes moartă pe genunchi și rămâne așa, tăcută, amintind o *Pietà*.

PILAT DIN PONT

Procurator roman al Iudeei între anii 26 și 36; avea reședința în Cezareea și nu venea la Ierusalim decât cu ocazia marilor sărbători. Detestat de evrei (construise un apeduct cu bani luați de la Templu și întreprinsese mai multe expediții militare sângeroase), este pus sub acuzare de către aceștia; înlăturat din funcție de guvernatorul Siriei, va fi trimis înapoi la Roma în 37.

În istorie e cunoscut mai ales pentru participarea sa la procesul lui Isus: deși îi recunoaște nevinovăția (Lc 23,14), îl lasă pradă supliciului infamant al crucii – desigur, pentru a îndepărta riscul vreunei răscoale populare. Spre a-și arăta cât mai elocvent refuzul oricărei responsabilități, face gestul vestit de a se spăla pe mâini (Mt 27,24).

◆ *L.&P.* A se spăla pe mâini: a nu-și asuma răspunderea.

◆ *Lit.* Paul Claudel, *Punctul de vedere al lui Ponțiu Pilat*, 1933: schiță a unei pseudoreabilitări a lui Pilat. Roger Caillois, *Pilat din Pont*, 1961.

◆ **Icon.** Calvarul de la Saint-Thégonnec, sec. XV. *Pilat se spală pe mâini*, Holbein, 1496, Augsburg; Turner, 1820, Londra. → ECCE HOMO.

◆ **Cin.** Pilat, rol secundar, a fost interpretat de: Basil Rathbone în *Ultimele zile ale orașului Pompei*, de Ernest Schoedsack, 1935; Jean Gabin în *Golgota*, de Julien Duvivier, 1935; Jean Marais în *Ponțiu Pilat*, de Irving Rapper, 1961.

PLĂGILE EGIPTULUI

Serie de zece urgii cu care Dumnezeu bate Egiptul pentru a-l sili pe faraon să îngăduie plecarea poporului lui Israel (Ex 7-13). Povestirile Exodului* amplifică unele fenomene naturale – Nilul înroșit, broaștele, lăcustele, țânțarii, ciuma – și unele elemente din folclorul egiptean (vrăjitoriile), dar ele sunt, înainte de toate, compoziții literare. Toate plăgile sunt „minuni“, „semne“, „fapte nemaipomenite“, manifestări ale puterii divine care îl silesc pe faraon să recunoască supremația Dumnezeului lui Israel, în stare de a elibera din robie poporul ales.

◆ **Lit.** Pierre Emmanuel, *Tu*, 1978, „Plăgile Egiptului“: Moise, față în față cu Faraon, își alege propriul său neam, cel al sărmanilor, iar tiranul care se crede veșnic se cutremură de spaimă.

Bernard Fucst, *Abominabilul Dr. Phibes*, 1970, umor negru: din răzbunare, un medic comite o serie de omoruri inspirându-se din șapte plăgi ale Egiptului.

POARTĂ/PORȚI

Orașele fortificate din Antichitate aveau de obicei o poartă monumentală construită în așa fel încât să asigure o apărare eficientă în caz de asediu. Aceste porți cu „clești“, cum li se spunea, cuprindeau încăperi vaste – antrepozite și săli de adunare unde se puneau la cale treburile cetății, ca în forumul orașelor romane (Rt 4,1; Ps 69,13).

„Poarta cea strâmtă“: aluzie la o parabolă. Vorbind despre accesul către adevărata viață, Isus declară: „Strâmtă este poarta și îngustă este calea ce duce la viață, și puțini sunt care o află“ (Mt 7,13-14).

Evangelistul Matei folosește și imaginea porților morții sau a porții cetății morților: ele nu vor rezista puterii lui Cristos. → IAD.

◆ **L.&P.** A intra pe poarta cea strâmtă: a alege drumurile anevoioase, mai degrabă decât calea ușurinței (Mt 7,13-14).

◆ **Lit.** André Gide, *Poarta cea strâmtă*, 1909, roman: sfințenia îi este preferată fericirii lumești.

POCĂINȚĂ

În VT, pocăința poate fi un act de convertire personală săvârșit, de exemplu, după o greșală gravă (ca David după adulter, 2S 12,13-17). Ea este însoțită de mărturisirea păcatelor, de recitarea psalmilor, uneori de un sacrificiu, precum și de gesturi rituale – anume cele ale doliului: lacrimi și tânguiri, post, veșminte sfâșiate și înlocuite cu un „sac“ (1R 21,27).

Dar cel mai ades pocăința apare ca o acțiune colectivă ce poate fi determinată de amenințarea unui dezastru (1R 8,33-40; Idt 4,9-13; Ion 3,5-9). Existau și zile fixe, cum ar fi sărbătoarea Ispășirii (*Yom Kipur*, Lv 16,29-34) și, mai târziu, comemorarea distrugerii Templului. Elementele esențiale sunt jertfa, mărturisirea publică și postul, dar cu timpul săvârșirea de fapte bune – în special milostenia – va lua locul sacrificiilor, adesea condamnate de proroci (Is 1,10-17, Os 6,6). → IERTARE.

Pe aceeași linie, NT va insista asupra convertirii inimilor (vezi și Iez 36,25-27), dar numai împreună cu gesturile vizibile de pocăință: post, rugăciune, mărturisirea păcatelor (Mt 3,6; Fp 19,18; Ic 5,16).

◆ **Lit.** *Cavalerul cu putinica*, sec. XIV, povestire moralizatoare: un cavaler sălbatic și brutal încearcă în zadar, ani de-a rândul, să umple un mic butoi (putinică), acest lucru reprezentând un canon de pocăință ce i-a fost impus; într-o zi, o lacrimă de milă izbuteste să-l umple.

Charles Péguy, *Poarta misterului celei de-a doua virtuți*, 1911: autorul scoate la lumină măreția tainică a rușinoasei căințe, căci „o căință a omului e încoronarea unei speranțe a lui Dumne-

zeu". Sigrîd Undset, *Kristin Lavransdatter*, 1922: croina face un pelerinaj^{*} din dorința de a se pocăi.

POM

Tema pomului (arborelui) apare mai întâi în imagistica raiului, loc al fericirii unde cresc pomii cu fructele cele mai gustoase. Geneza^{*} menționează în special doi dintre aceștia: pomul cunoștinței (cunoașterii) binelui și răului (sau al fructului oprit), în Gn 2,9, și pomul vieții.

După ce a mâncat din roadele pomului cunoașterii, omul își descoperă goliciunea, adică slăbiciunea. Biblia latină presupune că era vorba despre un măr, probabil fiindcă cuvântul latin *malum* numește în același timp și „răul“, și „mărul“, de unde reprezentarea lui ca măr în numeroase tablouri. Cât privește pomul (arborele) vieții, aceasta este o temă răspândită în multe mitologii, unde simbolizează deopotrivă existența cosmică și înălțarea vizibilului către invizibil. În oaza paradisiacă înfățișată în Biblie, fructele lui îi procură omului o hrană îmbelșugată – însăși Viața. Lipsit de această hrană prin păcat, omul va regăsi într-o bună zi, după cum spune Apocalipsa^{*} (22,2), niște pomi ai vieții ce rodesc de douăsprezece ori pe an și ale căror frunze îi vindecă pe păgâni. Ei vor crește pe locul cetății cerului, în care stricăciunea și răul nu pătrund. În tradiția evreiască, pomul vieții e *Tora*^{*}.

Arborele este simbolul măreției unui om, a unui popor sau oraș, precum și simbolul puterii Împărăției lui Dumnezeu. Dacă nu respectă legea divină, omul, poporul, orașul acela nu vor mai fi buni decât pentru a fi doborâți. → MUȘTAR, VIȚĂ DE VIE.

◆ *Lit.* În literatură, tema arborelui, foarte bogată, împrumută cel mai adesea atât elemente din Biblie, cât și din imaginarul colectiv. Bossuet, în a sa *Predică asupra ambiției*, 1662, dezvoltă cu strălucire comparația între Babilon și un cedru din Liban: „S-a ridicat mândru în înălțimea sa... N-a mai rămas din el decât un trunchi uscat.“ La Valéry, pomul cunoașterii (*Farnece*, 1922, „Schită de șarpe“) este și pomul ispitei: „Irezistibil arbore între arbori... Leagăn al reptilei visătoare“; el nu rodește decât fructe ale morții.

Arborele crucii

Pomului cu roade oprite, origine a răului, creștinismul îi opune arborele crucii care, datorită jertfei lui Isus, îi restituie omului viața cea adevărată: dragostea divină ca o sevă de putere. De aceea în iconografia creștină apare imaginea Crucii înfrunzite. → CRUCE.

Arborele lui Iesei

Unul dintre motivele preferate ale vitraliilor din catedralele medievale. Este arborele genealogic care îl leagă pe Iesei, tatăl lui David, cu Isus (Mt 1).

◆ *Icon.* Vitralii din sec. XII: St-Denis, Chartres; din sec. XVI: Sens, Autun, Beauvais.

POPORUL LUI DUMNEZEU

Expresia se referă la comunitatea „fiilor lui Israel“ aflați în grija lui Dumnezeu, cu care el va încheia legământ^{*}, în mod privilegiat, pe Sinai (Ex 19,5). Acest legământ face din Israel un popor sfânt, a cărui lege îi cere să se ferească de orice amestec cu păgânii (Ex 34,15). Opuse evreilor, popoarele care nu-l recunosc pe Dumnezeu sunt „gînțile străine“, cel mai adesea numite cu termenul ebraic *goyim*^{*}.

Poporul lui ales, iubit cu o dragoste aleasă, Dumnezeu îi făgăduiește un teritoriu, și mai cu seamă ocrotirea sa, care îl va scoate cu bine din toate încercările.

În Faptele^{*} Apostolilor, Pavel recapitulează istoria sfântă a lui Israel pentru a arăta că Isus este într-adevăr Mântuitorul promis și așteptat (Fp 13,16-43). Dar cum evreii resping mesajul lui, se îndreaptă către păgâni; ceibotezați întru Cristos^{*} preiau și își atribuie expresia „poporul lui Dumnezeu“, sau „aleșii“^{*}. Epistola către Romani afirmă totuși că Israel rămâne poporul ales, „căci darurile și chemarea lui Dumnezeu nu se pot lua înapoi“ (Rm 11,29). → MESIA.

PORC

Evreilor, ca și altor popoare din bazinul mediteranean (de pildă egiptenii), porcul le stărnește scârbă.

Să mănânci carne de porc este cu desăvârșire împotriva Legii mozaice; unei asemenea fărădelegi cărturarul Eleazar i-a preferat moartea (2M 6,18).

Isus declară că nu trebuie să arunci mărgăritare porcilor: ar fi în stare să le calce în picioare (Mt 7,6). → MĂRGĂRITAR.

Fiul risipitor se pomenește trimis să păzească porcii pe câmp (Lc 15,15): culmea decăderii! → RISIPITOR (FIU).

Marcu (5,11) relatează că, atunci când Isus a gonit duhurile rele ce-l stăpâneau pe un nefericit, acestea au intrat în porcii care pășteau pe munte; turma s-a repezit apoi în lac și s-a înecat.

Interdicția de a consuma carne de porc se păstrează și astăzi la evrei și la musulmani.

PORUMBEL

Era adus ca jertfă de pocăință atunci când cineva, fiind prea sărac, nu putea să aducă un miel (Lv 5,7). De asemenea, era oferit pentru curățirea femeii după naștere (Lv 12): așa au făcut Maria și Iosif când l-au înfățișat pe pruncul Isus la Templu (Întâmpinarea*, Lc 2,22-24).

La sfârșitul potopului, porumbelul căruia Noe îi dăduse drumul să zboare din arcă s-a întors purtând în cioc o ramură de măsline, semn că apele se retrăseseră (Gn 8,8-12), că mânia lui Dumnezeu se potolise. Până astăzi porumbelul și ramura de măsline simbolizează pacea.

După botezul* lui Isus, conform spuselor celor patru evangheliști, cerurile s-au deschis și Ioan Botezătorul* a văzut Duhul* lui Dumnezeu coborând ca un porumbel asupra lui Isus (In 1,32). → BOTEZUL LUI ISUS.

Porumbelul mai apare ca simbol al simplității, al candorii, în opoziție cu istețimea șarpelui. „Fiți dar înțelepți ca șerpii și nevinovați ca porumbeii“, le spune Isus apostolilor săi (Mt 10,16).

În iconografia medievală, porumbelul reprezintă adesea sufletul omului în momen-

tul când iese din trup. Împodobit uneori cu un nimb, este simbolul convențional al celei de-a treia entități a Treimii*, Duhul Sfânt*.

♦ *Lit.* Alfred de Vigny, *Destinele*, 1864, „Duhul curat“: autorul își proclamă încrederea în biruința Duhului curat, desprins de materie, așa cum se exprimă el prin poezi și filozofi: „Scrisul universal, uneori nepieritor/Ce-l sapi în marmură sau îl înșiră pe nisip/ Porumbel cu cioc de bronz! Duh Sfânt ce prinde formă!“

Paul Claudel, *Cartea lui Cristofor Columb*, 1935: la ivirea unui porumbel – semn al apropierii de uscat – Cristofor Columb, făcând aluzie la Geneză, exclamă: „Și pământul era acoperit de ape. Și porumbelul se întoarse la Noe purtând o ramură verde în cioc!“

POST

Abstenință, totală sau parțială; restricția se referă la alimente și băuturi, uneori și la relațiile sexuale.

În VT, postul face parte dintre riturile de pocăință (Lv 23,27; II 1,14; Ion 3,5) și de doliu (2S 1,12). În afară de aceasta, când se află în primejdie, comunitatea practică postul spre a dobândi biruința (Jud 20,26; 1S 14,24). De asemenea, David postește înainte de moartea fiului Batșebi*, nu în semn de doliu, ci pentru ca pruncului să-i fie cruțată viața (2S 12,16-23).

Prorocii au denunțat caracterul mincinos pe care-l poate lua uneori postul (Is 58,3-12), în timp ce omul rămâne insensibil la nedreptate, la nevoile altora, la asuprire.

După cum se arată în NT, fariseii* și ucenicii lui Ioan Botezătorul* posteau cu sârg de două ori pe săptămână. Isus a postit spre a se pregăti pentru misiunea sa. El admite că ucenicii să postească la moartea lui (Mc 2,18-20), cerând însă ca acesta să fie un lucru tainic, cunoscut doar de Dumnezeu, fără ostentație ipocrită (Mt 6,16-18). În tradiția musulmană, principalul post este cel al Ramadanului.

POTIR

Vas (cupă) de băut la romani, de forme și din materiale diferite, iar mai apoi, vas de

băut utilizat pentru serviciul liturgic. Potirul din metal prețios sau material nobil folosit în cadrul slujbei ortodoxe, a mesei catolice sau a Sfintei Cine, la protestanți, conține vinul euharistic.

Prin referire la rugăciunea lui Isus din Mt 26,42: „Părintele meu, dacă nu este cu putință să treacă acest pahar fără să-l beau, facă-se voia ta”, cuvântul desemnează astăzi o încercare teribilă, o durere sfâșietoare; a *bea cupa agoniei* (Lamartine). → EUHARISTIE, SÂNGE.

◆ **L.&P.** A *bea paharul (cupa) până la fund*: a îndura o suferință până la capăt.

◆ **Lit.** După una dintre versiunile legendei medievale a „Sfântului Graal”, potirul de la Cina cea de Taină ar fi fost adus în Occident de Iosif din Arimateea*.

La originea mitului Graalului se află *Povestea Graalului* de Chrétien de Troyes, 1181. Aici, Regele-Pescar întâlnit de eroul Perceval nu se hrănește decât din „ostia ce vine în Graal”, un obiect enigmatic. Probabil de origine celtică, a fost asimilat cu potirul în care s-a scurs sângele lui Cristos pe cruce, sau „blidul în care Isus a mâncat mielul în ziua de Paști cu ucenicii lui” (*Căutarea Sfântului Graal*, sec. XIII). Căutarea Graalului a devenit simbolul căutării absolutului mistic.

◆ **Muz.** *Parsifal* de Richard Wagner, 1882, reia o versiune germanică a mitului Graalului datorată lui Wolfram von Eschenbach, începutul sec. XIII („Descântecul din Vinerea Sfântă”).

◆ **Cin.** Eric Rohmer, *Perceval galul*, 1978. Syberberg, *Parsifal*, operă filmată, 1982.

POTOP

Prima versiune a acestui mit apare în tradiția babiloniană; e posibil ca la origine să stea niște revărsări impresionante ale Eufratului. Ca și în Biblie, un erou construiește o arcă* în care se adăpostește împreună cu familia lui și cu unele specii de animale. Dar povestirea biblică (Gn 6 la 9) este mono-teistă și face parte din seria textelor centrate pe ideea de Legământ* al lui Dumnezeu cu omul. Biblia ne spune că Dumnezeu nu ar fi nimicit lumea în mod arbitrar. Stârniță de

răutatea oamenilor, mânia divină îl cruță pe dreptul Noe*, personajul principal al povestirii, pe care îl sfătuiește și îl ocrotește. Curcubeul va fi semnul Noului Legământ încheiat de Dumnezeu cu toate făpturile vii.

◆ **L.&P.** Cum Geneză așează mitic potopul cândva la începuturile omenirii, expresia „de pe vremea potopului” înseamnă: dintr-o epocă extrem de îndepărtată, nu se știe de când. Adjectivul „antediluvian” desemnează o eră încă și mai de demult, dinaintea potopului.

◆ **Lit.** Chateaubriand, *Geniul creștinismului*, 1802, „Potopul”. Byron, *Cer și Pământ*, 1822, „mister” despre potop. Alfred de Vigny, *Poeme antice și moderne*, 1837, „Potopul”: Dumnezeu, în mânia sa, îi înecă orbește și pe cei buni, și pe cei răi. Rimbaud, *Iluminările*, 1874, „După Potop”: poetul cheamă noi potopuri ca să dispară o lume dezamăgitoare. Hugo, *Sfârșitul lui Satan*, 1886, „Prima Pagină”: nici măcar potopul nu poate stârpi definitiv răul, căci demonul a salvat de la scufundare „semințele crimei”.

◆ **Icon.** *Potopul*, mozaic din sec. XIII, San-Marco, Veneția. Paolo Ucello, *Retragerea apelor*, 1446, Florența. *Potopul*: Hans Baldung (zis Grien), sec. XVI, Bamberg; Michelangelo, Capela Sixtină, 1512; John Martin, 1826, Yale.

◆ **Muz.** Gaetano Donizetti, *Potopul universal*, 1830, după Byron. Camille Saint-Saëns, *Potopul*, 1876. Igor Stravinski, *Potop*, oratoriu, 1963.

PREAÎNALT

Titlu divin, frecvent în psalmi. Elyon, zeul unui sanctuar canaanean, a fost identificat cu Dumnezeul lui Avraam. În Geneză, Melhisedec*, preotul lui Elyon (cel Preaînalt), îl binecuvântează pe Avraam* în numele „Dumnezeului Preaînalt, creatorul cerului și al pământului” (Gn 14,18). Apelativele „cel Preaînalt” și „cel Veșnic” (Gn 21,33) exprimă transcendența și puterea lui Dumnezeu. → ADONAI, EL, ELOAH, SFÂNT.

PREOT

→ SACERDOȚIU.

PRETORIU

Sală de audiențe în tribunalul roman sau în palatul guvernatorului din teritoriile ocupate

de Roma. La Ierusalim, acesta era situat în fortăreața Antonia. → PILAT DIN PONT.

◆ **Icon.** Gustave Doré, *Isus ieșind din pretoriu*, 1868, Nantes. Mihaly Muncacsy, *Isus înaintea lui Pilat*, 1881, studiu, Paris.

PRIMUL NĂSCUT

Dreptul primului născut conferea anumite avantaje, printre care o parte de două ori mai mare din moștenire, dar și răspunderea pentru familie la moartea tatălui. Acest drept putea fi pierdut în caz de greșală gravă (ex.: incestul lui Ruben, Gn 35,22) sau prin renunțare de bună voie (Gn 25,29-34: Esau își vinde dreptul său lui Iacov pentru un blid de linte).

Și totuși, exemplele de fii mai mici preferați celui dintâi născut sunt foarte numeroase: Iacov și Esau, Isaac și Ismael, Iosif și Beniamin. David, ultimul fiu al lui Iesei, este ales rege chiar de Dumnezeu; la rândul său, David îl numește moștenitor pe fiul lui cel mai mic, Solomon. Conflictul între cutuma juridică și sentimentele unui părinte pentru copilul său (Gn 37,3; 44,20) arată gratuitatea alegerilor lui Dumnezeu, care a primit jertfa lui Abel dar a respins-o pe a lui Cain, fratele lui mai mare (Gn 4,4-5).

Cei dintâi născuți, animale și copii, se cuvenea să fie oferiți lui Dumnezeu; dar Domnul nu poate accepta jertfele* de copii (Lv 20,2-5), astfel că primul născut era înlocuit cu un miel sau o pereche de turturele (Ex 13,11-15). Leviții erau închinați lui Dumnezeu în locul primilor născuți din popor, urmând să slujească în Templu.

◆ **Lit.** Claudel, remarcând seria misterioasă a figurilor de întâi-născuți condamnați sau spoliați (Cain, Esau, Avesalon...), îl adaugă pe listă și pe Israel: „Eram acolo înaintea voastră și noi suntem primii născuți“, exclamă Sichel, evreica din *Pâinea amară*, 1918.

PRINDEREA LUI ISUS

Pe când Isus și apostolii săi erau în grădina Ghetsemani a apărut Iuda* și, împreună

cu el, o ccață numeroasă (Ioan vorbește despre o „cohortă“: detașament al gărzii romane staționate la Ierusalim), trimisă de arhieriei și de bătrânii poporului, cu torțe, săbii și bâte. Au pus mâna pe Isus și l-au prins. Atunci Petru* a scos sabia din teacă și i-a tăiat urechea unui slujitor al arhierelui, Malhus. Dar imediat Isus i-a poruncit lui Petru să-și bage sabia înapoi în teacă, adăugând: „Toți cei ce scot sabia de sabie vor pieri“ (Mt 26,47-56). → SĂRUTAREA LUI IUDA.

◆ **L.&P.** *Toți cei ce scot sabia de sabie vor pieri*: violența atrage noi violențe.

◆ **Icon.** *Prinderea lui Isus*, Giotto, 1305, Padova; Goya, sec. XIX, Toledo. El Greco, *Cristos dezbrăcat de veșminte*, 1580, Budapesta.

PROCURATOR

Romanii instalaseră un prefect sau guvernator în Iudeea, din anul 6 până în 41 d. Cr., apoi peste întreaga Palestină, din 44 până în 66. El își avea reședința în orașul Cezareea, pe coastă, și venea cu o escortă la Ierusalim cu ocazia marilor sărbători evreiești, ca să prevină eventualele răzmerițe. Nu intervenea în justiția evreiască, împărțită de Sanhedrin* sau de tribunalele locale, decât în cazul pedepselor capitale. Îi numea și îi demitea pe arhieriei după placul lui. → PILAT DIN PONT.

PRONIE (PROVIDENȚĂ)

(Lat. *providentia*, de la *provideo*, „a prevedea“ și „a înzestra, a furniza“.) Acest cuvânt nu are corespondent în ebraică; echivalentul grecesc nu e folosit decât de două ori în Biblie, cu sensul de pronie cerească.

Este un termen al filozofiei grecești: epicurienii socotesc că zeilor nu le pasă de oameni, pe când stoicii înțeleg prin „providență“ suprema înțelepciune cu care zeii guvernează toate lucrurile.

O anumită formă de evlavie îl înfățișa pe Dumnezeu ca prevăzând în cele mai mici

amănunte existența umană. O tradiție îndemna chiar să te lași cu totul în voia proniei cerești, bazându-se pe cuvintele lui Isus: „Priviți la păsările cerului, că nu seamănă, nici nu seceră... Tatăl vostru cel ceresc le hrănește... Luați seama la crinii câmpului cum cresc: nu se ostenesc, nici nu torc. Și vă spun vouă că nici Solomon, în toată măreția lui, nu s-a îmbrăcat ca unul dintre aceștia“ (Mt 6,25-34).

Desigur, Biblia ni-l înfățișează pe Dumnezeu ca pe un părinte care veghează asupra fiilor săi, dar fără a-i scuti de încercări și de persecuții (vezi soarta tragică a prorocilor sau a lui Isus Cristos însuși).

◆ **L.&P.** *Ajunge zilei răutatea ei:* citat din Mt 6,34, folosit adesea în afara contextului religios. Isus amintește aici înfrățirea celor duhovnicești (spirituale) asupra intereselor materiale: el nu îndeamnă să-ți măsoari străduințele!

◆ *Și perii capului vostru sunt toți numărați* (Lc 12,7): Dumnezeu, în marea lui bunătate, nu uită pe nimeni, având grijă chiar și de cele mai mici amănunte.

◆ **Lit.** Comynnes, *Memorii* (1490 și 1498), vede în evenimentele istorice acțiunea Providenței. La fel Bossuet, *Discurs despre Istoria Universală*, 1681.

După Bossuet, *Predica despre Pronie*, 1662, dezordine și nedreptatea socială îi îndeamnă pe libertini să conteste ideea bunătății divine; într-o zi, Dumnezeu va veni să restabilească o ordine întemeiată pe dreptate, fiindcă Dumnezeu este într-adevăr bun.

În sec. XVIII, dezbaterile asupra coexistenței lui Dumnezeu și a răului este reluată de Leibniz: *Încercări de Teodicee asupra bunătății lui Dumnezeu*, 1710, care alimentează meditația lui Voltaire din *Zadig*, 1748. Voltaire contestă Providența: *Poem despre dezastrul Lisabonei*, 1755, și *Candide*, 1759. Rousseau i se opune în *Scrisoare despre Providență*, 1756. Diderot, în *Jacques Fatalistul*, 1773, se întreabă: Pronie? Soartă? Determinare? Întâmplare?

Manzoni, *Logodnicii*, 1827: în istoria trăită de oameni se reflectă legătura fiecăruia cu Dumnezeu și cu răul. Credința în Pronie „îndulcește nefericirile și le face folositoare, deschizând calea spre o viață mai bună“.

PROROC (PROFET)

(Gr. *prophétas*, de la *pro*, „înainte“ sau „în numele lui“, și *phémí*, „eu vorbesc“.) Cel care vorbește în numele lui Dumnezeu.

Biblia^{*} îl numește mai întâi „văzător“ sau „omul lui Dumnezeu“ (titlu dat lui Ilie^{*} și lui Elisei^{*}). Apoi se impune numele *nabi*^{*} (etimologie discutabilă: cel care proclamă, sau poate cel care este chemat). În Septuaginta^{*} termenul a fost tradus prin „proroc“ (profet).

În regatul lui Israel, regii, preoții și prorocii au fiecare câte un rol precis; dintre aceștia, prorocul nu este numit de oameni, el este chemat de Dumnezeu. Amos, intrând în conflict cu un preot, îi spune: „Sunt păstor și adunător de sicomore; și de la turmă m-a luat Domnul și mi-a zis: Du-te și proorocește poporului meu Israel!“ (Am 7,14-15). Profeții Samuel^{*} și Natan^{*} au jucat un rol în ungera regelui (1S 16; 1R 1); Isaia a încercat să-l lămurească pe regele Ahaz asupra comportării în momentul unei năvăliri (Is 7). → SACERDOTIU.

Socotiți de credincioși ca fiind însuflețiți de Duhul^{*} lui Dumnezeu, prorocii încearcă să păstreze puritatea credinței israelite; ei își mustră sau își încurajează semenii. Dacă în vorbirea obișnuită prorocul este cel care prezice viitorul, în Biblie el apare ca fiind acela care vede limpede prezentul și consecințele ce decurg din el; profetul are puterea de a face alegerea ideală din perspectiva lui Dumnezeu.

În Biblia ebraică (vezi p. 13), prorocii se află în partea a doua a VT, după Pentateuc^{*}: Isaia, Ieremia, Iezechiel, Daniel, precum și doisprezece proroci mici. Moise este considerat cel dintâi dintre profeti, fiindcă vorbise „față către față“ cu Dumnezeu (Dt 34,10).

După exil, genul profetic pare secătuit; se ridică voci care deplâng acest lucru: „Nu mai este nici un proroc și nu mai este nimeni printre noi care să știe...“ (Ps 74,9).

În NT, Ioan Botezătorul e profetul care vestește sosirea lui Mesia (Mt 3,11). Ana primește și el același titlu (Lc 2,36). Lui Isus îi sunt recunoscute adesea calitățile de proroc (Lc 7,16); el însuși își aplică zicala: „Nici un proroc nu este bine primit în patria sa” (Lc 4,24).

Comunitățile creștine au avut și ele proroci. „Iuda și cu Sila, fiind și ei proroci, au mângâiat prin multe cuvântări pe frați și i-au întărit” (Fp 15,32).

În Islam, existența profeților semnifică generozitatea lui Allah. Cinci dintre ei sunt foarte onorați: Mahomed (numit „profetul”), Avraam, Moise, Isus și Noe (în această ordine).

♦ **L.&P.** *Nimeni nu e proroc în țara lui* (Lc 4,24): este greu să-ți câștigi prestigiul pe lângă cei apropiați.

Proroc de nenorociri este acela care anunță evenimente funeste.

A judeca pomul după roade: a-i despărți pe „proroci” de „prorocii mincinoși”, călăuze bune și călăuze proaste, după influența pe care o au.

♦ **Lit.** Jean Grosjean, *Prorocii*, 1955: traducere, pornind de la textul ebraic, a profețiilor lui Amos, Osea, Isaia, Ieremia și Iezechiel.

Pascal, *Cugetări*, 1670 (Br., 11). Victor Hugo, poetul-mag al *Contemplațiilor*, 1856, se înfățișează bucuros drept profet („Ibo”); în *William Shakespeare*, 1864, cap. „Geniile”, evocă propria-i genealogie spirituală și le consacră pagini scriptoare lui Isaia și lui Iezechiel, „divina fiară”. Îl așează pe Cristos în rândul profeților ce călăuzesc omenirea din întuneric către lumină: *Dumnezeu*, 1891.

Profeții mincinoși (falsii profeți): pentru Lamennais, *Cuvintele unui credincios*, 1834, sunt cei care au reușit să convingă o mână de oameni că toți ceilalți s-au născut pentru ei, adică teoreticienii dreptului divin și cei care-și justifică privilegiile invocând motive religioase. Pierre Emmanuel, *Babel*, 1952, „Către cuvântătorii de cuvinte”: violentă denunțare a „cuvântătorilor sub diferite odăjdii” chemând la „holocaustul neamurilor”.

În epoci de sărăcie și de tulburări se ridică proroci mincinoși și mântuitori mincinoși care înfierbântă poporul și trezesc speranțe tulburi: Sartre, *Diavolul și bunul Dumnezeu*, 1951, dar și,

încă din 1901-1902, Selma Lagerlöf: *Ierusalim în Dalecarlia și Ierusalim în Galileea*.

♦ **Icon.** Reprezentare convențională, evocându-l în general pe Ioan Botezătorul*: un bărbat cu plete și cu barbă, adesea îmbrăcat în piei de animale. Claus Sluter, *Fântâna prorocilor*, 1404, Dijon. Michelangelo i-a pictat pe proroci pe bolta Capelei Sixtine, 1512, Roma. Emil Nolde, *Profetul*, gravură, 1912. Pablo Gargallo, *Marele Profet*, bronz, 1934. → IEREMIA, ISAIA.

PROVERBE

(PILDELE LUI SOLOMON)

Titlul unei cărți biblice formate din mai multe culegeri, dintre care una îi este atribuită lui Solomon*; în text pot fi sesizate influențe egiptene (proverbele lui Amenemope, începutul mileniului I î. Cr.) și akkadiene. Cartea a fost definitivată în sec. V î. Cr.

Ea cuprinde maxime, zicale, pilde și poeme. Înțelepciunea orientală exprimă cu predilecție, în formule izbitoare, ușor de ținut minte, arta de a trăi a oamenilor cu experiență: „Du-te, leneșule, la furnică, vezi munca ei și prinde minte!” (Pr 6,6); „Bucură-te de soția tinereții tale./ Cerboaică preaiubită și gazelă plină de farmec” (Pr 5,18-19).

♦ **Muz.** Darius Milhaud, *Cantata Proverbelor*, 1951.

PROZELIT

(Gr. *prosélytos*, „străin stabilit într-o țară”; „proaspăt convertit”). Prozeliti erau acei neevrei care îmbrățișaseră religia evreiască și acceptaseră să fie circumciși (Fp 2,10; 6,5; 13,43); ei nu erau totuși socotiți pe deplin evrei. Faptele* relatează hotărârea celor doisprezece apostoli* de a admite „în slujba meselor” (*diakonia*, diaconat → DIA-CON) pe câte un prozelit din Antiohia.

Acești prozeliti difereau de „cei ce se temeau de Dumnezeu” (Fp 10,2), oameni care, deși simpatizau cu iudaismul, nu se supuneau nici circumciziei, nici practicării rituale a Legii*.

În vorbirea actuală, un prozelit înseamnă o persoană care a aderat de curând la o religie, la o sectă, la un partid, la o ideologie; dacă cineva se străduiește cu zel să atragă noi adepți, atunci se spune că „face prozelitism“.

PRUNCII NEVINOVAȚI

(Uciderea pruncilor nevinovați)

E vorba despre masacrul copiilor din Betleem poruncit de regele Irod* după ce aflase de la magi* că se va naște un viitor pretendent la regalitate (Mt 2,1-17).

Evangelistul Matei vede în acest masacru îndeplinirea prorociei lui Ieremia (31,15): „La Rama se aude un glas, un plânset amar, Rahila* își plânge fiii și nu se lasă mângâiată.“

◆ **Lit.** Imn în latină de Prudențiu, compus între 398 și 405. Malherbe, *Lacrimile Sfântului Petru*, 1587. Charles Péguy, *Misterul Inocenților*, 1912: poetul meditează asupra destinului tragic al acestor copii, singurii care au murit pentru Isus fără să-l fi cunoscut măcar, și evocă înflorătorul măcel.

◆ **Icon.** Uciderea pruncilor i-a inspirat pe pictori și sculptori: Notre-Dame din Paris, sec. XII, portalul de nord; Giovanni Pisano, arhivonul de la San Andrea din Pistoia, sculpt., 1301; Pieter Bruegel, 1566, Viena; Nicolas Poussin, 1626, Paris; Arcabas, biserica din Saint-Hugues, 1985.

PSALM

Poem religios. Cuvântul „psaltire“, care numește culegerea celor 150 de psalmi biblici, vine de la grecescul *psaltérion*, instrument cu coarde ce acompania cântările. Provenite din epoci și de la autori diferiți, unele dintre texte îi sunt atribuite lui David*.

Psaltirea cuprinde poeme de diferite genuri, răspunzând unor intenții diferite: imnuri* celebrând Împărăția lui Dumnezeu sau orașul sfânt, rugăciuni individuale sau naționale reprezentând chemări din vremuri de deznădejde, cântece de recunoștință și de laudă, jeluiri sau rugăciuni de încredere. Este culegerea cântărilor religioase ale lui Israel, apropiată de liturgia din Templu*, apoi de rugăciunea* din sinagogă*.

Rugăciunea lui Isus și a Mariei (*Magnificat**, Lc 1,46 și urm.) se nutrește din această culegere de poeme. Ultimele cuvinte ale lui Isus pe cruce sunt citate din psalmi: „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit?“ (22,1) și „În mâinile tale îmi dau duhul meu“ (31,5).

Psalmii ocupă de asemenea un loc de cinste în liturgia Bisericii creștine, care le dă pe cea ei proprie adăugând la sfârșitul fiecărui psalm: „Slavă* Tatălui și Fiului și Sfântului Duh“.

Multe pasaje din Coran* care-l slăvesc pe Allah au o formă apropiată de cea a psalmilor.

Prin frumusețea lor literară de netăgăduit, psalmii i-au inspirat adesea pe traducători și pe artiști.

◆ **Lit.** Comentariile Psaltirii se succed, veac după veac, încă din Antichitate. Luther a comentat psalmii chiar înainte de a traduce NT (1522) pe baza textului grecesc publicat de Erasim (1516). El a adaptat câțiva psalmi transpunându-i în versuri. Marot a tradus *Psalmii lui David* (1541). Primii treizeci i-au adus condamnarea Sorbonei; în 1543 a publicat alții. Unii dintre aceștia au fost adoptați de liturgia protestantă. Théodore de Bèze a continuat psaltirea lui Marot, pusă pe muzică de Goudimel, Du Baif, Desportes.

În sec. XVII „parafraza psalmilor“ a devenit un gen literar religios: Bertaut, *Parafraza psalmului 148*, 1601; Malherbe, *Parafraza psalmului 145*, 1627: „Să nu mai nădăjdum, suflete al meu, la făgăduințele lumii.“ Corneille dă o traducere proprie celor *Șapte psalmi de pocăință*, 1670. La Fontaine, convertit la jansenism spre sfârșitul vieții, traduce și el imnuri și psalmi.

Patrice de la Tour du Pin, *Psalmi*, 1938.

◆ **Muz.** Psalmul francez hughenot este o adaptare a coralului, la rândul lui izvorât din cântarea germană și adaptat, în sec. XVI, la oficiul luteran. Dar Josquin des Prés (sec. XV-XVI) e considerat precursorul psalmului muzical care înfloarește o dată cu Bach, Pretorius, Purcell, Vivaldi. Maestrul psalmului concertant este Monteverdi: *Vecerniile Fecioarei*, 1610, și *Psalmii* (109, 110, 112, 121, 126, 131, 150). Stravinski, *Sinfonia psalmilor*, 1930. Darius Milhaud, *Cantata psalmilor*, 1967, pe traduceri de Claudel.

Există numeroase versiuni muzicale ale psalmilor 150 (*Aleluia*) și 129 (*De profundis*); printre

acestea: Honegger, părțile a 2-a și a 3-a din *Simfonia liturgică*, 1946.

PULBERE

În Biblie, pulberea evocă mai multe realități diferite:

– ceea ce este numeros ca grăunțele de praf: „Voi face pe urmașii tăi mulți ca pulberea pământului“, îi spune Dumnezeu lui Avraam (Gn 13,16);

– ceea ce este lipsit de valoare (Iv 30,19; Ps 102,14), muritor (Qo 3,20; Ps 90,3). „Pulbere ești și în pulbere te vei întoarce“ (3,19): liturghia catolică folosește această expresie pentru a-i aminti omului că este muritor;

– a-și pune țărână în cap reprezintă unul dintre gesturile rituale de doliu (1S 4,12), de pocăință (Dn 9,3) sau de smerită rugăciune (Ios 7,6);

– „a-și scutura praful de pe sandale“ (Mt 10,14) este un gest simbolic de ruptură, de plecare.

PUNEREA ÎN MORMÂNT

Cei patru evangheliști relatează, în termeni aproape identici, înfășurarea în giulgiu și punerea în mormânt a lui Isus, după riturile israelite, chiar în scara morții sale (Mt 27,57-61; Mc 15,42-47; Lc 23,50-55; In 19,38-42).

Având acceptul lui Pilat*, ucenicii l-au coborât pe Isus de pe cruce și i-au luat trupul; după Matei, Marcu și Luca, l-au înfășurat într-un lînțoliu, acoperindu-i capul cu un giulgiu* (pânză ce învelește chipul mortului); după Ioan, l-au înfășurat în fâșii din pânză. Apoi l-au așezat într-un mormânt săpat de-a dreptul în stâncă, aparținând unui notabil, ucenic al lui Isus, Iosif din Arimateea. La sfârșit au rostogolit o lespede mare de piatră la intrarea mormântului și au plecat. Printre ucenici se aflau cel puțin două femei: Maria din Magdala* și „cealaltă Marie“.

◆ **Icon.** *Punerea în mormânt a lui Cristos*, Fra Angelico, 1440, Florența; Van der Weyden,

sec. XV, Florența; Rafael, 1507, Roma; Cristovao Figueiredo, sec. XVI, Lisabona; Titian, 1525, Paris. La sfârșitul sec. XV și în sec. XVI au fost sculptate numeroase *Puneri în mormânt*, aflate la: Tonnerre, Semur-en-Auxois, Chaource, Salers, Châtillon-sur-Seine, Carennac. Paul Delvaux, sec. XX, tablou. Emil Nolde, 1915, Seebüll.

PUNEREA MĂINILOR

Punerea mâinilor este un rit de transmitere a unei binecuvântări sau a unei puteri (Ev 6,2), stabilind o relație specială între cel care o dă și cel care o primește. Ea poate fi: gestul unei simple binecuvântări, de pildă cel prin care Iacov* îi adoptă și îi binecuvântează pe fiii lui Iosif*; mijlocul de a săvârși o tămăduire; modul de a împărtăși Duhul Sfânt* celor botezați.

Prin acest gest se consacră un om în vederea unei anumite funcții; astfel leviții*, slujitorii lui Dumnezeu (Num 8,10), Iosua*, căpetenia comunității (Num 27,18), Barnaba și Pavel*, trimiși în misiune (Fp 13,3), primesc punerea mâinilor.

Biserica Ortodoxă și cea Catolică reiau acest gest la hirotonisirea diaconilor și a preoților. → TAINĂ.

PURGATORIU

Iudaismul își imagina *șeol*-ul, sălașul morților, ca pe un loc trist unde atâră cei buni, cât și cei răi viețuiesc într-o atmosferă sumbră (Qo 9,10). Grecii și romanii făceau distincția între Hades și Câmpiile Elizee. Tradiția creștină deosebește și ea două lăcașuri ale morților: iadul de sub pământ și raiul din cer.

Purgatoriul a fost conceput ca un tărâm intermediar unde anumiți morți, vinovați de greșeli ce pot fi iertate, sunt supuși unei încercări – cea a focului – care poate fi scurtată prin ajutorul spiritual al celor vii. Ideea nu este preluată direct din Scriptură, dar în predica lui Ioan Botezătorul* se găsesc imagini ale curățirii prin foc: „Cristos va boteza cu Duh Sfânt și cu foc“ (Mt 3,11), precum și

în Epistola lui Pavel: „Focul însuși va lămurice fel este lucrul fiecăruia” (1 Cor 3,13).

Sfântul Augustin, după moartea Sfintei Monica, maica sa, a cugetat intens la păcatele ușoare, la solidaritatea dintre vii și morți, la timpul ce desparte moartea fiecăruia de Judecata de Apoi³. Această meditație, continuată, după el, de-a lungul mai multor veacuri, conduce la acceptarea credinței în Purgatoriu (1150-1250). Faptul se petrece într-o societate care are sentimentul dreptății și un sistem de legi foarte elaborat, în care există preocuparea pentru stările intermediare (între bogați și săraci, între clerici și laici). Biserica Ortodoxă și cea Catolică afirmă puterea pe care o au viii de a aduce un ajutor spiritual sufletelor defuncților (*n. tr.*: cu toate că ortodocșii nu împărtășesc credința catolicilor în Purgatoriu). Bisericele protestante resping această idee.

◆ *Lit.* Seneca, *Consolare pentru Marcia*, sec. I d. Cr.: sufletele ce părăsesc trupurile morților rămân câțva timp „deasupra noastră, până se curăță de murdăria vieții pământești”, înainte de a ajunge pe tărâmurile eterne.

În *Viziunea lui Drycthelm*, de Bède Venerabilul, sec. VIII, găsim una dintre primele schițe a ceea ce va închipui, la sfârșitul sec. XII, Purgatoriul. Marie de France, în sec. XII, a adaptat în franțuzește lucrarea unui călugăr englez, H. de Saltrey: *Purgatoriul Sfântului Patriciu*. Dante, în *Divina Comedie*, 1307-1321, străbate împreună cu poetul latin Virgiliu cele nouă cercuri ale Infernului unde sunt pedepsiți păcătoșii. El le

opune simetric regiunile din Purgatoriu: antepurgatoriul, locul de așteptare unde se ispășește nechibzuința și cele șapte terase rezervate păcatelor; pe culme se află Raiul.

Prosper Mérimée, *Sufletele din Purgatoriu*, 1834: nuvelă al cărei erou este seducătorul Don Juan Maraña; aici fantasticul trece pe primul plan, înaintea aspectului mistic.

◆ *Icon.* Sufletele din Purgatoriu sunt reprezentate în numeroase locuri din Provența: frescele capelei Maicii Domnului din Benva, Lorgnes, sec. XV. Enguerrand Charonton, *Încoronarea Fecioarei*, 1453, Villeneuve-lès-Avignon. Tablouri de altar din sec. XVII (Ventabreu) până la începutul sec. XIX: Coudoux, Saint-Chamas, Plan d'Orgon, Eyguères.

Divina Comedie a fost ilustrată de William Blake și Gustave Doré în sec. XIX.

PURTAREA CRUCII

→ PATIMI.

◆ *Icon.* Pictorii l-au înfățișat pe Isus purtându-și crucea în mijlocul unei mulțimi dușmănoase: Simone Martini, sec. XIV, Paris. În sec. XV, Michel de Wohlgenuth, Compiègne; Hieronymus Bosch, Gand; Mathias Grünewald, Karlsruhe. Tintoretto, sec. XVI, Veneția. Rubens, *Suirea Calvarului*, 1637, Bruxelles.

PUTIFAR

Ofițer al lui Faraon. Soția lui a vrut să-l seducă pe sclavul său evreu Iosif⁴, fiul lui Iacov⁵. Respinsă de acesta, l-a acuzat de viol și a poruncit să fie întemnițat (Gn 39,7-20).

◆ *Icon.* Femeia lui Putifar ține în mână haina lui Iosif care fuge: aceasta este dovada. → IOSIF.

Q

QOHELET SAU ECLEZIASTUL

(Eb. *qahal*, „adunare”; în grecește, *ekklesia*.) Una dintre cărțile sapiențiale*, atribuită în mod fictiv lui Solomon (înțeleptul prin excelență), în realitate opera unui „om din adunare” (*qohelet*), datând din jurul sec. III î. Cr.

Primele cuvinte ale cărții, reluate în concluzie, sunt traduse astfel: „Deșertăciunea* deșertăciunilor, toate sunt deșertăciune” (Qo 1,2). Această carte este cea mai pesimistă din VT, ilustrând un punct de cotitură în gândirea ebraică, atunci când toate credințele tradiționale asupra răsplătirii dreptilor și a pedepsirii necredincioșilor se clătinau.

◆ *L.&P.* Deșertăciunea deșertăciunilor, toate sunt deșertăciune.

◆ *Lit./Muz.* → DEȘERTĂCIUNE.

QUMRÂN

În 1947, la N-V de Marea Moartă, în peșterile de la Khirbeth Qumrân s-a descoperit o serie de manuscrise. Săpături arheologice făcute în terasa de marnă din apropiere au scos la lumină diferite construcții – băi, cisterne, un atelier de olărie și un scrip-

toriu – ce atestă popularea împrejurimilor între anii 100 î. Cr. și 68 d. Cr., cu o întrerupere cauzată de un cutremur de pământ, către 31 î. Cr.

Manuscrisele studiate cuprind cărți biblice întregi, precum aceea a lui Isaia, sau fragmente din toate cărțile (în afară de Estera), dar și manuscrise proprii esenienilor, sectă cunoscută de Pliniu cel Bătrân, Philon și Flavius Josephus.

Rupându-se de sacerdoțiul din Ierusalim, esenienii formează unul dintre grupurile evreiești net diferite de farisei* și de saducheii*, apropiindu-se de zeloți* abia în 68, în pragul războiului împotriva romanilor. Iată caracteristicile lor: grija pentru curăția rituală, traiul departe de alte comunități, atașamentul față de tradiție (refuzul noului calendar liturgic), osândă în a asigura biruința lui Dumnezeu asupra necredincioșilor.

Descoperirea manuscriselor de la Qumrân este de mare interes pentru cunoașterea literaturii și a mediilor evreiești din timpul lui Isus, ea permițând totodată să se pătrundă cu mai multe secole în urmă în tradiția manuscrisă a cărților biblice.

R

RABI

(Eb., „stăpânul meu“.) Formulă respectuoasă de adresare în fața cărturarilor și a învățătorilor Legii; în aramaică, *rabuni* (In 20,16).

Rabin: conducător religios al unei comunități evreiești, cel care ține slujba.

RAFAIL

(Eb., „Dumnezeu tămăduiește“.) Este îngerul* mijlocitor din cartea lui Tobit* (Tb 3,17; 12,15) și îngerul păzitor al omenirii. → ARHANGHEL.

◆ *Icon.* Rembrandt, *Arhanghelul Rafail părăsind familia lui Tobie*, 1637, Luvru.

RAHILA

(Eb., „mioară, oaie“.) Fiica cea mai mică a lui Laban; îl ia de bărbat pe Iacov*, care a muncit 14 ani pentru a obține mâna ei (Gn 29,6-31). Este mama lui Iosif* și a lui Benjamin, la a cărui naștere moare (Gn 35,16-20). Mormântul Rahilei se află la Rama, la 8 km nord de Ierusalim (1S 10,2; Ir 31,15).

◆ *Lit.* Stefan Zweig, *Sfeșnicul îngropat*, 1937, „Rahila împotriva lui Dumnezeu (legendă)“.

RAI (PARADIS)

(Din persana veche: *pairi-daza*, „parc“.) Septuaginta* numește cu acest cuvânt grădina desfătărilor în care Dumnezeu îl așezase pe cel dintâi om (Gn 2,7); pomul* vieții și pomul cunoștinței creșteau acolo datorită

belșugului de apă, în mijlocul unei vegetații luxuriante. Raiul este numit grădina Edenului*, străbătută de patru fluvii, printre care Tigru și Eufratul (Gn 2,10). Localizarea lui geografică variază în funcție de tradiții. După ce Adam și Eva au fost izgoșiți de acolo, poarta raiului a trecut în paza heruvimilor cu săbii de foc. → CER.

Literatura intertestamentară (mai cu seamă cartea lui Enoh și cartea a patra a lui Ezdra) cuprind numeroase descrieri ale raiului. În NT, este pomenit de trei ori: Isus, pe cruce, îi spune tâlharului* celui bun: „Astăzi vei fi cu mine în rai“ (Lc 23,43). În 2Co 12,4, Pavel* amintește una dintre revelațiile sale, în care Isus „a fost răpit la rai“. În sfârșit, în Ap 2,7 se promite: „Învingătorului îi voi da să mănânce din pomul vieții așezat în raiul lui Dumnezeu.“

De fapt, imaginea tradițională a raiului vine mai mult de la descrierea grădinii din Cântarea Cântărilor* decât de la textul Genezei. Cântările evocă cele cinci simțuri coplesite de fericire; ele au inspirat, în particular, „locurile de amor“ din romanele cavaleresti ale Evului Mediu.

◆ *Lit.* Dante, *Divina Comedie*, 1307-1321: Paradisul se află în cer. Nouă sfere se rotesc pe orbite din ce în ce mai mari, într-o mișcare tot mai rapidă, în jurul pământului nemișcat – așa cum îl vedea Ptolemeu. Deasupra sferelor se află acel scânteietor empireu unde strălucește Dumnezeu însuși.

Agrippa d'Aubigné, *Tragicele*, 1616, cartea a VII-a, de la v. 1045 până la sfârșit: Paradisul este noul Ierusalim, „pământul cel nou și cetatea cea nouă” unde „toate iubirile noastre desăvârșite se topesc într-o iubire/precum cele mai frumoase zile ale noastre într-o singură zi frumoasă”. Paul Claudel, *Cantată pe trei voci*, 1911.

◆ **Icon.** *Raiul pământesc*, Cluny, capitel din sec. XII; Jacopo da Bassano, sec. XVI, Roma; Charles Gleyre, 1874, Lausanne. Hieronymus Bosch, *Grădina desfătărilor*, sec. XVI, Madrid. Poussin. *Primăvara sau Raiul pământesc*, 1660, Luvru.

, *Paradisul*, Giovanni di Paolo, 1460, Siena; Loyse Liédet, miniatură în *Oglinda smereniei* de Jean Gerson, 1462; Tintoretto, 1588, Veneția (schită la Luvru); Giovanni Lanfranco, 1621, Roma. John Martin, *Câmpiile Raiului*, 1853, Londra. Maurice Denis, *Paradisul*, 1912, Paris.

◆ **Muz.** Penderecki, *Paradisul pierdut*, 1978. Negro-spirituals pe tema drumului ce duce la rai: *Swing low, sweet chariot; This train; On my way, get on my travelin' shoes*.

RAMSES AL II-LEA

(În limba egipteană, „zeul Ra l-a creat“.) Faraon din dinastia a XIX-a (1301-1235), a luptat împotriva hitiților la Kadeș; e cunoscut de asemenea ca un mare ziditor (Abu Simbel). În timpul domniei lui se crede că a avut loc ieșirea evreilor din Egipt sub conducerea lui Moise*.

RĂSCUMPĂRARE

La israeliți, primii născuți de sex masculin îi aparțineau lui Dumnezeu, dar exista un ritual de răscumpărare în bani sau printr-o ofrandă (Num 18,15). Biblia stabilește o legătură între acest ritual și eliberarea lui Israel din robia în Egipt. Israel este cel dintâi născut al lui Dumnezeu, care îl „răscumpără” – își ia înapoi bunul său scoțându-l din Egipt: „Dar tu să zici lui Faraon: Israel este fiul meu, întâi-născutul meu” (Ex 4,23). Obiceiul de a-i răscumpăra pe întâi-născuți amintește faptul că Israel îi aparține lui Dumnezeu.

În dreptul ebraic al familiei, *goel* numea o rudă apropiată care avea datoria de a-i

ocroti pe ai săi. → BOOZ. În sens larg, verbul *gaal* („a răscumpăra”) evocă făgăduințele pe care le implică legământul familial. Dumnezeu este ruda apropiată a lui Israel: el îl răscumpără din robie, îi apără averea, interesele, îl răzbună și continuă să-l ocrotească (Ps 24,23; 34,21-22). Pe lângă această utilizare colectivă a termenului „răscumpărare” (Dumnezeu, *goel* al poporului său), în Psalmi apare și o întrebuintare individualizată: Dumnezeu o scoate din robie și o protejează pe sluga sa credincioasă, adică pe acel om care i se închină.

În sens teologic, cuvântul „răscumpărare”, folosit mai întâi pentru eliberarea din robia în Egipt, se aplică pentru a desemna eliberarea din robia păcatului.

În NT, termenul este de cele mai multe ori asociat cu moartea lui Isus. Astfel, acesta își dă viața ca răscumpărare (Mt 20,28); Pavel privește răscumpărarea ca fiind sfârșitul înrobirii la păcat; Petru vorbește despre o eliberare a oamenilor cu prețul sângelui vărsat de Isus (1P 1,18-19). Dezrobirea, deși înfăptuită încă de la botez pentru fiecare creștin, nu este încă deplină: ea se va desăvârși prin Înviere*. → JERTFĂ, MÂNTUIRE, MÂNTUITOR.

◆ Lit. Isus răscumpărător

Patimile de Eustache Marcadé și Arnoul Gréban (sec. XV). Drama lui Gréban reia tema destinului rezervat omului, pornind de la timpurile raiului pământesc; în această concepție teologică, Isus devenit om este dezrobitorul pe care-l așteaptă prorocii și Legea cea veche: „De vreme ce omul a făcut păcatul/Cuvine-se ca prin om să fie desfăcut.”

Pascal, *Cugetări*, 1670 (Br., 94): „Credința creștină nu vine parcă decât să stabilească două lucruri: coruperea naturii și răscumpărarea prin Isus Cristos.”

După părerea lui Calderón, într-o piesă religioasă din *Viața e un vis*, 1673, omul nu poate fi eliberat din închisoarea unde Umbra, Greșeala și Moartea îl țin înlănuit nici prin Rațiune, nici prin Liberul Arbitru. Trebuie ca Isus Cristos să-i ia locul, să omouare Moartea și să-i plătească datoria.

Tema își pierde din ortodoxie la Goethe, *Al doilea Faust*, 1831: mântuirea eroului constituie o plenitudine finală acordată „celui ce fără încetare dorește și suferă”; ea este în același timp realizare a Naturii și operă a îngerilor. Nietzsche chiar va dezbrăca termenul de orice element religios, dezvoltând ideea unei autorăscumpărări a omului liber.

Pe aceeași temă – Cristos răscumpărător: Jean Cayrol, *Oglinda Răscumpărării*, 1944.

Îndemn la acțiune, sau la resemnare?

Balzac (*Preotul de țară*, 1837, și *Medicul de țară*, 1833) desprinde din tema răscumpărării o lecție de energie, invitându-l pe om să acționeze în această lume pentru a-și răscumpăra păcatele: „Totul se poate răscumpăra, catolicismul se află în acest cuvânt.” Omul este chemat să fie răscumpărător prin imitarea lui Isus Cristos: Hugo, *Mizerabilii*, 1862 (I, Jean Valjean și Monseniorul Bienvenu: „Sufletul dimitale (îl) cumpăr; îl iau de la gândurile negre și de la duhul pierzaniei și i-l dau lui Dumnezeu”). Feuerbach crede, dimpotrivă, că speranța într-o răscumpărare divină ne îndeamnă la resemnare și la pasivitate aici pe pământ (*Esența creștinismului*, 1847).

Speranță colectivă

Milton, *Paradisul pierdut*, 1667: îngerul Mihail îi destăinuie lui Adam direcția în care se va îndrepta iubirea lui Dumnezeu; acesta își va alege un popor și îl va trimite pe fiul lui să nimicească înfăptuirile Satanei. Isus se va întoarce la sfârșitul timpurilor ca dezrobitor definitiv, așa că oamenii nu trebuie să se lase pradă deznădejdi.

Această speranță spirituală se amestecă, în sec. XIX, cu ideea unei răscumpărări prin acțiunea civilizatoare a unor pocăiți în ținuturile sălbatice (Balzac). Prin derivă, un întreg curent de gândire va da cuvântului „răscumpărare” sensul de instaurare a unui ordin social și al justiției și păcii pe pământ; dar o astfel de speranță, continuând să păstreze conotații biblice, nu mai are un caracter religios.

Franz Rosenzweig, *Steaua Răscumpărării*, 1921: acest gânditor evreu concepe răscumpărarea mai puțin ca fiind mântuirea individuală sau iertarea unei greșeli, ci mai degrabă ca reprezentând „transformarea lumii în vederea finalității ei divine” (A. Neher).

◆ **Muz. César Franck**, *Răscumpărarea*, oratoriu, 1872.

(CEL) RĂU

După ce s-a considerat de la sine înțeles că fericirea e răsplata celor drepti*, iar nenor-

ocirea, aici pe pământ, pedeapsa celor răi, s-a constatat că realitatea este mai complexă – iată unul dintre elementele importante ale reflecției ilustrate de scrierile sapiențiale (mai ales Qohélet* și Iov*). Durerea nevino-vatului nu are altă explicație decât misterul intențiilor lui Dumnezeu. Și dacă cel rău pare înfloritor, soarta lui nu e de invidiat, căci el nu ascultă de Legea Domnului.

La rândul său, prorocul Iezechiel* (18,21-23) insistă asupra faptului că omul cel rău poate să se convertească; și Isus amintește că Dumnezeu „face să răsară soarele peste cei răi și peste cei buni” (Mt 5,45).

RĂZBUNĂTOR

În VT, *goel* sau „răzbunătorul sângelui” este o rudă apropiată care are datoria, când s-a făcut moarte de om, să-l ucidă pe vinovat (Num 35,19).

Dumnezeu e numit și *goel* al lui Israel fiindcă își răzbună poporul asuprit (dar cuvântul își pierde treptat acest înțeles în favoarea celui de „răscumpărător”, cel care eliberează și ocrotește; Is 41,14). Totuși, tema răzbunării divine împotriva asupritorilor lui Israel se regăsește în textele apocaliptice (Îr 46,10); Dumnezeu este comparat chiar cu un războinic a cărui sabie șiroiește de sânge (Is 34,6). → JUDECATA DE APOI, MÂNIE.

◆ **Lit.** Orice grup persecutat îl cheamă pe Dumnezeu ca să-l apere și să-l răzbune. Protestantul d'Aubigné, *Tragicile*, 1616, îl invocă pe un „drept răzbunător” ce va lovi Roma cu trăsnete și moliime, zdrobindu-i pe prinții catolici și curtezanii lor.

Racine, *Estera* (1689) și *Atalia* (1691): evreii credincioși se închină unui Dumnezeu de temut, a cărui dreptate e împărțită prin vărsare de sânge. Oamenii devin unealta răzbunării sale măcelărindu-i pe necredincioși (Atalia).

REBECA

Soția lui Isaac*; un slujitor al lui Avraam*, trimis în Mesopotamia să-i aducă o soție

fiului stăpânului său, a întâlnit-o lângă o fântână* și a recunoscut în ea pe cea menită de Dumnezeu lui Isaac (Gn 24).

După ce s-a măritat, Rebeca s-a dovedit a fi stearpă, ca și Sara*. Atunci Isaac s-a rugat la Dumnezeu, și Rebeca i-a născut pe gemenii Esau și Iacov. → ESAU.

RECVIEM

(Lat., „odihnă“.) Primul cuvânt din rugăciunea *Requiem aeternam dona cis Domine*, „Doamne, dă-le lor odihna veșnică“.

♦ **Muz.** Un recviem este o slujbă pentru morți. *Requiem*: Johannes Ockeghem; Jean Gilles; Mozart; Berlioz; Liszt; Verdi; Gounod; Brahms; Dvořák; Fauré; Puccini; Duruflé; Penderecki. Benjamin Britten: *War Requiem. Sinfonia da Requiem*, 1940.

REGE

(Eb. *melek*, lat. *rex*.) Israel a adoptat instituția regală, de origine străină, spre a-i înlocui pe Judecători*. Întâiul rege a fost Saul* (1S 10). După el, Dumnezeu a ales casa lui David, această alegere fiind reînnoită și confirmată de voința poporului; monarhia a devenit ereditară, dar a cunoscut și câteva lovături de stat (cum a fost cea a lui Iehu, 2R 9).

Regele era slujitorul lui Dumnezeu, căruia îi datora frică și credință; ungerea regală îl făcea inviolabil (2R 11,12). Numit Fiu al lui Dumnezeu (Ps 2,7; 110,3), el nu era considerat totuși un zeu, precum faraonii egipteni; onorat ca mântuitor al poporului său (1S 8,20), avea datoria să împartă dreptatea (2S 14,4-17) și să asigure bunăstarea.

Trei regi au domnit peste Israelul unificat: Saul (1S 13-31), David* (1S 16 la 1R 2) și Solomon*, fiul său (1R 1-11). David este cel care rămâne – în ciuda greșelilor săvârșite – imaginca regelui ideal, iubit de Dumnezeu și de oameni. El este străbunul lui Mesia* cel așteptat, întemeietorul dinastiei din care se va naște Isus*.

În NT, interogată de către Pilat din Pont, Isus a afirmat despre sine că este rege, dar că împărăția* sa nu e din lumea aceasta (În 18,33). Pilat a pus să fie biciuit, încununat cu spini și îmbrăcat, în batjocură, cu purpura regală. În Apocalipsă*, Cristos este numit Împăratul Împărăților (Ap 19,16).

♦ **Lit.** Torgny Lindgren, *Batșeba*, 1985: în acest roman scris la persoana întâi, Batșeba reflectează poetic asupra modului în care David intră în rolul de rege.

REGII (CARTEA REGILOR)

Înfățișează evenimentele petrecute de la urcarea pe tron a lui Solomon* până la exilul* în Babilon.

În cele două cărți ale Regilor sunt prezentate trei perioade mari de timp: domnia lui Solomon – urcarea pe tron, realizările lui, construcții, bogății și visuri (1R 1-11); istoria paralelă a regatelor lui Iuda și Israel, de la moartea lui Solomon până la robia lui Israel (1R 12 până la 2R 17); sfârșitul regatului lui Iuda (2R 18-25), și în încheiere, descrierea catastrofei din anul 587.

Este o istorie religioasă a regalității*; în pofida evlaviei conducătorilor și a proro-cilor Ilie* și Elisei*, necredința generalizată duce la destrămarea regatului lui David și al lui Solomon, la dispariția regatului lui Israel, la prăbușirea lui Iuda și la plecarea în exil.

(A) REPUDIA

A repudia înseamnă a-ți alunga nevasta, dându-i scrisoarea de divorț care-i îngăduie să se recăsătorească. În VT, soțul are dreptul de a-și „slobozi soția din casa lui“ de îndată ce „va găsi el ceva neplăcut la ea“ (Dt 24); în acel moment declară că nu-i mai este soție (Os 2,4) și îi dă carte de despărțire. Se pare că inițiativa divorțului putea fi luată exclusiv de soț.

În vremea NT, divorțul se practica pe scară largă, cel puțin printre evreii elenizați,

iar soția putea și ea să aibă inițiativa (Mc 10,12). Dar Isus condamnă repudierea (Mc 10,2-12; Lc 16,18; vezi totuși Mt 5,32; 19,9).

În Islam, repudierea este apanajul bărbatului. Femeia alungată redevine liberă; legea prevede o durată de trei luni în care ea este întreținută de soț; acesta poate să-și schimbe hotărârea înainte de expirarea termenului.

REVELAȚIE

(Lat. *revelare*, „a dezvălui“.) Pentru credincioși (evrei, creștini, musulmani), Dumnezeu este cel care ia inițiativa de a se face cunoscut, în decursul istoriei; așadar, revelarea lui nu apare ca rezultat al unei străduințe omenești.

În VT, prorocii* transmit cuvântul lui Dumnezeu însoțindu-l uneori de o viziune simbolică (Iez 1). După părerea lor, autorii de apocalipse* dezvăluie intențiile lui Dumnezeu; oricum, și pentru unii, și pentru alții Dumnezeu rămâne totuși învăluit în taină (mister*).

Din punctul de vedere al creștinilor, revelația ultimă este Isus Cristos. „Nimeni nu cunoaște deplin pe Fiul, decât numai Tatăl, nici pe Tatăl nu-l cunoaște deplin nimeni, decât numai Fiul și cel cărui va voi Fiul să i-l descopere“ (Mt 11,27), spune Isus. Cei mai nimeriți pentru a primi mesajul sunt „cei mici“, și nu responsabili religioși din vremea sa (Mt 11,25). Revelația rămâne nedesăvârșită până la venirea lui Cristos în slavă, la sfârșitul istoriei (1Co 13,8-13).

RISIPITOR (FIU~)

După ce își ceruse partea sa de moștenire, fiul o risipește trăind în desfrâu. Rămas fără nici un ban, sfârșește prin a se întoarce la tatăl său; acesta îl iartă, fiindcă „mort a fost și s-a întors la viață“ (Lc 15,11-32).

Fiul risipitor din parabolă* este imaginea păcătosului pocăit pe care Dumnezeu îl acceptă lângă sine.

◆ **L.&P.** *A tăia vițelul cel gras* (Lc 15,11-22), se spune despre o masă îmbelșugată pregătită pentru a celebra întoarcerea unei persoane dragi care se îndepărtase și se rătăcise, sau pur și simplu pentru a marca un eveniment fericit.

◆ **Lit.** *Le Jeu courtois d'Arras* (*Jocul de curte din Arras*), începutul sec. XIV, transpune parabola în contextul aceluși timp. Gide, *Întoarcerea fiului risipitor*, 1909: eroul se întoarce la tatăl lui, dezamăgit că nu a putut merge până la capătul nebuniei și al dorinței sale. Rilke, *Caietele lui Malte Laurids Brigge*, 1910: opera se încheie cu „legenda celui care nu vroia să fie iubit“.

◆ **Icon.** Fiul risipitor își spulberă averea trăind în plăceri: Louis de Caulery, *Parabola fiului risipitor*, sec. XVI, Quimper. Apoi trebuie să caute de lucru: Hieronymus Bosch, sec. XVI, Rotterdam. Păzește porcii: Rubens, sec. XVII, Anvers. La întoarcere, tatăl său îl iartă: Rembrandt, 1669, Leningrad; taie vițelul cel gras în cinstea lui, în timp ce fiul mai mare protestează (Caulery). Zadkine, *Întoarcerea fiului risipitor*, 1956, bronz, Paris.

◆ **Muz.** *Fiul risipitor*, Daniel Auber, operă, 1850; Debussy, cantată, 1884; Prokofiev, balet, 1930. *Fiul risipitor* de Benjamin Britten, 1968, face parte dintr-un ciclu de trei parabole create în spiritul misterelor medievale.

◆ **Cin.** *Fiul risipitor*, Ferdinand Zecca, 1901; Michel Carré, 1907. Raoul Walsh, *The Wanderer*, 1925. Richard Thorpe, *Risipitorul*, 1955.

ROB, ROBBIE

Starea unui individ de care stăpânul său poate dispune ca de un lucru personal.

În VT, un singur cuvânt ebraic desemnează și robul, și sluga, servitorul (*ebed*). Chiar dacă e greu de făcut deosebirea între „rob“ și „serviciu plătit“, este sigur că sclavia există în Israel, printre altele în cazul prizonierilor de război. Într-adevăr, numeroase texte o evocă: drepturile robilor (Ex 21,20-26-27); posibilitatea de dezrobire (al 7-lea an jubiliar); interdicția de a-i lua în robie pe cei din același neam; îndemnul de a-i trata bine pe robi: „N-ai decât un rob? Poartă-te cu el ca un frate...“ (Si 33,32).

NT reflectă situația din lumea greco-romană, unde sclavia era regula generală, stăpânul având drept de viață și de moarte

asupra slugilor sale. Dar Pavel* proclamă o răsturnare din perspectivă spirituală: „Nu mai este nici rob, nici liber... Voi toți una sunteți întru Cristos Isus” (Ga 3,28); el îi scrie lui Filimon cerându-i să-l primească pe un sclav fugar întocmai ca pe „un frate foarte drag” (Fm 16).

Pe de altă parte, fiecare se poate dezrobi pe sine însuși din robia păcatului și a friicii: „Nu ați primit un duh al robiei spre temere, ci ați primit duhul înfierii...” (Rm 8,15).

♦ **Muz.** Cântecul negro-spiritual compus de sclavii din Statele Unite folosesc pasaje din Exod, din cartea lui Daniel etc. pentru a exprima speranța dezrobirii celor asupriți: „Așa a vorbit Domnul, a spus bătrânul Moise: / Lasă poporul meu să plece! / Atât de greu încercat, încât nu mai putea...” (Coboară, Moise).

ROUĂ

În țările unde vara nu plouă practic niciodată, roua este importantă pentru a supraviețui. În Biblie, ea apare ca un simbol al vieții luxuriante (Gn 27, 28).

În sens figurat, roua desemnează tot ceea ce, pe neauzite și pe nevăzute, aduce îmbogățire și binecuvântare, precum roua vegetației. Ea este simbolul binecuvântării divine, dătătoare de viață.

RUGĂCIUNE

(Lat. *precari*, „a se ruga”). În Biblie, a te ruga înseamnă a i te adresa lui Dumnezeu – și numai lui Dumnezeu – ca unui apropiat milostiv, drept și atotputernic, care citește pe buze și în inimi.

Ebraica are două verbe care înseamnă „a se ruga”, dar preferă să întrebuințeze în acest sens formulări mai expresive: a-și răspândi inima, a lăuda, a binecuvânta, a se veseli, a cânta, a căuta fața* lui Dumnezeu...

Evreul credincios îndrăznește să i se adreseze Domnului bizuindu-se pe Legământ*; acesta garantează prezența lui Dumnezeu în mijlocul lui Israel și bunăvoința lui, dacă cei

care i se roagă poartă în inimi dreptatea și milostenia (Is 1,10-17).

În VT se găsesc numeroase rugăciuni de cerere, fie de bunuri materiale (tămăduire, ploaie, rodnicia pământului sau a femeii, ocrotire de primejdii), fie de bunuri spirituale (dezrobire de păcat, convertire). În cântări, imnuri și psalmi*, formele poetice ale rugăciunilor lui Israel, se face auzit deseori accentul exultant al rugăciunilor de laudă și de mulțumire (Ex 15,1-18: „Pe cal și pe călăreț în mare i-a aruncat”; 1S 2: cântarea Anei – parcă prototipul lui *Magnificat** al Mariei). Alți psalmi exprimă durerea cea mai adâncă (Ps 22, al cărui început l-a rostit Isus pe cruce). → ȘEMA ISRAEL.

Templul din Ierusalim le apare evreilor drept locul privilegiat de rugăciune, iar rugăciunea colectivă, drept forma ei firească.

În NT, evangheliștii îl înfățișează adeseori pe Isus rugându-se, mai ales în momentele-cheie ale existenței sale: botezul*, alegerea apostolilor*, Schimbarea la Față*, agonia*, calvarul*. Isus merge la Templu* sau la sinagogă* pentru a se ruga; alteori se retrage, singur, în „pustie” sau pe „munte”. El rostește rugăciunile evreiești tradiționale, ori se întreține familiar cu Părintele său, ca în episodul agoniei.

Isus apare ca un maestru (învățător) al rugăciunii – dialog tainic, încrezător, smerit între credincioși și Dumnezeu. La cererea ucenicilor, le propune un model de rugăciune, Tatăl Nostru*, în care se regăsesc multe elemente din vechile rugăciuni evreiești.

Evanghelistul Ioan acordă un spațiu larg rugăciunii lui Isus la Cina cea de Taină* (In 17), pe care tradiția creștină a numit-o „rugăciunea sacerdotală” (adică rugăciunea lui Isus-preot); în ea este exprimată dragostea lui Isus pentru Tatăl său și pentru apropiați, precum și dorința de a-i vedea pe ucenici uniți între ei, așa cum este el însuși cu Tatăl ceresc.

Biserica creștină a început de timpuriu să adreseze unele rugăciuni lui Isus cel înviat din morți. Mai târziu s-a stabilit obiceiul de a te adresa mucenicilor, apoi sfinților. Anumite excese în aceste din urmă forme de rugăciune au provocat reacția Reformei, în sec. XVI. → AVE MARIA, NUNC DIMITTIS.

◆ *Muz.* Cântul gregorian și muzica liturgică ortodoxă au dat rugăciunii colective creștine formele cele mai frumoase.

RUSALII

Sărbătoarea Cincizecimii (gr. *pentecoste*, „a cincizecea” zi după Paște.) Conform VT, la origine era sărbătoarea Secerișului, zi de bucurie și de recunoștință, când i se aducea lui Dumnezeu pârga roadelor* pământului. Era deci o sărbătoare agrară. De ea se leagă celebrarea Legământului* încheiat pe Muntele Sinai* între Dumnezeu și poporul său, precum și cea a dăruirii tablelor Legii* (Ex 19,1-16 și Ex 31,18).

În NT, după cum aflăm din Faptele Apostolilor (2,1-13), în ziua Rusaliilor evreiești de după moartea, învierca* și înălțarea* lui Isus, cei unsprezece apostoli erau adunați împreună (poate și cu Maria și alte femei), când în toată casa a răsunat un

zgomot produs parcă de „o pală de vânt”; niște limbi „ca de foc” s-au așezat pe fiecare dintre ei; atunci cu toții „au fost umpluți cu Duh Sfânt” și au început să vorbească în alte limbi*. Apostolii au văzut în aceasta îndeplinirea prorociei lui Ioil (II 3,1-5) privitoare la venirea Duhului lui Dumnezeu asupra tuturor trupurilor, și deopotrivă semnul restaurării unității pierdute după Babel*.

Pentru creștini, Rusaliile marchează nașterea Bisericii* și vocația ei universală.

◆ *Lit.* Sfântul Francisc din Sales, *Predica pentru Rusalii*, 1593. Alessandro Manzoni, *Rusaliile*, 1822: imn ce exaltă un ideal de libertate și justiție pentru popoare, după ce mai întâi celebrase Spiritul creator. Paul Claudel, *Corona benignitatis anni Dei*, 1915, „Imnul Rusaliilor”.

Aluziile la Rusalii nu lipsesc în textele literare. Victor Hugo, epilogul *Sfârșitului lui Satan*, 1886: toate geniile omenirii s-au adunat, tăcute și atente: „Duhul urcă, coboară și plutește cu aripa în sus/Peste aceste formidabile și întunecate Rusalii...” Antonin Artaud, *Arta și Moartea*, 1929: „Focul limbilor. Focul țesut în vâlătuci de limbi... Trebuie ca acest foc să înceapă cu mine. Focul și limbile, și pesterile gestației mele.”

◆ *Icon.* *Rusaliile*, Școala Umbriană, sec. XIII, Peruggia; Tițian, 1555, Veneția; El Greco, 1608, Madrid; Emil Nolde, 1909, New York.

S

SABA

Regiune din Arabia de Sud. Cartea Regilor (1R 10) povestește că regina din Saba a venit în vizită la Solomon*, regele lui Israel, despre ale cărui bogății și înțelepciune se dusesse vestea, și a fost cuprinsă de admirație în fața măreției lui.

Isus a dat-o ca exemplu: „Regina de la miazăzi se va scula la judecată* cu neamul acesta și-l va osândi, căci a venit de la marginile pământului ca să asculte înțelepciunea lui Solomon; și iată că aici este Unul mai mare decât Solomon!” (Mt 12,42).

Vizita reginei din Saba la Solomon ocupă un loc important în legenda musulmană despre regina Balkis și în legenda etiopiană despre regina Makedo.

♦ **Lit.** Charles Nodier, *Zâna cu firimituri*, 1832, basm fantastic: povestirea iubirilor stranie ale unui „lunatic”, Michel le Charpentier, cu regina din Saba. „Toată arta scriitorului constă în a ne face să simpatizăm cu acest delir și să dorim ca el să fie adevărat” (Pierre Albouy).

Gérard de Nerval, *Călătorie în Orient*, 1851: povestea lui Adoniram și a reginei din Saba, Balkis, în „Noaptea de Ramazan”. Nerval plănuise un scenariu de operă despre regina din Saba; povestea a fost extrasă în parte din acest scenariu neterminat.

♦ **Icon.** Piero della Francesca, *Regina din Saba și alaiul ei*, sec. XV, Arezzo. Claude Gellée, *Debarcarea reginei din Saba*, 1648, Londra. *Solomon și regina din Saba*: Ghiberti, 1425, uşile Baptisteriului din Florența; Konrad Witz, 1435, Basel; Jan van Scorel, sec. XVI, Amsterdam;

Claude Vignon, 1624, Luvru; Gustave Doré, *Sfânta Biblie*, Paris, 1866.

SABAT

(Eb. *şabat*, „a înceta, a şcede“.) Cea de-a şaptea zi a săptămânii, consacrată odihnei, după exemplul lui Dumnezeu care s-a odihnit după ce a creat lumea în şase zile (Ex 20,8-11). În această zi omul iese din robia muncii și, la rândul său, trebuie să-i elibereze pe cei care depind de el (inclusiv animalele), așa cum Dumnezeu i-a eliberat pe evrei din robia în Egipt (Dt 5,14-15).

Instituția Sabatului a devenit treptat una dintre caracteristicile iudaismului, dar spiritul legalist a transformat uncori această zi de bucurie într-o zi de constrângere, stabilind nenumărate interdicții (Ex 31,14-15). Isus va aminti că „Sabatul este făcut pentru om, și nu omul pentru Sabat” (Mc 2,27).

Există și un „an sabatic”: la fiecare șapte ani, ogorul trebuia lăsat în paragină spre a se odihni, și, în același timp, se cuvenea să fie iertate datoriile și eliberați robii (Lv 25).

♦ **Lit.** Salomon Alkabetz, *Palestina*, sec. XVII: *Lekha Dodi*, „Vino, iubitul meu”, imn de întâmpinare la Sabat și de speranță în restaurația lui Israel.

Heinrich Heine, *Melodii ebraice*, „Printesa Sabbath”, în *Romanzero*, 1851.

SABIE

Armă din bronz, apoi din fier. Începând de la David*, toți luptătorii poartă o sabie la

cingătoare, în partea dreaptă (2S 20,8). În epoca lui Isus, din cauza vremurilor nesigure, mulți bărbați poartă sabie, precum cei veniți să-l prindă pe Isus, ba chiar și apostolii (Mt 26,47). La romani, sabia este simbolul autorității, al dreptului de viață și de moarte pe care-l deține împăratul (Rm 13,4).

În sens figurat, sabia înseamnă război (Ir 5,12; Iez 7,15), pedeapsă dumnezeiască (Is 34,5-6); ea poate fi întoarsă împotriva prinților și a poporului lui Israel ca pedeapsă pentru toate crimele lor (Iez 21).

Sabia mai semnifică puterea tăioasă a cuvântului lui Dumnezeu (Ev 4,12; Ap 1,16).

Sabie de durere: Bătrânul Simion îi prevestește Mariei, care venise să-și înfățișeze fiul la Templu, că o sabie de durere îi va străpunge inima (Lc 2,35).

◆ **L.&P.** Cine scoate sabia de sabie va pieri: Isus condamnă adesea violența; când este prins, îi oprește astfel pe ucenicii care se pregăteau să-l apere folosind armele (Mt 26,52).

◆ **Icon.** Sabia reprezintă cuvântul Domnului; prin urmare, în miniaturile și vitraliile medievale e înfățișată ieșind din gura lui Dumnezeu. Ridică de înger, ea îi gonește pe Adam și pe Eva din raiul pământesc, după greșală. → ADAM.

În Apocalipsă, Ioan îl vede pe Fiul omului cu o sabie în dinți, căci Isus Cristos este cuvântul viu al lui Dumnezeu: Nicolas Bataille, *Tapiseria Apocalipsei*, 1373-87, Angers.

SACERDOȚIU

(Din lat. *sacerdos*, „preot“.) Cuvântul desemnează funcția celor care dețin un rol de specialiști ai sacrului, de mediatori între popor și divinitate: preoții.

În VT, se observă că de-a lungul istoriei se petrece o lentă evoluție. Nu există preoți în vremea Patriarhilor*: aceștia din urmă aduc ei înșiși jertfe lui Dumnezeu. Pe Muntele Sinai*, Legământul* între Dumnezeu și poporul său este încheiat de Moise, care aparține seminției lui Levi*. Ea devine păstrătoarea Chivotului* Legământului,

îndeplinind apoi funcții sacerdotale în Templul* din Ierusalim*, sub tutela regelui.

După Exil* nu mai există rege; marele-preot (arhiereul*) devine călăuză religioasă a națiunii. Către sec. III î. Cr., ierarhia se prezintă astfel: în vârf, arhiereul, apoi preoții (eb. *kohen*), urmași ai lui Aaron*, apoi leviții*.

La începutul erei noastre, arhierii evrei sunt numiți de către autoritatea politică; în consecință, legitimitatea lor devine supusă cautiunii.

Activitatea leviților este limitată la domeniul cultural. Învățământul intră în sarcina cărturarilor* și a învățătorilor Legii, care sunt laici.

Isus, în NT, este un laic; el aparține neamului lui Iuda*, și nu neamului sacerdotal. NT nu dă niciodată titlul de preot nici lui Cristos, nici apostolilor. Numai Epistola* către Evrei folosește termenul „arhiereu“ când îl compară pe Isus cu Melhisedec*.

Cum poporul evreu în întregime a fost numit „împărăția preotească“ (Ex 19,6), creștinii sunt numiți „casa duhovnicească“ (1P 2,5); ei au datoria de a-și închina întreaga viață lui Dumnezeu ca pe o laudă (Rm 12,1).

Responsabilii desemnați de apostoli* sunt „intendenți ai tainelor lui Dumnezeu“, „miniștri (slujitori) ai Noului Legământ“. Adesea ei sunt aleși dintre bătrâni sau „presbiteri“ – cuvânt provenit din grecește, aflat la originea substantivului „preot“.

SADUCHEU

(Derivat poate de la *Sadoq*, marele-preot al lui David; moștenitorii săi au îndeplinit această funcție până la Macabei.) Instruiți și bogați, saducheei exercitau singuri funcțiile sacerdotale; totodată, dețineau funcții judiciare și făceau parte din Sanhedrin* împreună cu fariseii*. Se distingeau prin atașamentul lor exclusiv față de Legea lui Moise, care se limita la Pentateuc*, și prin respingerea tuturor comentariilor și tradițiilor

acceptate de farisei. Negau mai cu seamă ideile despre înviere, despre răsplata pe lumea cealaltă (Mt 22,23-33), precum și pe cele privind existența îngerilor și a demonilor. Saducheii s-au lăsat influențați de eleanism, spre deosebire de farisei, mai legați de tradițiile specific evreiești. Ioan Botezătorul, în deșert, i-a numit „pui de vipere” (Mt 3,7).

SALOMEEA

Fiica Irodiadei și a lui Irod Filip. A dansat înaintea lui Irod Antipas* Tetrarhul, și, îndemnată de mama ei, i-a cerut acestuia capul prorocului Ioan Botezătorul (Mc 6,21-26). S-a căsătorit cu unchiul său Filip Tetrarhul.

◆ **Lit.** Una dintre temele literaturii decadente de la sfârșitul sec. XIX: Mallarmé, *Irodiada*, 1869. Flaubert, „Hérodias”, una din cele *Trei Povesti*, 1877. Huysmans, *În răspăr*, 1884: eroul cărții comentează tablourile lui Gustave Moreau. Jules Laforgue, în *Moralități legendare*, 1887, tratează subiectul cu un umor nemilos. Oscar Wilde, *Salomé*, 1894, pune în circulație legenda despre patima de vampir a Salomeei. Apollinaire, *Alcooluri*, 1913, „Salomé”.

◆ **Icon.** *Irod și Salomeea*, capitel din sec. XII, Toulouse. *Salomeea*: Titian, 1560, Madrid; Caravaggio, 1607, Londra. Gustave Moreau, *Salomeea dansând*, 1876, Paris. Aubrey Beardsley, 1894, ilustrații pentru piesa lui Oscar Wilde. Franz Von Stuck, 1906, München.

◆ **Muz.** Massenet, *Irodiada*, 1881, operă, după Flaubert. Richard Strauss, *Salomeea*, operă, 1905. Florent Schmitt, *Salomeea*, balet montat de Diaghilev în 1913 la Paris.

◆ **Cin.** *Salomeea*, Vitagraph, 1908; Samuel Gordon Edwards, 1918; Charles Bryant, 1922: trei ipostaze ale femeii fatale.

William Dieterle, *Salomeea*, cu Rita Hayworth, 1953: de prost gust, foarte departe de Biblie.

SAMARIA

Oraș situat la 100 de kilometri nord de Ierusalim, la jumătatea drumului dintre Valea Iordanului și coastă. Întemeiat de Omri în jurul anului 880, a devenit capitala Regatului de Nord; a fost distrus de către asirieni în anul 721.

În VT, Samaria era simbolul regatului lui Israel, după cum Ierusalimul era cel al regatului lui Iuda. Este înfierată în Biblie din pricina idolatriei introduse de suveranii săi, mai ales de Ahab*, care i-a ridicat un templu lui Baal (1R 16,31-33), și de Izabela*, care i-a poftit la masa ei pe prorocii acestui cult, înfruntându-l pe Ilie* (1R 18-19). Profeții biblici sunt foarte severi față de lipsa de evlavie și de imoralitatea ce domneau în acel oraș (Os 4-5; Am 4; Mi 1).

Exilați în anul 721, samaritenii au fost înlocuiți de coloni străini, care au ridicat un altar pe Muntele Garizim ce domina orașul. De atunci, dușmănia dintre Samaria și Ierusalim a sporit continuu. Astfel, la întoarcerea din exil, samaritenii au încercat să se opună reconstruirii Templului din Ierusalim (Ezd 4) și, sub Antiohus al IV-lea, s-au aliat cu păgânii împotriva iudeilor (1M 3,10).

În vremea lui Isus, ostilitatea dintre evrei și samariteni rămâne vie (Mt 10,55; Lc 9,53; In 4,9); în aceste condiții Isus alege un samaritean ca exemplu pentru a ilustra grija ce trebuie purtată aproapei (parabola* „bunului samaritean”, Lc 10,29-37). → APROAPELE.

De asemenea, Isus își dovedește non-conformismul cu privire la samariteni arătându-i-se ca Mesia unei femei din Samaria pe care o întâlnește lângă fântâna lui Iacov*. Străini de practicile evreiești, samaritenii par să fi primit favorabil mesajul creștin propovăduit de apostolul Filip (Fp 8,4-8).

◆ **L.&P.** *Un bun samaritean*: o persoană care, din proprie inițiativă, sare în ajutorul cuiva aflat în nevoie.

◆ **Icon.** *Isus și samariteanca*: un capitel din sec. XII, Moissac. Tablouri din sec. XVI: Annibale Carracci, Milano, Viena și Budapesta; Jacopo Bassano, Verona; Veronese, Viena. Nicolas Poussin, sec. XVII, Paris.

Bunul samaritean: vitralii din sec. XIII la Chartres, Rouen, Sens, Bourges. Tablouri: Jacopo Bassano, sec. XVI, Londra; Luca Giordano, sec. XVII, Rouen.

SAMSON

Unul dintre cei doisprezece Judecători* menționați în cartea cu același nume (Jud 13-16); se deosebește de ceilalți fiindcă nu e nici conducător de oștire, nici conducător politic, ci mai degrabă un erou local ale cărui isprăvi sunt povestite cu umor.

Samson, închinat lui Dumnezeu de când a fost conceput, este înzestrat cu o putere excepțională, pe care o folosește pentru a le juca feste filistenilor*. Tradiția privitoare la Samson are savoarea basmelor populare, iar eroul e vestit mai ales prin relația sa conflictuală cu Dalila*. A murit vitejește, folosindu-și pentru ultima oară puterea primită de la Dumnezeu ca să dărâme coloanele templului lui Dagon, zeul filistenilor.

◆ **Lit.** Milton, *Samson Agonistes*, 1671: Dalila își explică trădarea, asumându-și răspunderea pentru fapta sa. Choderlos de Laclos, *Legăturile primejdioase*, 1782: Doamna de Merteuil se compară cu o nouă Dalila subjugându-i cu foarfecele ei pe Samsonii moderni. Vigny, *Destinele*, 1864, „Mânia lui Samson”: „bunătatea bărbatului” înfrântă de „viclenia femeii”. Henri Bernstein, *Samson*, 1907 (teatru). Jean Giraudoux, *Sodoma și Gomora*, 1943: o Dalila orgolioasă se pune la adăpost de puterea lui Samson pentru a-și continua lunga-i contemplare de sine. Jean Grosjean, *Samson*, 1989.

◆ **Icon.** Jorg Breu, *Istoria lui Samson*, sec. XV, Basel. Dürer, *Samson omorând un leu*, gravură, 1496. Rembrandt, *Samson orbit de filisteni*, 1636, Berlin. *Samson și Dalila*, Rubens, sec. XVII, Londra; Gustave Doré, „Moartea lui Samson”, *Sfânta Biblie*, 1866, Paris.

◆ **Muz.** Haendel, *Samson*, oratoriu, sec. XVIII. Saint-Saëns, *Samson și Dalila*, 1877.

◆ **Cin.** Cecil B. De Mille, *Samson și Dalila*, 1949.

SAMUEL

(Eb., „Numele său este El”). Fiul lui Elcana și al soției sale Ana, inițial stearpă, îi este închinat lui Dumnezeu din copilărie și e crescut la templul din Silo; chemarea lui Dumnezeu îl consacră proroc (1S 3). Judecător* itinerant, îi mână pe israeliți la luptă

împotriva filistenilor. Când Israel cere un rege, îi conferă ungerea* regală lui Saul* (1S 11,12-14), dar acesta e respins de Dumnezeu (1S 15,10) deoarece încălcase legea anatemei*; la îndemnul lui Dumnezeu, Samuel îl alege atunci pe David dintre fiii lui Iesci. După moartea prorocului, Saul, vrând să-l consulte, cheamă spiritul lui Samuel la vrăjitoarea din En-Dor; acesta îi anunță înfrângerea iminentă și moartea apropiată (1S 28,3-25).

Prin tradiție, Samuel e considerat mai cu seamă prevestitor (1Cr 9,22) sau proroc (Ep 3,24), dar și mijlocitor, ca și Moise* (Ps 99,6; Ir 15,1).

◆ **Icon.** *Sfîntirea lui Samuel*, frescă din sinagoga de la Douara-Europos, sec. III. *Umbra lui Samuel i se arată lui Saul*, Salvator Rosa, sec. XVII, Paris; Benjamin West, 1777, Londra. Joshua Reynolds, *Samuel copil la rugăciune*, sec. XVIII, Londra, Montpellier.

SANCTUAR

Sanctuarul (din lat. *sanctus*, „sfânt”) este Templul în ansamblul său. La modul general, reprezintă un lăcaș de cult, sfințit prin prezența lui Dumnezeu cel puțin în timpul ceremoniei religioase.

În zilele noastre, un sanctuar este un loc sfânt, despărțit de spațiul profan; aici se impun reculegerea și respectul.

SANCTUS

Formula de laudă *Sanctus*, sau „de trei ori Sfânt”, sau *trisagion* se află în Is 6,3; este reluată în Ap 4,8. Figurează în liturghia messei* (ritul catolic) și a Sfintei Jertfe (ritul ortodox); apare și în cântările Bisericii reformate.

SANHEDRIN

(Derivat din grecește, „consiliu, tribunal”). La întoarcerea din Exil*, evreei au căpătat de la persi dreptul de a-și judeca singuri litigiile (Ezd 7,25-26). Și-au constituit treptat un

consiliu guvernamental, un Senat a cărui existență e atestată încă din sec. III î. Cr.

Sanhedrinul cuprindea 70 de membri, plus marele-preot care-l prezida, în Templu* sau în propria lui casă. Reprezentând curtea supremă, Sanhedrinul dispunea de o poliție și avea dreptul, pare-se, de a pronunța condamnări la moarte; e posibil ca în timpul ocupației romane acestea să fi necesitat ratificarea procuratorului. Era compus din trei clase: bătrânii, arhierii (saduchei) și cărturarii sau învățătorii Legii (fariseii). Sanhedrinul i-a judecat pe Isus, pe apostolii Petru și Ioan (Fp 4,5), pe Ștefan și pe Pavel (Fp 6,12; 23). Nicodim și Iosif din Arimatea erau membri ai acestui consiliu. A fost dizolvat la nimicirea Ierusalimului.

♦ *Icon.* Alexandre Bida, gravură în *Evangeliiile*, Paris, 1873.

SAPIENȚIALE (CĂRȚILE)

(Lat. *sapientia*, „înțelepciune“.) În VT sunt numite „cărți sapiențiale“: Iov*, Pildele, Qohelet* (Ecleziastul), Siracidul (Ecleziasticul) și Înțelepciunea*, cărora li se adaugă uneori Psalmii* și Cântarea* Cântărilor. Ele sunt legate de un întreg ansamblu de literatură „sapiențială“, care a produs opere de mare calitate îndeosebi în Egipt (*Înțelepciunea lui Ani*; *Învățăturile lui Amenemope*) și în Mesopotamia (*Dreptul în suferință*; *Înțelepciunea lui Ahiqar*). Aceste scrieri i-au influențat pe autorii biblici.

SARA (sau SARAI)

Soția lui Avraam* și mama lui Isaac*. Biblia ne spune că era foarte frumoasă (Gn 12,11). Dar Sara era stearpă; prin urmare, i-a dat-o pe servitoarea ei lui Avraam* pentru a avea un urmaș (vezi Ismael*). Totuși, la bătrânețe, Sara va naște și ea un băiat, pe Isaac, „fiul Făgăduinței“.

Tema femeii care devine mamă în ciuda vârstei înaintate sau a sterilității (ca Ana,

mama lui Samuel*, ori ca Elisabeta*) vrea să sublinieze puterea lui Dumnezeu, stăpân al imposibilului. Povestirea anunțării acestei nașteri, în care Domnul, luând înfățișarea a trei bărbați, își face apariția la Mamvri (Gn 18,1-15), constituie unul dintre cele mai frumoase texte din VT.

În NT, Sara este citată ca maică a copiilor Făgăduinței (Rm 4,19), ca pildă de credință (Ev 11,11) și ca model pentru soțiile creștine, fiindu-i supusă lui Avraam pe care-l consideră stăpânul ei.

SARE

Sarea dă gust alimentelor și servește la conservarea lor. Evreii, ca și alte neamuri, îi atribuiau însușiri purificatoare: „Cu toate prinoasele tale, adu Domnului Dumnezeului tău și sare“ (Lv 2,13). Elisei curățește cu sare izvorul din Ierihon (2R 2,19-22).

Nomazii o foloseau la ospetele de prietenie sau de alianță, fapt ce a dat naștere expresiei „legământ de sare“, exprimând soliditatea legământului dintre Dumnezeu și poporul său (Num 18,19).

Sarea simbolizează înțelepciunea, curăția, forța morală. Isus le spune ucenicilor săi: „Voi sunteți sarea pământului; dacă sarea se va strica, cu ce se va săra? De nimic nu mai e bună decât să fie aruncată afară și călcată în picioare de oameni“ (Mt 5,13; Lc 14,34).

La botez*, proaspătului creștin i se pun în gură câteva grăunțe de sare, în timp ce sunt rostite următoarele cuvinte: „Primește sarea înțelepciunii; să te ajute să fii iertat ca să ajungi la viața cea veșnică.“

♦ *L.&P.* Sarea pământului: cei care, de-a lungul timpurilor, păstrează nestinse în lume vigoarea și idealurile.

SATANA

Satana a fost identificat:

– cu șarpele* din capitoul 3 al Genezei (Int 2,24) care a împins-o pe Eva la neascultare;

– cu un înger-acuzator public sau demon*, supus lui Dumnezeu, care ia chipul „calomniatorului” (în grecește *diabolos*, „cel ce dezbină”), dușman al oamenilor (1Cr 21,1; Iv 1,6; Za 3,1-2);

– cu „împăratul lumii” căruia i se împotrivesc Isus, de la ispitirea din pustie (Mt 4,2-11) până la moartea pe cruce;

– cu vrăjmașul care seamănă neghină în țarina agriculturii (Mt 13,39), sau care smulge din inima oamenilor sămânța* cuvântului lui Dumnezeu; cu leul înfometat ce-i pânzește fără încetare pe credincioși (1P 5,8), cu „balaurul cel mare”, cu „înșelătorul a toată lumea” (Ap 12,9). Satana este socotit răspunzător pentru împotrivirea lumii față de creșterea împărăției lui Cristos; oricum, el va fi înfrânt la sfârșitul timpurilor (Ap 20,1-10).

VT vorbește destul de rar despre Satana, în vreme ce acesta (la singular sau la plural: „demonii”) apare adesea în textul NT, deoarece Cristos anticipează sfârșitul timpurilor și Judecata de Apoi. Satana rămâne o făptură subordonată, o creatură, un adversar al oamenilor care, deși insesizabil și invizibil, nu are nici o putere înaintea lui Dumnezeu (nu există dualismul Dumnezeu bun-Dumnezeu rău).

Originea lui Satana rămâne o enigmă: cercetătorii au plasat-o în mitologia babiloniană, dar Scriptura nu lămurește acest aspect. Cum era imposibil să nu se pună problema originii răului și, deopotrivă, să nu se imagineze un zeu al răului, s-a conturat ideea că Satana a fost creat ca o ființă bună, care mai apoi și-a întors fața de la Dumnezeu (Origene, 185-254; Sfântul Augustin, 354-430). S-a crezut chiar că el a fost unul dintre principalii îngeri, denumit mai târziu Lucifer*. Căderea lui Satana a fost pusă mai ales pe seama infatuării, a orgoliului său; i-au fost atribuite cuvintele pe care Isaia i le împrumută trufașei Babilon: „Ridica-mă-voi în ceruri și mai presus de stelele Dumnezeului

celui puternic... Asemenea cu Cel Preaînalt voi fi” (Is 14,13-14). → DIAVOL, ISLAM.

◆ **L.&P.** Denumirea: *prințul întinericului* îl desemnează pe Satana, „împăratul acestei lumi”, de la care Dumnezeu îl smulge pe păgân, urmând să-l călăuzească spre lumină.

◆ **Lit.** După Pierre Albouy, în literatură apar două imagini ale Satanei.

Pe de o parte, el reprezintă frumusețea răului; astfel, Satana are o frumusețe, o inteligență și o trufie grandioase în *Paradisul pierdut* de Milton (1667), unde simbolizează independența republicană, și e „cel mai știutor și cel mai frumos dintre îngeri” în *Florile răului* de Baudelaire (1857), „Litanii ale Satanei”. Această imagine este specifică literaturii fantastice; ea dă naștere unei mitologii a răului care-și află cea mai desăvârșită expresie în *Cântecele lui Maldoror* de Lautréamont, 1869. → DIAVOL.

În sec. XX, Jean Genet – așa cum ni-l zugrăvește Jean-Paul Sartre în *Sfântul Genet, comediant și martir*, 1952 – duce până la capăt inversiunea de valori pe care o reprezintă satanismul. În acest misticism pervertit, însuși prințul întinericului a dispărut, înlocuit de scriitorul-ocnaș având o suveranitate derizorie. → DEMON, DIAVOL.

Pe de altă parte, Satana este revoltatul mântuit: Klopstock în *Mesiada*, 1773, lansează ideea unei posibile răscumpărări din iad prin dragoste; Satana al lui Vigny, Ispititorul, ar fi putut să fie salvat dacă Éloa i-ar fi întins mâna (*Éloa*, 1824). Astfel, mitul răscumpărării lui Satana se dezvoltă din perspectiva romantică și umanitară a unei „literaturi socialiste”: Satana, salvat de dragostea femeii, devine „arhanghelul revoltei legitime” (George Sand, *Consuelo*, 1843), simbolul progresului prin revoltă. *Sfârșitul lui Satan* de Victor Hugo, 1886, ilustrează în același timp o concepție metafizică și o filozofie a istoriei: răul este un moment necesar al evoluției universale, un motor esențial al istoriei; fără rebeliunea lui Satan nu ar fi fost posibilă dobândirea libertății.

◆ **Icon.** Satana e reprezentat ca un monstru în *Judecățile de Apoi**: Coppo di Marcovaldo, Baptistierul din Florența, sec. XIII. Adeseori este un bărbat seducător: *Ispititorul*, Catedrala din Strasbourg, 1280, având un trup athletic: Rubens, *Căderea îngerilor rebeli*, 1620, München. William Blake, *Satana azvârlind buba rea asupra lui Iov*, 1826, Londra. Jean Delville, *Comorile lui Satan*, 1895, Gand. → ISPITIRE.

◆ **Muz.** Musorgski, *O noapte pe Muntele Pleșuv*, 1867.

SAUL

Originar din neamul lui Benjamin*, Saul, plecat în căutarea unei turme de asini răătăcite, îl întâlnește pe judecătorul Samuel*, care îi dă ungerea* regească (1S 9); conform altor tradiții, este regele desemnat de soartă în cursul unei adunări convocate de Samuel*, la Mițpa (1S 10,17-25), sau ales de popor, la Gilgal (1S 11,12-15).

Primul rege de după unificarea lui Israel, către 1030-1010, Saul e cunoscut mai ales ca un conducător militar. Neîntâlnit de Dumnezeu (1S 15,11), își pierde calitatea de rege, care-i va fi dată lui David*. Cuprins de supărare și de neliniște, se arată ostil prieteniei fiului său Ionatan pentru David, și încearcă de mai multe ori să-l ucidă pe acesta (de exemplu, în noaptea nunții sale cu Mical, însăși fiica lui Saul). Consultă spiritul lui Samuel la vrăjitoarea din En-Dor, aflând astfel că va muri în curând. Într-adevăr, pierе împreună cu trei fii ai săi în bătălia de la Gheboa (1S 31). Bărbat asupra căruia plancază un destin tragic, nu înțelege purtarea misterioasă a lui Dumnezeu față de el.

◆ **Lit.** Jean de la Taille, *Saul furiosul*, 1572: inspirându-se în același timp din Biblie (cartea Regilor), din Seneca și din Ariosto, autorul dezvoltă tema eroului urmărit de o soartă dușmănoasă. Vittorio Alfieri, *Saul*, 1782, teatru. Robert Browning, *Men and Women*, 1855, „Saul”: David povestește cum prin cântecele lui a alinat melancolia bătrânului rege. André Gide, *Saul*, 1898: autorul, pornind de la cartea întâi a lui Samuel, închipuie o dramă a pederastiei: un păstor tânăr și frumos, Daud (David), îl iubește pe Ionatan, fiul regelui Saul care, el însuși cucerit de grația lui David, cedează propriilor lui „demoni”.

◆ **Icon.** Rembrandt, *Saul și David*, 1628, La Haye. Benjamin West, *Saul și vrăjitoarea din Endor*, 1777, Hartford.

◆ **Muz.** Marc Antoine Charpentier, *Moartea lui Saul și a lui Ionatan*, oratoriu, sec. XVII. Haendel, *Saul*, oratoriu, sec. XVIII. Carl Nielsen, *Saul și David*, operă, sec. XX.

SAVAOT

(Pluralul cuvântului ebraic *saba*, „armată”.) Desemnează un ansamblu de unități ascultând de aceeași căpetenie: soldați, îngeri, constelații ș.a.m.d. „Cerul, pământul și toate lucrurile lor (*savaot*) au fost săvârșite” (Gn 2,1). Încetul cu încetul, „savaot” devine un titlu ce evocă atotputernicia lui Dumnezeu: „Domnul Savaot”.

SĂMÂNȚĂ/SEMĂNĂTOR (PARABOLA SEMĂNĂTORULUI)

Semănatul se făcea toamna, în vremea ploilor. Se semăna înaintea plugului, care acoperea semințele cu pământ fără să sape brazde adânci.

Isus a trăit aproape de muncile câmpului. Într-o parabolă*, el compară cuvântul lui Dumnezeu cu sămânța și pe sine însuși cu semănătorul; ascultătorii lui sunt pământul ce primește sămânța. Dacă pământul este pietros, sămânța încolțește, însă, lipsită de rădăcini, nu rezistă soarelui arzător al amiezii; dacă este acoperită de spini, va fi înăbușită chiar înainte de a încolți; dar dacă pământul e bun, sămânța va rodi înșutit (Mt 13,1-9; Mc 4,3-8; Lc 8,4-8).

SĂPTĂMÂNĂ

Serie de 7 zile ce se termină cu ziua de Sabat*. În sec. I d. Cr., săptămâna evreiască a înlocuit săptămâna romană de 8 zile; Biserica primitivă a favorizat această transformare, stabilind pentru ziua de duminică, prima din săptămână, odihna de Sabat.

Sărbătoarea Săptămânii (Ex 34,22), sau sărbătoarea Secerișului grâului (Ex 23,16) se celebra cu șapte săptămâni sau cu 50 de zile după Paște – de unde denumirea de Cincizecime (Rusaliile). Apoi ea a devenit sărbătoarea care evoca Teofania* și promulgarea Legii* pe Muntele Sinai*.

SĂRAC/SĂRĂCIE

Sărăcia, înfățișată uneori în VT ca o pedeapsă, este considerată mult mai frecvent

un titlu ce garantează o protecție deosebită din partea lui Dumnezeu (Is 3,15; 10,2).

Isus a continuat această tradiție ebraică: el vine să vestească mai întâi săracilor vestea cea bună a Mântuirii*; lor le este făgăduită Împărăția* lui Dumnezeu. Noțiunii de sărăcie materială i se adaugă cea de sărăcie spirituală, provenind în primul rând din umilință, din smerenie: „Fericiți cei săraci cu duhul“ (Mt 5,3).

Prima comunitate creștină de la Ierusalim pare să fi trăit, după cum citim în *Faptele** Apostolilor, în acest spirit de sărăcie: membrii ei „erau laolaltă și aveau toate în comun“ (Fp 2,44-45). → BOGAT, FERICIRE.

♦ *Lit.* Figurile de săraci-martori ai lui Dumnezeu sunt date, în VT, de poporul evreu rătăcitor și de evreii în exil; Iov face și el parte din aceeași categorie. În NT, Ioan Botezătorul și Isus trăiesc într-o sărăcie specifică prorocilor. Astfel că literatura, atât cea de inspirație evreiască, dar și cea creștină, acordă un loc însemnat săracilor.

Spiritul hasidismului, mișcare religioasă evreiască, pune accentul pe simplitatea inimii celor săraci. Șalom Aș, *Evreul cu psalmi*, 1934. Isaac Bashevis Singer, *Gimpel cel tâmpit*, 1957; *Vrăjitorul din Lublin*, 1960; *Hulitorul*, 1973. De asemenea, săracii sunt numeroși în operele lui Șalom Alehem (*Tevie lăptarul*, 1925) și Samuel Joseph Agnon.

Sărăcia acoperă uneori ansamblul de forme al despuierii materiale, fizice, respectiv spirituale: Bernanos, *Jurnalul unui preot de țară*, 1936. Adesea este însoțită sau ia forma umilirii, a eșecului, a singurătății sau părăsirii: Dostoievski, *Idiotul*, 1869, al cărui stil tragic contrastează cu buna dispoziție a personajelor lui Singer, pentru care „a fi trist înseamnă a fi idolatru“; sărăcia voioasă o regăsim în *Fericirile* lui Pierre Emmanuel; „Iacov“, 1970.

Sărăcia poate fi voluntară: pustnicii din romanele medievale, cel din *Don Juan* de Molière; Simone Weil își impune o viață de lucrătoare în uzină: *Condiția muncitorească*, 1951. Sărăcia poate fi asumată profetic: Léon Bloy, *Femeia săracă*, 1897; *Sângele săracului*, 1909.

Acești umili oameni ai lui Dumnezeu stârnesc reacții diferite: admirați de Hugo („Cerșetorul“, în

Contemplațiile, 1859), dar luați în derădere de Rimbaud („Săracii la biserică“, *Poezii*, 1871). Tradiția biblică însă îi cinstește pe săraci: Bossuet, *Eminenta demnitate a săracilor în Biserica lui Isus Cristos*, 1659, și recomandă practicarea milosteniei: Bossuet, *Predica despre bogatul nemilostiv*, 1662. Dacă pentru predicatorul din Meaux săracii nu trebuie să se revolte, ci să aștepte mila celor bogați, Lamennais, reluând tema în *Cuvintele unui credincios*, 1834, trage concluzii politice exact opuse.

Erasm, în *Lauda nebunii*, 1511, îi ia la rost pe călugării-cerșetori: „Cu murdăria și cerșetoria mulți se mândresc, dar sărăcia nu e virtute dacă nu o însoțesc faptele credinței și ale milosteniei.“

Falșii săraci și ipocriții – adevărați profesioniști ai cerșetoriei – abundă în literatura satirică spaniolă: *Lazarillo de Tormes*, 1533, și *Guzman d'Alfarache* de Mateo Alemán, 1604.

Rilke opune mizeria spirituală a contemporanilor săi despuierii absolute ce duce la cunoașterea de sine și la acceptarea de către om a locului neînsemnat pe care-l ocupă în univers: *Cartea Sărăciei și a Morții*, 1903. După opinia lui Péguy, creștinismul din vremea sa și-a trădat vocația sărăciei: *Tineretea noastră*, 1910. Denaturarea sărăciei și a milosteniei sunt denunțate și de Sartre în *Diavolul și Bunul Dumnezeu*, 1951: țărănilor li se fură revolta de către falșii profeți; chiar sărăcia spirituală a lui Goetz, „noaptea“ lui, este cu desăvârșire falsă.

SĂRBĂTORI RELIGIOASE

Sărbătorile evreiești

Paștele* (eb. *pesah*) este principala sărbătoare evreiască (o veche sărbătoare a nomazilor), evocând dezrobirea evreilor și ieșirea lor din Egipt, sub conducerea lui Moise.

În Canaan, evreii celebrau trei sărbători agricole:

Sărbătoarea Azimelor (secerișul orzului), reunită cu sărbătoarea Paștelui după reforma lui Iosia;

Sărbătoarea Săptămânilor sau *Rusaliile* (Cincizecimea, din eb. *savu'ot*, secerișul grâului), căreia i s-a atașat celebrarea Teofaniei de pe Muntele Sinai și a promulgării Legii;

Sărbătoarea Recoltei (culesul viilor) sau a *Corturilor* (eb. *sukkot*), în amintirea celor 40 de ani petrecuți în deșert, înainte de intrarea în Țara Făgăduinței (Ex 23,14).

Mai târziu, acestor sărbători li s-au adăugat:

Roș ha-șanah: Anul Nou, care coincide cu echinocțiul de toamnă, urmat de 10 zile „înfricoșate” în care Dumnezeu îi judecă pe oameni; se încheie cu *Yom Kippur*, ziua Marii Iertări.

Simhat Torah (bucuria *Torei*): marchează începutul ciclului lecturii săptămânale a celor cinci cărți ale Legii, care durează tot anul.

Hanukkah: sărbătoarea închinării, care celebrează inaugurarea cultului și curățirea Templului, după biruința lui Iuda* Maccabeul asupra oștilor lui Antiohus Epifanul, în 164.

Purim: sărbătorește eliberarea evreilor din Persia de intrigile lui Aman. Povestirea întâmplărilor se află în cartea Esteri.

Toate aceste sărbători (precum și *Sabbat*-ul săptămânal) se celebrează începând din seara de ajun. → SABAT.

Sărbătorile creștine

*Crăciunul**: nașterea lui Isus, fixată la 25 decembrie pentru a creștina sărbătoarea soarelui la solstițiul de iarnă.

*Epifania**: prima înfățișare a lui Isus către lumea păgână, reprezentată prin magii de la Răsărit veniți să i se închine. (N. tr.: în ziua de 6 ianuarie, când catolicii serbează ziua Regilor magi, ortodocșii sărbătorește solcmn *Boboteaza*, adică Botezul Domnului Isus de către Sf. Ioan Botezătorul.)

*Paștele**: învierea lui Isus.

*Înălțarea**: ridicarea la ceruri a lui Isus, la 40 de zile după Paști.

*Rusaliile**: pogorârea Sfântului Duh asupra apostolilor, la 50 de zile după Paști.

Ultimele trei sărbători nu au date fixe, la fel ca și sărbătorile evreiești: acestea nu coincid decât arareori.

Toți Sfinții: sărbătoarea tuturor sfinților* Bisericii.

Sărbătorile musulmane

Aid es Seghir marchează întreruperea postului Ramadanului.

Aid el Kebir, care încheie marile pelerinaj la Mecca, e denumit și sărbătoarea oii: animalul este înjunghiat și mâncat în familie, în amintirea celui pe care Avraam*, tatăl credincioșilor, l-a jertfit în locul fiului său Isaac*.

Achura: sărbătoarea morților.

Mulud: aniversarea profetului Mahomed.

Datele acestor sărbători nu sunt fixe, ele stabilindu-se în raport cu fazele lunii.

SĂRUTUL LUI IUDA

La Ghetsemani, Iuda îl indică pe Isus complicilor săi veniți să-l prindă, sărutându-l. „Sărutul lui Iuda” este sărutul trădării (Mt 26,48). → PRINDEREA LUI ISUS.

♦ *L.&P.* *Sărutul lui Iuda*: un sărut perfid.

♦ *Icon.* Mozaic la San-Apollinario-Nuovo, Ravena, sec. VI. Capiteluri din sec. XII: St-Nectaire, Chartres. St-Gilles-du-Gard. Giotto, 1305, Padova. Van Dyck, sec. XVII. Madrid.

SĂVÂRSIRE, ÎMPLINIRE (a Scripturii)

VT. După o făgăduință a lui Dumnezeu urmează așteptarea realizării ei. Prorocul Daniel* cercetează Scripturile, numărând anii ce „trebuie să se împlinească” până la dezrobirea poporului — așa cum îi promisese Dumnezeu prorocului Ieremia* (Dn 9,2).

NT. Pentru evangheliști*, perioada descrisă în VT constituie un timp de pregătire: prin venirea lui Isus*, Scripturile s-au împlinit, au ajuns la plinătate (gr. *pleroun*). Înfațișând intrarea solemnă a lui Isus în Ierusalim, evanghelistul Matei își amintește cuvintele profetului Zaharia*: „Iată, împăratul tău vine la tine blând și șezând pe asină...” El conchide: „Iar acestea toate s-au făcut ca

să se împlinească ceea ce fusese vestit prin prorocul“ (Mt 21,4) – expresie ce revine de zece ori în evanghelia sa.

La rândul lui, Ioan subliniază că moartea lui Isus pe cruce este o „săvârșire“, adică suprema împlinire (gr. *teleioun*); Isus moare rostind: „Săvârșitu-s-a“ (In 19,30).

◆ *Lit.* În *Taina Patimilor* de Jean Michel, 1486, la final apare un dialog între Isus și maica sa: Maria știe că fiul ei va muri, așa cum au vestit prorocii; ar vrea să obțină de la el o alinare a suferințelor amăn- durilor, și se plânge de refuzul lui: „La rugă- mințile-mi de mamă, doar răspunsuri aspre-mi dai.“ Isus pune capăt dialogului: „Scripturile trebuie împlinite.“

SÂNGE

În VT, sângele reprezintă principiul vital al făpturilor însuflețite, oameni și animale. Cuvântul „sânge“ este adesea întrebuințat în Biblie cu înțelesul de „viață“. Dumnezeu fiind singurul stăpân al vieții, omul nu are dreptul să verse sângele semenului său, adică să ucidă. „Oamenii sângelui“, uci- gașii, nu pot fi acceptați de Dumnezeu (Gn 9,6); așadar, crima cere răzbunare (Iv 16,18).

Sângele animalelor vărsat în cadrul ri- tualului jertfirii mărturisește închinarea unei vieți lui Dumnezeu (Lv 17). Deoarece sân- gele îi aparține Domnului, îi este de ase- menca interzis omului să se atingă de sân- gele din carnea animalelor; înainte de a con- suma carnea, trebuie să i se scurgă sângele (carne *cuser*), după prescripțiile încă în vigoare la evrei și la musulmani.

În NT, sângele lui Isus, înjunghiat pre- cum un miel*, este suprema formă a dăruirii de sine. Acesta pecetluiește un nou Legă- mânt* cu Dumnezeu, asemenea sângelui de taur cu care Moise a stropit poporul în momentul încheierii Legământului de pe Sinai (Ex 24,8). Cei care beau vinul cuha- ristic (semn al vieții lui Cristos) participă, la rândul lor, la viața divină și la dăruirea vieții. → EUHARISTIE.

Expresia „carnea și sângele“ (NT) de- semnează firea omenească în materialitatea și în limitele ei (Mt 16,17).

SCHIMBAREA LA FAȚĂ

După Matei, Marcu și Luca, Isus i-a luat într-o zi cu el pe trei dintre apostoli – Petru*, Iacov* și Ioan* – și i-a dus pe „un munte înalt“, identificat adesea cu Muntele Tabor*. Acolo „s-a schimbat la față“ înaintea lor: veșmintele i-au devenit albe ca lumina, în timp ce fața îi strălucea ca soarele. Moise* și Ilie*, reprezentând Legea* și Prorocii*, s-au ivit alături de el. A fost învăluit de un nor* luminos; o voce venind din ceruri a spus: „Acesta este fiul meu cel iubit, în care îmi găsesc desfătarea; de El să ascultați.“ → BOTEZUL LUI ISUS.

Atunci Petru a vrut să ridice trei corturi, crezând că a venit ceasul slavei* definitive și al celebrării veșnice a sărbătorii* Corturilor. Dar curând cei trei apostoli nu l-au mai văzut decât pe Isus singur (Mt 17,1-8).

Istorisirea Schimbării la Față este încad- rată de două vestiri pe care le face Isus: cea a morții sale apropiate și cea a învierii. În această scenă, prezența lui Moise și a lui Ilie alături de Isus reprezintă semnul conti- nuității dintre vechiul și noul Legământ*. Lumina care-l transfigurează pe Isus este, în același timp, reflexul slavei dumnezeiești (ca și pentru Moise pe Muntele Sinai, Ex 34,29) și anticiparea slavei învierii sale; ea nu se va mai așeza asupra lui înainte de a fi trecut prin încercarea morții. Cei trei martori ai Schimbării la Față vor fi și cei ai agoniei* lui Isus. → AGONIE.

◆ *Lit.* Rabelais, *Gargantua*, 1534, cap. X, „Despre ce înseamnă culorile alb și albastru“: „Albul înseamnă bucurie, veselie, voie-bună... La Schim- barea la Față a Domnului Nostru, *vestimenta ejus facta sunt alba sicut lux*. veșmintele i-au devenit albe ca lumina. Prin această albeață luminoasă le dădea să înțeleagă celor trei apostoli ideea și chipul bucuriilor veșnice.“

Pierre Emmanuel, *Tu*, 1978. „Schimbarea la Față”.

◆ *Icon*. Icoane ale *Schimbării la Față*: Andrei Rubliov, 1405; Teofan Grecul, sec. XV, Moscova. Tablouri: Fra Angelico, 1441, Florența; Giovanni Bellini, 1480, Napoli; Rafael, 1520, Vatican.

◆ *Muz.* Franz Liszt, *In festo Transfigurationis Domini nostri*, pentru pian, sec. XIX. Olivier Messiaen, *Schimbarea la Față a Domnului Nostru Isus Cristos*, oratoriu pentru cor și orchestră, 1969.

SCHISMA

(Gr. *skhisma*, „dezbinare“.) În VT, la moartea lui Solomon*, regatul lui Israel s-a despărțit în două: în timp ce Roboam, fiul lui Solomon, domnea peste Iuda*, Ieroboam s-a ridicat împotriva lui la adunarea din Sichem*, făcând din acest oraș capitala lui Israel (1R 12). Ieroboam a instaurat cultul lui Dumnezeu în Templul din Bethel, pentru ca poporul să nu mai meargă de sărbători la Ierusalim, provocând astfel schisma religioasă.

În NT, cuvintele lui Isus dau naștere la dezbinări în rândurile auditoriului său: „Mulțimea s-a dezbinat din pricina lui“ (În 7,43). Pavel îi cheamă pe corinteni la unire: „Să nu fie dezbinare printre voi; fiți strâns uniți într-un singur duh“ (1Co 1,10).

După epoca NT, cuvântul „schismă“ va căpăta și sensul de ruptură cu Biserica.

SECERIȘ

Începutul secerișului era marcat de sărbătoarea* Azimelor, iar încheierea lui de cea a Rusaliilor*. Se dăruia Templului* pârga roadelor și dijma secerișului.

În Biblie, secerișul-recoltă, imagine a binefacerilor primite, este legat de acțiunea de a semăna: „Nu semăna pe brazdele nedreptății, ca să nu seceri de pe ele de șapte ori mai mult“ (Si 7,3); „Cel ce seamănă cu dărnicie, cu dărnicie va secera“ (2Co 9,6); „Că unul este semănătorul, și altul secerătorul“ (În 4,37); „Cei ce seamănă cu lacrimi, cu bucurie vor secera“ (Ps 126). Secerișul

este deci simbolul consecințelor pe care le au faptele omenești; acestea vor fi cântărite de un judecător atotputernic.

◆ *L.&P.* Secerișul este îmbelsugat, dar lucrătorii sunt puțini (Mt 9,37).

Ei scamănă vânt și vor culege furtună (Os 8,7): expresie aplicată inițial israeliților care se dedau la cultul zeilor mincinoși, spre nenorocirea lor; locuțiunea înscamănă astăzi: a te purta ca ucenicul-vrăjitor.

◆ *Lit.* Imaginile semănăturii și secerișului abundă în literatură. Multe dintre acestea nu sunt de origine biblică, ci împrumutate din mitologiile egipteană și greacă.

Totuși se recunoaște inspirația biblică în: Balzac, *Căutarea absolutului*, 1834: „Dintre toate semințele încredintate pământului, sângele vărsat de martiri este aceea care dă cea mai timpurie recoltă“; Hugo, *Legenda secolelor*, 1859, „Booz adormit“: „...și Rut se întreba: Ce zeu, ce secerător al verii eterne/Aruncașe nepăsător, la plecare/Secera aceea de aur pe câmpul de stele?“

Péguy, *Eva*, 1913: „Fericiti cei care au murit pentru pământul trupesc/Fericite spicele coapte, fericite grânele secerate.“

Pierre Emmanuel, *Imnul libertății*, 1942: „Deasupra tiranilor răgușiți de mutism/Deasupra ordinii derizorii a tiranilor/Sunt uriașele recolte ale viitorului.“

SEDECHIA

(Eb., „dreptatea lui Yahve“.) Ultimul rege al lui Iuda; a refuzat să-l asculte pe prorocul Ieremia*, care osândeia idolatria în Templu și nedreptățile (Îr 21,11-12), îndemnând la resemnare față de pretențiile lui Nabucodonosor*. S-a revoltat totuși împotriva acestuia, apoi a fugit din Ierusalim la sfârșitul asediului. Judecat și condamnat de regele Babilonului, a fost silit să asiste la executarea celor doi fii ai săi, înainte de a i se scoate ochii; a murit în captivitate la Babilon (2R 24-25).

◆ *Lit.* Robert Garnier, *Evreicele**, 1583.

SEM

Fiul cel mai mare al lui Noe*. În vremea potopului era căsătorit, dar încă nu avea

copii. După catastrofă, a dovedit respect față de tatăl său, atunci când acesta se îmbătase. Noe i-a dat binecuvântarea lui (Gn 9,23-27). Este considerat strămoșul semitiilor.

Semiți

Ansamblu de popoare originare din Orientul Apropiat, înrudindu-se mai ales prin limbă: asiro-babilonieni, evrei, fenicieni, canaaneeni, arabi.

Au existat și popoare ne-semite care au vorbit limbi semite, de exemplu filistenii din Palestina.

SEMN (AL CRUCII)

„A-și face cruce“ (a se cruci) înscamnă a descrie cu mâna o cruce pornind de la frunte. Acest semn marchează apartenența la comunitatea creștină. În momentul botezului, preotul face de mai multe ori semnul crucii asupra persoanei care se pregătește să intre în comunitate. Crucea evocă moartea lui Isus și misiunea lui de mântuire* a păcătoșilor. Făcându-și semnul crucii, creștinii amintesc că și-au pus viața în slujba idealurilor lui Isus.

În ajunul biruinței sale asupra lui Maxențiu, în anul 312 d. Cr., împăratul Constantin ar fi văzut pe cer o cruce de foc pe care scria: *In hoc signo vinces* („Prin acest semn vei învinge“). O asemenea povestire arată valoarea dobândită de semnul crucii ca ocrotitor împotriva dușmanilor personali, a forțelor diavolești sau a diferitelor primejdii. → CRUCE.

SEPTUAGINTA

Traducerea grecească a VT – cea mai veche dintre toate – făcută la Alexandria în sec. III-II pentru evreii elenizați. Dacă ar fi să dăm crezare legendarei *Epistole a lui Aristeu*, regele Ptolemeu al II-lea (285-246) ar fi adunat în acest scop 72 de traducători (câte șase pentru fiecare neam al lui Israel), care și-ar fi terminat opera în 72 de zile (de unde numele Septuaginta sau Septanta). Cu

siguranță Pentateucul a fost tradus chiar în această perioadă; restul traducerii VT s-a făcut, treptat, mai târziu.

Septuaginta este de mare interes, fiind martora unui text evreiesc mai vechi decât cel cunoscut astăzi sub numele de „text masoretic“ (masoreții sunt evrei din Palestina și din Babilon care, între sec. V și sec. X, au înlesnit lectura textului ebraic al Bibliei prin adnotări, accente și semne vocalice – scrierea ebraică notând până atunci numai consoanele).

Pe de altă parte, Septuaginta este cea care, de la început, a reprezentat Biblia Bisericii, ea fiind citată de NT și de Părinții Bisericii.

SERAFIM

Serafimii, adică „arzătorii“, laudă sfințenia lui Dumnezeu (Is 6,3; 6,7).

În iconografia Evului Mediu, ei sunt pictați în roșu – simbol al focului – și au șase aripi.

În tradiția creștină, serafimii fac parte dintre îngerii.

♦ *Icon.* Apar frecvent în miniaturile medievale și în sculptura romanică (timpul de la Notre-Dame du Port la Clermont-Ferrand, sec. XII) sau gotică (bolți de la Bourges, sec. XIII). Mozaicurile de la Cefalu, sec. XIV. Domenico Spinelli di Niccolo a decorat cu serafimi marchetăria din Capela Seniorilor de la Siena, 1428. Cristos este reprezentat în chip de serafim în tabloul lui Giotto: *Sfântul Francisc primind stigmatul*, sec. XIV. Luvru.

SET

S-a născut din Adam* și Eva*, după uciderea lui Abel* de către Cain*. Fiul său Enoh* este primul care a invocat numele lui Dumnezeu (Gn 4,25-26).

SFÂNT

Dumnezeu este Sfântul prin excelență, cu alte cuvinte: „cel deosebit“, „cel neasemuit“. Întru Domnul e considerat sfânt

poporul lui Israel, pe care l-a „deosebit” de alții ca să-l facă poporul său și să-și împlinească prin el mântuirea. → SANCTUS.

Omul stăpânit de un duh necurat (Mc 1,24) recunoaște în Isus pe „Sfântul lui Dumnezeu”.

Duhul pe care-l trimite Isus apostolilor săi după înălțare* este Duhul Sfânt*, fiind Duhul lui Dumnezeu.

În comunitatea primitivă, cei botezați întru Isus sunt numiți „sfinți”, întrucât au fost sfințiți de Cristos. Biserica îi venerază în special pe martiri – uciși fiindcă au mărturisit moartea și învierea lui Isus. Apoi cultul se extinde și asupra celor care, fără să fi murit pentru ideile lor, și-au proclamat credința în Isus, precum și asupra oamenilor care au dus o viață exemplară.

În anul 993, Biserica a „canonizat” pentru întâia oară un creștin. Cultul sfinților, născut de fapt cu mult înainte de această dată, a căpătat o amploare extraordinară (pelerinaje, procesiuni, cultul moaștelor, istorisirea unor „minuni”, hagiografii). Indignați de acest cult, reformații din sec. XVI l-au înlăturat din bisericile lor. În ceea ce o privește, Biserica Catolică continuă să-i „beatifice” (să-i declare preafericiți), apoi să-i „canonizeze” (să-i proclame sfinți) pe unii dintre membrii săi care au împins până la croism practicarea virtuților evanghelice.

SFÂNTA SFINTELOR

(Eb. *debir*, „camera din spate”) Partea cea mai sfântă a Templului*, cea în care, până la Exil, era așezat Chivotul* Legământului; numai marele-preot pătrundea în ea, o dată pe an, pentru a săvârși ritualul Pocăinței (Lv 16). Sfânta Sfințelor era despărțită de *hekal* (Sfânta) printr-o ușă care, în cel de-al doilea Templu din Ierusalim, a fost înlocuită de un vâl (2Cr 3,14). După Mc 15,38, acest vâl s-a sfâșiat în două la moartea lui Isus.

♦ *L.&P.* A pătrunde în Sfânta Sfințelor înseamnă, în vorbirea curentă, a avea acces la partea cea mai tainică a unei locuințe, a unei organizații, a unei persoane.

(A-SI) SFÂȘIA (VEȘMINTELE)

Veșmântul arată ce ești, ce faci și ce simți. Pentru a-ți arăta tristețea (Gn 37,34), spaima (2R 22,11), uimirea contrariată sau mâniată (Mt 26,65; Fp 14,14), ori pocăința (Il 2,13), deci pentru a arăta că te simți atins în ființa ta cea mai intimă, faci gestul de a-ți sfâșia veșmintele; este, totodată, un semn de doliu.

SFEȘNIC CU ȘAPTE BRATE

Obiect de cult din aur, așezat de Moise înăuntrul sanctuarului (Ex 25,31-40); trebuia ca flăcările să ardă în permanență înaintea lui Dumnezeu. Sfeșnicul a fost luat, apoi readus la locul lui în cursul nenorocirilor cărora le-a căzut victimă Templul*. Sfeșnicul dăruit de Irod cel Mare*, așezat în Sfânta (Ev 9,2), a fost răpit de Titus în anul 70 d. Cr.

În Apocalipsă, sfeșnicele din aur sunt simbolul celor șapte biserici ale Asiei (Ap 1,12).

♦ *Lit.* Stefan Zweig, *Sfeșnicul îngropat*, noulă, 1937. Autorul imaginează că sfeșnicul din Templul lui Solomon, furat de Titus, apare în 534 la Bizanț, unde un evreu încearcă să-l recupereze.

♦ *Icon.* Pe Arcul de Triumf al lui Titus, ridicat la Roma în 81, sfeșnicul figurează printre obiectele luate ca pradă. Simbol al speranței pentru evrei, sfeșnicul este un motiv decorativ adesea utilizat deasupra ușilor de intrare și la pavimentul sinagogilor (Hammam-Lif în Tunisia, sec. IV d. Cr.), pe sarcofage și pe pietrele tombale.

SFINTIRE

Consacrarea unui edificiu destinat cultului.

Sărbătoarea* evreiască Hanuka, celebrată în decembrie, reamintește purificarea Templului din Ierusalim în anul 160 î. Cr., după profanarea lui de către Antiohus Epifanul* (1M 4,36-38; In 10,22).

SICHEM

Oraș fortificat la 50 km nord de Ierusalim și la 9 km sud-est de Samaria (astăzi Tel Balata, aproape de Nabluz). Când Avraam a poposit lângă Siehem, Dumnezeu i-a făgăduit că îi va da acea țară lui și urmașilor lui (Gn 12,6).

Siehem este locul marii adunări a neamurilor lui Israel, unde Iosua „a încheiat legământ cu poporul și i-a dat legi și porunci” (Ios 24,1-28); adunarea reprezintă de fapt acceptarea de către neamuri a Legământului încheiat de Moise pe Muntele Sinai.

Schisma² dintre Iuda și Israel se produce la Siehem (1R 12,1; 2Cr 10,1), când Roboam vrea să fie recunoscut rege al lui Israel; dar israeliții îl cheamă la adunare pe Ieroboam și îl proclamă rege. El face din oraș prima capitală a Nordului.

După căderea Samariei, în 721, Siehem devine principalul oraș al samaritenilor; sanctuarul său este pe Muntele Garizim. Acolo o întâlnește Isus pe samariteancă, la fântâna lui Iacov (In 4,5).

SILOAM

(Eb. *siloah*, „trimis”). Scăldătoare situată la sud de Ierusalim, care primea apele izvorului Ghihon datorită canalului săpat de Ezechia, în sec. VIII î. Cr. De acolo se scotea apă, simbol al binecuvântărilor mesianice, în timpul sărbătorii³ Corturilor (eb. *sukkot*).

Într-o zi, Isus, după ce unsese cu puțină salivă ochii unui orb din naștere, l-a trimis să se spele în scăldătoarea Siloam: „El s-a dus, s-a spălat și s-a întors văzând” (In 9,6-7).

♦ **Lit.** Pauli Gadenne, *Siloā*. 1941: ca epigraf al acestui roman, In 9,11: *Et abii, et lavi, et video* („M-am dus, m-am spălat și văd”).

SIMON VRĂJITORUL

Faptele⁴ Apostolilor povestesc că a fost botezat de Filip (Fp 8,9-24). Le-a propus apoi lui Petru⁵ și lui Ioan⁶ să le cumpere puterea de a tămădui, de unde termenul

„simonie” pentru traficul cu bunuri spirituale.

♦ **Icon.** Căderea lui Simon Vrajitorul. St-Lazare, d'Autun, capitel din sec. XII.

SINAGOGĂ

(Gr., „reuniune, loc de adunare”). După distrugerea Templului⁷ din Ierusalim și abolirea sacrificiilor (70 d. Cr.), sinagoga a devenit, pentru comunitățile evreiești, lăcaș de rugăciune și totodată sală de adunare cu multiple funcțiuni.

Ca instituție, sinagoga marchează o inovație revoluționară în viața religioasă a vechiului Orient: este primul edificiu cultural unde credincioșii pot asista la toate riturile. Bisericiile creștine și moscheile musulmane au adoptat și ele acest principiu.

Apariția sinagogilor determină o profundă restructurare internă a religiei evreiești: de acum înainte, accentul nu mai cade pe cultul sacrificial, ci pe studiul și învățarea Legii, pe meditarea asupra sensurilor ei (vezi Ps 118).

Originea sinagogilor este și astăzi o chestiune dezbătută (reforma lui Iosia, 621 î. Cr., sau poate Ezdra). Unele vestigii arheologice atestă că existau asemenea edificii cel puțin din perioada irodiană (Masada, Herodion), deci din perioada celui de-al doilea Templu. După distrugerea lui, a urmat o perioadă de înflorire în ce privește construcțiile: între sec. III și IV au fost ridicate numeroase sinagogi, adeseori bogat împodobite, în Iudeea, în Galileea și în orașele locuite de evreii din diaspora (Ostia, Sardis, Apamea, Doura-Europos etc.).

Planul marii majorități a acestor edificii este cel al unei bazeilice cu trei nave, orientată în așa fel încât credincioșii, conform principiului exprimat în Biblie (Dn 6,11), să-și recite rugăciunile așezați cu fața spre Ierusalim. Stilul clădirii și al ornamentelor împrumută limbajul arhitecturii ambiante. Planul bazilical și orientarea spre Ierusalim

au fost păstrate la sinagogile ridicate în Evul Mediu.

Organizarea spațiului interior al sălilor de rugăciune a variat puțin în decursul veacurilor. Chivotul-dulap ce conține sulițele *Torot* este încastrat în zidul orientat spre Ierusalim: pupitrul lectorului – *himah* – se află în fața lui, fie în centrul sălii, fie la cealaltă extremitate a axei (Italia, Provența). Adeseori locul femeilor este în galerii, așezare probabil tardivă, a cărei dată nu s-a putut determina cu exactitate.

◆ *Lit.* Guillaume Apollinaire, *Alcooluri*, 1913, „Sinagogarii doi evrei se duc la sinagogă într-o dimineață de Sabat, mergând de-a lungul Rîului și certându-se cu foc, înainte de a se regăsi în liniștea templului.”

◆ *Icon.* Mai există câteva sinagogi din vechime, adesea reconstruite. la Carpentras și la Cavailhon, de exemplu. Hector Guimard a edificat în 1913, la Paris, pe rue Pavée, o sinagogă „Art Nouveau”.

Artă creștină a reprezentat sinagoga cu trăsăturile unei femei având ochii legați, fiindcă nu l-a recunoscut pe Mesia în Isus: Catedrala din Strasbourg, statuia din portalul sudic, sec. XIII; Konrad Witz, retablul *Oglinzii Mântuirii*, 1435. Basel.

SINAI

Astăzi, peninsulă înaintând în Marca Roșie între Golful Suez, la vest, și Golful Aqaba, la est.

În Biblie, numele se aplică deșertului pe care l-au străbătut evreii în cursul Exodului* (Ex 15,22 și urm.; Num 33,15); el desemnează totodată „muntele lui Dumnezeu”, numit și Horeb (a cărui localizare precisă este imposibilă). Acolo a avut Moise revelația existenței lui Dumnezeu, la mărăcinșul aprins, unde a primit și misiunea de dezrobire (Ex 3). Acolo, după ieșirea din Egipt, în cursul unei Teofanii*, a încheiat Dumnezeu Legământul și i-a dat Legea sa lui Israel (Ex 19-24); e și locul în care s-a dus prorocul Ilie să-l întâlnească pe Dumnezeu (1R 19,8).

SINOPTICE

(Din gr. *syn*, „împreună”, și *opsis*, „vedere”) Așa sunt numite de obicei primele trei Evanghelii – ale lui Matei, Marcu și Luca – a căror compoziție urmează aproximativ același plan, astfel încât pot fi prezentate în „sinopsă”, adică în coloane paralele.

Se mai vorbește și despre „problema sinoptică” pentru a evoca istoria, foarte complicată, a redactării celor trei evanghelii; ele s-au constituit în etape succesive, folosindu-se una de alta sau recurgând la aceleași surse. Până la ora actuală nu a fost propusă nici o soluție de rezolvare a problemei care să primească acceptul majorității exegetilor.

SION

Una dintre colinele pe care a fost construit Ierusalimul. Pe această colină a Sionului, sau Oțel, între valea Chedronului și a Tyropconului, se înălța cetatea lui Iebus pe care David a cucerit-o, instalând acolo Chivotul (2S 5,7).

Cuvântul „Sion” și-a pierdut sensul geografic și a servit curând pentru a desemna Ierusalimul; a fost întrebuințat mai cu seamă de proroci (Is 2,3-4; Am 1,2) și în Psalmi (75,2). Sionul sau „flica Sionului” a devenit personificarea poporului ales (Is 62).

Sionism

Termenul „sioniști” este utilizat uneori pentru a-i numi pe evreii eliberați de Cyrus al II-lea, care s-au întors în Israel* și au reconstruit Templul, în 538. Cartea lui Ezdra îi enumeră pe acești sioniști.

Sionismul a reprezentat o mișcare politică ce a avut ca obiect constituirea unui stat israelit în Palestina. Întoarcerea la Sion a fost declanșată în jurul anului 1880 de coloni evrei provenind din Europa Orientală. În 1895, Theodor Herzl a publicat lucrarea *Statul Evreu*, iar în 1897 a convocat primul congres sionist, care a dat mișcării un program și mijloace de acțiune.

De la crearea statului Israel, în 1948, sionismul și-a propus ca misiune întărirea acestuia, adunarea exilaților pe pământul lui Israel și păstrarea unității poporului evreu.

- ◆ *Lit.* Edmond Fleg, *Antologia literaturii evreiești*, Paris, 1956.

SLAVĂ

Slava lui Dumnezeu înseamnă Dumnezeu însuși, strălucirea sfinteniei sale.

În VT, lumina* și focul* sunt imagini care ne dezvăluie manifestările ei: norul* luminos ce i-a călăuzit pe evrei în deșert ori focul strălucitor de pe Muntele Sinai. Slava lui Dumnezeu care s-a revărsat în Templu* l-a orbit pe Isaia* (Is 6). Ea fi va urma pe cei exilați la Babilon (Ier 9-11); această slavă se revelează de asemenea în intervențiile lui Dumnezeu în favoarea poporului său: trecerea Mării* Roșii (Ex 15), darul manei etc. și în teofaniile* în care omul devine conștient de strălucirea lui Dumnezeu.

În NT, slava divină se manifestă în persoana lui Isus. Încă de la nașterea sa îngerii cântă: „Slavă lui Dumnezeu“ (Lc 2,9). Evanghelia lui Ioan insistă asupra revelării slavei lui Dumnezeu prin Cristos până și în patimile sale (În 12,20): „Am văzut slava lui, ca a unui născut din Tatăl...“ (În 1,14); ea se ivește mai cu seamă în scena Schimbării la Față* (Lc 9,28 și urm.).

A-i aduce slavă lui Dumnezeu înseamnă a recunoaște că el există în sine și pentru oameni. Toate faptele binecuvântate de Dumnezeu întru Cristos sunt menite să proclame „lauda slavei sale“, așa cum spune imnul cu care începe Epistola lui Pavel către Efeseni (Ef 1,3-14).

Slavă (lat. „glorie“): formulă de laudă care-l slăvește pe Dumnezeu. Doxologia (de la grecescul *doxa*, „slavă“) creștină a treimii face parte din liturghie. În cursul messei (slujbei), *Gloria* începe astfel: „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu“ (Lc 2,9); în latinește: *Gloria in excelsis Deo*.

- ◆ *Icon.* Pictorii au înconjurat uneori personajele divine sau pe sfinți cu o aureolă luminoasă în forma razelor de soare ce se numește „glorie“: Fru Angelico, detaliu din *Judecata de Apoi*, sec. XV. Florența.

- ◆ *Muz.* Antonio Vivaldi, două *Gloria*, sec. XVIII. Giacomo Puccini, *Messa di Gloria*, 1879. Francis Poulenc, *Gloria*, 1960.

SLĂBĂNOG

Evangheliile relatează mai multe scene de vindecare a unor „slăbănogi“ (paralitici) de către Isus. Cele mai cunoscute sunt vindecarea slujitorului unui sutaș (Mt 8,6) și lecuirea omului coborât în casă prin acoperiș (Mc 2,1-12). Ca și în cazul celorlalte minuni* făcute de Isus, vindecarea fizică este legată în mod explicit de o vindecare spirituală și de un apel la credință.

Și apostolii vor avea puterea de a săvârși asemenea vindecări (Fp 8,7; 9,33).

- ◆ *Icon.* *Tămăduirea paralticului*. Mulțimea fiind prea numeroasă, cei care-l purtau pe bolnav au desfăcut acoperișul spre a-l coborî cu patul în încăperea unde se afla Isus (Lc 2,1-12); mozaic la San-Apollinario-Nuovo, Ravenna, sec. VI; frescă la Sfânta Saba, Roma, sec. IX; capitel la Maurice-de-Vienne, sec. XII; Veronese, sec. XVI, Venetia. Rouen; Murillo, sec. XVII, Londra.

SLĂVIT (TRUP~)

Expresie nebiblică, utilizată când e vorba despre un trup omenesc ce nu mai aparține lumii pământești.

- ◆ *Lit.* Charles Péguy, *Misterul milosteniei Ioanei d'Arc*, 1910: „Toți sfinții, toate sfintele îl contemplă pe Isus așezat de-a dreapta Tatălui. Și există, există desigur, în cer, trupul său de om, trupul său omenesc slăvit, fiindcă astfel s-a ridicat el în ziua Înlălțării“, afirmă eroina.

- ◆ *Muz.* Olivier Messiaen, *Trupul slăvit*, 1939.

SLUGA (LUI DUMNEZEU)

În vechime, în Orientul Apropiat oricare vasal era numit „sluga“ suveranului său, care putea fi și el, la rândul-i, sluga altuia. În afara persoanei regelui*, expresia „sluga lui Dumnezeu“ îi denumește, prin extensie, și

pe proroci, iar în cele din urmă întregul popor al lui Israel.

Biblia insistă asupra faptului că regele, sau oricare alt intermediar ierarhic, nu poate fi un stăpân despotic, așa cum era la alte popoare. El are datoria de a sluji cu adevărat lui Dumnezeu și poporului său. De aceea tipul slujitorului este de fapt cel al „slugii“, celebrat în patru pasaje din Isaia (Is 42,1-3; 49,1-9a; 50,4-11; 53,1-12), numite adesea „Cântările slugii“. Această slugă rămâne credincioasă până la moarte Legii lui Dumnezeu și, chiar persecutată fiind, își salvează poporul. Conform NT, această figură mesianică este Isus Cristos însuși.

SMINTEALĂ

(Gr. *skandalon*, „capeană așezată în drum, obstacol, piatră de încercare“.) În Biblie, piatra din drum este cea care te face să te împiedici și să cazi (Lv 19,14; 1M 5,4). Din punct de vedere moral, mai ales evenimentul sau acțiunea reprezintă prilej de greșală (Iez 44,12; 18,30). Însuși Dumnezeu poate deveni prilej de cădere, fiind calificat drept piatră de încercare (Is 8,14).

În același sens al termenului, Isus este piatra de încercare, sminteala pentru credincioși și necredincioși, prilejul de cădere pentru ucenici. Pe de altă parte, Isus îl osândește și pe omul prin intermediul căruia se naște ocazia de a păcătuți: „Vai omului aceleia prin care vine sminteala“ (Mt 18,6-7; vezi și Mt 13,41).

♦ **L.&P.** *Vai omului prin care vine sminteala.*

SMIRNĂ

Este o rășină ce se prelinge de pe ramurile unui arbust din Arabia și Abisinia. Intră în compoziția uleiului sfințit și a parfumurilor. A fost unul dintre darurile aduse de magi când au venit la pruncul Isus.

SODOMA ȘI GOMORA

Două orașe, la sudul Mării Moarte, vestite prin păcatele lor: disprețul legilor ospitali-

tății (Gn 19,8), homosexualitatea (Gn 19,4-11), orgoliul nemăsurat (Si 16,8). Dumnezeu nu găsește în ele nici măcar zece drepti (Gn 18,32). Ca să pedepsească Sodoma și Gomora, le nimicește sub o ploaie de pucioasă și de foc (Gn 19,25; Dt 29,22); doar Lot^{*} este cruțat. Soarta celor două orașe rămâne „o pildă pentru cei care vor trăi în nelegiuire“ (2P 2,6).

Prorocii le citează drept simbol al corupției și al fărâdelegii (Is 1,9-10; Iez 16,46-58), iar în Apocalipsă^{*}, Ierusalimul va fi numit Sodoma.

♦ **Lit.** Marcel Proust, „Sodoma și Gomora“, 1921, unul dintre volumele romanului *În căutarea timpului pierdut*; blestemul și suferința îi însoțesc pe urmașii locuitorilor Sodomei care au fost cruțați de focul ceresc. Jean Giraudoux, *Sodoma și Gomora*, 1943; piesă de teatru pe tema neînțelegerii dintre bărbați și femei; năsnetul lui Dumnezeu lovește omniașă împărțită în două sexe dușmane. Pierre Emmanuel, *Sodoma*, 1944.

♦ **Cin.** Robert Aldrich și Sergio Leone, *Sodoma și Gomora*, 1962.

SOLOMON

Fiu al lui David^{*} și al Batșebe^{*}, ultimul rege care a domnit peste Israelul unificat (970-931). A venit la putere ca urmare a unui complot organizat de mama sa și de prorocul Natan împotriva fratelui său mai mare, Adonia. Domnia lui a însemnat apogeul regatului lui Israel. Om de afaceri iscusit, politician dibaci, s-a căsătorit cu fiica unui faraon, asigurându-și astfel prietenia poporului egiptean. A împărțit țara în 12 provincii, fiecare plătind un impozit la vistieria centrală; banii luau calea noilor edificii ridicate la Ierusalim.

În timpul domniei lui Solomon. Templul, somptuos construit prin grija sa, a devenit lăcașul de frunte al cultului pentru întreaga națiune. El și-a clădit și un palat impunător, s-a îngrijit de întărirea orașelor, a întreținut o armată puternică dispunând de 1 400 de care; dar acest fast și această măreție nu au fost

decât atribute efemere ale regatului lui Israel, căci după moartea sa a izbucnit un război civil și țara s-a scindat în două (2S 12: 1R 1-12; 2Cr 1-9). → SCHISMĂ.

Solomon a rămas vestit pentru dragostea de bogăție și de plăceri (cartea Regilor îi atribuie 700 de soții și 3 000 de concubine!), dar și pentru înțelepciunea sa: „Regele Solomon întrecea pe toți regii pământului în bogăție și în înțelepciune” (2Cr 9,22). Povestea judecării lui Solomon ilustrează iscusința lui: două femei se înfățișează într-o zi la tribunal pretinzându-se amândouă mama aceluiasi prunc. Una o învinovătește pe cealaltă că, din nepăsare, și-a lăsat copilul să moară, luându-i-l apoi pe al ei. Solomon poruncește să fie adus copilul, să fie tăiat în două și să i se dea câte o jumătate fiecărei femei. Atunci se arată adevărata mamă: este cea care preferă ca pruncul să-i fie dat celeilalte, decât să-l vadă pierind în mod cumplit (1R 3,16-28).

„Soliman Magnificul” dobândește o aură legendară și o putere magică grație vestitului său inel – după cum se arată în Coran.

◆ **L.&P.** *Judecata lui Solomon.*

◆ **Lit.** Voltaire. *Dictionnaire philosophique*, 1764; autorul „aruncă” personajele Bibliei într-o epocă atât de îndepărtată, încât devin străine pentru spiritul contemporanilor săi, și denunță înclinațiile imorale ale lui Moise, David și Solomon.

Gérard de Nerval, *Călătorie în Orient*, 1851, „Noptile de Ramadan”: Soliman, în toată slava sa, o primește pe regina din Saba”, Balkis. Robert Browning, *Solomon și Balkis*, 1883, poeme. Hayim N. Bialik, *Solomon și regina din Saba*, poeme, începutul sec. XX.

◆ **Icon.** Solomon figurează printre regii lui Israel în portalul catedralelor gotice, sub formă de statuie-coloană, la Chartres, Corbeil, Mans. *Judecata lui Solomon*: Signorelli, sec. XV, Siena; Rafael, 1508, Roma; vitralii: St-Jean de Troyes, 1524, St-Gervais, Paris, 1531; Nicolas Poussin, 1649, Paris; William Dyce, sec. XIX, Edinburg, Gustav-Adolf Mossa, *Solomon*, 1908, Nisa. → SABA.

◆ **Muz.** Clément Janequin, *Proverbele lui Solomon*, sec. XVI. *Judecata lui Solomon*, Giacomo Carissimi, 1669; Marc Antoine Charpentier, 1702.

◆ **Cin.** King Vidor, *Solomon și regina din Saba*, 1959.

SOLZI

După cum citim în Faptele* Apostolilor (9,18), Saul, după întâlnirea cu Isus pe drumul Damascului, și-a pierdut lumina ochilor timp de trei zile. Creștinul Anania și-a pus mâinile pe fruntea lui Saul; atunci „au căzut de pe ochii lui un fel de solzi”. Astfel și-a recăpătat vederea și a primit Botezul*.

◆ **L.&P.** *I-au căzut solzii de pe ochi.*

SPĂLAREA PICIOARELOR

În ajunul morții sale, Isus se afla cu apostolii în cenacelu* (foisor) pentru a sărbători Paștele* evreiesc. În timpul mesei – Cina cea de Taină* – s-a ridicat, a luat o bucată de pânză și, de parcă ar fi fost un rob, a început să le spele picioarele apostolilor săi, după obiceiul vechi. Petru* a dat înapoi: „Tu, Doamne, să-mi speli mie picioarele?” Atunci Isus le-a explicat valoarea simbolică a gestului său: „Dacă v-am spălat picioarele eu, Domnul și Stăpânul, și voi trebuie să vă spălați picioarele unii altora” (In 13,1-30), dându-le un exemplu de smerenie și o poruncă de milostenie frățească. → CENACLU, CINA CEA DE TAINĂ.

◆ **Icon.** Giotto, *Spălarea picioarelor*, 1305. Padova. Pietro Lorenzetti, *Cristos spălând picioarele ucenicilor săi*, 1320, Assisi. Ford Maddox Brown, *Cristos spălându-i picioarele Sfântului Petru*, 1856, Londra.

SPERANȚĂ

Încredere fără rezerve într-un Dumnezeu care își ține făgăduielile făcute poporului său cu ocazia legămintelor* succesive pe care le-a încheiat cu el. Treptat, această speranță a lui Israel se concentrează pe venirea lui Mesia*, care-și va dezrobi definitiv poporul și va inaugura o eră de pace universală.

În vremea Macabeilor*, din credința mucenicilor izvorăște speranța învierii* individuale după moarte, urmată de o viață a

fericirii desăvârșite, cu totul deosebită de aceea din *șeol** (Dn 12,2; 2M 12,44-45). În ochii creștinilor, venirea lui Isus – Mesia, Fiul lui Dumnezeu înviat din morți și Mântuitorul lumii – a împlinit chiar cu asupra de măsură așteptarea lui Israel. Speranța creștinilor se îndreaptă spre participarea la învierea lui (1Tes 4,13-19); spre întoarcerea sa la sfârșitul timpurilor și instaurarea definitivă a „Împărăției” lui Dumnezeu.

Speranța este adesea reprezentată ca o femeie, alături de însoțitoarele ei: Credința* și Dragostea* (Milostenia). Ele formează grupul celor trei virtuți zise „teologale” (inspirate de însuși Dumnezeu).

♦ *Lit.* Speranță religioasă. Este cea a evreilor care îl interoghează pe Dumnezeu, se revoltă împotriva lui, se călesc și încep din nou să nădăjduiască în el, de-a lungul întregii istorii. Astfel, în *O viaară pe acoperiș*, de Șalom Alehaim, 1925, sâmbenul tăpșar Tevîe își spune sîsiei: „Lucrul cel mai însemnat rămîne speranța: un jidov e dator să spero, și iar să spero, și mereu să spero.”

Este și cea a creștinilor, celebrată, printre alții, de Péguy în *Poarta misterului celei de-a doua virtuți*, 1911: până și pe Dumnezeu îl uimește „fetița asta neînsemnată, speranța. Fetița asta speranță/Nemuritoare.”

La Hugo, în *Contenplețiile*, 1856, „Ce rostește Gura de Umbră”, speranța deistă atinge o dimensiune cosmică: „Sperați, sperați, sperați, nenorociților! Dumnezeu este marile magnet/Iar globurile cerești, deschizându-și pupila sinistră/Către nemărginirile eternei aurore/Se întorc încet.”

Deznădejde. În *Patima* de Arnoul Gréban, 1450, Deznădejdea este un personaj alegoric ce vine din „adâncul iadului”; ea îi închide pe oameni în spatele unui zid de netrecut și împiedică acțiunea mântuitoare a căinței.

SPIC

Spicul este, firește, simbolul recoltei de cereale, așa cum apare în visul lui Faraon (Gn 41,5-27).

Potrivit Dt 23,26, era îngăduit, când treceai printr-un lan, să culegi câteva spice și să mănânci grăunțele, dar fără să le retezi cu secera (Mt 12,1; Lc 6,1).

♦ *Icon.* În arta creștină, spicul de grâu simbolizează pâinea, usadar trupul lui Cristos, după cum ciorchinele de strugure simbolizează sângele lui Cristos în Euharistie*.

SPINI

În Palestina cresc numeroase plante cu spini. În textele biblice sunt greu de deosebit, căci există 17 cuvinte ebraice pentru a le numi. Servesc uneori, în lipsa lemnului, la făcut focul (Is 10,17). Ele simbolizează dificultăți de tot felul, inclusiv cele ce vin de la oameni răi (Os 2,8; Iez 28,24). Într-o parabolă evanghelică (Mc 4,18-19), reprezintă invidiile care înăbușă Cuvântul lui Dumnezeu, așa cum mărăcinii înăbușă sămânța cea bună.

Îndată ce Pilat și-a pronunțat condamnarea, soldații guvernatorului „au împletit o cunună de spini și au pus-o pe capul lui Isus” (Mt 27,29; Mc 15,17). Această cunună este deopotrivă batjocoritoare și crudă, făcând aluzie, în ironie, la coroana de aur a regilor și la cea de lauri a învingătorilor.

♦ *Icon.* Sainte Chapelle (Sfântul Paraclis) a fost construită de Ludovic cel Sfânt în 1248 pentru a adăposti relicevele cununii de spini și ale adevăratei cruce. *Încununarea cu spini*, Hieronymus Bosch, începutul sec. XVI, Londra; Tițian, 1544, Luvru; Anton Van Dyck, 1632, Madrid; Alfred Menessier, 1950, Paris. *Copilul Isus rîndindu-se în coroana de spini*, Francisco de Zurbarán, 1640, Cleveland.

STÂNCĂ

Simbol al solidității și al securității. În VT, Dumnezeu e stâncă lui Israel, adică reazemul său de nădejde: „Cine este stâncă de scăpare, dacă nu Dumnezeul nostru?” (Ps 18,32).

Istorisirea Exodului* îl arată pe Moise implorându-l pe Dumnezeu pentru poporul său chinuit de sete în deșertul Sinaiului: „Tu vei lovi în stâncă și va curge din ea apă și va bea poporul” (Ex 17). O legendă rabinică spune că stâncă i-a însoțit apoi pe evrei prin deșert.

„Omul înțelept și-a zidit temelia casei pe piatră” (Lc 6,48): cuvintele lui Isus, puse în practică, sunt temelia vieții. Isus îi dă numele „Piatra” (Stânca) lui Simon-Petru³, deoarece pe el își întemeiază Biserica (Mt 16,18).

Pentru apostolul Pavel, Isus este, de asemenea, apa⁴ „duhovnicească” izvorând din stâncă. → PETRU.

◆ **L.&P.** A *construi pe nisip*. În sens figurat, înseamnă pentru Matei să nu pui în practică vorbele lui Isus, să nu clădești pe stâncă (Mt 7,25-26). În limbajul curent, imaginea se aplică la tot ceea ce nu se sprijină pe o bază solidă.

STEA

Orice astru reprezenta, în vechiul Orient, semnul unui zeu.

Steaua lui David: această figură, compusă din două triunghiuri echilaterale înlănuite ce formează o stea cu șase colțuri, nu apare decât în Evul Mediu. În tradiția cabalistică, ea capătă semnificații complexe legate de tradiția aristotelică a celor patru elemente: foc, apă, aer, pământ; mai este numită și „scutul lui David” sau „pecetea lui Solomon”.

Steaua lui Iacov: „O stea răsare din Iacov” (Num 24,17): termenul pare a-l evoca pe regele David și, pentru viitor, pe Mesia.

Steaua magilor: potrivit credințelor astrologice ale celor vechi, apariția unei comete sau a unei stele noi era interpretată ca vestirea unui eveniment important. În momentul nașterii lui Isus, niște magi din Răsărit au văzut ridicându-se pe cer un astru necunoscut și, călăuzindu-se după mișcarea lui, au ajuns la Betleem (Mc 2).

Steaua dimineții: simbol al puterii și al frumuseții (Is 14,12; Ap 2,28).

◆ **Lit.** Sub numele *Maris Stella*, „Steaua Mării”, creștinii o evocă pe Fecioara Maria în numeroase imnuri, integrate liturghiei romano-catolice începând din sec. XIII.

Simbolismul stelei (cel al unei lumini strălucind în întinerie) este universal, fapt pentru care, aproape totdeauna, se dovedește greu de regăsit în

texte o origine pur biblică. Poeții nu conțeneau să apropie între ele diferitele tradiții; astfel: Hugo, *Pedepsele*, 1853, „Steliu”.

O.-V. de L. Miłosz, *Ultimele poeme*, 1924-1937, „Psalm pentru steaua dimineții”.

◆ **Cin.** Ermanno Olmi, *După stea călătorind*, 1983, operă impregnată de spiritualitate.

STIGMAT

(Lat. *stigma*, „semn”.) În vocabularul religios actual, stigmatele sunt rănilor de la mâini, picioare, cap sau inimă care reproduc cele cinci răni ale lui Isus răstignit pe cruce. Sfântul Francisc din Assisi (1182-1226) a fost cel dintâi însemnat în acest fel, așadar „stigmatizat”: lui i-au urmat și alți mistici.

La Pavel, cuvântul „stigmată” desemna într-un mod mai general chinurile pe care le îndurase pentru Isus: acestea erau semnele unirii sale cu el: „De aici înaintea nimeni să nu-mi mai facă supărare, căci port pe trupul meu semnele Domnului Isus” (Ga 6,17).

(A) STRIGA DE PE CASE

Adeseori orientalii se adună seara pe acoperișurile în formă de terasă ale locuințelor lor ca să se răcorească. Se poartă conversații însuflețite și zgomotoase, istorisindu-se ultimele noutăți. Isus le cere ucenicilor lui să strige de pe case, fără să se teamă de persecutori, ceea ce le-a împărtășit el în taină (Mt 10,27).

◆ **L.&P.** A *striga de pe case/acoperișuri*.

SUFLET

Cultura noastră obișnuiește să pună în opoziție sufletul, element spiritual, cu trupul; prin aceasta se dovedește moștenitoarea anumitor curente ale gândirii grecești marcate de dualism – un dualism ce poate merge până la a înfățișa trupul drept închisoarea sau exilul sufletului.

Biblia, dimpotrivă, vede omul ca pe o unitate organică. Cuvântul *nefes*, tradus în mod curent prin „suflet”, desemnează mai

întâi „gâtul”, de unde vine „suflul de viață”, făptura vie (Gn 2,7; Ps 103,1). Uneori acest cuvânt înlocuiește pur și simplu un pronume reflexiv (sine; sine însuși), desemnând persoana în identitatea ei trupească și sufletească. Omul este *nefes*, dar se mai spune și că este *basar* („trup”), atunci când se pune accentul pe fragilitatea lui. → CARNE, TRUP.

◆ **Lit.** Tertulian, *De anima. De resurrectione carnis*, în jurul anului 210: două tratate în care autorul caută să împacă filozofia greacă și gândirea evreiască. Grigorie din Nyssa, *Dialog despre suflet și despre înviere*, sec. IV, având ca subiect nemurirea sufletului.

Dualismul cartezian opune, în mod nebiblic, sufletul, „substanță gânditoare”, și trupul, „substanță având întindere”. În sec. XVIII, critica voltairiană ironizează neputința omenească de a cunoaște sufletul și neînțelegerile dintre filozofi pe această temă: *Micromégas*, 1752; *Dicționar filozofic*, 1764. În sec. XIX, mulți poeți, printre care Lamartine, Baudelaire, Verlaine, cântă aspirația mistică a sufletului spre nemurirea cerească.

După spusele lui Péguy (*Dialogul istoriei cu sufletul trupesc*, 1909), esențialul, astăzi, este să regăsim „acea legătură de necrezut dintre spirit și materie, dintre spirit și trup, dintre suflet și trup: aceea legătură de necrezut a sufletului trupesc”.

◆ **Icon.** Sufletul e înfățișat mai întâi sub forma unui porumbel, apoi a unui prunc, simbol al nașterii într-o nouă viață după moarte. Capitelluri din epoca romanică: la Vézelay, de exemplu: *Lazăr și bogatul nemilosiv*.

◆ **Muz.** Claude Debussy, *Peleas și Melisanda*, 1895. Peleas întrușipează Sfântul Duh, iar

Melisanda, sufletul ce zboară de la făptura de carne la „stupul cel veșnic” (după Anna Mandolfi).

SULAMITA

(Poate „cea care-i aparține lui Solomon”, care-l reprezintă pe cel preaiubit). Numele ce i se dă soției în Cântarea Cântărilor* (7,1).

SUZANA

Nevasta lui Ioakim, „foarte frumoasă și cu frica lui Dumnezeu”. Îi dă afară pe cei doi bătrâni care poftiseră la ea văzând-o pe când se îmbăia în grădină. Acuzată de adulter de către aceștia, scapă de la moarte grație tânărului Daniel* (Dn 13), care dovedește minciuna bătrânilor.

Această povestire populară nu s-a păstrat decât în grecește.

◆ **Lit.** André Chénier, *Suzana*, sec. XVIII, poem biblic în șase cânturi, neterminat: în timp ce „îngerii binefăcători” o ocrotesc pe Suzana și pe însoțitoarele ei, Belial, „zeul destrăului”, îi călăuzește pe bătrânii libidinoși spre nevinovata soție care se îmbăiază.

Vigny, *Poeme antice și moderne*, 1837, „Baia”; printre poemele nerecitate de autor, „Cântecul Suzanei la baie”, 1821, inspirat de Cântarea Cântărilor.

◆ **Icon.** Pictorii au pus în valoare acest episod, evidențiind contrastul dintre o femeie goală nevinovată și doi bătrâni lubrici: Albrecht Altdorfer, 1526, München; Tintoretto, 1560, Viena; Artemisia Gentileschi, 1619, Pommersfelden; Rubens, sec. XVII, Roma. Jean-Jacques Henner, 1865, Paris. Natalia Goncharova, *Mister liturgic: Suzana și bătrânii*, 1915-1916.

S

ȘARPE

Povestirea despre cel dintâi păcat începe cu menționarea șarpelui, înfățișat drept „cel mai viclean dintre toate animalele pământului pe care le făcuse Dumnezeu”.

În vechiul Orient, șarpelui i se recunoștea o putere tămăduitoare, provenind fără îndoială de la credința că șarpele întinereste neconținut schimbându-și pielea. Reminiscențe ale acestui cult închinat șerpilor (sec. XIV-XV î. Cr.) pot fi sesizate în povestirea despre șarpele de aramă din cartea Numerilor (Num 21,6-9).

În lumea orientală, șarpele e socotit un animal sfânt, având legături cu divinul, cu viața, cu înțelepciunea. Astfel apare în povestirea din Geneză, unde îi făgăduiește Evei viața și o cunoștință superioară zeilor (Gn 3,1-5); el este însă demitizat, desigur pentru a lupta împotriva atracției cultelor magice: șarpele nu se dovedește un animal mântuitor, ci unul blestemat. Nu împarte viață, ci moarte. Se înțelege, așadar, de ce a fost asimilat cu Satana*, dușmanul omului.

Coranul nu pomeneste de vreun șarpe în povestea căderii lui Adam. Tradiția și legenda au introdus șarpele și păunul în ceata lui Iblis, ispititorul cuplului.

♦ *Lit.* Milton, *Paradisul pierdut*. 1667: șarpele cel preafrumos din Eden (cartea IX) se preschimbe într-un piton monstruos în Iad (cartea X). Valéry, *Farmeco*, 1922: „Schită de șarpe”, sau ispita cunoașterii pline de trufie.

♦ *Icon.* Șarpele apare între Adam și Eva în scenele Ispiririi: Rafael, 1508, Roma; Augusto Giacometti, *Adam și Eva*, 1907, Zürich. El este de mărimea unui piton, având uneori cap de femeie: Filippino Lippi, *Ispitirea Evei*, sec. XV, Florența.

Șarpele de aramă

Pe când israeliții se aflau în deșert, Moise a ținut pe o prăjină un șarpe din metal. Cei care fuseseră mușcați de șerpi veninoși urmau să privească această emblema având credință în vindecarea făgăduită de Dumnezeu (Num 21,8). Păstrat în Templu, șarpele de aramă a devenit obiectul unui cult superstițios; de aceea Ezechia a poruncit să fie distrus (2R 18,4).

Isus a vorbit despre apropiata sa răstignire comparându-se cu șarpele de aramă care-l mântuiește pe cel animat de credință (In 3,14-15).

♦ *Icon.* Manuscrisul *Miscellanae* de la British Library, Franța, 1280. Tablouri: Michelangelo, 1512, Roma; Tintoretto, sec. XVI, Veneția; Van Dyck, sec. XVII, Madrid; Rubens, sec. XVII, Londra.

SEMA ISRAEL

„Ascultă-l, Israele, pe Dumnezeul nostru cel Veșnic, Unul este cel Veșnic; iubește-l pe Dumnezeul tău cel Veșnic din toată inima ta, din tot sufletul tău și din toată puterea ta...”

Acest pasaj din Deuteronom (6,4-9 și 11,13-21) împreună cu textul din Num 15,37-41 au alcătuit rugăciunea fundamentală a evreilor, recitată dimineața și seara.

Este și rugăciunea de pe urmă a martirilor evrei de-a lungul timpurilor.

ȘOAH

„Catastrofă“... „nimicire totală“; cuvântul provine dintr-o rădăcină semitică ce a dat și cuvântul arab *saua*, „infamie“. În Biblie, *șoah* denumește furtuna care se va abate asupra poporului, nefericirea și prăbușirea (Iv 30,3), catastrofa ce va nimici Babilonul (Is 47,11). Astăzi termenul este întrebuințat pentru a desemna martiriul îndurat de evrei în lagărele de concentrare și de exterminare, în timpul celui de-al doilea război mondial. Acest cuvânt fi dă genocidului o dimensiune religioasă, unii văzând în el părăsirea de către Dumnezeu a poporului său. În amintirea milioaneilor de morți, liturghia evreiască a instituit o zi de doliu: Ziua Nimicirii.

→ HOLOCAUST. IOV.

◆ *Lit.* În ciuda opiniilor lui Adorno („A mai serie poezie după Auschwitz este un act de barbarie“), poezia evreiască actuală se hrănește din experiența *șoah*-ului: Edmond Fleg, André Spire, Benjamin Fondane, Nelly Sachs, citați în Pierre Haïat, *Antologia poeziei evreiești*, 1985, și Karl Wolfskehl, *Iov și cele patru oglinzi*, 1950.

Printre numeroșii romancierii care au tratat subiectul: André Schwarz-Bart, *Ultimul dintre drepti*, 1959, și Elie Wiesel, în care israelienii salută „glasul viu al milioaneilor de evrei care au pierit“: *Noaptea*, 1958; *Cerșetorul din Ierusalim*, 1968 („Dumnezeu își bate joc de făptura omenească, jucăria lui favorită“).

◆ *Cin.* Claude Lanzmann, *Șoah*, 1986.

ȘTEFAN

(Din gr. *stephanos*, „coroană“.) Evreu convertit din Ierusalim, fără îndoială de origine greacă, a fost ales de cei doisprezece apostoli „drept cel dintâi diacon“, ca să se ocupe de administrarea bunurilor comunității creștine. Niște evrei, a căror înțelepciune nu putea rivaliza cu a lui, au adus mărturii mincinoase împotriva sa înaintea Sanhedrinului; Ștefan le-a reamintit atunci istoria lui Israel și persecuțiile cărora le-au căzut victime prorocii, precum și Cel Drept (Isus; Fp 7,1-53). A fost lapidat (cu aprobarea lui Saul). Acest supliciu a marcat începutul persecuției creștinilor. În anul 34 d. Cr.

◆ *Icon.* Tapiserile înfățișând Povestea Sfântului Ștefan, 1490. Paris. Vittore Carpaccio, *Ștefan predicând în Ierusalim*, 1518. Paris. Annibale Carracci, *Martiriul Sfântului Ștefan*, sec. XVI, Luvru. Delacroix, *Ucenicia lui Ștefan luându-i trupul*, 1853. Birmingham.

ȘUNEM (SUNEM)

Oraș situat la marginea câmpiei Yizreel. Acolo Elisei³⁸ este primit de o femeie căreia îi va învia fiul (2R 4,32-37; 8,1). De asemenea, din acel oraș provine Ahișag, tovarăsa ultimelor clipe ale lui David (1R 1-4), la care jinduiește fiul său Adonia (1R 2,17).

◆ *Icon.* Rembrandt, *Plecarea sunamitencei*, 1628, Londra. Lord Leighton, *Elisei îl îngrijește pe fiul sunamitencei*, sec. XIX, Londra.

T

TABERNACLU

(Din lat. *tabernaculum*, „cort“.) În liturghia catolică, este locul unde se păstrează pâinea euharistică. → ARCĂ. SĂRBĂTOARE.

TABOR (sau THABOR)

Munte în Galileea Inferioară, la poalele căruia se află orașul cu același nume (Ios 19,22; 1Cr 6,62).

O tradiție creștină din sec. III d. Cr. plasează Schimbarea la Față* a lui Isus pe acest munte, cu toate că evangheliștii au vorbit doar despre un munte, fără a-i preciza numele (Lc 9,28).

TAINĂ (SACRAMENT)

(Traducere a cuvântului grecesc *mysterion*, „mister“.) Inițial, „taină“ și „mister“ au fost așadar sinonime.

În VT, misterul este „secretul“ lui Dumnezeu: planul său de mântuire pentru omninoire (Tb 12,7; Dn 2,19).

Matei, Marcu și Luca vorbesc în același sens despre „tainele Împărăției lui Dumnezeu“, principalul subiect al evangheliei lui Isus (Mt 13,11).

Dar puțin câte puțin, la părinții latini (Tertulian, Sfântul Ciprian și mai ales Sfântul Augustin), cuvântul „taină“ (sacrament) ajunge să numească o realitate liturgică: e semnul sensibil care atestă prezența făptui-

toare și mântuitoare a lui Dumnezeu în mijlocul poporului său.

Teologii din Evul Mediu, îndeosebi Pierre Lombard și Sfântul Toma d'Aquino, vor stabili cu precădere șapte rituri sacramentale care vor rămâne pentru catolici cele șapte sacramente principale: botezul*, semn al apartenenței la Biserică; euharistia*, semn al unirii creștinilor întru Isus cel înviat din morți; pocăința sau spovedania, semn al milostivirii lui Dumnezeu față de omul păcătos; confirmarea, semn al împărtășirii Sfântului Duh* (legat de botez, la ortodocși); hirotonisirea diaconilor, a preoților și episcopilor, semn al misiunii încredințate Bisericii; căsătoria, semn al unirii dintre bărbat și femeie, asemenea unirii lui Dumnezeu cu Biserica; sfântul maslu, pentru muribunzi sau bolnavi, semn al prezenței mântuitoare a lui Dumnezeu alături de cei care suferă. (N. tr.: În Biserica Ortodoxă sunt tot șapte taine, și anume: botezul, mirungerea, cuminecătura/împărtășania, mărturisirea, preoția/hirotonisirea, cununia/nunta și maslul.)

Dintre aceste taine, protestanții nu păstrează decât botezul și euharistia, insistând asupra valorii lor profetice și simbolice. → MISTER.

TALION

Principiul talionului se exprimă în vestitul dicton: „Ochi pentru ochi și dinți pentru

dinte" (Ex 21,24). Legea talionului, pe care o regăsim în faimosul cod al lui Hamurabi, stabilește pedeapsa corespunzătoare mărimei pagubei pricinuite. În ciuda severității sale, ea reprezintă totuși un pas înainte spre a limita excesele răzbunării. De altfel, legea a fost îndulcită în aplicare, astfel încât acela care mai întâi era considerat „răzbunătorul” sângelui” (*goel*, Num 35,19) a devenit în cel cu înecul un ocrotitor (→ RĂSCUMPĂRARE). În paralel, valoarea iertării s-a impus cu timpul și în domeniul privat (Lv 19,17-18).

Isus, propovăduind iertarea greșelilor, depășește explicit legea talionului: „Celui care te lovește peste un obraz, întoarce-i și pe celălalt. Și celui care vrea să-ți ia haina, nu-l împiedica să-ți ia și cămașa” (Lc 6,29).

Musulmanii prescriu și ei talionul sprijinindu-se pe Coran⁸. → IERTARE, OCHI.

◆ **L.&P.** *Ochi pentru ochi și dinte pentru dinte.*

TALMUD

(Eb., „învățătură”) Culegere de norme tradiționale ce reglementează viața religioasă a evreilor. Talmudul din Ierusalim, compilat între anii 350 și 400 d. Cr., conține învățăturile cărturarilor din Palestina. Talmudul din Babilon, a cărui redactare s-a încheiat spre sfârșitul sec. V, cuprinde învățăturile rabinilor din școlile orientale. În edițiile tipărite ale Talmudului, totdeauna identice, punerea în pagină permite deosebirea celor două componente principale ale textului: extrasele din *Mişnah*, codul legilor religioase redactat prin anul 200 d. Cr., fundament al iudaismului rabinic, și *Gemarra*, rezumatul discuțiilor rabinilor din epoci succesive cu privire la aplicarea acestor legi.

◆ **Lit.** *Poveștile Talmudului*, prefată de Claude Vigée, J.-Cl. Lattès, 1980: traducere a unor pagini din Talmud punând în valoare caracterul lor religios și narativ. Haïm Potok, *Făgăduința*, sec. XX.

TATĂ

În VT, relația care-l unește pe un tată cu fiul său este, înainte de toate, un raport de

autoritate și de educație. Prin extensie, titlul de tată i-a fost dat învățătorului față de ucenic, precum și preotului ori prorocului, având o valoare onorifică.

Termenul i se aplică lui Dumnezeu prin analogie. În Biblie, Dumnezeu îl numește „fiu” pe Israel, care este poporul adoptat de el, iar prorocii, mai ales Osea, insistă asupra acestei legături de dragoste și de ocrotire dintre Dumnezeu și poporul său (Os 11). Totuși, credincioșii îl invocă rareori pe Dumnezeu folosind cuvântul „tată”.

Mai târziu, sub influența greccască, Dumnezeu va fi perceput ca tată al tuturor oamenilor, concepție ce se armonizează cu povestirea Creației⁹. Dumnezeu-Tatăl înseamnă, în această accepție, Dumnezeu-Origină a tuturor oamenilor și a lumii înseși, fără o conotație afectivă deosebită.

Abba, termenul aramaic din rugăciunea lui Isus (Lc 11,1-5), apoi din cea a creștinilor, aparține vocabularului familiar al iubirii. Această întrebuințare implică dezvoltarea unei legături foarte personale între Dumnezeu și om. Parabola¹⁰ fiului risipitor îl arată pe Dumnezeu ca pe un tată plin de milostivire (Lc 15,11-32). În persoana lui Cristos, după spusele lui Ioan, relația Tată/Fiu nu este o simplă metaforă a raportului dintre Dumnezeu și om; ea exprimă natura divină a lui Isus. → FIU, MOSTENIRE, TATĂL NOSTRU.

◆ **Lit.** Sfântul Ioan al Crucii, *Romane*, sec. XVI: dragostea lui Dumnezeu-Tatăl pentru fiul său. În romanul *Siebenkaas* (visul lui Cristos mort), 1796, Jean-Paul Richter și-i închipuie pe atei ca pe niște orfani. Péguy, *Misterul Inocenților*, 1912: Dumnezeu meditează asupra frazei „Tatăl Nostru care ești în ceruri”: „Aceste trei sau patru cuvinte, bariera aceasta pe care mânia sau poate dreptatea mea nu o va trece niciodată... Fiul meu s-a priceput foarte bine să lege mâinile Dreptății mele și să dezlege mâinile Milostivirii mele.” Jean-Claude Renard, *Tată, iată omul*, 1955, lungă rugăciune mistică la Dumnezeu, începutul și sfârșitul omului. Pierre Emmanuel, *Tu*, 1978. „Tată”.

TATĂL NOSTRU

Rugăciunea pe care Isus le-o spune ucenicilor săi. Cuvintele de început sunt: „Tatăl Nostru” (Mt 6,9-13). Bisericele creștine au reținut versiunea lui Matei, dezvoltată în șapte solicitări:

Tatăl Nostru care ești în ceruri!

Sfintească-se Numele Tău.

Vie Împărăția Ta,

Facă-se voia Ta

precum în cer așa și pe pământ.

Pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi,

Și ne iartă nouă greșalele noastre

precum și noi iertăm greșelilor noștri,

Și nu ne duce pre noi în ispită

ci ne izbăvește de Cel Viclean.”

Isus îi îndeamnă pe ucenicii lui să aibă cu Dumnezeu o relație analoagă cu a sa, numindu-l *Abba*, adică „Tată” în aramaică.

Singura rugăciune provenită chiar de la Isus însuși, Tatăl Nostru (lat. *Pater noster*) mai este numită și „predica domnească”, în sensul de „rugăciunea Domnului”.

♦ *L.&P.* A spune *patenostre* (deformare de la *Pater noster*): a-si spune rugăciunile (ironic), a mormăi cuvinte de neînțeles.

A spune (a ști) ceva ca pe Tatăl Nostru: a recita (a cunoaște) ceva pe de rost.

♦ *Lit.* Pierre Emmanuel, *Iacov*, 1970, „Tatăl Nostru”. Jacques Prévert, *Cuvinte*, 1946, „Tatăl Nostru”, parodie.

TĂMĂIE

Mircasmă ce provine de la rășina parfumată a unui arbore. În Templul din Ierusalim se afla un altar pe care se ardea zilnic tămăie, în semn de adorație (Ex 30,1-10). Cum tămăia era rezervată lui Dumnezeu, evreii, ca și primii creștini, au refuzat să-i ardă grăunțele înaintea statuiilor împăraților romani, ceea ce i-a făcut suspecti în ochii stăpânirii din teritoriile cucerite de Roma. După evanghelia lui Matei, magii i-au dăruit lui Isus aur, tămăie și smirnă (Mt 2,11).

Cădelniță: în liturgia lor, unele biserici creștine continuă să folosească tămăia. Mișcarea legănată a cădelniței permite miresei să suie spre cer, așa cum rugăciunea se ridică spre Dumnezeu.

TÂLHAR

(Lat. *latro*, „hoț, fur”.) După cum ne spun cei patru evangheliști, Isus a fost răstignit între doi tâlhari. Luca este mai precis decât Matei, Marcu și Ioan, arătând că unul dintre tâlhari l-a înfruntat pe Isus: „Nu ești tu Cristosul? Mântuiește-te pe tine însuși și pe noi!” (Lc 23,39); tradiția creștină îl numește „tâlharul cel rău”. Celălalt l-a dezaprobat și, adresându-i-se lui Isus, l-a rugat smerit: „Isuse, adu-ți aminte de mine când vei veni în împărăția ta” (Lc 23,42). El i-a răspuns: „Adevărat grăiesc ție, astăzi vei fi cu mine în rai.” Tradiția îl numește „tâlharul cel bun”.

♦ *Lit.* Jorge Luis Borges, *Opera poetică*, 1960, „Luca, XIII”. Cine să fi fost tâlharul cel bun? „Un evreu, un păgân? În orice caz, un om.” Cu câteva clipe înainte de moarte, „a auzit, prin larma batjocurilor/Că acel ce murca lângă el/Era un Dumnezeu.”

TEMPLUL DIN IERUSALIM

După ce a stabilit reședința monarhiei la Ierusalim, David a adus acolo Chivotul* de Legământ (pe la anul 1000) și a hotărât să construiască un Templu pentru a-l adăposti. Proiectul a fost dus la îndeplinire abia de către fiul său Solomon (pe la 960), cu ajutorul unor meșteri din Tyr avându-l în frunte pe Hiram.

Planul Templului era aidoma planului Tabernaclului din deșert: un vestibul, în care puteau să intre toți oamenii în stare de curăție (*ulam*), Sfânta (*hékai*), unde intrau preoții, și Sfânta Sfințelor* (*debir*), unde a fost așezat Chivotul, sub aripile întinse ale heruvimilor, placate cu aur (unde marele-preot pătrundea numai o dată pe an). Templul era decorat în interior cu lambriuri

din lemn și frize împodobite cu frunze de palmier și cu heruvimi. În fața Sfintei se înălța marea de aramă – un bazin de curățire susținut de doisprezece boi, îndreptați trei câte trei spre cele patru puncte cardinale – și altarul arderilor de tot (holocausturi). Intrarea în Templu era străjuită de două coloane, Yakîn și Boaz, nume a căror semnificație a rămas încă neclară.

Acest prim Templu, vestit prin frumusețea și bogăția lui, a fost distrus la cucerirea Ierusalimului de către Nabucodonosor, regele Babilonului, în anul 587 î. Cr. Chivotul a dispărut; după unii, a fost luat în exil, după alții, a fost ascuns de prorocul Ieremia „până la sfârșitul timpurilor”.

La sfârșitul exilului, regii persi Cyrus al II-lea și Darius I i-au încurajat pe evrei să re-clădească Templul. Al doilea edificiu a fost însă mult mai modest decât primul. Acest al doilea Templu, numit „al lui Zorobabel”, a fost profanat de Antiohus al IV-lea Epifanul în anul 169, apoi purificat în 164 de către Iuda Macabeul.

Irod cel Mare (37-4 î. Cr.) avea ambiția de a-i înapoia Templului măreția lui dintâi. Lucrările au început în jurul anului 20 î. Cr. și au durat mai bine de 18 ani. Edificiul a fost înălțat pe o temelie mult mai mare. Planul îl respecta pe cel original. Astfel, la intrare se afla o curte în care puteau pătrunde toți vizitatorii, inclusiv păgânii – locul negustorilor și al zarafilor (cei care schimbau bani). O balustradă mărginea curtea femeilor, iar înăuntrul acesteia era plasată cea a bărbaților în stare de curăție. În incinta care înconjura edificiul puteau pătrunde numai preoții. Clădirea propriu-zisă era împărțită, ca și primul Templu, în trei încăperi: vestibulul, Sfânta, unde se aflau altarul de tămâiere, masa cu pâinile de jertfă și sfeșnicul cu șapte brațe (*menora*), și Sfânta Sfințelor – care acum nu mai adăpostea Chivotul.

Întregul complex – clădire și curți – a fost înconjurat din patru părți de colonade

monumentale, ale căror vestigii au fost recent dezgropate, în partea de sud.

Acest al doilea Templu a fost distrus în anul 70 d. Cr. de romani, iar mobilierul (sfeșnic, masa pâinilor de jertfă), adus de Titus la Roma.

Templul din Ierusalim reprezenta singurul loc autorizat pentru sacrificii. Întrucât nu avea resurse bănești proprii, era întreținut pe cheltuiala autorităților israelite sau a suveranului străin. În fiecare zi, dimineața și seara, pentru holocaustul neîntrerupt era jertfit câte un miel, iar în ziua de Sabat, încă doi. În prima zi a lunii și de sărbători se sacrificau și tauri, berbeci sau țapi.

Templul constituia lăcașul lui Dumnezeu în mijlocul poporului său (1R 8.10), iar caracterul unic al acestuia era simbolul Unuia singur Dumnezeu. Prin distrugerea Templului, poporul lui Israel și-a pierdut centrul său spiritual. După învățătura religiei evreiești, reconstrucția edificiului va anunța începutul erei mesianice.

Isus și ucenicii săi au mărturisit totdeauna un adânc respect pentru Templu, unde mergeau să se roage. Isus a vestit distrugerea Templului (Mt 24,1-3), apoi reconstruirea lui în trei zile (In 2,20), aici fiind vorba de fapt despre propria-i moarte și propria-i înviere; trupul său slăvit va fi semnul prezentei lui Dumnezeu.

◆ **L.&P.** *Urâciunea pustirii* (Dn 9,27, reluat în Mt 24,15). Daniel se referă desigur la un altar păgân înălțat în Templul din Ierusalim de Antiohus* Epifanul. În vorbirea curentă, este cea mai cumplită grozăvie.

◆ **Icon.** Arcul lui Titus din Roma include un basorelief reprezentând jefuirea Templului, în anul 70.

TEOFANIE

(Din gr. *théos*, „zeu”, și *phainó*, „eu apar”). Însemna, la greci, apariția unei divinități. Cuvântul nu se găsește în Biblie, deși ea conține numeroase relatări ale unor apariții divine. Și VT, și NT sunt străbătute

de convingerea că „nimeni nu l-a văzut vreodată pe Dumnezeu” (Ex 33,20 și In 1,18). Cele câteva excepții (Ex 24,10-11; 33,11) nu fac decât să sublinieze acest principiu.

În VT, prezența lui Dumnezeu este afirmată, dar transcendența sa îi interzice orice manifestare directă. Astfel, Dumnezeu „i se arată” lui Avraam prin trei bărbați sosiți în vizită, cărora gazda li se adresează ca și cum ar fi unul singur (Gn 18,1). Moise vede o tufă de mărar arzând, atunci când Dumnezeu îi vorbește (Ex 3,2-4). Marea teofanie de pe Muntele Sinai* este însoțită de semne fizice: fulgere*, cutremure de pământ, nor*, foc* (Ex 19,16). Cartea Regilor subliniază că Dumnezeu nu se află în vreunul dintre aceste fenomene exterioare: pentru Ilie, semnul prezenței divine este numai „zgomotul unei adieri ușoare”, și Ilie își acoperă fața când îl aude (1R 19,12).

În NT se vorbește puțin despre manifestările lui Dumnezeu. Botezul* lui Isus: „Acesta este fiul meu cel iubit întru care am binevoit”, rostește o voce din ceruri (Mt 3,17). Schimbarea la Față* a lui Isus dovedește din nou, în aceiași termeni, sprijinul divin (Mt 17,5). La Rusalii*, ucenicii sunt umpluți cu Duh Sfânt: niște limbi de foc deasupra fiecăruia dintre ei (Fp 2). Multă vreme a fost numită „teofanie” sărbătoarea Epifaniei*, cea dintâi manifestare a lui Cristos în lume (Mt 2,10).

TEOFIL

(Gr., „prietenul lui Dumnezeu”) Numele unui personaj din Antiochia cărui Luca i-a dedicat evanghelia sa și Faptele* – dacă nu cumva acest nume îl desemnează pe oricare cititor-prieten al lui Dumnezeu.

TESTAMENT

(Eb. *berit*, gr. *diatékē*; lat. *testamentum*.) Un lanț de traduceri succesive a condus la nașterea acestui termen pentru a desemna

cele două părți (Vechiul și Noul Testament) din care este compusă Biblia creștină. În vorbirea curentă, el desemnează actul prin care cineva dispune de bunurile sale și le împarte; în sens figurat, reprezintă expunerea sintetică a mesajului unui om însemnat, al unui artist etc. Aceste semnificații nu sunt total absente din întrebuințarea biblică a cuvântului. Ideea de martor și de mărturie (lat. *testis*) a determinat, se pare, alegerea echivalentului latin: cărțile biblice mărturisesc despre lucrarea (acțiunea) lui Dumnezeu în istorie. Totuși, când este vorba de Biblie, cuvântul „testament” are un înțeles aparte, el fiind sinonim cu „legământ*” și desemnând legământul încheiat de Dumnezeu cu poporul* său – poporul ales (Vechiul Legământ), iar apoi, pentru creștini, cu ansamblul credincioșilor adunați într-un singur popor (Noul Legământ întemeiat întru Isus). → LEGĂMÂNT, POPOR.

TETRAGRAMĂ

(Gr. *tetra*, „patru”, și *gramma*, „literă”). Desemnează cele patru consoane ebraice reprezentând numele lui Dumnezeu, care nu poate fi pronunțat: IHVH. La citirea cu glas tare a Scripturilor sau în cadrul rugăciunii, acest cuvânt este înlocuit cu *Adonai* („Doamne, Stăpâne”) sau *ha-Şem* („Numele”).

Din respect pentru evrei, unele traduceri evită cuvântul Yahve, folosind în loc: „Domnul”. → ADONAI, IEHOVA, YAHVE.

TETRARH

Acest titlu, creat de Filip al Macedoniei în sec. IV î. Cr., îl desemna pe guvernatorul unei „tetrarii”, adică, în principiu, al unui sfert de provincie. De fapt este un principe subaltern, uneori numit „rege” din politețe. Irod Antipas* a fost tetrarh al Galileei* (Mt 14,1; Mc 6,14).

TIBERIADA

Între anii 14 și 18, Irod Antipas* a întemeiat, pe malul lacului din Galileea*, un

oraș pe care l-a numit Tiberiada din curiozitate față de împăratul de atunci; apoi a decis ca așezarea să devină capitala regatului său. Construit pe locul unui fost cimitir evreiesc, fiind așadar „necurat”, a trebuit ca în oraș să fie aduși cu sila coloni. Ulterior, faima băilor sale calde a atras multă lume. Instituțiile orașului erau grecești, dar exista și o sinagogă; dintre locuitorii evrei, cei mai mulți erau pescari pe lacul Tiberiadei. Isus a ocolit totdeauna acest oraș caracterizat printr-o cultură grecească. După nimicirea Ierusalimului, în anul 70 d. Cr., a devenit un centru al spiritualității evreiești datorită activității unei importante școli rabinice.

TIBERIU

Tiberiu Cezar, succesorul lui Augustus, a fost cel de-al doilea împărat roman. În timpul domniei sale (anii 14-34) și-au exercitat ministeriul Ioan Botezătorul* și Isus.

TOBIT (CARTEA LUI~)

Scrisă probabil în Egipt în sec. III î. Cr., printre evreii risipiți, această carte este o istorie familială romanțată din care s-au descoperit câteva fragmente ebraice și aramaice în apropierea Mării Moarte.

La Ninive, bătrânul Tobit, un deportat din neamul lui Neftali, pios și milostiv, și-a pierdut vederea. O rudă de-a sa are o fată, Sara, căreia i-au murit rând pe rând șapte logodnici. Amândoi, și Tobit, și Sara, îl imploră pe Dumnezeu să-i izbăvească de viață. Ascultând rugăciunile lor, Dumnezeu va aranja lucrurile astfel încât povestea să aibă un deznodământ fericit: îl trimite pe Rafail* să-l călăuzească pe Tobie, fiul lui Tobit, spre Sara, pe care o ia de soție; îngerul îi dă și leacul pentru vindecarea bătrânului său tată orb.

Cartea lui Tobit ne înfățișează un Dumnezeu binevoitor și dezvoltă un respect deosebit pentru căsătorie. Tobit – ca și Iov*, dar fără adâncimea tragică a acestuia – este

un exemplu de perseverență și de încredere la necaz, reflectând un ideal de pietate înțeleaptă.

◆ *Lit.* Paul Claudel, *Povestea lui Tobie și a Sarei*, 1942.

◆ *Icon.* Catedrala din Chartres, portalul dinspre nord, sec. XIII. Catedrala din Troyes, vitraliu, sec. XV. Adam Elsheimer, *Tobie și Îngerul*, sec. XVII, Londra. Pieter Lastman, *Tobie. Peștele și Îngerul*, 1630. Rembrandt, *Îngerul plecând de la familia lui Tobie*, 1637, Paris. Schnorr von Carosfeld, „Tobie”, *Biblia în imagini*, 1852.

TOMA

Unul dintre cei doisprezece apostoli* (Mt 10,3), care se îndoieste și cere semne ale învierii lui Isus (In 20,24-29). I se atribuie o evangheliu apocrifă*. După unii, el i-a evanghelizat pe parți; după alții, India.

◆ *Icon.* Toma este reprezentat atingând cu mâna rănilor lui Cristos, pentru a se încredința că a înviat: fildes, sec. X, Berlin; mozaicuri la Daphni, sec. XI, și la Monreale, sec. XII; timpanul bisericii Sfântul Toma din Strasbourg, sec. XIV; Verrocchio, grup în bronz, 1483, Florența; Gerritt Van Honthorst, sec. XVII, Madrid; Caravaggio, 1602, Potsdam; Georges de La Tour, 1626, Paris.

TORA

→ PENTATEUC.

TRADIȚIE

(Lat. *traditio*, „acțiunea de a comunica și de a transmite”) Toate societățile omenești își asigură continuitatea transmitându-și ideile, valorile, obiceiurile și instituțiile de la o generație la alta. Fiecare generație, departe de a le recepta în mod pasiv, le selectează și le transformă, păstrând însă esența mesajului.

Poporul Bibliei* și-a transmis din generație în generație povestiri, obiceiuri, legi etc., dintre care multe au fost apoi scrise. Așadar Scriptura este o expresie privilegiată a Tradiției, ce cuprinde și o tradiție orală (Talmudul*, pentru evrei).

Isus primește de la poporul său Scripturile, transmise prin ani, și socotește că

Legea și Prorocii nu trebuie „stricați”, ci „împliniți” (Mt 5,17). În schimb, el refuză ceea ce numește „tradiția oamenilor”, întrucât aceasta poate să anuleze Legea (Mc 7,8). Isus predică și acționează ca acela „care are putere, iar nu în felul cărturarilor” (Mc 1,22). Prin cuvintele și laptele sale, este la originea unei tradiții noi, propovăduite apoi de către apostoli. Chiar după ce NT se încheie, tradiția sa rămâne vie în inima creștinilor. Trebuie totuși să deosebim Tradiția inseparabilă de Scripturi (VT și NT) și tradițiile foarte diverse apărute în decursul istoriei.

TRANSSUBSTANTIERE

(Din lat. *trans.* „dincolo de”, și *substantia*, „substanță”.) Termen făurit pentru a exprima ideea că, în Euharistie*, pâinea și vinul devin într-adevăr (în substanța lor) trupul și sângele lui Cristos.

Această doctrină a devenit o dogmă catolică la Conciliul din Trente (sec. XVI), după ce teologii medievali au iscat o dezbateră asupra naturii pâinii și a vinului în momentul sfințirii, atunci când cel care oficiază repetă cuvintele rostite de Isus la Cina cea de Taină*: „Acesta este trupul meu... acesta este sângele meu”. → EUHARISTIE.

TRÂMBIȚĂ

„Trâmbiță” sau „corn” sunt traduceri pentru *șofar*, instrument făcut dintr-un corn de berbec ori de țap; era folosit cu ocazia unor proclamații solemne.

Sunetul trâmbiței vestește iminența unei primejdii; el anunță pedepsirea lui Israel (Is 18,3; Os 8,1) și venirea Zilei Mânicii (Il 2,1-15; Ap 8,6 la 9,21).

În Apocalipsă*, primele patru trâmbițe vestesc grindina și focul amestecate cu sânge, sfârșitul unei treimi din făpturile mării, prăbușirea unui glob de foc și întunecarea soarelui; a cincea anunță năvălirea celor patru cete de lăcuste; a șasea, pe călăreții pații; a șaptea, Mânia lui Dumnezeu.

Sunetul trâmbițelor servește și la convocarea adunărilor religioase (Num 10,2); el va da semnalul măreței adunări a aleșilor în ziua cea de pe urmă (Is 27,13; 1Tes 4,16-17; 1Co 15,52). → IERIHON.

♦ *Lit.* Isaac Bashevis Singer, *Cornul de berbec* (în idiș). 1935: la mijlocul sec. XVII, în orașelul polonez Goray (provincia Lublin) unde familiile evreiești au fost decimate, unii afirmă că au auzit răsunând marele corn de berbec ce vestește sfârșitul lumii. Într-adevăr, inițiații Kabbalei* au prevăzut venirea lui Mesia în anul 1665.

TREIME

Afirmatia fundamentală a creștinismului este cea a unui Dumnezeu unic, în trei „persoane”.

Cuvântul nu apare nici în VT, nici în NT. El presupune o reflecție teologică ce s-a elaborat treptat (Tertulian în sec. III, Conciliul de la Niceea în 324, Conciliul de la Constantinopole în 381), având la bază meditația asupra raportului filial ce-l unește pe Isus cu Tatăl* său și asupra legăturii cu Duhul Sfânt*, afirmate în NT (In 15,26). Doctrina Sfintei Treimi se situează în tradiția monoteismului (iudaism și islamism), dar aici Dumnezeu este înțeles ca „împărtășire”. Diferențele de interpretare ce există între creștinii occidentali și ortodocși privesc relațiile reciproce ale „persoanelor” – Tată, Fiu și Duh Sfânt – nu știrbesc credința lor comună într-un Dumnezeu întreit.

♦ *L.&P.* *La Paști sau la Sfânta Treime*. În țările occidentale, Sfânta Treime se sărbătorește în prima duminică de după Rusalii, data ei variind așadar de la an la an, ca și cea a Paștilor. Expresia înseamnă: la o dată nesigură, nedeterminată, îndepărtată, poate chiar niciodată (ca în *Cântecul lui Malbrough*). (N. tr.: „Malbrough pleacă la război/Nu se știe când va veni înapoi./La Paști sau la Sfânta Treime.”)

♦ *Lit.* Sfântul Hilarie (autor latin născut în Galia, sec. IV d. Cr.), *Despre Sfânta Treime*, tratat în douăsprezece cărți: o apărare riguroasă a ortodoxiei creștine, violent atacate de arianism, care nega natura dumnezeiască a lui Isus.

Sfântul Augustin, *Despre Sfânta Treime*, 399-422: Augustin continuă lupta Sfântului Iulian împotriva arianismului și examinează posibilitatea de a lămuri ce înseamnă „trei într-unul” printr-o serie de analogii deduse din psihologia omenească (Henri Chadwick, *Augustin*, 1987).

Sfântul Ioan al Crucii, *Romanțe f. sec. XVI*, „Despre Evanghelia *In principio erat verbum*, cu privire la Sfânta Treime”, poem teologic și mistic.

În sec. XVIII, raționaliștii iau în derădere dogma Treimii. De exemplu, Montesquieu în *Scrisori persane*, 1721, XXIV, îl citează pe scamlătorul numit Papă care-i face pe creștini, inclusiv pe regele Franței, să creadă că „trei nu fac decât unu”.

Jean-Claude Renard, *Metamorfoza lumii*, 1951. „Cunoașterea celui de-al treilea Timp”.

◆ *Icon*. Treimea poate fi reprezentată prin trei persoane asemănătoare: Andrei Rubliov, 1411, Moscova; tapiserie flamandă, St-Just de Narbonne, sec. XV; Jean Fouquet, *Încoronarea Fecioarei*, 1455, Chantilly.

Tronul Harului îi grupează pe Dumnezeu-Tatăl ținându-l pe Fiul, Isus răstignit, și Duhul Sfânt în chip de porumbel; Masaccio, 1427, Florența; Meșterul din Flemmle, sec. XV, Frankfurt; Dürer, 1511, Viena; Ribera, 1636, Madrid.

◆ *Muz*. Francis Poulenc, *Meditații asupra tainei Sfintei Treimi*, sec. XX.

TRIBUT

Sumă de bani pe care învinșii erau obligați s-o plătească în semn de supunere. Israel a încasat tribut de la vecinii săi (2S 8,2) ori a plătit la răndu-i tribut (Jud 3,15-18; 2R 17,3-4). În timpul ocupației romane, vameșii (perceptorii) încasează acești bani; Isus confirmă necesitatea ca ei să-i fie plătiți lui Cezar (Mc 12,14; Lc 20,25), căci obligațiile față de Dumnezeu și obligațiile față de autoritatea publică sunt distincte.

Tot tribut se numește și taxa pe care, începând de la Moise, trebuie s-o plătească Templului oricui evreu care a împlinit vârsta de 20 de ani: o jumătate de siclu sau două drahme (didrahma).

Când perceptorul din Capernaum îl întreabă pe Petru dacă învățătorul lui plătește darea către Templu, el răspunde afirmativ,

căci Isus nu vrea nici să-i tulbure „pe oamenii accia” (Mt 17,24-25), nici să fie luat drept un zelot” cu urmări a refuzului de a plăti impozitul roman.

◆ *Icon*. Tommaso Masaccio, *Plata tributului*, frescă, 1426, Santa Maria del Carmine, Florența.

TRUP

(Eb. *basar*, literal „carne”).

VT. Dualismul de origine grecească, respectiv opoziția dintre trup și spirit, nu apare în VT. Povestea facerii lumii îl arată pe Dumnezeu dând viață cu suflarea sa trupului omenesc (Gn 2,7). → SUFLET.

Îndemnat la sfîințenie morală, omul e dator să-și supună trupul unor rituri de curățire legate de cultul lui Dumnezeu. Regulile de acest gen se referă la naștere, la raporturile sexuale, la boală, la moarte; ele amintesc faptul că Dumnezeu este stăpânul vieții (Lv 11-18).

NT. Isus, împrumutând un trup de carne, vine să manifeste în mod concret dragostea lui Dumnezeu pentru poporul său. Înainte de a muri, își dăruiește viața oamenilor atunci când, în timpul ospățului de Paște, frânge pâinea și îi îndeamnă pe cei din jur: „Luați, mâncați, acesta este trupul meu” (Mt 26,26). După spusele Sf. Pavel (1Co 6,19), trupul omului este „Templul Duhului Sfânt”. O astfel de concepție interzice laxismul moral, desfrâul, dar și disprețul stoic față de trup, acesta fiind menit învierii.

Simboluri: limbajul biblic este foarte concret. Se folosesc uneori termeni referitori la corpul omenesc pentru a vorbi despre Dumnezeu: astfel, expresia „fața lui Dumnezeu” înseamnă privirea lui, „brațul lui Dumnezeu” – puterea lui, „nara lui Dumnezeu” – mânia lui, ceca ce nu autorizează însă o reprezentare omenească a divinității.

Epistola către Corinteni îi aplică Bisericii simbolismul trupului: așa cum un trup este alcătuit din mai multe mădule, fiind totuși unul singur, tot astfel creștinii sunt

solidari, reprezentând părțile componente ale aceluiași trup întru Isus: „Dacă un singur mădular suferă, toate mădulele suferă împreună cu el” (1Co 12-26). → EUHARISTIE, ÎNTRUPARE.

TUBALCAIN

Un pasaj din Geneză vorbește despre doi veri, Jubal și Tubalcain, strămoșii muzicienilor și ai meșteșugarilor ce prelucrază bronzul și fierul; ei ar fi urmașii lui Cain (Gn 4,20-22).

TUNET

Tunetul și fulgerele însoțesc adeseori manifestările puterii divine (teofanii⁹). Glasul lui Dumnezeu este comparat cu un tunet (Ex 19,19). „Dumnezeu a tunat în ceruri: Cel Preaînalt⁹ și-a făcut auzit glasul” (Ps 18,14). Întregul psalm 29 este un imn închinat „domnului furtunii”.

Conform NT, de Rusalii⁹, un zgomot violent a precedat apariția limbilor de foc (Fp 2,2). → FULGER.

TUNICĂ

Tunica lui Iosif

Iosif⁹ era fiul preferat al lui Iacov⁹, ceea ce a stârnit gelozia fraților lui. Șovăind să-l omoare, l-au despuiat de tunică pe care i-o dăruise tatăl său și l-au vândut unor negustori care l-au dus în Egipt. Apoi au înjunghiat un țap, au înmuiat tunică în sângele lui și i-au trimis-o tatălui lor ca să-l facă să creadă că Iosif fusese devorat de fiarele sălbatice (Gn 37).

Tunica lui Isus

După Răstignire⁹, soldații romani și-au împărțit între ei veșmintele lui Isus. Deoarece tunică lui era fără cusătură, „țesută dintr-o singură bucată de sus până jos”, au ezitat să o rupă și au hotărât să o tragă la sorți (In 19,23).

Desigur, Ioan face aici o aluzie la sacerdoțiul suprem al lui Isus, fiindcă doar arhierul era cel care purta o tunică fără cusătură.

Tradiția creștină a văzut în această cămașă simbolul unității Bisericii⁹; schismele și creziile sunt pentru ea tot atâtea sfâșieri.

◆ *Icon.* Velázquez. *Tunica lui Iosif*. 1630. Escorial. Ford Maddox Brown. *Cămașa colorată*, sec. XIX. Liverpool.

◆ *Cin.* Henry Koster. *Tunica*, 1953: film de mare spectacol pornind de la Evanghelia Sfântului Ioan.

TURMA CREDINCIOȘILOR

Este formată din credincioșii de care se îngrijește un preot (sau, metaforic, un păstor). Termenul se folosește astăzi mai ales cu o nuanță ironică.

TYR

(Eb. *tsor*. „stâncă”). Oraș fenician înălțat pe o mică insulă stâncoasă încă din mileniul III, extins și înfrumusețat în sec. X î. Cr. de regele Hiram. Acesta a întreținut relații bune cu David și cu Solomon (2S 5,11; 1R 5,15-25); a procurat materiale și meșteșugari pentru edificarea Templului din Ierusalim.

Tyrul a întemeiat colonii îndepărtate, dintre care cea mai vestită este Cartagina („punic” vine de la „fenician”). În sec. XI, Tyrul avea legături strânse cu Israel (Izabela, fiica regelui Ittobaal, se căsătorește cu Ahab), dar ulterior relațiile s-au deteriorat. Prorocii l-au condamnat cu asprime (Am 1,9-10; Is 23; Iez 26-28), mai ales fiindcă a vrut să-l împingă pe Israel într-o politică de alianță cu Asiria și pentru că s-a bucurat la cucerirea Ierusalimului de către Nabucodonosor.

Alexandru cel Mare a reușit să cucerească Tyrul, apoi orașul și-a recăpătat libertatea și prosperitatea sub suveranii seleucizi și romani.

Tyrul și Sidonul, vecinul lui, sunt adesea menționate în NT, poate într-un sens mai larg, pentru a desemna regiunea păgână din Galileea Superioară.

ȚAP ISPĂȘITOR

Leviticul ne înfățișează ritualul Ispășirii: se trage la sorți un țap, care este încărcat de Aaron* cu toate păcatele israeliților și alungat în deșert, loc în care Dumnezeu nu-și exercită acțiunea lui dătătoare de rod (Lv 16,5-10).

Astăzi, expresia se folosește când e vorba despre cineva desemnat de societate sau de un grup să fie vinovatul ce trebuie izgonit sau executat în locul adevăraților făptași. Este cel care plătește pentru alții.

◆ **Lit.** William Faulkner, *Zgomotul și furia*, 1949; *Parabola*, 1954.

◆ **Icon.** Holman Hunt, *Țapul Ispășitor*, 1854, Port Sunlight.

ȚARA FĂGĂDUINȚEI

Obiect al făgăduinței* făcute de Dumnezeu lui Avraam* (Gn 12,7; Iez 20,28), țara, pământul, va juca un rol principal în toată istoria lui Israel. Idealizat de Tradiție, acest ținut „unde curge lapte și miere“ (Num 13,27) nu este cucerit prin forța armelor, ci mai degrabă dăruit de însuși Dumnezeu (Ps 44,2-8; 78,54-55; Dt 9,1-6).

După Exil, spre pământul făgăduit se vor îndrepta toate speranțele lui Israel (Ps 133), iar tema întoarcerii, legată de credința față de Lege (Iez 20,41-42), va hrăni gândirea și rugăciunea evreiască până în epoca modernă. → EXOD.

◆ **Lit.** Pentru primii coloniști creștini ai Lumii Noi, cucerirea teritoriului american (Statele Unite, Canada) se asociază cu povestirile biblice privitoare la Pământul Făgăduinței, lucru dovedit de literatură: Timothy Dwight, *The Conquest of Canaan*, 1785 (apropiere între Iosua și George Washington). Steinbeck, *Strugurii mănții*, 1939: țărani săraci, nevoiași străbat ținuturi neprimitoare înainte de a ajunge în California, unde li se promite belșugul. Inevitabil, cititorul este îndemnat să facă o apropiere între istoria Exodului și povestea lui Steinbeck, chiar dacă în roman nu există vreo referire explicită la Biblie.

Paul Claudel, *Cinci mari ode*, „Magnificat“, 1907: poetul, devenit tată, îl binecuvântează pe Dumnezeu și îl evocă pe Iosua intrând în Țara Făgăduinței. Păr Lagerkvist, *Țara Sfântă*, 1964. → IERUSALIM, ISRAEL.

◆ **Muz.** Jules Massenet, *Țara Făgăduinței*, sec. XIX.

U

UCENIC (DISCIPOL)

(Lat. *discipulus*, „elev“.) Ucenicul este cel care-l urmează de bunăvoie pe învățător, formându-se cu ajutorul cuvintelor, al gesturilor și/sau al scrierilor acestuia.

Cuvântul este rareori folosit în VT; numai Isaia pomeneste despre „ucenicii săi“ (Is 8,16). Pe timpul lui Isus, el desemnează persoanele care îmbrățișează învățătura unui rabi*.

Evangheliștii îi numesc „ucenici“ pe toți cei care-l urmează pe Isus. Într-un sens restrictiv, este vorba despre cei doisprezece apostoli*.

În Evanghelia Sfântului Ioan e pomenit „ucenicul pe care îl iubea Isus“ (In 13,23), în care tradiția îl recunoaște pe însuși Ioan, dar fiecare creștin se poate recunoaște în el.

♦ **L.&P.** *Cine nu este cu mine este împotriva mea* (Mt 12,30): respingerea celor șovăitori, nehotărâți, cu inima împărțită.

♦ **Lit.** Pierre Emmanuel, *Tu*, 1978, „Urmează-mă“: „Astăzi, ca și ieri, Glasul mă cheamă fără voia mea.“

UNGERE/UNS

Acțiune ce constă în a vărsa puțin ulei* peste un obiect sau pe capul unui personaj

desemnat pentru o anumită funcție (preoțască sau regească). Astfel, Samuel* îl unge pe David*, menit să devină rege (1S 16), conferindu-i atributele unui sfânt. Ungerea făcută cu mir, un amestec de ulei și mirodenii (Ex 30,22 și urm.), este rezervată preoților și obiectelor de cult, în particular altarului pentru arderile de tot* (Ex 29,36). Figura regelui-uns, sau Mesia*, a dobândit treptat o importanță primordială în religia lui Israel. Gestul ungerii s-a menținut într-un anumit număr de taine* la creștini: botezul, masul pentru muribunzi și bolnavi. → CRISTOS, MESIA, TAINĂ.

♦ **Icon.** *Ungerea lui David*. Sinagoga de la Doura-Europos, sec. III.

(Ceasul al) UNSPREZECELEA

În parabola biblică a lucrătorilor trimiși la vîc relatată de Matei (20,1-16), lucrătorii din ceasul al unsprezecelea primesc aceeași plată ca și cei care au „purta povara zilei, cu arșița ei“; aici nu este vorba de dreptatea omenească, ci de bunătatea divină, care merge dincolo de dreptate.

♦ **L.&P.** *Lucrătorii din ceasul al unsprezecelea*: expresia îi numește pe cei care vin cu întârziere la credință sau la orice activitate.

V

VACI GRASE, VACI SLABE

Iosif*, care scăpase din închisoare datorită științei sale de a interpreta visele (Gn 40), a știut să explice un vis al faraonului (Gn 41,1-32): când șapte vaci grase ieșeau din Nil, erau devorate de șapte vaci slabe. Iosif a anunțat că acele șapte vaci grase însemnau șapte ani de belșug, ce vor fi urmați de șapte ani de foamete (vacile slabe). Numit mare sfetnic al palatului de către faraon, Iosif a făcut provizii de grâne în anii de belșug, scăpându-i astfel de foamete pe egipteni.

◆ **L.&P.** Expresiile: *Vremea vacilor grase, vremea vacilor slabe* au trecut în vorbirea curentă.

◆ **Icon.** *Iosif tâlcuiește visele faraonului:* St-Savin, frescă din sec. XII; San Marco, Veneția, mozaic din sec. XIII; Catedrala din Bourges, vitraliu din sec. XIII.

VADE RETRO SATANAS

„Înapoi, Satana“ – aceste cuvinte ale lui Isus, ispitit de diavol în deșert, sunt amintite în Evanghelia după Matei, 4,10.

◆ **L.&P.** *Piei, Satano!* Expresie folosită pentru a respinge propunerile necinstite, dar tentante ale cuiva.

VAE SOLI

(Lat., „vai de cel singur“.) Sunt vorbele Înțeleptului, care sesizează dificultatea pentru un ins izolat de a ieși dintr-o situație primejdioasă: în caz de cădere, nu e nimeni să-l ridice. El mai constată și dulceața de a fi

în doi: „Când doi se culcă, se încălzesc, dar unul cum s-ar putea încălzi?“ (Qo 4,9-12). De unde maxima: *Vae soli* – „Vai de cel singur“, interpretată adesea în mod mai precis: „Vai de cel care nu-și ia soție.“ → QOHELET.

◆ **Lit.** Milton, *Paradisul pierdut*, 1667, cap. VIII: lui Adam, care se plânge de singurătatea sa în Eden, însuși Dumnezeu îi spune: „Nu este bine ca omul să fie singur“, reluând cuvintele Genezei (Gn 2,18) și ale Qoheletului. Atunci Dumnezeu a făcut-o pe Eva.

VALEA PLÂNGERII

Expresie literară ce desemnează pământul (lumea) și lacrimile de suferință sau de pocăință pe care le varsă păcătosul sperând în fericirea Raiului. Ea nu figurează în Biblie.

◆ **Icon.** Gustave Doré, *Valea Plângerii*, 1883, Paris, Petit-Palais.

VAMEȘ

Vameșii (sau percepatorii) erau cei care strângeau dările; ei remiteau autorităților romane o sumă de bani, asigurându-și acoperirea impozitului de la contribuabili și un beneficiu propriu substanțial.

Erau disprețuiți, ba chiar urâți pentru serviciile pe care le aduceau ocupantului străin și pentru lăcomia lor. De aceea Isus a provocat un adevărat scandal când a fost văzut mâncând în mijlocul păcătoșilor și al vameșilor, sau când a intrat în casa lui Zaheu*, mai-marele vameșilor (Lc 19,1-10).

Într-o parabolă*, Isus opune smerenia sinceră a rugăciunii unui vameș fudulei mulțumite de sine a unui fariseu, vrând să arate prin aceasta că toți, chiar și vameșii, pot să intre în Împărăție* (Lc 18,9-14). → ÎMPĂRĂȚIE.

VÂNTURĂTOARE (DÂRMON)

Un fel de coș sau de lopată mare ce permite vânturarea grăunțelor pentru a le curăța, separându-le de paie și de alte resturi. Vânturarea este folosită ca metaforă a judecării și pedepsirii celor răi (Is 41,16; Ie 15,7; 51,2).

În evanghelie, Ioan Botezătorul vestește poporului venirea celui care va vântura, va alege grânele și va arde plăcava (Lc 3,17). Această temă este apropiată de cea a grăunțelor bune și a neghinei*, precum și de cea a secerișului pământului în Apocalipsă (Ap 14,14-16). → JUDECATA DE APOI.

♦ *L.&P.* A despărți grâul de neghină.

VERONICA

În evangheliile, Veronica nu apare printre Sfintele Femei* care l-au însoțit pe Isus spre Calvar. Dar tradiția creștină îi dă acest nume femeii care ar fi șters sudoarea și sângele de pe fața lui Isus pe drumul Golgotei*; chipul Mântuitorului ar fi rămas imprimat pe pânza Veronicăi. Acest gest reprezintă cel de-al șaselea popas pe drumul* crucii. → DRUMUL CRUCII, FAȚĂ.

♦ *Lit.* Pierre Jean Jouve, *Sudoare de sânge*, 1935. „Scuripății!”, Pierre Emmanuel, *Iacov*, 1970.

♦ *Icon.* Reprezentarea sfintei închipuite este inseparabilă de Sfânta Față imprimată pe năframă: statuie la Notre-Dame d'Écouis, 1310; Mesterul din Flemalle, sec. XV, Frankfurt; El Greco, 1579, Toledo; Georges Rouault, 1945, Paris.

VERSET

Termenul desemnează o mică unitate de text biblic, cuprinzând uneori o singură frază, altcând, în textele poetice, două-trei fraze.

Ca și aranjarea pe capitole, împărțirea textului în versete s-a făcut în epoca începuturilor tiparului (Robert Estienne, 1555).

♦ *Lit.* Versetul a fost folosit în poezie sau în proza poetică de Lamennais, în *Cuvintele unui credincios* (1834), precum și de Gide, Claudel, Milosz. Loys Masson și mulți alții, în sec. XX.

VEȘMÂNT

Veșmântul face parte din trebuințele vitale ale omului, ca și hrana ori locuința (Gn 28,20; Ex 21,10). În Evanghelia după Matei (6,25-31), Isus îndeamnă la sporirea încrederii în Dumnezeu arătând că viața înseamnă mai mult decât hrana, iar trupul mai mult decât veșmântul: erinii câmpului „nu se ostenește, nici nu țore” și „nici Solomon în toată mărirea lui nu s-a îmbrăcat ca unul dintre aceștia”.

Însă veșmântul nu este menit doar să-l acopere pe om. El îl și destăinuie, arătând cine este: după haine se cunoaște omul. De aceea deghizarea e socotită drept minciună, chiar dacă servește intenției lui Dumnezeu, ca în povestea lui Iacov* (Gn 27,15).

Preoții poartă un veșmânt aparte, descris în amănunt (Ex 28; Lv 16,32); revelatoare sunt de asemenea veșmintele îngerilor (Lc 24,4), ale prorocului (Za 13,4), ale regilor (Mt 11,8; Fp 12,21), ale bogaților (Ic 2,2), ale văduvei (Gn 38,14-19), ale leproșilor (Lv 13,45), ale prostituatei (Gn 38,14-19). Veșmântul trădează și starea sufletească: bucurie, doliu, pocăință etc.

Unitatea haină-persoană se manifestă în gesturi semnificative: de exemplu, Ionatan, dăruindu-i mantia sa lui David, dezvăluie în felul acesta că s-a legat sufletește de el (1S 18,4), iar Elisei îmbracă mantia lui Ilic ca să arate că se consideră urmașul profetului (2R 2,13).

Nu trebuie așadar să ne mirăm că verbe ca „a dezbrăca” și „a îmbrăca” au fost puse în legătură cu alegera, botezul, chemarea și mântuirea. De pildă, „a îmbrăca haina albă

a botezului" înscamnă a deveni un Om Nou (Rm 13,12; Ef 4,22). Tot astfel, Isus îi „îmbracă în puterea cea de sus" (Lc 24,49) pe aceia cărora le încredințează un ministeriu* deosebit. → PRONIE, A SFÂȘIA.

VICLEAN

Cel viclean, sau duhul rău, îl animă pe acela pe care duhul lui Dumnezeu l-a părăsit. Duhul rău este duhul dezbinării (Jud 9,23), al minciunii (1R 22,19-23), al nebulniciei (Is 19,14), al trândăviei (Is 29,10).

La evangheliști, epitetul „viclean" este adesea înlocuit prin „necurat". (Mc 1,23-26). → DUH SFÂNT, SATANA.

VIERME

Simbol pentru ceea ce este târător, slab, vrednic de dispreț. Drept-credinciosul părăsit de Dumnezeu, chemând fără să primească răspuns, își spune sieși „vierme, și nu om" (Ps 22,7), „rușinea neamului omenesc".

Viermele simbolizează și descompunerea: focul și viermii se asociază spre a distruge cadavrele azvârlite în Valca Gheenei*, devenită mai apoi groapa de gunoi a Ierusalimului. Metaforic, conștiința păcătoșului, sortită chinului veșnic al remușcării, se aseamănă cu aceste murdării ale gheenei, „unde viermele nu moare, nici focul nu se stinge" (Mc 9,48).

VIN

În Geneză, vinificația îi este atribuită patriarhului Noc* (Gn 9,20), fapt care arată vechimea acestei culturi.

Vinul se oferea în libație împreună cu arderea de tot (holocaust*) – ritual zilnic în Templul* din Ierusalim (Ex 29,40). Pentru consum, se amesteca de obicei cu apă, iar beția, ca toate celelalte excese, era osândită (Pr 20,1; 23,29-35). Vinul se folosea și în medicină: pentru a dezinfecta rănilor (Lc 10,34) sau, amestecat cu fiere, ca stupefiant (Isus, gustând, nu a voit să bea, Mt 27,34).

La Cina cea de Taină*, Isus ridică paharul și le spune apostolilor: „Acesta este sângele meu" (Mt 26,27; Mc 14,23). Până în ziua de azi, în liturghia creștină vinul simbolizează sângele lui Cristos* cel jertfit.

♦ **L.&P.** Nu se pune vin nou în burdufuri vechi. Proverb citat în Mt 9,17, care adaugă: „Altminterca burdufurile crapă și vinul se varsă." Sensul curent: ideile noi nu se potrivesc cu structurile vechi; noul nu se poate afirma fără a distruge vechiul.

♦ **Lit.** În glumă, Romain Rolland, în *Colas Breugnot* (1919), numește vinul: „apa lui Noe". Jean-Claude Renard, *Descăntețul apelor*, 1961: meditație poetică asupra simbolurilor biblice ale apei, vinului și focului.

VINEREA MARE

Vinerca dinaintea Paștilor*. În ziua aceasta creștinii comemorează moartea lui Isus pe Golgota*. → PATIMI, RĂSTIGNIRE.

VIS

Evreii, asemenea celorlalte popoare din vechiul Orient, socoteau visul ca fiind un tărâm privilegiat de comunicare între om și divinitate.

În Biblie, el subliniază caracterul dumnezeiesc al mesajului primit. În VT: visele lui Iosif*, Iacov*, Solomon* (1R 9,1-9), Nabucodonosor* (uriașul cu picioare de lut, Dn 2,1-49). În NT: visele lui Iosif*, ale magilor* de la Răsărit, visul soției lui Pilat*.

VIȚĂ DE VIE

Această plantă mediteraneană este bine adaptată climatului Palestinei; cultivarea ei cere însă o muncă minuțioasă, adeseori amintită în Biblie (Is 5).

Sărbătoarea* culesului viilor făcea parte din sărbătoarea Recoltei (Ex 23,14; Dt 16,13), sau sărbătoarea Corturilor (zisă și a Colibelor, a Tabernacelor), celebrată toamna; era însoțită de cântece și dansuri (Jud 21,19-21). Colibele aminteau probabil adăposturile din crengi ridicate în livezi și în vii pe durata culesului.

În sens figurat, Osea a comparat cel dintâi pământul lui Israel cu o vie roditoare (Os 10,1). Isaia a răsturnat comparația: Israel este o vie steapă, în ciuda îngrijirilor lui Dumnezeu, care o va părăsi (Is 5,1-7; temă reluată în Ir 2,21 și Iez 17,1-10). După exil, toți l-au rugat pe Dumnezeu să ia din nou în îngrijire această vie (Ps 80,9-17; Is 27,2-11).

În evangheliile sinoptice*, Isus folosește imaginea viei ca parabolă pentru împărțirea lui Dumnezeu (Mt 20,1-8; 21,28-31, 33-41). În Evanghelia după Ioan, la Cina cea de Taină*, Isus se proclamă pe sine ca adevărata vie, cea ale cărei roade nu-l vor dezamăgi pe podgorean (In 15,1-5).

VIȚELUL DE AUR

→ IDOL.

◆ *Icon. Închinarea la vițelul de aur.* Domenico Beccafumi, pavimentul Catedralei din Siena, sec. XVI; Nicolas Poussin, sec. XVII, Londra.

VIZITAREA

Vizita făcută de Fecioara Maria ver-soarei sale Elisabeta (Lc 1,40-42), atunci când a aflat că aceasta aștepta un copil.

◆ *Icon. Timpan, La-Charité-sur-Loire, sec. XII. Grup statuar, Catedrala din Reims, sec. XIII. Tapiserie, Notre-Dame din Beaune, sec. XV. Ghirlandaio, frescă la Santa Maria Novella, Florența, și tablou la Paris, 1491. Corrado Giaquinto, 1762, Montréal. Zackine, *Vizitarea*, 1963, bronz, Paris.*

VOCATIE

Chemare (din lat. *vocare*, „a chema“). Poveștile despre vocații, chemări ale lui Dumnezeu către un om, ocupă un loc important în Biblie; astfel, pot fi citate chemarea lui Avraam (Gn 12,1), Moise (Ex 3,4), Isaia (Is 6), Ieremia (Ir 1), în VT; chemarea apostolilor* (Mt 4,21), a lui Pavel (Ga 1,15), în NT.

Chiar Buna-Vestire* (Lc 1,26-38) este construită pe schema povestirilor biblice despre vocații. Când primește vestirea, omul își arată spaima printr-un gest, un strigăt, o obiecție, iar Dumnezeu îi răspunde: „Sunt

cu tine... nu te teme.“ Adesea, în clipa în care se încredințează misiunea, puterea divină dă un semn.

Chemarea poate să fie colectivă: vocația poporului lui Israel este misiunea și angajamentul său în Legământul* propus de Dumnezeu: „Te-am chemat pe nume, al meu ești“ (Is 43,1).

Și Isus cheamă oamenii, trimițându-i să răspândească vestea cea bună a lui Dumnezeu. La începuturile ei, Biserica este formată din „cei chemați de Isus Cristos“, „sfinții cei chemați“ care se reunesc întru aceeași speranță (Rm 1,6-7; Ef 4,4).

VULGATA

(Lat. *vulgatus*, „răspândit“.) Traducerea latină a Bibliei aparținând Sfântului Ieronim, terminată către anul 405.

Pentru NT, autorul revizuieste o versiune latină existentă la acea dată. Pentru VT, deoarce învățase ebraica în Palestina de la rabini, întreprinde o nouă traducere pornind de la textul original. Traducerea Sfântului Ieronim devine „Vulgata“ – versiune larg răspândită și multă vreme oficială în Biserica Catolică.

VULTUR

În Biblie simbolizează mai ales puterea și orgoliul. Astfel, Ieremie îl înfățișează pe regele Nabucodonosor ca pe un vultur cu aripi uriașe (Iez 17). Vulturul, împreună cu taurul, cu leul și cu omul, figurează într-o viziune a aceluiași proroc reluată în Apocalipsă* (Iez 1,5; Ap 4,7). Datorită zborului său impetuos și credinței că ar putea privi drept spre soare (preluată de la Plinius), vulturul a devenit, în tradiția ulterioară, simbolul aceluși suflet care are viziunea mistică a lui Dumnezeu. → EVANGHELIȘTI.

Vulturul din Patmos*: perifrază pentru a-l desemna pe autorul vizionar al Apocalipsei, asimilat de tradiție cu evanghelistul Ioan.

◆ *Lit.* Hugo se compară cu vulturul biblic înălțându-se „spre luminile lui Dumnezeu“ (*Contemplanții* VI, „Ibo“, 1855).

Y, Z

YAHVE

Termen născut din vocalizarea arbitrară, și nu conformă tradiției ebraice, a numelui divin format din patru litere: YHVH, numit și tetragramă*. Etimologia lui corespunde unei forme a verbului „a fi”, „a exista”. Este numele pe care însuși Dumnezeu i-l destăinuie lui Moise, atunci când își face apariția în mijlocul măracinișului aprins (Ex 3,14-15). Tradiția evreiască interzice pronunțarea tetragramei, înlocuind-o cu denumirea *Adonai* („Domnul”, „Stăpânul”) sau *ha-Șem* („Numele”). *Iehova** este o altă deformare a acestui nume. → ADONAI, EL, ELOAH, SFÂNT.

YOD

Literă a alfabetului ebraic și aramaic, cea mai mică dintre toate. În traducerea Septuagintei*, ca devine *iota*, litera cea mai mică din alfabetul grecesc.

Isus le spune ucenicilor săi (Mt 5,17-18): „Să nu socotiți că am venit să stric Legea* sau Prorocii*... Căci adevărat zic vouă: înainte de a trece cerul și pământul, o iotă sau o frântură de literă din Lege nu va trece.”

◆ **L.&P.** *Fără a schimba o iotă*: fără a schimba nimic, respectând adevărul originalul (unui text, al unor cuvinte, al unei cugetări).

ZAHARIA

Este unul dintre cei doisprezece „proci” mici*; activitatea lui se desfășoară în jurul anilor 520-518 (dar partea a doua a

cărții ce-i poartă numele – cap. 9-14 – e scrisă cu aproape două secole mai târziu). Zaharia îi încurajează pe evrei să ducă la bun sfârșit reconstrucția Templului* și vestește sosirea unei cre mesianice.

Zaharia este și numele unui preot, soțul Elisabetei și tatăl lui Ioan Botezătorul. Ajuns la bătrânețe fără să aibă copii, primește din partea arhanghelului Gavriil* vestea nașterii unui fiu. Luca povestește că e lovit de muțenie până la circumcizia* copilului, pentru că s-a îndoit; recăpătându-și glasul, intonează cântarea *Benedictus* (Bine este Cuvântat) și începe să prorocască (Lc 1,5-22; 1,59-79). Legenda a insistat mult asupra grijii cu care a vegheat-o pe Fecioara Maria, rudă cu Elisabeta, și i-a atribuit o moarte exemplară, de martir.

◆ **Icon.** *Prorocul Zaharia*: Claus Sluter, *Fântâna lui Moise*, 1404, Dijon. → CĂSĂTORIA SPINTEI FECIOARE.

ZAHEU

Mai-marele vameșilor din Ierihon; avea o reputație proastă în oraș din pricina meseriei sale. Mic de statură, se urcase într-un sicomor ca să-l poată vedea pe Isus în mulțime. Învățătorul l-a observat și i-a spus: „Astăzi trebuie să găzduiesc în casa ta.” Dar cum evreii îi socoteau necurați pe cei care aveau de-a face cu vameșii, gestul nonconformist al lui Isus i-a nemulțumit. Atunci el le-a oferit explicația: „Fiul* omului a venit

să caute și să mântuiască ceea ce era pierdut." Într-adevăr, Zahau a promis că va înapoia împătrit sumele pe care le strânsese fiind în exercițiul funcțiunii (Lc 19).

ZELOȚI

(Gr. *zelo*, „dau dovadă de zel“.) Grup politico-religios. Lista celor doisprezece apostoli* ai lui Isus îl cuprinde și pe Simon Zelotul (Mt 10,4).

Istoricul Flavius Josephus menționează acest grup de rezistență naționalistă începând cu anul 66 d. Cr. Zeloții se doreau campioni ai ortodoxiei evreiești și ai integrității, încercând să ridice populația împotriva ocupantului roman. Au jucat un rol important în marșul războiului (66-70). Cei mai mulți dintre ei au pierit la cucerirea Ierusalimului de către Titus, în anul 70.

♦ *Lit.* Flavius Josephus, *Războiul Evreilor*, în grecește, 75-79.

ZIDUL PLÂNGERII

În anul 20 î. Cr., Irod cel Mare* a început reconstruirea Templului* din Ierusalim și lărgirea spațiilor interioare. Cum sanctuarul era clădit pe o colină, au fost ridicate puternice ziduri de susținere. Unul dintre acestea, singura rămasă a zidului dinspre apus,

format din pietre uriașe, este numit „Zidul Plângerii“, căci de la nimicirea Ierusalimului, în 70 d. Cr., evreii vin la el ca să jalească distrugeră Templului. Acest loc a fost teatrul unor conflicte grave în 1930; abia din 1967 evreii au putut să se roage din nou acolo.

♦ *Lit.* Elié Wiesel, *Cerșetorul din Ierusalim*, 1968, povestire. La sfârșitul „războiului de șase zile“, autorul și frații lui se întâlnesc în fața Zidului: „Îi văd pe toți cei care, înaintea mea, au stat aici, plini de umilință sau de extaz... Regii și prorocii; războinicii și preoții, poeții și gânditorii, bogații și săracii care, de-a lungul timpurilor, au cerșit pretutindeni puțină încredință, puțină fraternitate: aici au venit să vorbească despre asta.“

ZOROBABEL

Prinț evreu născut în Babilon*, a condus împreună cu Iosua cele douăsprezece călăuze ale unei caravane de repatriati, între 536 și 522. Susținut de prorocii Aghiu și Zaharia, care îl descriu ca pe „cei doi măslini și cei doi unși ce stau înaintea Domnului a tot pământul“ (Za 4,11-13), Zorobabel, guvernatorul Iudeei, și Iosua, arhiepiscopul, au început reconstruirea Templului*. În prinț, apoi în arhiepiscop s-au pus speranțe de restaurare a monarhiei, dar fără succes (Za 6,11).

Matci și Luca îl așează pe Zorobabel printre strămoșii lui Isus (Mt 1,12; Lc 3,27).

BIBLIA ȘI LITERATURA FRANCEZĂ

„Cred că toată lumea e de acord să i se atribuie Bibliei titlul de cea mai mare carte a omenirii. Este Cartea prin excelență, ceașlovul pe care a învățat să citească toată civilizația noastră creștină, din care noi, occidentalii, ne-am sorbit toate ideile morale, artistice și literare. Ca un fluviu maiestuos cu ape aducătoare de rod, Biblia a dat naștere unei comori nesecate de sfințenie și geniu, de la catedralele romanice până la Capela Sixtină, ori la *Mesía* lui Haendel“ (Paul Claudel).

De fapt, ea nu este o carte ca oricare alta, ci Marea Operă, refăcută iar și iar, secole de-a rândul, de comunitatea evreiască antică, o culegere ce strânge laolaltă texte aparținând unor genuri literare diferite, dintre care unele ar putea „să figureze într-o antologie a capodoprelor literaturii mondiale“ (*Encyclopédia Universalis*). Ea adună deopotrivă cronici edificatoare, poeme lirice, apologii, proverbe. Biblia constituie un atât de vast rezervor de imagini și mituri, de eroi și valori, încât astăzi nu mai e nevoie să se demonstreze aportul ei la literatura occidentală, în particular la cea franceză. Ne vom mărgini așadar să facem o trecere în revistă a diferitelor legături ce unesc izvorul Scripturilor cu patrimoniul literar francez.

Transpoziții, influențe, aluzii

Anumite opere se inspiră *nemijlocit* din *Biblie*, fie traducând sau adaptând fragmente din ea (*Psalmii* lui Marot), fie, cel mai adesea, transpunând mai mult sau mai puțin fidel unele episoade cunoscute: Facerea lumii ori Raiul pământesc (Hugo și Péguy: *Eva*), uciderea lui Abel (Hugo, Baudelaire), Exodul (Vigny: *Moise*), represiunea împotriva evreilor (Racine: *Estera*), deznădejdea lui Iov, închinarea magilor, tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul, Patimile lui Cristos... Desigur, enumerarea nu poate să fie completă. Toate aceste subiecte au fost reluate de-a lungul veacurilor, cu intenții dintre cele mai diverse și în tonalități de scriere foarte variate. În sec. XV, Misterele Patimilor constituiau chiar un gen teatral de sine stătător, în care s-au ilustrat, printre alții, Arnoul Gréban și Jean Michel, în timp ce drama liturgică își produsese încă mai dinainte capodopera, și anume *Jocul lui Adam*, sec. XII.

Mai depărtate de cărțile sfinte propriu-zise, foarte numeroase lucrări se nutresc din *idei* creștine – de la credințe populare până la dezbateri teologice. Putem cita aici credințele în nemurirea sufletului și în Judecata de Apoi, conceptele de păcat, de iertare și răscumpărare, dogma marială și importanta dezvoltare pe care a cunoscut-o ea în catolicism. Ne gândim de îndată la *Cugetările* și la *Provincialele* lui Pascal, dar, vorbind despre acea perioadă, nu trebuie să-l uităm nici pe *Tartuffe*. În secolul XX, operele unor Bernanos, Mauriac, Gide, Green sunt impregnate de problematica creștină a Răului; Claudel exprimă conflictul dramatic între chemarea Mântuirii și pofta pământești. Chiar în Secolul Luminilor, efortul filozofilor de a combate influența teologilor și a ataca dogmele nu-și capătă înțelesul pentru cititori decât prin cunoașterea Tradiției bazate pe Scripturi. Mai mult decât atât, dacă ignorăm această tradiție, vom fi privați și de înțelegerea profundă a unor opere ce nu au legătură directă cu fondul biblic, precum *Fedra* – recunoscută ca o piesă de inspirație jansenistă. De altfel, multe texte presupun ca fiind dinainte știute rugăciunile, practicile

cultuale, riturile de viață și de moarte, calendarul străbunilor noștri, tot felul de lucruri care supraviețuiesc în parte până în ziua de azi.

Privind mai îndeaproape, literatura, în totalitatea ei, abundă de aluzii la textele biblice și creștine, fără ca autorii lor să facă parte din rândurile scriitorilor religioși. Aluzia se strecoară pretutindeni la „clasici”. Să deschidem *Madame Bovary* (II, cap. 1). „Nu admit, exclamă Homais, un Dumnezeu cumsecade care se plimbă prin grădină cu bastonul în mână (triplă aluzie: la «cumsecadele» Franklin, la grădina Raiului, la chipurile din colecția populară Bibliothèque Bleue), care-și găzduiește prietenii în burta balenelor (cf. Iona), care moare scoțând un strigăt și învie după trei zile” (Isus, în evanghelii). În edițiile obișnuite, nici o notă nu explică umorul lui Flaubert, sau voința lui Homais de a se desprinde de credințele naive, ori superficialitatea intelectuală a argumentației personajului, care gândește asemenea lui Bouvard și Pécuchet. Căutând aluziile, pătrundem într-o lume plină de capcane pentru cei neinițiați; într-un loc e vorba de titlul unei cărți: *Dacă grăuntele nu moare* (Gide), *Sodoma și Gomora* (Proust), într-altul de titlul unui poem dintr-o culegere: „Nu-l cunosc pe omul acesta” (Aragon, *Diana franceză*).

Prin ascunzișurile frazelor

Adeseori referința se manifestă, aluzivă, în ascunzișurile unei fraze, prin intermediul metaforei. Se întâmplă și ca autorii să deformeze intenționat expresiile presupuse bine cunoscute cititorului, într-un fel de convență malițioasă. Astfel, Camus, în *Nunți*, vorbește despre „întoarcerea fiicelor risipitoare”; Desnos parodiază: „Dădacă, lasă-ne să cădem în ispită”. Prévert și-a făcut din acest stil o specialitate („Je vous salue ma rue”, „Vă murdăresc strada”, care în franțuzește sună foarte asemănător cu: „Je vous salue, Marie”, „Te salut, Marie” etc.).

Limbajul gazetelor și însăși vorbirea curentă cuprind o mulțime de locuțiuni de origine biblică. Îi arătăm cu degetul pe „țapii ispășitori”, pe „Iuda” și pe „Pilat din Pont”. Biblia îl învață pe fiecare că trebuie „să-ți duci singur crucea”, „să-ți câștigi pâinea cu sudoarea frunții”, să te ferești de fariseism, adică să „desparți grâul de neghină”, în timp ce oamenii politici, în discursurile lor, denunță „cultul vițelului de aur” și îndeamnă la „alungarea neguțătorilor din Templu”. De aceea am încercat să facem o culegere sistematică a acestor locuțiuni.

De la apologie la atac, de la respect la răsturnarea sensului

Literatura franceză propune o întreagă paletă de interpretări ale Bibliei mergând de la lucrări apologetice, edificatoare, didactice și spirituale, până la scrieri polemice antireligioase sau anticlericale. Printre cititorii stăruitori ai Bibliei – Paul Claudel și... Voltaire! Amândoi străbat cu patimă teritoriul cărților sfinte, își susțin comentariile bazându-se pe text, propun interpretări. Dar unul își bate joc sau se indignează, celălalt își hrănește credința din frumusețea imaginilor, a viziunilor. În amândouă cazurile (*Dicționarul filozofic* și opera „exegetică” a poetului), cugetarea aderă strâns la textul-sursă.

Alături de artiștii care rămân „credincioși” în inspirația lor biblică (de exemplu Pierre Emmanuel, în *Evangheliar*), alții nu șovăie să corecteze datele și, pornind de la ele, să creeze mituri noi. Epoca romantică a văzut născându-se mitul răscumpărării lui Satan, figură contaminată de cea a lui Prometeu, și al îngerilor căzuți ce se mântuiesc prin dragoste. Cu

o și mai mare îndrăzneală, unii autori, urmându-l pe Byron, iau apărarea celor blestemați, declarându-și revolta. Baudelaire, Leconte de Lisle și Rimbaud ajung până la blestem – Biblia e pervertită, întoarsă împotriva ei înseși.

O altă întrebuintare răsturnată a Bibliei: folosirea acesteia în polemici de natură politică. Ea îi servește drept armă deopotrivă foarte catolicului Ronsard, ca și protestantului d'Aubigné în vremea războaielor religioase; Hugo, ridicându-se împotriva lui Napoleon al III-lea, se compară pe sine cu Iosua asediind Ierihonul (*Pedepsele*). Toți cheamă asupra dușmanului mânia divină.

Biblia: o mitologie, un decor, un stil

Toate lucrările pe care le-am evocat extrag din Biblie o ideologie, în sens larg al cuvântului. Dar nu e greu să descoprim și alte funcțiuni ale scrierilor sfinte, mai puțin angajate, mai curat estetice – dacă se poate spune astfel. Conținutul lor capătă valoare mitologică, într-un înțeles degradat al termenului, adică desprins de orice credință, sau din intenții pur decorative, respectiv parodice.

Domeniului „minunilor creștine” îi aparține totalitatea operelor închinată Salomeci-Iro-diada, de colorație arheologică (Flaubert), decadentă (Mallarmé) etc. Fără să ne oprim la gâlceava asupra „minunilor creștine” (vezi Boileau: *Arta poetică*), vom constata că îngerii, demonii, visele profetice, minunile alcătuiesc o comoară fabuloasă pentru imaginația poetică. În Evul Mediu, „fabliaux”-urile, precum și *Legenda daurită* le atribuie lui Dumnezeu și sfinților săi nenumărate miracole închipuite. În sec. XIX, autorii germani și Nodier îi aduc iarăși la modă pe diavolii din legendele medievale, rude apropiate cu piticii și cu spiridușii. Religia sfârșește în folclor. Apoi își fac apariția parodia sceptică (Anatole France, *Insula Pinguinilor*) și umorul fantezist (Supervielle).

Pe aceeași direcție de inspirație, dar adesea cu mai multă seriozitate, se înscrie folosirea sistematic metaforică a Bibliei de către Aragon („Franța mea – asemenea lui Cristos batjocorit”) în timpul celui de-al doilea război mondial. Aici metaforele nu mai au doar un rol decorativ, ele tind să sacralizeze istoria prezentă, să le ofere martirilor Rezistenței aceeași venerație ca și mărturisitorilor credinței, deși uneori imaginea cade în facilitățile paronomazei: „Frumos absolut, frumos Absalon” (*Diana franceză*).

În sfârșit, dacă ne depărtăm din ce în ce mai mult de conținut, Biblia ne apare și ca un repertoriu de forme. Ea a contribuit la reînvierea epopeii în sec. XIX. Tot ea a dat naștere stilului numit „apocaliptic”. De asemenea, o anume amploare poetică a versetului și a suflului liric datorează mult scrierilor biblice (Lamennais, Claudel).

Așadar, o mare parte din plăcerea lecturii izvorăște din cunoașterea „jocurilor” aflate în spatele textelor. Biblia este sarea multora dintre acestea; ce s-ar alege de ele dacă sarea și-ar pierde gustul, sau, mai degrabă, dacă noi n-am mai ști s-o gustăm?

Dincolo de Hexagon

În acest dicționar, scris pentru publicul din Franța, am ilustrat notițele literare cu exemple împrumutate mai ales din autorii francezi. Dar curiozitatea cititorilor, precum și aceea a redactorilor, nu se oprește aici. Chiar mai mult decât în Franța, Biblia a fost izvor de inspirație în Anglia, în țările germanice și în Europa de Nord, fără să uităm Spania și Rusia ortodoxă.

Pe alte meleaguri, Pierre Haïat și Charles Dobzinski, printre alții, scot la lumină texte evreiești tradiționale și opere scrise în ebraică sau în idiș. În Israel înfloresc talente literare mondial recunoscute, unele răsplătite cu Premii Nobel (Samuel Joseph Agnon). În schimb, scriitori francezi contemporani, ca Edmond Jabès sau Jean Grosjean, nu se bucură de cunoașterea marelui public. Alcătuind această lucrare, ne-am desfătat cu lecturi noi; le propunem deci și cititorilor interesați. Iar tuturor celor care, pe bună dreptate, ar fi ispitiți să ne reproșeze că referințele noastre literare sunt prea disparate, le răspundem de pe acum: ele nu sunt decât exemple dintre atâtea altele; am vrut să fie cât mai variate pentru a sugera cât mai multe direcții de căutare. Cititorilor le spunem: se poate culege din floare în floare, de ici și de colo. Așadar, făceți-vă singuri miera!

Câteva posibile utilizări ale dicționarului...

...În studiul temelor, al operelor sau al formelor, ca de pildă: tema săracului (regruparea textelor); aluziile la Patimile lui Cristos în *Diana franceză* (cunoașterea unui autor); miturile Creațiunii sau ale Raiului pământesc: Biblia, Hesiod, Ovidiu (literatură comparată); Diavolul, în sec. XIX (istorie literară); femeile Bibliei (expoziție cu un specialist în arte plastice la CDI sau într-o bibliotecă); Irodiada (montaj poetic și audio-vizual); Diavolul și Bunul Dumnezeu în locuțiunile populare (studiul limbii); stilul biblic al lui Gide în *Bucatele pământului* (studiu stilistic).

BIBLIA ȘI ARTELE PLASTICE

I. ARTA EVREIASCĂ

Întrucât a doua poruncă biblică (Ex 20,4) osândește orice reprezentare vizuală a lui Dumnezeu, arta evreiască evocă prezența divină prin Chivotul de Legământ sau prin fațada Templului în care se află acesta. De asemenea, sunt înfățișate simboluri legate de liturgia din sanctuar, precum sfeșnicul cu șapte brațe (*menora*), cornul de berbec (*șofar*) sau cel de sărbătoare, buchetul ritual de la sărbătoarea Colibelor (ramura de palmier, *lulav*; chitra, *étrog*). Aceste obiecte apar în compoziții ce împodobesc pavimentele de mozaic ale sinagogilor galileene (Hammât lângă Tiberiada, Beth Sean, Beth Alfa, Ierihon).

Picturile murale din sinagoga de la Doura-Europos (245 d. Cr.) păstrează singurul exemplu cunoscut de imagerie narativă antică având la bază textul biblic. Printre teme figurează sacrificiul lui Isaac, regele mesianic înconjurat de cele douăsprezece neamuri, pruncul Moise scos din apele Nilului de fiica faraonului, povestea Chivotului, Moise deschizându-le drum evreilor prin Marea Păcurii, biruința lui Mardocheu, învierea morților din viziunea lui Iezechiel.

În *Evul Mediu*, arta evreiască se manifesta cel mai adesea prin ornamentarea cărților manuscrise. Împodobirea sulturilor Torei folosite în sinagogă era interzisă, dar Bibliile și cărțile rituale întrebuințate în familie puteau fi împodobite, adică ilustrate. Această artă a înflorit mai întâi în Orient, din sec. IX până în sec. XI, apoi, între sec. XIII și sec. XV, în

toate marile focare culturale din Franța, Spania, Germania și Italia. De la răspândirea tiparului, ilustrațiile pictate au fost înlocuite prin gravuri. Totuși, ilustrarea de mână a *Haggadei* (ritualul Paștelui) sau a sulului Esterei (ce se citește la sărbătoarea *Purim*), precum și a contractelor de căsătorie (*ketubot*) se practică până în zilele noastre. Începând din sec. XVII, ustensilele ceremoniale folosite cu ocazia sărbătorilor fac obiectul unei ornamentații din ce în ce mai bogate, cuprinzând adesea scene figurative de inspirație biblică.

La sfârșitul sec. XIX, artiștii evrei părăsesc domeniul pur religios, astfel născându-se o artă mai personală, armonizată cu marile curente europene. Școala de la Paris, la începutul sec. XX, numără mai mulți artiști evrei celebri, printre care Mané-Katz, Pissarro, Modigliani și, cel mai ilustru dintre toți, Marc Chagall. *Mesajul biblic* al lui Chagall, expus la muzeul din Nisa, include tablouri ce evocă episoade din Geneză, din Exod și Cântarea Cântărilor. Această operă este încununarea artei sale, în care temele tradiționale și amintirile personale alcătuiesc o sinteză unică în originalitatea și forța ei de expresie.

2. ARTA CREȘTINĂ

Biblia, și mai ales Noul Testament, a constituit izvorul esențial al creației artistice din țările catolice până în secolul XVI.

Din această producție supraabundentă am reținut doar câteva exemple, alese dintre cele având suporturi diferite:

Artă paleocreștină e reprezentată prin ornamentele sarcofagelor, picturile din catacombe și mozaicurile primelor bazine.

Artă bizantină se păstrează sub formă de fresce și mozaicuri în Italia (Ravena, Venetia), în Grecia, precum și la Istanbul. Din acestea s-a inspirat pictura icoanelor.

Sculptura romanică însuflețește timpene și capiteli, mai ales în Franța și Spania.

Statuile gotice împodobesc catedralele.

Au fost reținute puține *miniaturi de manuscrise*, fiindcă acestea, păstrate cu grijă în marile biblioteci, nu sunt accesibile decât sub formă de reproduceri.

Majoritatea operelor indicate fără mențiune specială este alcătuită din *tablouri pictate pe lemn sau pe pânză*, foarte numeroase din sec. XIV până în sec. XVII. Unii artiști ar fi putut să fie citați mai frecvent (Giotto, Rafael, El Greco, Rubens și Rembrandt) pentru că repertoriul lor iconografic este cel mai vast, dar am vrut ca – dincolo de sec. XVIII, puțin fecund – să-i facem loc sec. XIX. Pictura religioasă s-a dezvoltat deosebit de mult în acest veac, datorită reluării construcțiilor de edificii de cult în Franța și în țările germanice. Pe de altă parte, generalizarea cărților sfinte ilustrate cu gravuri le-a dat o strălucire internațională lui Julius Schnorr von Carosfeld, *Biblia în imagini* (1852), și Gustave Doré, *Sfânta Biblie* (1866). În sec. XX, inspirația religioasă se centrează în jurul Patimilor lui Cristos, pe care cele două războaie mondiale și teribilele lor experiențe le-au reactualizat, dându-le sensuri noi: Isus răstignit, mântuitorul lumii, devine în pictură simbolul omului martirizat de semenii săi.

Referințele iconografice indică numele artistului, titlul operei, data realizării ei și locul unde este păstrată: picturile se află de obicei în muzee, pe când mozaicurile și sculpturile au rămas cel mai adesea *in situ*.

Pentru „a citi” opera de artă

Să se identifice cu grijă opera (artist, data creării, localizare actuală, natura materialului, tehnica folosită).

Să se descrie și să se identifice personajele, gesturile și veșmintele lor, așezarea acestora în decor sau în peisaj.

Să se analizeze compoziția în două sau trei dimensiuni: cum sunt încadrate personajele (în picioare, bust)? Sunt respectate proporțiile (mărimea capului intră de șapte ori în înălțimea persoanei); dacă nu, de ce? Care e sistemul de perspectivă utilizat? Este opera omogenă (o singură scenă), sau complexă (triptic, rețablou, timpan etc.)?

Să se studieze culorile folosite, valoarea lor (mai mult sau mai puțin saturate), contrastele. Există vreun simbolism al culorilor, al convențiilor (cămașa lui Isus este roșie sau albă, tunică Fecioarei albastră)? Poate fi văzută sursa luminii, și ce rol are ea?

Pornind de la aceste observații, să se plaseze opera în context istoric: cui îi era destinată – poporului credincios, clericilor și celor instruiți, sau prinților? Se poate analiza societatea în care trăia artistul (datorită veșmintelor, a decorului, a apropierei personajelor de Isus sau de Maria)? Ce concept de frumusețe se deduce din examinarea fețelor?

Creație artistică și interpretare a textului: pe o aceeași temă există nenumărate tablouri, uneori cu variante, ceea ce ridică problema cunoașterii și a interpretării textului sacru. Referințele biblice (numele cărții, numărul capitoului și al versetului) permit să se găsească originea temei iconografice și să se măsoare fidelitatea artistului față de text.

Noțiunea de stil artistic se desprinde din compararea operelor între ele: *Punerile în mormânt* ale lui Van der Weyden și Rafael, de la gotic la arta Renașterii; *Fecioara între stânci* a lui Leonardo da Vinci și *Fecioara și pelerinii* a lui Caravaggio, de la Renaștere la baroc ș.a.m.d.

Cercetări interdisciplinare

Comparația între textul biblic și operele pe care le-a inspirat oferă date asupra sensibilității unei epoci: Salomeea*, femeia fatală, este eroina literaturii și a picturii de la sfârșitul sec. XIX. Se vor remarca temele abordate cu predilecție și cele care au fost ignorate de artiști.

Pentru a ilustra o povestire, se vor alege de preferință gravuri sau tablouri din aceeași epocă:

Nașterea lui Isus (Buna-Vestire, Nașterea, Închinarea păstorilor, Circumcizia, Închinarea magilor, Fuga în Egipt).

Patimile lui Isus (Prinderea, Procesul, Biciuirea, *Ecce Homo*, Răstignirea, Punerea în mormânt).

Viața Fecioarei Maria (Buna-Vestire, Vizitarea, Nașterea Domnului, Fuga în Egipt, Fecioara cu pruncul, Răstignirea, *Pietă*, Încoronarea Fecioarei).

Reconstituirea programului iconografic al unui edificiu religios, plecând de la o referință, se va face ușor cu ajutorul unui ghid turistic, căutând pentru fiecare element artistic al monumentului intenția subiacentă: ce s-a dorit să se arate, să se învețe? Același demers se poate opera pornind de la resurse locale, chiar pentru edificii mai puțin renumite.

BIBLIA ȘI MUZICA

Muzica israeliților este deseori evocată în Biblie. Suzanne Haïk Vantura a făcut recent o reconstituire – asupra căreia se polemizează încă – a notației acestei muzici.

În aproape două milenii artiștii au produs, pentru cultul creștin, imnuri, messe, motete, corale, cantate; au pus pe muzică marile texte poetice: *Psalmii*, *Cântarea Cântărilor*. Istoria sfântă a inspirat oratorii și opere destinate bisericii, templului sau teatrului liric.

Trebuie să deosebim textele messei, ulterioare redactării Bibliei și scrise în latină (*Gloria*, *Credo*, *Sanctus*, *Agnus Dei*) sau în greacă (*Kyrie*), de citatele biblice care constituie partea principală a motetelor, a coralelor, a cantatelor. Referințele noastre privilegiază Europa occidentală, în detrimentul liturghiei ortodoxe pur vocale (în slavonă, greacă ori siriană), dat fiind accesul mai lesnicios la textul de origine.

BIBLIA ȘI CINEMATOGRAFUL

Biblia a inspirat o abundentă producție cinematografică, de la reportajul despre *Patimile de la Oberammergau*, în Bavaria (1897), până la *Biblia* lui Marcel Carné (1977). Fresca istoriei sfinte se pretează la marile spectacole hollywoodiene, în vreme ce povestea lui Isus a inspirat uneori filme de mai mare calitate artistică și de reală sensibilitate religioasă.

În afara filmelor consacrate explicit unor teme religioase, numeroase pelicule cuprind aluzii ce e bine să fie descifrate. În genuri foarte diferite, *Nazarin* de Luis Buñuel (*Ecce Homo**), *Numele trandafirului* de Jean-Jacques Annaud, *Aripile dorinței* de Wim Wenders (*Înger**) se bazează pe referințe pe care spectatorul ar fi câștigat dacă le-ar cunoaște; desfătarea ar fi cu atât mai mare.

Când filmele se inspiră din gravuri sau din tablouri, comparația permite să urmărim interesul arătat anumitor reprezentări: elefanții plasați de Gustave Doré în palatul lui Baltazar (ospăț*) apar și la Griffith, în *Intoleranță* (1917), precum și la frații Taviani, în *Good Morning, Babylon* (1986).

Studiul literar al dialogurilor de film conduce la regăsirea textului de origine: *Cântarea Cântărilor* în *Thérèse* de Alain Cavalier (1985).

CRONOLOGIE GENERALĂ

	EGIPT	PALESTINA	SIRIA-FENICIA
8000	REVOLUȚIA	NEOLITICĂ Mileniul 8 – Jerihon	Mileniul 6 – Byblos
3000	IMPERIUL VECHI Cultul lui Ra	Imigrarea canaaneenilor	2750 – Întemeierea Tyrului
2600	Capitala: Memfis Construirea marilor piramide Cultul lui Osiris	Cetăți: Gezer, Megidda, Bet-San, Hasor, Jerihon	Cetăți: Ugarit, Arvad, Sidon
2000	2030-1640 IMPERIUL DE MIJLOC Capitala: Teba Cultul lui Amon-Ra	2030-1640 – Control egiptean 1800-1600 – Migrația triburilor semitice: Avraam, Isaac, Iacov	2300 – Năvălirea amoritiților din Anatolia și Armenia
1500	1640-1530 Dinastia amorită: Hyksoșii Evrei: Iosif 1550-1070 IMPERIUL NOU AMENOFIS IV (1374-1347) impune cultul lui Aton TUTANKAMON RAMSES II (1301-1235) 1250 – Exodul evreilor conduși de Moise	1550-1070 – Canaaneenii sub protectorat egiptean 1285 – Victorie egipteană asupra hititiților la Qades	1350 – Tablitele alfabetice de la Ugarit Popoarele Mării: filistenii întemeiază 5 cetăți pe coastă: Gaza, Așqelon, Așdod, Eqrone, Gat
1200	1175 – Victorie asupra Popoarelor Mării 1070-945 – Dinastia 21 la Tanis	1220-1200 – Cucerirea Canaanului de evreii veniți din Transiordania 1200-1025 – Judecătoria Conflict între Israel și filistenii	
1000	945-725 – Dinastia 22 la Busastis	1030 – SAUL rege al lui Israel 1010-970 – DAVID rege 1003 – Luarea Ierusalimului 970-931 – SOLOMON Construirea Templului Schisma de la Sichem	Supune Edom, Moab, Ammon Hiram rege al Tyrului

MESOPOTAMIA	IRAN-ASIA MICĂ	EUROPA	SCRIERI
Mileniul 5 – Eridu 2600-2130 – SUMER Caractere cuneiforme 2350 – Năvălirea arameenilor veniți din deșertul Arabiei 2334-2050 – Dinastia semitică din AKKAD Ziguratul din Ur Crearea regatelor amorite: Asur, Mari, Babilon Migrația evreilor 1725-1595 – Vechiul Imperiul Babilonian 1720 – Codul lui Hamurabi 1531(?) Luarea Babilonului de către hitiți 1100 – Dominația asiriană. Arameenii se așează la Babilon, Damasc, Coba, Hamat	7000 – Satal Huyuk cetate în Anatolia 2500 – Migrații amorite Indo-europeni în Iran 1800-1250 – Hititi în Anatolia Perșii și mezii în Iran	Megaliti în Bretania, Anglia la Stonehenge Civilizația minoică în Creta Venirea aheenilor, primii eleni Palatul din Cnossos Civilizația aheenă la Mycene, Tirynth 1425 – Ruina Cnossosului 1250 – Dorienii în Grecia resping Popoarele Mării 1194-1184 – Războiul Troiei purta de aheeni 1150 – Distrugerea Mycenei Argos și Sparta înlocuiesc Mycene și Tirynth Etruscii în Italia	Ghilgames domnește la Ereh și devine erou al unei epoci sec. XVIII-VIII – Redactarea <i>Vedelor</i> în India Alfabetul fenician <i>Proverbele</i>

EGIPT		PALESTINA		SIRIA-FENICIA
900	Eclipsa puterii egiptene	IUDA	ISRAEL	
		931-913 – ROBOAM	931-910 – IEROBOAM	
800		911-870 – ASA	885-874 – OMRI întemeiază Samaria	814 – Fenicienii întemeiază Cartagina în Africa
		870-848 – IOSAFAT	874-843 – AHAB (ILIE)	
		841-835 – ATALIA	841-814 – IEHU	732 – Cucerirea Damascului
		835-796 – IOAS		
		781-740 – OZIAS (740) – ISAIA	783-743 – IEROBOAM II (AMOS și OSEA)	
		736-715 – AHAZ	721 – Luarea Samariei de către SARGON II Deportare	
EGIPT		SIRIA-FENICIA	PALESTINA	
700	671-650 – Asirienii în Egipt		715-687 – EZECHIA	
600	IEREMIA îi aduce pe evrei în Egipt, la Elefantina și Taphnes	Cucerire persană	640-609 – IOSIA (IEREMIA)	
			622 – Mare reformă religioasă	
			604-587 – Cucerirea de către Nabucodonosor	
			Trei deportări în Babilon (IEZECHIEL)	
			587 – Cucerirea Ierusalimului și capturarea lui SEDECHIA	
			538 – Întoarcerea evreilor după Edictul lui CIRUS	
			Întemeierea celui de-al doilea Templu de către ZOROBABEL	
			Iudeea este un stat autocratic autonom	
500			EZDRA și NEEMIA	

MESOPOTAMIA	IRAN-ASIA MICĂ	EUROPA	SCRIERI
Deșteptarea Asiriei 883-859 – ASURNASIRPAL 810 – Regența SEMIRAMIDEI 721-705 – SARGON II	Mezii plătesc tribut asirienilor	Alfabetul fenician adoptat de greci 776 – Primele Jocuri Olimpice 753 – Înteme- ierea Romei	Poemele homerice: <i>Iliada</i> și <i>Odissea</i>
ORIENTUL MIJLOCIU	GRECIA-ROMA	SCRIERI	
704-681 – SENAHERIB 681-621 – ASURBANIPAL 625-539 – Imperiul neo-babilonian 612 – Căderea Ninivei 604-562 – NABUCODONOSOR domnește în Babilon 550 – CIRUS II rege al mezilor și persilor Cucerirea Mesopotamiei, Siriei, Palestinei, Egiptului 521-486 – DARIUS I 486-465 – XERXES I (Ahașveroș) 445-433 – Misiunile lui NEEMIA	660 – Întemeierea Bizanțului 621 – Legislația lui Dracon la Atena Dinastia Tarquinilor la Roma 509 – Republică la Roma 499-446 – Războaiele medice (490 Maraton, 480 Salamina) 478-432 – PERICLE la Atena	660(?) Nașterea lui Zoroastru, fondatorul Mazdeismului Prima redactare a cărților lui <i>Iosua</i>, a <i>Judecătorilor</i>, a lui <i>Samuel</i> și a <i>Regilor</i> 605(?) Nașterea lui Lao-Tî, fondatorul taoismului 583-563 – Budha Sakyamuni 571-479 – Confucius sec. VI-III – Epopeea indiană <i>Ramayana</i>; <i>Bhagavad Gita</i> din epopeea <i>Mahabharata</i> Eschil, Pindar, Sofocle, Euripide, Tucidide	

	EGIPT	SIRIA-FENICIA	PALESTINA
400			398(?) <i>Pentateucul</i> , unificat de Ezdra, este aprobat de Artaxerxes II 350 – Samaritenii construiesc un templu pe Muntele Garizim
	CUCERITE	DE	ALEXANDRU CEL MARE
	321 – Întemeierea Alexandriei		
	323-301	– Campania lui	Ptolemeu
300	Lagizii Traducerea Septuagintei; Biblia în grecește. Întemeierea Muzeului din Alexandria	Seleucizii	304-197 – Palestina guvernată de lagizi
		223-187 – ANTIOHUS III	
200	Ajutorul Romei pentru a lupta împotriva seleucizilor	175-164 – ANTIOHUS IV	197-142 – Ocuparea de către seleucizi Heliodor la Ierusalim 167-164 – Marea persecuție Răscoala Macabeilor 142-134 – SIMON, întemeietorul asmoneenilor 139 – Senatul roman recunoaște independența regatului lui Iuda 130 – Comunitatea eseniană de la Qumrân 103-76 – ALEXANDRU IANEU rege
100		64 – POMPEI cucerește Siria și Palestina	63 – Căderea Ierusalimului
60	51-30 – Cleopatra VII Filopator 30 – Cucerirea Alexandriei de către romani Dominația romană	40-39 – Cucerirea partă 27 – Siria provincie imperială	37-4 – IROD cel Mare 13 – Întemeierea Cezareei maritime

	IMPERIUL ROMAN	PALESTINA	SCRIERI
14-37	TIBERIU 26-36 – PONTIU PILAT	6 – Nașterea lui ISUS din Nazaret 4-39 – IROD ANTIPAS, tetrarh al Galileei și al Perei procurator al Iudeei 28 – Începutul ministeriului lui ISUS 29 – Decapitarea lui IOAN BOTEZĂTORUL 30 – Moartea lui ISUS 34 – Martiriul lui ȘTEFAN Convertirea lui PAVEL din Tars	
37-41 41-54	CALIGULA CLAUDIU Recensământ în Imperiu:	6,9 milioane de evrei 48 – Conciliul din Ierusalim	50 – Primul text al lui Matei în aramaică 51-63 – <i>Epistolele</i> lui PAVEL 58 – <i>Epistola</i> lui Iacov 64 – <i>Prima Epistolă</i> a lui Petru <i>Evangelia</i> lui Marcu
54-68	NERON 64 – Persecuția creștinilor 64 sau 67 – Martiriul lui PETRU la Roma 67 – Martiriul lui PAVEL la Roma 71 – Triumful lui TITUS la Roma	66-70 – Revolta evreilor în Palestina 70 – Cucerirea Ierusalimului de către TITUS. Arderea Templului 73 – Asediul Masadei 95 – IOAN exilat la Patmos	70-80 – <i>Epistolele</i> lui IUDA, PETRU 78 – <i>Războiul Evreilor</i> , de Flavius Josephus 80-90 – <i>Evangeliiile</i> lui Luca, Matei <i>Faptele Apostolilor</i> 93 – <i>Antichitățile Iudaice</i> , de Flavius Josephus 95-100 – <i>Epistolele și Evangelia</i> lui IOAN <i>Apocalipsa</i>
98-117	TRAIAN		
117-138	HADRIAN	117 – Răscoala evreilor în tot Orientul 132-135 – A doua răscoală evreiască (Simion ben KOȘEBA). Ierusalimul, colonie romană interzisă evreilor	

INDICE GENERAL

(Termeni ce fac obiectul unui articol sau al unei dezvoltări în interiorul unui articol)

Aaron	aramaica → aramean	botez
<i>abba</i> → tată	arca lui Noc	Buna-Vestire
Abel	argilă (lut)	
Abner	arhanghel	
Absalon	arhiereu	
absolvirea de păcate	Atalia	cabală → Kabbala
Adam	Avacum	Cafarnaum (Capernaum)
adevăr	<i>Ave Maria</i>	Caiafa
Adonai	Avraam	Cain
Adormirea	azimă	Calvar
(Maicii Domnului)		Cana
adulter		Canaan
agape	Baal	canaaneancă
Agar → Avraam	Babel	canon (al Scripturilor)
<i>Agnus Dei</i> → miel/mesă	Babilon	Carmel (Muntele)
agonia lui Isus	Balaam	carne → trup
Ahab	balaur	captivitatea (robia) în
Ahașveros	balenă → Iona	Babilon
<i>aleluia</i>	Baltazar (ospățul lui)	cădere
ales	Baltazar (magul)	cădelniță
<i>alfa și omega</i>	Baraba	cămilă
Aman → Estera	Baruh	cărturari (învățători)
<i>amin</i>	Batșeba	căsătorie
Amos	bătrâni	Cântarea Cântărilor
Ana	bârnă → pai	cei dintâi/cei de pe urmă
anatemă	Beizebut → Satana	cenaclu
Andrei	Behemot → Leviatan	cer
angelus	Beniamin	cerb/căprioară
Anticrist	Betania	cetate
Antiohus	Betleem	Cezar
apă	Biblia/Sfânta Scriptură	Chefa → Petru
Apocalipsa	biciuire	cheie
apocrife	biserică	chemare → vocație
apostol	blasfemie	chip
aproapele	bogat	Chivot de Legământ
arab → Sem	Booz	Cina cea de Taină
		circumcizie

- Cirus
 ciumă
 coapse → rărunchi
 coborârea de pe cruce
 coborârea lui Isus la iad
 coloană de nori → nori
 colos cu picioare de lut
 Coloseni (Epistola către) →
 epistole
 Coran → Koran
 Corinteni (Epistola către) →
 epistole
 corn de berbec → trâmbiță
 cosmogonie → creațiune
 (facerea lumii)
 coș
 copiii lui Avraam
 copilăria lui Cristos
 Crăciun
 credință/credincios
 creștinism
 Crez
 crismă
 Cristos
 cruce/răstignirea pe cruce
 cunună de spini → spini
 cuptor
 curcubeu → potop
 curat/curățire
 cușer → iudaism
 Cuvânt

 Dalila
 Damasc → drumul
 Damascului
 Daniel
 dans
 dans macabru
 David
 Debora
 Decalog
 demon
 deșert
 deșertăciune

 deuterocanonic
 Deuteronom
 dezbrăcarea de omul cel
 vechi
 diacon
 diaspora
 diavol
 dinar
 doisprezece → numere
 doisprezece (cei) → apostoli
 Domnul → Adonai/Yahve
 dragoste
 drept/dreptate
 drumul crucii
 drumul Damascului
 Duh/Sfântul Duh
 Dumnezeu

 ebraică (limba)
Ecce Homo
 Ecclesiastul → Qohelet
 Eden → rai
 Egipt
 El
Eli, Eli, lema sabahtani
 Eliacin
 Eliador
 Elisabeta
 Elisei
 Eloah
 Elohim
 Emanuel
 Emaus
 Enoh
 Efeseni (Epistola către) →
 epistole
 efata
 Efraim
 Epifanie
 epistole
 Esau
 eshatologie
 Ezdra
 esenici → Qumrân

 Estera
 euharistie
 evanghelie
 evanghelist
 Eva
 Evrei (Epistola către) →
 epistole
 evreu (poporul)
 exil
 exod
 exterminator

 facere → creațiune
 familie (sfântă)
 Faptele Apostolilor
 faraon
 farisei
 față
 fântână
 făgăduință
 fecioară/feciorie
 femei (sfinte)
 fenicieni
 fenix
 fericirile
 festin
 fiat
 fiere
 filactere
 Filimon (Epistola către) →
 epistole
 Filipeni (Epistola către) →
 epistole
 filistenii
 firmament
 Fiul lui Dumnezeu
 Florii
 foamete
 foc
 frați
 frângerea pâinii
 fruct/rod
 fuga (în Egipt)
 fulger/trăsnet

furtuna domolită → minune

Galateni (Epistola către) →
epistole

Galileea

Gavriil

gelos

genealogie

Geneza → Facerca

Ghedcon

gheenă

Ghenizarct → Kinneret

Ghetsemani

giulgiu

gloria

Gog (și Magog)

Golgota

Goliat

Gomora → Sodoma

goyim

Graal → potir

grăunte (grâu)

groapă → Daniel

Haggada → Paștele evreiesc

hallel

Ham

haos

har

harismă

heruvim

holocaust (ardere de tot)

Holofern

Horeb → Sinai

hulă → blasfemie

Iacov

Iahve → Yahve

Iair

icoană/iconociasm

idol/idolatrie

Ieftae

Iehoiada (load)

Iehova

Ieremia

Ierihon

Ierusalim

Iezechiel

Ilie

Imaculata Concepție

imn

I.N.R.I.

interdicții → necurăție

Ioachim → Ana

Ioan (evangelistul)

Ioan (Botezătorul)

Ioas

Ioiachim

Iona (cartea lui)

Ionatan

Iosafat

Iosif

Iosif din Arimateea →

coborârea de pe

cruce/potir

Iosif (Sfântul)

Iosua

Iordan

iota → yod

Iov

Irod Antipas

Irod cel Mare

Irodiada → Salomeea

Isaac

Isaia

Iscarioteanul → Iuda

Islam

Ismael

Israel/israelian/israelit

Isus

Izabela

Iuda

iudaism

iudeu

Iuda Iscarioteanul

Iuda Macabeul

Iudeea

Iudita

iad/infern

iesle

iertare/ispășire

ispitire

isop

istoria sfântă

îmbălsămare

împărăție

împărtășanie → Cina cea de
Taină/messă

înălțare

a se închina

a-și încinge (mijlocul)

încoronarea Fecioarei

înger

îngropare → punere în
mormânt

întâmpinarea (înfățișarea)

întrupare

întineric

Înțelepciune (cartea)

înviere

jertfă/sacrificiu/oblație

judecată/Judecata de Apoi

Judecători (cartea)

Ka'aba

Kabbala

Kinneret

Koran → Coran

Kyrie eleison

lampă → făclie

lapidare

Lazăr (sărmanul)

Lazăr (cel înviat din morți)

lăuntru

legământ

lepros → lepră	Maria din Magdala	Naim (văduva din)
a lega/a dezlega	Marta	nard
legea mozaică → Pentateuc	martir/mucenic	Natan
Levi	martor → martir	Natanail
Leviatan	maslu	neamuri
levirat	Matei	Nașterea Domnului
levit	<i>mater dolorosa</i>	Nazaret
Levitic (cartea)	Matia	Nebo (Muntele)
limbi de foc → Rusalii	Matusalem	necircumciși →
limburi	mânie	circumcizie
linte → Esau	mântuire	necredincioși
liturghie	mântuitor	necurat/necurăție
logodnă	mărgăritar	Necmia → Ezdra
Logos → Cuvânt	mărturisire	neghină
Lot	măslin	negustorii din Templu
Luca	Măslini (grădină) → agonia	nevinovați → prunci
Lucifer	lui Isus	(uciderea)
lucrători → al unsprezecelea	Măslini (Muntele) →	Nicodim
(ceas)	Înălțarea	Ninive
lumină	Melhiscedec	nisip → stâncă
lume	Mesia	Noe
	messă	<i>Noli me tangere</i>
	miel	nori
Macabeu	Mihail	Noul Testament →
Magdalena → Maria din	milă/milostenie	Testament
Magdala	ministeriu	nume
Maica Domnului/	minune	numere
Madona/Maria	mîr	Numerii (cartea)
magi (crai)	mireasmă	<i>nunc dimittis</i>
<i>Magnificat</i>	mister (taină)	nuntă
Mamona	moabiți	
mană	Moise	
<i>mane, thekel, phares</i> →	Moloh/Molek	oaie răătăcită
ospățul lui Baltazar	monedă	oblație → jertfă/sacrificiu
<i>maranata</i> → aramaică	mormânt	obroc
Marcu	moștenire	obol
Mardocheu → Estera	mulțumire	ocupația romană
mare	muștar (parabolă,	ochi
Marea Moartă	grăuntelui de)	odihnă
Marea Roșie	muzică	om → dezbrăcarea de omul
Maria/Myriam (mama lui		cel vechi
Isus)	<i>nabi</i>	<i>omega</i> → <i>alfa</i>
Maria (mama lui Marcu) →	Nabot	oracol
sfintele femei	Nabucodonosor	orașe blestamate → Sodoma
Maria din Betania		orb

osana
osândă/osândit
Osea
oseminte → Iezecchiel
ospăț/ospățul lui Baltazar
ostie

pace
pai
Palestina
palmier
Palmyra
Pantocrator → Cristos
papură
parabolă
Paraclet
parusie
Paștele evreiesc
Paștile
Patimile lui Isus
Patmos
patriarh
Pavel/Saul
pax vobis → pace
păcat/păcătos
păcatul originar
păcătoasă
păgâni
Păresimi/Postul Mare
păstor
pășune → păstor
păun
pâine
pârğa roadelor
Pentateuc
pescuitul cel minunat
pelerinaj
pelican
pește
Petru (Sfântul)
piatră
pietă
Pilat din Pont
plăgile Egiptului

poartă
pocăință
politeism → Dumnezeu
pom
poporul lui Dumnezeu
porc
porumbel
porunci → Decalog
post
potir
poțop
preafinalt
precursor → Ioan
Botezătorul
predica de pe munte →
fericirile
preot → sacerdoțiu
pretoriu
primul născut
prinderea lui Isus
procurator
pronie/providență
proroc/profet
Proverbe/Pilde (cartea)
prozelit
pruncii nevinovați (uciderea
pruncilor)
psalm
pulbere
puncrea (coborârea) în
mormânt
punerea mâinilor
purgatoriu
Purim → sărbători
purtarea crucii
Putifar

Qohelet (Ecleziastul)
Qumrân

rabi/rabuni
Rahila
Rafail

rai
Ramadan →
Păresimi/Postul Mare
Ramses al II-lea
răscumpărare
răstignire → cruce
(cel) rău → diavol
răzbunător
Rebeca
rebel → cădere
rege
Regii (cartea)
a repudia
Requiem → recviem
revelație
risipitor (fiu)
rit → liturghie
rob/robic
Romani (Epistola către) →
epistole
Roșie (Marea) → mare
rouă
rugăciune
Rusalii
Rut → Booz

Saba (regina din)
sabat/*Sabbat*
sabie
sacerdoțiu
sacerdotală (rugăciune)
sacrificiu → jertfă
saduceu
Salomeea
salutul îngeresc → Ave
Maria
Samaria
samaritean (parabola
bunului)
samariteancă
Samson
Samuel
sanctuar
Sanctus

- Sanhedrin
sapiențiale (cărți)
Sara
sare
Satana
Saul → Pavel
savaot
sămânță/semănător
săptămână
sărac
sărbători religioase
sărutarea lui Iuda
săvârșire/împlinire (a Scripturii)
sânge
scară → Iacov
Schimbarea la Față
schismă
scribi → cărturari/învățători
Sedechia
Sem → semiți
Septuaginta
serafim
sfânt
Sfânta Sfințelor
Sfântul Duh → duh
sfârșitul lumii
a-și sfârșia veșmintele
sfășnic cu șapte brațe
Sfintele femei → femei
sminteală
Solomon
seceriș
semin → minune
semnul crucii
Set
sfîntire
Sichem
sicomor → Zaheu
Siloam
simbol → crez
Simion → *nunc dimittis*
Simon din Cirene → drumul crucii
Simon Vrajitorul/simonie
- Simon-Petru → Petru
(Sfântul)
sinagogă
Sinai
sinoptice
Sion/sionism
sistru → muzică
slavă
slăbănog (paralitic)
slăvit (trup)
sluga lui Dumnezeu
smirnă
Sodoma și Gomora
solzi
spălarea picioarelor
speranță
spic
spini
spovedanie → mărturisire
stea
stigmat
stâncă
a striga de pe case
suflare → duh
suflet
Sulamita
sunamita → *Șunem*
Suzana
- șapte → numere/săptămână
șarpe
șarpele de aramă
Șema Israel
șeol → iad
șoah
șofar → muzică
Ștefan
Șunem
- tabernacul
Tabernacle (sărbătoarea) → sărbători religioase
Tablele Legii → Decalog
- Tabor
taină
talanti → monedă
talion
Talmud
tamburină → muzică
Tars → Pavel
tată
Tatăl Nostru
tăierea capului (Sfântului Ioan Botezătorul)
tămâie
tâlhar
teofanie
Teofil
Templul din Ierusalim
Tesaloniceni (Epistola către) → epistole
Testament
tetragramă
tetrarh
Tiberiu
Tiberiada
Timotei (Epistola către) → epistole
Tit (Epistola către) → epistole
Tobit (cartea lui)
tohu-bohu → haos
Toma
Tora → Pentateuc
tradiție
transcendență → cer
transsubstanțiere
trădare → Iuda
trâmbiță
Treime
tribut
tron → îngeri
trup
Tubalcain
tunet
tunică
turma credincioșilor
Tyr

țap ispășitor	verset	Vulgata
Țara Făgăduinței	Vestea (cea bună) → Evanghelic	vultur
	veșmânt	Xerxes → Ahașveros
ucenic/discipol	<i>Via dolorosa</i> → drumul	
ungere/uns	crucii	Yahve
(ceasul al) unsprezecelea	viclean (duh) → diavol	yod
Ur → Avraam	victimă → ostie	Yom Kipur → iertare
Urie → David	vierme	
	vin	
vaci grase/slabe	Vinerea Mare	Zaharia
<i>vade retro Satanas</i>	vis	Zaheu
<i>vae soli</i>	viță de vie	zâzanie → neghină
valea plângerii	vițelul de aur	zeloți
vameș	vizitarea	Zevedci → Iacov și Ioan
vânturătoare/dârmon	vocație	Zidul Plângerii
Veronica	voce (care strigă în pustic) → deșert	Zorobabel

INDICE DE LOCUȚIUNI ȘI PROVERBE DIN BIBLIE

A azvârli cuiva <i>piatra</i>	Sunt eu oare păzitorul <i>fratelui</i> meu?
→ (FEMEIA) ADULTER(Ă)	→ CAIN
Mulți chemați, puțini <i>aleși</i>	Un <i>cafarnaum</i>
→ ALES	→ CAPERNAUM
Așa să fie	Duhul e vrednic, dar <i>carnea</i> e slabă
→ AMIN	→ CARNE
A spune <i>amin</i> la toate	→ AMIN
<i>Drojdia</i> în aluat	Să strecoți țânțarul, dar să înghiți <i>cămila</i>
→ APOSTOL	→ CĂMILĂ
Un bun samaritean	→ APROAPELE, SAMARIA
→ APROAPELE, SAMARIA	Ce a împreunat (<i>unit</i>) Dumnezeu omul să nu despartă
Aici e turnul lui <i>Babel</i>	→ BABEL
<i>Beniaminul</i> familiei	→ BENIAMIN
→ BENIAMIN	Cei de pe <i>urmă</i> vor fi cei dintâi
Legea și Prorocii	→ BIBLIA
→ BIBLIA	→ CEI DINTÂI/CEI DE PE URMĂ
Mai ușor îi va fi <i>cămilei</i> să treacă prin urechile acului, decât <i>bogatului</i> să intre în împărăția cerurilor	A fi într-al nouălea <i>cer</i>
→ BOGAT, CĂMILĂ	→ CER
Nu poți sluji și lui Dumnezeu, și lui <i>Mamona</i>	Dați <i>Cezarului</i> ce este al <i>Cezarului</i>
→ BOGAT, MAMONA	→ CEZAR
	<i>Cheile</i> împărăției; <i>cheile</i> sfântului Petru
	→ CHEI

- Caută și vei găsi* → CREDINȚĂ
A cerceta inima și rărunchii → COAPSE (RĂRUNCHI)
Urias cu picioare de lut → COLOS CU PICIOARE DE LUT
Creșteți și vă înmulțiți → CREAȚIUNE (FACEREA LUMII)
Fiat lux → CREAȚIUNEA (FACEREA LUMII), LUMINA
O credință ce mută munții din loc – Oameni cu puțină credință – Numai credința te mântuie → CREDINȚĂ
A-și purta crucea → CRUCE, RĂSTIGNIRE
A fi asemenea lui Toma necredinciosul → CREDINȚĂ, TOMA
Demonul amiezii → DEMON
A predica în deșert → DEȘERT
Nu este nimic nou sub soare → DEȘERTĂCIUNE
Mâna ta stângă să nu știe ce face dreapta → DRAGOSTE
A-și găsi drumul Damascului → DRUMUL DAMASCULUI
Duhul/vântul suflă unde voiește – Litera ucide, iar duhul dă viață – Prin lucrarea Duhului Sfânt → DUH
Brațul lui Dumnezeu; mâna lui Dumnezeu; degetul lui Dumnezeu; a sta de-a dreapta lui Dumnezeu → DUMNEZEU, TRUP
O viață edenică → EDEN
Copele din Egipt → EGIPT
Sărbătoarea Regilor → EPIFANIE
A-ți vinde dreptul de întâi-născut pe un blid de linte → ESAU
De o simplitate evanghelică – Nu e literă de evanghelic → EVANGHELIE
Jidovul rătăcitor → EVREI
Neam de vipere → FARISEU
A-și acoperi fața → FAȚĂ
Copiii făgăduinței – Poporul făgăduinței – Țara făgăduinței → FĂGĂDUINȚĂ
A spune „fiat” → FIAT
A judeca pomul după roade → FRUCT, POM, PROROC (PROFET)
Lupta lui David cu Goliat → GOLIAT
Unde este plângerea și scrâsnirea dinților → GHEENA
Un adevărat tohu-bohu → HAOS
Închinătorii la vițelul de aur → IDOL
Ieremiade → IEREMIA
A întinde și celălalt obraz → IERTARE
Sărac ca Iov → IOV
Bătrân ca Irod → IROD
A pune pe cineva pe aripa templului → ISPITIRE
Un Iuda → IUDA
Lăsați copiii să vină la mine → ÎMPĂRĂȚIE
Orice împărăție care se dezbină în sine nu va dăinui → ÎMPĂRĂȚIE
A despărți oile de capre → JUDECATA DE APOI
Trămbițele Judecății de Apoi → JUDECATA DE APOI
A pune la cale o cabală împotriva cuiva → KABBALA
A fi preschimbat într-un stâlp de sare → LOT
Nu poți sluji la doi stăpâni → MAMONA
Nu așteptați să vă pice mana din cer → MANĂ
A plânge ca o Magdalenă → MARIA DIN MAGDALA, PĂCĂTOASĂ
Partea cea mai bună → MARTA
A lua un aer de mater dolorosa → MATER DOLOROSA
Bătrân ca Matusalem → MATUSALEM
Să nu arunci mărgăritare porcilor → MĂRGĂRITAR
A aștepta pe cineva ca pe Mesia – Un Mesia mincinos → MESIA
Morminte văruite → MORMÂNT
Mare cât un grăunte de muștar → MUȘTAR
A semăna zăzanie → NEGHINĂ
A despărți grâul de neghină → NEGHINĂ, VÂNTURĂTOARE
A-și spune al său nunc dimittis → NUNC DIMITTIS

Oaie rățăcită → OAIE
 Obolul văduvei → OBOL
 A pune făclia sub obroc → OBROC
 Ochi pentru ochi și dinte pentru dinte
 → OCHI, TALION

Paiful și bârna → PAI
 A vorbi în *parabole* → PARABOLE
 A-și face Paștile → PAȘTI
 Urât ca cele șapte păcate capitale/Urât ca păcatul → PĂCAT

Părinții au mâncat aguridă și fiilor li se strepezesc dinții

→ PĂCATUL ORIGINAR

Vei naște în dureri
 → PĂCATUL ORIGINAR

Să nu dorești moartea păcătoșului
 → PĂCĂTOS

Îți vei câștiga pâinea cu sudoarea frunții
 → PÂINE

Omul nu trăiește numai cu pâine → PÂINE
 Pâinea cea de toate zilele → PÂINE

Nu va mai rămâne piatră pe piatră
 → PIATRĂ

Piatra din unghi (piatra unghiulară)
 → PIATRĂ

Piatra de încercare
 → PIATRĂ, SMINTEALĂ

A se spăla pe mâini → PILAT DIN PONT
 E o plagă/adevărată plagă/adevărată plagă a Egiptului → PLĂGI

A intra pe poarta cea strâmtă → POARTĂ
 Fructul oprit → POM

A bea paharul (cupa) până la fund
 → POTIR

Antediluvian → POTOP
 De pe vremea potopului → POTOP

Și firele de păr vă sunt numărate
 → PRONIE (PROVIDENȚĂ)

Ajunge zilei răutatea ei
 → PRONIE (PROVIDENȚĂ)

Nimeni nu e proroc în țara lui – Proroc mincinos – Proroc de nenorociri
 → PROROC (PROFET)

A face *prozelitism* → PROZELIT
 A-și scutura praful de pe sandale

→ PULBERE

Deșertăciunea deșertăciunilor, toate sunt deșertăciune

→ QOHELET (ECLEZIASTUL)

A tăia vițelul cel gras → RISIPITOR (fiu)
 Întoarcerea fiului risipitor

→ RISIPITOR (fiu)

Odihna din ziua a șaptea → SABAT
 Cincizeci de sabie de sabie va pieri

→ SABIE

Sarca pământului → SARE
 Sărutarea lui Iuda

→ SĂRUTAREA LUI IUDA

Cine seamănă vânt culege furtună
 → SECERIȘ

A pătrunde în Sfânta Sfintelor
 → SFÂNTA SFINTELOR

Non possumus → SF. PETRU
 Vai omului prin care vine smintea

→ SMINTEALĂ

I-au căzut solzii de pe ochi → SOLZI
 A construi pe nisip → STÂNCĂ

A striga de pe acoperișuri
 → A STRIGA DE PE CASE

Urâciunea pustiirii
 → TEMPLUL DIN IERUSALIM

Un țap ispășitor → ȚAP ISPĂȘITOR
 Cine nu este cu mine este împotriva mea

→ UCENIC

Lucrătorii din ceasul al unsprezecelea
 → (CEASUL AL) UNSPREZECELEA

Vremea vacilor grase/slabe → VACI
 Piei, Satano!

→ VADE RETRO SATANAS

Nu se pune vin nou în burdufuri vechi
 → VIN

Fără a schimba o iotă → YOD

INDICE DE SCRITORI

Inclusiv operele anonime sau colective, ca *misterele* din Evul Mediu și *Enciclopedia*, precum și lucrările care cunosc mai multe versiuni datorate unor autori diferiți

- ADAM DE SAINT-VICTOR, sec. XII, Franța → Maria
- ADORNO Theodor Wiesengrund, 1903-1969, Germania → Iov, *șoah*
- AGNON Samuel Joseph, 1888-1970, Israel → evreu, holocaust, Ierusalim, Israel, iudaism, sărac
- ALEHEM Șalom, 1859-1916, Ucraina – Statele Unite → evreu, sărac, speranță
- ALEMÁN Mateo, 1547-1614(?), Spania → iertare, sărac
- ALFIERI Vittorio, 1749-1803, Italia → David, Saul
- ALKABETZ Salomon, sec. XVII, Palestina → sabat
- AMBROZIE (Sfântul), 330-394, autor latin → Biblia, imn
- ANSELME Jean I', sec. XX, Franța → Isus
- APOCALYPSE DE SAINT-SEVER, sec. XI, Franța → Daniel
- APOLLINAIRE Guillaume, 1880-1918, Franța → Canaan, evreu, fenix, ispitire, înălțare, Leviatan, Salomeea, sinagogă
- ARAGON Louis, 1897-1982, Franța → Ave Maria, *Ecce Homo*, iad/infern, (Sfântul) Petru
- ARNOBE, 260(?)–327(?), autor latin născut în Africa → Biblia
- ARTAUD Antonin, 1896-1948, Franța → Dumnezeu, Rusalii
- AȘ Șalom, 1880-1957, Polonia → sărac
- AUBIGNÉ Agrippa d', 1552-1630, Franța → ales, Anticrist, Cain, Dumnezeu, foc, iad, Iacov, Izabela, înviere, Judecata de Apoi, Lot, lumină, osândă, rai, răzbunător
- AUGUSTIN (Sfântul), 354-430, autor latin originar din Africa de Nord → Babilon, Biblia, cetate, har, înălțare, mărturisire, păcat, Treime
- BAÏF Jean Antoine de, 1552-1589, Franța → psalm
- BALZAC Honoré de, 1799-1850, Franța → cer, diavol, evreu, răscumpărare, seceriș
- BATAILLE Georges, 1897-1962, Franța → Dumnezeu
- BAUDELAIRE Charles, 1821-1867, Franța → Cain, cădere, cer, demon, infern, limburi, orb, păcat, Petru (Sfântul), Satana, suflet
- BAYLE Pierre, 1647-1706, Franța → Dumnezeu
- BECKETT Samuel, 1906-1989, Irlanda → Dumnezeu, Iov
- BÈDE VENERABILUL, 673-735, Anglia → purgatoriu
- BENSÉRADE Isaac de, 1613-1691, Franța → Iov
- BERNANOS Georges, 1888-1948, Franța → agonie, demon, Dumnezeu, Isus, minune, păcătos, sărac
- BERNARD de CLAIRVAUX (Sfântul), 1090-1153, în latinește, Franța → Maria
- BERNARDIN de SAINT-PIERRE Jacques Henri, 1737-1814, Franța → Eden
- BERNSTEIN Henri, 1876-1953, Franța → Samson
- BERTAUT Jean, 1552-1611, Franța → psalm
- BÈZE Théodore de, Vézelay 1519-Geneva 1605 → Avraam, psalm

- BIALIK Hayim Nahrame, 1873-1934, Palestina → foc, Israel, Solomon
- BLAKE William, 1757-1827, Anglia → Apocalipsa, Ierusalim
- BLOY Léon, 1846-1917, Franța → evreu, sărac
- BOILEAU Nicolas, 1636-1711, Franța → minune
- BORGES Jorge Luis, 1899-1986, Argentina → Babel, întrupare, tâlhar
- BOSSUET Jacques Bénigne, 1627-1704, Franța → Andrei, cruce, deșertăciune, Dumnezeu, Iov, Lazăr, Maria, patimi, Pavel, Păresimi/Postul Mare, pom, pronie, sărac
- BOURDALOUE Louis, 1632-1704, Franța → iertare
- BRENDAM (Sfântul), sec. XII, Anglia → Iuda Iscarioteanul
- BRODSKY Iosif, URSS → Isaac
- BROWNING Robert, 1812-1889, Anglia → Lazăr (cel înviat din morți), Saul, Solomon,
- BUDÉ Guillaume, 1467-1540, Franța → Isus
- BUNYAN John, 1628-1688, Anglia → har, ispitire
- BYRON George (zis Lord), 1788-1824, Anglia → Adam, Cain, creațiune, potop
- CADOU René-Guy, 1926-1951, Franța → față
- CAILLOIS Roger, 1913-1978, Franța → Pilat din Pont
- CALDERÓN de la Barca Pedro, 1600-1681, Spania → cruce, ospăț, răscum-părare
- CALVIN Jean, Noyon 1509-Geneva 1564, în latină și în franceză → har, idol, mântuire
- CAMUS Albert, născut în Algeria, 1913-1960, Franța → cădere, ciumă, creațiune, cruce, deșertăciune, drept, exterminator, păcat
- CAVALERUL CU PUTINICA, sec. XIV, Franța → pocăință
- CAYROL Jean, născut în 1911, Franța → Lazăr (cel înviat din morți), răscum-părare
- CAZOTTE Jacques, 1719-1792, Franța → diavol
- CÂNTECUL LUI ROLAND. ~1100 → heruvim, înger, minune
- CEI PATRU FII AYMON, sec. XIII, Franța → minune
- CENDRARS Blaise, născut în Elveția, 1887-1961, Franța → Paști
- CERNIKOVSKI Saul, 1875-1943, Crimeea, Ierusalim → Canaan
- CHASSIGNET, sec. XVI, Franța → Iov
- CHATEAUBRIAND François René de, 1768-1848, Franța → Carmel, credință, Dumnezeu, exil, Ierusalim, Iov, Maria, martir/mucenic, potop
- CHÉNIER André, 1762-1794, Franța → Suzana
- CHRÉTIEN DE TROYES, sec. XII, Franța → potir
- CIPRIAN (Sfântul), ~210-258, autor latin originar din Cartagina → oaie rătăcită
- CLAUDEL Paul, 1868-1955, Franța → Andrei, apă, apostoli, Biblia, Buna-Vestire, Cântarea Cântărilor, Crăciun, cruce, duh, Dumnezeu, evreu, har, idol, Iosua, Iuda, înger, lepră, lumină, *Magnificat*, Maria, Marta, messă, minune, Pilat din Pont, porumbel, primul născut, rai, Rusalii, (Sfântul) Petru, Tobit, Țara Făgăduinței, verset
- CLEMENT din ALEXANDRIA, 150-215, autor grec → credință
- COCTEAU Jean, 1889-1963, Franța → înger
- COHEN Albert, 1895-1981, scriitor elvețian de expresie franceză → frate, martir, Paștele evreiesc
- COMMYNES Philippe de, 1447(?) - 1511, Franța → pronie
- CORNEILLE Pierre, 1606-1684, Franța → carne (trup), foc, idol, Isus, martir, psalm

- CUCERIREA IERUSALIMULUI, sec. XII
→ Ierusalim
- CYRANO de BERGERAC Savinien de.
1619-1655, Franța → Dumnezeu
- DADELSEN Jean-Paul de, 1913-1957,
Franța → Iona
- DANTE Alighieri, 1265-1321, Italia →
ales, Babel, infern, înger, lumină,
Maria, osândă, paradis, purgatoriu
- DAUDET Alphonse, 1840-1897, Franța →
messă
- DELLA VALLE Federico, 1560-1628,
Italia → Estera
- DESCARTES René, 1596-1650, Franța →
suflet
- DESMASURES Louis, 1515-1574, Franța
→ David
- DESPORTES Philippe, 1546-1606, Franța
→ psalm
- DICKENS Charles, 1812-1870, Anglia →
Crăciun
- DIDEROT Denis, 1713-1784, Franța →
Dumnezeu, minune, prorie
- DOS PASSOS John Roderigo, 1896-1970,
Statele Unite → Ninive
- DOSTOIEVSKI Fiodor Mihailovici, 1821-
1881, Rusia → Anticrist, creațiune,
demon, drept, infern, ispitire, Iosif,
Isus, sărac
- DRYDEN John, 1631-1700, Anglia →
Absalon
- DU BARTAS Guillaume, 1544-1590,
Franța → creațiune
- DURRY Marie-Jeanne, sec. XX, Franța →
Eva
- DWIGHT Timothy, 1752-1817, Statele
Unite → Țara Făgăduinței
- ECO Umberto, născut în 1932, Italia →
Apocalipsa
- EFREM Sirul (Sfântul), sec. IV → Maria
- ELIOT Thomas Stearns, 1888-1965, Anglia
→ ispitire
- EMMANUEL Pierre (Noël Matthieu, zis),
1916-1984, Franța → Aaron, Babel,
Buna-Vestire, cărturari, copilăria lui
Cristos, credință, Dumnezeu, Emaus,
față, fericirile, Iacov, idol, ispitire, Isus,
Iut, mânia, Moise, plăgile Egiptului,
proroc, sărac, Schimbarea la Față,
seceriș, Sodoma, tată, Tatăl Nostru,
ucenic, Veronica
- ENCICLOPEDIA, sec. XVIII, Franța →
Biblia
- ENCINA Juan del, 1468-1529, Spania →
Crăciun
- ERASM, Rotterdam 1469-Basel 1536,
olandez de expresie latină → har, Isus,
psalm, sărac
- ESCHENBACH Wolfram von, sec. XIII →
potir
- ESTANG Luc, sec. XX, Franța → fericirile
- EUSEBIU, 265-340, autor grec născut în
Palestina → Biserică
- FAULKNER William, 1897-1962, Statele
Unite (Mississippi) → Absalon, Isus,
Moise, tap ispășitor
- FECIOARELE ÎNTELEPTE și FECIOA-
RELE NEBUNE, sec. XI, Franța →
fecioară/feciorie
- FÉNELON, François de Salignac de la
Mothe, 1651-1715, Franța → adorație,
Epifanie
- FEUERBACH Ludwig, 1804-1872, Germa-
nia → răscumpărare
- FLAUBERT Gustave, 1821-1880, Franța →
Ioan Botezătorul, Iov, ispitire, Maria,
Moloh, Salomeea
- FLAVIUS JOSEPHUS, 37-~100, Palestina
→ Iacov, Isus, zeloți
- FLEG Edmond, 1874-1963, Franța → Sion,
șoah
- FONDANE Benjamin, 1898-1944, Româ-
nia și Franța → șoah
- FONTENELLE Bernard le Bovier de,
1657-1757, Franța → minune
- FORTUNAT Venantius, 530-605, autor
latin → imn
- FRANCE Anatole, 1844-1924, Franța →
Maria

- FRANCISC din ASSISI (Sfântul), 1182-1226, Italia → frați
- FREUD Sigmund, 1856-1939, Austria → Moise
- FUEST Bernard, sec. XX, Franța → plăgile Egiptului
- GABIROL Salomon Ibn, sec. XI, Spania → Ierusalim
- GADENNE Paul, 1907-1956, Franța → Siloam
- GARNIER Robert, 1534-1590, Franța → exil, Ieremia, Nabucodonosor, Sedechia
- GAUTIER Théophile, 1811-1872, Franța → Crăciun, exod
- GAUTIER de COINCY, 1177/1178-1236, Franța → Maria
- GENET Jean, 1910-1986, Franța → Satana
- GERHARDT Paul, 1607-1676, Germania → inn
- GESSNER Salomon, 1730-1788, elvețian de expresie germană → Abel
- GHELDERODE Michel de, 1898-1962, Belgia → Baraba
- GHERMAN din CONSTANTINOPOLE (Sfântul), sec. VI, autor grec → Maria
- GIDE André, 1869-1951, Franța → David, Decalog, fericirile, grăunte, Iov, Natanail, orb, păstor, poartă, risipitor (fiu), Saul, verset
- GIRAUDOUX Jean, 1882-1944, Franța → Iudita, Samson, Sodoma și Gomora
- GOETHE Johann Wolfgang, 1749-1832, Germania → diavol, răscumpărare
- GOGOL Nicolai Vasilievici, 1809-1852, Rusia → evreu
- GORDON VILNA Y.L., 1831-1892, Rusia → Ierusalim
- GRÉBAN Arnoul, 1420-1471, Franța → Dumnezeu, Faptele Apostolilor, Iuda, patimi, răscumpărare, speranță
- GRÉBAN Simon, sec. XV, Franța → Faptele Apostolilor
- GREEN Julien, 1900-1998, Franța, de origine americană → Iov, Leviatan, păcat
- GREENE Graham, 1904-1991, Anglia → păcat
- GRIGORIE din NYSSA (Sfântul), 340-394, autor grec → creațiune, suflet
- GROSJEAN Jean, sec. XX, Franța → Biblia, *Eli, Eli...*, Fiul Omului, Iona, proroc, Samson
- GUYON Jeanne Marie Bouvier de la Motte, 1648-1717, Franța → Isus
- HAÏAT Pierre, sec. XX, Franța → dragoste, Dumnezeu, exil, iudaism, Pentateuc
- HALEVI Iuda, sec. XI/XII, Spania → credință, Ierusalim, Israel
- HALKINE Simon, sec. XX, Rusia, apoi Palestina → Israel
- HAWTHORNE Nathaniel, 1804-1864, Statele Unite → păcat, trup
- HEINE Heinrich, 1797-1856, Germania → evreu, sabat
- HÉRÉDIA José-Maria de, 1842-1905, Franța → Epifanie
- HERMAS, sec. II, autor grec → Apocalipsa
- HILARIE (Sfântul), 315-367, în latină, Galia → Iona, Treime
- HITA Arcipreste de, sec. XIV, Spania → Păresimi/Postul Mare
- HOBBS Thomas, 1588-1679, Anglia → Leviatan
- HOCQUENGHEM Guy, sec. XX, Franța → Ioan
- HOUDENC Raoul de, sec. XII, Franța → iad/infern
- HUGO Victor, 1802-1885, Franța → agonie, Apocalipsa, Booz, Caiafa, Cain, calvar, cădere, Cina, cruce, Daniel, drumul Damascului, Dumnezeu, *Ecce Homo*, Eden, Eva, evangheliști, exil, Ham, Iehova, Ioan, Iosua, Irod, Isus, Iuda, înger, Judecata de Apoi, Lazăr (cel înviat din morți), Leviatan, lumină, *mater dolorosa*, ochi, patimi, Pavel, Petru (Sfântul), potop, proroc/profet,

- răscumpărare, Rusalii, Satana, sărac, seceriș, speranță, stea, vultur
- HUXLEY Aldous, 1894-1963, Anglia → demon
- HUYSMANS Joris-Karl, 1848-1907, Franța → cruce, Salomea
- IACOB Max, 1876-1944, Franța → agonie, Cana
- IGNAȚIU (Sfântul), episcop al Antiohiei, mort la Roma ~107, autor grec → martir/mucenic
- IOAN AL CRUCII (Sfântul), 1542-1591, Spania → Cântarea Cântărilor, foc, a se închina, întrupare, mântuire, Nașterea Domnului, tată, Treime
- IOAN CRISOSTOMUL (Sfântul), 345-407, autor grec originar din Antiohia → deșertăciune, iertare
- IONESCO Eugène, 1912-1994, Franța, de origine română → Iov
- JABÈS Edmond, născut în 1912, Franța → deșert, iudaism
- JAMMES Francis, 1868-1938, Franța → Ave Maria
- JANSENIUS (Cornelius Jansen, zis), 1585-1638 (Ypres), Olanda → har
- JEU COURTOIS D'ARRAS, sec. XIV, Franța → risipitor (fiu)
- JOCUL LUI ADAM, sec. XII, Franța → Adam, Cain, diavol, Eva, ispitire, mister
- JOCUL LUI DANIEL, sec. XII, Franța → Daniel
- JOINVILLE Jean Sire de, ~1224-1317, Franța → lepră
- JOUE Pierre Jean, 1887-1976, Franța → Isus, întrupare, înviere, Judecata de Apoi, Maria, Veronica
- KAFKA Franz, 1883-1924, Cehoslovacia, de expresie germană → evreu, Iov
- KIERKEGAARD Søren, 1813-1855, Danemarca → Avraam
- KLOPSTOCK Friedrich Gottlieb, 1724-1803, Germania → Cain, David, Satana
- LACLOS Pierre Choderlos de, 1741-1803, Franța → Samson
- LACORDAIRE Henri, 1802-1861, Franța → Maria din Magdala
- LACRETELLE Jacques de, 1888-1985, Franța → evreu
- LACTANȚIU, 250-~325, autor latin → Biblia, cruce, mânia
- LA FONTAINE Jean de, 1621-1695, Franța → psalm
- LAFORGUE Jules, 1860-1887, Franța → Salomea
- LAGERKVIST Pär, 1891-1974, Suedia → Baraba, jertfă, Țara Făgăduinței
- LAGERLÖF Selma, 1858-1940, Suedia → adulter, Ierusalim, proroc
- LAMARTINE Alphonse de, 1790-1869, Franța → Apocalipsa, cădere, creațiune, cruce, Dumnezeu, exil, Iacov, Iehova, Ierusalim, Isus, inger, suflet
- LAMENNAIS sau LA MENNAIS Félicité de, 1782-1854, Franța → exil, Isus, Lazăr (sărmanul), martir, mesia, profet, sărac, verset
- LA METTRIE Julien Offroy de, 1707-1751, Franța → Dumnezeu
- LA TAILLE Jean de, ~1540-~1607, Franța → Saul
- LAUTRÉAMONT (Isidore Ducasse, zis Conte de), 1846-1870, Franța → blasfemie/hulă, Iov, Satana
- LAWRENCE David Herbert, 1885-1930, Anglia → Apocalipsa, Ioan, păcat
- LAZARILLO DE TORMES, roman spaniol, sec. XVI → fericirile, sărac
- LECONTE DE LISLE Charles Marie René, 1818-1894, Franța → Cain
- LEFRANC DE POMPIGNAN Jean-Jacques, 1709-1784, Franța → înviere
- LEGENDA DAURITĂ, sec. XIII, Franța → minune
- LEIBNIZ Gottfried Wilhelm, 1646-1716, Germania → pronie (providență)
- LEON Luis de, 1521-1591, Spania → cer
- LESAGE Alain René, 1668-1747, Franța → diavol

- LESSING Gotthold Ephraim, 1729-1781, Germania → evreu
- LETURMY Michel, sec. XX, Franța → Avraam, Iacov
- LEVINAS Emmanuel, născut în Lituania în 1905, Franța → iudaism
- LINDGREN Torgny, sec. XX, Suedia → Batșeba, rege
- LOPE DE VEGA Felix, 1562-1735, Spania → creațiune, Estera, Eva, păcatul original
- LOTI Pierre, 1850-1923, Franța → Ierusalim
- LUTHER Martin, 1483-1546, Germania → Biblia, har, imn, psalm
- MAIMONIDE Moise, 1135-1204, Spania → Biblia, credință, iudaism
- MALHERBE François de, 1555-1628, Franța → Petru (Sfântul), prunci (uciderca), psalm
- MALLARMÉ Stéphane, 1842-1898, Franța → cer, Salomecca
- MALRAUX André, 1901-1976, Franța → Iov, Lazăr (cel înviat din morți), limburi
- MANN Thomas, 1875-1955, Germania → Iacov, Iosif
- MANZONI Alessandro, 1785-1873, Italia → pronie, Rusalii
- MARCADÉ Eustache, sfârșitul sec. XIV-1440, Franța → răscumpărare
- MARIE DE FRANCE, a doua jumătate a sec. XII, Franța → purgatoriu
- MARLOWE Christopher, 1564-1593, Anglia → Baraba
- MAROT Clément, 1496-1544, Franța → iad, psalm
- MARX Karl Heinrich, 1818-1883, Germania → evreu
- MASSILLON Jean-Baptiste, 1663-1742, Franța → ales
- MAUPASSANT Guy de, 1850-1893, Franța → Crăciun
- MAURIAC François, 1885-1970, Franța → fariseu, Fiul Omului, Isus, lepră, păcat
- MELVILLE Herman, 1819-1891, Statele Unite → Ahab
- MEMMI Albert, născut în 1920 la Tunis, Franța → evreu
- MÉRIMÉE Prosper, 1803-1870, Franța → purgatoriu
- MESCHONNIC Henri, născut în 1932, Franța → Biblia
- MICHEL Jean, sec. XV, Franța → a împlini (Scripturile), Maria din Magdala, patimi
- MICHELET Jules, 1798-1874, Franța → demon, Isus, mesia, patimi
- MIŁOŚZ O.-V. de Lubicz, 1877-1939, Franța, de origine lituaniană → Pavel, stea, verset
- MILTON John, 1608-1674, Anglia → Adam, Avraam, cădere, creațiune, Eden, Eva, foc, lumină, răscumpărare, Samson, Satana, șarpe, *vac soli*
- MINUCIUS FELIX, sec. III, autor latin de origine africană → idol
- MISTERUL RĂBDĂRII LUI IOV, sec. XV, Franța → Iov
- MISTERUL VECHIULUI TESTAMENT, sec. XV, Franța → David, Estera
- MOLIÈRE (Jean-Baptiste Poquelin, zis), 1622-1673, Franța → blasfemie/hulă, diavol, foc, sărac
- MOLINA Luis, 1536-1600, Spania → har
- MONTAIGNE Michel de, 1533-1592, Franța → credință, deșertăciune, Dumnezeu
- MONTCHRESTIEN Antoine de, 1575-1621, Franța → Estera
- MONTESQUIEU Charles de Secondat baron de La Brède et de, 1689-1755, Franța → evreu, Treime
- MORUS Thomas, 1478-1535, Anglia → cetate
- MUSSET Alfred de, 1810-1857, Franța → credință, cruce, pelican
- NEHER André, sec. XX, Franța → iudaism, răscumpărare

- NERVAL Gérard de, 1808-1855, Franța → agonie, drept, Elohim, iad, Isus, Maria, Saba, Solomon
- NIETZSCHE Friedrich, 1844-1900, Germania → Anticrist, Dumnezeu, *Ecce Homo*, Isus, răscumpărare
- NODIER Charles, 1780-1844, Franța → diavol, Saba
- NOËL Marie, sec. XX, Franța → Buna-Vestire, Crăciun, pâine
- NORGE Géo (Georges Morin, zis), 1898-1990, Belgia, de expresie franceză → Iacov
- NOVALIS Friedrich (baron von Hardenberg, zis), Germania, 1772-1801 → Maria
- ORIGENE, 183/186-252/254, autor grec originar din Alexandria → Biblia, mucenic
- PASCAL Blaise, 1623-1662, Franța → agonie, Avraam, Biserică, credință, dragoste, Dumnezeu, foc, har, Iov, Isus, înger, mântuire, minune, patimi, păcat, proroc, răscumpărare
- PĂRINȚII BISERICII → Biblia
- PÉGUY Charles, 1873-1914, Franța → Anticrist, Booz, cetate, credință, dragoste, Dumnezeu, Eden, *Eli, Eli...*, Eva, evreu, exil, genealogie, Iosif, înger, întrupare, lepră, Maria, *mater dolorosa*, oaie răătăcită, parabolă, păcat, pocăință, prunci (uciderea), sărac, seceriș, suflet, tată
- PELAGIUS, Marea Britanie ~360-Egipt ~422 → har
- PÉRET Benjamin, 1897-1957, Franța → pâine
- PERETZ Isaac Leib, 1852-1915, Polonia, de expresie idiș → evreu
- PESSOA Fernando, 1888-1935, Portugalia → *Magnificat*
- PETRARCA, 1304-1374, Italia → Maria
- PICHETTE Henri, născut în 1924, Franța → diavol
- POTOK Haïm, sec. XX, Statele Unite și Israel → chipuri, Talmud
- POTTIER Eugène, 1816-1887, Franța → osândă
- PRÉVERT Jacques, 1900-1977, Franța → Cina, Dumnezeu, Tatăl Nostru
- PROUST Marcel, 1871-1922, Franța → evreu, Sodoma și Gomora
- PRUDENTIU (Aurelius Prudentius Clemens), ~348-410, autor latin de origine spaniolă → imn, lumină, prunci (uciderea)
- QUEVEDO Gomez de, 1580-1645, Spania → Judecata de Apoi
- QUINET Edgar, 1803-1875, Franța → arhanghel, evreu
- RABELAIS François, 1483-1553, Franța → haos, genealogie, Păresimi/Postul Mare, Schimbarea la Față
- RACINE Jean, 1639-1699, Franța → Abner, Ahab, Atalia, Eliacin, Estera, foc, gelos, Iehoiada (Ioad), Ierusalim, Ioas, Iov, Izabela, înțelepciune, legământ, răzbunător
- RATOSH Jonathan, 1908-1981 → Canaan
- RENAN Ernest, 1823-1892, Franța → Iov, Isus, Pavel
- RENARD Jean-Claude, sec. XX, Franța → apă, cuvânt, înviere, tată, Treime, vin
- RICHTER Jean-Paul sau JEAN PAUL, 1763-1825, Germania → agonie, înviere, tată
- RILKE Rainer Maria, 1875-1926, Austria → risipitor (fiu), sărăcie
- RIMBAUD Arthur, 1854-1891, Franța → cetate, drept, blasfemie/hulă, iad, Iov, Isus, Leviatan, potop, sărac
- RODITI Édouard, sec. XX, Statele Unite → Avacum
- ROLLAND Romain, 1866-1944, Franța → vin
- ROMAN MELODUL, sec. VI, grec → Maria
- ROMANUL LUI TRISTAN ȘI IZOLDA, Franța, ~1362-1420 → iertare

- RONSARD Pierre de, 1524-1585, Franța → Dumnezeu, imn, Isus
 ROSENZWEIG Franz, sec. XX → răscum-părare
 ROTROU Jean de, 1609-1650, Franța → Isus
 ROUSSEAU Jean-Jacques, Geneva 1712-Ermenonville 1778, Franța → creațiune, credință, Dumnezeu, Eden, Isus, prorie/providență
 RUIZ Juan, arhimandrit de Hita, sec. XIV, Spania → Păresimi/Postul Marc
 RUTEBEUF, mort ~1285, Franța → diavol, Maria, minune
 SABRAN Elzear de, sec. XIX → coborârea lui Isus la iad
 SACHS Nelly, Berlin 1891-Stockholm 1970, israelit berlinez → exil, holocaust, *șoah*
 SAINT-AMANT Marc Antoine Girard, Sieur de, 1594-1661, Franța → Moise
 SALES (Sfântul Francisc din), 1567-1662, Franța → dragoste, Rusalii
 SALTREY H. de, Evul Mediu, călugăr englez → purgatoriu
 SAND (Aurore Dupin, baroană Dudevant, zisă George), 1804-1876, Franța → mesia, Satana
 SARTRE Jean-Paul, 1905-1980, Franța → ales, Dumnezeu, evreu, mesia, proroc, Satana, sărac
 SCÈVE Maurice, 1501-~1562, Franța → Adam, creațiune
 SCHELER Lucien, născut în 1902, Franța → Crăciun
 SCHWARZ-BART André, sec. XX, Franța → drept, *șoah*
 SENECA Lucius Aemilius, Spania 4 î. Cr. -Roma 65 d. Cr., autor latin → purgatoriu
 SHAHAR David, sec. XX, Israel → cetate, Ierusalim
 SHAKESPEARE William, 1564-1616, Anglia → evreu
 SHELLEY Percy Bysshe, Italia 1792-1822, Anglia → Apocalipsa
 SIMON Claude, născut în 1913, Franța → patimi
 SINGER Isaac Bashevis, Varșovia 1904-1991, Statele Unite, de expresie idiș → aleși, cetate, evreu, iudaism, Kabbala, mesia, Paștele evreiesc, sărac, trâmbiță
 SOLER Jean, sec. XX, Franța → pâine
 SOLJENITȘIN Alexandr. născut în 1918, URSS → infern
 SOULIÉ Frédéric, 1800-1847, Franța → diavol
 SOUMET Alexandre, 1788-1845, Franța → coborârea lui Isus la iad
 SPENSER Edmund, 1552-1599, Anglia → ispitire, Mamona
 SPINOZA Baruch de, 1632-1677, Olanda → evreu, Pentateuc
 SPIRE André, 1868-1966, Franța → *șoah*
 STEINBECK John, 1902-1968, Statele Unite → mânia, Țara Făgăduinței
 STRAUSS David Friedrich, 1808-1874, Germania → Isus
 SUE Eugène, 1804-1857, Franța → evreu
 SUPERVIELLE Jules, 1884-1960, Franța → arca lui Noe, creațiune, Eva
 SWEDENBORG Emmanuel, 1688-1772, Suedia → cer
 TASSO Torquato, 1544-1595, Italia → Ierusalim
 TEILHARD de CHARDIN Pierre, 1881-1955, Franța → *alfa și omega*, duh
 TEREZA d'AVILA (Sfânta), 1515-1582, Spania → dragoste, lumină
 TERTULIAN Septimius Florens, Cartagina, 150-222, autor latin → Biblia, idol, Judecata de Apoi, suflet
 THACKERAY William Makepeace, 1811-1863, Anglia → ispitire
 TIRSO de MOLINA, ~1583-1648, Spania → osândă
 TOLSTOI Lev Nikolaevici, Conte, 1828-1910, Rusia → Isus, Paști

- TOMA d'AQUINO (Sfântul), 1225-1274, Italia → har
- TOUR du PIN Patrice de la, 1911-1975, Franța → Paști, psalm
- TOURNIER Michel, născut în 1924, Franța → Adam, Baltazar, Cain, limburi, mag, Paraclet
- UNDSET Sigrid, 1882-1949, Norvegia → pocăință
- VALÉRY Paul, 1871-1945, Franța → creațiune, pom, șarpe
- VAN LERBERGHE Charles, sec. XX, Franța → Eva
- VASILE (Sfântul), 330-379, autor grec originar din Cezareea, Asia Mică → creațiune, credință, duh
- VELEZ DE GUEVARA Luis, 1579-1644, Spania → diavol
- VERLAINE Paul, 1844-1896, Franța → foc, Maria, suflet
- VIAU Théophile de, 1590-1626, Franța → Dumnezeu
- VIGÉE Claude, născut în 1921, israelian de expresie franceză → Canaan, exil, Talmud
- VIGNY Alfred de, 1797-1863, Franța → adulter, agonie, aleși, Dalila, drept, Dumnezeu, Ieftae (fiica lui), Iosua, Iov, Isus, înger, Moise, porumbel, potop, Samson, Satana, Suzana
- VILLON François, 1431-după 1463, Franța → frate, iertare, Iov, Maria
- VOLTAIRE (François Marie Arouet, zis) 1694-1778, Franța → Biblia, botez, credință, David, Dumnezeu, frate, Iov, Isus, înger, lume. păcat, pronie, Solomon, suflet
- WALTARI Mika, sec. XX, Finlanda → Isus, Pavel
- WEIL Simone, 1909-1943, Franța → sărac
- WIESEL Elie, născut în 1928-România, Franța → aleși, Biblia, cetate, exil, Iacov, Ierusalim, Iosif, Iov, Isaac, iudaism, martir, Moise, *șoah*, Zidul Plângerii
- WILDE Oscar, 1854-1900, Anglia → iertare, Salomeea
- WOLFSKEHL Karl, 1869-1948, Germania → Iov, mesia, *șoah*
- ZOLA Émile, 1840-1902, Franța → păcatul originar
- ZWEIG Stefan, 1881-1942, Austria → exil, Ieremia, Rahila, sfeșnic cu șapte brațe

INDICE DE PICTORI ȘI SCULPTORI

- AIX Meșterul de la, sec. XV, Franța → Isaia
- ALEIJADINHO (Antonio Francisco Lisboa, zis), 1738-1814, Brazilia → Daniel
- ALLORI Alessandro, 1537-1607, Italia → mană
- ALTDORFER Albrecht, 1475-1538, Germania → Nașterea Domnului, Suzana
- AMAURY-DUVAL Eugène, 1808-1885, Franța → Buna-Vestire
- ANDREA DA FIRENZE, 1388-1459, Italia → coborârea lui Isus la iad
- ANGELICO Guido di Pietro (Fra), 1387-1455, Florența → Buna-Vestire, Epifania, înălțare, încoronarea Fecioarei,

- înger, Judecata de Apoi, *Noli me tangere*, punerea în mormânt, Schimbarea la Față, slavă
- ANTONELLO DA MESSINA, 1430-1479, Italia → răstignire
- ARCABAS, născut în 1900, Franța → pruncii nevinovați (uciderea)
- BALDUNG Grien Hans, 1484-1545, Germania → potop
- BASSANO Jacopo da, 1517-1592, Italia → arcă, chivot, Iacov, rai (paradis), Samaria, samariteancă
- BATAILLE Nicolas, 1330-1405, Franța → Apocalipsa, nori, sabie
- BEARDSLEY Aubrey, 1872-1898, Anglia → Salomeea
- BECCAFUMI Domenico, 1486-1551, Siena → Mihail, vițelul de aur
- BELLINI Giovanni, 1429-1516, Veneția → agonie, circumcizie, copilăria lui Cristos, înger, Marcu, *pictă*, Schimbarea la Față
- BERNINI Gian Lorenzo, 1598-1680, Italia → Daniel, David, înger
- BERRUGUETE Alonso, 1490-1561, Spania → Avraam
- BIDA Alexandre, 1823-1895, Franța → Sanhedrin
- BLAKE William, 1757-1827, Anglia → Abel, Apocalipsa, ciună, Dumnezeu, Eva, fecioară, Iov, purgatoriu, Satana
- BLOEMAERT Abraham, 1564-1651, Olanda → Ioan Botezătorul
- BÖCKLIN Arnold, 1827-1901, Elveția → Apocalipsa
- BONNAT Léon, 1833-1922, Franța → Iov, Samson
- BOSCH Hieronymus, 1460-1516, Flandra → creațiune, demon, Ioan, ispitire, Judecata de Apoi, Moise, patimi, pește, purtarea crucii, rai (paradis), risipitor (fiu), spini
- BOSSE Abraham, 1602-1676, Franța → Cana, fecioară
- BOTTICELLI Sandro, 1444-1510, Italia → ispitire, Iudita, Moise
- BOUGUEREAU William, 1825-1905, Franța → Abel, biciuire
- BOUTS Dierick, 1415-1475, Flandra → Epifanie, mană, Paște
- BRÉA Louis, 1458-1523, Nisa → coborârea de pe cruce, *pictă*
- BREU Jorg, 1475-1537, Germania → Samson
- BRIDAU Charles-Antoine, 1730-1805, Franța → Adormirea (Maicii Domnului)
- BROEDERLAM Melchior, 1328-1410, Flandra → fuga în Egipt
- BRONZINO Angiolo, 1503-1573, Italia → Ioan Botezătorul
- BROWN Ford Maddox, 1821-1893, Anglia → Cina cea de Taină, Iacov, spălarea picioarelor, tunică
- BRUEGEL Jan, 1568-1625, Flandra → Iona
- BRUEGEL Pieter, 1525-1569, Flandra → adulter, Babel, Betleem, Epifanie, orb, Păresimi/Postul Mare, pruncii nevinovați (uciderea)
- BURNAND Eugène, 1850-1921, Elveția → apostoli
- CARAVAGGIO (Michelangelo Amerighi sau Merisi, zis), 1569-1609 → *Ecce Homo*, Emaus, Isaac, Lazăr, Maria, Matci, Pavel, Petru, Salomeea, Toma
- CARPACCIO Vittore, 1465-1525, Veneția → balaur, Ierusalim, Ștefan
- CARRACCI Annibale, 1560-1609, Bologna → Luca, Samaria, Ștefan
- CASTIGLIONE Giovanni Benedetto, 1610-1665 → negustorii din Templu
- CHAGALL Marc, 1887-1985, Rusia și Franța → Avraam, Bașcaba, evreu, Ierusalim, înger, Moise, Noe, Paște
- CHARONTON Engucrand, 1410-1461, Franța → încoronare, *pictă*, purgatoriu
- CHASSÉRIAU Théodore, 1819-1856, Franța → Estera

- CHRISTUS Petrus, 1420-1473, Flandra → Ave Maria
- CIMABUE (Cenni di Pepo, zis), sec. XIII, Italia → Maria
- CORINTH Lovis, 1856-1932, Germania → coborârea de pe cruce, *Ecce Homo*
- CORMON Fernand, 1845-1924, Franța → Cain
- CORNEILLE de Lyon, 1505-1574, Franța → Esau
- CORNELIUS Peter von, 1783-1867, Germania → Iosif
- COROT Camille, 1796-1875, Franța → Avraam
- CORREGGIO (Antonio Allegri, zis), 1489-1534, Italia → Adormirea, Apocalipsa, căsătorie, Nașterea Domnului, *Noli me tangere*
- COSIMO Piero di, 1462-1521, Italia → Maria din Magdala, Paște
- COYPEL Antoine, 1661-1722, Franța → Estera, Ieftae
- COZZA Francisco, 1605-1682, Italia → Avraam
- CRANACH Lucas, 1472-1553, Germania → Adam, Eva, Iudita
- CRISPIN CEL BĂTRÂN, sec. XVI, Franța → Marcu
- CRIVELLI Carlo, 1430-1493, Italia → Buna-Vestire
- DALI Salvador, 1904-1989, Spania → Cina, răstignire
- DANBY Francis, 1793-1861, Anglia → Apocalipsa
- DAVID Gérard, 1450-1523, Flandra → botez
- DEGAS Edgar, 1834-1917, Franța → Babilon, Ieftae
- DELACROIX Eugène, 1798-1863, Franța → agonie, Eliodor, Iacov, Ștefan
- DEL SARTO Andrea, 1486-1530, Italia → Avraam
- DELVAUX Paul, născut în 1897, Belgia → punerea în mormânt, răstignirea
- DELVILLE Jean, 1867-1953, Belgia → Cristos, Satana
- DENIS Maurice, 1870-1943, Franța → *nabi*, *Noli me tangere*, rai
- DESVALLIÈRES Georges, 1861-1950, Franța → biciclist
- DONATELLO (Donato di Betto Bardi, zis), 1386-1466, Florența → Buna-Vestire, David, Ioan Botezătorul, Irod, Iudita, Marcu, Maria din Magdala
- DORÉ Gustave, 1832-1883, Franța → Absalon, Biblia, Cain, Canaan, cuptor, Macabeu, ospăț, pretoriu, purgatoriu, Saba, Samson, valea plângerii
- DUCCIO di Buoninsegna, 1260-1319, Italia → cărturari, Florii, *Noli me tangere*
- DÜRER Albrecht, 1471-1528, Germania → Adam, Apocalipsa, apostol, balaur, cărturari, coborârea de pe cruce, copilăria lui Cristos, diavol, *Ecce Homo*, Eva, Iov, Lot, Marcu, Nașterea Domnului, patimi, *pictă*, Solomon, Treime
- DURET Francisque-Joseph, 1804-1865, Franța → Mihail
- DYCE William, 1806-1884, Anglia → Iacov, Solomon
- ELSHEIMER Adam, 1578-1610, Germania → fuga în Egipt, Tobit
- ENGELBRECHTSZ Cornelis, 1468-1553, Olanda → Matei
- ENSOR James, 1860-1949, Belgia → Florii
- ERNST Max, 1891-1976, Germania, Franța → Maria
- FETTI Domenico, 1589-1623, Italia → Moise
- FIGUEIREDO Cristovao, sec. XVI, Portugalia → punerea în mormânt
- FLANDRIN Hippolyte, 1808-1864, Franța → Babel, Florii, Iona, *pictă*
- FLEMALLE (Meșterul din), sec. XV, Flandra → Dumnezeu, Nașterea Domnului, Treime, Veronica
- FLINCK Govaert, 1615-1660, Olanda → Isaac

- FOUQUET Jean, 1420-1470, Franța → căsătorie, Epifanie, Ierihon, Iov, Treime
- FRÉMIET Emmanuel, 1824-1910, Franța → Mihail
- FROMENT Nicolas, 1435-1484, Franța → Lazăr
- FÜHRICH Josef von, 1800-1876, Austria → Iacov
- GADDI Taddeo, 1300-1366, Italia → pelican
- GARGALLO Pablo, 1881-1934, Spania → proroc
- GAUGUIN Paul, 1848-1903, Franța → calvar, Iacov, Nașterea Domnului, răstignire
- GELDER Aert de, 1645-1727, Olanda → Booz
- GELLÉE Claude, zis Lorrain, 1600-1682, Franța → Pavel, Saba
- GENTILE da Fabiano, 1370-1427, Italia → întâmpinarea lui Isus
- GENTILESCHI (Orazio, 1563-1639, și Artemisia, 1593-1652), Italia → David, Iudita, Suzana
- GÉRARD François (baron), 1770-1837, Franța → Iosif
- GÉRARD de Saint-Jean, 1465-1495, Flandra → Ioan Botezătorul
- GHIBERTI Lorenzo, 1378-1455, Florența → creațiune, Ierihon, Irod, Isaac, ispitire, Saba
- GHIRLANDAIO (Domenico di Tommaso Bigordi, zis), 1449-1494, Italia → vizitarea
- GIACOMETTI Augusto, 1877-1947, Elveția → șarpe
- GIAQUINTO Corrado, 1703-1765, Italia → vizitarea
- GIORDANO Luca, 1632-1705, Italia → Iacov, Izabela, Samaria
- GIORGIONE (Giorgio da Castelfranco, zis), 1477-1510, Italia → Suzana
- GIOTTO di Bondone, 1266-1337, Italia → prindere, căsătorie, fuga în Egipt, Iuda, Lazăr, negustorii din Templu, sărutarea lui Iuda, serafim, spălarea picioarelor
- GIOVANETTI Matteo, sec. XIV, Italia → Ioan
- GIOVANNI di Paolo, sec. XV, Siena → rai
- GIOVANNI Pisano, 1245-1314, Italia → Nașterea Domnului, pruncii nevinovați (uciderea)
- GISLEBERTUS, sec. XII, Franța → Eva
- GLEYSRE Charles, 1806-1874, Franța → rai
- GOERG Edward, 1893-1969, Franța → Apocalipsa
- GONCEAROVA Natalia, 1881-1962, Rusia, Franța → Suzana
- GOIJON Jean, 1510-1564, Franța → Luca
- GOYA Francisco, 1746-1828, Spania → agonie, prindere, diavol, Iudita
- GOZZOLI Benozzo, 1420-1497, Italia → Irod Antipas
- GRAF Urs, 1485-1527, Elveția → diavol
- GRECO (Dhominikos Theotokopoulos, zis El), 1541-1614, Spania → Adormirea, agonie, Apocalipsa, apostoli, familie, Învierea, *mater dolorosa*, negustorii din Templu, orb, păstori, Răstignirea, Rusalii, Veronica
- GRUBER Francis, 1912-1948, Franța → Iov
- GRÜNEWALD Mathias, 1420-1528, Colmar → Buna-Vestire, Gavriil, înger, Învierea, ispitire, purtarea crucii, răstignire
- GUERCINO (Giovanni Francesco Barbieri, zis), 1591-1666, Italia → circumcizie
- HENNER Jean-Jacques, 1829-1905, Franța → Suzana
- HERNANDEZ Gregorio, 1576-1636, Spania → *pietă*
- HOLBEIN Hans (cel Bătrân, 1465-1524, și cel Tânăr, 1497-1543), Germania → biciuire, Cristos, dans macabru
- HOUDON Jean-Antoine, 1741-1828, Franța → Saba
- HUNT Holman, 1827-1910, Anglia → cărturari, țap ispășitor
- JOCZ Paweł, născut în 1943, Polonia, Franța → Isus

- JORDAENS Jacob, 1593-1678, Flandra → evangheliști, negustorii din Templu
- JUNI Juan de, 1507-1577, Spania → coborârea de pe cruce
- JUSTE din Gand, 1435-1475, Flandra → Cina
- KELLER Albert von, 1884-1920, Germania → Iair
- KHNOPFF Fernand, 1858-1921, Belgia → ispitire
- KLIMT Gustav, 1862-1918, Austria → Iudita, Salomeea
- LANFRANCO Giovanni, 1582-1647, Italia → rai
- LASTMAN Pieter, 1583-1633, Țările de Jos → Tobit
- LA TOUR Georges de, 1593-1652, Franța → Iosif, Maria din Magdala, Nașterea Domnului, păstor, Toma
- LEIGHTON Lord, 1830-1896, Anglia → *Sunem*
- LEMOYNE Jean-Baptiste, 1679-1731, Franța → botez
- LE SUEUR Eustache, 1617-1655, Franța → Pavel
- LIMBOURG (frații din), sec. XV, Flandra → ispitire
- LIPCHITZ Jacob, 1891-1973, Polonia, Franța → Maria
- LIPPI (Filippo, 1406-1469, și Filippino, 1457-1504), Italia → Gavriil, șarpe
- LORENZETTI Pietro, 1280-1348, Italia → Cina, Maria, spălarea picioarelor
- LUCAS DIN LEYDA, 1489-1533, Olanda → Ieftae, Lot
- LURÇAT Jean, 1892-1966, Franța → Apocalipsa, arcă (chivot)
- MANÉ-KATZ, 1894-1962, Rusia, Franța → iudaism, Pentateuc, *rabi*
- MANESSIER Alfred, 1911-1993, Franța → spini
- MANTEGNA Andrea, 1431-1506, Italia → agonie, circumcizie, înălțare, întâmpinarea lui Isus, Luca
- MARMION Simon, 1425-1489, Franța → *mater dolorosa*
- MARTIN John, 1789-1854, Anglia → Baltazar, Iosua, nori, potop, rai
- MARTINI Simone, 1284-1344, Italia → Buna-Vestire, copilăria lui Cristos, purtarea crucii
- MASACCIO Tommaso, 1401-1428, Italia → Adam, răstignire, Treime, tribut
- MASOLINO Tommaso, 1387-1447, Italia → Adormirea
- MATSYS Jan, 1509-1575, Flandra → Lot
- MATSYS Quentin, 1466-1530, Flandra → *Ecce Homo*, Iudita, Maria din Magdala
- MELOZZO da Forlì, 1438-1494, Italia → Isaia
- MEMLING Hans, 1433-1494, Flandra → căsătorie, Ioan, înger
- MEUNIER Constantin, 1831-1905, Belgia → *Ecce Homo*
- MICHELANGELO BUONAROTTI, 1475-1564, Italia → Adam, arcă, David, Dumnezeu, familie, Judecata de Apoi, Maria, Moise, Noe, *pietă*, potop, pro-roc, șarpe
- MILLAIS John Evarist, 1829-1896, Anglia → copilăria lui Cristos
- MILLET Jean-François, 1814-1875, Franța → angelus
- MOREAU Gustave, 1826-1898, Franța → Cântarea Cântărilor, dans, Moise, Salomeea
- MORELLI Domenico, 1826-1901, Italia → Iair
- MORETTI Raymond, născut în 1931, Franța → Paște
- MOSSA Gustav-Adolf, 1883-1971, Franța → Solomon
- MOULINS (Meșterul de la), sec. XV, Franța → Ioan, Nașterea Domnului
- MUNCKACSY Mihaly, 1844-1900, Ungaria → pretoriu
- MURILLO Bartolomeo, 1618-1682, Spania → Cana, minune, păstor, slăbănog

- NOLDE Emil, 1867-1956, Germania → Cina, Isus, proroc, punerea în mormânt, Rusalii
- OVERBECK Friedrich, 1789-1869, Germania → Florii, Iosif, Marta
- PARMIGGIANO (Francesco Mazzola, zis), 1503-1540, Italia → Maria
- PATENIER, sau PATINIR Joachim, 1480-1524, Flandra → botez
- PERUGINO, 1445-1523, Italia → căsătorie, înălțare, înviere, Petru
- PIAZETTA Gianbattista, 1682-1754, Italia → Ilie
- PIERO DELLA FRANCESCA, 1410-1492, Italia → Adam, botez, înviere, Nașterea Domnului, Saba
- PILON Germain, 1537-1590, Franța → înviere
- PINTURICCHIO (Bernardino di Betto, zis), 1454-1513, Italia → Luca
- POUSSIN Nicolas, 1594-1665, Franța, Roma → Booz, Moise, orb, Pavel, pruncii nevinovați (uciderea), rai, Samaria, Solomon, vindecare, vițelul de aur
- POYNTER Sir Edward, 1839-1919, Anglia → Saba
- PRIKKER Johan Thorn, 1868-1932, Țările de Jos → coborârea de pe cruce
- PRUDHON Pierre-Paul, 1758-1823, Franța → Cain, răstignire
- QUENTIN Philippe, 1600-1636, Franța → circumcizie
- RAFAEL (Raffaello Sanzio, zis), 1483-1520, Italia → căsătorie, creațiune, Dumnezeu, Eliodor, familie, Iezechiel, Maica Domnului (Madona), Maria, Mihail, Paște, Pavel, pescuit, Petru, punerea în mormânt, Schimbarea la Față, Solomon, șarpe, vindecare
- REDON Odilon, 1840-1916, Franța → înger
- REMBRANDT van Rijn, 1606-1669, Olanda → Ana, Avraam, Balaam, Batșeba, coborârea de pe cruce, copilăria lui Cristos, David, Emaus, Iair, Ieremia, Ionatan, Iosif, Isaac, Iuda, înălțare, întâmpinarea Domnului, Matei, Moise, Petru, Rafail, risipitor (fiu), Samson, Saul, Șuncm, Tobit
- RENI Guido, 1575-1642, Italia → David
- REYNOLDS Sir Joshua, 1723-1792, Anglia → Samuel
- RIBERA José de, 1591-1652, Spania → Iacov, păstor, Treime
- RIEMENSCHNEIDER Tilman, 1460-1531, Germania → Ioan, Luca
- RIVIÈRE Britten, 1840-1920, Anglia → Daniel
- ROBERTS David, 1796-1864, Anglia → exil
- RODIN Auguste, 1840-1917, Franța → Dumnezeu, iad, Ioan Botezătorul
- ROPS Félicien, 1833-1898, Belgia → ispitire
- ROSA Salvator, 1615-1673, Italia → Iacov, Lazăr, Samuel
- ROUAULT Georges, 1871-1958, Franța → botez, cărturar, David, *Ecco Homo*, față, patimi, Veronica
- RUBENS Peter-Paulus, 1577-1640, Flandra → Cain, coborârea de pe cruce, Dalila, Epifanie, Ilie, Înălțarea, Lot, păstor, purtarea crucii, răstignire, risipitor (fiu), Samson, Satana, șarpe
- RUBLIOV Andrei, 1370-1430, Rusia → Avraam, Schimbarea la Față, Treime
- RUNGE Philipp Otto, 1777-1810, Germania → fuga în Egipt, Petru
- SCHEFFER Ary, 1795-1858, Franța → ispitire
- SCHNORR von CAROSFELD Julius, 1794-1872, Viena și Germania → Abel, Cana, creațiune, fuga în Egipt, Paște, păcatul originar, Samson, Tobit
- SCHONGAUER Martin, 1434-1491, Germania → Buna-Vestire, fecioară, ispitire, Maria, Mihail
- SCHWABE Carlos, 1866-1926, Geneva și Franța → Maria

- SEBASTIANO DEL PIOMBO (Sebastiano Luciani, zis), 1485-1547, Italia → biciuire
- SERT José-Maria, 1876-1945, Catalonia → înălțare, negustorii din Templu
- SIGNORELLI Luca, 1445-1523, Italia → circumcizie, înviere, Judecata de Apoi, Solomon
- SLUTER Claus, 1340-1406, Burgundia → Daniel, Ieremia, Moise, proroc, Zaharia
- SOLOMON J. Solomon, 1860-1927, Anglia → Dalila
- SPENCER Sir Arthur, 1891-1959, Anglia → înviere
- SPINELLI di Niccolo Domenico, 1362-1450, Siena → serafim
- STÖHR Ernst, 1865-1917, Austria → răstignirea pe cruce
- SUTHERLAND Graham, 1903-1980, Anglia → *Noli me tangere*, răstignirea pe cruce
- TANNER Henry Tanner, 1859-1937, Anglia → Lazăr
- TEOFAN GRECUȚ, 1350-1410, Rusia → Schimbarea la Față
- TIEPOLO Gianbattista, 1696-1770, Italia → Iosua
- TINTORETTO (Jacopo di Robusti, zis), 1518-1594, Italia → Adam, Cina, coborârea lui Isus la iad, Iosif, înfățișarea Mariei, mană, Marcu, Maria, Moise, pește, pretoriu, purtarea crucii, rai, Salomeea, Suzana, șarpe
- TIȚIAN (Tiziano Vecellio, zis), 1489-1576, Veneția → Adormirea, *Ecce Homo*, înfățișarea Mariei, Marcu, Maria, Maria din Magdala, *mater dolorosa*, *Noli me tangere*, pelican, punerea în mormânt, Rusalii, spini, Salomeea
- TURNER William, 1775-1851, Anglia → cuptor, Iacov, nori, Pilat din Pont
- UCELLO Paolo, 1397-1475, Italia → Adam, arcă, balaur, Noe, potop
- VAN der GOES Hugo, 1440-1482, Flandra → apostol, păstor, șarpe
- VAN der WEYDEN sau Rogier de LA PASTURE, sec. XV, Flandra → Buna-Vestire, coborârea de pe cruce, Judecata de Apoi, Luca, punerea în mormânt
- VAN DYCK Anton, 1599-1641, Flandra și Anglia → prindere, răstignire, sărutarea lui Iuda, spini, șarpe
- VAN EYCK Jan, 1380-1440, Flandra → Adam, Eva, înviere, Maria, miel
- VAN HEEMSKERK Maarten, 1498-1574, Olanda → Luca
- VAN HONTHORST Gerritt, 1590-1656, Olanda → Macabeu, Petru, Toma
- VAN SCOREL Jan, 1495-1562, Flandra → Saba
- VELÁZQUEZ Diego, 1599-1660, Spania → biciuire, Ioan, Iosif, încoronare, Marta, tunică
- VERMEER Jan, 1632-1675, Olanda → Marta
- VERONESE Paolo, 1528-1588, Veneția → Cana, căsătorie, încoronare, Lazăr, răstignire, Samaria, slăbănog
- VERROCCHIO Andrea del, 1435-1488, Italia → Toma
- VIGNON Claude, 1593-1670, Franța → Saba
- VINCENT François André, sec. XVIII, Franța → Lot
- VINCI Leonardo da, 1452-1519, Italia → Ana, Cina, copilăria lui Cristos, Ioan Botezătorul, Maria
- VON STÜCK Franz, 1863-1928, Austria → Salomeea
- VOUET Simon, 1590-1649, Franța → Ieftae, întâmpinarea lui Isus
- WEST Benjamin, 1738-1820, Statele Unite → Samuel, Saul
- WITZ Konrad, 1400-1446, Basel → pescuitul cel minunat, Saba, sinagogă
- WOHLGEMUTH Michel de, 1434-1519, Germania → Dumnezeu, Eva, purtarea crucii

ZADKINE Osip, 1890-1967, Rusia, Franța

→ risipitor (fîu), vizitarea

ZURBARÁN Francisco de, 1598-1664,

Spania → circumcizie, palmier, spini

COMPLEMENTE

BIZANTINĂ (ARTA) → Avraam, botez,

coborârea lui Isus la iad, Epifanie, Ioan,

Melhisedec, Mihail, orb, păstor, păun,

Petru (Sfântul), sărutarea lui Iuda,

slăbănog

DOURA-EUROPOS (fresce la), sec. III →

arcă, Iezechiel, Isaac, Paștele evreiesc,

Samuel, ungere

GOTICĂ (ARTA, sculpturi și fresce) →

arcă, Avraam, Baltazar, Daniel, demon,

evangelisti, Fecioara, Ioan, Iov, Isaia,

ispitire, înger, înviere, Judecata de

Apoi, Maria, Melhisedec, purgatoriu,

Samaria, Satana, serafim, sinagogă,

Solomon, suflet, Tobit, Toma, vaci

grase, Veronica, vizitarea

ICOANE → Avraam, față, icoană, Luca,

Mihail, rug, Schimbarea la Față,

Treime

MOZAICURI → Abel, arcă, Avraam,

Babel, coborârea lui Isus la iad,

Epifanie, Florii, Iair, Ierihon, Ierusalim,

Iona, Iosua, Marcu, Melhisedec,

Mihail, Noe, orb, Pavel, păstor, păun,

pâine, pește, sărutarea lui Iuda, serafim,

slăbănog, Toma, vaci grase

PAVIMENTE → Absalon, păun, pește,

sfeșnic, vițelul de aur

ROMANICĂ (ARTA) → Iair, Iona, păstor,

sfeșnic, Templu

ROMANICĂ (ARTA, sculpturi și fresce)

→ Abel, Apocalipsa, apostol, Avraam,

Babel, Balaam, Baltazar, Cain, circum-

cizie, Cristos, cuprător, Daniel, David,

demon, Epifanie, Eva, evangheliști,

Florii, iad, Ieftae, Ieremia, Ierusalim,

Iona, Iosif, ispitire, Iuda, înviere,

Judecata de Apoi, Lazăr, Matei,

Melhisedec, Mihail, negustorii din

Templu, orb, păun, pește, pom,

Salomeea, Samaria, sărutarea lui Iuda,

serafim, Simon Vrajitorul, slăbănog,

Toma, vaci grase, vizitarea

TAPISERII → Apocalipsa, arcă, Batșeba,

David, Ieftae, nori, pescuitul cel

minunat, sabie, Ștefan, Treime,

vizitarea

VITRALII → arcă, Cristos, Dumnezeu,

Ierusalim, mană, Maria, pom, sabie,

Samaria, Solomon, Tobit, vaci grase

INDEXE DE COMPOZITORI

- AUBER Daniel, 1782-1871, Franța → risipitor (fiu)
- BACH Carl Philipp Emanuel, 1714-1786, Germania → *Magnificat*, patimi
- BACH Johann Christoph Friedrich, 1732-1785, Germania → Lazăr (cel înviat din morți)
- BACH Johann Sebastian, 1685-1750, Germania → *Eli, Eli...*, Ioan, *Magnificat*, messă, patimi, psalm
- BACH Wilhelm Friedemann (fiul lui Johann Sebastian), 1710-1784, Germania → messă
- BEETHOVEN Ludwig van, 1770-1827, Germania → agonie, messă
- BENOIT Peter, 1834-1901, Flandra → diavol
- BERIO Luciano, născut în 1925, Italia → Epifanie
- BERIO Luigi, sec. XX, Italia → patimi
- BERLIOZ Hector, 1803-1869, Franța → copilăria lui Cristos, diavol, Dumnezeu, *Requiem*
- BERNSTEIN Leonard, 1918-1990, Statele Unite → Ieremia
- BOCCHERINI Luigi, 1743-1805, Italia → messă
- BOIELDIEU François-Adrien, 1775-1834, Franța → Atalia
- BORGSTROM Hjalmar, 1864-1925, Norvegia → agonie
- BRAHMS Johannes, 1833-1897, Germania → deșertăciune, Iov, Maria, *Requiem*
- BRITTEN Benjamin, 1913-1976, Anglia → arca lui Noe, *Requiem*, risipitor (fiu)
- BRUCKNER Anton, 1824-1896, Austria → Dumnezeu, messă
- CAFARO, sec. XX, Italia → *amin*
- CALDARA Antonio, Veneția ~1670-Viena 1736, Italia → *mater dolorosa*
- CALMEL Pierre, născut în 1921, Franța → calvar, Maria
- CARISSIMI Giacomo, 1605-1674, Italia → Avraam, Biblic, David, Iefitac (fiica lui), Iona, judecători, Solomon
- CASTELNUOVO TEDESCO Mario, 1895-1968, Italia, naturalizat american → Estera, Iona
- CHARPENTIER Marc Antoine, 1634-1704, Franța → Adormirea, Biblia, David, Dumnezeu, întuneric, messă, Saul, Solomon
- CIRY Michel, născut în 1919, Franța → Isus
- CLÉRAMBAULT Louis Nicolas, 1676-1749, Franța → Dumnezeu
- COUPERIN François, 1668-1733, Franța → întuneric, messă
- DEBUSSY Claude, 1862-1918, Franța → risipitor (fiu), suflet
- DELALANDE Michel Richard, 1657-1726, Franța → Dumnezeu, întuneric
- DONIZETTI Gaetano, 1797-1848, Italia → potop
- DUFAY Guillaume, ~1400-1474, Anglia → messă
- DUPRÉ Marcel, 1886-1971, Franța → drumul crucii, patimi
- DURUFLÉ Maurice, 1903-1986, Franța → *Requiem*

- DVOŘÁK Antonin, 1841-1904, Cehoslovacia → Biblia, Maria, *mater dolorosa*, *Requiem*
- FAURÉ Gabriel, 1845-1924, Franța → *Requiem*
- FRANCK César, 1822-1890, Franța → fericirile, răscumpărare
- GILLES Jean, 1669-1715, Franța → *Requiem*
- GOUNOD Charles, 1818-1893, Franța → *Ave Maria*, diavol, Dumnezeu, idol, Isus, *Requiem*
- HAENDEL Georg-Friedrich, 1685-1759, saxon naturalizat englez → *Aleluia*, *amin*, Atalia, David, Egipt, Ieftac (fiica lui), Macabeu, *Magnificat*, mesia, patimi, Samson, Saul
- HAYDN Josef, 1732-1809, Austria → creațiune, cruce, Dumnezeu, Ilie, messă
- HENRY Pierre, născut în 1927, Franța → Apocalipsa, Dumnezeu
- HONEGGER Arthur, 1892-1955, Elveția și Franța → Cântarea Cântărilor, David, Iudita, Paști, psalm
- JANEQUIN Clément, ~1485-1558, Franța → David, messă, Solomon
- JOSQUIN DES PRÉS, ~1442-~1527, Franța → David, *mater dolorosa*, messă, psalm
- KAGEL Mauricio, născut la Buenos Aires în 1931, Argentina → creațiune, diavol
- KODÁLY Zoltán, 1882-1967, Ungaria → negustorii din Templu
- KUHNAU Johann, 1660-1722, Germania → Biblia
- LISSO Orlando di, 1532-1594, Hainaut și München → Iov, *Magnificat*, messă, patimi, Petru (Sfântul)
- LEO Leonardo, 1694-1744, Italia → Abel
- LE SUEUR Jean-François, 1760-1837, Franța → Adam, Booz
- LESUR Daniel, născut în 1908, Franța → Cântarea Cântărilor
- LISZT Franz, 1811-1886, Ungaria → Cristos, drumul crucii, messă, *Requiem*, Schimbarea la Față
- LULLY Jean-Baptiste, 1632-1687, Franța, de origine italiană → Dumnezeu
- MACHAUT Guillaume de, ~1300-~1377, Franța → Maria
- MAHLER Gustav, 1860-1911, Austria → Cristos, Învierea
- MASSENET Jules, 1842-1912, Franța → Eva, Salomeca, Țara Făgăduinței
- MÉHUL Étienne, 1763-1817, Franța → Dalila, Iosif
- MENDELSSOHN-BARTHOLDY Felix, 1809-1847, Germania → Atalia, Ilie, Pavel
- MESSIAEN Olivier, 1908-1992, Franța → Apocalipsa, Biserica, copilăria lui Cristos, Dumnezeu, Iezechiel, înălțare, înviere, Schimbarea la Față, slăvit (trup)
- MIGOT Georges, 1891-1976, Franța → deșertăciune, Eva
- MILHAUD Darius, 1892-1974, Franța → Biblia, Cain, Cântarea Cântărilor, creațiune, Daniel, David, Isaia, Proverbe, psalm
- MONTEVERDI Claudio, 1567-1643, Italia → Cântarea Cântărilor, Maria, messă, psalm
- MOZART Wolfgang Amadeus, 1756-1791, Austria → David, lumină, Maria, messă, *Requiem*
- MUSORGSKI Modest Petrovici, 1839-1881, Rusia → Ioan, Satana
- NABOKOV Nikolai, 1903-1978, de origine rusă, naturalizat american → Iov
- NIELSEN Carl, 1865-1931, Danemarca → Saul
- OCKEGHEM Johannes, 1410-1497, Flandra → Maria, messă, *Requiem*
- ORFF Carl, 1895-1982, Germania → Învierea
- PALESTRINA Pier Luigi, ~1525-1594, Italia → Adormirea, *amin*, *Ave Maria*

- Cântarea Cântărilor, Maria, *mater dolorosa*, messă
- PENDERECKI Krzysztof, născut în 1933, Polonia → David, diavol, mânia, patimi, rai, *Requiem*
- PERGOLESE (Giovanni Battista Pergolesi), 1710-1736, Italia → *mater dolorosa*
- PEROSI Lorenzo, 1872-1956, Italia → patimi
- POULENC Francis, 1899-1963, Franța → agonie, Cristos, Maria, *mater dolorosa*, slavă, Treime
- PRETORIUS Michael, 1571-1621, Germania → psalm
- PROKOFIEV Serghei, 1891-1935, Rusia → înger, risipitor (fiu)
- PUCCINI Giacomo, 1858-1924, Italia → *Requiem*, slavă
- PURCELL Henry, 1659-1695, Anglia → Dumnezeu, psalm
- RIMSKI-KORSAKOV Nikolai Andreievici, 1844-1908, Rusia → Paști
- ROMAN Johan Helmich, 1694-1758, Suedia → messă
- ROSENBERG Hilding, născut în 1892, Suedia → Cântarea Cântărilor
- ROSSINI Gioacchino, 1792-1868, Italia → Babilon, *mater dolorosa*, Moise
- RUBINSTEIN Anton, 1829-1894, Rusia → Babel, Cristos
- SAINT-SAËNS Camille, 1835-1921, Franța → Dalila, judecători, potop, Samson
- SCARLATTI Domenico, 1685-1757, Italia → David, messă
- SCHMIDT Franz, 1874-1939, Germania → Apocalipsa
- SCHMITT Florent, 1870-1958, Franța → Salomeea
- SCHÖNBERG Arnold, 1874-1951, Austria → Aaron, Iacov, Moise
- SCHUBERT Franz, 1797-1828, Austria → Ave Maria, Lazăr (cel înviat din morți), messă
- SCHÜTZ Heinrich, 1585-1672, Germania → cruce, David, *Eli, Eli...*, Învierea, Paști, patimi
- SERMISY Claudin de, ~1490-1562, Franța → messă, patimi
- STERNBERG Erich Walter, născut în 1938, Israel → arca lui Noe, David, Iosif
- STRAUSS Richard, 1864-1949, Germania → Salomeea
- STRAVINSKI Igor, Sankt-Petersburg 1882-New York 1971, rus naturalizat francez, apoi american → Avraam, Babel, David, Ieremia, messă, potop, psalm
- TANSMAN Alexandre, 1897-1986, Polonia, Franța → Isaia
- TEDESCO Mario Castelnovo, sec. XX, Italia → Estera, Iona
- TELEMANN Georg Philipp, 1681-1767, Germania → messă, patimi
- TOURNEMIRE Charles, 1870-1939, Franța → *Eli, Eli...*
- VAUGHAN WILLIAMS Ralph, 1872-1958, Anglia → Iov
- VERDI Giuseppe, 1813-1901, Italia → Nabucodonosor, *Requiem*
- VIVALDI Antonio, 1678-1741, Italia → Ierusalim, Iudita, *Magnificat*, *mater dolorosa*, psalm, slavă
- WAGNER Richard, 1813-1883, Germania → Apocalipsa, Cina, potir
- WALTON William, născut în 1902, Anglia → Baltazar
- WILLAERT Adriaan, ~1480-1562, Flandra → messă

COMPLEMENTE

- DIES IRAE* → mânia
- DRAȚA LITURGICĂ, sec. XII → Adam, Daniel, Emaus
- NEGRO-SPIRITUALS → Apocalipsa, Avraam, Biblia, cuptor, David, Ierihon, Iona, Judecata de Apoi, Maria, Moise, rai, rob
- TE DEUM* → Dumnezeu

- ALDRICH Robert, 1918-1983, Statele Unite → Sodoma și Gomora
- ALIBERT Pierre, contemporan, Franța → creațiune
- ARCAND Denys, născut în 1941, Québec → patimi
- BENHAMOU Gérard, contemporan, Franța → Cain
- BERESFORD Bruce, născut în 1940, Australia → David
- BERGMAN Ingmar, născut în 1918, Suedia → Apocalipsa, *Eli, Eli...*, Iov, *pietă*
- BOUR Armand, 1868-1945, Franța → Iuda
- BRESSON Robert, născut în 1907, Franța → agonie, credință, har
- BRYANT Charles, 1879-1948 → Salomeea
- BUÑUEL Luis, 1900-1988, Spania → Cana, Cina, *Ecce Homo*, exterminator, Isus
- CARNÉ Marcel, născut în 1908, Franța → Biblia, diavol
- CARRÉ Michel, 1865-1945, Franța → risipitor (fiu)
- CHOMSKY Marvin, contemporan, Statele Unite → holocaust, Paștele evreiesc
- CLAIR René, 1898-1981, Franța → diavol
- COPPOLA Francis Ford, născut în 1939, Statele Unite → Apocalipsa
- DELANNOY Jean, născut în 1908, Franța → orb
- DE MILLE Cecil B., 1881-1959, Statele Unite → Decalog, Isus, Iuda, Moise, Samson
- DIETERLE William, 1893-1972, american născut în Germania → Salomeea
- DREYER Carl, 1889-1968, Danemarca → credință, *Ecce Homo*, mânia
- DUVIVIER Julien, 1896-1967, Franța → calvar, Iuda, patimi, Pilat din Pont
- EDWARDS Samuel Gordon, 1885-1925, Statele Unite → Salomeea
- EIFFEL Jean, 1908-1982, Franța → creațiune
- FLEISCHER Richard, născut la New York, 1916, Statele Unite → Baraba
- GODARD Jean-Luc, născut în 1930, Franța → *Ave Maria*, Maria
- GREENE David, născut în 1924, Anglia → Iuda
- GRIFFITH David Wark, 1875-1948, Statele Unite → Babilon, Cana, Iudita
- GUAZZONI Enrico, 1876-1949, Italia → Isus, Maria din Magdala
- HUSTON John, 1906-1987, Statele Unite → Ahab, Anticrist, Biblia
- JACOBY Georg, 1890-1964, Austria → Isus
- JEWISON Norman, născut în 1926, Statele Unite → Isus, Iuda
- KIESLOWSKI Krzysztof, născut în 1941, Polonia → Decalog
- KING Henry, 1886-1982, Statele Unite → David
- KOSTER Henry, născut în 1905, Statele Unite, de origine germană → Booz, Iuda, patimi, tunică
- LANZMANN Claude, contemporan, Franța → *șoah*
- LEONE Sergio, 1929-1989, Italia → Sodoma și Gomora
- LE ROY, Mervyn, născut în 1900, Statele Unite → Isus

- MALRAUX André, 1901-1976, Franța → coborârea de pe cruce
- OLMI Ermanno, născut în 1931, Italia → stea
- PARKER Alan, născut în 1944, Anglia → demon
- PASOLINI Pier Paolo, 1922-1975, Italia → cruce, Iuda, Maria, Matei
- POLANSKI Roman, născut în 1933 la Paris, Polonia. Statele Unite, Franța → demon
- PREMINGER Otto, 1906-1986, Statele Unite, de origine austriacă → Israel
- RAPPER Irving, născut în 1898, Anglia → Iuda, Pilat din Pont
- RAY Nicholas, 1911-1977, Statele Unite → Isus, Iuda
- ROHMER Eric, născut în 1920, Franța → potir
- ROSSELLINI Roberto, 1906-1977, Italia → *Ecce Homo*. Faptele Apostolilor, Isus, mesia
- RUSSEL Ken, născut în 1927, Anglia → demon
- SCHOEDSACK Ernest, născut în 1898, Statele Unite → Pilat din Pont
- SCORSESE Martin, contemporan, Italia și Statele Unite → Isus
- SÉGARRA Ludovic, contemporan, Franța → Pavel
- SJÖBERG Alf, 1903-1980, Suedia → Baraba
- SPIELBERG Steven, născut în 1947, Statele Unite → arca lui Noe
- STEVENS George, 1904-1975, Statele Unite → Isus, Iuda
- SYBERBERG Hans Jurgen, născut în 1935, Germania → potir
- TARKOVSKI Andrei, 1932-1986, URSS → icoană, patimi
- TAVIANI Vittorio și Paolo, născuți în 1929 și 1931, Italia → Babilon
- THORPE Richard, născut în 1896, Statele Unite → risipitor (fiu)
- TORRES Miguel, Mexic → Maria din Magdala
- TURJANSKI V., 1891-1976, originar din Rusia → Irod
- VIDOR King, 1894-1982, Statele Unite → *aleluia*, Solomon
- VITAGRAPH → Salomeea
- WAJDA Andrzej, născut în 1926, Polonia → Iuda
- WALSH Raoul, 1887-1980, Statele Unite → Estera, risipitor (fiu)
- WASZYNSKI Michael, sec. XX, Polonia → iudaism
- WENDERS Wim, născut în 1945, Germania → înțger
- WIENE Robert, 1881-1938, Germania → I.N.R.I., patimi
- WYLER William, 1902-1981, Statele Unite → Isus
- ZECCA Ferdinand, 1864-1947, Franța → Isus, risipitor (fiu)
- ZEFFIRELLI Franco, născut în 1923, Italia → Isus, Iuda, Maria

ELEMENTE DE BIBLIOGRAFIE

I. DICȚIONARE ȘI ATLASE

- *Dicționar enciclopedic al Bibliei*, Brépols, 1987.
- *Dicționar biblic universal*, M. du Buit și L. Monloubou, Desclée, 1985.
- *Dicționar al numelor proprii din Biblie*, D. Odelain și R. Séguineau, Cerf, 1978.
- *Panorama lumii biblice*, J. Rhymer, Cerf, 1985.
- *Dicționar al Bibliei și Noul Atlas al Bibliei*, J. Rogerson, Brépols, 1985.
- *Atlas al Bibliei*, J.-J. Bimson și J.-P. Kane, Sator, 1986.
- *Atlas biblic*, J.-R. Pritchard, Larousse, 1989.

II. MANUALE ȘI STUDII ISTORICE

- E. Charpentier, *Pentru a citi Vechiul Testament*, Cerf, 1983.
 - E. Charpentier, *Pentru a citi Noul Testament*, Cerf, 1980 și 1981.
 - R. de Vaux, *Instituțiile Vechiului Testament*, Cerf, ediția a 5-a, vol. 1 1989, vol. 2 1990.
 - W. Harington, *Noua Introducere la Biblie*, Seuil, 1971.
 - R. Rendtorff, *Introducere la Vechiul Testament*, Cerf, 1989.
 - A. Lemaire, *Istoria poporului evreu*, „Que sais-je“ („Ce știu“), P.U.F., 1981.
 - J. Eisenberg, *O istorie a evreilor*, „Livre de poche“ („Cartea de buzunar“), Hachette, 1970.
- Pentru a aprofunda studiul Bibliei, pot fi consultate lucrările următoarelor colecții:
- „Lumea Bibliei“, Labor et Fides.
 - „Mica colecție a științelor biblice“, Desclée.
 - „A citi Biblia“, Cerf.

III. REFERINȚE LITERARE ȘI ARTISTICE

- P. Albouy, *Mituri și mitologii în literatura franceză*, Armand Colin, 1969.
- J. Barbier, *Maica Domnului a Poeților*, antologie de J. Barbier, Robert Morel, 1966.
- A. Dabiezies, *Isus Cristos în literatura franceză*, Desclées.

- Ch. Dobzinski, *Oglinda unui popor: antologie a poeziei idiș 1870-1970*, Gallimard, 1972.
- P. Haïat, *Antologia poeziei evreiești*, Mazarine, 1985.
- F. Northrop, *Marele Cod, Biblia și Literatura*, Seuil, 1984.
- În colecția „Biblia tuturor timpurilor“, la Editura Beauchesne (8 vol.), *Lumea antică grecească și Biblia* (1), *Lumea antică latină și Biblia* (2), *Evul Mediu și Biblia* (4), *Secolul Luminilor și Biblia* (7), *Lumea contemporană și Biblia* (8).
- L. Réau, *Iconografia artei creștine*, reeditare P.U.F., 1985.
- „Filmul religios“, *CinémAction Hors Série* no.18, Notre Histoire-Corlet, 1988.

TABLA DE MATERII

Cuvânt înainte	5
Cum să consultăm dicționarul	8
BIBLIA	11
Cuprinsul Bibliei ebraice	13
Cuprinsul Bibliei grecești	13
Bibliile moderne	14
Ordinea alfabetică a cărților	16
Referințe biblice și abreviații	16
DE LA A LA Z	19-224
Notiță biblică (inclusiv trimiteri și corelații) completată cu:	
Locuțiuni și Proverbe (L.&P.), Literatură (Lit.), Iconografie (Icon.),	
Muzică (Muz.), Cinema (Cin.)	
ANEXE	
Biblia și literatura franceză	225
Biblia și artele plastice	228
Biblia și muzica	231
Biblia și cinematograful	231
Cronologie generală	232
Indice general	239
Indice de locuțiuni și proverbe din Biblie	245
Indice de scriitori	248
Indice de pictori și sculptori	256
Indice de compozitori	264
Indice de realizatori de film	267
Elemente de bibliografie	269